

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

- + *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijk en niet-commerciële doeleinden.
- + *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.
- + *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.
- + *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via <http://books.google.com>

FÉLIX MOREL Rue du Radeau
RELIEUR 39
GAND

Don de M

Geschonken door

PROF. H. LOGEMAN

1907

THEEK GENT

34

V. 26, 41

W E R K E N

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE

LEIDEN.

37

GEDRUKT BIJ J. G. LA LAU.

NIEUWE REEKS

VAN

W E . R K E N

VAN DE

MAATSCHAPPIJ

DER

NEDERLANDSCHE LETTERKUNDE

TE

LEIDEN.

**Nederl. Literat.
Geschiedenis**

VIERDE DEEL.

TE LEIDEN,

BIJ S. & J. LUCHTMANS.

1847.

 Zie over de plaatsing der *Afbeeldingen* de inlichting van den Schrijver zelven op bladz. 488 en 489.

STERRE- EN NATUURKUNDIG ONDERWIJS,

GENEENLIJK GENOEMD:

NATUURKUNDE VAN HET GEHEEL-AL,

EN GEHOUDEN VOOR HET WERK VAN ZEKEREN

BROEDER GHERAERT.

EEN NEDERDUITSCH OORSPRONKELIJK LEERDICHT UIT HET
LAATST DER XIIIe OF HET BEGIN DER XIVe EEUW.

UITGEGEVEN NAAR VIJF ZEER OUDE HANDSCHRIFTEN, MET
GEBRUIKMAKING VAN VIER LATERE MAAR ZEER
NAAUWKEURIGE AFSCHRIFTEN,

MET EENE INLEIDING EN AANTEKENINGEN,

DOOR

J. CLARISSE.

*Errabat multis in rebus antiquitas, quam vel usu jam vel
doctrina — immutatam videmus.*

CICERO.

INLEIDING.

Van het aanwezen in één Handschrift, en, voor het grootste gedeelte, van den inhoud des Dichtwerks, hetwelk hier, ter voldoening aan veler verlangen, voor het eerst in druk verschijnt, droegen liefhebbers en beoefenaars der Nederlandsche Letterkunde reeds van overlang kennis. Ook maakte deze en gene, gelijk van JACOB VAN MAERLANT's, MELIS STOKES, LODEWIJK VAN VELTHEM's en anderer geschriften, van hetzelfde, tot opheldering van oude woorden en zegswijzen, nu en dan nuttiglijk gebruik. Ten jare 1709 gaf ADRIAAN VERWER er eenig bericht van ¹⁾. Vijftig jaren later bezigde het ADRIAAN KLUIT te meermalen ²⁾. Ruim twintig jaren daarna FRANS VAN LELYVELD ³⁾: en schier gelijktijdig JACOB AERNOUT

¹⁾ *Brief aan den Hoogleeraar ADRIAAN RELAND (achter HOOGSTRATEN's Geslachtlijst, 4^e druk).*

²⁾ In de *Maendelijksche Bijdragen ten opbouw van Neerlands Taal- en Dichtkunde* (Leyden 1760), I. Deel, bl. 363, 365 en 389. — *Nieuwe Bijdragen* (1763), I. Deel, bl. 290, 291, 309 en 312.

³⁾ *Aanteekeningen op BALTHAZAR HUYDECOPER, Proeve van Taal- en Dichtkunde* (nieuwe uitgave, Leyden 1782), Deel III. bl. 44, 344, 402, 433, 434 en 439.

CLIGNETT en JAN STEENWINKEL ¹⁾); alsmede NICOLAAS HINLOPEN ²⁾). Meer opzettelijk gaf, in het laatste jaar der vorige eeuw, HENDRIK VAN WIJN eenig verslag van het werk ³⁾. Maar veel uitvoeriger en naauwkeuriger, ten jare 1823, WILLEM BILDERDIJK ⁴⁾). De verhandeling van dezen beroemden taalkenner, is, moet ik veronderstellen, algemeen bekend, en naar dezelve mag ik hier, eens vooral, mijnen lezer verwijzen.

Hoezeer dan ook niet geheel onbekend, ja zelfs, in eenig opzigt althans, niet ongewaardeerd, werd het dichtwerk nogtans tot dus verre niet in het licht gegeven. Zelfs niet door BILDERDIJK, in weerwil van al de moeite, die hij aan het afschrijven en vergelijken van verscheidene Handschriften besteed heeft. Deze moeite is echter geenszins te vergeefs aangewend, vermits mij, door de zeer geëerde *Tweede Klasse van het Koninklijk Nederlandsch Instituut van Kunsten en Wetenschappen*, die in het bezit is van 's Mans nagelaten arbeid, op de verplichtendste wijze vergund is geworden, bij deze uitgave — hetgeen ik dan ook gaarne en dankbaar gedaan heb — van denzelfden gebruik te maken. Het is mij een aangename

¹⁾ *Voorrede* voor den, door hen aan 't licht gebragten, *Spiegel historiael* van JACOB VAN MAERLANT, Deel I. (1784), bl. XLII, vg. LXVII tot LXX.

²⁾ Bij de voltooiing van des overledenen F. v. LELYVELD's zoo even (n. ³⁾) vermelden arbeid, ald. bl. 159.

³⁾ *Historische en Letterkundige Arondstonden*, Amst. 1800, IV Avondst. bl. 302-307.

⁴⁾ *Verslag van verschillende Handschriften van de Natuurkunde des Heelals, thands gewoonlijk toegeschreven aan Broeder Gheraert*, in zijne *Taal- en Dichtkundige Verscheidenheden*, IV Deel, bl. 71-98 (Rotterd. 1823).

pligt, hier al aanstonds aan Dezelve, gelijk ook den vriendelijken Bibliothecarissen te *Amsterdam*, 's *Gravenhage*, *Leyden* en *Utrecht*, en niet minder aan den taalkundigen Heer J. F. WILLEMS te *Gent*, voor het verleend gebruik der kostbaarste Handschriften, tevens met allen, die mij, bij dit werk, op eenigerlei wijze, welwillend diensten bewezen hebben, mijnen opregten dank te betuigen ¹⁾).

Tot BILDERDIJK's Verslag zou naauwlijks iets wezenlijks zijn toe te voegen, indien het hem had mogen gebeuren, het *eerste* der vier, door hem vermelde, Handschriften zelf, en niet maar een afschrift daarvan, in te zien; hetgeen zijne gedachten omtrent deszelfs ouderdom misschien eenigermate zou gewijzigd hebben: en, indien hij uit MONE's ²⁾ of WILLEMS's

¹⁾ Het zijn vooral de Heeren H. W. TYDEMAN, J. T. BODEL NYENHUIS, F. G. H. VAN ITERSOM, A. J. BOON, J. H. OOSTERDIJK, E. M. BEYMA, R. P. A. DOZY en M. DE VRIES; welke laatstgenoemde, behalve vele andersoortige moeite, zich ook wel die van het nazien der drukproeven heeft willen getroosten.

²⁾ *Uebersicht der Niederländischer Volks-Literatur älterer Zeit*, IV Afdeeling (*die Naturlehre*), bl. 331 (N°. 513, 514). Meer dan één mislag is, gelijk elders, ook hier, bij dezen Schrijver op te merken. Bij voorbeeld, N°. 513 is bij hem: *Naturkunde von Bruder Geraert Lienhout*, en N°. 514, *Natur- und Planeten-Lehre*. Zoo schijnen het twee onderscheidene Dichtwerken te zijn; terwijl het slechts twee Handschriften zijn van een en hetzelfde Dichtwerk. »GERARD LIENHOUT,» zegt hij, »wird *einige mal* im Gedichte genannt;» daar deze naam slechts eens (de voornaam nog eens slechts, en dat op eene zeer verdachte plaats) voorkomt. VAN HULTHEN's (het Brusselsche) Handschrift is, naar hem, »*geschrieben* von GOTFRID LEONYS zu Mecheln,» en toch is, naar WILLEMS's zoo aanstonds aan te wijzen verslag, deze »Notaris en Aromatarius (Apotheker), blijkens het achterste schutblad,» er slechts bezitter van geweest.

berigten ¹⁾ kennis bekomen had van nog een vijfde oud Handschrift, dat thans te *Brussel* in de Bourgondische Bibliotheek aanwezig is. Ten gevolge van den, mij zoo heuschelijk toegestanen, oogenschouw van het eerste, en van het naauwkeurig afschrift des anderen, moge mij geoorloofd zijn, zonder, of in noodelooze herhaling van, of in opzettelijke tegenspraak tegen een of ander, dat BILDERDIJK — hier zeer naauwkeurig, daar zeer vernuftig, elders met blijk van ongemeene wetenschap — geschreven heeft, te treden, als het resultaat mijns bevindens, kortelijk het volgende op te geven.

In twee soorten schiften zich de vijf, nu bekende, oudste Handschriften. *Drie* beginnen van den *Kalender*: twee van de teekening des *Heelals*. Alle, op één na, sluiten met eene figuur, welke de *windstreken* aanwijst. De drie eersten zijn: 1) het *Haagsche* (door mij tot bekorting H genoemd), hetwelk vroeger des Heeren J. VISSER geweest is, maar thans der Koninklijke Bibliotheek in 's *Hage* toebehoort ²⁾; 2) het *Amsterdamsche*, naar BILDERDIJKS berigt van SCHONAUWEN afkomstig (daarom in de varianten door S aangeduid); eene bezitting van het Koninklijk Nederlandsch Instituut; en 3) het *Leydsche* (L), op de Universiteits-Bibliotheek ³⁾. — De twee anderen zijn

¹⁾ *Biblioth. Hult.* (Gand. 1837), Vol. VI. pag. 46 e. v. (N°. 193. *Aloude Belgische Natuerkunde van den Mensch, in de XIII en XIV Eeuw*).

²⁾ Niet, gelijk MONE, t. a. p. S. 329 (onder N°. 512. 5.) verkeerd schrijft, aan het Nederlandsch Instituut; verwarrende het *Visser'sche* met het *Schonauwensche* (2) Handschrift.

³⁾ N°. 14. A.

het *Utrechtsche* (U) en *Brusselsche* (Br.); het eene tot de Stads- (of Akademie-) Boekerij te *Utrecht*, het andere, gelijk gezegd, tot de Bourgondische te *Brussel* behoorende; aan welke het uit de nalatenschap van den Heer VAN HULTHEM gekomen is. Van het *Haagsche* ¹⁾ — opdat ik dit hier nog in het voorbijgaan aanmerke — heeft BILDERDIJK — van het *Utrechtsche* ²⁾ een onbekende — een zeer naauwkeurig afschrift gemaakt.

De drie eerstgenoemde Handschriften nu, alle in folio-formaat, zijn prachtexemplaren, hoogstwaarschijnlijk voor iemand van aanzien vervaardigd. Het grootste gedeelte van den inhoud der lijvige boekdeelen wordt ingenomen door het uitvoerige werk van JACOB VAN MAERLANT, doorgaans, in zijn geheel (XIII Boeken bevattende) *Der Naturen Bloema* geheeten. (Het *Crudenboek*, de *Bestiaris* en de *Lapidaris* zijn er gedeelten van.) Alle drie hebben zij twee kolommen op iedere bladzijde en zijn zij versierd met eene overgroote menigte van teekeningen in gouden randen gevat, en waarvan de kleuren zich, gedurende ten minste drie eeuwen, ongemeen wel gehouden hebben.

¹⁾ N°. 726. fol.

²⁾ Voorheen N°. 237⁸: thans *Codd. MSS. recent.* N°. 13. — Het *Afschrift*, thans op de Koninklijke Bibliotheek, N°. 1253. 4°., haar uit MEERMAN's nalatenschap aangekomen (M), is hetzelfde, dat BILDERDIJK gebruikt heeft. Een ander (K), maar dat slechts 176 verzen (vs. 279 tot 454 naar onze telling) bevat, is van ADR. KLUIT afkomstig, en in het bezit van de Leydsche Maatschappij der Nederl. Letterkunde. BILDERDIJK's eigenhandig afschrift van H., met de collatie van L, U en S, is het eigendom van het Koninklijk Nederlandsch Instituut.

Elk der XIII boeken bijna prijkt met eene groote initialletter, waarin een Doctor of Magister, kenbaar aan mantel en baret, aan lezenaar en boek (of boekrol) en aan de zittende onderwijzers-houding, geschilderd is. Maar bovendien treft men, bij elke bijzonder- en zeldzaamheid van het menschelijk geslacht — meest tamelijk apokryf — en bij ieder viervoetig, vliegend, zwemmend, kruipend dier, bij boomen, kruiden, wateren en steenen, eene illustratie aan. Dat daaronder vele, geheel misteekenden, vele grilligen, ja monsterachtigen voorkomen is niet vreemd, en behoeft hier niet aangemerkt te worden. Maar dit wel, dat de teekeningen in H dezelfden zijn met die van S, doch dat die van L er doorgaans van verschillen. Iets, hetwelk niet alleen van VAN MAERLANT's werk, maar ook van de *Natuurk. d. Heelals* geldt. Wijst ons nu dit reeds een naauwer verband aan van H met S, dan van H of S met L; het in elk der drie HSS. eenparige *schrift* en de *lezingen* (bij H en S meestal dezelfden, doch bij L dikwerf anderen) bevestigen het. Vorm en grootheid van letter verraaft bij L een lateren schrijver, hoewel nog altijd eenen ouden; bij H en S, vooral bij H, een vroegeren. In H en S volgt op het allereerste — op het *Dichtwerk* dat wij nu uitgeven — een Dichtstukje van 384 regels, *over de kracht der Maan*, door HEYNRIC VAN HOLLAND, benevens eenige proza-stukken van chemischen, medischen en astrologischen inhoud (als, over de magt der planeten, geneesmiddelen, de maan, de hemelhuizen, aspecten en complexien): doch in L niets, dan (ter

bladvulling, zoo ik gis) een Rijmwerkje, groot 214 regels, van later tijd en slechter allooi, beginnende:

»Een bloyende boom in goods eren,»

en sluitende met.

»Wel weten is de hoochste raet

»Elken dat dezen boom dus staet.»

Nog is er iets, behalve de mindere naauwkeurigheid, die in uitlatingen zonder regels ter latere invulling open te laten, in schrijffouten, en wat dies meer is, bij L valt op te merken; behalve deze is er nog iets, hetwelk L van H en S — en zulks, in mijne schatting onvooroordeelig — onderscheidt: in zoo verre althans, als het een bewijs schijnt op te leveren van later dan beide de anderen vervaardigd te zijn. Ik bedoel niet zoo zeer de stippen, bij L hier en daar als scheidteekenen voorkomende, maar vooral die *opschriften* of *lemmata*, bij grootere of kleinere smaldeelen van ons Dichtwerk, somtijds vrij ongepast, geplaatst, welke wij, om ze niet te doen missen, op den rand mededeelen. De bloote inzage zal den lezer overtuigen, en van de overeenkomst, en van het verschil met U. Want L en U beide hebben die opschriften, maar noch altijd dezelfde, noch altijd juist op dezelfde plaats, noch altijd geheel in dezelfde bewoordingen. Blijkbaar zijn zij van afschrijvers afkomstig — niet van den Maker zelve: van afschrijvers — niet van *eenen*, en dien zeer ouden. Zij zouden anders bij H en S ook niet ontbreken; zij zouden althans onderling niet verschillen. Intusschen,

hoewel er aldus één punt van vereeniging tusschen L en U schijnt te bestaan, L behoort toch wezenlijk tot eene andere klasse of familie, dan die, onder welke U gerangschikt moet worden. L heeft met H en S, U daarentegen *mist*, de *Inleiding*. Het *Utrechtsch*, gelijk het *Brusselsch* Handschrift vangt aan met de woorden:

Aldus es hemelrike
Gescepen, enz.

Echter ontbreekt in U toch volstrekt alles niet, wat in H, S en L, na de *Inleiding*, tot vs. 278, maar in Br. niet, gevonden wordt; doch het heeft ze, als een toevoegsel achteraan, die smaldeelen, welke over ebbe en vloed, het schrikkeljaar, den vasten-avond, paaschen, oudheid der maan, enz. handelen; het heeft ze, maar dan toch nog niet geheel in dezelfde rangschikking, waarin wij ze bij de drie zien voorkomen: en die over de quatertempervasten, de vigilien en den advent, ontbreken in U, zoowel als in Br., ten eenen male. Van waar dit gemis en deze misschikking ontstaan zij, is niet met zekerheid te bepalen. De gissing van BILDERDIJK getuigt evenzeer van zijne uitgebreide kundigheden, als van de schranderheid zijns vernufts. Indien echter — gelijk het mij althans, onder verbetering, voorkomt — het handschrift U, blijkens de schriftsoort, ouder is, dan het jaar 1582, zoo zoude 's mans vermoeden in het geheel niet aannemelijk zijn. Ja, al ware het wel niet ouder, maar — zoo als BILDERDIJK meent — ongeveer van denzelfden ouderdom of iets jonger, dan ook nog niet.

Want men moet niet vergeten, dat de Gregoriaansche tijdrekening geenszins zoo spoedig en algemeen is aangenomen, als bij 's mans gissing schijnt verondersteld te worden ¹⁾. Misschien laat zich het verschijnsel verklaren uit het, ook nu nog niet ongewone, verslingeren, scheuren, door vocht bederven van de voorste en achterste bladen van veel behandelde boeken en daaronder van oude Handschriften. Zoo heeft toch ook vs. 1 tot 88 van een der oudste Afschriften ligtelijk geheel kunnen verloren geraakt zijn, en men de gescheurde en van tijd tot tijd wedergevondene stukjes, die vs. 89 tot 278 bevatteden, gedeeltelijk te ongepaster plaatse, en buiten de oorspronkelijke schikking, naar mate men dezelve vond, om ze toch niet geheel te verliezen, bij het overige, nog onbe-

¹⁾ *En 1582 le Calendrier est reformé, mais il n'est pas aussitôt admis*, zegt te regt de beroemde schrijver van 't werk: *L'art de vérifier les dates*, Tom. I. p. 58, er bijvoegende, dat, *jusque vers ces temps*, d. i. 1750, *plusieurs églises protestantes ont été attachées au Calendrier Julien*. Men weet, dat het met Rusland tot nu toe (1845) nog altijd hetzelfde geval is. Was het *verloop* der *Feestberekeningen*, hetwelk al zeer vroeg gevoeld is (b. v. toen a. 577 het Paaschfeest in Frankrijk den 16 April, maar in Spanje den 19 Maart gevierd werd), vroeger niet verholpen door den Niceenschen Paaschcyclus (vgl. na GREGORIUS ROMAN., CHRISTOPH. CLAVIUS, DION. PETAVIUS, in *Rationario temp.* II. 1.); was dit dan eene der voornaamste oorzaken, waarom GREGORIUS XIII den Almanach veranderde, dan schijnt het *lemma*, dat bij U (en L) voor het stukje staat, hetwelk begint met:

Te vinden paaschen dies wil stijn vroet,

aantewijzen dat het *verloop*, tijdens het maken dier *lemmata* en het schrijven dier Handschriften (L en U) nog bestond, en gevolgelijk de Gregoriaansche verbetering toen nog niet was ingevoerd: » Paaschen wart (L was) er naar gezet, al is het nu verlopen.”

schadigd geblevene, gevoegd hebben ¹⁾. Inderdaad is er nog eene ongelukkige gaping in dit Handschrift (U), welke bezwaarlijk aan deszelfs afschrijver kan geweten worden, daar hij het *lemma* dier zes uitgevallene verzen, waartoe het behoort, niet overgeslagen heeft; ik bedoel hetgeen van den omloopstijd van Jupiter, vs. 367 tot 372 gezegd wordt; maar waarvan dergelijke ramp, aan het oudere handschrift, dat de afschrijver van U voor zich had, overgekomen, welligt de oorzaak kan geweest zijn. Ik weet niet, of de plaatsing van het artikel over de luchtduivelen, vs. 709 en v. in eene andere orde, dan in alle de overige HSS. aan soortgelijke oorzaak zij toe te schrijven. Voor het overige ontbreekt het U zoo min aan verdachte *inlasschingen* als aan *uitlatingen*: althans is een zeer in het oog loopend inschuifsel dat, wat wij, als vs. 1709 tot 1716 — gelijk ook 1721 en 1722 — doch tusschen haken, omdat H ze niet heeft, in den tekst hebben medegedeeld. Doch aangaande dit oude Utrechtsche Handschrift moet nog een en ander worden opgemerkt, dat **BILDERDIJK** (omdat hij het niet onder de oogen gehad heeft) niet kon berigten. Het betreft niet zoo zeer het formaat, zijnde klein quarto,

¹⁾ Het schijnt mij toe, dat deze oorzaak ook zeer wel aangenomen zou kunnen worden, indien men het Dichtwerk niet als *één geheel*, maar als uit *twee*, bij elkander gevoegde, stukken zamengesteld, meende te moeten beschouwen, eene beschouwing tot welke de ongelijksoortigheid van den inhoud voorzeker eenige aanleiding geeft. Van het verliezen der buitenste bladen van eenig oud HS. levert U zelfs in het gemis der laatste bladzijden van het *Boec der Medicinen*, hetwelk onvoltooid is, omdat er de laatste quatern of quaternen aan ontbreken, een sprekend voorbeeld op.

noch het eenvoudiger voorkomen ¹⁾, noch dat de bladzijden slechts met ééne kolom van 28 regels bezet zijn, noch ook de zich doorgaans (echter niet volstrekt altijd) gelijkblijvende spelling (welke de *varianten* zullen kunnen aanwijzen): maar *eensdeels*, dat noch H. v. HOLLANT's Gedichtje, of de proza-opstellen, bij H en S te vinden, noch het rijmpje: *Een bloeiende boom* bij L, hier voorkomen, en vooral dat hier, bij de *Natuurkunde*, niet (gelijk bij H, S en L) J. v. MAERLANT's *Natuurbloeme* gevoegd is, ofschoon in hetzelfde boekdeel nog twee andere opstellen volgen; iets, hetwelk zeker geene aanbeveling, maar toch ook geene wederlegging is, van het voorheen wel eens opgevat, en in zich zelf niet ongerijmd, hoewel niet bewijsbaar, vermoeden, dat het eene dichtwerk bij het andere behoorde en denzelfden Dichter, t. w. VAN MAERLANT, tot maker had: waarover BILDERDIJK zich reeds verklaard heeft. *Andersdeels* verdient het opmerking, dat het *eene* der met dezelfde hand, zoo als het schijnt, geschrevene en in denzelfden band opgenomene stukken — (het *andere* is een, blijkbaar

¹⁾ Als zijnde zonder teekenwerk of verguldsel, aan de initialen zoo min als aan de bijgevoegde figuren ter illustratie. Betreffende deze laatste zij alleen nog opgemerkt, *deels*, dat zij anderen zijn dan die bij H en S, en ook anderen, dan die bij L voorkomen; *deels*, dat sommige rondten of cirkels, die eenig astronomisch verschijnsel door eene teekening moesten verzinnelijken, in dit, zoowel als in de andere HSS, oningevuld zijn gebleven, *deels*, dat de groote teekening die het *Heelal* moet voorstellen, in dit HS. nog twee cirkels meer heeft dan de anderen, loopende rondom dien, welke het hemelrijk met de koren der Engelen vertegenwoordigt, en behelzende niets dan het woord *God* achtmaal, en eens 't woord *Oest*.

uit het Latijn vertaald, uittreksel uit GALENUS en anderen, onder den titel van *Dat boec der Medicine*;) — dat, zeg ik, het eene onmiddelijk op het Dichtwerk volgende, stuk in proza, wat den *inhoud* betreft, wel eenigermate, hier en daar, met hetzelfde in verband schijnt te staan, en althans mag vergeleken worden. Eene opmerking, tot nog toe, door niemand (behalve eenigzins door VERWER, die, ofschoon ten onregte, in het proza eene uitbreiding van het gedicht meende te vinden) te berde gebragt ¹⁾, maar welke, behoorlijk in het licht gesteld zijnde ²⁾,

¹⁾ Iets, hetwelk verwondering verdient, omdat *dit* Handschrift — niet de anderen — door VERWER niet alleen, maar ook door KLUIT, VAN LELYVELD enz., blijkens hunne aanhalingen, gekend en gebruikt is.

²⁾ Hetgeen mij op dit denkbeeld het eerst gebragt heeft, is het beroep, dat zoo wel in dit stuk, als in het *Dichtwerk*, bij herhaling geschiedt op PTOLEMEUS en AFFRAGAEN (ALFERGANI), ter staving van hetgeen geleerd wordt. Onze dichter kondigt, vs. 423, reeds voornit aan, dat hij putten zal uit deze Schrijvers, wat hij over de hoogheid der planeten boven de aarde, en derzelver grootte gaat berigten; vs. 550 steunt, hetgeen hij over de grootte der maan zegt, op PTOLEMEUS: vs. 575 zijn het AFFRAGAEN en PTOLEMEUS, die van de grootte der kleinste vaste sterren getuigen; en vs. 1689 zijn beide weder zijne zegsmannen, daar hij van de *dikte des aardrijks* spreekt. Zoo beroept zich ook de Prozaschrijver (Br. THOMAS of AERNOUT) op PTOLEMEUS en ALFRAGANUS, waar hij van de aarde in haren omvang en doorsnede spreekt, bl. 2^a: en verder bl. 2^b, 17^b, 18^a 21^b, op welke laatstgemelde plaats van hen gezegd wordt; »die »meyster van astronomien waren, welc astronomi hem *van Goede inghe-* »gheven wart;» omtrent zoo als onze Dichter hen ook prijst, vs. 1689 tot 1696:

Tholemeus en Affragaen

Doen ons dese dinc verstaen.

Si maecten alle astronomie

En al dat ghi hebt ghehort

Al dat consten si meest,

Si haddent vanden helighen geest.

misschien, zoo dan al niet tot den Schrijver des werks *zelve*n, toch tot de bron of bronnen, waaruit hij geput heeft, als van verre, zou kunnen opleiden.

Zou, niet alleen dit herhaald beroep op hen, maar nog bovendien deze waardeering van hen als *θεοδιδάκτοι*, geheel toevallig zijn? Zou de Dichter den Prozaïst — al is 't ook niet in deze redactie — niet voor oogen gehad hebben? Er is toch geen blijk voorhanden, dat hij die Schrijvers *zelve*n, in eene Latijnsche vertaling — veelmin in de oorspronkelijke talen, het Grieksch en Arabisch — zou gelezen hebben. Veeleer is dit — althans het eerste — te wachten van ALBERTUS MAGNUS, wiens leerling THOMAS CANTIMPRATANUS gezegd wordt het werk, dat onder zijns Meesters naam gaat, *de rerum natura*, vervaardigd te hebben (PETRUS DE RUSSIA, in *vita Alberti Magni*, c. 18); en die, zoo het schijnt, zelf sprekende wordt ingevoerd, bl. 34^b. »Int iaer ons heren dusent tweehondert en veertich" — [dus 40 jaren voor zijn overlijden in 1280, op den ouderdom van 85 of 47 jaren — want zijn geboortejaar wordt door sommigen geacht 1193, door de meesten 1205 geweest te zijn] — »sach ic »*Aelbrecht* mit velen anderen luden in Zassen een comeet als int noerden, enz. — Hoe dit zij, behalve de overeenstemming onzes Dichters met den Prozaïst ten aanzien der genoemde Auteurs, valt dezelve ook, met meer of minder duidelijkheid, in het oog bij sommige bijzonderheden; bij voorb. de vergelijking der *planeten*, in hunnen loop tegen het firmament in, met *vlieg*en die op een rad of wiel, tegen deszelfs loop in; kruipen, vs. 393 en volg.

Micket dat hier een wiel rent
Daer .vij. vlieg

en crupen omtrent.
Die vlieg

en crupen oest waert,
Ende twiel gaet met snelre vaert
Ten westen waert en tresse omme
Die .vij. vlieg

en tere somme:
Nochtan sal si daer ieg

en gaen, enz.

Zie, hoezeer dit overeenkomt met hetgeen de Prozaïst geeft, bl. 13^b en 14^a: »Die seuen planeten gaen in enen cirkel wt den westen int oest »tieghen dat firmament en wederstaen den firmament, want tfirmament »gaet daer teghen wt den oesten totten westen. — — — Die seuen *planeten* — — ghelijc als seuen *vlieg*hen die wederstaen enen rade dat »omgaet. Dese seuen vlieg

en moghen hen pinen te wederstaen den rade »dat omgaet: nochtan doet dat rat mit sijnre ghewelt die seuen vlieg

en »mit hem omgaen," enz. En, gelijk de Dichter, daarvan vs. 403 tot reden geeft:

Met het *Utrechtsche* Handschrift (U) moet het *Brusselsche*, althans in zoo verre, als ook daaraan de *Inleiding* ontbreekt, en het met de woorden:

En hadt niet God ghenoucht,
Ene hantwile — —
Soude die werelt niet gheduren;
Want tfirmament in corter uren
Soude dicke te sere gaen,
Ten ware dat sijt alle wederstaen, enz.

Zoo zegt de Prozaïst ook: »En en had god niet dese seuen planeet gheset tieghen tfirmament, die tfirmament vertragen in sinen loep, dat tfirmament soude mit sinen haestighen loep alsoe verkorten dach en nacht, dat men niet en soude connen ghevijsden die seuen uren des daghes, alsoe dat die werelt vergaen soude. Daerom — — opdat tfirmament daerby werde vertragen in sinen omganc.» — Vg. bl. 36b, waar dit, als het gevoelen van sommige Leeraren, niet van allen, wordt opgegeven. »Daer sijn reden toe, waerom dat dat es. Zule segghen dat dat es omdat die seuen planeten vertragen zullen den loep des firmaments; want en waer die loep des firmaments niet vertragen, et soude ouermids sijne groter snelheyt al te breken en waer langhe ghebroeken. Ander meester segghen,» enz.

Dergelijke overeenkomsten zijn er in vrij groote menigte — groot, vooral in verhouding tot de korthed der beide opstellen — aan te wijzen; sommigen zeer in het oog loopend, en tot in woorden en uitdrukking opmerkelijk. Zoo zegt de Dichter, vs. 567:

Van dien *minsten* sterren elke
— — — si *meerre* es
Dan *eertrike*.

En de Prozaïst, bl. 18a: »Die *minste* sterre — — is *meerre* dan alle die *eerde*.» — Zoo zegt de eerste aangaande de regeling van het vierde jaar, als schrikkeljaar, vs. 348:

Dademens niet, het soude san
Kursauont tsint ians misse vallen:

en de andere, bl. 8b. »Waer dat zake datmen tscandeliaer niet en hielde, soe soude comen *kersdach* — — in alsoe langhen daghen als men nu viert *sente ians* dach the midsoemer.» Andere voorbeelden ga ik hier voorbij (en daaronder het gebruik van den eijerdojer, als een beeld van de ligging der aarde in 't midden van 't firmament, vs. 1162 en v.;

Aldus es hemelrike
Geseepen en al acrtrike

aanvangt, in eene klasse geplaatst worden. Het ein-

bij den Prozaïst, f. 1^b, 2^a, in 't midden der elementen); alleen nog de aandacht vestigende op de wijze der verklaring van het lichte en donkere op de maanschijf, zoo als beide die door dezelfde gelijkenis met een glas beproeven. Vs. 975 en volgg. is het:

Neemt een *glas*, dat es beuaen
Met adre dire dore gaen,
Ende met striemen in sulker stede
Oneffen en doncker mede,
Vor u oghen hout dat glas:
Over al daert effen was,
Scone, claer ende slicht,
Daer dore suldi wel sien licht;
Ende daert die donkre adren heuet,
Ghene claerheit het daer gheuet.
Aldus is die mane beuaen
Mit donkeren striemen diere in staen,
Die gheen licht mogen ontsaen:
Hare nature is so gedaen.

De Prozaïst schrijft, bl. 3^a: »Die vleeke die in manen wert ghesient, »verstaet men dat natuurliken coemt in huer seluen, als men prœuen »mach. Een ront *glas* dat in midden dicker is dan anders waer, dat »en kan de sonne alsoe claerliken niet doerseinen int middelste daer die- »ker is als anders waer. Des ghelijc eest mitter manen." Eenigermate kan bij deze *dioptrische* redenering de *catoptrische* vergeleken worden, bl. 5^b: »Die maen is een doncker lichaem mer doerluchtich, als is een »cloet van *ghelase*. Een *gelasen* cloet en gheeft bij hem seluen en »gheen licht, ten sij dat men enich ander licht daerbij doe, en in soe »wat ziden dat men dat licht doet bij den *ghelusen* cloet, in dierre si- »den schinet. Dat licht is niet in die ander zide. Daer en gheen licht »en is biyhedaen, blijft die cloet van *ghelase* dunster." Verg. ook nog bl. 11^a, waar, voor een glazen *bol*, een *spiegel*-glas ten voorbeelde ge- »nomen is.

Mag men, op grond van deze, en andere soortgelijke voorbeelden, niet wel vermoeden — vaststellen zou misschien te veel gezegd zijn — of dat de eene der beide Schrijvers den anderen gelezen hebbe, of dat beide uit dezelfde bron hebben geput?

digst echter niet, gelijk dit, met de Latijnsche kunstverzen van **GHARAERT VAN LIENHOUT**, maar, gelijk de anderen, met de aanwijzing der windstreken en de regels:

Hare namen, en hoe si staen,
Siet hier in ene figure saen.

Voor het overige komt Br. met U overeen, immers grootstendeels, ten aanzien van vs. 1709—1716, en 1721 en 1722. Grootstendeels, zeg ik, omdat er toch een merkwaardig verschil zich opdoet; waarvan straks nader. Voorts onderscheidt zich het Boekdeel van alle de overige HSS. door de stukken, nevens ons dichtwerk, in hetzelfde opgenomen, en, naar het oordeel des Heeren **WILLEMS**, met ééne hand geschreven; met ééne en dat zeer oude hand, en wel die van zekeren **JOHANNES VAN ALTRE**, naar alle waarschijnlijkheid; en zulks ten jare 1351. De vergelijking der onderschriften onder twee der overige stukken brengt, zijns inziens, tot dit besluit: en, gaat het anders door, dan is zeker het Brusselsche Handschrift het oudste van allen, die tot onze kennis gekomen zijn. Die stukken nu zijn van ongelijksoortigen inhoud; maar toch alle, min of meer, op de Natuurkunde — bijzonder evenwel in opzigt op den Mensch en deszelfs ligchamelijken welstand — betrekking hebbende. Zij zijn 1) een brokstuk van de *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, doorgaans aan **JACOB VAN MAERLANT**, als Maker, toegekend, groot 484 verzen; zijnde Hoofdstuk XII tot XVI (of 25 tot 34), vs. 949 tot 1434 (naar onze uitgave), met bijvoeging van deze zes regels:

Oftu sies dat enich man
 Ter gadoot spoet, so nem dan
 Een mes, make in dore een gat;
 Ende oft u sies tijd ende stat,
 Doe hem laten die mediane,
 Want dbloet doet na minen wane.

Hierop volgen 2) Uittreksels uit JACOB VAN MAERLANT's werk, *der Naturen bloeme*, in 600 verzen; en wel uit het *tweede* Boek (naar mijne telling) vs. 767 tot 776; 845 e. v.; 863 tot 870; 917—926 en 929—934; 995 e. v.; 1149—1154 en 1157—1162; 1355—1360 en 1375—1380; 1407—1414 en 1423—1426; 1611—1656, enz. enz.; uit het *derde* Boek, vs. 5011—5015; 5131—5136; 5357 e. v.; 5335—5338 enz. enz.; uit het *vierde* Boek, vs. 8691—8694; 9127—9138 enz.; uit het *viijfde* Boek, vs. 9801—9804, 10169—10172; uit het *zesde* Boek, vs. 11141 e. v.; 11149; 11297—11300; uit het *zevende* Boek, vs. 11810 e. v.; 12191—12194; 12453—12460 enz.; uit het *achtste* Boek, vs. 12961—12966 en 12973—12978; 13443—13446; waarna nog weder uit het *zevende* Boek vs. 12369—12416 en vs. 12343—12366, als ten slotte, er worden bijgevoegd; alle welke plaatsen eenige soorten van geneesmiddelen tegen ziekten of kwalen opgeven. Hetgeen deze uittreksels vervangt, is 3) een Gedicht over de *Heimelykheden van Man en Vrouw*, 2400 verzen bevattende (misschien naar ALBERTUS MAGNUS, *de secretis [virorum et] mulierum?*). Dan komen nog opstellen in proza achteraan; als 4) over de *Chiromantie*, in 17 hoofdstukken; 5) over de *Gelaatkunde*, en 6) uit-

treksels uit verscheidene tractaten van antidoten, urine, ziekten, remedien, genees- en heilkunst, van een' Herbarius, enz. Ik heb dit hier een weinig uitvoeriger opgegeven, om den lezer te doen opmerken, en, hoe men oudtijds in het bij elkander voegen van geschriften van onderscheidene Schrijvers te werk ging, en welk een onderscheid in de opname der, bij de *Natuurkunde* gevoegde, berijmde en onberijmde opstellen er plaats heeft tusschen het Brusselsche en Utrechtsche, en tusschen deze beide en de overige drie Handschriften. Ik heb er niets meer bij te voegen, dan dat in dit HS., even als in S, de dubbele *i* doorgaans niet als *ij*, maar als *ii* geschreven is, en dat het in sommige woorden eene, van al de anderen afwijkende spelling heeft: zoo als *fermament*, *oppenbaer*, *kalengier* en dergelijken.

Na aldus, hetgeen **BILDERDIJK** aangaande de *Handschriften*, voor tien of twaalf jaren, bereids had medegedeeld, zoo veel noodig was, uit het later tot onze kennis gekomene, aangevuld te hebben, kunnen wij tot de beschouwing van het *Dichtwerk* zelve overgaan. Over deszelfs *aanleg* en *waarde*, *opsteller* en *oorsprong* valt hier te handelen. Veelzins echter zullen wij de hoop op volkomene zekerheid daarbij moeten opgeven en ons met gissing moeten te vrede houden.

Zoo als het Werk in de Handschriften **H**, **S** en **L** voor ons ligt, bestaat het uit twee voornamen, doch

wat de uitgebreidheid betreft, zeer ongelijke, hoofddeelen. Het *eerste* is eene soort van Almanaks-onderwijs, bevattende twee honderd en acht-en-zeventig regels. Het *andere*, dat tot zestien honderd en twaalf uitloopt, geeft sterrekundig, verhevelingskundig, ziektekundig, astrologisch en aardrijkskundig onderrigt. Het *eerste* schijnt wel eerst en meest zijn opzigt te hebben op het *kerkelijke* leven en het kennen — ook zonder den Almanak bij de hand te hebben — van den tijd der kerk-, feest- en vastendagen. Daarom helpt het terstond de Quatertempervasten, de Vigilien, den Advent, en, nevens het Schrikkeljaar, den Vastenavond, Paaschen en Pinksteren, ook in een Schrikkeljaar, berekenen. Vermits nu de Maanstand daarop invloed heeft, en van dezen tevens de Ebbe en Vloed afhangt, wordt ook daarover nog gesproken. En zoo maakt dit eerste Deel een tamelijk wel samenhangend en vrij geregeld aflopend geheel uit. Mag men hieruit niet met eenigen grond van waarschijnlijkheid opmaken, dat de schikking der smaldeelen in U, volgens welke *eerst* van Ebbe en Vloed (bij ons vs. 265 e. vv.), *daarop* van 't Schrikkeljaar (vs. 89 e. vv.), *dan* van Paaschen en Pinksteren (vs. 161 e. vv.), *verder* van den Maanstand (vs. 177 e. vv.) en *eindelijk* van den Vastenavond (vs. 97 e. vv.) gesproken wordt; dat, zeg ik, deze opvolging het blijk draagt van verwarring, zoo wel als van verlies (der *Inleiding* niet alleen (vs. 1—36), maar ook van hetgeen de Quatertempers (vs. 37—50), de Vigilien (vs. 51—78) en den Advent (vs. 79—88) betreft;

en getolgglijk te houden is voor eene misschikking door een of ander ongeluk veroorzaakt?

Het tweede hoofdgedeelte des Dichtwerks loopt wel niet zoo geregeld af, maar levert toch ook afzonderlijk een afgerond, in zijne soort volledig geheel op. *Eerst* wordt daarin van de *Planeten* (onder welke *Zon* en *Maan* mede gerekend worden) gesproken (vs. 279 e. vv.); en zulks in deze opvolging: I. Vs. 319—372. Hun *omloopstijd* (waarbij *Mercurius* overgeslagen (of welligt uitgevallen) is — gelijk *Saturnus* uit U (vs. 367—372); — II. Vs. 373—416. Hun *loop* van 't Westen naar 't Oosten; III. Vs. 417—496. Hun *afstand* van (hoogte boven) de Aarde; waarbij nog de afstand van 't *Firmament*, de vaste sterren bevattende (vs. 497 tot 510), en de waarde van mijlen en voeten, van cubitus en schreden (vs. 511—540), als in eenen uitstap, opgegeven worden. En IV. De bepaling hunner *grootte* (vs. 541—562), met bijvoeging van die der *vaste* sterren, zelfs der *kleinsten* (vs. 563—590). Van de *Planeten*, *vervolgens*, overgaande tot hetgeen hij voor *vurige verhevelingen* houdt, handelt de Dichter, — I. vs. 591 tot 630 over de *Staartsterren*; — II. vs. 631—636 en 697—708, over de *verschietende* sterren; sprekende daarbij over de *luchtkaarsen* (vs. 637—696); — over *nachtridders* en andere luchtgeesten (duivelen), op welke hij, na eenigen tusschenstand, nog eens terugkomt (vs. 709—732 en 789—802); — over *bliksem* en *donder* (vs. 733—788 en 803—818); — over den *wind* (vs. 819—836); en — over den *hagel*, de *sneeuw* en den *re-*

gen (vs. 837—872). — Van de oorzaken dezer verschijnselen, de dampen (*wasems*), neemt hij aanleiding, om in het *Derde Deel* te gewagen van de schijnbaar *meerdere grootheid* der *Zon*, bij 't op- en ondergaan (vs. 873—888) en de *bijzonnen* (vs. 889—900); — van den *regenboog* (vs. 901—918); — van den *kring* om de *Maan* (vs. 919—958) en — bij deze gelegenheid, als in 't voorbijgaan, ook nog van de *maanvlekken*, door hem den *Ludegheer* geheeten (vs. 959—988). — Het *vierde gedeelte* loopt over den *Dierenriem* en den tijd, wanneer de *Zon* in elk van deszelfs teekens gaat (vs. 989—1160): — hetwelk hem aanleiding geeft om van de vier *jaargetijden* te spreken — gelijk ook van de *ziekten*, in elk van dezelve te verwachten (vs. 1161—1198), van derzelver veroorzaking door de *Planeten* (vs. 1199—1214), en dezer *vereeniging* met de *Zon* in eenig *Hemelteeken* (vs. 1215—1242): — waaruit hij het gevolg trekt tot een vereischte in een goed *Geneesheer*, t. w. dat hij ook Sterrekundige zij (vs. 1243—1286); — dit ophelderende en aandringerende door de leer van de *kracht* en invloed der *Planeten*, onder welker regering een mensch geboren wordt, op deszelfs gestel en aanleg (vs. 1287—1398). — Zoo komt de Schrijver, in het *viijfde* stuk, op de benoeming der *weekdagen* naar de *Planeten*, en dezer *regering* over dezelve (vs. 1399—1440). — Daarvan stapt hij over, in een *zesde* Deel, op de leer aangaande de *Maans-* en *Zonsverduistering* (vs. 1441—1586); met welke hij die verbindt van de *rondte* der *Aarde* (vs. 1587—1660); van hare *ligging* juist in het

midden des Heelals of Firmaments (vs. 1661—1676); van hare *grootte* in haar geheelen *omtrek* (vs. 1677—1684); van hare *dikte* in de doorsnede (vs. 1685—1700); en — van haar *middenpunt*, de Helle (vs. 1701—1708)! — Het laatste of *zevende* gedeelte, bestemd ter verklaring der *Aardbevingen*, spreekt — zoo wij acht zeer verdachte, althans niets ter zake doende, regels (vs. 1709—1716) overslaan — *eerst* van derzelver *oorzaken*, gelegen, te eener zijde, in *dampen* (wasems), van welke *wolken* en *mist* komen (vs. 1717—1726), bijzonderlijk in *drooge* (vs. 1727—1734); te anderzijde, in de *holachtigheid* der aardkorst, die het *indringen* dier dampen in dezelve toelaat (vs. 1735—1758), welke elkanderen verdringende, hier *uitbarsting* veroorzaken, dáár *golvende beweging* der aardkorst, en op den *zeebodem* zelfs beroering (vs. 1759—1814). *Daarna* gewaagt hij van de *plaatsen* waar (vs. 1815—1824), van de *tijden* wanneer (vs. 1825—1838), van de *omstandigheden* waaronder (vs. 1839—1870) Aardbevingen voorvallen, en — *hoe lang* zij aanhouden (vs. 1871—1874). — *Eindelijk* komt nog — men ziet naauwlijks in, hoe en waarom — een woord, door eene figuur toegelicht, over de 16 voornaamste hoofdstreken van den Wind (vs. 1875—1890).

Bij dit algemeen overzicht zal zich welligt onze lezer de gedachte opgedrongen hebben, dat dit voorname *tweede* gedeelte des Dichtwerks eigenlijk, als op zich zelf staande, en als een afzonderlijk gedicht Natuur- en Sterrekundig Onderwijs zij aan te merken; — dat al het voorgaande, het ghecele *eerste* gedeelte,

er eigenlijk niet toe behoore, maar, of van voren (gelijk in H, S en L), of van achteren (gelijk gedeeltelijk in U), er, wegens eenige overeenkomst van onderwerp, zij bijgevoegd geworden: *en* — dat het daaruit dan te verklaren zij, waarom in Br., het *alleroudste* der voorhanden zijnde Handschriften, dat *geheele eerste Deel* — in U, de *Inleiding* — te eenen male ontbreke. Zonder hierover stellige uitspraak te wagen — welke het mij voorkomt niet met genoegzamen grond gedaan te kunnen worden, zoo lang niet nog meer andere — en dat *oudere* — Handschriften gevonden zijn; — zonder dan iets te beslissen, zou het misschien in bedenking kunnen genomen worden, of zulk eene vereeniging van hetgeen kerkelijk-godsdiensig belang kon inboezemen met het meer buiten den kring der algemeene kundigheid en belangstelling gelegene, ook zou kunnen daargesteld zijn met het oogmerk om het eerste tot een drager (vehikel) van het andere te doen verstrekken, — om zulk een onderwijs in wetenswaardige zaken — en daarmede onderzoeklust, kennis en verlichting — ook onder zulken te brengen, zulken als in handen te spelen, die er anders, niet alleen niets van weten, maar ook in hunne onkunde en bijgeloovigheid, niet eens naar vragen zouden. De *Inleiding* zou dan wel nog later dan het overige des eersten deels, en ter bekware zamenvoeging van beide de deelen, kunnen vervaardigd zijn. Ongerijmd dunkt mij deze gissing niet: hoewel ook van geene grootere waarde, voor als nog, dan die eener *gissing*.

Met meer gerustheid doet ons het overzicht reeds over de *waarde* van het Dichtwerk oordeelen. Zekerlijk moeten wij hier den tijd in aanmerking nemen, waarin het vermoedelijk is opgesteld, en afzien van alle de vorderingen, welke Aardrijks- en Sterrekunde sedert denzelfden gemaakt hebben. Van dezen kon de Schrijver niets weten. Mogt al het kompas kort voor hem of in zijnen leeftijd (ten jare 1302 door FLAVIO GOIA) zijn uitgevonden; de wijdstrekken invloed van hetzelfde werd eerst veel later bespeurd. Nog had geen CHRISTOPHERUS COLUMBUS de nieuwe wereld ontdekt; dat eerst meer dan honderd jaren later (ten j. 1492) geschiedde. Veel min hadden nog FERDINAND MAGELHAEN's togtgenooten de eerste reize rondom den aardbol gedaan (ten j. 1519 en vv.). Ja, de vaart op zuidelijker breedte dan de *Canarische* eilanden, de eerste kiem der volkomener aardrijksontdekking, werd welligt eerst na zijn overlijden, of in zijnen hoogen ouderdom (ten j. 1365) ondernomen en traaglijk (a. 1412, 1418, 1420, 1433, 1438, 1446, 1449 en later) voortgezet. De bewoonbaarheid van den zoogenoemden *verzengden aardgordel* vermoedde niemand, voor dat GILIANEZ de Kaap Bojador (t. j. 1433) was omgezeild. Hoe gebrekkig, bekrompen en scheef moest dan wel noodzakelijk de bevattingswijze zijn der kundigsten! En waar waren — ik zal niet zeggen de GREGORY's (1663), NEWTON's, HUYGENSEN, HALLEY's, veel min de HERSCHEL's, met hunne spiegelteleskopen (waarvan die des laatsten de vaste sterren drie duizendmaal vergroot vertoont), — maar

zelfs de Middelburgers LIPPERSHEIM en JANSSEN, of de Alkmaarder METIUS, de eerste vervaardigers der eenvoudigste verrekijkers, te zoeken? Of, wat kon er, zonder dezelve, veel nieuws en degelijks aan den hemel ontdekt worden? Dat Uranus en het viertal, naar de Godinnen Juno, Vesta, Ceres en Pallas benoemde, Planeetjes, tevens met de wachters van Jupiter en Saturnus, den Schrijver nog geheel onbekend waren, en hij ook in andere opzichten dwaalde — vasthoudende aan het stelsel van PTOLEMÉUS — van NICOLAUS COPERNICUS niet wetende, die ruim 100 jaren later dan hij geboren is, — wien kan dit verwonderen? Wie het hem als misgreep toerekenen? Zeker, voor zijnen tijd was zijn arbeid even verdienstelijk als nuttig. Tot nog lang na de Gregoriaansche verbetering van den Almanak in 1582 moest het *eerste* gedeelte voor velen tot gemak, — het *tweede* op den duur tot leering verstrekken. Laat het zijn, dat, bij misvatting, ook nog bijgeloof hier en daar — onder anderen bij de vermelding der luchtduivelen — doorschijnt; hij had dit, en meer, met de kundigste en verlichtste mannen van zijnen tijd, en zelfs van nog veel lateren, gemeen. Zou men laag vallen op zijn geloof aan den invloed der planeten op het menschelijk gestel en lot, men denke dan, om slechts een paar groote mannen — en dat zulk een paar! — te noemen, aan den twee eeuwen jongeren Hervormer PHILIP MELANCHTHON en den Hervorming-bestrijder WALLENSTEIN¹⁾. Doch waar-

¹⁾ Een enkel voorbeeld moge hier zijne plaats vinden. PHILIPPUS GATTIER schrijft (in de dedicatie van zijne *Methodus admirabilis* aan JUSTUS

heen?.... Gelijk van den rijken *inhoud*, zoo ook van de *voordragt*, zoo eenvoudig, zoo beknopt zonder duisterheid, zoo zuiver van taal, over 't geheel, zoo vloeiend gedicht en wel berijmd ¹⁾, ontleent het

LUIGNAC): »Astrorum scientiam, quae Medicinae graviter ac indesinenter ancillatur, felicissime excoluisti, atque ejus adminiculo sacratissimi nostri Principis, Ludovici XIV, natalia perspecta habebas quinquennio antequam in lucem prodiret." — Laat mij hier iets uit *onzen* leeftijd bijvoegen. F. NORK schrijft (*Ueber Fatalismus* (Weimar 1840), S. 6): »Mit Recht sagt FRATZ, der als Physiker und Astronom rühmlichst bekannte, erst vor einigen Jahren verstorbene Erlanger Professor, in seiner *Astrologie* (Leipz. 1818): »Meinungen, welche durch die Uebereinstimmungen der Zeit verschwunden sind, fassen nie wieder Wurzel, wenn auch ganze Völker sich für dieselben erklären. Glaube aber, »sey er noch so lang unterdrückt gewesen, erhebt sich leicht wieder »aus eigener Kraft, auch wenn Niemand für ihn als Vertheidiger auftritt; denn nur was vergänglich ist vergeht."» Wat het doel dezer aanmerking zij, is niet duister. Dezelfde NORK, elders nog eens aan te halen, is ook schrijver van: *Die Existenz der Geister, und ihre Einwirkung auf die Sinnenwelt, psychologisch erklärt und historisch begründet* (Weimar 1841. 8°). Vg. *Theol. Literaturblatt* (bij de *Allgem. Kirchenz.*) 1842. N°. 54. S. 445 u. ff.

¹⁾ Wat het *mechanika* der poëzij betreft, mag zeker de *Natuurkunde* zich gerustelijk meten met de beste gedichten, zoo romantische als anderen, der XIIIe eeuw. BILDERDIJK — en wie kon daar beter over oordeelen? — noemt het »een werk, aangenaam, duidelijk en gemakkelijk van »stijl en versificatie," bl. 89. En, waar zulks al eens minder kennelijk is, daar moet men veel, zeer veel, zoo niet alles, aan de afschrijvers en derzelver ongevoeligheid voor trant en maat toeschrijven. Men behoeft slechts even de varianten na te gaan, om zich hiervan te overtuigen; om te zien, hoe dikwerf, en op hoe velerlei, uit elkander loopende, wijze, zij den oorspronkelijken tekst, vooral ook in dit opzigt, bedorven (ja wel eens verknoeid) hebben. Dit geldt ook wel eenigermate, bij onzen dichter, doch op verre na niet zoo erg, de *taal*. Immers deze behoeft men slechts met die van zijnen tijdgenoot, LODEWIK VAN VELTHEM, te vergelijken, om hare meerdere zuiverheid op te merken. Moet het niet iedert terstond in het oog vallen, hoe vrij onze Schrijver is van al die bastaardwoorden, van welke des Brabanders *Spiegel* overloopt? Aan stopwoorden, die bij MELIS STOKES en JACOB VAN MAERLANT (om geene minderen te noemen) den lezer niet zelden hinderen, onthrekt het hier ook wel niet

dichtwerk zijne waarde. Al willen wij hetzelfde niet, in overdreven ijver, met de *Leerdichten* van LUCRETIUS CARUS, of van MANILIUS, op ééne lijn plaatsen, het heeft nogtans mede zijne eigene verdienste. Verdienste, welke wij ook *nu* nog te erkennen hebben; doch met betamelijk besef der betere kennis, met welke wij, in de XIXe eeuw, boven de lieden der duistere middeleeuwen, buiten ons eigen toedoen, door hooger bestuur bevoorregt zijn; besef, hetwelk ons, aan den eenen kant, tot edele weetgierigheid en getrouw gebruik maken van de gunstigere gelegenheden en rijkere en betere hulpmiddelen onzes tijds behoort aan te sporen, en, aan den anderen, ons den groven misslag moet doen vermijden van hen die de middeleeuwsche onkunde en bijgeloof (zoo men anders *consequent* is) terugwenschen. Zeker in alles niet, maar toch wel in opzigt van kennis en wetenschap, mogen wij met dankbare blijdschap den Sulmone-schen zanger nazeggen:

*Prisca juvent alios: ego me nunc denique natum
 Gratulor.*

Bij zulk eene wijze van zien kan het werk des ouden Dichters dan ook *voor ons* thans nog waarde hebben, en deszelfs lezing veelzins nuttig zijn.

Maar wie was hij? En van waar ontleende hij de kundigheden, die hij in zijn rijmwerk uitstortte?

geheel. Van dien aard zijn: *saen, sciere, godweet, dat seg ic u, sijn zeker des*, en eenige weinigen meer. Maar, in verhouding tot anderen (b. v. de *Heimelijkh. v. Man en Vr.*) schaarsch: en wat bij de anderen tot verschooning geldt, mag immers, ja moet ook hier van toepassing zijn.

Wie was de Schrijver? Of, zoo welligt het *eerste* gedeelte niet van dezelfde hand met het *tweede* zijn mogt, wie waren zij? Op deze vraag stellig en beslissend te antwoorden, waag ik niet; het zoude roekeloze aanmatiging en vermetelheid zijn. Gemakkelijker valt, en vaster gaat het, te zeggen, wie hij niet was, of zij niet waren. Van Broeder THOMAS, dien men in het eerst noemde, kan geene sprake meer zijn, ofschoon zijn naam ons in het geheugen mag blijven; zoo als straks blijken zal. Maar even weinig gronds is er voor het gevoelen van hen, die GHERAERT VAN LIENHOUT noemen. Niet »*einigmal*», zoo als MONE schrijft, maar slechts *eenmaal* (vs. 143 e. v.) komt hij in het werk voor; en dáár alleen als de uitvinder der Latijnsche verzen, van welke elk woord de weken van kerst- tot vastenavond, 't schrikkeljaar, de zondagsletters en den loop der maan, benevens

»Noch ander vroelscepe vele,»

maar welke niet uitgedrukt zijn, »openbaart.” Dat hij, ware hij de dichter, van zichzelf in den derden persoon zou spreken, doet minder af; VAN MAERLANT zegt ook zoo, b. v. in 't begin van zijne *Natuur-Bloeme*:

Jacob van Maerlant, die (dit) dichte,
Om te sendene terer gichte,
Wille, enz.

hoewel hij al straks in den eersten persoon vervolgt (vs. 10 e. vv.):

Niemen ne hebbe des waen,
 Dat *ic* die materie vensedede,
 Els dan *ic* die rime pensede.

Maar, is het wel *waarschijnlijk* — (mogelijk, ja, blijft het) —, dat hij van zijne uitvinding zelf gezegd zou hebben (vs. 145):

Beter vers ne vant nie sin?

En wijst de uitdrukking, dat G. VAN LIENHOUT die »vroetscepe”

Ons nu hier openbaert,

niet veel natuurlijker op eenen anderen schrijver, maar wien die G. v. L. zijn kunstgeheim had medege-deeld? — Ik moet hier nog eene aanmerking bijvoegen. De verzen van LIENHOUT wijzen de jaren aan van 1273 tot 1371. Waarom juist tot daartoe? Allervermoedelijkst — gelijk ook BILDERDIJK, die ze zeer bestudeerd had, dacht — omdat de man dezelve in dit jaar gemaakt of voltooid had. Maar, dit zoo zijnde, hoe kon dan van zijn dichtwerk *reeds* ten jare 1351 — ik zal niet zeggen een *autograaf*, maar *zelfs* een *afschrift* — dat *nog vroeger* eigen handschrift vereischt en veronderstelt — vervaardigd zijn; gelijk dit van het Brusselsche schijnt te blijken? Een *afschrift* twintig jaren ouder dan het *origineel*? — Br. G. v. L.'s auteurschap, zoo het uit vs. 143 moet bewezen worden, rust op zeer wankelen grond.

Maar, noemt hij zich toch niet nog eens elders? Is het niet (vs. 1716):

»Bidt ouer *Gkeraert*, diet sullen horen?”

Het is zoo. Zoolang men slechts het Utrechtsche HS. kende, kon men al ligt zoo, naauwlijks anders, oordeelen. Maar, toen men L, H en S leerde kennen, die al die verzen (1709—1716) *niet* hebben, en nu derzelver innerlijke ongerijmdheid, zoowel als ongepastheid op de plaats die zij beslaan, had begonnen in te zien — gelijk **BILDERDIJK** die zeer juist en duidelijk heeft aangetoond — verviel, met de overtuiging van de echtheid dier regels, ook de kracht van het bewijs. De beroemde taalkenner ging nu zelfs daarop, naar zijne gewoonte, verder door, noemende het Utr. HS. »opzettelijk ver-
 »minkt en verhaspeld;» — deszelfs afschrijver »een'
 »opzettelijken verknoeijer, die 't werk geheel door één
 »wierp en verhanselde naar zijn' wil en goeddunken,
 »— met het geheele werk naar welgevallen omsprong,
 »uitliet wat hij verwerpen en invoegde wat hij er bij
 »doen wilde (bl. 91 e. v.).» Hiervan zoude hij zich echter, vertrouw ik, onthouden, en aan zijne wederlegging eene andere wending gegeven hebben, zoo hij bekend was geworden met het oude, *veel oudere*, Brusselsche Handschrift. Dat toch heeft de verdachte acht verzen *ook reeds*, hoe ongerijmd zij dan ook zijn mogen: en, zoo de verdenking van willekeurig inschuiven te dezer plaatse grond heeft, dan valt zij eer op **JOHANNES VAN ALTRE**, of wie anders Br. vervaardigd hebbe, dan op den afschrijver van U, van wiens »verhanselen en verknoeijen» toch — opdat ik dit in 't voorbijgaan aanmerke — wel geene andere blijken voorhanden zijn. Doch gaat nu de wederlegging, zoo als zij op dat »verknoeijen in U» gebouwd is, we-

gens Br. niet meer door, dit zelfde Br. neemt, hoewel op eene andere wijze, de kracht van het bewijs weg. Want, gelijk het geheele eerste gedeelte — en daarin de vermelding van GHERAERT VAN LIENHOUT, met zijn kunstigen onzin — aan dit zoo oude HS. ontbreekt; zoo heeft het, in het *questieuze* vers (1716) ook den naam GHERAERT zelfs niet. Hetzelve luidt aldaar:

»Bidt voor *mi*, diet selt horen.»

Een van beiden moet waar zijn: of, de naam GHERAERT is door Br.'s afschrijver — met opzet of niet — in *mi* veranderd; of *mi* is door U's afschrijver — op voorgang van een ouder exemplaar, of met eenig doel — in GHERAERT veranderd. Maar, wie zal ons zeggen, wat waarheid is? De hoogere oudheid van Br. heeft, in allen gevalle, de *presumtie* der echte lezing voor zich: en — zonder grond heeft Br. GHERAERT langen tijd voor den auteur doorgegaan. (Ook waarom men hem *Broeder* G. genoemd hebbe, is mij, tot dus verre, niet gebleken.)

Er is nog een vermoeden, van hetwelk hier melding gemaakt behoort te worden. Het is dat van den Heer WILLEMS (t. bl. 6. aant. 1 aangehaalde plaats). Deze taal- en oudheidkundige maakt 1°. uit eenige verzen, zoo als die in het Brusselsche HS. (vs. 1310, 1314, 1318, 1320, 1323 en 1331, d. i. naar onze telling van het geheel, vs. 1588, 1592, 1596, 1598, 1601 en 1609) voorkomen, op, dat de onbekende dichter een Brabander, en wel uit den omtrek van Brussel; 2°. uit vs. 969 (d. i. 1245—1252), dat hij misschien Doctor in de Geneeskunde; —

of liever nog 3°. uit vs. 1261 (d. i. 1539—1542), dat hij een Geestelijke zal geweest zijn: en — dit laatste met het eerste (»dat hij een Geestelijke was, die in de nabijheid van Brussel woonde») aangenomen, acht hij het »te vermoeden te zijn, dat hij dezelfde dicht-»ter zij geweest, als die den *Roman de la Rose* in »Nederlandsch dichtmaat overbragt, namelijk HEIN »VAN AKEN, Pastor van Cortbeke, tusschen Leuven »en Brussel.”

Nu, alle betamelijke hulde doende aan de wetenschap, het vernuft en de *combinatiegave*, welke hier kennelijk doorstralen, zij het mij vergund, tegen een en ander, maar inzonderheid tegen het eerste, als den grondslag van al het overige, mijne bedenking bescheidenlijk in te brengen. Tegen het een en ander, zeide ik. Want het tweede en derde, als *alternativen* (het eene »liever” dan het andere) voorgesteld, sluiten elkander wederkeerig uit: tenzij dan, dat wij aan een’ Geneesheer dachten, die tevens Geestelijke, of aan eenen Zielzorger, die tevens Lijfsbezorger was. Maar, bovendien, moest het juist een *Medicus* zijn, die van oordeel was,

— en soude gheen *meester* zijn,
Wildi goet *visiker* zijn,
Hine soude van astronomie leren?

Zou het dan ook een *Koning* of *Regent* geweest zijn, die schreef:

Eñ oec waert mede nütte eñ goed,
Dat een *here* ware so vroed,

Dat hi wiste ende kende,
 Wat naturen an hem sende
 Die cracht van sterren, als het was
 Dat sijn moeder sijns ghenas ¹⁾?

Of was van een' Geestelijke alleen eene klagte over
 de botheid van leeken te wachten, gelijk die:

Men mach oec niet leken luden
 In Duutsche gheene dinc beduden:
 Men machse tasten metten dume,
 Nochtan verstaen sijt cume?

Waren dan destijds de *Geestelijken* zoo ijverig in de
 leeken te onderwijzen? Stelden zij daarin zoo groot
 belang? Hadden zij zulk eene treurige ondervin-
 ding? Hoe konden zij het dan VAN MAERLANT zoo
 kwalijk nemen, dat hij hunne pogingen ondersteunde,
 en een deel van hunne zware moeite en van hunne —
 teleurstelling op zich nam? Zoo kwalijk, dat hij,
 bij het schrijven van den *Spiegel historiael*, niet wei-
 nig huiverig was, dat

— die clergie —
 Diere vele in es gesayt

den Geestelijken mishagen zou, als voor de leeken te
 hoog, die zij liever niet zoo van alles onderrigt za-
 gen ²⁾? Een ander oud schrijver van dienzelfden

¹⁾ *Heimelijkheid der Heimelijkheden* vs. 1591—1596.

²⁾ Wie kent die woorden uit de *Prologhe* niet:

— den leeken eist te swaer,
 En oec mede hebbic vaer,
 Dat des dat Paepscap belgen soude,

tijd, gewagende van eene, hem bekende, geneeswijze, zegt ook zoo ¹⁾):

Ende ic had hier oec gedicht,
Maer hen ware niet goed bericht
Altemale den ruwen leeken.
Ende oec ontsie ic der papen trekē
Dat sijs mi mochten spreken lachter.

Een leek, andere medeleeken onderrigtende, moge destijds iets ongewoons en ongewenschts geweest zijn, hij kon echter bestaan, en, bestaande, kon hij ook de ervaring opdoen van der gewoner leeken onleerzaamheid ²⁾).

En nu heb ik nog niet eens gezegd, wat mij, ten aanzien der aangetogene verzen (1539—1542), bovendien op het hart ligt; te weten, dat zij bij mij onder verdenking van dergelijke *Monniken-interpolatie* liggen, als HUYDECOPER in de *Kronijk* van MELIS STOEK

Of ic mi dies onderwinden woude:
Eñ anderwaeruen ebbic gewesen
In haer begripen van desen;
Want ic leeken weten dede
Vter Byblen die heimelichede?

¹⁾ *Heimelijcheden van Man ende Vrouw*; in het Brusselsche Handschrift N°. 3.

²⁾ Tot een voorbeeld verstrekke Br. THOMAS, van wien »Br. AERT, »leesemeyster der minre brueder tUtrecht» belijdt, »dat ic» [zegt hij] »dit »boec» [N°. 2 in 't Utr. HS.] »hebbe ouerlesen eñ ondersoecht na die »cleynheyte mijnre verstantenisse int iaer ons heren duseut drie hondert: »eñ al is dit boec ghemaect van Brueder Thomas, een simpel leec, »NOCHTAN lous ic dit boec eñ prijst, als een boec dat mit claren reden »eñ mit wtnemender waerheyt gheproeft is.» Men lette op het al en nochtan.

in geen gering getal heeft waargenomen. Inderdaad hebben, zoo niet de geheele zinsnede, dan althans vs. 1541 en 1542 er het voorkomen van, en de spreekwijze: *tāsten met den dume* (wij zouden zeggen: »met vinger en duim instampen”) mag wel beneden den doorgaanden stijl van den deftigen schrijver geacht worden.

Doch op dit een en ander wil ik geen groot gewigt leggen, indien het eerste, dat ten grondslag ligt bij het vermoeden des Heeren WILLEMS, genoegzame hechtheid en sterkte heeft, om dat geheele gebouw te kunnen dragen en schragen. Maar, hieraan zij het mij geoorloofd — altijd met zedigheid, en behoudens anderer beter oordeel — te twijfelen. Het is zoo: indien wij alleen het Brusselsche HS. hadden, zou zulk een twijfel naauwlijks bij ons opkomen, »ver»mits de Dichter — [naar deszelfs lezing] — *Brabant* »en *Brussel* tot een punt van vergelijking met Rome »stelt.” Maar, nu wij vier andere HSS. hebben, die anders lezen, en *eenparig* — hoe ook anders onderling in vele opzigten verschillende — van *Braband* niets weten, en, in plaats van *Brussel*, *Gent* noemen, is zulk een twijfel geheel natuurlijk. En, komt er nu nog een of ander bij, dat voor *Gent*, tegen *Brussel*, schijnt te pleiten, dan wordt de grondslag zoo zeer ondermijnd, dat het gebouw met instorting bedreigd wordt. Plaatsen wij eerst de questieuze verzen, naar de verschillende lezing der gezegde stedenamen, tegen elkander over.

Br. geeft:

Hierbi moghedi weten dan,
 Dat *Brussels* ende *Rome* niene sciјnt an 1310
 De sonne aleens op ene wile,
 Want daer es tusschen menege mile.
 Ende ens euen saen niet dach
 Te *Rome* en te *Brussels*, want men mach
 Den dach op ene stat versien, 1315
 Ende si gaen iegen onse knien.
 De grote hoecheit dat al geeft,
 Die *Rome* boven *Brussels* heeft;
 Want *Rome* so hoge es
 Bouen *Brussels*, sijt seker des, 1320
 Stondens te gadre in ene stede,
 Ende *Rome* hadde de hoecheit mede
 Diet heuet bouen *Brussels* nu,
 Nieman, dat seggie u,
 Soude opwaert mogen sien; 1325
 Want *Rome* soude dunken dien
 Dat het in de locht hinghe
 Ende toten hemele ginge.
 Aldus moghedi micken vort,
 Wildi, ene andre port 1330
 Bet nederwart iegen *Brabant*;
 Dat selue wert daer becant.

H, S, L en U geven:

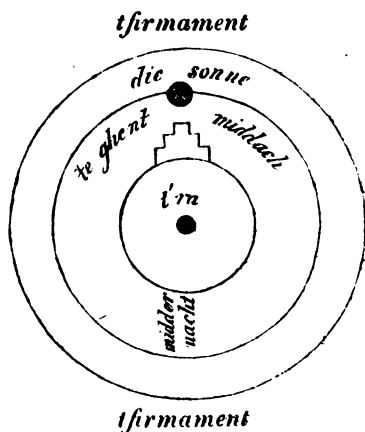
Hierbi moghedi weten dan,
 Dat *Gent* en *Rome* niet si dan [siet an]
 Alleens die sonne op ene wile,
 Want daer is tuschen menighe mile. 1590
 Ende en es eens euen dach
 Te *Rome* en te *Gent*; men mach
 Den dach eer in een stede versien,
 Ende si gaen iegen onse knien.
 Die grote hoecheit dit al gheuet, 1595
 Die *Roma* bouen *Ghent* heuet;
 Want *Roma* so hoghe es
 Bouen *Ghent*, sijt seker des,
 Stontsi te gader in ene stede,
 Ende *Rome* hadde die hoecheit mede 1600
 Diet heuet bouen *Ghent* nu,
 Nieman, dat seg ic v,
 Soude opwaert dorren sien;
 Want *Roma* soude dinken dien
 Dat het in die lucht hinghe 1605
 Ende toten hemel ghinghe.
 Aldus moghedi micken vort,
 Wildi, enighe ander port
 Bet nederwaert ieghen *Ghent*;
 Dit selve wort v daer becant. 1610

Indien het pleit tusschen *Brussel* en *Gent* door meerderheid van stemmen beslist moest worden, ware het voldongen ten voordeele van *Gent*. Doch tegen de kracht dezer bewijsvoering mag, mijns dunkens, de hoogere ouderdom van Br. boven de vier andere HSS. gesteld, en de zaak, voor als nog, niet in staat van wijzing verklaard worden. — Dan, het valt, zoo ik meene, aanstonds in het oog, dat — gelijk de *Utrechtsche* afschrijver er geen belang bij kon hebben, *Gent* voor *Brussel* te onderschuiven, wjl den

Utrechtenaar *Braband* en *Vlaanderen* waarschijnlijk even veel, of even weinig aangelegen waren — (van de andere *drie* kan men het weten noch gissen); — dat, zeg ik, in Br. het woord *Braband* even onverwachts, als ongelukkig, voor *Gent* (vs. 1331) geschreven is. *Onverwachts*, want in al het vorige was wel — in zijn schrift — van *Brussel*, maar niet van *Braband*; bij al de overigen, daarentegen, *bestendig* van *Gent* sprake geweest. *Ongelukkig*, want de *stad* Rome kon wel tegen de *stad* Brussel of Gent, maar niet tegenover een *landschap*, tegen geheel het groote en uitgebreide Hertogdom Braband, worden overgesteld; — en zulks, noch op zich zelf, zonder onvoegzaamheid en misstand, noch in betrekking op de zaak, waarvan gesproken wordt, en waarbij het op het bestemde van eene, en niet al te wijduitgestrekte, plaats — eigenlijk (maar dat wist de Schrijver nog niet) op den verschillenden middagcirkel — aankomt. Het vermoeden van woordverandering — welke zeker bij Br. of bij de anderen — (bij de bron, uit welke Br., of de bron (of bronnen) waaruit H, S, U en L geput hebben) — heeft plaats gehad, — uit welke oorzaak, of met welke bedoeling zij ook geschied zij —, valt dan eer op Br.'s afschrijver, dan op die der overige HSS. Ik wil hier niet bij in aanslag brengen, dat reeds in vs. 1310 Br. zich van alle vier de anderen ook nog onderscheidt door de lezing: *niene scijnt an*, maar ik hecht wel iets meer aan het verschil, iets later, in vs. 1645, waar het kan schijnen, dat op *firmament* eigenaardig rijmde *gent*,

maar Br. dit woord heeft zoeken te ontgaan, door te schrijven: *hier omtrent*. Misschien zou ik mij ook op het gebruik van *Vlaamsche* woorden (b. v. *varinck*, *drenten*, *prenten*), of op eene teekening, ter opheldering van den tekst, in U¹) er bijgevoegd, en waarin *Gent* mede uitdrukkelijk genoemd wordt, mogen beroepen: maar men zou beide aan den afschrijver kunnen toekennen en beweerden, dat de Dichter zelf die figuur niet alzoo geordonneerd had. Iets, hetwelk even weinig met grond wedersproken, als stellig verzekerd en bewezen zou kunnen worden. Er is echter nog eene andere plaats in het dichtwerk, waar de Brusselaar niet op gelet schijnt te hebben (*jamais on ne s'avise à tout!*), en eene uitdrukking heeft laten staan, welke de *Gentsche* afkomst verraaft, of ten minste doet vermoeden. Ik bedoel vs. 843 van Br., bij ons vs. 1121. Daar,

1) Zie hier de teekening. In Br. zijn geene figuren. In H en S hier ook niet meer dan oningevulde buitenkringen.

van het achtste teeken des dierenriems, den *Schorpioen*, sprekende, zegt de Dichter:

Na alfmaent sente bamisse

Die sonne in scorpio, sijt gewisse.

De *October-maand* wordt hier de *Sint-Bavo-misse* genoemd; gelijk ook in den *Kalendier*, die voor 't Haagsche HS. staat. Van waar die benaming? Zekerlijk daarvan, dat de *eerste* October die dag is, op welken de gedachtenis van dezen Heilige gevierd wordt. Zoo wordt November, om gelijksoortige reden, *Alreheiligen-misse*, gelijk in den *Kalendier*, zoo ook bij onzen Dichter (vs. 1227), geheeten. Deze benoeming is vrij algemeen geweest, blijkens de drie kalendieren, bij H, S en L. Niet alzo de naam *Ba-misse*. Bij L wordt de Octobermaand, bij omschrijving, *Die maent, als men wintercoren saiet* getiteld, en op den eersten dag niet *Bavo* alleen, of het eerst, maar naast en na *St. Remigius*, als tweede Heilige van dien dag, opgegeven. Naar andere groote Heiligen, b. v. *Sint Jan*, weet ik niet, dat maanden benoemd zijn. Zelfs niet, wanneer hun dag op den eersten of tweeden der maand invalt, zoo als *Onzer Vrouwe ligtmisse* op den tweeden van Sprokkelmaand, en *Onzer Vrouwe Visitatie* op den tweeden van Hooimaand; en zoo als *Philippus en Jakobusdag* op den eersten van Bloemaand, *St. Pietersdag* op den eersten van Oogstmaand. Waar de maanden opgeteld worden met hare Duitsche (niet met de gewone Latijnsche) namen, zie ik *October* bij G. v. D. SCHUEREN, in zijn *Teuthonista* (bl. 165) de *Ossenmaend*

heeten; bij nog veel ouderen *Wijnmaand* (Weinmonet), gelijk nu nog gebruikelijk is; of *Wijnoogstmaand* (Windumemanoth), of *Wintyrfüllit*, of *Herzelmaand* (*Aarzelmaand*), *Zaadmaand*, *Rozelmaand*, *Braakmaand* enz. ¹⁾: maar nergens *St. Bamisse*. Welke reden is er dan voor te bedenken, dat onze Dichter dezen naam bij voorkeur bezigt? Welke kan die anders zijn, dan dat hij dien in de stad zijner woning doorgaans hoorde bezigen? En waartoe dit anders, dan omdat men daarmede den *Patroon* der stad zijner woning vereeren wilde? Nu, de *Patroon* van *Brussel* is *St. Bavo* niet: die is *St. Michiel*, wiens zeventien voeten hooge beeld op den toren van het stadhuis prijkt, terwijl de *Patronesse* *Ste. Gudule* is, aan welke de heerlijke hoofdkerk gewijd is. *Patroon* van *Gent* — gelijk voorheen van *Haarlem* — is *St. Bavo*, wiens naam de prachtige kathedrale kerk aldaar voert. Blijkt hier niet duidelijk uit, — of, laat mij bescheidener spreken — heeft het niet vele en groote waarschijnlijkheid, dat de dichter der *Natuurkunde* te *Gent* thuis behoorde, dat in zulk eene betrekking tot *Bavo* stond? Want, al mogen ook elders, zoowel in *Braband* als *Vlaanderen*, kerken gesticht zijn, te zijner eere naar zijnen naam benoemd,

¹⁾ Zie SCHILTER, *Thesaur.* III. 568. — Vg. Mr. J. D. MEYER, *Verh. over de benamingen der maanden in het Nederd.*, in de *Gedenkschr. der Tweede Klasse van 't Instituut*, D. I. 4°., nu herdrukt met vermeerderingen in J. D. M.'s *Verhandd. in Geleerde Genootschappen*, I. Baudel (Amst. 1844. 8°.), bl. 75—136. Zie ook Mr. J. H. HOEUF, in het *Taalk. Magaz.* D. III. bl. 253 vlgg. en D. BUDDINGH, Aant. en Bijlagen op zijne *Verh. over 't Westland* enz. bl. 330—365.

niet ligt zal hij ergens — en althans *niet te Brussel* — (waar dit St. Michiel en Ste Gudule zou te na getreden zijn geweest) — zoo buitengewoon zijn vereerd geworden. Indien het derhalve — om het minste te zeggen — *niet bewijsbaar* is, dat onze dichter een Brusselaar was, dan ook niet, dat hij, of een Brusselsch Geneesheer, of H. VAN AKEN, Pastor van Cortbeke, geweest zal zijn. — Mag ik hier nog bijvoegen, dat, zoo wij tot *type* of model van het *Brabandsch* van den tijd, toen ons dichtwerk ongeveer moet vervaardigd zijn, den Priester LODEWIJK VAN VELTHEM, en van het *Vlaamsch* den ouden Vader aller Dietscher dichteren mogen stellen: de ongelijk veel meerdere overeenkomst onzes Dichters met den laatsten, dan met den eersten, ons er veel eer toe leiden zal, om een *Vlaming* in hem, dan een Brusselaar of Brabander, te zien. Ja, indien het zich bewijzen liet, dat JACOB VAN MAERLANT zoowel in *Oost-Vlaanderen* als in *West-Vlaanderen*, zoowel in de nabuurschap van *Gent* als van *Brugge*, zich onthouden had, zou men in de verzoeking kunnen komen, om aan dezen vruchtbaren Leerdichter, als auteur, ook van de *Natuurkunde*, zoowel als van *der Naturen Bloeme*, te gaan denken. Van weinig menschen toch uit dien tijd laat zich met grond vermoeden, dat zij *eensdeels* zooveel liefhebberij in allerlei soort van wetenschap en toegang tot voorhanden zijnde boeken, en *anderdeels* die zucht, om met de vruchten van eigen onderzoek ook anderen — den leeken vooral — van nut te zijn, zullen gehad hebben, welke in vader VAN MAERLANT zoo

kennelijk doorstralen. Trouwens, hoe zeer het waar is, dat men vroeger met veel te veel zelfvertrouwen allerlei oude geschriften aan dien verdienstelijken man, die toch wel niet altijd en alles kan geschreven hebben, heeft toegekend; welke voorbarigheid en roekeloosheid wij niet behooren na te volgen: toch laat het zich niet ontkennen, dat hij de maker ook van dit werk — ware hij maar te Gent, of in deszelfs omtrek, een' tijd lang woonachtig geweest — zou hebben *kunnen* zijn. Ja, er ware zelfs voor zulk een vermoeden nog wel een of ander, niet zonder allen grond, in het midden te brengen. JAKOB VISSER, onder meer anderen, hield hem er voor; »door dezen liefhebber werd het, *naar zijne kennis en kunde*» — gelijk BILDERDIJK zich uitdrukt, — »voor een werk van »MAERLANT gehouden:» en — hoe laag men nu dezemans »kennis en kunde» moge aanslaan, zijne »liefhebberij» had hem toch met veel, dat anderen geheel vreemd was, eenigermate bekend en vertrouwd gemaakt; en zulks wel eerst en meest op het stuk van oude boeken en handschriften. Of hem welligt tot zijne veronderstelling aanleiding hebbe gegeven de bijeenvoeging van dit werk met de *Naturenbloeme* in éenen band, en met ééne en dezelfde hand afgeschreven (in H)? Dan zoude het hem in dat vermoeden hebben bevestigd, zoo hij hetzelfde in twee andere oude HSS. (L en S) had gevonden. Of, bragt hem de verwantschap der onderwerpen nog bovendien, en te meer, op die gedachte? Zekerlijk is de *Natuurlijke Historie*, zijn de vakken der *Zoölogie*, *Botanie*

en *Mineralogie* zusterwetenschappen van de algemeene *Natuurkunde* (eene van welker afdeelingen de *Meteorologie* is) en die weder van de *Sterrekunde*. En, zou het vreemd kunnen geacht worden van de vlijtige bemoeijng eens mans, die over de *Nat. Hist.* een gedicht van ruim 16,700 verzen vervaardigd had, om er aan zeker Heer een geschenk van te maken (vs. 2 en 16691), dat hij, na de voltoojing daarvan, ook nog voortging met een, ongelijk veel beknopter, werk te schrijven over de aanverwante *Natuur- en Sterrekunde*? Er zou nog kunnen bijgevoegd worden, dat hij de stof voor zijne *Naturenbloeme* verklaart niet zelf bedacht, maar van ALBERTUS MAGNUS overgenomen te hebben (vs. 11 e. vv.):

Niemen ne hebbe des waen,
 Dat ic die materie vensede,
 Els dan ic die rime pensede:
 Die materie vergaderde recht
 Van Coelne Broeder Alebrecht;
 Vte desen meesters — —

Hetwelk bevestigd wordt door den vervolger van zijnen *Spiegel historiael*, L. VAN VELTHEM, daar die (B. I. Cap. 20. vs. 11—24) aangaande den Keulschen Wijsgeer, vroeger Regensburgschen Bisschop, verhaalt: hij

— maect[e] oec boeke — —
 Daer *Liber rerum* dren [er een] af es,
 Dat men int Dietsche heet Bestianes[-res]
 — —
 — daers een Diets af gemaect
 Dat Jacop van Maerlant dichte.

Nu is het bekend, dat het Boek *Liber de rerum natura*, gaande op den naam van ALBERTUS MAGNUS (hoewel, gelijk men op goeden grond meent¹⁾, eigenlijk THOMAS CANTIPRATANUS tot schrijver hebbende), *twintig* Boeken bevattede, en dat daarvan slechts *vijftien* door V. MAERLANT in zijne *Nat. Bl.* vertaald en berijmd zijn²⁾. Indien nu niets belet te denken, dat hij ook wel aan de overige *vijf* zijnen arbeid zal hebben willen besteden, en, indien het blijken mogt, dat de inhoud dier Boeken met dien van ons Dichtwerk geheel of grootendeels overeenkomt, zou dan het denkbeeld niet nog al voor de hand liggen, dat door VISSER en anderen gekoesterd is? Doch het laatste kunnen wij voorschands niet onderzoeken; vermits, zoo wij CAVE gelooven mogen, dit werk is verloren gegaan³⁾. Mogten wij echter de veronderstelling eens voor een oogenblik aannemen, hoe gemakkelijk zouden wij den man, die, van fabelen afkeerig, in zijnen *Spiegel historiael* en in zijne *Nat. Bloeme* de verdenking van te verdichten zoo zorgvuldig van zich afwierp,

1) Zie voren, bl. 16. Met DE PRUSSIA stemmen vele anderen in, als TRITHEMIUS, QUETIF en ECHARD, DU PIN, enz. enz., en, wat alles afdoet, THOMAS CANTIPRATANUS zelf, in *Opere de Apibus*, L. II. c. 57. § 50.

2) HOFFMANN, *Horae Belg.* I. 34—38, aangehaald door MORE, t. a. p. S. 329 u. f.

3) GUIL. CAVE, *Scriptt. Eccl. Hist. Literar.* (ed. Colon. 1720) fol. 638. » *Interiit Liber operosus de naturis rerum, a Thoma Cantipratensi labore quindeccenni scriptus.*” Dit bericht schijnt echter onverenigbaar met hetgeen QUETIF en ECHARD zeggen (*Scriptt. Ord. Praedicatt.* I. 251). Het werk kwam toch nooit in druk; wel 's Mans *Bijenboek*, dat zelfs in Nederduitsche vertaling, te Zwolle, 1488 f. reeds uitgekomen is. (Vg. FRIED. AD. EBERT, *Allgem. bibliograph. Lexikon*, Th. II. (1830.) S. 958 (n°. 22887-22889).

Sp. H.

»Niemen en wane no en peinse,
»Dat ic dit in *boerden* veinse;”

d. N. B.

»Nieman en hebbe waen,
»Dat ic die materie vensede;”

herkennen in vs. 29:

»Dit ne slacht andren *boerden* niet.”

En hoe treffend zouden wij de overeenkomst, en in 't geloof aan — en in de zorg voor onredelijke gevolgtrekking uit — de Astrologie, vinden in den Dichter der *Natuurkunde* en van de *Heimelijkheid der Heimelijkheden*, die ook doorgaans aan VAN MAERLANT wordt toegekend! (Vg. *Heim.* vs. 1601—1668 en vs. 778—832, met *Natuurk.* vs. 1245 e. vv. vooral vs. 1297—1384). Een enkel voorbeeld zij hier voldoende:

Heim. (vs. 1627 e. vv. en 1645 enz.)

Tkind —

Die vader wille, dat het come

Eñ met hem lere weuen.

Maer om *steroen*, no om leuen,

Ne conde hijt met ghenen *slane*

An dat ambocht bringhen ane.

— —

Die ionghelinc —

— — — werd ter curen

Vroed van sterren eñ van naturen,

Wijs van zeden eñ van wetten, enz.

— —

Een coninc hadde twee sonen,

— — —

Deen verston aldat men hem leerde:

Maer waertoe men den andren keerde

— — —

Dat was al verlorne pine.

— — — hinc *mach niet leren*,

Sonder allene smeden ambacht,

Dat condi wel al sonder cracht.

Natuurk. (vs. 1361 e. vv.)

Doet twee kinder ter scole gaen,

Teen sal wel leeren eñ *verstaen*;

Tander, al *sloech* ment ter doot,

Het en leerde clene no groot.

Trectment van der scole,

Daert sere of was in dole,

Eñ men hem leert *een ander ric*,

Het sal wel leren een ander stic,

Draghet sine nature an.

Neemt men dat ander kint oec dan

Datter nu ter scole ghinc,

Ende men lere hem oec die dinc,

Hi bliuet tafter van desen

Eñ dander salre meester of wesen.

Er ware hier nog wel meer bij te voegen, indien het mij er om te doen ware, in allen ernst VAN MAERLANT voor den Dichter te doen erkennen. Maar dit is geenszins mijne meening: en de vraag naar den auteur blijft mij als nog voor geene stellige beslissing vatbaar voorkomen. Doch, wat nu eindelijk de *bronnen* betreft, uit welke het schijnen kan, dat de schrijver geput heeft: hij zelf noemt een en andermaal PTOLEMEUS en ALFERGANI voor het *Sterrekundige*, ARISTOTELES voor het *Natuurkundige*, en maakt ook, op eene enkele plaats gewag van HIERONYMUS en BEDA, alsmede elders eens van RABANUS. Bij den laatsten moet men buiten twijfel aan MAGNENTIUS RABANUS MAURUS denken, die, na als Monnik, Leermeester, Priester en Abt van *Fulda*, te hebben uitgeblonken, als Aartsbisschop van *Mainz* ten j. 856 overleden is. Door dezen, voor zijnen tijd, *uitstekend* geleerden en ijverig werkzamen man zijn, behalve vele andere schriften, ook *Commentarien* over de meeste Bijbelboeken vervaardigd, uit welke zijn leerling WALAFRI-DUS STRABO inzonderheid geput heeft, en die tot *randglosse* (kantteekening) en *tusschenlijnige* verklaring gebruikt zijn onder den naam van *Glossa ordinaria* en *Gl. interlinearis*. Hoogstwaarschijnlijk is het, dat onze Dichter daarop doelt; vermits hij RABANUS ter gelegenheid der meting van de lengte, breedte en hoogte van *Noachs ark*, vermeldt (vs. 527). Dat hij hem een *Philosooph* noemt, kan zijn grond hebben in 's Mans geschrift *de Universo* ¹⁾. Van den beroemden Kerk-

¹⁾ Over RABANUS kan men nazien SIXTUS SENENSIS, BARONIUS, CAYE en

vader HIERONYMUS en zijne verdiensten (vooral in opzigt op de Kritiek en Exegese der Boeken des Ouden Verbonds) behoeft hier niets gezegd te worden. Doch aan welke van zijne veelvuldige schriften of werkzaamheden de Dichter (vs. 1423 en vv.) bepaaldelijk gedacht hebbe, darf ik niet beslissen. Van BEDA, dien hij met HIERONYMUS (t. a. pl.), in éénen adem noemt, ofschoon hij meer dan 300 jaren later gebloeid heeft, zijnde in 'tjaar 735 overleden; — van dezen in allerlei weten-

anderen, wier getuigenissen men vindt bij TH. POPE-BLOUNT (*Consura celebrorum Auctt.* p. 346—349), B. HEDERICH, t. a. pl. N°. 214. S. 901—903) enz. — Over zijne verdiensten omtrent de Bijbeluitlegging, zie vooral ARCH. AMON (*Histoire crit. du V. T.*, L. III. c. 11. p. 414), aangehaald en gevolgd door ANTON op ERNESTI (*Instit. Interpr. N. T.* L. III. c. 9. § 30) en RICHSTÄDT op MORUS (*Acroas. sup. Hermen. N. T.* II. 272); om geene lateren te noemen. De *Glossa* — ofschoon eigenlijk slechts uittreksel uit de schriften van vroegere Kerkleeraren (BABANUS Commentariën zijn niet anders dan zoogenoemde *Catenas Patrum*) — was in groot aanzien, zoodat o. a. de Meester der Spreuken (*Magister Sententiarum*), PETRUS LOMBARDUS, haar noemde de *auctoriteit* bij uitnemendheid. Geen wonder, dat, met anderen, ook onze oude Dichters van dezelve voor haare gezegden gezag ontleenden. Onder hen JACOB VAN NAEFLANT, b. v. in *der Naturen Bloemo*, vs. 83:

— — van der *Bible* die *Glossa*

Sayot hier in menighe soete rose.

vs. 2095: Hoemen temmet dat elpin dier
Dat vindi bescreuen hier
Also als die *Glossa* seghet,
Die in die vraie *Bible* leghet.

vs. 3207: Lacta, als die *Glossa* seghet,
Die vp Moyses boeke leghet,
Is een dier ne buer groot.

d. i. een klein diertje; zie HUYBREGER op HELIS STOKES, B. II. vs. 586 (l. 405—408) en A. DE JACKE, *Verscheidenh.* bl. 227—232 [N. D. v.], vg. ook b. v. vs. 1849:

Cyrogrillis es een dier *bur* (var. *bor*) groot.

vs. 1909: Traech eist en ne buer groot.)

N. G. A. I.

4

schappen, en niet het minst in Meet-, Natuur- en Sterrekunde doorgeoefenden, *oerwaardigen Man* (*Bedae venerabilis*), die, met zeldzame zelfverloochening, alle aanbiedingen van bevordering en eeramten afwees, zal, denk ik, hier zijne *Scheppingsgeschiedenis* (*Hexaëmeron*) vooral in aanmerking komen ¹⁾. Van ARISTOTELES (vs. 607, 623, 819, 837, 917, 1815, 1825, 1874 genoemd) eenige der *Natuurkundige Geschriften*, als over den *Hemel* (*περὶ οὐρανό*), de *Wereld* (*περὶ κόσμου*), inzonderheid de *Verhevelingen* (*μετεωρολογικῶν*) ²⁾. Zoo is er ook niet aan te twijfelen, of PTOLEMEUS (al is zijn naam (vs. 423, 1689) door de afschrijvers deerlijk, nu eens in PROLE-

¹⁾ *Opp.* ed. Col. (1688 f.) Tom. IV. p. 1-18. Na SIXTUS SEN., FULLER, CAYE enz. (gedeeltelijk aangehaald door B. HEDERICH, t. a. pl. N°. 186 p. 875, TH. POPE-BLOUNT, l. c. p. 359 sqq., en o. a. SCHROCKH, *Chr. Kirchengesch.* XIX. 68-77, XX. 210 en elders), verdient nu inzonderheid over *ΒΕΔΑ* gelezen te worden de Dissertatie van den Eerw. H. GEHLZ (*de Bedae Venerabilis vita et scriptis*, L. B. 1839), waar ook vroegere en latere schrijvers die van hem en zijne verdiensten getuigd hebben, worden aangewezen. De slotsom zijner onderzoekingen luidt dus: „*San recensitis Bedae operibus, admiratione profecto nos affici sentimus viri, qui, quamvis ignoto fere terrarum angulo latens, plurimis et pro illa aetate splendidissimis ingenij et industriae monumentis perennem sibi nominis famam comparavit. Diligentia quidem et assiduitate, quibus animum ad studia adplicabat, nemini ulli secundus fuit, donec inter docendos discipulos spiritum redderet.*”

²⁾ Wegens het onderling verband, moeten ook nog de acht boeken φυσικῆς ἀποδόσεως en de twee περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, met de vermeldden vergeleken worden. — Vg. over deze en de overige schriften van ARISTOTELES, inzonderheid JO. ALB. FABRICIUS (*Biblioth. Gr.* L. III. c. VI. § 9-13, 27 et 28, Tom. (ed. 1752) III. p. 124 sqq. et 149 sqq.), alsmede de Schrijvers, aangetogen door TH. POPE-BLOUNT (*Gen. Celest. Auctr.* p. 32-35) en B. HEDERICH (*Not. Auct. ant. et med.* N°. 104 p. 213-220).

MEUS, dan in THOLOMÆUS verhaspeld) is de Egyptenaar CLAUDIUS PTOLEMAEUS, die, uit *Pelusium* afkomstig, en, naar zijn lang verblijf in *Alexandrie*, de *Alexandrijner*, wegens zijne verbazende wetenschap de *Verwonderlijke* (*θαυμάσιος*), bijgenoemd, in het midden der tweede eeuw gebloeid heeft. En, welke zijner werken hierbij in aanmerking komen, in almede geenszins twijfelachtig!). Maar wie is die AFFRAGAEN, dien onze Dichter, zoowel als de Prozaïst, van wien vroeger gesproken is, telkens in éénen adem met PTOLEMAEUS noemt? Ik baken zulks in den beginne, vóór de aanwijzing der Heeren DE VRIES en DOÏT, niet geweten te hebben. JULIUS AFRICANUS was mij eerst in de gedachte gevallen.

1) Ik mag wel veronderstellen, dat hij zelf en zijn stelsel algemeen bekend zijn. Eén woord derhalve slechts van zijne *Aardrijks- en Sterrekundige Werken*, om welke het hier inzonderheid te doen is. Zij zijn vooral de VIII Boeken *Γεωγραφικὴ ὑποχρήσις*, en de XIII Boeken der *Μεγάλη Σύνταξις τῆς Αστρονομίας*, bijgenoemd de *Almagest* (uit den Arabischen artikel *الماجست* en 't Grieksche *μεγίστη* zamengesteld). Vg. JOH. FABRICIUS (*B. Gr. L. IV. c. 14* en elders) DAN. GES. HEMPERT (*Polyb. Tom. II. L. IV. c. 1*); de *Algem. Hist.* vert. d. WESTERBAEN, XIII. 158 en elders; en de Schrijvers, aangeh. door TH. POPE-BLOUNT (*Cens. Celebr. Auctt.* p. 156 sq.) en RENJ. HEDERICH (*Not. Auct. ant. et med.* N° 278 p. 537 sq.). De *Τετράβιβλος Σύνταξις μαθηματικὴ* is — om er dit nog bij te voegen — naar HSS. op de Koninklijke Bibliotheek te Parijs; in 't Fransch vertaald en met aantekeningen van DELAMBRE verrijkt, door den Abt HALMA te Parijs ten j. 1814 en 1815 uitgegeven, onder den titel: *Composition mathématique de Cl. Pt. ou astronomie ancienne, etc.*; waarop DELAMBRE, in het IIe Deel zijner *Histoire de l'Astronomie ancienne*, Par. 1817, 4°. eenen uitvoerigen Commentarius geleverd heeft. Vg. *Gött. Gel. Anzeigen*, 1814 St. 63, 1819 St. 2 en 36, 1826 St. 141. *Revue Encyclopédique*, Tom. I. (1819) S. I. p. 25—45. *Biblioth. Univers.* (Nouvelle Série, *Sciences et Arts*) Vol. X. N° II. p. 65—77.

Maar dit gaf ik spoedig op. Neen, het is geen Grieksche noch Romeinsche, maar een Arabische Schrijver, van wien hier sprake is. Het is de beroemde Meetkunstige en Sterrekundige, die tusschen de jaren 888 (het sterfjaar van Kalif ALMAHMOUN, dien hij — en wel als een' overledene (*piae memoriae*, zoo als GOLIJUS de formule رحمة الله عليه, *Gods barmhartigheid zij over hem*, vertaalt, Cap. v en viii —) en 1000 (toen IBN JOUNIS bloeide, die hem, op zijne beurt, in zijne Ha-kimische tafelen aanhaalt) geleefd, en, wegens zijne verdiensten in de door hem beoefende wetenschappen, den eernaam van *den Rekenaar* verkregen heeft, MOHAMMED IBN KETZIRI ALFERGHANI, gemeenlijk ALFRAGANUS genoemd ¹⁾. Dezen toenaam

¹⁾ Onder dien naam komt hij, b. v., bij A. G. LUISCIUS voor, in zijn *Algemeen Historisch, Geographisch en Genealogisch Woordenboek*, Deel I. fol. 298 a.; die verder naar J. BLANNANUS, J. GOLIJUS en J. G. VONSTUS verwijst. Die naam is echter slechts een bijnaam: eigenlijk heet hij MOHAMMED of ACHMET: voluit geschreven, MOHAMMED IBN KETZIRI of AHMED BEN KOTHAIR, *al Fergani*, de Ferganier. GOLIJUS geeft محمد بن كثير الفرغاني. Zijn eernaam *الحاسب* *de Denker*, bepaaldelijk over maat en grootheid (van حسب *de Rekenaar*, toont de achting aan, waarmede zijne volksgenooten zijne bedrevenheid in moeilijke en ingewikkelde, inzonderheid sterrekundige, berekening vereerden. Behalve in de verkorte *Almagest*, heeft hij van deze bedrevenheid in verscheidene geschriften, die meestal nog nooit uitgegeven, maar alleen in Handschriften voorhanden zijn, duchtige bewijzen gegeven. De *Almagest* verkort schijnt al zeer vroeg in het Latijn te zijn overgezet. Of deze dezelfde vertaling zij, die ten jare 1493, 4°., te Ferrara, als van JOANNES HISPALENSIS vervaardigd, is uitgekomen, onder den titel: *Brevis et perutilis compilatio Alfragani, totum id continens, quod ad Rudimenta astronomica est opportunum*, durf ik niet verzekeren. Deze uitgave zal wel althans de eerste geweest zijn. Eene tweede is de Neurenbergsche van 1537, 4°. (welker tekst door GOLIJUS, p. 67,

(de *Ferganier*) draagt hij naar zijne geboorteplaats, *Fergana* in *Sogdiana*. Zijn voornaamste, althans meest bekende, werk (want er zijn ook nog, die nooit uitgegeven zijn) is dat, hetwelk een uittreksel levert uit de *Almagest* van PTOLEMAEUS. En, wijl dit juist het werk is, hetwelk de Schrijver der *Natuurkunde* (gelijk later blijken zal) bedoelt, is de bijeenvoeging dezer twee, anders door meer dan zeven eeuwen van elkanderen gescheidene, schrijvers geenszins onnatuurlijk. Beide zal hij ook — of nog liever, misschien, de man, uit wien hij zelf zijne wetenschap geput heeft — alleen

antiqua versio genoemd wordt), bij welke ALBATEGNIUS (MOHAMMED, zoon van GENIB, of GIABER, van *Batan* in Mesopotamie afkomstig), de *motu stellarum*, vertaald door PLATO TIBURTINUS, (benevens MESSAHALA, de *Elementis et orbibus coelestibus*, met nog twee soortgelijke geschriften, het eene van een' *Hebreër*, het andere van een' *Saraceen*, door JOACHIM HELLER met een oud HS. vergeleken) gevoegd, met Bijvoegsels van JOANNES REGIOMONTANUS verrijkt is, en prijkt met eene *Opdragt* van PHILIP MELANCHTHON aan den Raad van Neurenberg (een exemplaar is op de *Utrechtsche* Bibliotheek, *Math. et Astron.* 4°. N°. 400). Eene derde uitgave (waarvan een exemplaar op de Leidsche Universiteitsbibliotheek zich bevindt, *VII. Oct. 77 C.*) is de Parijsche van 1546, 8°. Zij bevat dezelfde overzetting als de twee voorgaande edities, maar verbeterd (*nunc primum, per vetusto exemplari* [maar welk, wordt niet aangewezen, dat zeer jammer is] *consulto, multis locis castigatus redditum*). Eene vierde is de *Amsterdamsche* van 1669, 4°. (waarvan een exemplaar, uit de boekery van Prof. SIB. RAU, op de *Utrechtsche* Bibliotheek zich bevindt, *Bibl. Utenhov.* 4°. N°. 182). Deze bevat het Arabisch origineel, eene Latijnsche vertaling van JACOBUS GOLIUS, en deszelfs zeer schatbare *Aantekeningen*, en draagt den titel van *Elementa Astronomica*. Nog vind ik bovendien melding gemaakt van *Muhammedis Ayragani Chronologica et astronomica fragmenta*, ed. JAC. CHRISTMANN, Francof. 1590 et 1618, 8°. , naar de *Hebreeusche* vertaling van J. ANTOLI, met een' *Commentarius*, die den Kalender van verscheidene oude volken vergelijkt (zie ERSCH EN GRUBER, *Encycl.*). Doch deze uitgave — vermoedelijk van hetzelfde werk — is mij niet, gelijk de drie voorgemelden, (van 1537, 1546 en 1669), ouder de oogen gekomen.

in eene Latijnsche vertaling gekend hebben. Want, dat hem het Grieksch en Arabisch zou bekend geweest zijn, is in het geheel niet waarschijnlijk. Hoe het zij, die voornaam *bron* is ook voor ons, door de uitgaven van zijn werk, inzonderheid door die van *Isacrus Coticus*, toegankelijk en allezins bruikbaar gemaakt. *Ex* schiet mij over, iets van de tegenwoordige uitgave te zeggen.

Wat den *tekst* betreft, dezen geeft men hier naar het Handschrift, dat voorheen in het bezit geweest is van den Heere J. VISSER (H). Het afschrift, door den Hoogleraar A. KLUIT gemaakt (K), en tot de Boekerij der Maatschappij behorende, werd te onvolledig bevonden, om hier in aanmerking te komen, (behelzende slechts vs. 279 tot 454). Het voorstel, om eene eigene, door onderling vergeleken Handschriften verkregene, redactie te leveren, opgehelderd en gestaafd met eene uitgezochte variantenzameling, vond bij hen, wier gezag in dezen bovenal gelden moest, geene goedkeuring. Beter achtte, en gevolglijk verlangde, men eenen »stipt naauwkeurigen, *diplomatischen* afdruk van een der beste Handschriften." Ofschoon ik nu reeds, naar K en M (het afschrift, door VAN LELYVELD, zoo 't schijnt, gebruikt, van het Utrechtsche) den tekst afgeschreven, met H en L gecollationeerd en uit H aangevuld had, wilde ik mij niet aan de moeite onttrekken, om het geheele

dictwerk nog eens en van nieuws — en wel uit H — zoo nauwkeurig mogelijk af te schrijven, met BILDERDIJK'S afschrift van datzelfde HS., tot meerdere zekerheid der punctuële juistheid, van woord tot woord te vergelijken; vindende mij nu ook verplicht, tegen mijn oorspronkelijk voornemen, bij dit nieuwe afschrift *alle* verschillende lezingen aan te teekenen, zonder zelfs de minst gewigtigen over te slaan. Dat hier veel tijds en gedulds aan besteed moest worden, behoeft niet gezegd. Ik hoop niet, dat men er op toepassen zal het bekende

*Turpe est, difficiles habere nugas,
Et stultus labor est ineptiarum.*

Bevraucht er van is toch deze, dat het oude Nederduitsche Leerdicht nu het Publiek *diplomatisch* (s. e. et bl.) voor oogen ligt, *eerst* wel zoo als het in het HS. H (en BILDERDIJK'S afschrift van H) is uitgedrukt, maar ook *vervolgens* (indien men lust moege hebben om de *farrago* der varianten oplettend na te pluizen) zoo als L, S, U [met M en K] en Br. (naar 't afschrift van den Heer WILLEMS) hetzelfde leveren. Die vrucht is niet verwerpelijk, in weerwil van den schijn der *macrologie*, zonder welken zich te getroosten zij niet verschaft kon worden. Het is toch voor de beoefening der oude taal zelve, zoowel als voor de waardering der vroegere en latere Handschriften van allerlei schrijvers der oudheid — gevolgljk voor gezonde kritiek — van groot belang, juist te kunnen zien, hoe de oude *Librarii* zich onderling en jegens elkan- deren, en jegens den oorspronkelijken Schrijver, ver- houden. Wat daartoe dient, moge, op zich zelf,

lastig en vervelend zijn, tot het leggen evenwel van eenen stevigen grondslag is het nuttig, misschien noodig. De bedrevenste metselaar kan zonder opper- man niet voortkomen. *Et bajulis opus est.* Den lezer blijft het nu overgelaten, van den verzamelden voorraad, tot vaststelling (zoo die mogelijk is, daar er, onder duizend, naauwlijks één vers gevonden wordt, waarin zich geen verschil — hoe gering het dan ook zij, maar toch verschil — bij elk HS., zoo dikwijls men weder een ander onder de oogen krijgt, telkens alweder opdoe; — hetzij hem dan zelve overgelaten, van 't bijeengebragte tot constituëring, (gelijk men het noemt,) van den oorspronkelijken tekst oordeelkundig gebruik te maken. Alleen zij hij er op verdacht, dat de *scheidteeken* (comma's, punten enz.), ter verduidelijking, naar *mijn* inzien, geplaatst zijn. Die ontbreken, gelijk men weet, in oude HSS. Hier en daar vindt men wel (vooral in L) een punt geplaatst, maar niet in allen, niet doorgaans, niet altijd ter regter plaats. De *abbreviaturen* in H heb ik (misschien met eenige uitzondering bij vergissing) in den tekst laten blijven; deels wel, om zoo het HS. te beter te doen kennen, maar deels ook, omdat sommige verschillende lezingen aldus, wat derzelver ontstaan betreft, gemakkelijker kunnen begrepen worden ¹⁾.

¹⁾ Bij v., hoe komt vs. 108 *v toghe* in *vertogho* veranderd, of omgekeerd, *vertoghe* in *v toghe*? De abbreviatuur *v toghe* wijst het aan. — Inzonderheid komt dit ook te pas, waar *getallen* niet door woorden, maar door letters (*i*, *v*, *l*, *x*) zijn uitgedrukt.

De teekeningen en figuren, welke in de HSS., uitgezonderd het Brusselsche, aan den rand of tusschen de versen, voorkomen, worden hierbij niet gevoegd. De reden daarvan is, dat derzelver mededeeling den prijs des werks noodeloos zou verzwaren. Want de meesten zijn, immers voor zoo veel ik er over meen te kunnen oordeelen, van dien aard, dat zij tot opheldering van des Schrijvers woorden volstrekt niets toebrengen. Ja, verscheidenen zijn van dien aard, dat zij zelve wel opheldering zouden behoeven. Zij zijn bovendien niet in alle HSS. dezelfde; staan ook niet in allen op dezelfde plaats; en sommige ringen, die er voor gereed gemaakt waren, zijn, zelfs in H. en S., oningevuld gebleven. Alleen moest ik uitzonderen de prent van het *Heelal*, naar 's Dichters voorstelling, wegens derzelver betrekking op het geheel des Dichtwerks, en omdat daarop zijne woorden slaan:

*Aldus es hemelrike
Gescepen, enz.*

En dezelfde reden pleitte ook voor de figuren der Maan- en Zon-eclips, vs. 1447 e. vv. en vs. 1485 e. vv.

Die wille weten, hoe die mane vervaert
Hi sie dit wel ane herwaert;

en Die wille weten, hoe vervaert
 Die sonne, *hi sie hare waert:*

alsmede voor de — op zich zelve minder nuttige — *compas-teekening* aan het slot, vermits de woorden:
De winden,

Hare namen en hoe si staen
Siet hier in cene figure saen,

zonder dezelve geen' zin zouden hebben. En zoo
scheen het dan ook, laatstelijk, voor de houding van
het geheel, noodig, of althans zeer voegzaam, den
Kalender niet weg te laten, vermits de aanhef van
het Dichtstuk op het *vele* betrekkelijk is, dat
— ons es geopenbaert
— in den kalender.

Een woord tot opheldering van denzelfven, en voor-
al van hetgeen misschien den lezer daarin niet dui-
delijk zijn zal, achte ik in de *Aanteekeningen* te
mbeten zeggen. De Aanteekeningen nu zijn twee-
soortig. Eenige, die geene, of altoos geene groote,
uitvoerigheid schenen te vorderen, zijn onder aan den
rand der bladzijden geplaatst. Zij dienen alleen tot
verstand der woorden, hetzij der enkele, op zich zel-
ven staande, min bekende of buiten gebruik geraakte,
hetzij van zoodanig *geconstrueerde*, als thans minder
algemeen gewoon is, en welke den lezer onaangenaam
konden ophouden. Zeldzaam is, in *deze* Aanteekenin-
gen, *zaakverklaring* opgenomen; en niet, dan waar
die scheen kortelyk te kunnen gegeven worden, en
eene wydloopiger behandeling min raadzaam scheen.
Deze laatste werd bespaard voor de *breedere Aantee-
keningen*, achter den tekst. En zij zoude, naar het
eerste ontwerp aangelegd — gelijk op de proef be-
vonden werd — tamelyk breed zijn uitgedegen; want
de voorstelling der natuurverschijnselen door den
Schrijver, maar tevens de betere en juistere verkla-
ring door onze latere, in het bijzonder de hedendaag-
sche, Physici en Astronomen, zoude den voornamen

inhoud hebben uitgemaakt. Doch zulk een lijvig boekdeeltje te leveren kon wel niet in het ontwerp der Maatschappij liggen; noch haar oogmerk gerigt zijn op eenen soort van Onderwijs in de oude en nieuwe Natuur- en Sterrekunde. En gelijkt, door de bijna algemeene inoorsing van den *nieuwen* of *Grego-riënischen* stijl en het gemakkelijk gebruik onzer Almanaakken, de inhoud van het *eerste Deel* des Dichtwerks, voor het grootste gedeelte zijne vroegere belangrijkheid verloren heeft; zo voldoet de hagedendaags door niemand meer wedersproken, *Copernikaansche* opvatting van de gesteldheid onzes wereldstelsels (*systematis cosmi*) tot berijpting der onsterrekundige mislagen; in het *tweede gedeelte* terwijl de geheele *theorie der Astrologie*, niet alleen omdat zij alle *bewijsgronden* mist, van zelve vervallen geacht kan worden (maar ook in pondenheid door de ontdekking van Uranus en der vier kleine Planeten, die *regeel* beschaamd hebben),

(1) Niemand? Ik vergeet mij. Nog onlangs is de Abbe P. NATALIS als bestrijder der nieuwere Astronomie opgetreden. De titel van zijn epiens product luidt: *Anticopernico ou l'astronomie nouvelle* etc. Paris 1842. De Zon is, hem zijt berigt, geen metwa in de sterrenwereld. Vandaant de grootte niet van een Chipp's appel: de *Aarde alleen* is grooter dan al de hemelsche lichamen te zamen genomen, enz. enz. Hoe is het mogelijk dat iemand met zulk een zin nu nog dárft voort den dag kwaden?

Quantum mortalia pectora fasces Noctis habent? —

2) Deze Berlijnsche Wijsgeer had naarwijls in een Akadernisch geschrift (*De planetarum orbitis*, 1801), beweerd en getracht te betogen, dat er tusschen Mars en Jupiter geen Planeet zijn kon, toen zich Vesta, Juno, Ceres en Pallas den Astronomen kort achter malkander openbaarden (tusschen 1801 en 1804).

regtstreeks in hare grondstelling aangetast en over-
 hoop geworpen is. En, hoewel ik er aan twijfel, of
 de *Meteorologie* nog wel tot zulke klaarheid en zeker-
 heid gebragt is als de *Astronomie*, zal toch wel nie-
 mand tegen misverstand omtrent den Bliksem en de Ko-
 meten — veel min tegen het bijgeloovig begrip van dui-
 velen in de lucht, breedsprakig behoeven gewaarschuwd
 te worden. Dien ten gevolge heb ik noodig geacht,
 dit deel mijns werks binnen vrij wat engere grenzen
 te beperken. Ook in opzigt op hetgeen, naar een
voornaam doel der uitgave van Oud-Nederduitsche
geschriften, hier verwacht mag worden, de ophelde-
 ring der taal, zoo als dezelve *vóór vijf en zes eeu-*
wen gesproken en geschreven werd, achtte ik de
 maat te moeten bewaren; veel, als van minder ge-
 wigt, geheel overslaande, bij sommige woorden naar
 hetgeen *vóór* mij, door Taalkenners, ter verklaring
 reeds gezegd is, met een kort woord verwijzende:
 en alleen, of voornamelijk, *dáár* mij eenige meerdere
 wijdloopigheid veroorlovende, waar mij dezelve noo-
 dig of immers zeer nuttig te zijn toescheen. En dit
 betreft wel voornamelijk zulke woorden, die meer bij-
 zonder bij onzen Schrijver in zekere bepaalde betee-
 kenis, doch elders niet, of althans zelden, voorko-
 men, en min of meer als kunsttermen beschouwd
 kunnen worden; b. v. *wanen*, *drenten*, *breken*, *ver-*
varen, en dergelijken.

Dit moge ter inleiding genoeg zijn.

NATUURKUNDE VAN HET GEHEEL-AL.

ALL INFORMATION CONTAINED HEREIN IS UNCLASSIFIED

KALENDER.

H. (Haagsch HS.)	L. (Leidsch HS.)	S. (HS.v.Schon.)
K L <i>Laumaent Heuet xxi daghe, De mane xix daghe.</i>	L. als H. » » »	Laumaent 1).
iiij A <i>Jaersdach.</i> Hier verbiet latē vp deerste wile	xi A. <i>Jaersdach.</i> Hier verbiet op deerste wile laten	iiij A.
b vi	b iiij N	Sinte verilden dach.
xi c v	xix c iiij o	
d iiiii	viiij d ij n. Sente virilden dach	viiij f.
xix e iii	e Nonas.	
f ii <i>Dortenddach</i>	xvi f viij Id. dertienddach	
g Non	v g pij ij	
xvi A viij	A vi d	
v b viij	xiiij b o u	
c vj	ij c iiij s Sente Anthonijs dach	
xiii d v	d iii ij	
ii e iiiii	x e ij d	
f iii	f Idus Sente fabiaens dach	
x g ij <i>Van Sporkelle</i>	xviiij g xix kl. van Sporkle. Sente pontiaens dach	
A Idus	vij A xviij k	
xviiij b xix	b xviij a	
vij c xviii Sinte Anthonis dach	xv c xvi l	
d xvii	iiij d xv e	
xv e xvi	e xviij n	
iiij f xv Sente fabiaens dach	xij f xij d	
g xiiii <i>Sinte agneten dach</i>	i g xij a Sente agneten dach	
xii A xiiii <i>Sinte vincentis dach</i>	A xi s Sente vincencius dach	
i b xii	b x k	
c xi	c ix a	
ix d x <i>Sinte pauwels dach.</i> Hier verbiet laten vp de vi wile	xyij d viii l. Sente pauwels dach Hier verbiet laten op dese wile	
e ix	vi e viij e	
xvii f viii Sinte Jans dach	f vi n Sente johans dach	Sinte Jhans dach.
vi g vii	xiiij g o d	
A vi Sinte valeris dach	iiij A. iiij a Sente valeris dach	
xiiii b v	b iiij s	
iii c iiiii	xi c ij kl.	
<i>Jaersdach van verilt</i>	<i>Jaersdach dan werilt</i>	
<i>Dortien dach ghi dan hebbē silt</i>	<i>Dertienden dach ghi dan hebben silt</i>	
<i>Kalenden Anthonijs fabi</i>	<i>Kalenden anthonis fabis</i>	
<i>Vincentis paulus Jan mit valei</i>	<i>Vincentis pauwels ian met valis</i>	<i>Vincentis.</i>

NB. Het cursief gedrukte is in 't Handschrift met roode inkt geschreven.

1) Waartoe B. dit heeft aangeteekend, daar het toch geen variant is, weet ik niet.

H.

K L Sporkelle huet xxvij daghe

De mane xxi daghe

d iiii Sinte brigiden dach
 xi e iiii *Onser vrouwen licht-
 messe*
 xix f ii Sinte blasij's dach
 viii g *Non* Hier verbiet laten vp
 die viii wile
 A viii Sinte Aghaten dach
 xvi b vii Sinte Amants dach
 v c vi
 d v
 xiii e iiii Sinte auberts dach
 ii f iiii
 g ii
 A *Idus*
 b xvii
 xviii c xvi *van Maerte*
 vii d xv
 e xiiii
 xv f xiii
 iiii g xii
 A xi Sinte Juliens
 xii b x
 i c ix
 d viii Sinte pieter
 ix e vii
 f vi *Sinte mathijs*
 xvii g v
 vi A iiii Hier verbiet laten vp
 die xii wile
 b iij
 xiiij c ij

Bri licht blasij's aecht
 Sporkel auber vocht te hant
 Kalenden maerts dan iulien saen
Pieter mathijs moeder staen

L.

Sporkel huet xxvij daghe

Int scrikeliaer xxi

De mane xxi daghe

Int scrikeliaer xxi

xix d
 viij e iij *N Sente marien dach*
licht misse
 f iij o Sente blasien dach
 xvi g ij n *Hier verbiet laten op*
die viij wile
 v A *Nonas* Sente aechten dach
 b viij I Sentemands dach
 xiiij c viij d
 ij d vi u
 e v s Sente auberts dach
 x f iij I
 g iij d
 xviiij A ij u'
 vii b Idus
 c xvi k *van Marte*
 xv d xv a
 iijij e xiv l
 f xij e
 xij g xij n
 A xi d Sente iulien's dach
 b s a
 ix c ix s
 d viij k *Sente pieters dach*
 xvij e vij a *vigilie*
 vi f vi l. Sente mathijs dach
 g v e
 xiiij A iij n *Hier verbiet laten*
op die ix wile
 ij b iij d
 c ij a

Bri licht blasis *Agath* mandis
 Sporkel aubert volcht te hant
 Kalenden maerts dan iuken saen
Pieter mathijs moeder staen

S.

Sinten pieter.

H.

K L Maerte heeft *xxxi* daghe
De mane *xxi* daghe

iii d

e vi

xi f v

g iij

xix A iiii

viii b ii Sinte victoris dach

c Non

xvi d viii

v e vii

f vi

xiii g v

ii A iiii Sinte gregorius dach

b iiii

x c ij Euen nacht

d Idus

xviij e xvii

vii f xvi

g xv

xv A xiv

iij b xij

c xii Sinte benedictus dach

xij d xi

i e x Adaem was hier ghemaect.

f ix

ix g viij *Onser vrouwen dach.*

A vij

xviij b vi

vi c v Hier verbiet laten op die
.v. wile

d iij

xiiij e iij

iii f ii

In maerte sinte ¹ victorijnDaerna sal ² gregorius sijnKa ³ Gheertrud en benedictus*Marien* dach hebdi aldus⁴

L.

L. als H.

» » »

xi d. *Hier verbiet laten in die
derde wile.*

e vi N

xix f v o

viij g *iiij* nA *vij* axvi b *ij* s sente victorius dachv c *Nonas*d *vij* I.xiiij e *vij* d

ij f vi u

g v s

x A *iiii* I Sente gregorius dachb *iii* dxviij c *ij* u *Akëndach*vii d *Idus*e *xviij* van apriliexv f *xviij* Sente geertruidendachiij g *xvi*A *xv*xii b *xiiij*i c *xiiij* Sente benedictus dachd *xij*ix e *xi* *Adaem was hier ghemaket*f *x*xviij g *ix* *onser vrouwen dach.**Gad was hier ghepassijt*vi A *vij*b vij *Paesdach*xiiij c *vi* *Hier verbiet laten op
die .v. wile*

iij d v

e *iiij*

f iij

Te half maerte ¹ dat so valt ²Recht daer so es ³ euen nachtDe sonne recht d'eerst ⁴ op gaetEn te ⁵ alf spelmaent ⁶ dat v' staetDit ne ⁷ doetsi gheene ⁸ tijt van dē jareDan tote desen ⁹ tiden dare¹ marte L. ² wacht L. ³ ons L.⁴ oest L. ⁵ half L. ⁶ -nde L. ⁷ Dan L.⁸ gheen L. ⁹ desen twee L.

¹ sente L. ² sel L. ³ geer- ⁴ Hier
men seicit paeschen.

S.

H.

K L Aprijl heuet xxx daghe
De mane xxix daghe

g
xi A iij
b iij
xix c ii Sinte ambrosius dach
viii d Non
xvi e viii
v f vii
g vi
xij A v Sente marië egypt' dach
ii b iiii Hier verbiet laten vp
de eerste wile.
c iij
x d ij
e Idus
xvij f xvij *van meye*
vii g xvij
A xvi
xv b xv
iij c xij Sinte ursmaren dach
d xij
xij e xij Hier v'biet latē vp de
ix wile
i f xi
g x
ix A ix Sinte Jorijs dach
b viii
xvii c vii *Sinte marcus dach*
vi d vi
e v
xiv f iiii
iii g iii
A ii

In Sporkelle Ambrosius is
Een Marie volcht dis
Kalenderter ursmaer bi liste
Jorijs marcus ewangeliste

L.

April als H.

» » »

xix g
viii A *viij N*
b iij o
xvi c *ij n* Sente ambrosius dach
vi d *Nonas*
e *viij I*
xij f *viij d*
ij g vi u
A *vs* Sente marien egypt' dach
x b *iiij I* Hier verbiet laten
op deerste wile
c iij d
xvij d *ij u*
vij e *Idus*
f xvij *K. van meye*
xv g *xvij a*
iij A *xvi l*
b *xv e*
xij c *xviij s* Sente ursmaren dach
i d *xiiij d*
e *xij a* Hier v'biet laten op
di .jx. wile
ix f *xi s*
g *x k*
xvij A *ix u* Sente iorijs dach
vi b *viij l*
c *vij e* Sente marcus dach
voer cruceu
xij d *vi n*
ij e *v d*
f *iiij a*
xi g *iiij s*
xix A *ij k*

In april ambrosius es
Ene mane volghet des
Kalender tel ursmaer bi liste
Jorijs marcus ewangeliste

S.

H.

K L *Meye heuet xxxi daghe*
De mane xxx daghe

xi b *Philips en sinte iacobs*
dach

c vi

xix d v *Der heiligher cruce dach*
.D'.

viii e iiij

f iii *Sinte ylarijs dach*

xvi g ii *Sinte ians dach*

A Non

b viii

xiii c vii

ii d vi

e v

x f iiij

g iii

xvii A ii

vii b Idus

c xvii *van wedemaende*

xv d xvi *Sinte potentianē dach*

iiii e xv

f xliij

xii g xliij

i A xij

b xj

ix c x

d ix

xvij e viii *Sinte urbaens dach Hier*
verbiēt laten op de .x. wile.

vi f vii

g vi

xliij A v *Sinte germaens dach*

iiii b iiij

c iii

xi d ii

Philips cruce hil ian

D'na macharis volcht seruaes an

Ka brandaen potenciane

Naest vrbaen volgt germaniae

L.

L. als H.
Die mane xxix daghe

b *Sente philips dach ende*
sente iacobs

vij c vi N

d v o *Des heilichs cruus-*
dach Inuentio

xvi e iiij n

v f iiij e *Sente hylaris dach*

g ij s *sente ians dach*

xliii A *Nonas*

ij b viij I

c vij d *Sente macharijs dach*

x d vi u

e v s

xvii f liij I

vij g iij d *Sente seruaes dach*

A ij u

xvi b Idus

vij c xvij k *van wiedemaende*

d xvi a *Sente bernaerds dach*

xij e xv l

i f xviij e *Sente pontiaens dach*

g xviij n

ix A xij d

b xi e

xvij c e s

vi d ix k

e viij a *Sente urbaens dach.*

Hier v'biēt laten op die .ix. wile.

xliij f viij l

iiij g vi s

A v n *Sente germaens dach*

xi b iiij d

xix c iij a

d ij s

Philips cruce hil ian

Daerna macharijs volghet seruaes an

Ka brandaen pontiane

Naest urbaen soe vdlghet germaen

S.

H.
K L *Ghersmaent heuet xxx daghe*
De mane xxix daghe

e
xix f *iiij*
viii g *iiij* Sinte marceels dach
xvi A *ii*
v b *Noñ*
c viii Sinte godewalen dach
xiiij d *vii*
ii e *vi*
f v
x g *iiii*
A *iii* Hier verbiet laten vp
de vi wile
xviij b *ii*
vii c *Idus*
d xviii van hoymaende den
lanxstē dach. Cunere v'ginis ¹⁾
xv e *xviij*
iiii f *xvi*
g xv
xii A *xiiij*
i b *xiii*
c *xii*
ix d *xi*
e x
xviij f *ix* Vigelie
vi g *viii* *Sinte ians misse*
A *vii* Lebuini 9ff³ ²⁾.
xiiij b *vi*
iiij c v Sinte niclaes dach
d *iiii* vigelie
xi e *iii* *Sinte pieter en s'pau-*
wels dach
f *ii* De bedenckenesse Sinte
pauwels

Ghersmaent marcells dach
Godewels men dan tellen mach
Kalant hier doe me sieter
Sente *ians* dach dan niclaes *pieter*

L.
Garsm — (verder als H.)
als H.

viiij e
xviij f *iiij* N
vi g *iiij* o Sente marcelis dach
A *ij* n
xiiij b *Nonas*
ij c *viiij* I Sente godewalen dach
d *vij* d
x e *vi* u
f v s
xviij g *iiij* I
vij A *iiij* d. *Hier verbied laten*
op die .v. wile
b *ij* u Sente odolfs dach
xv c *Idus*
iiij d xviij *k van hoymaent*
e *xviij* a
xij f *xvi* l. Hier v'biet laten op
die .iiij. wile
i g *xv* e
A *xiiij* n
ix b *xiiij* d
c *xij* a
xviij d *xi* s
vi e *x* k
f *ix* a vighelie
xiiij g *viiij* l *Sente jansdach baptiste*
iiij A *vij* e
b *vi* n
xi c *v* d Sente nicholaus dach
xix d *iiij* a vighelie
e *iiij* s *Sente pieter en pau-*
wels dach
f *ij* k

Gersmaent maersels dach
Gode wael men dan tellen mach
Ka lanc dach hiertoe me sieter
Sente *ians* dach dan nicholaus *pieter*

Ontbreekt.

¹⁾ Van eene latere hand.

²⁾ Desgelijks.

H.	L.	S.
K L Hoymaent heeft xxxi daghe. De mane xxx daghe.	heuet (L. als H.) L. als H.	
xix g	g	
viii A vi Onser Vrouwen dach vi- sitatiois ¹⁾ .	xvi A vi IV	Ontbreekt.
b v Sinte maes dach	v b v o Sente maesdach	
xvi c iiii <i>Sinte martijn</i>	c iij n Sente martijns dach	
v d iiii	xij d iij a	
e ii	ij e ij s	
xiii f Non Hier gaen die hont da- ghen in	f Nonas hier gaen de hond daghe in	
ii g viij	x g viij I	
A vii	A vij d	
x b vi	xvij b vi u Sente amelburgen dach	f Sinte amelberghen dach
c v	vij c v s	
xviii d iiii	d iij I	
vii e iiii <i>Hier verbiet laten op de x wile S m'gr'</i>	xv e iij d <i>Sente margarets dach hier v'biet laten op die .x. wile</i>	
f ii	iiij f ij u	
xx g Idus	g Idus	
iiij A xvij van Oeste	xij A xviij k	
b xvi	i b xvi a	
xii c xv Sinte arnouts dach	c xv l	
i d xliii	ix d xiiij e	
e xliii Sinte margrietē dach	e xiiij n	
ix f xii	xvij f xij d	
g xi <i>Sinte mar'magda.</i> Hier verbiēt laten vp die and'wile.	vi g xi a Sente marien magd'. hier v'biet laten op dander wile.	
xvii A x	A x s	
vi b ix Sinte kerstinen dach Vigeliē	xiiij b ix k Sente kerstinen dach <i>vigheliē</i>	
c viii <i>Sinte iacobs dach</i>	iiij c viij a	<i>Sente iacobs dach ende sente xpofoecs ¹⁾</i>
xiiij d vii Sinte amien dach	d viij l	
iii c vi Die .vij. slapers	xi e vi e Der seuen slapers dach	
f v	xix f v n	
xi g iiii	g iij d	
xix A iiii	vij A iij a	
b ii	b ij s	
Hoymaent maes martijn maes Hondaghe Amelberghe is daer Kalen arnoud. <i>Margar' Magd'</i> Kerst iacob slapers uolghen na	Hoymaent maes martijn naer Hondaghe amelburga es daer Kalen arnoud. <i>Margar' Magd'</i> Kerst Jacob slapers volghen na	

¹⁾ Van eene latere hand.

H.	L.	S.
K L <i>Oestmaent heuet xxxi daghe</i> <i>De mane xxx daghe</i>	Oghest heuet xxxi daghe Die mane xxix daghe.	
viii c <i>s'pieters dach</i> quaet late .i. 3	xvi c Sente pietersdach. Hier v'biet laten op deerste wile	
xvi d iiii v e iiii Sinte Stephaens dach f ii	v d <i>iiij IV</i> xiiij e <i>iiij e</i> sente steuens dach ij f <i>ij n</i>	
xiii g Non ii A viii b vii Sinte donaes	g <i>Nonas</i> x A <i>viiij I</i> b <i>vij d</i> sente donaes dach	Sinte donaes dach
x c vi d v Vigelie van spelmaende	xviij c <i>vi u</i> vij d v s vighelie	
xviii e iiii <i>Sinte laureins</i>	e <i>iiij I</i> Sente laurens dach	
vii f iii g ii Hiergaen vut die hontdaghe	xv f <i>iiij d</i> iiiij g ij u	
xv A Idus	A <i>Idus s</i>	
iiiij b xix Vigelie	xij b <i>xix</i> vighelie	
c xviii <i>Onser vrouwen dach</i>	i e <i>xviij onser vrouwen dach</i> <i>assumptio</i>	
xii d xvii	d <i>xviij</i>	
i e xvi	ix e <i>xvi</i>	
f xv	f <i>xiiiij[s] 1)</i>	
ix g xiiij	xvij g <i>xviij</i> hiergaen wt die hondage	
A xiiij	vi A <i>xviij</i>	
xvii b xij	b <i>xij</i>	
vi c xj	xiiiij c <i>xi</i>	
d x Vigelie	iiij d <i>ix</i> vighelie	
xiiiij e ix <i>Sinte b'telmeus dach</i>	e <i>viiiij 2)</i> sente bartholomeus dach	
iii f viii Hier verbiet laten op die and'wile	xi f <i>viiij</i> hier v'biet laten op dander wile	
g vii	xix g <i>vij</i>	
xi A vi	A <i>vi</i>	
xix b v	viiij b <i>iiij[s] 3)</i>	
c iiii <i>Sinte ians dach</i>	c <i>iiij Sente ians dach de-</i> <i>collatio</i>	
viii d iiij	xvj d <i>iiij</i>	
e ij	v e ij	
<i>Pieter Steffaen in oghest staet donael</i> <i>Den laureins daer staet</i> <i>Ka Maria hontdaghe enden</i> <i>Na b'telmeus suldi ian venden</i>	<i>Pieter steuen in oest donaes</i> <i>Dan laurens daer an staet</i> <i>Ka Maria vndaghe enden</i> <i>Na bartholomeus suldi Johas vinden</i>	

1) Blijkbaar moet hier 15 staan.

2) Hier daarentegen staat 1 te veel.

3) Lees hier 5.

H.

K L *Spelmaent heeft xxx daghe*
De mane xxix

xvi f Sinte Gillis

v g iiij

A iii Hier verbiet laten vp de
derde wile

xij b ii

ij c Noñ Sinte bertijns dach

d viii

x e vii *Onser vrouwen dach*

f vi

xviij g v

vii A iiiii

b iii

xv c ii

iiii d *Idus D'hoitigh' cruken dach*

e xviij

xii f xviij

i g xvi *Euen nacht*

A xv Sinte lambrecht

ix b xiiij

c xij

xvij d xij Vigelle Hier v'biet la-
ten op de iii *✠*

vi e xi *Sinte matheus dach*

f x

xiiij g ix

iiii A viiii

b vii

xi c vi

xix d v

e iiij

viii f iii *Sinte michiels dach*

g ii

Gielis Spelmaent bertijn gheeft
Maria dach dan heeft
Cruce nacht lamb'r dit wel miel
Mathe^s apostele dan telle *michiel*

L.

Spelmaent (L. als H.)
L. als H.

f sente gelijs dach

xiiij g viij N

ij A viij o Hier v'biet laten op
die xix wile

b ij n

x c *Nonas* Sente bertijns dach

d viij I

xviij e viij d

vij f vi u *Onser vrouwen dach*
Natiuitas

g v s

xv A viij I

iiij b viij d

c ij u

xij d *Idus*

i e xviij k *das heilichs cruus*
dach exaltans

f xviij e

ix g xviij l

A xv e

xvij h xviij n

vi e xiiij d

d viij e. vighelie

xiiij e xj-s Sente matheus dach.

hier v'biet laten op die vierde wile

iiij f x k

g ix e

xj A viij l

xix h viij e

a vj n

viiij d v d

e viij a

xvi f viij s sente michaels dach

v g ij k

Gelijs spelmaent bertijn gheuet
Maria dan dach heuet
Cruce mach *lamb* dit wel miel
Matheus apostole dan telle *michael*

S.

H.

K L *De maent van bamisse
heuet xxxi daghe
Die mane xxx daghe*

xvi A

v b vi

xij c v Hier verbiet laten vp die
.i. wile

ij d iij Sinte apollinaers

e iij

x f ij

g Noñ

xviiij A viij

vii b vij Sinte Denijs

c vi

xv d v

iiii e iiii

f iiii Sinte adriaens dach

xii g ii

i A Id^o

b xvii Sinte gallen

ix c xvi

d xv Sinte lucas dach

xvij e xiiii

vi f xiii

g xij D' xi^m magheden dach

xiiij A xi Hier verbiet laten op
die ix wil'

iii b x

c ix

xi d viii Sinte crispjns dach

xix e vii

f vi Vigelie

viii g v Sinte Symoen Jude

A iiii

xvi b iij

v c ij Sinte quintjns dach Vi-
gelie

Bamisse apol moete staen

Denijs daerna adriaen

Kalen luutsdach mit elf dusijn

Crispijn dan Symoen mit quintijn

L.

*Die maent als men winter coren
saet heuet xxxi daghe
Die mane xxx daghe*

xij A Sente Nemigius dach ende
sente bauen

ij b vi N

c v o hier verbiet laten op
die .v. wile

x d iij n Sente apollinaris dach

e iij a

xviiij f ij s

vij g Nonas

A viij I

xv b vij d Sente donjis dach

iiij c vi u Sente victoris dach

d v s

xij e iij I

i f iij d Sente aduaens dach

g ij s

ix A Idus

b xviij k Nouemb's

xvij c xvi a

vi d xv l Sente lucas dach ewi^g

e xiiiiij e

xiiij f xij n

ij g sij d. Der .xi. oj. maghe-
den dach

A xi a Hier verbiet laten op
die .ix. wile

xi b x s

xix c ix k

d viij a

viiij e vij l

f vi e vighelie

xvi g v n Sente Symon ende iuden
dach

v A xv d

b iij a

xij c ij s Sente quintjns dach.
vighelie

Bamisse apol moete staen

Denijs daerna adriaen

Kalen Lucas dach met elf dusijn

Crispijn dan Symon mit quin

S.

H.

K L *De maent van alre heilighē misse xxx daghe*
De mane xxix daghe
 d *Alle heilighen dach*
 xiii e *iiii Alre sielen dach*
 ii f *iii*
 g *ii*
 x A Noñ Hier verbiet laten vp
 de viii wile
 b *viii*
 xvij c *vii Sinte ledenaerts dach*
 vii d *vi*
 e *v*
 xv f *iiii*
 iiii g *iii Sinte martijns dach*
 A *ii*
 xij b *Idus Sinte brixis dach*
 i c *xviii Van Slachmaende*
 'd *xvii*
 ix e *xvi*
 f *xv*
 xvij g *xiiij*
 vi A *xij Sinte lisebetten dach*
 b *xij*
 xiiij c *xi*
 ij d *x sinte celien dach*
 e *ix sinte clements dach*
 xi f *viii Sente ¹⁾*
 xix g *vij Sinte katherinen dach*
 A *vi*
 viii b *v*
 c *iiii Hier verbiet laten up*
 de *iiii wile*
 xvi d *iii Vigilie*
 v e *ii Sinte Andries dach*

Al hijlich daer set ic
 Ledenaert mit martijn brie
 Clement kalende slachmaent lisebet-
 Clement katherine met an [ten dan

L.

Die — (overigens als H.)
 De mane heuet xxx daghe
 ij d *Alre heilighen dach*
 e *iiij N*
 x f *ij o*
 g *ij a*
 xvij A *Nonas* Hier v'biet laten
 op die *.viii. wile*
 vij b *vij I Sente ledenaerts dach*
 c *vij d*
 xv d *vj u*
 iiij e *v s*
 f *iiij i*
 xij g *ij d sente martijns dach*
 i A *ij u Sente lebuyns dach*
 b *Idus Sente brixins dach*
 ix c *xviij k van slachmaent*
 d *xvij a*
 xvij e *xvi l*
 vi f *xv e*
 g *xiiij n*
 xiiij A *xij d Sente lizebetten dach*
 ij b *xij a*
 c *xi s*
 xi d *x k*
 xix e *ix a Sente clements dach*
 f *vij l*
 viij g *vij e Sente katerinen dach*
 A *vi n*
 xvi b *v d*
 v c *iiij a Hier verbiet laten op*
 die *.iiij. wile*
 d *ij s vighelie*
 xij e *tj k Sente andrees dach*

Alheylech daer set ic
 Ledenaert met Martijn brie
 Kalenden slachmaents lisebet dan
 Clement Katerine met an

¹ Niet uitgedrukt, wie.

H.

K L *Slachmaent heuet xi¹⁾ daghe*
De mane xxx daghe

f Sinte loys dach

xiii ii²⁾ g iiiii

A iii

x b ii Sinte barberen dach

c Noñ

xvii d viii *Sinte myclaes dach*

vii e vii Hier verbiet te laten vp
 deerste wile

f vi *Onser vrouwen dach*

xv g v

iiii A iiiii

b iii

xii c ii

i d Idus Sinte lucien dach

e xix Sinte nichasis dach

ix f xviii

g xvii

xvñ A xvi Sinte victors dach

vi b xv

c xiiiij

xiiiij d xiiij Vigelie

iii e xij *Sinte thomaes dach*

f xi Hier v'biet latē vp de
 .vi. wile

xi g x

xix A ix Vigelie

b viii *Kerstdach*

viii c vii *Sinte Steuensdach*

d vi *Sinte jans dach*

xvi e v *Alre kinder dach*

v f iiiii Sinte thomas van can-
 tel'ghe

g iii

xiii A ij Sinte Silvester

Loy slachmaent barbar claes dus

Marien volghet dus

Nichasis victor hebbē thomaes wil

Dan kerste ian kint thomaes sil

L.

Slachmaent heuet xxxi daghe
 Die mane xxix daghe

ij f Sente loyes dach

x g *iiij N*

A *iiij o*

xviiij b *ij n Sancta barbara³⁾*

vij c *Nonas*

d *vij I Sente nicholaus dach*

xv e *vij d hier verbiet laten*
op deerste wile

iiiij f *vi u onzer vrouwen dach*
conceptio

g v s

xij A *iiij I*

i b *iiij d*

c *ij u*

ix d *Idus Sente lucien dach*

e *xviij k van laumaent deerste*
dach sente michasius dach

xvij f *xviij a*

vi g *xvi l*

A *xv e Sente victoris dach*

xiiiij b *xviij n*

iiij c *xviij d*

d *xij a vigelie*

xj e *xj s Sente thomaes*

xix f *x k Hier v'biet laten op*
die .vi. wile

g *ix a*

viiij A *viiij l vighelie*

b *vij e kersdach*

xvi c *vi n Sente stephaensdach*

v d *v d Sente johans dach*

e *ix a Der kyndere dach*

xiiij f *iiij s Sente thomaes dach*
van cantelberghe

ij g *ij k'*

... Sente silvesters dach

Loy slachmaent barber claes dus

Marien oec volghet lus

Michasis victor hebben Thomas wil

Dan kerst. ste. jan. kint. Thomas sil

¹⁾ Aldus. ²⁾ Aldus.

³⁾ Van eene latere hand.

— — — — —

Van hier vortwaert
 So es ons gheopenbaert
 Vele dinghen inde kalendier.
 Nu wil ic vort seggē hier
 5 In versen en in ware rime
 Elc gheset op sinen lime,
 Om dat ghijt te het onthoudē zult
 Ende niet daer in sijn verdult.
 Ander dinc sal ic v seggen toe,
 10 Ende toghen v allen, hoe
 Kertrike ende tſirnement
 Sijn ghescoepen al omtrent;
 Ende die sonne entle mane
 Hoe datsi plegen te gane:

Var. Vs. 1 tot 278 worden gemist in Br.: 1 tot 88 komen niet voor in U:
 de daaraanvolgenden tot 278 op andere plaatsen. 1. vorwaert L. 2. so = L.
 3. dinghes L. in dien L. 4. ic v L. S. voort al L. 5. verse en in fraijen L.
 warē S. 6. En elc — sine lime L. 7. om = L. 9. v = L. 10. al L. 11. Kertrike L. 13. ende die mane L. 14. hoezi L. plegen S.

Aant. Vs. 1 tot 8. Uit den Almanak is veel te leeren: dat wil ik u mededeelen op eene voor bevattende en geheugen gemakkelijke wijze. 3. Zie *Bredere Aanteekeningen*. Ook bij vs. 6, 16-21, 23, 36 enz. 7. Opdat. Zie ook vs. 798. — Onthouden, zie vs. 88, 90, 99, 1172 enz. — des te beter. 8. Opdat gij er u nist in vergissen moogt — er in verdwaasd zijt. (Over *Dul* enz. zie de Aanteek. op de *Heiml. der Heiml.* bl. 174 e.v.). 9. Andere dingen, zaken — nog daarenboven. 10. Vertoonen, leeren, vg. vs. 346, 1548; zoo ook *vertogen*, vs. 199. 12. Geschapen, gevormd, gesteld; hoe derzelver gesteldenis zij. — te eenenmale, of nagenoeg. 14. Gewoon sijn, altijd gaan.

- 15 Ende die .vij. planeten mede,
 Daer elc of heuet sine sede,
 Sine complexie, sine nature;
 Want dat seghet ons die scrifture,
 Dat elke creature, die leuet,
- 20 Sine nature van bouen heuet,
 Al van den seuen planeten.
 Ghi sultse horen hoe si heten.
 Maerct hoe ic v sal beghinnen;
 Verstaet wel, so mogedi winnen:
- 25 Want, suldi lesen vort,
 Eer ghi verstaet een wort
 Van dat ghi sult hier horen,
 U pine is dan al verloren.
 Dit ne slacht andren boerdē niet:
- 30 Want elc wort, dat men hier siet,
 Moet men kennen ende verstaen,
 Eer men vort sal lesen gaen.
 Die cracht van astronomiē ic sal
 Ende van naturen v seggen al: *
- 35 Maer, dat behoert ten kalendier,
 Wil ic v voren segghen scier.

Var. Vs. 15. vijf L. 16. (boven den regel is *mensche* ingevoegd) elc mensch heeft sijn L. 17. ende sijn natuur L. 18. zeghet ons de L. 19. elc — de L. 20. Haer L. 21. seluen L. 22. Ghi selt weten L. 23. Merct — hoe ict sal L. (ict v? BILDERDIJK.) 24. moghedi L. 25. wildi L. 26. elc woert L. 27. Van dien ghi hier sult L. 28. Uwe — danne (al =) L. 29. Dit en — woerden neit L. 30. woerd — seit L. 31. kauwen L. 32. voert L. 34. segghen L. U. S. 35. woert L. behort S.

Aant. Vs. 16. Waar ieders geaardheid en ligchaamsgestel van afhangt. 18. Het schrift de (latijnsche) boeken der Geleerden (Wijzen, Meesters). 20. Van den stand der sterren. 23. Let van het begin aan terstond wel op hetgeen ik zeg. 24. Zoo kunt gij in kennis toenemen. 28. Moeite. 29. Gelykt niet naar andere, fabelachtige, voordragten. 33, 4. 't Wezenlijke, 't fijne der Sterren- en Natuurkunde. 35. Hetgeen tot den Almanak behoort, wat daarin moet voorkomen. 36. Terstond, eerst, vooraf, eer ik iets anders begin.

*Te weten de qua-
tertempe. (L.)*

Wiltu die quatertempe weten,
Ic leere di; wiltus niet vergheten.
Die eerste is wonsdach alle stont
40 Na den groten vasten auont.
Dander na pintxen leit,
Des woensdaghes; dats de w'heit.
Den derden, doe ic v ghewach,
Tswondaghes na des crucē dach,
45 Die spelmaent altoes heuet.
Sinte lucien dach gheuet.
Die vierde wonsdach daer na.
Dit wil ic datmen wel versta,
Dat wi den wonsdach nemen,
50 Die daerna comt al teenen.

*Te weten de vi-
ghelien. (L.)*

Wiltu die vigilien leeren,
Want hier dinen sin toe kerē:
Paesche dach ende assencio,
Ende pinxerdach also;
55 Sente ians dach, als men maket

Var. Vs. 38. Ic leerti en hebs niet L. 39. es S. is des woensdaghes L. 40. Na grote (den =) L. 41. Die ander is in pinsterdaghe L. piinxen S. 42. wonsdaghes S. dat is waerheit L. 43. Die derde L. 44. Des woensdaghes — der L. 45. speelmaent altoes in heuet L. 46. sente — dach † de L. 47. Des vierden woensdaghes L. 48. wel = L. 49. woensdach L. (voor nemen l. *meenen* BILD.). 50. naest — tenen L. 51. † weten ende de vighelien L. 52. En hiertoe dinen sin L. Vant S. 53. Paeschdach L. Paessche S. — ascentio L. 54. pijnster L. piinxer S.

Aant. Vs. 38. Ik zal het u zeggen: onthoud het wel. 39. Altijd op den Woensdag na grooten Vastelavont. 41. De tweede valt op den Woensdag na Pinxteren. 44. Den 13 September. 45. Zie *Breed. Aant.* — Voor *Die l. Diē.* 47. Lees: *Dien vierden.* 50. Daerna, d. i. na S. Lucien dag, die op den *Idus*, of 13den, van November invalt. 51, 60, 74. Zie *Br. Aant.* 52. Wil hier op letten, (zoo ook vs. 83 *vant verstaen.* Zie B. HUYDECOOPER op *MELIS STOKER, Rijmkr.* D. II. bl. 557 e. v. en 589). 53. Hemelvaartsdag. 55. Den 24 Junij. Zie *Br. Aant.*

- Cronen, d' men onder wakët;
 Sinte pieters dach en s'Pouwels dach da,
 Die volget cortlike der an.
 Daerna sinte lauwerens,
 60 .Xli. daghe bet gheina
 In den oest es marienfeeste
 Van alden iare dan die meeste.
 Daerna die ewangeliste
 Sinte Mathews, die vele wiste;
 65 Sinte symoens dach en sint iude,
 Also die scrifturen luden.
 Also heylighen dach, en s'andries,
 En kerstdach, des en twiualt niets;
 Vigilien hebben dese alle.
 70 Es oec dat sake, dat geualle
 Die dach tsamenendaghes na desen,
 So sal men des seker wesen,
 Datmen des saterdaghes vasten sal.
 Nu weti die vigilien al,
 75 Die de paves ghomeelike
 Doet vasten in al eertrike:

Var. Vs. 57. sente — en = L. pauwels S. 58. volgen cortlike daer L. volghet S. 59. Sente laurens L. 60. Een ende viertich — gens L. 61. oghest L. 63. Daerna bartholomeus en die vighelie L. 64. Sente — de L. 65. Sente Symen (dach =) — sente L. 66. = L. 67. belighen S. sente L. 68. kerstdach wien twiualt dies L. 69. vigelien. 70. zake L. 71. tsmaendaghes S. des menendaghes van L. 72. sek — wzen L. 73. tsaterdaghes L. 74. de vighelien L. 75. pawes L. 76. Hiet — (al =) aertrike L. ertrike S.

Aant. Vs. 57. Den 29 Junij. 59. Den 10 Augustus. 61. Den 15 Augustus, 't grootste kerkfeest van het geheele jaar. Vg. HYMNODIA, t. a. p. III. 25, 348. 64. Den 21 September. 65. Den 28 October. 66. Zie Br. Aant. 67. Den 1 November. 68. Den 25 December. 69. 's Daags voor alle dese kerkelijke feesten moet gevestigd worden. 70. Indien de feestdag eens op een' maandag valt. Vg. vs. 85. 74. Weet gij. 75. De Paus — overal in de Christenheid, door ieder een, zonder onderscheid.

Maer sede is in menich lant,
Dat si vasten haren sant.

Te weten den advent (L).

Die wille weten diem auent,
80 Here na mi; ic doet hem bekent.
Sinte andries dach besie;
Die naeste sonnēdach dat is die
Aster of voren, vant verstaen,
Daer die auent in sal gaen.
85 Gheualt die dach oec s'andries
Tsonnendaghes, ne twiuel niet dies,
Die aduent sal daer gaen in.
Onthout dit vaste in dinen sin.

Te weten scrickeljaar (U).

Die weten wille lopeliaer, Utr. HS. [1619]
90 Onthoude dit, ende here hier naer: [1620]
Als men int carnacio
In vieren mach deylen soe
Dat effen si, so ist twaren
Lopeliaer; dats in vier iaren;

Var. Vs. 77. Waer zede (is =) L. 79. den aduent L. 80. Hoer hier ic L. 81. Sente — dach † dan L. 82. zonnendach L. 83. Achter ofte — doet verstaen L. 84. de advent — zal L. 85. de — op (oec =) sente L. 86. Tsonnendaghes — twiuel L. twifelt S. 87. zal L. ghaen S. 88. vast — uwen L. vaste S. 89. wil weten L. U. † dat L. scrickeliaer L. U. S. (lopeliaer S.) 90. hoer U. — hier = L. U. hir S. 91. in (t =) L. carvacio S. carnatio L. U. 92. delen L. S. so L. U. 93. effene U. soe cest U. 94. scrickeliaer U. Tcrickeliner L. (lopeliaer S.)

Aant Vs. 77. In sommige landen is het de gewoonte, het gebruik. Zie *Br. Aant.* 78. Op den dag, die dien van hunnen Beschermheilig voorafgaat. 79. Zie *Br. Aant.* 82. Wil er op letten. (Buln.) Vg. *HYDEN*, aangeh. bij vs. 62. 85. Vakt Sint Andriās-dag op een' Zondag. Zoo is het in het jaar 1845. — In 1843 viel St. Andries (30 Nov.) op Weensdag, de Advent op den 27^{en}; in 1843 St. Andries op Donderdag, Advent 3 Dec.; in 1844 St. Andries op Zaterdag, Advent 1 December. 89. Zie *Br. Aant.* 91-96. Als men het jaartal (na Chr. geb.) met vier divideren kan, zoo dat er een effen getal uitkomt (gelijk 1844: 4 = 461}, zonder breuken (zoo als in 1843: 4 = 460½ of 1846: 4 = 461½(½)).

95 Want telken .iiii. iaren es [1625]
 Lopeliaer; gheloeft mi des. [1626]

*Te weten bi enen
 woerde die weken
 tuschen hersauont
 en groot vastel-
 avont (L. U.), en
 die sonnendach-
 letter ende scri-
 keliaer en waer op
 die maen loept op
 wat dach hersdach
 is (U).*

Wiltu die weken van karsauont [1729]
 Weten tote grote vastelauont? [1730]
 Dese worde onthout dan,
 100 Die hier nu sullen volgen an.
 Elc wort dient van enen iaere;
 En deerste wort, dat ghi vint dare,
 Was, doe men in carnacio [1735]
 In allen kercken screef also:
 105 MCC ende lxxij.
 Van dane telle, en besich,
 Ende nem emmer elc vort
 Op sijn wort, daert toe behort. [1740]
 Telle alle die lettren, diet inheuet,
 110 Also menigh, alst di gheuet

Var. Vs. 95. Tot elcken (elken U.) L. U. 96. Scrickeliaer U. Tscrickeliaer L. (lopeliaer S.) 97. de L. kersavont U. kersauont L. 98. tot L. U. (grote = U.) vastenavont L. 99. Dieze woerde moet hi L. (l. moeti BILD.) — Dese woerde saltu U. onthouden L. U. 100. in (in plaats van nu) L. zullen L. volghen L. U. 101. woert U. woort L. deelt L. iaer U. iare S. 102. teerste L. tierste U. woort L. woert U. daer U. 103. incarnatio U. 104. kerken S. scrijft L. alsoe U. 105. Millesio ducentasio ende drie en seuentich L. Dusent twehonderd en drie-entseuētich U. (105 en 106 dus, met U en L, en niet omgezet, met H en S, te lezen.) 106. telle † dan S. bezich L. 107. elc woert U. woordt L. (de t van later hand). 108. siin S (en zoo bij S. altijd). iaer U. daer U. behoort L. behoert U. 109. al L. U. letteren L. U. inheeft U. 110. Alsoe U. menighe weke L. U. et U. het L. gheeft U.

Aant. Vs. 101 en volgg. Zie *Br. Aant.* 101. Ieder woord geldt voor een jaar. 102. 't Woord *Austra* geldt voor 1273. 106. Begin van daar aan te tellen tot het jaar, waarvan men begeert te weten, wanneer het groote Vastelavond zal zijn. 107 e. vv. Neem nu, bij elk bedoeld jaargetal, dat woord, hetwelk er voor geldt; zie en tel, hoeveel letters er in zijn (in *Austra* 6; in *edulo* 5; in *crux* 4 enz.); zoo vele letteren, zoo vele weken, tuschen Kerstavond en het einde van den besloten tijd; drie weken daarboven geven dan grooten Vastelavond.

Tusschen kersauont en d't vle gaet

Die besloten tijt; dit wel verstaet;

Vort sijn weken altoes drie,

[1745]

Tote grote vastelaunt sie.

115 En elc wort, dat in o daer ent,

Doet ons tlopeliaer bekent.

Die eerste lettere in elc wort

Es sondachlettre dat iaer vort.

[1750]

En also diep als in a b c staet,

120 En also menige lettre hier voren gaet,

Also menighen dach ter weken tel;

So hebdi daghe en weken wel.

En van dien sondaghe afterwaert

[1755]

Die daghe telle dan ter vaert:

125 En daer getal niet vorder mach,

Daer so comt die kersdach.

Var. Vs. 111. kersauont = wt L. U. 112. huweltijt L. U. 113. voert U. voort L. altoes L. U. 114. Tot U. Te L. groet U. vastenauont L. see U. 115. woert U. eyndt U. 116. scrickeliaer U. 117. Dierste U. letter U. lettre S. woert U. 118. Sonendach L. letter L. U. naer L. voort L. (voert U.) 119. alsoe U. in sijt U. 120. alsoe U. menighe L. U. letter U. lettere L. S. † also L. haer U. voor L. voer U. 121. alsoe U. dach = U. ten weke telle U. (voor ten l. een B.) ter weken S. 122. soe U. † die U. weken ende daghe L. U. 123. dan U. den L. U. sonnēdach U. zōnendaghe L. achterwaert L. 124. daer U. 125. tghetal L. U. † en (mach) L. 126. Daer op soe coemt U. op comet de L.

Aant. Vs. 116. Maakt ons bekend. Elk woord, dat in o uitgaat, staat daar voor een schrikkeljaar. Dus, b. v., *edilo* = 1276, *glinfo* = 1280 enz. 117. De eerste letter van elk woord is de Zondagsletter van het jaar, dat door het woord wordt vertegenwoordigd. Dus, A was de Zondagsletter in het jaar 1273 = *Austra*, G die van 1274 = *Gule*, enz. 118. voort d. i. telkens weder, zoo dikwijls het dus voorkomt. 119. e. vv. De plaats der Zondagsletter in 't Alphabet; derhalve haar getal wijst de dagen aan, die men bij die weken (vs. 110) voegen moet. 123. Van den Zondag achteruit; gevolgljik van de Zondagsletter, welke die zij. B. v., is die G, dan volgen nog zes letteren = dagen; is zij B, dan nog maar één dag: en de eerste Kerstdag valt dan in op Zaterdag.

N. G. A. I.

6

- Ende als het is scrickeliaer,
 So sijn twee sondach letteren daer. [1760]
 Der sondach lettre daer gheuet
 130 Deerste lettre, die andre silbe heuet.
 Mit deser mino dan oec die dage,
 Naest a b c alle slage.
 W'den karsdach men den vort [1765]
 In deerste lettre in tselue wort.
 135 Vort, moghedi niet weten meer
 Der manen loop en horen keer?
 Ele wort, daer voren staet
 Ene hoofstlettre, die mane dorgaet. [1770]
 Vp een tot xix ane
 140 Dat gaet: dus wetie oec die mane.
 Noch ander vroetscepe vele
 Weetmen bi desen worden wele,
 Die van lienhout gheraet
 Ons nv hier openbaert.

Var. Vs. 127. alset U. alser L. es S. 128. soe U. twe U. L. zonnendaghe L. letter U. 129. Dander L. U. sonnendach L. U. gheeft U. 130. Dierste U. Die eerste L. dander L. U. sillabe U. heeft U. (gheuet L., doch de *g* met een . (*g*); teeken van schrijffout, geteekend). 131. Met U. dezer L. nim L. (?) menich U. daghe L. U. S. 132. Na L. U. slaghe L. U. S. 133. Mar dien U. nem L. neemt U. dat L. voort L. voert U. 134. An die eerste L. Aent dierste U. (voor int, *dat* L.) woort L. woert U. 135. Voort L. voer U. moghedie U. hier mede U. 136. Dat L. haren L. U. 137. woert U. woort L. daert U. 138. Een L. U. hoeft U. letter L. U. mane daer L. U. 139. Op L. U. ene L. 140. Dit U. oec dus weti de L. dus weet een oec die U. 141. vroetscap L. U. vroescepen S. 142. wete men U. dezen L. woordē L. woerden U. wel U. 143, 144 = U. 143. leenhoute gheraerde. 144. Ju L. openbaerd L.

Aant. Vs. 130. De eerste letter van elk woord is de Zondagsletter: waar er twee zijn, (d. i. in een Schrikkeljaar,) is de tweede Zondagsletter de eerste letter der tweede lettergroep, b. v. *E-Dulo*, *Glin-Fo*. 132. Elke reis. Zie vs. 264 en *Heim*. bl. 163. Ald. en vv. z. *Br. Aant.* 135. Verder weet gij misschien den maanloop niet, gij leert dien hier ook nog. 138. Bij v. *Effert* — *Puero* — *Arce*. 139 en 140. Z. *Br. Aant.*

145 Beter vers ne vant ne sin; [1775]

Want een wort brenet algader in:

Dit zijn die woerden (U.)

- α *Austra gule fremit edulo crux blatrāt ardua glinfo*
 β *effert dira crepans bliaro gog frater eorum*
 γ *duco breves apros genibus FuEro data crassia*
 150 δ *belus agro fluit extra diversa cubabo*
 ε *astra gravans fugit edro crepans bonus arce gufeno*
 ζ *ecce docente Carens biao gressu flevit eue*
 η *discreo boves anguilla grues fiseo daciani*
 θ *castra beas angendo fores est dextra oibeo*
 155 ι *austrica Glans flat edastro capud beat assecla gefo*
 κ *expelli decius civi bliaro grave fiat*
 λ *errans dico beat adulans grex flietro Donans*
 μ *clam bonitas algendo fit extra digna olibando*
 ν *algens grex fugilat edito cane blandas amans gfo*
 160 ξ *effert dogma cremans Bliaro grex fastus eorum.*

Te soehene paeschen in den kalendier na toudes ghetal vander mane dat in al dien kalendieren staet (L.): want paeschen wasset na (L. - wari daerna U.) gheset al est (L. - esset U.) nu verlopen (L. U.)

Te vinden paeschen dies wil sijn vroet, [1627]

Weet hoe een beghinnen moet.

Soec in maerte nonas sine:

D'na waer die mane es prime.

[1630]

165 Viertien nacht telle daer na.

Die naeste sondach, dat versta,

Var. Vs. 145. Betre verse L. (veeras U.) en U. vant sijn L. van nās U. nie S. (nie geeft ook uit een HS. (UP) LELIVRE, op HUYDE. *Proeve v. P. en Dichtk.* III. 44.) 146. woort (woert U.) branghet L. U. 147-160. Zie *Br. Aant.* 161. vinden U. vindene L. die L. U. 162. Wet di U. Weti L. hi L. S. 163. soeke L. U. marte L. meerte U. scine U. srōne L. 164. maen U. is L. 165. Veertien U. viertie S. nachte L. † dan U. 166. sonnedach U. zonendach L.

Aant. Vs. 145. Geen vernuft heeft ooit een beter vers uitgeronden 146. Al het aangewezene is telkens in één woord opgealden, wordt met één woord uitgedrukt en geleerd. 162. Die wete, leere, hoe men het moet aanleggen. (Een is iemand.) 163. Den 7 Maart. 164. Wanneer, op welken dag het Nieuwe Maan is.

Es paeschdach; en in serickeliaer,
 Dat seg ic v al ouerwaer,
 So sal men tellen xv daghe: [1635]

170 Dit en es gheene sage.
 Ghevallet oec die afterste dach
 Der rekeninghe vp den sondach,
 Dan saltu dien sondach haesten
 Neemen, dire comt naesten. [1640]

175 Daerna vijf weken ende twee
 Es pinxerdach, min no mee.

*Te weten hoe out
 die mane es (L. -
 'maen is U.), als
 ghise nu wet op
 enen dach (ende
 L.) tander iaer op
 ten (den U.) oelmen
 dach en (jof L.)
 op derde (U. dat
 derde L.) iaer (L.
 U.) made enden oec
 voort (L.)*

Quansis ghi weet nu die mane
 Hoe hout si is van dien ontfane:
 Wildise also weten al, [1645]
 180 Hoe hout si tander iaer wesen sal
 Vp desen seluen dach hier,
 Sonder te siene in den kalendier?
 xi daghe doeter toe dan:
 Tander iare hebdisse dau. [1650]

185 Also menich xi, als ghi

Var. Vs. 167, is L. soe es U. paeschen U. 168. allen U. 169. soe U. sel L. drie U. 170. is L. U. + en L. U. zaghe L. U. 171. Ghenalt U. L. + dat U. achterste L. U. 172. tekeninghe L. op L. U. zonnendach L. U. 173. zaltu L. den L. U. zonnendach L. U. + niet U. + met L. 174. Nemen die daer U. coemt U. comet L. + ten U. 175. na = L. twe U. 176. Est L. Esset U. pinxster L. pinxteren (dach =) U. pinxter S. 177. Quansijs L. U. wet U. maen U. 178. out L. U. den U. ontfanen U. 180. out U. oud L. tot ander L. 181. Op L. U. desen L. + al (hier) L. 182. te besien den U. 183. doet daertoe U. an L. U. 184. iaer L. U. + soe U. 185. Alsoe U. menighe L. twe U. eluene L. also L.

Aant. Vs. 169. Voor (naar) waarheid. 170. Dit is geen sprookje, maar waarheid. 171. laatste. 173. (*haesten* schijnt slechts een stopwoord ten dienste van 't rijm.) 174. Die er het naast bij komt, den eerstvolgenden. 177. Stel eens (*fac, posito*). 178. Hoe vele dagen er na Nieuwe Maan verlopen zijn. 179. *Z. Br. Aant.* 181. (*hier* weder een stopwoord om te rijmen op *kalendier*.) 183 e. vv. *Zie Br. Aant.*

Daer toe doet, dat seg ic di,
Hare houthede also menich iaer
Hebdi vp dien dach daer.

Mer dat moeti verstaen:

- 190 Alst boven xxx sal gaen, [1655]
.xxx. men wechwerpen sal,
Ende onthouden dat ander getal.

*Tewetendie maen
hoe outsi was tan-
d.† (U. - hoe out
de manesijofwert
danderL.) iaer op
desen dach of (U-
jof L.) op terde
(U. - derde L.)
iaer (L. U.)*

- Wiltu der manen outheden
Vanden iaren, die sijn leden,
195 Weten op enighe tijt
Der outheyt, dier ghi seker sijt? [1660]
Doeter xix daghe toe,
Als ic v'toghe hier ende hoe.
Ghi hebt dan die outhede,
200 Die si tsander iaers tier stede
Hadde; ende also dicken, als ghi [1665]
Xix daghe doet daer bi,
Van also menighen iare hebdi
Die houthede, ghelovets mi,
205 Van dien iaren, die sijn leden
Rechte tote der steden. [1670]
M' dat emmer wel verstaet:
Alst boven xxx jaren gaet,

Var. Vs. 187. Haer L. U. outheyt U. outhede L. alsoe U. 188. = U. den L.
189. Mar U. Maer L. moet een U. 190. dertich = U. † soe U. 191. dertich
= U. † so U. 192. houdent tander U. houden ant ander L. ghetal L. U.
193. outhede U. 194. iare L. 195. Ter hoechede die U. de L. 197. Doet
daer U. 198. v hier toghe (toeghe U.) hoe L. U. hir ende hoe S. 199. hebbet L.
200. se U. sanders L. des and'en U. iaers = L. tere U. 201. ende = U. alsoe U.
alse L. dicke L. U. alse L. 202. daghe = L. U. S. 203. menighe U. iaer U.
204. outhede L. outheyt U. 205. den U. iare de L. 206. Recht tot diere U.
dier L. 208. Alset L. soe (in plaats van *dertich*) U. iaren = L. U.

Aant. Vs. 194. Verleden, voorbijgegaan. 200 en 206. *stede*, plaats; t. w.
in den kalender; 't zelfde dat vs. 188 heet: *op dien dag*.

- xxx sal men laten gaen,
 210 Ende dat ander d'boven aneuaen.
 Some tijt missixs enen dach: [1675]
 Ten is niet dicken, dat letten mach.

*Te weten hoe lan-
 ghe die maen (U-
 de mane L.) elce
 nachts (U- elcke
 nachtes L.) pie-
 ghiet te scine (U-
 scijnt L.) (L.U.)*

- Wiltu weten in dijn gedachte,
 Hoe menighe wile alle nachte
 215 Die mane schijnt haer houthede?
 Saltu tellen dan ter stede; [1680]
 Indien datsi is int wassen,
 Drie warf so vele salmer toe tassen;
 Dan so salmen dat getal
 220 Deelen in viven al:
 Also menighe, alst hevet an, [1685]
 Also menighe wile licht si dan:
 Ende also menighe ee[n], als daer
 Over die .v. comen naer,
 225 Also menich point schinet soe
 Over die wilen daertoe, [1690]

Var. Vs. 209. so (in plaats van *dertich*) U. 210. tander L. U aenvaen U. 211. som U. misset L. misic U. 212. En U. Dat en L. dicke L. U. 213. ghe-
 dacht U. 214. nacht U. 215. maen U. scinet L. scijnt U. outhede L. U. 216. daer ter L. tere steden U. 217. si = U. 218. soe U. sal menre toe L. sal men daer toe U. cassen L. 219. so = U. sel L. 220. Delen L. Deylen U. 221. Alsoe U. † vine L. U. alset L. heeft dan U. 222. Alsoe U. an U. 223. alsoe U. menich een L. U. 224. de L. (viue L. U.) comet L. coemt U. 225. Alsoe U. pont L. punct U. scynt L. U. 226. die † viue U. daer = L. U.

Aant. Vs. 209. Afstrekken, buiten de rekening houden. 210. *anoeaen*, zamengeotr. voor *aauvatten*, d. i. nemen B. 211. *missixs*, d. i. *misset sich des* B. Soms komt er een dach aan te kort. 212. *dat*, zoo veel als *datt* (*dattet* d. i. *dat het*) B. — *letten* = hinderen, in de rekening verwarring te weeg brengen. 213-215. 't Voorbeeld, vs. 245 e. vv. gegeven, verklaart dit genoegzaam. 214. Bij eigen nadenken (zonder den Almanak te behoeven). 223 e. v. Wat gij bij het divideren overhoudt (b. v., $26:5=5\frac{1}{2}$ ($5+\frac{1}{2}$)). 225. Een *point* of punt is 12 minuten ($5\times 12=60=1$ uur of *wie*). 226. Zoo veel minuten meer dan de gevondene uren. Vg. 250.

- Ende .v. punten altoes sijn
 Ene wile, int maenschijn.
 Alsoe ghi dit micket vand' mane,
 230 Ende si hijs in haren wane,
 So suldi hare houthede [1695]
 Micken te hans daer mede;
 Ende van xxx is min
 Suldi merken in uwen sin.
 235 Driewarf also vele dan
 Suldire mede doen an, [1700]
 Ende deelen in .v. voert,
 Als ghi int wassen hebt gehort.
 Dus moechdi weten alle nachte,
 240 Sonder sien, in v godachte,
 Waer ghi sijt overal, [1705]
 Hoe lanc die mane scinen sal.
 Exemple wil ic v, bescrenen
 Hier van desen beden, gheven.
 245 Quansis sis viij daghe hout,

Var. Vs. 227. vijf ponte L. viue punct U. 228. Een U. manescijn L. manen scijn U. 229. Alsoe U. manen L. U. 230. is L. U. wanen U. (L. naar latere verbetering van *waren*). 231. haer onthede L. U. 232. Micken voervoets mede L. Micken voervoets tere stede U. 233. En dat dan so is U. 234. merken U. 235. alsoe U. 236. suldiere L. suldiir S. Suldi daer meer toedoen an U. 237. delent L. deylent U. (viuen L. U.) voort L. vort S. 238. Alsoe L. in U. ghehoort L. ghehoert U. 239. moghedi L. U. S. nacht L. U. 240. vwen ghedacht L. U. 241. † so L. 242. langhe die mane L. U. 243. exempel L. U. heb L. 244. dezen L. beiden L. heyden U. 245. Quansijs si is — out L. U.

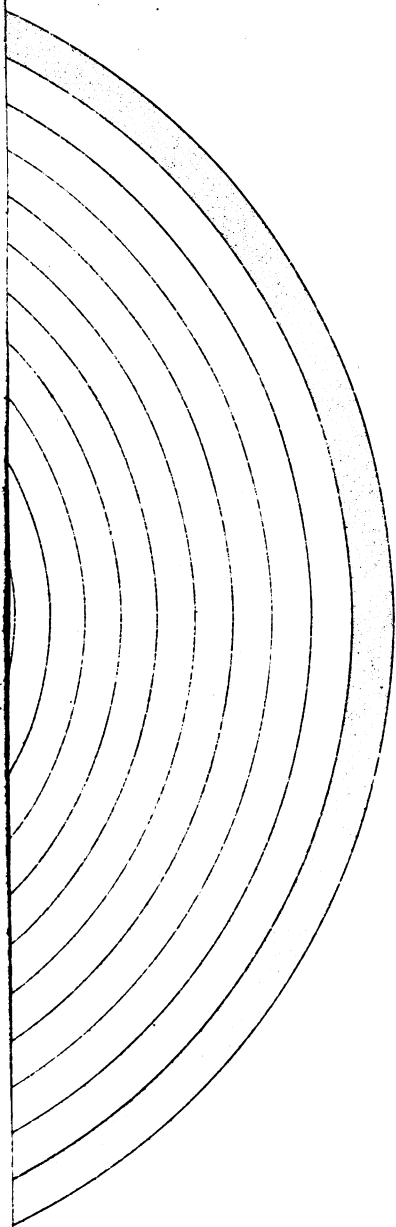
Aant. Vs. 229. Als gij die uren dat zij schijnt wilt berekenen na Volle Maan, als zij in 't afnemen is (*hijs*, naar verkeerd geaspireerde en harde uitspraak). 232. terstond. 233. Zoo veel minder dagen dan 30 er zijn, of zoo veel er nog vóór de Nieuwe Maan zijn. Bij v., stel, de Maan is nu 26 dagen oud, zoo ontbreken er nog 4, deze gemultipliceerd met 3, geven 12, en deze bij de 4 gevoegd zijn 16, welke gedevideerd door 5, geven nu drie uren en een point ($4 \times 3 = 12 + 4 = 16 : 5 = 3\frac{1}{5}$). 241. Waar gij zijn moogt, zonder vragen of nazien. 245. Stel, zij is.

- Doe oec der toe driebout; [1710]
 So hebdi xxxij dan,
 Die vj .v. hebben an;
 Dat sijn vj wilén daer:
 250 Die ij, dire over sijn, naer
 Een alve wile, luttel min, [1715]
 Als ic v leerde, brinc si in.
 Quansijs si hevet xx daghe an,
 So is si int breken dan.
 255 Hier vp staet v wel te siene.
 Van .xxx. gebreckter tiene; [1720]
 Ten x doet ij warf toe;
 So vele als ic v leerde hoe.
 Dan so hebdi xl daghe:
 260 [Die so dielt in vijf naer,
 [So hebdi die wilén zaen. [1725]
 [Nu moet di dit al wel v'staen.
 [Die mane te vijftien daghe] ¹⁾
 Gaet si breken alle slaghe. [1728]

1) Vs. 260-263 ontbreken in H. en S., maar zijn hier uit L. en U. ingelascht, en kunnen niet wel gemist worden.

Var. Vs. 248. Doet daertoe drienoud L. Doeter toe dat drienout U. 247. Soe heb dise U. 248. (Die .vi. viuen L.) vj = U. 249. dierre U. diere L. siin S. 251. Ene halve L. U. lettell U. een luttel L. 252. v = U. leer U. brenghet L. 253. heeft U. dertien U. xxij (de ij verbleekt) L. 254. soe — in U. saen U. 255. op L. U. sien U. ziene L. 256. dertien U. gheberste L. ghebarster U. 257. (tienén L. U.) drie warue L. 258. als = L. 259. Soe hebbe die dertien daer U. viertich daer L. 260. So deylt in viuen U. 261. Soe hebbe di U. 262. zuldi U. wel = U. 263. maen ten vijftienden U.

Aant. Vs. 246. Bij de 8 nog driemaal 8 ($8 + 24 = 32$). 248. Twee-en-dertig door vijf gedeeld, geeft zes en twee vijfde ($32:5 = 6\frac{2}{5}$). 250. naer, d. i. ongeveer, ten naasten bij. 250 e. v. Twee punten zijn vier-en-twintig minuten; dertig minuten een half uur: er komen dus zes te kort. 254 en 264. breken is *afnemen*. 259. is, met L. te lezen daer, dat aanleiding gegeven heeft tot daghe, en tot het overslaan van vs. 260-263. 261. Moet dit niet zijn: »So hebdi acht wilén saen?»

Det. scous

Lithogr. v. L. Springer. Leyden.

*W'e/c tijt ebbet en
vloyt (U.)*

265 Alse die mane int suden staet, [1605]

Die see dan vlooiën gaet:
Ende als si es oest of west,
Der hebbe ghi dan niene mest:
Twee warf elker daghelike

270 Ghevalt in erdrike. [1610]

Het wassen alle daghe dinghe
Metter mane sonderlinghe,
Ende alle wacke dinghe wanen
In dat breken vander manen.

275 Men mach int hooft dootwonde ontsaen [1615]

Int wassen der mane harde saen
Want in wassen die hersen drenten
Ende int wanen si weder prenten. [1618]

Aldus so es hemelrike Utr. en Br. HS.
280 Ghescepen ende al erdrike,
Ende algader tfirmament,

Var. Vs. 265. de L. maen U. in U. suden L. U. 266. zee L. U. † si U. danne L. vloeyen L. U. 267. is L. U. oost L. ende L. 268. Daer U. ebben ghi L. ebbet si U. niene = U. niet en L. meest U. (niene mest S.) 269. waruē L. 270. Ghevallet L. † dit L. U. S. aertrike L. U. 271. En U. vochte U. 272. Mitter manen L. U. 273. weke L. vochte U. (die wacke S.) 274. dit U. boec L. vreden S. 275. mach = L. in hooft S. hoeft U. doet U. 276. In wassender U. zaen L. 277. int L. S. 278. in U. 279. so es = U. soe Br. 280. ghescepen Br. al = U. aertrike U. eertrike L. erterike Br. 281. tfirmament Br.

Aant. Vs. 268. De eb mist gij dan niet. Twee malen daags gevalt dit op de aarde. 271. *het*, d. i. (zoo als wij nu spreken) *er* (Hd. *es*). — Tegen *wassen* en *drenten* staat *wanen*, *breken* en *prenten* over. Zie Br. *Aant.* 279. *Aldus*, zoo als in de teekening hier tegenover vertoond word. 280. Zie vs. 12. — geheel, 281. *algader*.

- Als ic v hier doe bekennt,
 Van dien .vij. planeten 5
 Wil ic v nu doen weten.
- 285 Haer loop es onder tfirmament,
 Als ic v hier doe bekennt.
 Also die sonne entie mane;
 Dese beteken en elc na minen wane: 10
 Dander .v. alte male
- 290 Die en bekennt men niet also wale,
 Ten si dat astronomie doet.
 Si kennesse diere af-sijn vroet:
 En ic salse nomen alle, 15
 Nadien dat elc sine stade valle.
- 295 Van desen .vij. sijne twee
 Boven der manen min no mee
 Deen bouen den anderē geset,

Var. Vs. 282. doe hier Br. 283. Van den L. U. Br. senen U. Br. zeuen L. 284. Willic v oec laten Br. † te (weten) L. 285. loop U. Br. [loop K.] firmament Br. 286. Ende neghen is er wel bekennt L. [*Neghen* is doorgeschraapt, en daarvoor met latere hand op den rand gezet .vij.] En en geen isser soe wel bekennt U. negheen nesser Br. 287. Also de L. Br. Als die U. zonne L. en die U. ende de Br. 288. kent L. U. Br. [BILD. wil hier, en vs. 290, bekennt d. i. erkent] † wel U. Br. in L. U. Br. 289. Maer dander Br. Die ander L. vinē L. U. Br. mael U. 290. ne Br. kent U. Br. kē men L. [de i, door 't punct er onder, voor fantief verklaard.] so L. Br. soe U. wael U. 291. En si L. Br. En sij U. 292. Si kennesse die daer L. Br. Sijn kennisse hier U. 293. ic = L. † v Br. noemen L. U. Br. 294. elken Br. sijn U. stede L. U. Br. (scade S?) gheualle L. 295. Van den seuen sijnder twee U. esser Br. 296. de mane Br. † no U. 297. De ene L. [e, als i vs. 290] Deen † es Br. dander Br. U. [danderen K.]

Aant. Vs. 282. Zoo als u in de hierbij gevoegde teekening door mij ver-
 toond wordt. Vg. vs. 116. 285. Zie vs. 282 (en Br. *Aant.*). 288. Zon en
 Maan zijn iedereen, vertrouw ik, genoeg bekend; maar — 289 en 290. dat is
 zoo doorgaans het geval met de overigen niet. 291. Tenzij dat het de kennis
 van de Sterrekunde doet. 292. Deskundigen weten er van (L. Br.). 294. In
 geregelde orde, naar ieders minderen of meerderen afstand van de Aarde.
 296. Boven de Maan, maar beneden de Zon.

- Ende elc gheuet proper craft on wet 20
 In eerdrike; dats saturnus,
 300 Ende daerbouen loopt venus,
 Dats auont sterre in dautsche wort.
 Si comt na der sonnen vort.
 Somwile heet si soe 25
 Lucifer, ic seg v hoe,
 305 Dats lichtdragher; dese ij namen
 Ne heuet si gheenē tijt te samen;
 Want, als sauons west op gaet,
 Ende si vor die sonne staet, 30
 Dan heet si vesperus in latijn:
 310 Dat wil die auont sterre sijn.
 Bouen deser iij planeten,
 (Ic hebbe v geseit hoe si heten)
 So loopt die sonne, die es so clare, 35
 Datsi verclaert harentare.
 315 Ende bouen desen iij so hoge es

Var. Ys. 298. Ende = U. heeft Br. gheeft U. cracht Br. endo wet L. dat wet U. 299. aerdr L. erter. Br. aertriken U. mercurius L. U. Br. 300. loop L. loepet Br. 301. Dat U. auont. U. auont st. L. dietsce L. dietsch Br. woert U. woord L. 302. comet L. U. voer der U. voor de L. voor de sonne Br. voert U. voord L. 303. † dan Br. dat h. soe U. so h. si L. si = Br. 304. segghe v hoe U. segget di L. segge Br. 305. Dat L. lichtdragere Br. deze L. twe L. U. 306. En heuet si gheen L. En heeft U. Br. sij en gheen U. si genen Br. 307. als sij U. auonds L. sauonts U. Br. 308. voor L. voer U. de Br. zonne L. 309. hiet L. sij U. int S. latine L. 310. wilt Br. wille U. die = U. Br. de L. auont. U. auontst. L. sine L. 311. dese Br. desen S. U. drie U. drien L. 312. heb U. L. geseget U. ghenoeft L. hoe sij U. hoese L. 313. soe loopt U. so loopt Br. de zonne L. Br. si L. is U. so = U. clare L. U. 314. sij U. verklaerd Br. haer ende daer L. U. hare en tare Br. 315. deser U. dese Br. soe U. hoghe U. hoech L.

Aant. Ys. 298. Elk oefent zijnen bijzonderen invloed uit. 299. Lees: „deerste Mercurius.” 301-310. Venus, des morgens gezien, heet Lucifer (Lichtdrager, Morgenster), maar 's avonds Vesperus (Hesperos, Avondster). 313-314. De Zon is zoo licht, dat zij alles overal heen (hier en daar) verlicht, helder maakt. 315. De drie planeten zijn: Maan, Mercurius en Venus. Der Zonnen omloop is twaalfmaal verder van de Aarde verwijderd dan die der Maan.

Dat haer cirkel, gheloest mi des,
 .Xij. warf also groot si,
 Alsoe der manen, dat seg ic di, 40
 Die haren loop in xxx daghē doet,

320 Als ic maken vroet.

Als die mane an die sonne ontfaet,
 Wel xxx daghe si d'na gaet,
 Somwile meer somwile min, 45
 Dit mercke elc wel in sinen sin,

325 Eer si ter sonnen weder comen can
 Ende anderwerf ontfaen dan,
 Waer si loopt int firmament ¹⁾
 Binnen xxvij dagen al omtrent, 50
 Ende vij wilē mede.

*In hoe langhe de
 mane omme gaet
 tfirmament (L.)*

330 Waer die sonne, in 30 hogh' stede,
 Loopt boven al erdrike.
 Si loopt omme sekerlike ²⁾

1) In S. zijn hier, zonder reden, twee regels open gelaten.

2) Verkeerd is in H. en S., gelijk ook wegens 't lemma in L., hier een regel opengelaten. De zin loopt door: „Zij loopt om in bijna driehonderd en vijftig dagen.” Si kwam Bz. verdacht voor: hij zou wel Ende hebben willen lezen. „Deleatur, schreef hij, *distinctio, ac continuatur periodus a voce Si, quae tamen et ipsa corrupta videtur, ut ad lunam referri posset. Forsan scriptum fuit Ende.*” Ik vind daar geen grond voor; vs. 330 is die Sonne duidelijk genoemd.

Var. Vs. 316. geloest Br. gheloest U. des sijt ghewes L. 317. Xiiē U. werf Br. so L. alsoe U. groot Br. 318. Als U. maen U. segghe U. seggic Br. [die K.] 319. loop binnen U. Die binnen xxx dagen doet Haren loop, des wordi vroet Br. 320. † v sal U. v zal L. 321. † Eñ L. maen U. de L. Br. de Br. zonne L. dage Br. 323. som wile L. U. S. Br. me L. mee U. 324. Dat L. merke Br. merc L. U. wel = U. 325. zonnen L. kan U. 326. anderwarf L. U. anderw'f S. 327. waer = Br. Mar so loopt tfirmament U. So loopt de mane omt firmament Br. 328. xxvij Br. daghen L. = U. Br. 329. † Daghe U. L. † dagen Br. 330. Maer de sonne die Br. Mar — son † die — soe hoghe U. hogē Br. 331. Lopet bonen aertriken U. 332. [sic K.] loopt U. Br. om U. looptet L. omme L. Br.

Aant. Vs. 321. Als 't nieuwe maan is. Zie Br. Aant. 323. Zij behoudt haar licht, wassende en afnemende; plus minns 30 dagen (of nachten). 324. Iets, hetwelk men wel opmerken (en onthouden) moet. Zin is geest, gemoed, hier bijzonder geheugen. 325. Eer zij weder nieuw worden; van nieuws licht ontvangen kan. 327. De Maan loopt om de Aarde, in een omloopskring van 27 d. 8 u. [haarsynodische omloop is van 30 (eigenlijk 29 d. 12 u. 44' 3"), haar periodische van 27 of 28 dagen (eigenl. 27 d. 7 u. 43' 5").] 330. In zoo veel wijder' cirkel, op zooveel grooter afstand (wg. vs. 315 c.v).

*In hoe langhe de
sonne emmeget
(L.)*

- In CCC daghen tfirmament 55
Ende lxx al omtrent,
335 Als ons toghet tkalendier.
Vj wilén comen ouer hier:
Ende dat clærne heuet niet
Al eens beginsel, als men siet. 60
Ende een iaer bi daghe begint,
340 Tander bi nachte, als men wel kint.
So sijn die vj wilén comen,
Tusschen dat iiij iaer tsamē comen;
Xxiiij wilén heuet men daer; 65
Dats een dach, ic seg u waer.
345 Dus heuet dat iaer enen dach meer,
Dan ic u seide vort eer.
Dien dach set men after dan.

Var. Vs. 333. dagen tfirm. Br. 334. xlv (verbeterd in lxx, op den rand, door eene latere hand): — (in plaats van *al*) daghe L. 335. Alse ons toent die kalengier Br. de kalendier L. die calendiē U. 336. sesh L. † al hier L. 337. † om U. S. † omme L. iaer L. U. S. ne = L. S. en U. heeft U. neit L. Ende omdat diaer en Br. (Lees: En want — iaer ne Bld.). 338. beghinsel S. beghinsele Br. ment seit L. men seyt U. [men syet K.]. 339. beghent Br. beghinnet U. 340. Dander Br. bij nacht als — kent U. dat wel Br. 341. soe U. ghe-noemen U. genomen Br. 342. Dus U. tote Br. iaren U. te gader L. U. Br. 343. heeft U. Br. me L. 344. segghe U. segge Br. 345. heeft Br. dat = U. enen L. 346. voort L. tiersten U. Br. 347. achter L. U. Br. daen L. dane U.

Aant. Vs. 336. De omloop is eigenlijk van 365 d. 6 u. 337. Wégens de overschietende uren kan elk jaar niet op hetzelfde tijdstip aanvangen. [Stel, 't eerste jaar eindigt den 31 Dec.; 's nachts te 12 ure; dan moet het tweede eindigen den 1 Jan. 's morgens te 6 ure, het derde den 1 Jan. te 12 ure. ('s middags), het vierde den 1 Januarij te 6 ure 's avonds, en zoo voorts. En 't nieuwe jaar begint 1) in den nacht van 31 Dec., na middernacht, 2) 1 Jan., 's morgens na 6 ure, 3) 1 Jan. na 't middaguur, 4) 1 Jan. 's avonds na 6 ure.] 339. Het eene jaar heeft in den nacht, het ander op den dag, zijn aanvang. 341. Vier jaren achter elkander zes uren overgehouden, geven eenentghelelen dag. 345. Het vierde jaar, die viermaal zes uren in zich opnemende, wordt één dag langer, en heeft 366 dagen. 346. vroeger, t. w. vs. 333 e. v. 347. achter den laatsten dag der laatste maand (d. i. Februarij, die daardoor 29 dagen bekomt).

Dademens niet; het soude san 70
 Karsavont tsint ians misse vallen;
 350 (Dat soude wondren ons allen)
 Al in iij jaren
 En xxvij te waren.
 Daer ume heet dat vierde iaer 75
 Lopeliaer; ic seg u waer:
 355 Ende het es telken vier iaren
 Lopeliaer; want dan gebaren
 Die sonne comt ter eerster stede,
 Ende het effent dan al mede. 80

*In hoe langhe tijt
 venus ende mer-
 curius omme gaen
 (L. U.)*

Venus ende marcurius
 360 Lopen oec omme aldus
 Mitter sonne dien seluen ganc,
 Euen cort ende euen lanc.

*In hoe langhe tijt
 maers omme gaet
 (L. U.)*

Boven der sonne loopt maers. 85
 Cont wil ic u maken haers.

Var. Vs. 348. † En Br. Deed L. et U. saen U. Br. zaen L. 349. kersauont Br. kersauont U. kersauent L. tsente L. Br. tot sente U. gheualle L. 350. wonden L. U. † sere Br. 351. Als L. U. Alse Br. vijf U. seuen hondert L. Br. 352. xxxliij Br. toe twaren U. toe intwaren L. 353. om L. U. hiet L. heit U. 354. scrickeliaer L. U. Br. 355. is L. es = U. 356. scrickeliaer L. Br. U. van dien U. gheuaren L. U. Br. (ghebaren S.) 357. son U. zonne L. coemt U. coomt L. yerster U. ierster Br. 358. et U. het = L. dan =, aldaer Br. 359. mercurius Br. 360. loepen Br. oec = Br. omme oec L. om oec U. † beide Br. 361. Met der Br. sonnen L. U. S. Br. den L. U. zelven L. gang U. [ganc K.] ghanc S. 362. lang U. 363. de Br. sonnen U. zonnen L. † so L. † soe U. loept U. Br. Mars Br. 364. Cond L. willic Br.

Aant. Vs. 348. De lezing van L. U. en Br. in vs. 351 en 352 is zekerlijk boven die van H. en S. te verkiezen. Zie *Br. Aant.* — (San, spoedig, hier en elders slechts een stopwoord om 't rijm.) 354. e. vv. Zie *Br. Aant.* 359. e. vv. Zie *Br. Aant.*

365 Si loopt omme tfirmament
In ij jaren al omtrent.

*In hoe langhe tijt
iupiter omme gaet
(L. U.)*

Bouen maers iupiter gaet
Tfirmament ume; dat v'slaet, 90
In xij iaren: ende daer
370 Bouen loopt saturnus naer
In xxx iaren tfirmament
Saturnus al omtrent.

*Werwaert die
planeten gaen (L.)*

Verstaet dit ganselike wel, 95 [Utr. 89]
Wat ic meene, en niet el. [90]
375 Elken d' planeten gano,
Es hi cort of es hi lano,
Ist van westen oostwaert:
Dat andie mane wel openbaert. 100
Want als heuet ontfaen, [95]
380 Sauons sien wise west dan staen;

Var. Va. 366. loopt om U. loopt omme dat L. loopt omme tfirmament Br.
366. twe U. twee L. Br. — (367 tot 373 komen niet voor in U. [noch in des-
zelfs afschriften M. en K.]) — 367. Mars Br. 368. ume = L. Tfirmament al
omme Br. 371. tfirmament Br. (372. Dit vs. mishangde *uile*, en te regt. Hij
socht het eerst aldus draaglijk te maken: »Saturnus al(s) wtrent": maar nader-
hand achtte hij beter: »Saturnus al oment" (rent of loopt het geheel om). De
HSS. zijn echter conparig, en de woorden *al omtrent* komen bij den Schrijver
telkens weder voor; daarentegen nergens 't woord *omrennen*.) 373. ganselike U.
rudelike Br. 374. mene L. U. meine Br. 375. Elker L. U. Br. der L. deerre U.
derre Br. 376. Es — is U. Is — es S. 377. Es L. U. Br. oostwaerd L. ten oes-
ten waert Br. 378. aen U. maen U. oppenbaert Br. 379. als sij heeft U. als
si S. heeft Br. 380. Des auonds L. sauons U. Br. sie wise L. Br. siet mene U.
dan = Br.

Aant. Vs. 366. geheel om. 376. *naer* schijnt weder een stopwoord; of
moet men — wijl tech 't woord Saturnus hier overtoellig is — liever lezen:
Bouen loopt, dat is waer, enz.? 374. niet anders. 375. De loop der plane-
ten, op welken afstand dan ook van de Aarde. 378. duidelijk te zien is.
379. Als het nieuwe Maan is.

- Sanders auonts noch oest bet an;
 Sanders auonts bet oestw't dan,
 Hierbi machmen uerstaen, 105
 Datsi oestw't willen gaen, [100]
 385 Also doen die ander sesse,
 D' ic of segge dese lesse.
 Mor dat snelle firmament,
 Dat van oestw't ten westen rent, 110
 Trecse met hem ter sonne [105]
 390 Elker dages ene warf omme.
 Nochtan haren ganc si gaen,
 Als ic u sal doen verstaen.
 Micket, dat hier een wiel rent, 115
 D' vij vliegen crupent omtrent. [110]
 395 Die vliegen crupen oest waert,
 Ende twiel gaet, met snelre vaert,
 Ten westen waert, en trec so ume

Var. Vs. 381. Sander U. Des anders L. auonds L. auons Br. oost L. (voor *bet*) waert Br. 382. Des derden L. sderden U. Des derts-auons noch oestwaert Br. auonds L. noch oest bet U. 383. Hierbij † wel Br. 384. † ten U. † dan L. oostwaerts L. ten oesten waert Br. 385. Alsoe U. Br. de L. 386. af U. Br. segghe U. S. 387. Maer — firmament Br. Mar U. Waer L. 388. van oesten Br. oestwaert U. westwaert Br. 389. mit U. tere sommen U. tere somme Br. ter zonnen L. 390. Elkes Br. Elcs U. [daghes K.] Elkes daghes L. een U. eenwerf Br. 393. Mict L. Br. daer U. wile U. wel L. 394. crupen L. U. Br. (Op den rand van L. staat met latere hand (voor *vlieghe*) geschreven *velghe*.) 395. vlieghe U. vlighe L. crupet L. oostw. L. 396. twiele U. dat wiel Br. ga U. mit U. 397. west U. treckese U. het trecket Br. om U.

Aant. Vs. 383. Hieruit kan men zien of opmaken. 384. *willen* i. *willo*, t. w. de Maan. *Willen* is hier niet anders dan plegen, doen. 386. De zes andere planeten, daar ik hier van spreke, onderrigt geve. 389. *Ter sonne* heeft, in het stelsel van Ptoleméus, geen' zin: lees *ter* of *tere* (d. i. *te eenere*) *somme*, d. i. allen te zamen, gelijkelijk, vg. vs. 398. 391. Evenwel. Zoo ook *ys*. 399, 409, 769, 1278, 1344, 1348, 1355 (856?). Vg. m. de *Yairs*, op *hoort's Waremar*, bl. 236. 393. Verbeeld u dat een rad draait, waaraan, op de naaf en spaken, 7 vliegen rondkruipen, en dat wel in een tegenovergestelde rigting van den gang des rads. 396. snelder.

- Die vij vliegen tere somme. 120
 Nochtan sulsi daer iegen gaen. [115]
- 400 Aldus doe ic u verstaen,
 Dat die planeten, ende tfirmament,
 Deen iegen dander rent.
 En, hadt niet god gheuocht, 125
 Ene hantwile, dat vermoet, [120]
- 405 Soude die werelt niet geduren.
 Want tfirmament, in qorter uren,
 Soude dicke te sere gaen,
 Ten ware dat sijt alle weder staen. 130
 Nochtan consi tfirmament [125]
- 410 Ghehouden, nietten rent,
 Ouer andersins enen graet
 In C iaren, dat verstaet.
 Die graet brinet enen dach in, 135
 Lettel meer of luttel min. [130]

Var. Vs. 398. Dese U. vlieghe L. U. tot ere L. som U. 399. suldi U. sullen si L. selen sire Br. hier ieghe L. U. ict Br. 401. tfirmament Br. 402. Die een L. ieghe U. L. den anderen L. 403. Ende hadt god niet S. Br. had U. Ne hadde god niet L. † also Br. gheset L. U. Br. 404. Een handwile L. Een hantwile U. dat wel wet L. U. dat dijt wet Br. 405. † En Br. 406. tfirmament S. Br. 407. Souds L. dit U. zeer U. 408. En waer U. En ware L. Maer Br. al L. Br. wel U. 409. en connen si Br. en connen si U. en connen si niet L. tfirmament S. Br. 410. Also ghehouden en ne rent L. Niet so gehouden het en rent Br. Soe niet behouden et te niet tent U. ghehouden niet ten rent S. 411. anders sins L. 413. brengt U. een Br. (voor *dach*) graet L. 414. Luttel — luttel L. U. lettel — lettel Br.

Aant. Vs. 399. *sulsi*, d. i. zullen zij. Al trekt het rad de vliegen met zich westwaarts, kruipen zij toch in de rigting naar het oosten. 401. Dat de planeten naar het oosten blijven gaan, al trekt ze het firmament, door eene tegenovergestelde beweging, westwaarts heen. 403. Had God het niet zoo geschikt (ingerigt), dat de eene beweging (die der planeten) de andere (die van 't firmament) betengelde. 404. Geen uur bleef de wereld bestaan: weet dit. 407. te snel. 409. kunnen zij. 410. tegenhouden, dat het niet te snel loope. 411. Niet meer dan één graad; dat nitkomt op één dag in de 100 jaren.

N. G. A. I.

7

*Hoe hoghet es
van artrike tot elc-
ker planeten
(L. U.)*

- 415 At dien ghanc vandien planeten
Heb ic u gedaen weten.
Nu wil ic haer hoechede
Hier nu leeren mede. 140
Hoe hoghe si sijn van ertrike, [135]
420 Sal ic u segghen sekerlike:
Ende d'na, hoe groot elc es.
Die waerheit suldi weten des,
Alsoe ptolemeus endo affragae 145
In haren boeken doen verstaen, [140]
425 Diet bi redenen proeuen wel,
Die fine waerheit ende niet el:
Bider dicke van erdrike
Proeuen sijt al sekerlike. 150
Pine sal ic daer ane leggen,
430 Eer ict in rime can gesegghen. [145]

*Hoe hoghe die
maneten naest is
van eerdrike (L.)
(Die hoghet van
der manen ten
naesten van art-
rike (U.))*

Ic wil u beghinnen an die mane.
Ast si naest pleget te gane

Var. Vs. 415. Aldien S. Alden U. L. Br. den L. U. Br. 416. ghedaen S. nu doen U. nu laten L. Br. 417. willie Br. † v L. U. hoechede L. hoechede U. 418. Althant leren U. Hier nu al leren L. Br. (*Hier nu houdt* MLD. voor onecht.) 419. hooch L. hoech U. sij U. in L. ardrike L. aertrike U. 420. zegghen L. seggen Br. 421. groet Br. groet — is U. 422. wareit saldi Br. waerheyt zuldij U. horen L. U. Br. 423. Als U. Alsoe tholomeus Br. phitolomeus U. ptolemeus S. parthome^s L. affraen L. U. 424. hoeren U. doet L. 425. siet Br. Die ic bi L. Diet bij U. proeft men Br. wil L. 426. (is bij U. [M. K.] uitgevallen) — pure L. Br. 427. dicte U. dicten Br. eerdrike L. aertrike U. erterike Br. 428. zekerlike L. 429. † En p. L. icker L. U. sal ic er Br. 430. salict U. Br. can = Br. [(voor *in rime*) minne K.] seggen L. Br. 431. Ic wille beginnen Br. v = L. U. aen der maen U. 432. Alst si S. Als si U. Als L. Br. pleget Br. pleghet S. L. U. ghane S.

Aant. Vs. 416. bekend gemaakt; doen kennen. 418. Terstond hierop, bij deze zelfde gelegenheid. 425. bewijzen. (dus ook vs. 428; maar vs. 728 beteekent het: in verzoeking (bekooring) brengen, *tentare*.) 426. *fine* en *pure* is juiste, zuivere waarheid. 427. Door middel van de Aardkloots-middellijn. 429. 't Zal mij moeite kosten. 432. In haar kleinsten afstand van de Aarde. *Pleget te gane* is: gaat.

Eerdrike, so is der tusschen dan 155
 C. m. ende .ix. m. milen an,
 435 Ende xxxvij milen der toe, [150]
 Ende ς^1): dus lopet daer soe,
 Dat tusschen hore ende erdrike
 Ten naesten dus vele is sekerlike. 160

*Hoe hoghe mer-
 curius es van eerd-
 rike (L. U.)*

Waer die mane ten vorsten es,
 440 Marcurius es ten naesten des. [155]
 .CC.m. milen ende dusentich,
 Ende .D. daertoe, sich,
 Ende xlij milen mede. 165
 Marcurius is d' ter naester stede.

Hoe hoghe venus is (L.(s) U.) 445 Daer hi ter hoghester stede staet, [160]
 Venus daev ter nederster gaet.

1) ς beteekent in HSS. een half, en drukt semiss. uit." BILD. Vg. M. DE VRIES, Aant.
 op d. *Leben Spiegel*, D. II. bl. 244 en 337.

2) L. heeft dit lemma twee regels lager, doch U. alhier.

Var. Vs. 433. Aerdrike L. Erterike Br. Aertrike U. soe L. so = U. Br. ist L.
 esser Br. der = L. daer U. tuschen U. 434. (voor .ix^m. alleen) ix L. (Hondert
 of. en ix milen). 435. daertoe L. U. Br. 436. (is bij L. uitgevallen). En een
 have U. (lees *hake*). een half dusentech loopt soe Br. loepet soe U. 437. Dats Br.
 Dan L. tuschen L. tuschen U. haer L. U. hare Br. aedr. L. aertr. U. erter. Br.
 438. veel ist sekerlike L. eist Br. 439. Daer L. U. Br. de Br. maen U. ver-
 sten Br. is U. 440. Merc. Br. is U. es = L. dijs U. es L. 441. milen = Br.
 ende = U. + viij L. U. Br. duzent, duzentich L. dusentech Br. 442. vius U.
 vij⁹ duzent L. V. C. Br. lech Br. 443. lxij Br. milen = L. Merc. Br. 445. + Maer Br.
 hij U. hoechter L. Br. hogheste U. stede = Br. 446. ter = U. ten naesten Br.
 ten nedersten L. nederste U.

Aant. Vs. 434. *an* is een stopwoord. 436-438. Haar loop is dan (in het
perigeum) ongeveer van zulk eene uitgestrektheid, haar afstand ten naastenbij
 zoo groot. 439. In haar grootsten afstand (*ten vorste*, d. i. verste) van de aarde
 (haar *apogeum*). 440. De grootste Maansafstand is de kleinste van Mercurius
 (t. w. van de Aarde). 441. Lees; met L. U. Br., acht dusentech. Zie Br. Aant.
 442. D (of D) is vijfhonderd. — *Sich*, d. i. zie; een stopwoord om 't rijm.
 445. Waar hij (Mercurius) het verst, op den grootsten afstand (van de Aarde),
 in zijn *apogeum* is. 446. Daar is Venus in haar *perigeum*, op den kortsten
 afstand.

	Ende dus vele esser toe,	
	Als ic v sal segghen hoe:	170
	.V. C. m. milen ter stede,	
450	Ende .xliij. m. mede,	[165]
	Ende .dcc. milen ende vijftich.	
	Aldus vele ist, nu sich,	
	Tusschen erdrike ende venus,	175
	D' si te naesten oomt dus ¹⁾).	
455	Waer datsi ten hoechsten gaet,	[170]
	Die sonne d' ten naesten staet.	
	Dus vele comt int getal,	
	Als ic u nu segghen sal:	180
	.Xxxvj. C. dusentich	
460	Milen, ende d' toe, licht,	[175]
	Xl dusent milen mede.	
	Der sonne heefstu dan die hoechede,	
	Die tusschen ertrike staet,	185
	En d' ons die sonne ten naesten gaet.	

*Hoe hoghe die
sonne is ten naes-
ten (L. (s) U.)*

1) Dus verre gaat XLVII's Afschrift (K.).

2) L. heeft dit lemma twee regels vroeger, maar U. alhier.

Var. Vs. 447. Aldus Br. isser L. U. 448. seggen S. Br. 449. V. M. Br. tot eenre stede L. te diere Br. 450. (voor *m* (*dusent* U.)) milen L. M. dusent Br. 451. milen = L. viftech Br. 452. isset U. est Br. 453. Tuschen U. L. aertr. U. aerdr. L. certer Br. 454. (uitgevallen uit L.) Daer hi ten — aldus Br. sij U. ten S. comet U. 455. Waer si daer L. Mar daer si U. hi Br. hoechsten L. naesten U. Br. staet Br. 456. De — gaet Br. nedersten gaet L. U. 457. coemt U. coomt L. comet — ghetal Br. 458. † hier Br. (voor *sal* was eerst *nach* geschreven, maar dit door iemand als misslag aangewezen.) 459. sesh L. 460. toe = L. lech Br. lich S. L. U. 462. sonnen U. Br. Daer h. d. zonnen h. L. dan = L. die = Br. 463. tusken L. tuschen U. † haer ende L. aerdr. L. aertr. U. certer Br. 464. de zonne L.

Aant. Vs. 447. Die afstand is van zoo veel mijlen, als ik u zeggen zal. 448. *hoe*, een rijmstopwoord. 449. *ter stede*, ook een rijmstopwoord. Zoo ook *mede*, *nu*, *sich*, *dus*, *waer*, enz. in de volgende regels. 455, 456. Haar grootste afstand is de kleinste der Zon, waar de Aarde in haar *perihelium* is. 457-459. Ik zal u nu de som opgeven der mijlen, die de kleinste afstand der Zon van de Aarde inheeft. 460. Voor *licht* is *lich* of *sich* te lezen; onverschillig, wat van beide; 't een zoowel als 't ander is een stoplap.

*Hoe hoghe mars
es ten naesten
(L. (1) U.)*

- 465 Daer die sonne ten vorsten es waer, [180]
Maer hi es ten naesten daer.
Verstaet wel mine leere.
Dus verre ist, min no meere, 190
Xxxix. C. m.
470 [*Milen*], en daer toe lech ¹⁾ [185]
Lxv milen an;
Maers hoechede hebstu dan,
Alsi naest der andren gaet. 195
Maer alsi alre hoghest staet,

*Hoe hoghe iupl-
ser is ten naesten
(L. U.)*

- 475 Jupiter comt ten naesten daer. [190]
Der eerde ne comt hi niet naer.
Dan isser toe, alle wilen,
Twee hondert warf .m. milen, 200
En lxxxviij C. dusentech
480 Milen; ende daertoe lech [195]

1) In U. is 't lemma een regel lager geplaatst.

2) In vs. 469 was den afschrijven, beide van H. en S., het woord *milen*, dat L. Br. en U. hebben, en niet gemist kan worden, uit het oog geraakt; zeker wegens de *m* (=1000), die vooring: en de korthed van het vers in cijfer deed hen waarschijnlijk gedachte- loos, als ware 't slechts één vers, achter elkander doorschrijven:

» Xxxix. C. m. en daer toe lech;»

waardoor vs. 470 gemist wordt. Dit achtte ik te moeten verbeteren. (Bzld. oordeelde, dat hier nog meer versen ontbreken: »*Plures deficere videntur.*» Waarom?)

Var. Vs. 465. De — versten Br. is U. waer = Br. 466. Mars L. U. Maer S. hij is U. si is L. Daer es Maers ten naesten des Br. 467. leve L. wat ic v Br. 468. eest no U. Br. meer U. 469. xxxix hondert dusentich U. xxxix. ende der- tich duzent L. 470. lich L. U. 471. † dusent U. (duzent L.) 472. Mars U. Br. Haer L. hoochh. L. hoecheit Br. heefstu L. U. Br. 473. Als sij U. Als hi Br. ter L. aerden L. U. der eerden Br. 474. (ontbreekt in U. [en M.]) Waer si L. hi Br. hogest Br. 475. coemt ter naester stede U. 476. aerden en coemt si U. Nochtan en comt hire niet so naer Br. 477. Daer en sijn tusschen Br. wile U. 478. Twe hondert U. † hondert (duz.) L. U. werf Br. 479. dusentich U. duzentich L. 480. lich L. sich U.

Aant. Vs. 465. In 't *aphelium* der Aarde, op den *ersten* afstand van zelve. 466. Mars is daar 't digtst bij de Aarde. 473. Als hij. — Voor *andren* lees *aerden*. 476. niet nader. 477. Dan is de afstand —.

Alij duzent milen an.

So heuestu die hoecheit dan,

Tusschen der erden ende iupit'e. 205

War daer hi es noch niet verre

Hoe hoghe saturnusten naesten es (L. U.) 485 D' coemt ten naesten saturnus! [200]

D' welker hoecheit is aldus:

CCCC waerf C duzentich

Milen, en daertoe tech 210

Lviij .m. milen an,

490 Ende xvj m. milen dan, [205]

Ende CC ende vijftich.

Dits saturnus hoecheit, sich,

Alsi naest erdrike gaet: 215

Maer alsi ten hoechsten staet,

495 Si coemt hi ant firmament, [210]

Daer die sterren staen omtrent.

Dit es die hoecheit toten firmamente (L. U.)

Wiltu die hoecheit weten des,

Dat toten firmamente es; 220

Var. Vs. 481. xlvij U. S. Br. zeuen en viertich L. duzent L. 482. soe heefstu U. Br. 483. Tusschen U. aerden U. eerden L. Br. 484. Mar U. Maer Br. Waer L. daer L. hij U. † nie L. † meer is U. niet = L. U. meer Br. 485. coemt L. U. nasten U. 486. Der = L. wilker L. welcker U. Des welx Br. hoecheit L. hoechede U. 487. warf L. U. werf Br. 488. lich L. sich U. 489. lxiix U. lxxvij Br. S. L. † hondert L. Br. 490. (ontbreekt in L.) viftech Br. 492. Is L. Dit is U. hoechede U. hoecheit † ende L. 493. Als hi U. Br. andr. L. aertr. L. eerter, Br. 494. Mer U. Waer L. als hij U. als hi Br. hoghste U. 495. So Br. So coomt L. Soe coemt U. aen tf. U. fierm. Br. 497. de Br. hoechede U. hoecheit L. 498. Die L. Br. U. tot den U. fierm. Br.

Aant. Vs. 487-491. De lezing dezer verzen schijnt in alle HSS. eenigrins bedorven, of althans de meening niet juist uitgedrukt. De som moet zijn 46,816,250. Zie *Br. Aant.* 495. Zoo reikt hij enz. 496. In de rondte vast staan. 497 e. v. Des afstands der Aarde van 't firmament. Vg. vs. 507, 508.

- Daer die sterren al in gaen,
 500 Nu hort, ic seg u saen. [215]
 .Do. werf hondert M
 Milen, ende daertoe lech
 Lijj C milen an, 225
 Ende lvij m. dan,
 505 Ende d' toe milen v hondert. [220]
 (Ic wane u dit algadert wondert.)
 Dit is, hoe hoghe is van erdrike
 Tot den sterren sekerlike: 230
 Meer noch dan recht tgetal,
 510 Heb ic u gheset hier al. [225]

*Hoe veel een
 mile heeft an
 (L. U.)*

Nu wil ic u vort cont maken dan,
 Hoe vele ene mile heuet an.
 Een screde, dats voete vijs, 235
 Bede van manne ende van wive.

Var. Vs. 499. de L. al = Br. alle U. staen S. L. U. Br. 500. (ontbrekt in M.) hoer U. hoor L. segt U. segget L. ic saelt u seggen Br. zaen L. 501. seahondertich U. warf L. U. duzentich L. 502. lich L. U. 503. † dusent U. Br. 504. † milen Br. 505. toe = U. vijftich U. 506. waen U. v des sere Br. di L. U. gader L. seer U. 507. Dit is de hoghe L. Dit die hoeghede is U. Dus hoghe es Br. ardr. L. aertr. U. eerter. Br. 508. Toten L. Br. Totter U. sekerl. L. 509. No meer no min dat rechte tal U. No me no min dan trecht getal L. tghetal S. No meer no min tgerechte getal Br. 510. † nu L. gheseghet L. geseghet † hier U. Hebbic v gesaget Br. 511. willie Br. vorte Br. vroet maken L. U. cont = L. U. 512. veel L. een U. heeft U. 513. dat sijn L. voeten U. 514. Beide L. Br. Beyde U. mannen U.

Aant. Vs. 499. Waar zij in *staen*, d.i. gevestigd zijn; waarmede zij omgevoerd worden. Zoo men *gaen* wilde behouden, zou de zin zijn: *binnen* hetwelk zij hare omloopakringen hebben: doch dit past niet op de *vaste* sterren. 500. Ik zal 't u zeggen; *saen*, spoedig, terstond; stopwoord. 502. doe er bij. 506. Ik vermoed, dat gij daar vreemd van op hoort. Vg. vs. 350. 507, 508. Vg. vs. 497 e. vv. 509. Het juiste getal heb ik u naauwkeurig opgegeven (naar L. U. en Br.). 511-542. Zie *Br. Aant.* 511. bekend maken, uitleggen. 512. Hoeveel er in een mijl gaat.

- 515 Twee dusent screden, dats die mile [230]
 Van grote voeten alle wile. *
 Grote voete ist dat ic meene,
 Diemen nu vint ne ghene. 240
 Maer die wile naest ¹⁾ astronomie
- 520 Es niet aldus; ghelouets mie: [235]
 Want si hout iij .m. cubitus:
 Ende eens iaers matmen aldus.
 Van dien elleboghe toter hant 245
 So ist cubitus ghenant:
- 525 Ende hi houdet een alf voet, [240]
 Als mi die lettre v'staen doet.
 M' een philosoph^e, hiet rabanus,
 Hi seit, dat ix voete hout cubitus. 250
 Noe die archa alsoe mat:

1) BILD. wilde gelezen hebben *naest*, » id est, » zegt hij, » na de, » Hij voegde er bij:
 » *et ab alia manu et minus atro colore adiecta sunt, aut adiecta videntur: at spatium*
 » *his relictum erat.* »

Var. Vs. 515. Tve L. Tue U. Twe Br. screde U. screden Br. ene L. een Br.
 516. groten L. Br. groeten U. 517. Groet voet U. eest U. eist Br. zijnt L.
 meen U. mene L. 518. Dier Br. ne vint L. en vint U. gheene S. 519. Mar L. U.
 mile S. L. U. na U. Br. van L. 520. Nes Br. mi U. 521. heuet Br. (voor *m*,
 duzent L.) hondert U. cubicus Br. 523. † Want U. Br. den L. U. Br. totter U.
 524. soe is L. soe es U. cubicus Br. (genant M.?) 525. hij U. hout L. U. ander-
 half L. U. onderhaluen Br. 526. de L. Br. lettere U. Br. letter L. 527. phy-
 soph^o L. philosoph S. heet U. 528. Hi = Br. seghet U. Br. heuet voet U. 529. de
 die L. arke L. S. Br. arcke U. also L. S.

Aant. Vs. 515. De mijl is dan: 2000 schreden, $\times 5$ voeten, = 10,000
 voeten. 517. *grootse* voeten, wel van de *gewonen* te onderscheiden. 519. De
 astronomische mijl wordt anders berekend. 521. Zij is lang 4000 (naar L. en
 U. 400) ellen. 522. Jaarlijks (vg. vs. 1422) plagt men den cubitus te ijken.
 523 e. v. Den naam heeft deze ellemaat naar de meting van het hoofd of den
 knokkel des ellebeens (*ulna*), den *gibber brachii*, tot aan het uiterste der
 hand (de vingertoppen). 525. Anderhalf voet (dus is te lezen) is zulk een el
 (cubitus) lang. 526. Zoo als (latijnsche) schrijvers vermelden (PLINIUS, VITRUVIUS
 enz.). 527. Zie *Inleid.* bl. 48. 528. De groote Romeinsche el hield 9
 voeten; de middelste 2: de kleinste $1\frac{1}{4}$.

- 530 .CCC. cubitus was lanc dat vat, [245]
 Ende .l. cubitus wijt,
 Ende .xxx. hoghe, des sek' sijt,
 .C. screde ende .xxv. 255
 Ouer een ghemet: nu sich.
 535 Aldus setten grote clerken [250]
 Oueral in haren wercken.
 Maer elc lantscaps wet
 Heeft ander ghemet nu geset, 260
 Ende milen na hare sede.
 540 Maer al eens is die screde.
 Nu wil ic y doen weten, [255]
 Hoe groot sijn die vij planeten,
 Elc ieghe ertrike 265
 Die sonne es sekerlike
 545 .C. werf ende .lxvj.
 Meere dan al ertrike es. [260]

*Dit es van den
 vijf planeten Hoe
 groot dat si sijn
 (L.)
 Hoe groot die
 sonne is tieghen
 ertrike (U.)*

Var. Vs. 530. vat = L. 532. .xx. † cubitus L. hoech U. hooch L.
 533. screden U. Br. 534. ghemeten U. dat L. U. oec dat sech Br. 535. set-
 tent Br. groot klerc U. g. clerke L. Br. 536. (ontbreekt bij U. (en M.)) werke L.
 werken S. haer gewerke Br. 537. Mar U. elcs L. elx Br. lantscap U. 538. Heuet Br.
 andre Br. ghemeet U. gemate Br. mate L. nu = Br. gheset L. U. (geset S.)
 539. † die L. haren U. Br. 540. Mar U. is = L. 541. willic Br. In S. † ooc L.
 542. groot U. Br. v [vijf] L. 543. Elke Br. ieghen U. ieghens L. aerdr. L.
 aertr. U. eerterike Br. 544. zonne L. † si L. U. Br. is L. U. S. 545. warf U.
 tsestich Br. 546. Meer U. Mere L. Meerre S. aertr. U. eerdr. L. eerter. Br.
 (voor es) sich U.¹⁾

1) Zeker om te rijmen op sech en seestich L. U., maar oorspronkelijk mag het wel uitgesproken zijn: seestich ende ses.

Aant. Vs. 539. De Gasconsche mijl, b. v., is grooter dan de Duitsche, deze grooter dan de Italiaansche: de Engelsche slechts een derde deel der onze. 540. Overal van dezelfde grootte. 541 e. v. De grootte en omvang van elke dwaalster in verhouding tot de Aarde, vg. vs. 1050. 546. meer, d. i. grooter van omvang. Zoo ook vs. 553, 556 enz.

*Die grootheit der
mane (L.) (Hoe
groot die maen is
(U.))*

Nu micke van ertrike al gheheel
Tneghen ende xxx deel: 270
Also groot die mane es;
550 Ooronde prolomense des.

*Hoe groot mercurius
is (L. U.)*

Nu deelt ertrike echt [265]
In xxij. m. recht:
Mercurius is meere niet, 275
Dan enigh deel dat ghi daer siet.

*Hoe groot venus
is (L. U.)*

555 .Xxxvij. werf sekerlike
Es meere venus dan ertrike. [270]

*Hoe groot mars
is (L. U.)*

Anderhalf ertrike al gheheel
Es maers groot, ende tachendeel. 280

*Hoe groot iupiter
is (L. U.)*

Jupiter es xcv werf
580 Meerre dan al erdrike kerf.

Var. Vs. 547. Nu mic dan Br. van = U. al aertr. g. U. eerter a. g. Br. eerdr. al g. L. gheheel S. 548. Dat n. L. Br. Tnegende U. ende = U. 549. Alsoe Br. Alsoe U. groet U. Br. de Br. L. maen U. 550. Ooronde U. Ooronde L. pholomeus Br. U. tholomeus L. dies U. 551. deilt Br. adr. L. aertr. U. eerter. Br. 552. m (duzent L.) = U. † ende Br. 553. Marc. U. nes Br. meer U. mere L. meerre Br. 554. enich S. L. U. ghij U. sijt L. 555. seuenentwintich Br. warf U. 556. meer dan venus artr. U. venus mere dan aerdr. L. meerre S. Br. venus m. d. eerter Br. 557. onderh. Br. aertr. U. eerdr. L. eerter. Br. al = L. U. 558. Mars Br. groot = U. groet Br. tachtende deel U. dachtende Br. tachtendeel S. L. 559. es = L. U. vijf hondert U. vijf en twintich L. (dus las ~~MLD.~~ ook bij H. xxv, ik xcv). viue en twintich Br. warf U. 560. Meer U. Es mere L. al = L. U. aertr. U. eerdr. L. eerter. Br.

Aant. Vs. 547. Denk u nu 't $\frac{1}{35}$ ste gedeelte der Aarde. 549. Juist zoo groot. 550. Daaromtrent gaf Ptolemeus getuigenis; dit maakte hij bekend. 551. *echt*, d. i. daarna, daarop. 552. *recht*, d. i. juist, net. 553 e. v. Mercurius is niet grooter dan $\frac{1}{35}$ ste der Aarde. 556. Voor *meere* lees *meere*: of (met U.) m. d. v. a. Venus is $\frac{1}{37}$ van de Aarde. 557. Mars is zoo groot als de gheele Aarde, + de halve Aarde, + $\frac{1}{4}$ der Aarde, (= $1\frac{1}{4}$). 559 e. v. Jupiter overtreft in grootte de gheele Aarde 95 maal.

Hoe groot saturnus is (L. U.)

Xij werf aldus [275]
So es oec meerre saturnus.

*Hoe groot elke
(elc groot U.)
sterre is (L. U.)*

Ende elke grote sterre es, 285
Int' firmament, sijt seker des,
565 C werf meerre, dan
Al eertrike heuet an. [280]

*Hoe groot elc
(elke cleene L.)
sterre is (L. U.)*

Van dien minsten sterren elke,
Diemen bekēnē can die welke, 290
Xvij werf si meerre es
570 Dan erdrike; sijt seker des
Ende en is sterre ne gheene, [285]
Dat si nemmer es so cleene,
Viel si, sine woude al bedecken 295
Erdrike ende oer strecken.

575 Afragaen ende prolemeus
Segghen in horen boeken dus. [290]
Ende het es te proeuen goet,

Var. Vs. 561. Elf hondert U. Een ende negentich L. warf U. 562. so = Br. oec Br. soe U. is L. U. mere L. U. 563. elc groot — is U. 564. fierm. Br. zeker L. mit S. 565. warf U. warne L. mere U. meerre L. 566. † Als (al) L. aertr. U. eerdr. L. eerter. Br. ertr. S. 567. den L. U. elc U. 568. bekinnen Br. mach L. de L. Br. welc U. 569. warf U. warne L. si = L. mere L. is U. 570. aertr. U. eerdr. L. eerter. Br. ertr. S. zeker L. 571. † daer L. U. Br. en = U. ne L. es U. nes Br. en gheen U. ne ghene L. Br. 572. nember nes Br. is soe U. cleen U. cleene L. S. Br. 573. Velle L. (se en si zijn alhier: en elders meer, (vs. 576, 580, 581, 587 enz.) met *seer late* hand in U. tot *sy sy* veranderd,) si en U. L. Br. zoude L. al = L. 574. Aertr. U. Ardr. L. erter. Br. oec = L. U. omstrecken U. 575. Afragaen U. tholemeus L. pholomeus U. Br. 576. † si U. haren L. U. Br. 577. is U. L. proeueue Br. † oec L.

Aant. Vs. 561. *aldus* = evenzser, op gelijke wijze. 563. Elke der vaste sterren van de eerste klasse. Zie *Br. Aant.* 566. inheeft, bevat. 567 e. v. Zelfs de kleinste ster (van de zeede klasse) die men onderkennen kan, is nog enz. 571-574. Geen ster is zoo klein, dat zij de Aarde, zoo zij er op viel, niet geheel bedekken, ja zich over haar wijd uitstrekken zou.

- Die van astronomien es vroet. 300
 Nu moegdi segghen: »d's ne gheene
 580 »Sterren, sine sijn elene:
 »Hoe mocht si so groot wesen dan, [295]
 »En mense niet meere ghesien en kan?"
 Hier toe seg ic andworde goet: 305
 [Hoer groot hoecheyt dat doet.] ¹⁾
 585 Want men weet ouer waer:
 Hinghe een ant firmament daer, [300]
 Liet hi sijn oghe neder sinken,
 Hem soude erdrike dincken 310
 Niet also groot, als tscarpe es
 590 Van ere naelden; sijt seker des.

*Van sterren die
 aerie hebben (L.
 U.) (en heten co-
 meten U.)*

Vort wilt dat verstaen, [305]
 Datmē sulc tijt siet upgaen

1) Dit vs. 584 wordt in H. en S. gemist, doch er is ruimte voor opengelaten. Uit U. is het hier ingevuld. L. heeft: *Haer groetheit dat doet*, Br. *Haer grote hoecheit al dit doet*.

Var. Vs. 578. is L. U. sijn Br. 579. Nu moghedi S. Nu moghen wij U. Hoe moochdi L. daar nes ghene Br. daer en ghene L. daer en gheen U. 580. sterre L. U. si (ne =) U. sijn Br. scijnt L. U. Br. † harde L. † berde Br. cleen U. 581. moet — soe U. groot U. Br. wezen L. sijn Br. 582. mere sien L. meerre U. Br. ghesien = U. 583. seggie L. Br. antwoerde U. redene Br. 584. Zie de noot ¹⁾. 585. men = L. U. wet Br. † seker U. Br. † dat seker L. 586. Henghe L. Hinge Br. ene L. aen tf. U. tferm. Br. 587. Liete Br. † En L. sijn L. oghen U. ogen Br. zinken L. 588. aertr. U. eerdr. L. erter. Br. † dan L. dinken L. S. 589. alsoe U. groot U. Br. alst scerpe is U. alset scarp es L. 590. eenre L. U. naelde L. zeker L. 591. Voert U. Voort L. dat suldi U. so zuldi ooc L. dat doe ic v Br. 592. sulke L.

Aant. Vs. 577, S. Wie Sterrekundige is, kan het gemakkelijk bewijzen. 579. Misschien zult gij de tegenbedenking maken. 580-581. Hoe kan 't zijn, dat zij zoo groot zouden zijn, daar er niet eene is, die zich (voor ons oog) niet als zeer klein vertoont? 583. Hierop antwoord ik. 584. Die schijnbare kleinheid wordt door haar grooten afstand veroorzaakt. 585. voor waarheid. 586. Ware er iemand (*quidam*, XII. Vg. vs. 929.), die in 't firmament geplaatst was of er zich in bevond. 587. En zag hij dan naar de Aarde. 588-590. Zij zou hem nog zoo groot niet toeschijnen als de punt van een naald. 591. Verder zal ik u onderrigten, wat het zij, dat men enz. 592. Somtjids (vg. vs. 1341) — aan den hemel ziet verschijnen.

- Tsmorgens in die dageraet 315
 Sterren met staerten; dat verstaet,
 595 Dat vanden planeten is ne gheene,
 Noch sterren, groot no cleene, [310]
 Die int firmament staen.
 Beneden die mane si alle gaen. 320
 Wat dat is, nu hort hier:
 600 Ten is el niet dan een vier.
 Een lucht is ontstken d', [315]
 Ende hanghet, ende b'net claer,
 Somtijt vander naturen, 325
 Dat het langhe moet geduren.
 605 M' die stert, die d' neder w't strecket,
 Dats die wacheit, diere toe trecket. [320]
 Dat seghet aristotiles.
 .V. manieren van desen es. 330

Var. Vs. 593. Tsmorghens S. Smorghens L. U. Br. de L. † root L. 594. sterte L. steerten Br. (voor *dat verstaet*) cleen ende groot L. 595 en 596 zijn uitgevalen in L. 595. Dan Br. van den U. Br. nes Br. en es en U. gheen U. ghene Br. 596. Noch † van U. No † van den Br. groet U. Br. no Br. cleen U. in den firmamente Br. 598. † Eñ L. der manen L. U. der mane S. Br. al. U. Br. (gaen L. maar gecorrigeerd met dezelfde hand: si alle gaen.) upgaen S. 599. Want daer U. es Br. hoert U. 600. En es Br. En U. L. el = U. els Br. een = U. 601. Ene locht Br. licht U. es Br. 602. hanct U. hangt Br. bërnt † harde cl. U. † herde Br. 603. sule tijt † eist Br. ist U. valt L. van de L. van dier Br. 604. Dattet L. U. lange Br. duren L. gheduren U. 605. Mar L. U. de L. die der S' die daer strect U. de daer strecket L. die hem daer Br. nederwaert = Br. 606. Dat is de L. vuchticheit U. (wacheit S.) die toe tr. L. die daertoe trect U. natheit dier — lecket Br. 607. zeghet L. segt Br. 608. Die L. maniren Br. dezen L.

Aant. Vs. 593. Wanneer de glans der Zon nog niet belet ze te zien. 595. Dat zij niet tot de Planeten behooren. 596. Noch tot de vaste sterren. 598. Hun loop is dicht bij, en nevens de Aarde, binnen den kring, waarin de Maan zich beweegt, onder de elementen. 600. 't Is niets anders dan eene vurige verheveling (luchtvuur, ontstoken damp). Vg. vs. 627, 628. 603. Van dier nature, van dien aard, zoo gesteld. 605, 606. De staart is vochtige damp, die door de ster wordt aan- en opgetrokken. 608. Vijf soorten.

Hare namen sijn cometen.

610 Een boec doet mi weten:

Also ene in enich lant schijnt, [325]

Dat lant wort ghepijnt.

Van ere plaghen van drien 335

Moet hem emmer dan ghesoien.

615 Deerste es sterfte ghemeene

Van ouden ionc, groot of olene; [330]

Danden hunger: en tarde mede

Manscht van onvrede 340

Van lantsheren onderlinghe.

620 Siet, dit sijn die ij dinghe.

D' waert dese sterren staen, [335]

Sal dese plaghe seker gaen.

Maer aristotiles seit 345

(Dat ic houde ouer waerheit),

Var. Va. 609. † En L. haer name L. Br. es Br. 610. En L. U. (Is, voor *En een*, ook te lezen: *Menich?* BILD.) † dat Br. 611. Als U. Br. Als L. een U. = L. eneghe Br. scijnt L. U. Br. 612. Dat dat lantscap wert U. Br. Dat dat lantscap wart L. 613. Want U. Br. een U. ene Br. plaghe L. U. (schrijffout in L. *plaphe*). 614. Moeter dan e. daer Br. 615. Dierste Br. Tierste U. Die eerste L. is L. U. ghemeene L. U. gemeine Br. 616. jonghen L. U. jongen Br. groot U. Br. ende L. U. Br. cleen U. 617. Dat ander L. hongher S. hongher † iaer L. U. dat derde Br. derde L. U. mede = L. U. Br. 618. Is gheslachte ende houerde L. Is slachtinghe en onweerde U. Es slachtinge ende Br. 619. onderlinge Br. 620. Die sijn die L. 621. Warwaert U. † dat U. Br. die U. Br. dese L. sterre U. 622. selen Br. soe sullen U. L. deze L. plaghen L. plagen Br. seker = L. U. Br. 623. Mar L. Waer U. Want Br. seyt U. 624. † oec U. voer U. waerheyt U.

Aant. Vs. 609: De algemeene naam voor al die soorten. 610. Men leest in sommige boeken. 612. Geplaagd, met rampen bezocht. 613, 614. Een van drieën ondergaat het, die buitengemeene alagting veroorzaken. 615, 616. Epidemische ziekte, die velen, zonder onderscheid van jaren of stand, wegraapt. 617. Hongersnood. 618, 619. Oorlog, dien Koningen en Vorsten elkander aandoen. 621. De stand en rigting der ster wijst het bedreigde land aan. 624. Dat ik voor waar houde.

- 625 Dat in die somersche dagheraet
 Die comete noortwaert staet, [340]
 Ende es ene lucht claer,
 Dij hanghet en vlammet d', 350
 Ende betekent tempeest
 630 Ende wint, inden somer meest.

*Van (den L.) sterren
 die u duncken
 scieten (L. U.)*

- Vort u dinct, dat sterren scieten, [345]
 Ende sterren ghescut vallen lieten.
 Ten zijn gherechte sterren niet, 355
 Diemen also scieten siet:
 635 Het es die lucht, die ontsteken es.
 Ic sal u vroet maken des. [350]

*Van keersen die
 beriech in die lucht
 (U.) (Van kersen
 die u denken scie-
 ten (L.))*

- Kersen siet men oec dicwile
 In die lucht ouer ene mile. 360
 Die blixem comt uter lucht:
 640 Den menighen mensche doet si vrucht.
 Nu wil ic u vroet maken [355]
 Van algader desen saken.

Var. Vs. 626. comethe L. vorwaert U. noord waerds L. nortw. Br. 627. is L. U. een U. locht Br. 628. hanget Br. 629. tekent U. 630. wijut ende reghen U. ende regen Br. 631. Voert U. Voort L. Hort Br. duncket U. dunket L. dunct Br. † die L. scichte Br. 632. Die sterre L. scotte U. gescutte Br. lichte Br. 633. En L. U. Hen Br. en gheen recht U. gerechte Br. 634. Dat L. alsoe U. aldus Br. 635. Ets U. Hets Br. Het is L. locht Br. en U. 636. zal — vroet L. 637. Keerssen U. Kaerssen L. ziet L. oec L. dicke wile L. 638. locht Br. een U. 639. blixeme U. Br. blissem L. coemt U. comet L. † oec U. Br. † oec L. wt der U. wter Br. 640. Die U. L. mansce L. si = L. U. Die den m. d. menege vr. Br. 641. willic Br. (voor u) oec L. v al U. 642. dese U. dezen L.

Aant. Vs. 628. Storm. — Voorts zie Br. *Aant.* 631, 632. 't Komt u, op het oog, wel eens zoo voor, als of sterren, gelijk gloeiende ballen, door de hemelruimte, schoten, ja zelfs als of zij sterrenschot naar de aarde lieten vallen. 633. Maar dat zijn goene regte, d. i. ware sterren. 633. Vg. vs. 600 e. vv. 634. Ik ga u dit uitvoeriger verklaren (vs. 637-802). 638. Over eene mijl uitgestrektheid. 640. Jaagt schrik aan, vervaart. Vg. vs. 710. 641 e. v. Vg. vs. 634.

*Exempel hoe die
lucht wert vier
(L. U.)*

Die lucht is vorvoets vier: 365

Als ic u toghe hier.

645 Bort seere een naueghers gat;
, Jouwen vingh' steict in dat: [360]

Ghi sullet d' in vinden heet
Ende tonstekene ghereet. 370

Dan doet el ne gheene dinc,

650 Dan die wint, die d' in ghinc,
Die bedruet wort mettien, [365]

Ende niet ne mochte ute vlien;
End verhit wort selue dan: 375

Taftert comter vier an.

*Wane tlier coomt
in den steen (L.)*

655 An stael ende an dien steen
Mach men dit sien al in een, [370]

Alsmen stael an dien steen slaet,
Dattet tlier dan ute gaet. 380

Var. Vs. 643. locht es Br. voor voets L. haestelike Br. 644. † nu U. Br. toghen zal L. 645. Boert seer U. Boort zeer L. Boort s. Br. nauegars U. nauegaers L. eggers Br. 646. Uwen L. U. wen Br. vinger Br. steect U. steket L. steet Br. † dan L. int gat L. 647. selet Br. sult U. zult L. inne L. vijnden heette U. 648. En onsteken gh. L. En te onstekene gh. U. gereet Br. 649. Dat en L. U. duet Br. ne = L. en U. gheen U. ghene L. gene Br. 650. lucht U. lucht L. locht Br. dier U. diere L. ginc L. 651 en 652 zijn overgeslagen in L. 651. Die = U. wart U. wert Br. mit dien U. Br. 652. niene Br. weder U. ne = U. mocht ontulien U. weder vlien Br. 653. En L. Br. U. S. verheet U. haer U. Br. wart L. wort = Br. seluen U. Br. zelue L. 654. Tachterst Br. Tachterste L. Ten lesten U. coemter U. coomt hier L. comt hare Br. 655. Ant Br. Aent stale — aen den U. an den Br. (andien S.) 657. aen U. den U. L. Br. 658. Datter tlier S. Dat daer vier wte Br. Datter vier danne L. Dat vier daer dan U.

Aant. Vs. 643. De lucht ontsteekt (ontbrandt, vlamt) haastiglijk (spoedig, gemakkelijk). 644. Met een voorbeeld zal ik 't u ophelderen. 645. *sore* is hier *schielijk*, snel; *navegaer*, een boor. Zie Br. *Aant.* 647. Hitte, die ligt ontbrandt. 649. Dat komt van niets anders voort (*dan is dat en*). 650. Lucht, die er in besloten is. 651. En door dat boren gedrukt, ingeperst wordt. 652. Niet in de ruime lucht *kan* ontsnappen. 654. Ten laatste, eindelijk. 656. Alles bij malkander, als in eens; of, geheel en al (*omnino*).

- Dat vier coomt niet uten stale,
 660 Noch uten steene, dat miet wale:
 Maer die lucht, die tusschen hē twee
 Also is al in een; [375]
 Ende die twee h'de dinghe 385
 Also horen sonderlinghe:
 665 Die lucht moet ontsteken dan,
 Want si niet gevlien en can.
 Nemmermee ontstake die lucht, [380]
 Mochte si ghecrighen vlucht. 390

*Wane kerse (en-
 de walme L.) co-
 men (en brande en
 vlammen U.) in de
 lucht (L. U.)*

- Aldus in die lucht men siet
 670 Kersen, ende en es el niet
 Dan lucht, die bornt claer,
 Als of kersen hinghen daer. [385]
 Ende si also vielen neder 395
 Some daer, some weder.

Var. Vs. 659. † en L. † ne Br. coemt L. U. van den stael U. 660. Niet uter S. wt den U. wten Br. steen U. L. Br. weet L. wet Br. weet men U. wael U. 661. Daer U. die = L. de L. locht Br. hē = L. — (In U. zijn vs. 661 en 662 tot één versmolten, aldus: *Daer die lucht so is al in een.*) — 662. Also is si allen een L. Es si eist Br. 663. twe U. dinghe Br. 664. horten L. U. hurten Br. onderlinge Br. 665. locht Br. onsteken L. U. 666. gheulien U. S. ontulien L. kan U. 667. Nemmermeer L. U. Nembermeer Br. onstake L. onstaec U. de locht Br. 668. Mocht U. Mochtse Br. crighen U. gecrigen † enige vlocht Br. v'crighen † de L. 669. de locht Br. 670. Keersen U. Kaersen L. kerssen Br. † dat L. is L. U. hens Br. 671. † die Br. † daer U. bernt U. bernet L. berret clare Br. 672. Al of L. Alsoe of U. Alse ocht Br. keersen L. U. henghen L. hingen dare Br. 673. alsoe U. 674. som U. harwaert U. L. herwaert Br. som U.

Aant. Vs. 660. Merkt dat wel op. 662. Die tusschen 't stael en den steen zamen gedrukt en sterk gewreven wordt. 664. Die twee harde lichamen horten en stooten onderling (en persen en wrijven zoo plotselijk en sterk de lucht, die er tusschen is, dat zij —). 667, 668. Kon zij schielijk genoeg ontsnappen, zij ontvlamde niet. 672. Als of er —. 673. En als of zulke kaarsen naar beneden kwamen. 674. Sommigen herwaarts, sommigen derwaarts (hier en daar).

N. G. A. I.

675 Op paerde op grauē hebsi gevallē.
 Die lude wonder der of callen.
 Walme ende brant groot, [390]
 Ende die lucht h'de root, 400
 Dit heeft men in die lucht gesien:
 680 Ende ander wonder oec gheskien.

(Dits reden L.)
 waer af vier coemt
 in die lucht (L.U.)

Waer of dit comt al,
 Ic u hier nu segghen sal.
 Also comet ene droghe lucht, 405 [420]
 Ende si ene ander, mit grof' drucht,
 685 Jaghet, ende bedrucht dan,
 Ende si niet ontvlien ne can,

Var. Vs. 675. peerde U. parde Br. ¹⁾ hebben si U. Br. gheuallen U. heb-
 bens uallen L. 676. liede U. L. Br. † die U. daer w. af U. daer of w. L.
 daer af w. Br. 677. Walm L. Vlammen — brande Br. groet U. Br. 678. die
 = U. locht Br. roet U. greet Br. 679. de locht Br. ghesien U. ghezien L.
 gescien Br. ²⁾ 681. af U. Br. dat Br. coemt U. comet L. 682. † Als U. ict L.
 u = U. nu hier L. seggen S. Br. zegghen L. 683. Also comt ene droge locht Br.
 Als coemt een droeghe U. 684. si = L. Br. een L. U. andere U. met L. Br.
 groeter U. drocht Br. 685. jaget Br. bedruct S. Br. bedrucket L. U. 686. on-
 bliuen L. en L. U. ontvlien en Br. kan U.

1) BILD. giat: *Op aerde.*

2) Vs. 681 tot 708 komen in U. achter vs. 732, zeker te ongeschikter plaatse, voor.
 Waarschijnlijk had de Afschrijver, of de man, die hem voordicteerde, dezelve eerst
 over het hoofd gezien — (waartoe mogelijk de slotrijmen *ghesien* en *ghescien*, vs. 679,
 e. v. en vs. 707 e. v., aanleiding gaven) — en daarna, den mislag ontdekkende, ze hier
 ingevoegd. Niets vreemds in allerlei oude HSS., en somtijds regt gevende (ook zonder
 autoriteit van andere *Codd.*) tot het hulpmiddel der Oordeelkunde, dat *Transpositio*
 genoemd wordt. Waarover zie o. a. xv. WASSERBROEK's *Diss.* (voor het Hde B. der
Selecta e scholis L. C. VALCKENHART in Libros quond. N. T., Amst. 1817.)

Aant. Vs. 675. Hebben zij, of, zijn zij neêrgekomen. 676. Men vertelt er
 onder het volk veel vreemds van. 677 e. vv. Men zag, zegt men, grooten
 rookdamp, als ontstoken fakkelvlammen in de lucht, en deze als in vuur staan-
 de, ja nog al meer vreemde verschijnselen plaats grijpen. 681. De oorzaak
 er van zal ik u nu verklaren. 682, 684. Als er een drooge luchtstroom
 komt, die een anderen met groote drift (vg. vs. 736) voortstuwt en inperst, zodat
 deze —.

So onsteket en bornet clare,
 Ghescepen na die vorme hare. 410 [425]
 Es die lucht lanc ende ront,
 690 Ene kerse scinet tot dier stont,
 Also dicke en also breed,
 Vlamme gelike, god weet!
 Want wi sien, dat onse vier 415 [430]
 Neemt ghesceppenesse hier
 695 Na dien dat sijn die saken,
 Daer wi onse vier of maken.

*Van sterren de
 scielen (L.) Re-
 dene vanden ster-
 ren die v dunc-
 ken scielen (U.)*

Es die lucht lanc en smal,
 Ende ieghen ene st're al 420 [435]
 Comt, so schinet, dat die sterre
 700 Dat vier stoot herde varre.
 Nochtan isser alle wilen

Var. Vs. 687. So ontsteket S. so onstecse Br. Soe U. (onsteken L. doch verbeterd) + sie U. barnet claer L. bernet claer U. — (U. voegt hier, tusschen vs. 687 en 688, dezen regel in: *Also of keersen hinghen daer; verkeerd is dus hier vs. 672 herhaald.*) — 688. de — haer L. U. der Br. 689. de L. de locht Br. 690. Een U. keerse L. U. kersse Br. schinet S. sijnt L. U. Br. dierre U. 691. Maer esse Br. Also L. Esse U. also = U. Br. 692. Vl. ghelijcket U. Ghelike den walme L. gelijke godeweet Br. 693. si L. 694. Nemet U. Neemt Br. sceppenesse U. ghesceppnesse L. gesceppenisse Br. hir S. 695. die U. de zaken L. 696. af U. Br. 697. de L. de locht Br. 698. ieghen Br. een U. 699. Coemt U. Coomt L. soe U. sijnt L. U. Br. 700. stoet L. scoet U. sciet Br. harde U. verre L. U. Br. 701. esser U. L. Br. wile L. U. Br.

Aant. Vs. 687, 688. Zoo raakt zij in brand, ja slaat in vlam; en zulks in zoodanig eene gedaante, als met hare gesteldtenis meest overeenkomt, die van eene kaars of vallende ster; vs. 689-700. 692. *Godweet* is een stopwoord, zoo hier als vs. 891, 1204, 1211, 1226. Op geene dezer plaatsen komt zulk eene ernstige bevestiging te pas. 694. Vorm, gedaante. 695, 696. Was, talkameer, olie, enz. levert, ontstoken zijnde, eene andere vlam, dan turf, hout, steenkolen, enz. 698. Tegenover; zoodat men de Ster er door heen ziet. 699. e. v. Dan komt het ons zoo voor, als of die Ster vuur uitschoot. 701, 702. Maar tusschen de Ster, die in 't firmament staat, of althans op verder afstand van de Aarde is, dan de Maan, en de ontvlamde lucht, is een ontzettende ruimte.

Tusschen, menich .m. milen;
 Want het beneden d' mane es: 425 [440]
 Als ic u vroet make des.

705 Als des iet gevalt op dien dach,
 Die sonne doet, datmen ne mach
 Dese dinghen niet ghesien,
 Datsi dus in die lucht gheschien. 430 [445]

*Van nachtridders
 en van ande'n du-
 uelen die nachts
 vier makē in die
 lucht (U.)*

Duuele die sijn in die lucht,
 710 Eñ doen den mensche dicken vrucht. [395]
 Si cōnen oec wel maken vier,
 Dat ons vlame dinct schinen hier,
 Dat si schieten onderlinghe. 435
 D' seghet men of vele dinghe.

715 Nacht ridders heten si; [400]
 Eñ sijn duuele (ic seg di);
 Haghetissen eñ varende v^owē;
 Goede kinder in goeden trouwē; 440

Var. Vs. 702. Tussen U. Tusscen L. menighe U. menich Br. mile L. U. Br. 703. Wanttet U. manen L. U. 704. Alsic Br. 705. yet L. U. dit Br. ghe-
 valt L. gheuallet U. den Br. 706. De Br. zonne L. en U. 707. dinghe Br.
 gheschien L. 708. zien L. Die ons in de locht gescien Br. 709. die = U. Br.
 zijn L. † oec Br. de locht Br. 710. Die U. den m. doen menege vrocht Br.
 doen = L. U. dicke L. U. † doen L. U. 711. cunnen Br. oec † dus wel U. oec
 wel † dus L. oec dus Br. 712. ouse U. walm L. dunken Br. dinct = U.
 scinet L. scinen U. alhier L. hir S. 713. scieten L. U. 714. Daer of so ze-
 ghet men v. d. L. Men seyder af v. d. U. Wilen seide mer af v. dinghe Br.
 715. riddre Br. † Eñ L. † so L. hieten L. Br. 716. Het Br. Dat L. sine U.
 seggie Br. 717. Haghetessen U. 718. Goede kijnder oec en tr. U. Br. Gode-
 lingher oec en tr. L.

Aant. Vs. 703, 704. Die dampen zijn veel digter bij de Aarde, dan zelfs
 de Maan; vg. vs. 595-599. 705. Bij dag, over dag, gebeurt. 706. Het veel
 helderder zonnelicht maakt dat men niet zien kan. 710. Zie vs. 640. 712. Zoo-
 dat het ons voorkomt, als of zij —. 713. Elkanderen met lichtstralen bescho-
 ten. 715 enz. Zie Br. Aant. 716. Ik verzeker 't u (een stoplap, nergens
 misschien minder gepast dan hier).

- Couboutē, alvē, nick's, maren,
 720 Die hem smorghens openbaren, [405]
 Ende comen halen vier.
 Maren heten wise hier
 Minne; het sijn duule alle, 445
 Die ons gh'ne brochten te valle.
 725 Die duuel penset nacht en dach, [410]
 Hoe hi ouer ons v'listighen mach,
 En uut dien gheloue bringhen;
 En proeuet ons mit misseliken dingen. 450
 God hi moetse weder staen,
 730 Dat hi ons niet moete vaen! [415]
 Tote mire materie wil ic keren,
 En u van dien blixme leeren.

Var. Vs. 719. Cobboude L. Cobboude U. Ruboute Br. alue Br. eluen L. necker U. neckeren Br. 720. tsmorghens S. (smorghens M.) Br. oppenbare Br. 721. † ende L. 722. heeten Br. hieten L. wi dat L. Br. wij dat U. 723. Mume dit Br. (BUD. wilde: *Minnen heten wise hier, Muor (of Mare) het sijn enz.*) † dit hieten en sijn L. dat si U. duuelē L. dunne U. Br. 724. gheerne U. gerne Br. brachten Br. 726. pijnē Br. hij U. oner = L. U. Br. verraden U. verleiden Br. (BUD. wilde: *ons overlistighen*). 727. vten L. U. wten Br. ghe-loene U. bringen Br. brenghe L. U. 728. pronet Br. proest L. met L. menighē U. menegen Br. dinghen L. U. 729. hi = U. se = U. moeten Br. God ghi moeten voor ous L. 730. † en S. Br. U. (= M.) L. moet U. moghe L. 731. Te U. Br. Tot L. miere L. materi L. materien U. willic Br. † mi L. 732. † willu Br. van dien = U. van den L. Br. blixme S. blixme U. blixemen Br. blessene L. † kennen U. leren L. U. Br.

Aant. Vs. 722. *hier*, te Gent? (of is 't een stoplap? Waarschijnlijk. Verg. vs. 750.) 723. *Minne* behoort, gis ik, bij *Maren*. Of 't is: *eilieve* (vg. RUYBEC. op m. st. II. 472 c. vv. Of, zou men voor *Minne*, ook lezen kunnen *Micke* (let wel, merk op)? 725. De duivel peinst onvermoeid op allerlei listen. 726, 727. Listiglijk tot afval van het Christelijk geloof verleiden. 728. Hij tracht ons in verzoeking te brengen door velerlei (verscheidenerlei) dingen, — ook door zulke luchtverschijnselen. 729. God moge hem beletten ons, door zijne kunstenaarijen, in het net te krijgen! 731. Van dezen uitstap keer ik tot mijn eigenlijk onderwerp terug.

*Waer af donre en
blixem comet (L.)
I'faen blixem
coemt (U.)*

- Wiltu weten w' of comet, 455
Datmen donre of blixeme nomet?
735 Et es oec ene lucht,
Die onsteket; mit grot' vrucht
Wasem uter erde slaet, [450]
Die altoes climmet ende opgaet. 460
Deen wasem den andren iaghet,
740 Die op dien andren draghet.
Die lucht si danne dor breket,
En mit crafte ontwee steket. [455]
Also die lucht emm' moet 465
Sceiden, dat die wasem doet,
745 Int sceiden si dan luut gheuet.
Donre slach hi name heuet.
En omme dat dan die lucht [460]
Bi crafte moet hebben vlucht, 470

Var. Vs. 733. Wildi S. L. U. Br. af L. U. Br. coemt U. comt Br. 734. don-
der Br. en U. blixme S. blixem Br. blixem U. (blixem M.) blesene L. noemt U.
nomt Br. 735. Het Br. Hi is oec L. een U. locht Br. 736. onsteket L. ont-
stect Br. bi L. U. drucht L. drocht Br. 737. Wasom wt der U. wter erden Br.
eerden U. aerden L. 738. En L. clemt Br. 739. Die w. L. wasom U. jaget Br.
740. En op totten and. L. En op tot tere luchte U. Ende op totter locht dra-
get Br. 741. locht — dan Br. sij U. (sie M.) dien L. doer U. doere L. bre-
ken U. L. Br. 742. En = L. Met L. fortse L. fortzen U. Br. ontwe U. L. ste-
ken L. U. Br. 743. die = U. de L. locht Br. vmmer U. 744. Seeden L. U. Br.
di L. wasom U. 745. sceiden U. Br. de lucht L. geeft Br. 746. Donderal. Br.
die U. hi die L. heeft Br. 747. om U. Br. locht Br. 748. crachte Br.
cracht L. craft U. vlocht Br.

Aant. Vs. 733. Waar dat nit ontstaat, wat wij enz. 736. *drucht* (zoo
te lezen), drift, vg. vs. 684. 737, 738. Uit den grond rijst dikwerf een
damp op; de een na den anderen, al hooger en hooger opstijgende. 739 e. vv.
De benedenste, die den hooger zwevenden draagt, dringt en drijft dezen, al
meer en meer, omhoog, tot dat de lucht bersten moet. 742. Doordringt en
zoo als aan stukken breekt; vg. vs. 764, 781 enz. *Fortse* in de Var. is bet-
zelfde met *crafte*, Fr. *force*. 743, 744. Als de lucht dan door dien damp
gedwongen wordt te scheuren. 745. Dan hoort men, bij dat bersten, een knap
(knal). 747, 748. Door die krachtige (en snelle) wegrukking.

Ontsteket si, ende wort vier,

750 Dat wi blexem heeten hier.

Dus is die slach eer daer,

En die lucht ontsteket naer.

[465]

*Wilt men voren
siet (L.)*

Nochtan sien wi tier te voren,

475

Eer wi dien slach moghen horen;

755 Onse horen (comt bi dien)

En es niet so scarp, als dat sien.

Wi sien vorder dan wi horen,

[470]

Bede after ende voren.

480

So die lucht drogher was,

760 Die blexem es te roder das.

Daer die blixem vallet, soe

Het vallet tot den gronde toe.

[475]

D' en mach gheen dinc wed' staen;

485

Ist starc, het moet ontwee gaen.

765 Want kepers het ontwee brac,

Ende gheen arch an rac.

Var. Vs. 749. † So L. ontstecse Br. onsteket L. si = L. word Br. wart U. 750. blissem L. blixem U. blixeme Br. heten U. hieten L. 751. Aldus L. es L. Br. die = U. † vier U. † al L. 752. Ent U. locht Br. onsteket L. † daer L. U. 753. sie U. sien wi Br. te = L. Br. 754. den U. L. Br. mogen U. Br. 755. † dat U. coemt U. comet L. die Br. 756. Nes Br. En = L. U. scerp U. so L. onse U. Br. sie Br. 757. wij U. 758. Beide L. Br. Beyde U. achter L. U. Br. 759. Soe L. U. locht Br. droegher was L. droeghes es U. roder es Br. 760. de Br. blixeme U. blixeme Br. blissem L. is L. Br. de L. roeder L. U. des U. Br. 761. blixeme U. Br. blissem L. valt L. Br. alsoe L. 762. Valt si Br. si L. Het = U. totten U. toten L. Br. 763. en = Br. 764. † Al L. eest U. eist Br. et U. ontwe U. L. 765. kepre Br. si U. ontwe L. U. 766. Ende en gheen arch hadde die stat U. negheen arch en hadde dat Br. En een berch die heuet tac L. En gheen arch an tak S.

Aant. Vs. 749. Wordt zij heet en ontvlamt. 752. 't Ontvlammen volgt eerst op het bersten en den knap. 754. Kunnen. 755. Ons hooren (audire nostrum); zoo als vs. 756 *ons sien* (*videre nostrum*). — 't komt daarbij toe (daarvan) dat — 759. Naar gelang van de meerdere droogte der ontvlamde lucht. 760. *das*, d. i. des te. 763. Geen ding, hoe hard en sterk, kan — 764. Al is het sterk. — *Ontwee*, vg. 742, 781. 765-769. Zie Br. *Aant*.

Tswert oec in dien sooen [480]
 Heuet hi ontsteken doen: 490
 Nochtan gheen arg en hadde te stede.
 770 Hi doet den mensche oec dickē lede,
 Ende veruærnisse groot,
 Ende slaten dicke doot. [485]

*Welc die liede
 slaet die blissem
 so die donreslach
 (L.)*

Die donreslach en doet gheen ongheual; 495
 Maer die blixen si doet al;
 775 Want litteken si mede bringet:
 Want et is altoos besinget,
 Daer dus dane dinc gesciet. [490]
 Dicwile ment oec siet, 500
 Dat thans daer mede waiet,
 780 Ende die wint sere drayet;
 Ende dat hi worpt ontwee

Var. Vs. 767. Sweert L. U. swerde Br. oec = U. oec L. ende U. in sinen L. in den sooe Br. 768. si U. wtkeren U. En heuet die herte ontkeren d. L. Ontwee geslegen heeft soe Br. 769. † en U. arch L. U. S. en = U. ne Br. de L. die U. scede U. Br. (ook, zoo 't schijnt, S.) 770. Si L. U. Br. duet Br. oec = U. Br. oec L. menigen Br. dicke L. U. Br. 771. † met L. doet hem pijliche Br. vervaernesse U. L. groet U. Br. 772. slacttene — te Br. dicken S. † oec L. toter L. ¹⁾ 773. De — † en — ongeual Br. 774. Mar U. Mer L. de L. Br. blixeme Br. blixome U. blissem L. si = U. doet dat U. doetet L. duet Br. 775. Want = Br. litteken L. U. licteken Br. brengt U. brenghet L. 776. hets Br. het U. al U. besengt U. bezenghet L. 777. Dar dusgedane Br. dusdanige U. ghesciet L. U. 778. Dicke wile L. men L. U. 779. Datter L. vorvoets U. Br. v'voets L. na Br. wayet L. waeyt U. waeit Br. 780. — (ontbreekt in L.) — wijnt U. seer U. draeit Br. 781. dat = L. die wijnt U. L. yint werpt Br. warpet U. warpet L. ontwe L.

¹⁾ Vs. 771 en 772 staan bij Br. in omgekeerde orde.

Aant. Vs. 770. somtijds leed. d. i. nadeel. 771. Verschrikt menigeen. 772. Nu en dan. (*Dicke is te veel gezegd.*) 775, 776. Het zegen van de getroffen plaats, zich door brandvlek openbarende, toont aan, dat de schade niet door het gekraak des donders, maar door het vuur des bliksems, is aangerigt. 779 e. v. Dat er al straks wind bijkomt, die onstuimig is en geen vasten streek houdt. 781. Zie vs. 742 en 764.

Starke bome, en doet hem wee. [495]
 Alst aldus blexemt dan, 505
 Sone is noch wijf no man,
 785 Hine wort dan sere veruaert,
 Ende ne dar niet sien vpwaert.
 Tusschen ons enter mane men siet [500]
 Dat dese dinc al ghesbiet. 510

*Van (den L.) du-
 uelen die in die
 lucht sijn (L. U.)*

Nu sijn tusschen ons ent' mane
 790 In die lucht duuele, dat ic wane.
 Si weten wel alle nature,
 Ende connen alle scrifture. [505]
 Alsi die lucht v'stormt sien, 515
 Ende dit wonder dan gheskien,
 795 Die de lude seere ontsien,
 So minghen si hem mittien,
 Ende varen ter blexeme met, [510]

Var. Vs. 782. stare U. molen L. U. molene Br. doen U. 783. Alset L. U. al
 = Br. blixomet U. blessemt L. 784. so en U. L. Br. es Br. noch L. 785. Hi en L. U.
 wart U. wert L. worde Br. dan = Br. 786. en Br. zien L. opwaert L. U. Br.
 787. Tuschen U. Tusseen L. ende der L. U. Br. manen L. men = L. U. 788. Dat
 = U. Br. Alse L. dinghe L. alle U. al = L. Dat = Br. 789. tuschen U. ende
 de Br. ende der U. ende die L. 790. En L. lecht Br. duuel U. duuelen L.
 duuele = Br. 791. Duuele die Br. wel = Br. al U. Br. alle die L. 792. † si L. Br.
 konnen U. conen Br. al U. Br. alle die L. 793. Als si L. U. de lecht Br.
 v'stoort L. zien L. 794. — (ontbreekt alhier in U., maar, na het volgende vers
 ingevoegd, luidt het: *En dit wonder al gescien.*) — al Br. 795. Dat die
 liede sere Br. Ent U. die L. U. S. seer U. zeer L. 796. menghen L. U. met-
 tien L. mit dien U. mingen — hen met dien Br. — (Ook vs. 797 en 798 zijn
 in U. en in Br. omgezet.) — 797. der blixome U. der Br. in de blessem dan L.

Aant. Vs. 782. Beschadigt ze. 784. Zoo en is niemand. 785 e. v. Of
 hij wordt angstvallig en durft niet. — 787, 788. In de nabijheid der aarde (wij
 zonden zeggen: in den dampkring). 789. Zie va. 709 e. vv. 790. Naar mijn
 gevoelen. 791. Zij kennen de natuurverschijnselen. 792. Weten al wat in
 boeken staat. 793, 794. Wat zoo even gezegd is. 796. Weten zij zich met
 bliksem en stormwind te vereenigen.

Om dat si quaet moghen doen bet. 520
 Want die viant es bekend reet,
 800 Als die mensche niet en weet,
 Hem te brenghen te vallen.
 Des bescherme god ons allen! [515]

*Wane donre co-
 met na andre boe-
 ken (L. U.)*

Van dien blexem heb ic gheseit, 525
 Na mine macht, de waerheit.
 805 In boeken oec ic vinde,
 Dat donre oomt van iij winde,
 D' si te gader comen al. [520]
 Dats loghen, als ic u tellen sal. 530
 Donre en blexem dicken drait,
 810 Daert een loof niet en wayt.
 Ende de wint is sake van desen,
 So sout meest in den winter wesen. [525]
 Ende, contraie, wi alle sien 535

Var. Vs. 798. Hoe L. doen moghen L. mogen Br. † te Br. te bat U. den man L. 799. de Br. is L. U. † altoos L. bekend = L. U. Br. ghereet L. U. ge-reet Br. bekent reet (d. i. *veroot*; zijnde *kent*, als een schrijffout, onderstipt) S. 800. Daert L. Alst de Br. mensce L. 801. Dien L. Dat hine Br. bringen moge Br. 802. Daer af Br. bescerme L. † Amen L. 803. Van den blissem L. Van der U. blixemen Br. blixeme U. † v U. Br. geseit Br. gheseghet U. 804. mijnre U. die L. Br. waerheyte U. 805. † andren Br. mach men Br. oec ic et U. oec mede L. 806. donder Br. coemt U. coomt L. wijnde U. 808. Dits L. U. Br. loghene L. Br. u = U. toghen L. U. tonen Br. 809. Dondre Br. blissem L. blixome U. blixeme Br. dicke L. U. Br. draeyt U. draien L. 810. Dat L. U. Br. loef U. Br. de loue der bomen niene waghen L. waeyt U. 811. Waer L. U. ware Br. die U. wijnt U. is = L. U. 812. zoudet L. wijnter L. U. (winter S.) 813. contrari U. Daerbi wi contrarie dicke zien L. contrarie Br. al U. Br.

Aant. Vs. 798. Opdat zij te meer ons — 799. De Duivel, hoofd en aanvoerder der duivelen, aartsvijand van de menschen, zoo wel als van God. Vg. *Taalk. Mag.* III. 582. 800. Als men er niet op verdacht is. 805. Door sommige Schrijvers wordt wel beweerd. 807. En tegen elkander aanstooten. 808. Zoo als ik u verhalen (en bewijzen) zal. 809. *drast*, is in beweging (*vol-vitur, circumagitur*). 810. In 't geheel niet waait, blakstil is. 811. Indien de wind er de oorzaak van ware. 813. Ter contrarie, integendeel, zien wij het —

In den somer meest gescien.

815 Want het is sacht weder
 Dan, indie lucht, hoghe en neder,
 M' het wait ghaerne daer naer: [530]
 Want die wint wasset daer. 540

*Wane wijnt coemt
 ende wasset (L.)
 (Waarof die wijnt
 coemt en waerof
 hi wayt (U.)*

In sine boeken aristotiles
 820 Seit, dat wint el niet en es,
 Dan droghe wasem die up slaet
 Ende in die lucht gaet. [535]
 Als een droghe wasem dan 545
 Enen andreñ wasem coemet an,
 825 Deen iaghet den anderen en soeket:
 Dats die wint die breket.
 Want wint en is el niet, [540]
 Dan een iaghet ende dander vliet. 550

Var. Vs. 814. Zoemer U. dit U. Br. 815. et L. smout L. U. somer Br. 816. Dan = L. U. Br. locht Br. hooch L. hoech U. hoge Br. 817. Want Br. et U. wajt daer gerne Br. waeyt daer gheerne U. waitter gherne L. 818. Ende de wint hi Br. wijnt † hi L. U. 819. sinen S. L. U. Br. boeke U. Br. 820. segt Br. seyt U. wijnt L. U. nees Br. 821. droghe Br. droeghe U. wasom U. op slaet L. U. Br. 822. † die L. † dan L. † bouen — locht Br. 823. Alse L. Br. droghe Br. droeghe wasom U. 824. Eer U. anderen L. U. wasom U. wasen S. wasem = Br. comt Br. coemt U. comen (verbeterd in *comet*) L. 825. Die (iag-) L. jaget Br. steket U. L. stect Br. 826. de Br. wynt L. U. dier af U. Br. dier of L. 827. wijnt U. es Br. 828. die een U. da een L. dene jaget Br. entie ander L.

Aant. Vs. 815. Stil weder, zonder wind, immers zonder harden, veelmin wervelwind. 816. In hoogere en lagere luchtlagen; zoodat zij noch op, noch tegen malkanderen drukken en stooten. 817. Ligtelijk, al spoedig, of, veelal; vg. *Heim.* bl. 281 e. v. 818. *daer*, zoo veel als *dan* (adverbium loci pro temporis.) wordt het minderig. 820. Niets anders, vg. vs. 600; zoo ook weder vs. 827, 903 enz. 821. Uit de aarde. 824. Tegen een anderen damp in drijft. 825. Jaagt en steekt op den ander (spreekwijze, van den strijd der vogelen onderling ontleend). 826. Uitbreekt, uitbarst; of den damp, de wolk, doorbreekt. 828. De eene damp jaagt enz.; vg. vs. 1765 e. v., 1847 e. v.

*Hoe de reghen vel-
let (stillet L.) den
wint (die wayt
U.) (L. U)*

Hierbi moghedì merken wel,
830 Alst sere waiet ende fel,
Dat vele droghe wasems es daer,
Daer die wint volghet naer; [545]
Comet dan daer up een reghen, 555
Die wint es thans al gheslegghen;
835 Die droghe wasem werf dan nat,
Ende moet vallen omme dat.

*Wæn (waer af
U.) haghel (snel L.)
en reghen comet
(L. U.)*

Dat seit oec aristotiles, [550]
Dat haghel, snee en reghen es 560
Wasem, die unt erdrike
840 Slaet up elker daghelike,
Some droghe, som nat,
Some cout, som heet, rome dat [555]
Si sijn van diversen naturen. 565
Datter of wasset tallen uren,
845 Some licht, some sware,

Var. Vs. 829. moeghe di U. mogdi Br. mercken U. 830. seer U. zeer L. wayt U. † het es Br. † dweder is L. 831. droghes L. droechs U. droges Br. wasom U. es = L. U. Br. 832. † Es L. U. Br. die = L. U. Br. wijnt U. † of L. U. af Br. 833. Coempt U. Comt Br. Coomter L. daer = L. daer dan U. op L. U. Br. daer op dan Br. — regen Br. 834. wijnt U. hi es saen gelegen Br. varinghe gelegghen U. thans afgeslegghen S. Dat gh'ne also plegghet te wezen L. 835. droeghe U. droge Br. wasom U. 836. om U. Enne wijnt moet stillen om L. 837. seyt U. zegghet L. segt Br. oec = Br. oec L. 838. † en U. hagel — regen Br. sne U. L. en = L. 839. Wasom U. aertr. U. ardr. L. eerdr. S. erter. Br. 840. op Br. elcker U. dagelike Br. 841. som L. U. Br. droge Br. droeghe U. † ende L. 842. Som U. L. Br. † en U. Br. om U. L. 843. Sijn si U. Br. zijn L. diuerser U. Br. dezer L. 844. om U. alle U. in allen L. af wast al Br. 845. Som U. † en U. Br. som U. swaer L. U. Br.

Aant. Vs. 829. Kunt gij. 834. Die regen veralaat (maakt flauw) den droogen (en dus veerkrachtigen) wind of damp, en belet dien weder op te stijgen en door te breken. (Naar U. en Br. de wiud is gaan liggen.) 838. Hagel, sneeuw en regen — elke dezer verhevelingen — is —. 839. Dampen. 840. Dagelijks, alle dagen. 844. Datgene wat er van wordt, de nevels, wolken, enz.

Nature hebei daer of mare.

D' gaet oec toe der sonnen hiete, [560]

Na dien dat dit w'ket an diete. 570

Exempel wil ic u gheven hier.

850 Set enen pot ouer t'fier:

Die wasem diere ute slaet

An sijn deessel hi der gaet; [565]

Die wasem gadert al an dat; 575

Als hi es swaer ende nat,

855 Si moet hi dan vallen neder;

Nochtan climmet ander weder.

T'fier gheuet oec wasem ende roec, [570]

Die emmer clemmet op w't oec. 580

D' elc niet hogher clemmen moet,

860 Daer wast bitter en roec.

Var. Vs. 846. Natuure hebben si U. hebben si daer naer Br. af U. naer U. maer L. 847. coomt L. ooc L. zonnen L. hitte L. U. S. Br. 848. si L. U. wercket U. werct L. Br. aen U. ditte L. U. S. Br. willic — geven Br. 850. † En zet L. steet Br. op een vier L. 851. wasom U. dier U. die daer L. Br. wt L. wte Br. op U. 852. sinen U. dat L. Br. deckels L. hij U. dat L. daer U. Br. der = L. 853. Ende g.-al aue Br. wasom U. aen U. 854. † Maer Br. Alse L. hij U. is L. U. S. swaer es Br. 855. — (*si* of *so*? BILD. las hier *so*: zeker beter lezing, maar mij dacht, er staat *si*.) — soe U. (so M.) so S. Br. daer Br. 856. climter L. climt daer U. climt der Br. 857. geeft Br. ooc L. wasom U. roec U. 858. emmer L. ummer U. clemt Br. climmet L. U. up w't S. ooc L. 859. hogher U. (*op w. bij L.*, maar nitgebleekt) climmen U. L. — (859 en 860 geeft Br. aldus:

Daer af wast bitter ende zoet

Ende ander dinc hi wassen doet) —

860. wasset L. U. soet L. U.

Aant. Vs. 846. Hunne bijzondere gesteldheid hebben zij daar maar (slechts, alleen, H. D. *nur*) af (van) gekregen (*mars*, 't zelfde met *maer*). 847. De sonnenhitte komt daarbij, werkt daartoe mede. 852, 853. De wasem slaat aan 't deksel, bij aanhoudendheid, aan, en verzamelt zich daar. 855. Wordt nu dropvormig door 't zamendringen. 856. Toch houdt de wasem niet op omhoog te stijgen. 859. *moet*, d. i. kan. 860. *Lees roet* (met BILD., per hendiadyn, voor bittere rook), of *zoet* met L. U. en Br.

- Nadien dat die wasem es,
 Wast daer of dinc; sijt seker des. [575]
 Aldus wasset, min noch mee, 585
 In die lucht haghel, reghen en snee.
 865 Want uter aerden altoes slaet
 Wasem, die up waert gaet;
 Die sonne trect oec wasem an; [580]
 Die si v'teeren niet en can, 590
 In die lucht die hangende bliuet
 870 (Als aristotiles ons beschriuet),
 Daer of hagel, regen ende snee
 Wast, ende ander dinc oec mee. [585]

*Waaraf (bi L.)
 die sonne meer
 scijnt oest of west
 dan suut (L. U.)*

- Nu wil ic u seggen saen, 595
 Als ghi die sonne oest siet staen,
 875 Of west, dat si scijnt ter stede
 Meerre, dan si int suden dede;

Var. Vs. 861. Nu dien L. U. (Nadien S.) wasom U. 862. Vast Br. was-
 ter L. Wasset daer U. af U. Br. zijt L. 863. wast L. Br. † no U. Br. no L. U. Br.
 me L. 864. locht Br. hagel regen S. Br. reghen = U. en = Br. sne L.
 865. wter Br. wt der U. (ga slaet S.) 866. Wasom U. opwaert L. U. opweert Br.
 867. zonne L. trecket U. oec L. wasom U. 868. si = Br. verteren Br. niet
 v'teren L. 869. locht Br. hi L. hij U. blijft L. Br. 870. Alst U. Also als L.
 Alse Br. ons = U. Br. beschrijft I. Br. 871. af Br. haghel U. reghen S. U.
 regen = L. (doch door dezelfde hand ingevoegd) Br. sne L. 872. Wasset U.
 † comet L. oec L. 873. willic Br. zegghen L. segghen U. zaen L. 874. Alse L.
 twe zonnen L. oest = L. ziet gaen L. 875. Opt L. dan scijnse te diere Br.
 dat = U. alse L. † daer L. teren U. 876. Meere L. (Meerre U. S.) zuden U. L.

Aant. Vs. 862. *Wast*, d. i. wordt, groeit, komt voort enz. Vg. vs. 844, 860.
 868, 869. En wat zij nu van die uitwasemingen niet tot ligte, drooge lucht
 verdunnen (en zoo hooger doen klimmen), of liever geheel verbranden, in vuur
 veranderen (en zoo oplossen) kan (vg. vs. 944), dat blijft in de benedenlucht
 hangen: en daaruit worden hagel enz. gevormd. 873. Wat de reden er van zij,
 dat als gij — 876. Dat de Zon, bij 't opgaan en ondergaan, somtijds grooter
 schijnt dan op den middag.

- Die wacke wasem al dat doet, [590]
 Daer men die sonne dor sien moet. 600
 Want die wasem es daer nat;
 880 Die sonne treeten òme dat:
 Ende die dinc, die men moet sien
 D twasem, scinet meerre in dien, [595]
 Dan si altoes van seluen es. 605
 Die wacheit mogedi proeuen des.
 885 Een pennic, die legghet in dē gront,
 Hi scinet meere talre stont,
 Dan als hi d' buten leit. [600]
 Hier bi siedi die waerheit. 610

*Waer bi dat men
 vele sonnen siet
 (L.) (Hoe men op
 enen dach vele
 sonnen euens sach
 (U.))*

Het gheueil op enen dach,

890 Dat men te gader vele sonnen zach.

Var. Vs. 877 tot 883 zijn in L. samengetrokken in vier verzen; aldus:

Die weke wasem es al daer nat
 Die sonne treeten omme dat
 En die dinc die men moet sien
 Door tweke so sijnt meere in dien.

877. versche wase Br. wasom U. dat al U. Br. 878. doer U. 879. wasom U. dan Br. 880. † de Br. trecketen om U. trect om Br. 882. Dor twasem S. Dor verscheide sijnt merre dien Br. Doer wasom sijnt meer U. 883. altoes L. † haer L. U. zeluen L. 884. De Br. waerheit L. waerheyde U. moghe di L. U. mogdi prouen Br. 885. Enen Br. die = Br. leit in een water gr. L. legt op Br. 886. sijnt L. Br. U. meerre U. merre Br. alle U. Br. daer ter L. 887. † hi es U. also L. buten twater L. leyt U. 888. seyde ic di U. moghe di zien L. de Br. waerheyte U. 889. gadre Br. † ooc L. Oec ghev. S. 890. sach L. U. Br.

Aant. Vs. 877-883. De Zon trekt uit de aarde vochtige dampen op; door dezelve heen ziet men de Zon; derzelver stralen, in die dikkere, aan den gezichtseinder meer in een gedrongen, wolken brekende, doen haar nu grooter schijnen, dan zij zich anders, buiten die middelstof, vertoont. 882. Door de dampen heen — grooter; vg. vs. 886. 884. Lees *waerheit*, gelijk vs. 886. Gij kunt er de waarheid van bewijzen door 't voorbeeld van —. 886. In vochtige aarde. 889. Het is wel eens gebeurd, dat —. 890. Te samen meer dan eene zon (eene of meer bijzonnen) zag (scheen te zien).

Dat was bi dien, godweyt!
 Als ic nu hebbe gheseyt. [605]
 Doet water in enich vat, 615
 Ende in die sonne settet dat;
 895 Die sonne suldi in elc sien.
 Also mocht wel gheschien,
 Dat vele wacheden hinghen [610]
 Vor die sonne, ende ghinghen. 620
 Also menich wacheid, als d' hinc,
 900 Also menich scheen der sonnē rinc.

*Waar of de re-
 ghenboghe comet
 (L. U.)*

Die reghen boghen, die men siet
 In die lucht, en es el niet [615]
 Dan wolken van diuerser maniere, 625
 Daer die sonne op schinet schiere.
 905 Want die reghenboghen gaet
 Recht ieghen d' die sonne staet;
 Is si oest so staet si west: [620]

Var. Vs. 891. Dat water dede dat Br. godweyt U. 892. v U. v nv L. Br. heb U. ghezeit L. gheseyt U. 893. Doe L. den L. U. Br. 894. Ende = Br. de Br. zonne so zette L. 895. De Br. zonne L. zuldi L. seldi Br. saltu U. 896. Alsoe U. Aldus so Br. gescien S. 897. wechede L. natheide Br. wasom U. gingen Br. 898. Voer U. Voor L. vore Br. de Br. zonne L. hingen Br. 899. menighe wacheit S. menich wecheit L. menich wasom U. menege natheit Br. 900. † En L. si een U. scyn L. zonnen L. 901. reghenboghe L. U. regenbode Br. de men L. † dicke L. ziet L. 902. locht nes Br. is L. 903. Dan = U. wolkene U. diuersen Br. alrehaude U. wonderlik' L. 904. zonne L. scijnt L. U. Br. † wel L. 905. reghenboghe L. U. regenbode Br. † gh'ne L. 906. iegen Br. tieghen U. der sonnen U. 907. Essi L. Es si U. Br. oost L. hi L. U. es hi Br.

Aant. Vs. 893. Lees *menich*, in pl. van *enich*, en versta: meer dan één (open en met water gevuld) vat (kuip, emmer, pot enz.). Vg. vs. 895 (*elc*) en 899 en 900 (*menich*). 896. kon het. 897. dampen. 898. *ende ghinghen* is overtollige rijmclap. 900. *rinc*, met hetgeen er in omsloten is, de geheele vuurbol. 903. Van verschillende soorten; vg. vs. 911-914. 904. *Schiere* is hier weder een stopwoord voor 't rijm. 906. tegenover de Zon.

- Dits dinc, datmen niet en mest. 630
 Want die raye vander sonnen
 910 Moeter ieghen comen gheronnen.
 Vier weruen heuet ons dit
 Root, groene, ghelu ende wit. [625]
 Nadien dat die wolken sijn, 635
 Ontfaen si varwe ant sonneschijn.
 915 Te gader reghenboghen twee
 Machmen sien, ende nemmee.
 Aristotiles seit d' mee toe: [630]
 In dietsche machment niet seggen soe. 640

*Wane comet de
 omme rinc de om
 de mane gaet (L.)
 (Wan die rinc
 coemt die om die
 maen gaet (U.))*

- Wildi oec weten die dinc,
 920 Wane comt die ðme rinc,
 Die schijnt, of hi om die mane
 Som wile plaghe te ghane; [635]
 Hi schinet groot ende wijt: 645
 M' ouer waer des seker sijt,

Var. Vs. 908. Dits dat nember en gemest Br. Dit is L. Dese U. dat (= men) L. die (= men) U. mist L. 909. de Br. zonnen L. 910. iegengeronne Br. 911. waerven S. varwe U. varuwen L. gheuet L. U. Viere varwen geeft Br. 912. Roet U. Br. groen L. U. gruene Br. gheel U. gelu L. Br. 913. dien = L. die = L. wolkijn L. † dan L. — (scijnt L.; de schrijffout aangewezen). — 914. Ontfaet L. Br. verwe L. aen der U (an der M.) sonnen scijn L. U. scyn Br. 915. gadre regenboden Br. reghenboghe L. U. twe L. 916. e. niet mee U. noch min noch me L. 917. seit ter meer U. seiter mi vele L. segt daer meer Br. 918. dietsce L. duutsche U. † en L. machmen L. U. Br. hoe L. U. Br. 919. oec = Br. dese Br. oec — een L. 920. wanen Br. coemt U. comet L. de L. 921. schinet S. scijnt L. U. Br. ochti Br. om U. Br. die = U. de L. maen U. 922. Sulc tijt L. U. selken tijt Br. plage Br. plaech L. gane Br. gaen U. 923. scijnt L. U. Br. groot L. Br. 924. dies Br. zeker L.

Aant. Vs. 908. Dit kan niet missen. 909 e. v. De zonnestrallen komen er tegen (en worden er in gebroken). 910. Voor *werven* lees *verwen*, kleuren, en voor *heuet* l. *gheuet*. 916. kunnen er gezien worden. 917. meer van. 918. Men kan het niet gemakkelijk in 't Duitsch overbrengen, zoo niet zeggen. 920. Van waar die kring, dien men wel eens om de Maan ziet.

N. G. A. I.

- 925 Dat hi tenden der mane es,
 Al ist dat u dinket des.
 Want die luocht es herde claer [640]
 Bouen bider mane daer. 650
 Weet een dan, wat es die rinc?
- 930 Wac wasem, die daer up ghinc,
 Die daer te samen so cleuen,
 Ende die roden oirkel gheuen. [645]
 Ten is niet dan grote wachede, 655
 Die daer hanghet tot dier stede.
- 935 Elke dinc bi naturen
 Trecket tere roder figuren:
 Ende van der manen dat schijn [650]
 Doet, dat die wacheit ront moet zijn; 660
 Want die mane es selue ront:
- 940 Ende bi naturen, alle stont,
 Elke dinc maket na hare
 Ghelike; dits wel openbare. [655]

Var. Vs. 925. beneden L. U. Br. manen U. 926. Al es Br. Als dat U. duncket U. dunket L. dunct Br. 927. de locht Br. is L. U. 928. manen L. U. † al L. 929. Weet di U. Wetti Br. Wittl L. wat dan L. Br. waer (watt M.) dan U. is L. U. de L. 930. Nat U. Versch Br. Dat is L. Wasom U. op L. Br. om U. ginc Br. 931. Ende L. gader U. L. Br. soe U. so = l. 932. Datsi Br. dien S. den ronden L. U. Br. 933. Et en L. Ten es S. el U. Hens el Br. groete U. wechede L. nathede Br. 934. hanget te diere Br. tot dierre U. an die L. 935. Elc U. † rechter L. 936. Treect U. Br. tot cenre L. U. te dier Br. ronder L. U. Br. 937. scijn U. L. Br. 938. Dat doet U. wecheit L. wacheyt U. natheid Br. moet = U. sijn Br. 939. de Br. maen U. is L. U. zeluer L. 940. in alre L. 941. Elc U. maect U. Br. na = Br. haer U. 942. Gelike dats oppenbare Br. wel = Br. Ghelijc U. openbaer U.

Aant. Vs. 925, 926. Niet rondom de Maan, al komt het u op het oog zoo voor, maar lager dan dezelve, in de elementen, die de Aarde omringen. (Voor *tenden* lees, met de andere HSS., *beneden*.) 928, 929. In den hoogeren omloopskring, waarin zich de Maan beweegt, zijn geene dampen. 929. Wil dan iemand weten, wat die ring zij. 930 e. vv. Vochtige dampen, uit de Aarde opgegaan en tot wolken bijeenverzameld. *Roden*, d. i. rōden (ronde); zoo ook vs. 936. 941, 942. elk ding vormt zijns gelijken.

Der manen schijn mochte sijn so heet, 665
 Het deerde die wacheit ghereet.

*Wat teken men
 neemt bi desen
 ringe voorseit (L.)*

945 Also wort te mate dese rinc,
 Die schinet dat òme die mane ghinc,
 Ent varinghe oueral, [660]
 Dats tekijn, dat wesen sal 670
 In die lucht soete weder,

950 Bede hoghe ende neder.
 Ende als men an deen side breken siet,
 Ende an dander side niet, [665]
 Derwert, dat hi breken begint, 675
 Van danen sal comen die wint.

955 Ende als hi breket in enigher stat,
 So weet die scipman wel, dat
 Tempeest wort in die zee, [670]
 Ende en dar niet letten mee. 680

Var. Vs. 943. scijn L. U. Br. mocht wesen soe U. 944. et U. teerde L. U. Br. de natheit Br. wacheyt U. weechede L. † wel L. 945. wart U. wert L. niet U. niere S. niente Br. die U. deze L. 946. sceen U. scijnte L. Br. die L. dat hi Br. om L. U. S. Br. de L. Br. maen U. ginc Br. 947. Euen U. L. † ende L. Euen saen al Br. 948. Dat L. teken L. U. Br. † daer L. wezen L. 949. de locht Br. † een L. soet U. zoete L. sute Br. 950. Beide L. Br. Beyde U. bouen Br. 951. Ende = L. U. Br. aen U. dan L. dene L. Br. een U. zide U. L. ziet L. 952. aen U. an = L. die ander L. dandre Br. 953. Daer waert L. Br. Daen waert U. ghi L. beghint S. U. L. 954. dane U. L. die = Br. wijnt U. 955. Ende = L. U. Br. Als L. breken L. breet Br. menigher L. U. menighe Br. 956. de soepman wale Br. 957. † Dat L. U. Br. wart L. U. sal werden Br. 958. † hi L. in L. daer L. † daer U. L. ombeiden L. ontbeyden U. ontbeiden Br.

Aant. Vs. 943. Indien de maneschijn (gelijk de zonneschijn) zoo heet was, zoo zou dezelve den vochtigen damp oplossen (teeren, verteeren, vg. vs. 868), en er zou geen ring gezien worden. 945. Als bij begint te verdwijnen. 947. en zulks spoedig en aan allen kant. (*Ent* contracte voor *En dat.*) 951. [dien] aan de eene zijde ziet wegraken. 954. Van dien kant. 956. De zeeman weet dan, dat er storm ophanden is. 958. Hij durft (mag) niet toeven (de zeilen in te halen of te minderen, of wel eene veilige haven te zoeken, enz.).

• *Van den lende-
ghere in die mane
staet (L.)*

- Nu wil ic u vroet maken vort,
 960 So ic best mach, in corten wort,
 Wat dat is, dat pleget te stane
 Recht int midden vander mane, [675]
 Datmen in duutsche heet ludergh'. 685
 Onthout dit wel vor meer.
 965 Die mane es in eere stede
 Slicht ende effen mede:
 In dander stede es si ru [680]
 Ende oneffen, seg ic u, 690
 Als dinc, die, roestich gedaen,
 970 Met donckeren adren sijn beuaen.
 Datter effen es ende slecht,
 Van der sonne ontfaet dat licht: [685]
 Ende dander blijft donker al. 695
 Exemple ic u segghen sal.
 975 Neemt een glas dat es beuaen
 Met adren, dire dore gaen,

Var. Vs. 959. voert maken vroet U. voort L. 960. can Br. † en L. corte L. Br. woort L. woert U. 961. dat = Br. pleghet L. U. pleegt Br. staen U. 962. in Br. int = L. U. maen U. 963. dietsch Br. dietsce L. hiet L. (H. op den rand in de teekening *londengheer*) leudergeer U. ludergher L. (doch in de teekening *luedeghere*) lodegeer Br. 964. voert U. voor † waert L. vorwaert Br. 965. maen U. is L. U. eenre L. U. ene Br. 966. slecht Br. L. U. slicht S. effene L. U. Br. 967. ander L. U. side Br. † so L. nv Br. 968. oneffene L. U. Br. 969. Alse L. dat L. U. † is L. U. † es Br. ghedaen L. U. 970. † En L. Mit U. donkeren Br. sijn = U. is L. siin siin S. 971. is effene U. Br. slecht U. L. Br. (*slecht*, d. i. naar *M.L.D.*, *slicht*). 972. sonnen U. L. † si L. lecht Br. 973. tander U. L. bliuet L. Br. doncker U. 974. † Een L. Exempel U. L. Br. toghen L. U. geuen Br. zal S. 975. Nemet L. Nemt Br. gelas Br. is L. U. 976. Mit U. aderen L. U. de door g. L. sere doerg. U.

Aant. Vs. 960. Zoo beknopt mij mogelijk zal zijn. 964. voortaan (overtollige regel). 965. in *eenre* stede, op de eene plaats. 966. glad, zonder robbeligheid. 969. *roestig* is hier *impolitus*, *rudis*, KILIAEN. 970. *ader* is hier uitpuilende striemen of strepen. Vg. vs. 976, 977 en 986. KILIAEN geeft, behalve *vena*, ook *fibra*. — *beuaen* is bezet. Ook vs. 975. Zie Br. *Aant.* bij vs. 730.

- Ende met striemen, in sulker stede [690]
 Oneffen ende doncker mede. 700
 Vor u oghen hout dat glas,
 980 Ouer al, daert effen was,
 Soone, claer ende slicht,
 Daer dore suldi wel sien licht: [695]
 Ende daert die donkre adren heuet, 705
 Gheene claerheit het d' gheuet.
 985 Aldus is de mane beuaen
 Mit donkeren striemen, diere in staen,
 Die gheen licht mogen ontfaen. [700]
 Hare nature is so gedaen. 710

*Van den cirkel
 daer die twaelf
 seyken in staen*
 (L.)

- Nu heb ic u al vercallet,
 990 Al dat in die lucht gheuallet.
 Nu wil ic ten firmamente gaen,
 Daer alle die sterren in staen. [705]
 Leert hier ene scone dinc. 715
 Ant firmament es een rinc,

Var. Vs. 977. strimen U. stremen Br. sulcker U. selker Br. 978. Onneffen U. Oneffene Br. donker L. Br. 979. † En L. voer U. L. vore Br. 980. In der stat Br. effene U. Br. 981. scoen U. scone — slicht Br. slecht L. 982. dore = U. door L. seldi Br. wel = L. dlicht Br. 983. die = Br. donkere U. donker L. donkere Br. aderen L. U. heeft U. 984. † En ghene L. Gheen U. Ghene Br. het = L. et U. † en L. U. gheeft U. 985. † so L. es Br. die maen U. 986. Met L. Br. donkeren U. donkeren adren Br. strimen U. dier U. 987. ghene L. geen Br. lucht L. † en L. 988. Haer L. U. natuer U. natuur L. is Br. soe U. 989. hebbe U. hebbic Br. vertallet U. Br. 990. Al = L. U. in de locht Br. ghevalet S. 991. toten L. firmament U. inne Br. 993. † so L. † al (hier) L. een U. scoen U. rinc L. — (doch dit woord is het slotwoord van 't volgende vs., dat door den Afschrijver is over 't hoofd gezien, waarom het in L. ontbreekt; iets dat de teekenaar en invoeger der lemma's alhier, door een rood kruisje op den rand reeds heeft doen opmerken.) — 994. Aen tfirm. U. † so U. is U.

Aant. Vs. 987. kunnen. 988. gesteld. (Dat is haar aard.) 989. verhaald. 991. tot 't firmament overgaan. 994. Een groote cirkel of kring.

- 995 Diet tfirmament al òme vaet:
 Deen side noort waert slaet,
 Dander side drait suutwaert: [710]
 Scrifture dit al openbaert. 720
 In xij deelen desen cirkel
- 1000 Deeltmen effen ende wel;
 Elc deel heuet een tekijn,
 Des ghi noch vroeder sult sijn. [715]
 Die vij planeten haren ganc, 725
 Some cort, some lanc,
- 1005 Lopen omme dese tekine,
 Elc na die maniere sine;
 Als ic u hebbe doen verstaen, [720]
 Hoe si tfirmament òme gaen. 730
 Elke creature, die leuet,
- 1010 Hare nature hier of heuet.
 Tide cort ende lange
 Verwanderē hi desen ghange. [725]

Var. Vs. 995. Die tfirmament Br. om uet U. omme beuaet L. gaet Br. 996. Die ene L. Dene Br. noordwaer L. noert U. nortweert Br. 997. † Ende Br. Die ander L. zide U. drayet L. draghet U. draget Br. zuutw. U. 998. † Die L. scriftuur U. (schr. M.) dschrifture L. † die U. altiit openbaert. 999. twalf U. twaelf L. tweleuen Br. deelen = Br. delen L. U. dezen L. 1000. effene U. Br. 1001. heeft Br. heet U. 1002. ghij U. zult U. selt Br. 1003. De Br. zeven L. 1004. som — som U. † ende L. Es hi — of es hi Br. 1005. Loepen Br. om U. dezen L. teykijn U. tekene Br. 1006. (na die na die L.) dierre U. manieren U. aijn U. der naturen Br. 1007. heb U. 1008. † dat L. om U. Br. 1009. Elc U. creatuur U. de L. leeft U. Br. 1010. Haer L. U. natuur U. † si U. Br. hir S. af heeft U. Br. 1011. † De Br. Ghetide L. † oec Br. corte Br. langhe L. U. 1012. † Die L. verwandelen L. U. Br. dezen L. ghaughe L. U. gange Br.

Aant. Vs. 995. Die 't geheele stargewelf omvangt. 1001. *tekijn*, een teeken of beeld van eenig dier. 1002. Waar ik u zoo aanstonds meer van zeggen zal. 1003—1008. Alle planeten doorloopen dezen dierenriem, in langen of korten tijd. 1009 e. v. Deze loop der planeten (vooral der Zon) door den dierenriem heeft invloed op de gesteldheid van alle levende schepselen; *eerst* op de seizoenen, vs. 1013 enz., *dan* op de lichaamsgestellen, vs. 1161 enz. 1011 e. v. Met de jaargetijden, hangt het langer en korter worden van dagen en nachten daarvan af.

*Dit is dat ierste
teyken (U.) Welc
teerste teiken es
(L.) (1)*

- Teerste tekijn heet aries; 735
 Dats een ram; sijt seker des.
 1015 Aldus noemt die scrifture hier
 Elo tekijn na een dier.
 D' 3me en ist niet ghedaen, [730]
 Dat diere ant firmament staen: 740
 M^e die tijt heuet sine nature
 1020 Na die dier alle ure,
 Alsoe die sonne d' in gaet,
 Dat rechte der onder; dat verstaet. [735]
 Na alf maerte so comt saen 745
 Die sonne in den ram gegaen.
 1025 Die ram es stare voren;
 After heeft hij die craft verloren:
 Alsoe es die sonne dan; [740]

1) Bij dit, en bij de elf volgende teekenen, staat in ons HS. (H.) en in S. eene latijnsche verklaring, welke, als niet gevoeglijk hier te plaatsen, in de *Br. Aant.* op vs. 1009 zal worden medegedeeld.

Var. Vs. 1013. Tierste U. Dierste Br. teken L. teyken U. hiet L. 1014. sekes L. 1015. noemet Br. die = Br. nomen scriftuur U. hir S. 1016. teken L. Br. teykijn U. 1017. Daerom U. L. eest U. eist — gedaen Br. 1018. dier aen tf. U. tfirmante L. gaen U. † iet staen Br. 1019. Mar U. Waer L. heeft U. Br. zijn L. sijn U. natuur U. 1020. diere L. Br. in alre L. allen vren Br. 1021. Als U. Alsoe de Br. in = Br. 1022. Dats recht L. U. Br. daer L. U. Br. 1023. half L. Br. halve U. marte L. maert U. meerte Br. soe U. coemt U. comet L. 1024. dien L. ghegaen L. U. 1025. † hi L. Br. † hij U. is U. starxt Br. 1026. Achter Br. hi L. U. den L. 1027. Alsoe U. is L. U. de Br. † in L.

Aant. Vs. 1017. Niet, als of er wezenlijk dieren in den hemel stonden: sekere sterrengroepen worden, te zamen gevat, met een of ander dier vergeleken en er naar benoemd. 1020. Het getijde des jaars heeft telkens zulk eene gesteldheid, dat daarin sekere overeenkomst met die van zeker dier te bespeuren is. 1022. De Zon gaat in den Ram, wanneer zij in haren loop juist onder die zoo veel hooger aan 't firmament geplaatste vaste ster komt. 1025. Gelijk de Ram van achteren weinig, maar van voren (in den kop vooral) veel kracht heeft, zoo had de Zon in Januarij en Februarij nog maar weinig hitte; maar omtrent half Maart (als zij in den Ram komt) begint de Lente, en waat de kracht der Zon, ter verwarming en vruchtbaarmaking, tevens met het verlen-gen der dagen, aan.

Want hare craft die wast h' an; 750
 Si heuet ghehat clene craft
 1030 In dien winter, ofte macht.
 Die lenten oec, ende tiaer
 Na astronomie, gaen in daer. [745]
 Die werelt was oec up dien tijt 755
 Ghemaect; des seker sijt.
 1035 Een nacht es daer omtrent;
 Die kalendier doet u bekent.

*Die is tander te-
 ken (L.)*

Tander tekijn heet stier; [750]
 Want dan die hitte m'ret hier; 760
 Om dat die stier es starker vele
 1040 Dan die ram, seitmē wele.
 Men gaet dan ere berch en dal
 Metten stieren ouer al. [755]
 Na alf aprilj gaet in die stier 765
 Die sonne naden kalendier.

Var. Vs. 1028. hair S. haer U. † die cracht L. die = U. L. waset U. L. (Br. geeft hier: Als si loept in den ram.) 1029. heeft S. U. Br. ghehadt U. Br. clenen L. cleine Br. cracht S. L. 1030. den Br. den wijnter ende L. U. 1031. De Br. oec = L. tiare U. die iaer L. dat iaer Br. 1032. astronomien L. U. gaet U. 1033. De Br. oec L. op L. U. Br. die U. te L. 1034. Ghemaket L. † wel Br. zeker L. 1035. Enen L. Euen U. Euennachtich Br. is L. U. eist Br. 1036. de — ons Br. hem L. 1037. Dander Br. Et ander U. teken L. Br. teyken U. † dat Br. hiet L. heyt U. 1038. dan = L. hetten L. heitte U. meret L. meerret U. meeret Br. 1039. de Br. is U. starckel U. sterker L. 1040. de Br. † so L. Br. † soe U. seyt U. siet Br. 1041. eren S. Eeren U. erren Br. — (Voor *berch en dal* heeft L., maar met zeer verbleekten inkt: *ende sayen dal* — »deleta sunt utpote male scripta.» BILD.) — 1042. Mitten U. 1043. half L. U. Br. aprille U. april Br. apelle L. den U. Br. dien L. 1044. De Br. zonne L.

Aant. Vs. 1035. Lees *even*. Nacht en dag zijn dan even lang. 1036. Gij kunt het in den Almanak zien. 1041. *eren* is hier *ploegen*, 't Latijn *arare*. Vg. J. STEENWINKEL en J. A. CLIGNETT, Aant. op J. V. MAERLANT's *Sp. Hist.* I. 44. en *Taalk. Meng.* bl. 30, en, die hen aanhaalt, E. S. D. G. (A. YPEY), in G. BREKDER A. BRANDIS, *Taal-, Dicht- en Letterk. Magas.* III. 120 e. v. (Eene tweede overeenkomst, of, wilt gij? *rapprochement!*).

*Dis es derde te-
ken (L.)*

1045 Darde tekijn heet twilinc;
Dats een twiuoudige dinc.
Dobbel es der sonnen cracht, [760]
Jeghens datsi heuet ghewracht. 770
Na alf meye die sonne gaet
1050 In den twilync; dat verstaet.

*Dis is vierde te-
ken (L.)*

Tfierde tekiin (dat es waer)
Heet crabbe; want alse daer [765]
Die sonne comt, si nemmeer clēmē can, 775
Ende moet nederwaert gaen dan;
1055 Ghelike dat die crabbe doet,
Die after w't set sinen voet.
Die somer, na astronomie, [770]
Gaet der unt; ghelouets mi. 780
Die d' corten dan:

Var. Vs. 1045. Terde L. Et terde U. (derde M.) Dat derde Br. teken L. Br. ,
teyken U. hiet L. twelinc Br. twellinc L. 1046. ene tweevoudige Br. een =
L. U. tweuodighe L. twiuoudighe U. 1047. Dubbel L. U. is U. † dan U. Br.
zonnen L. kracht U. 1048. Jeghen L. U. Br. datse Br. heeft U. ghevracht L.
1049. half L. U. Br. mey U. de Br. zonne L. 1050. (ontbreekt in L.) twi-
linc U. twelinc Br. 1051. Et vierde U. teken L. Br. teyken U. is L. U.
1052. Hiet L. als U. 1053. De U. Br. zonne L. coemt U. comet L. ende
niene Br. niet meer U. niet me L. climen L. U. † en L. 1054. Hoger ge-
climmen so moets Br. nederwaerts U. gaet S. 1055. Nedergaen alse de Br.
1056. achterwaert L. U. Br. haren L. U. Br. 1057. De Br. soemer U. 1058. daer
L. U. in U. Br. mie Br. 1059. De Br. † daghe L. U. † dage Br. gaen Br.
daer L. daer = U. † gaen L. U.

Aant. Vs. 1045. Het derde — tweeling. 1046. *Ding* hier genoemd,
omdat het nu juist geen *dier* behoeft te zijn; zoo als anders uit vs. 1016 ware
op te maken: maar meest alle teekens zijn dieren, en — *a potiori fit deno-*
minatio. 1048. tegenover, d. i. in evenredigheid van 't geen zij vroeger in
't jaar kon uitwerken (gewrocht heeft). 1053. Niet meer *opklimmen*, hooger
stijgen, langere dagen geven. 1054. Zij gaat schijnbaar achteruit, als krabbe
of kreeft. 1058. lees *gaet daer in*, begint alsdan. 1059 e. v. Voor *daer* lees
(naar L. U. Br.) *dagen*; die reeds korter, en de nachten langer, beginnen te worden.

1060 En die nachte lange meer dan.
 Na alf wedemaent, dat verstaet,
 Die sonne in die crabbe gaet. [775]

Dat vijfde teken
 (L.)

Tfijfte tekijn het liebaert, 785
 En heuet enen fellen staert.
 1065 Heet ist bouen allen dieren
 Fel ende onghiehieren.
 Also ist vander sonnen, [780]
 Also d' in comt gheronnen. 790
 Die tijt wort droghe en heet,
 1070 En doet menighē mēsche leet.
 Laten ende nemen puseene
 Es al quaet dan te doene. [785]
 Ghelije dat twater wallet 795
 Ouer tlier, also gheuallet,
 1075 Dat tfirmament wallet dan
 Van hitten, die hem comet an.

Var. Vs. 1060. Ente nacht langhet U. langen S. de — lingen Br. langhen L. meer an U. Br. bet an L. 1061. half U. L. Br. widemaent U. 1062. De Br. 1063. Et vijfste U. teken L. Br. teyken U. heet U. Br. hiet L. 1064. Die U. E. Br. heeft S. staet L. aert U. Br. 1065. is hi U. L. Br. alle diere Br. dier U. 1066. † En U. L. Br. onghehier U. onghiere Br. 1067. eest U. eist Br. zonnen L. 1068. Als si L. U. Also — onder Br. coemt U. coomt L. geronnen Br. 1069. De Br. wart U. woort L. wert Br. droeghe U. droge Br. 1070. mēnegen Br. mēsche L. 1071. † Bloet L. † te L. puseen U. pysoene L. 1072. al = Br. doen U. 1073. Ghelike L. U. Gelije dat dat water Br. water L. U. walt Br. 1074. geualt Br. 1075. Dat tfirmament bloet wallet dan S. Dat menschen bloet wallet dan U. Dat des menschen bloet wallet dan L. Dat smenschen bl. w. d. Br. 1076. hetten L. heyten U. coemt U. comen Br.

Aant. Vs. 1060. worden langer. 1064. En [dit dier] heeft —. 1067. Zoo is 't met de Zon gesteld. 1068. Als zij, in haren loop, nu in het sterrebeeld de Leeuw komt. 1069. Het weder —. 1071. Aderlaten en genesmiddelen (drankjes, *boissons*) gebruiken, is dan nadeelig. Vg. *Heim.* vs. 1123 en bl. 158. 1073. kookt. Zie *Heim.* bl. 436 e. v. 1074. gebeurt het, heeft het plaats, dat, — 1075. zoo heet is, als of het kookte.

- Het is dan in die hont daghen. [790]
 Daer of wil ic u saghcn. 800
 In dit tekijn, liebaert,
 1080 Staet ene sterre die v'claert;
 Ende die sterre heet hont;
 Sere pijnt si alle stont: [795]
 Suint waert si omme gaet, 805
 Ende pinet en slaet.
 1085 Alsoe die sonne es daerbi
 Vore oft after, dat seggen wi,
 Dat in die hontdaghe es dan. [800]
 .XL. daghe so hebsi an. 810
 Den vij. doch in hoymaent
 1090 Gaen si in; dat men wel waent.
 Ghelijo dat die verwoede hont
 Gheuenijnt es in alre stont, [805]
 Also es dan die tijt. 815
 Bi scrifturen weten wijt.

Var. Vs. 1077. Hets Br. L. de S. hondagen L. U. dagen Br. 1078. af U. L. Br. † oec L. U. so willic — sagen Br. 1079. teiken L. Br. teyken U. † hiet L. libaert U. 1080. een U. Br. diet al U. Br. L. 1081. † si U. hiet L. hetet Br. 1082. pinet U. pincse Br. in alre L. 1083. Selken tijt si suutwaert staet Br. zuutwaert U. sometijt gaet L. sometijt staet U. 1084. pinket Br. † zere L. pijnt L. 1085. Als L. U. zonne L. is L. U. bij U. 1086. Voer L. of L. U. achter L. Br. so Br. segghe U. segghen L. wij U. 1087. de Br. hondedaghen U. hondaghen L. is U. hebbē si L. 1088. daghen L. so = L. U. Br. hebben si L. U. 1089. seuenden L. seuende U. 1090. alsoe alse men L. 1091. Ghe-like L. U. een L. de Br. verwoet L. verwoedde U. 1092. Es gheuenijnt L. Br. Es venijn U. 1093. Alsoe is U. de Br. 1094. Bescreuen L. scrifture U.

Aant. Vs. 1078. Zeggen, d. i. de reden der benaming, en den juisten tijt er van, opgeven. 1080. Die helder schijnt. Vg. *Br. Aant.* bij vs. 1454. 1082. Vermast en doet wee, door overmaat van hitte. 1085, 1086. Als de Zon de plaats dezer ster nabij komt, is, of pas geweest is. 1088. 40 dagen duren zij. Zie *Br. Aant.* 1090. meent, d. i. weet. 1091. Gelijk een dolle hond altijd giftig en dus gevaarlijk is, zoo is het weér dan ook.

1095 Na half hoymaent vaert
Die sonne in dien liebaert.

*Dis is tæste te-
ken (L.)*

Tæste tekijn is maget; [810]
Ondrachtich en niet en draget; 820
Vul van ghestadicheden,

1100 Ende oec van ripen seden.

Also is die tijt dan.

Want die vrucht en wast nēmeer an: [815]

Mer si gaet ripen allen tijt. 825

Dits na alf hoest; des seker sijt.

*Dis is tseuende
teken (L.)*

1105 Tseuende tekijn, dats waghescalc.

Want men weet dan wale,

Dat die dach es dan euen lanc [820]

legen dien nacht, in dien ganc. 830

Die erefst gaet dan inne,

1110 Na astronomie minne.

Var. Vs. 1095. † metter L. 1096. So coomt die zonne L. die U. den L. Br. libaert U. 1097. Et tæste U. teken L. Br. teyken U. heyt U. heit L. † die L. maghet L. U. magt Br. 1098. die L. draghet L. U. dragt Br. 1099. Vol Br. gestadicheyden U. 1100. oec L. 1101. es Br. de L. Br. 1102. en = L. wasset L. U. niet meer U. nēmer S. mee L. de vrocht (en =) — nember vortan Br. 1103. Maer L. U. Br. alle L. U. 1104. Dies L. Dus U. † ghi L. half L. U. Br. oest U. oghet L. oegst Br. des = L. zijt L. 1105. Et tseuende U. tekijn = Br. es die L. is die U. es waghescalc Br. 1106. dat wael U. 1107. die dach = U. de Br. is U. dan = U. Br. 1108. Jeghen L. U. den L. U. Br. in den L. U. Br. 1109. De Br. herfst L. Br. herfts U. † di L. † hij U. † hi Br. gaet = L. daer U. dan daer L. 1110. † der L. astronomien L. astromie S. zinne L.

Aant. Vs. 1098. Vg. 1102, 1103. 1099. Bedaard, zich zelve gelijk, zonder merkelijke verandering. 1100. Tot rijpheid (volwassenheid) gekomen, en nu niet meer groeiende. 1101. Het weder, en diensvolgens 't veld- en boomgewas. 1102, 1103. Alles is nu volgroeid, maar neemt nog toe in rijpheid. 1104. half Oogstmaand (Augustus). 1105. (Ook geen *dier*). 1106—1108. Vg. vs. 1035 (dàr de voorjaars-, hier de najaars-evening). 1110. Lees met L. *sinne*, naar de meening der Astronomie, zoo als deze wetenschap het leert.

Na alf spelmaent es dit al,
Dat het dus gheuallen sal. [825]

Dit es dat achtende teken (L.)

Tachtende teken heet scorpioen. 835
Verstaen wil ic u dat doen.
1115 Mitten sterren uenijn het heuet.
Die tijt oec die nature gheuet.
Wordet oent dan alle slaghe. [830]
Want int ende van dien daghe 840
Tcoude is der naturen
1120 Groeit uenijn in allen uren').
Na alfmaent sente bamisse
Die sonne in scorpio; sijt gewisse. [835]

Dit es dat neghende teken (L.)

Tnegende tekijn heet sagittarius: 845
In duutsche een scott' et is.

1) BILD. schreef hierbij: » *Rectissime hoc, et ex imo fonte philosophiae Veterum.* »

Var. Vs. 1111. half L. Br. spelemaent U. spelmaent L. † so L. is U. 1112. Dattet U. Dat dit L. gevallen U. Br. 1113. Dachtende Br. Et achtende U. teken = L. U. Br. † dat L. hiet L. 1114. willic Br. v = L. dat nu L. 1115. Met den Br. Metten sterte u. et gheuet L. U. geeft Br. 1116. De Br. ooc L. natuur U. heuet L. U. heeft Br. — 1117 en 1118 moeten omgezet worden, gelijk in L., Br. en U. — 1117. Wart et U. Wort het L. Werdet Br. dan = L. daghe L. slaghe Br. 1118. int eynde U. intende L. indende Br. den L. U. Br. 1119. Et coude U. es L. Br. 1120. Groot L. U. Groet Br. in = U. alle U. wren Br. 1121. half L. U. Br. maente L. bauen misse L. 1122. † dan L. scorpioen L. U. † dan U. (voor *sijt gewisse*) is U esse L. De — den scorpioen dan esse Br. 1123. Dat neghende L. Et neghende U. TNeghende S. Dnegende Br. teken = Br. hiet L. sagittaris L. sagitaris U. Br. 1124. dietsce L. dietsche U. Br. scutter L. U. scutter Br. dat L. U.

Aant. Vs. 1111. Zie Br. *Aant.* 1114. Vg. vs. 1078. 1115. De scorpioen heeft een giftigen staart, daar hij mede wondt en doodt. (Voor *sterren lees sterten: gheuet en heuet* liever dan *heuet en gheuet*.) 1116. Zoo is 't dan ook met het jaargetijde en het weer gesteld; want (vs. 1118) van lieverlede wordt het kouder (vs. 1117). 1119 e. v. Koude is voor de natuur (voor 't leven en de groeikracht) altijd nadeelig, als 't ware, *groot* (zwaar, sterk) venijn (vergift). 1121. Zie *Inleid.* bl. 41 e. v. 1124. Schutter.

- 1125 Dat sciet ons; vor swinters coude,
 Mit haghel mit snee, also houde.
 Na alre heilighē messe alsmaent [840]
 Gaet die sonne d' in; als men waent. 850

*Dit is dat tiende
 teken (L.)*

- Tiende tekijn het capricornus.
 1130 Dats een dier, en het akdus:
 After tserpent, en voren gheit
 Eist, dat men wel weit. [845]
 Also die gheit heten sal, 855
 Heffet si hoer hoeft up al.
 1135 Also doet die sonne dan;
 Si gaet climmē vort w't an:
 M' after w't haer stert [850]
 Van couden hi elken dert. 860
 Die winter neemt d' sijn beghin,

Var. Vs. 1125. Dan L. U. Br. voren L. voer U. vore Br. des winters U. des wijnters L. twinters S. 1126. Met — met L. sne L. alsoe U. Met snee met hagle menichvoude Br. 1127. alreheylighe U. helighen S. alderh. Br. misse half L. U. Br. 1128. † daer L. U. de zonne L. de Br. d' = L. U. Br. in = U. dat men L. U. Br. 1129. Tiende Br. Et tiende U. tekijn = U. teken L. Br. heet U. Br. hiet L. 1130. dat Br. heet U. S. biet L. 1131. Achter L. U. Br. serp. U. Br. een serp. L. en = U. voer U. vore Br. gheet L. gheyte L. 1132. Est L. Easet U. want — dit Br. weyt U. weet L. 1133. Also Br. de L. Br. gheyte U. geet Br. hietau L. eten Br. 1134. Heft L. U. hefse Br. haer L. huer U. hooft L. op L. U. Br. 1135. de Br. de zonne L. 1136. voert climmen U. climmen vorwaert L. clemmende opwaert Br. 1137. Mar = Br. Mar achter L. U. Br. wart U. waert L. Br. heren Br. staert L. steert U. Br. 1138. si L. die U. deert L. U. 1139. De Br. wijnter U. nemt Br. neemt L.

Aant. Vs. 1125. Dat [teeken], of *dun sciott*; begint het, voor dat het nog winter is, reeds te schieten met — 1126. Niet, zoo vriendelijk (*per ironiam*): maar *terstond*, (confestim). KIL. 1127. Zie *Br. Aant.* 1128. weet. Vg. vs. 1090. 1130. (Dit is weder een *dier*,) dat zoo heet. 1131. Van achteren loopt 't uit in een slang; maar 't voorlijf en de kop zijn die van een geit (of geitenbok). 1136. opklimmen; t. w. na half December.

- 1140 Ende gaet, na astronomie, d' in.
 Et es d' oec die corste dach
 Daer bi, datmen wel sien mach. [855]
 Die daghe gaen beghinnē daer. 865
 Na alf slachtmaent, dats waer,
 1145 [Die sonne gaet in capricornus voert] ¹⁾.

*Dis is selfse ien-
 ken (L.)*

- Tellefste tekijn dat es (nu hort)!
 Aquarius, in duutsche wort [860]
 Tote, want si ten watre behort. 870
 Alsoe die sonne comt in dat,
 1150 En reghent dan ende is nat.
 Na alf laumaent comet dus
 Die sonne in aquarius. [865]

*Dis is twaelfse
 teken (L.)*

- Twalefste tekijn visch es. 875
 Ghi moghet mi ghelouen des,
 1155 Datsi cout sijn ende wac.
 Die tijt doet oec onghemac

1) Dit vs., ontbrekende in H. S. en L., is hier uit U. en Br. ingevuld. Zie Br. Aant.

Var. Vs. 1140. naer U. astronomien L. dan Br. 1141. Het Br. is L. U. dan Br. oec dan L. cortste S. L. U. Br. 1142. dat = Br. zien L. 1143. De dage Br. daghen U. langhen L. U. lingen Br. 1144. half L. U. Br. slachmaent U. Br. nachtmaent L. De — vort Br. 1146. Et elfte U. Telfte L. teken L. Br. teyken U. dat = U. Br. is L. U. hoert U. hoort L. 1147. † dat is L. U. dats Br. diessche U. dietsch Br. dietsce L. woert U. woort L. 1148. Gote L. Br. Goet U. Tute S. den L. watere L. U. te w. hort Br. behoert U. behoort L. 1149. Als L. U. de L. Br. zonne L. coemt U. comet L. 1150. Et U. Het L. Br. es L. † het es Br. 1151. half L. U. Br. louwemaent U. loumaente L. loy- maent Br. coemt U. † al L. 1152. De Br. zonne L. 1153. † Dat Br. Et twaelfte U. Dat twaelfte L. twelefste Br. teken L. Br. teyken U. vische Br. 1154. geloven S. louen L. dies U. 1155. cond L. nat U. Br. 1156. † hi U. Br. oec † dan L. vernoy om dat Br.

Aant. Vs. 1143. Voor *beghinnen* lees *langhen*. 1146. let wel! (stop-rijmwoord.) 1148. *Tote of tute*, d. i. waterkruijk (*amphora*, KILIAER). 1149. in dat teeken. 1150. Voor *En* lees *Et* of *Het*. 1155. zij, de vis- schen (*pisces*).

Den luden, van reghen ende coude [870]
 Ende ander pine menich foude. 880
 Na alf sporkelle die sonne gaet
 1160 Inden visch; dat verstaet.

*Hoesiecheyt was-
 set in den men-
 sche (L. U.), (alse
 die tijt niet en es
 ghetempert (L.)*

Nu heb ic u gheseyt al,
 Hoe dat die w'den sal [875]
 Van alle dien iare, bi naturen, 885
 Als mi leeren die schrifturen.
 1165 Alse dus wordet die tijt,
 Als ghi hier gheleert sijt:
 Ende het contrarie werket al, [880]
 Als ic u nu toghen sal; 890
 Grote siechede comen dan
 1170 In die derde tijt daer an.
 Exempel ghevic u, om dat
 Ghijt onthouden sult te bat. [885]

Var. Vs. 1157. lieden L. U. Br. regen S. regene Br. † van S. L. U.
 1158. anders U. andre — menichuoude Br. 1159. half sporkel L. U. hal spork-
 kele Br. de Br. zonne L. (voor: die sonne gaet) dat verstaet U. 1160. † Die
 sonne U. in die visce L. inden U. vische U. gaet U. (d. v. =). 1161. hebbic Br.
 gheseyt U. ghezeghet L. geseget u Br. 1162. dat = Br. die † tijt S. U. de †
 tijt L. Br. 1163. alden U. L. Br. al dien S. iaer U. 1164. Alse Br. leren L.
 U. Br. de L. Br. 1165. Als U. † al L. † niet ne L. Br. niet en U. wert L. Br.
 wart U. de L. Br. 1166. Alse Br. Also L. † voor L. 1167. Endet U. En si L.
 1168. toeghen U. 1169. Groet U. siecheyde U. ziecheit L. comet L. 1170. In-
 die — der S. den derden Br. 1171. gheue ic U. 1172. Dat gijt — selt Br.
 zult L.

Aant. Vs. 1159. Zie *Br. Aant.* 1162. Hoe de tijd, d. i. de jaargetijden,
 en het weersgestel (de warmte en koude) in elke van dezelve, zijn zal. 1163. Naar
 den gewonen loop der dingen, zoo als het natuurlijker wijze is en zijn moet,
 vg. vs. 1207. 1165. Als het dan, op zulk een tijd, dat het warm zijn moet,
 koud, en daarentegen warm is, als 'tkoud moet zijn — 1169. Zware en ge-
 vaarlijke *siechten*. Zie vs. 1190, 1196, 1261, 1274, 1276, 1280. 1170. De
 derde tijd is het derde seizoen, van dat af gerekend, waarin het weder tegen-
 natuurlijk is. Zie vs. 1173 met 1177, en 1181 met 1185, onderling vergele-
 ken. 1171. opdat.

*Die natuur van
den wijnter (L.)*

Die winter, die wesen soude 895
Herde nat ende coude,
1175 Es hi droghe ende heet,
So wassen siecheden gereet,
Diemen inden somer heuet; [890]
Die doot oec het dicken gheuet, 900
Bede den mensche enten beesten,
1180 la den minsten als den meesten.

*Dit is van der
Lentine (L.) Hoe
Lenten is sculdich
te sijn (U.)*

Lentijn is heet ende wac. [895]
Doet hi anders, dats ongemac:
Want hi is droghe ende cout, 905
So wassen siecheden menichfout,
1185 Die in den erefst comen vort,
Ende maken grote mort. [900]

*Dit is van den
somer (L.) Hoe
des somers die tijt
van rechte wesen
sal (U.)*

Die somer es droghe ende heet.
Dade hi anders, dat ware ons leet: 910

Var. Vs. 1173. De Br. wijnter L. U. wezen zoude L. 1174. Harde L. U. Br. (voor nat) hard Br. † harde L. U. 1175. droghe U. droge Br. 1176. Soe groeijen U. siecheyde U. siechender Br. die ziecheit L. ghereet L. U. 1177. soemer heet U. heeft Br. 1178 (ontbreekt in U.) — dood L. het oec dicke L. Br. 1179. Beide L. U. Br. den = U. Br. menschen U. volke L. ende Br. en den L. 1180. Na U. en ten U. en den L. Br. 1181. De lenten Br. Lentin U. † hi L. U. nat ende heet Br. 1182. Anders maect hi menich leet Br. Doe U. onghemac L. U. 1183. is hi U. S. es hi L. Br. droeghe U. droge Br. coud L. 1184. So = Br. siecheden wassen Br. werden U. † die L. ziecheit L. uont Br. 1185. herfst L. Br. herfste U. voert U. voort L. 1186. † dan U. L. groten L. U. moert U. moort L. 1187. De Br. soemer U. is L. U. Br. droeghe U. droge Br. 1188. Deed L. et U. het L. Br. waer L. U.

Aant. Vs. 1173. *soude*, d. i. moest (t. w. natuurlijkerwijze). 1174. zeer nat en koud. Vg. *Heim.* bl. 193, 308, 309. 1176. ontstaan al ligt ziekten, zie vs. 1184, 1190, 1196. Vg. J. A. OLIGHEIT, *Bijdr.* bl. 301. 1177. anders, gewoonlijk. 1178. Dat onnatuurlijke warme weder is ook wel eens doodlijk. 1181. Warm, maar tevens vochtig. 1182. dat brengt ziekten te weeg. Zie vs. 1190. 1183. Lees: *is hi*, d. i. zoo de Lente koud en droog is. 1184. Vg. vs. 1176. 1185. anders en natuurlijk ontstaan. 1188. 't Zou ons kwaad doen, nadeelig zijn.

N. G. A. I.

10

Want ware hi cout ende wac,
 1190 Siechede ende onghemac
 Wassen dan, als ghi hebt gehort [905]
 Te winter sout comen vort.

*Dit es van den
 herfste (L.) Hoe
 die herfst is scul-
 dich (1) te sine
 (U.)*

Die erefst es droghe en cout: 915
 Dat men wel sien mach int wout.
 1195 Als hi es wac ende heet,
 Siecheden wassen dan ghereet, [910]
 Die in den lentijn openbaren.
 Menighen doen si dan vervaren. 920

*FFaerbi die (een
 L.) wijnter cout
 (heet) is (L. U.)*

Nu heb ic v ghemaket cont,
 1200 Hoe tiaer weder alle stont.
 Dus moghedi mi vraghen des, [915]
 W' bi een somer cout dan es,
 Ende een winter bi wilen heet? 925
 Dits contrarie, godweet!

*(1) Sculdich, d. i. zoo als, naar de algemeene Natuurwet, naar den gewonen loop der
 dingen: (wanneer er geene uitzondering op gemaakt wordt), plaats heeft. ('t Zelfde
 met van rechte.)*

Var. Vs. 1189. waer L. U. coud L. nat U. Br. 1190. wi sonder of heb-
 ben groot L. siecheyt U. siecheden ic segge v dat Br. 1191. Wiesen Br. Want L.
 Werden U. dan = L. alse L. † wel L. ghehoert U. ghehoort L. 1192. Te win-
 tre souden si Br. wijnter L. U. souden † si L. sal † si U. voert U. voort L.
 1193. De Br. herfst L. U. Br. is L. U. droghe Br. 1194. weet en mach sien U.
 sien L. 1195. Alse L. Br. is L. U. weec L. nat U. Br. 1196. Siecheit L.
 siecheyt U. wasset U. gereet Br. 1197. lenten L. Br. 1198. Meneghen L. Me-
 negen Br. 1199. hebbic Br. v = U. ghemaect U. gemaket Br. cond (l. cond) L.
 1200. weder† S. wedert U. Br. werdet L. 1201. Nu L. U. Br. 1202. zoe-
 mer U. † dan L. U. 1203. wijnter L. U. somwile L. U. Br. 1204. gode weet Br.

Aant. Vs. 1193. Als gij gehoord hebt, dat den winter eigen zijn, in den
 winter natuurlijkerwijze plaats hebben. 1194. aan de boomen. 1197. zich
 gemeenlijk vertoonen. 1198. veroorzaken zij den dood. *Vervaren* is te niet
 gaan. Zie HUYDEC. op MELIS STOKK, III. 450. 1200. lees, met de anderen,
wedert, d. i. welk weér het in de onderscheidene jaargetijden doorgaans is,
 en zijn moet. 1204. Eene uitzondering op de orde der dingen.

- 1205 Die vij planeten doen dit al;
 Als ic v nu dit toghen sal. [920]
 Saturnus is, bi naturen,
 Droghe en cout in allen uren; 930
 Die mane ende venus
 1210 Sijn cout ende wac aldus;
 Mars ende die sonne, godweet! [925]
 Sijn droghe ende heet;
 Jupiter heet ende nat: 935
 Mercurius ghetempert van al dat.

*Vaerbi die tijt
 wart cout (U.)*

- 1215 Alsoe eene planete comt gerone
 In een tekijn mitter sonnē, [930]
 Die tijt nemet oec sijn naturen
 Vanden planeten tallen uren. 940
 Exempel wil ic dat ghi wet,
 1220 So moghedijt onthouden bet.
 Quansijs die sonne en saturnus [935]

Var. Vs. 1205, zeuen L. 1206, dit = L. U. Br. 1207, es L. Br. 1208, Droghe U. droge Br. coutd U. in = U. Br. alle Br. 1209, De Br. maen U. † daertoe L. 1210, cond L. nat U. Br. 1211, Maers — zonne L. die = Br. godeweet Br. 1212, † Si L. U. Br. droghe U. droge Br. † daertoe L. 1213, † is L. † es Br. 1214, Merc U. al = U. Merc. getempert bat Br. 1215, Als L. U. ene L. S. Br. planeet U. coemt U. gheronnen S. L. U. 1216, teken L. Br. teyken U. metter L. Br. 1217, tiit S. neemt U. nemt Br. oec L. zijn L. sine Br. nature U. Br. 1218, Van der L. Br. alle vre U. Br. in allen uren L. 1219, Wxempel L. willic Br. † nu L. weet U. 1220, mogedijt Br. † de bet L. bat Br. 1221, De Br. zonne L.

Aant. Vs. 1205. Een bijzondere stand van twee of meer planeten veroorzaakt zulks. 1206. aanwijzen, uitleggen. 1207. Naar zijn' bijzonderen aard en gesteldenis. Vg. vs. 1163. 1210. *aldus*, d. i. even zoo (eigenlijk een rijmstoplap, gelijk *God weet*, vs. 1204, 1211 en 1226). 1215. Als dan nu een planeet juist in hetzelfde teeken komt met de Zon, zoo heeft dat op het getijde, en dus op het weder, eenen invloed, die geëvenredigd is aan hare gesteldheid. 1217, 1218. Vg. vs. 1301-1303. 1219 e. v. Door middel van een voorbeeld, dat ik u geven wil, zult gij het te beter verstaan en onthouden kunnen. Vg. vs. 7. 1221. Stel eens, of, bij voorbeeld. Zie *Br. Aant.*

- Comen in die crabbe aldus;
 Dats daer die sonne in sal gaen, 945
 Als ic v hebbe doen uerstaen:
 1225 Met rechte sout dan wesen heet. [940]
 Maer saturnus, godweet!
 Die herde droghe es en cout,
 Doet hi dat, bi sire ghewout, 950
 Die tijt es beuaen met coude,
 1230 Meer dan te rechte soude. [945]
 Isser die mane bi of venus,
 Te meer couden es d' dus.
 Ouer al moeti vroet sijn des: 955
 Alse die sonne in een teken es,
 1235 Isser enighe planete bi, [950]
 Den tijt der na so hebben wi.

Var. Vs. 1222. de Br. dus U. 1223. de somer Br. zomer L. en saturnus U. + Beyde in sullen gaen U. 1) 1225. Mit recht U. zont L. wesen L. 1226. Mer L. godweet Br. 1227. harde L. U. droeghe U. droge Br. is L. U. inde L. coudt U. 1228. hi = L. U. Br. sijnre U. ziere L. gewout S. ghewoudt U. 1229. De Br. is U. mit U. 1230. + si U. + het L. hi Br. recht U. Br. 1231. Esser L. U. Br. + oec U. maen U. + ooc L. der ochte Br. 1232. Die meerre (meere L.) coude esser (esstet U.) (+ ooc L.) aldus L. U. couden eist dan Br. 1233. + so L. moet di U. mogedi Br. 1234. Als U. de L. Br. zonne L. teiken L. teyken U. teken Br. 1235. Esser L. U. enich U. Br. en ghene L. + den Br. planeet U. planeten Br. + dan L. bij U. 1236. Die L. U. daer L. U. Br. soe U. hebbe L. U. wij U.

1) Blijkbaar verkeerd zijn bij U. de woorden: en Saturnus ingevoegd, en Beyde in sullen gaen in een afzonderlijken regel geplaatst. Van L's lezing zomer zegt BILD.: "optime et unice."

Aant. Vs. 1222. (*aldus* is hier weder overtollig). 1223. Voor *sonne* lees *somer*. (Ook BILDERDIJK begreep het zoo. *Optime et unice* schreef hij hierbij.) Vg. vs. 1051-1062. 1225. naar den gewonen loop, en zoo als het zijn moet. Vg. vs. 1230. 1228. (*hi* uit te werpen) brengt, door den invloed van zijn gestel (vg. 1207, 1208), dat het seizoen kouder is, dan het moest zijn. 1231, 1232. Nog al kouder is het, zoo ook de Maan of Venus tevens in de Kreeft zijn. 1233. Over het geheel, bij alles in 't algemeen, of boven alles, allereerst, moet gij weten en u herinneren, dat — 1235. Zoo er met haar eene planeet in 't zelfde teeken komt.

Die winter, die met rechte soude
 Sijn beuaen mit groter coude, 960
 Comt mars der sonnē iew' an
 1240 Heten winter heb wi dan [955]
 Also lange alsi te gader gaen:
 So es die tijt also gedaen.

(Dit is de reden
 (L.)), Waerbi een
 visiker (phisinr
 (L.)) sal (moest
 (L.)) connē astro-
 nomie (L. U.)

Omme dat gheene planete stille ne staet, 965
 M' horen wech henen gaet,
 1245 Daer bi moet al, na desen [960]
 Planeten, nader tijt diuers wesen.
 Hier bi en soude gheen meest' sijn,
 Wildi goet visiker sijn, 970
 Hine soude van astronomie leren;

Var. Vs. 1237. De Br. wijnter L. U. de L. mit recht U. 1238. groeter U. groten Br. (†)poot L., doch als fout ondertiteld.) 1239. coemt U. comet L. zonnen L. yewer U. iewerine Br. 1240. Heeten Br. wijnter L. U. hebbe L. hebben Br. 1241. Alsoe U. Alse L. langhe L. U. als si U. 1242. Soe U. is U. de L. alsoe U. Den tijt hebben wi Br. 1243. Om L. † en U. ghene L. gheen U. planeet U. planete Br. ne = U. Br. en L. 1244. Waer L. † elc L. U. elke Br. haren L. U. Br. ganc U. wech g. U. hene g. L. henen = Br. 1245. † so L. ombe Br. moeten † si alle L. dezen L. 1246. Pl. die de wers wezen L. Pl. die tijt diuers w. U. Pl. de Br. 1247. omme Br. en = Br. bi = L. ne S. zoude L. † en U. geen Br. meyster U. mester Br. 1248. Wilde hi L. Wilde hij U. een goet phisicus sijn L. sijn een goet fisijn U. Woudi wesen goet fisicijn Br. 1249. Hien U. Astronomien U. Br. lee'n S.

Aant. Vs. 1237. (een tweede voorbeeld.) *met rechte* is, naar den eisch, 't gewone beloop der dingen. 1237-1240. Indien Mars met de Zon in Capricornus of Aquarius komt, hebben wij tegennatuurlijke warmte in den Winter, die, ware alles gelijk het behoort, koud sijn moest. 1242. *gedaen*, d. i. gesteld, is 't met denzelven zoo gelegen. 1244. elke, op den duur, haren eigenen loop vervordert, de eene in langer, de andere in korter tijdsverloop. 1245, 1246. Zoo moet haar stand, en die van iedere op haar zelve, en die van verscheidene onderling, gedurig veranderen, en gevolgelyk de daarvan, als gezegd, afhangende weersgesteldheid telkens verschillend sijn (voor *nader* lees *die*). 1247. Daarom moest geen geneesmeester —. 1248. Physicien, d. i. Arts, vg. vs. 1253. 1249. Of hij moest ook de Sterrekunde beoefenen.

- 1250 So mochte hi vrouwen en heren [965]
 Seker purgieren en gheenesen:
 Andersins ne macht niet wesen.

*Welc een goet
 visiker(groot phi-
 sisijn L.) is (L.U.)*

- Waer dat ea een phisijn goet, 975
 Die van astronomiē es vroet,
 1255 Die dese tiide can versien, [970]
 Wat van dien planeten sal gesciē,
 Weder cout of te heet,
 Ende hi sine lude dan ghereet: 980
 Wel der na altoes can houden
 1260 legghen hitte en iegghen coude; [975]
 Ende, als hem siecheit oomet an,
 Wat planeten regneert dan,
 Daer bi mach hi weten al, 985
 Of hi gheenesen of steruē sal.
 1265 Sal hi hem oec gheuē pusoene, [980]
 So staet hem wel dit te doene,
 Dat hi die wile wel v'sie,

Var. Vs. 1250. Soe U. mocht L. mochte Br. hee'n S. 1251. Seker kurerē en oec L. cureren U. Br. 1252. Anders en machi Br. ne = L. en U. qualike L. wezen L. 1253. Maer dats Br. es = L. is U. fisijn U. 1254. † oec U. 1255. tiide S. tide U. L. Br. † en dinghe L. kan voerzien U. 1256. den U. Br. dien = L. 1257. coude L. te = U. weder U. Br. 1258. liede U. Br. lede L. ge-reet Br. 1259. daer L. U. Br. altoes L. kan U. 1260. Jegen heet Br. het-ten L. heet U. iegen Br. 1261. alse L. ziecheit L. siecheyt U. coemt U. comt Br. 1262. planeet U. regneren L. regneerde Br. † sal L. 1263. machi Br. hij U. 1265. oec = Br. oec hem L. pysoene L. pusoen U. 1266. soe U. dit oec wel Br. wel = U. doen U. 1267. de L. Br. † oec Br. besie L.

Aant. Vs. 1251. Met zekere, welgegronde hoop op een' goeden uitslag. 1252. kan het niet vast gaan. 1255. Die den stand der planeten vooruit kan berekenen en daaruit de weersgesteldheid voorspellen. 1257. 't Zij koude of hitte. 1258. Die zal zijne patienten zich daarvoor doen in acht nemen, of — vg. vs. 1261. 1263. Vul in: weet en bedenkt. 1263. Die kan daaruit opmaken. 1265. Indien hij den zieke eenig geneesmiddel voorschrijft. 1267. op tijd en uur lette, en acht er op sla, welke planeet er dan (op dien dag en uur) regere.

- Wat planeten ende wie. 990
 Sij is, ende regneert dan.
 1270. Doet hijt, so es hi een vroet man. [985]
 Want wi dicken hebben ghesien,
 Dat een groot phisicien,
 Als hi tot sinen sieken quam, 995
 Die siecheit hi wel vernam,
 1275. Des gheens nature kēdi inede, [990]
 Ende vander siecheit oec die stede,
 Gherecht psoen hi hem d' iegen gaf;
 Nochtan en halpt niet een caf; 1000
 M' die sieke hi verseerde,
 1280. Ende sine siecheit meerde. [995]
 Dit mach wonderen sere v allen,
 Hoe dit mach geuallen:

Var. Vs. 1268. planeet U. † so L. 1269. so Br. es L. Br. die U. Br. de L. regneret L. regnierde U. 1270. Doet h. hi is vr. m. L. 1271. dicke Br. ghezien L. gesien S. 1272. groot = U. goet L. phisicien L. fisijn U. 1273. te Br. sieken L. U. 1274. De Br. siecheit L. † daer L. saen Br. 1275. Sgeens Br. natuur U. kende hi U. Br. (kendi L., maar eene latere hand voegde er nog hi bij.) † wel U. 1276. siecheit L. siecheyt U. oec L. oec = Br. de. (door later hand ingevoegd) L. 1277. Gherechte U. Een recht L. psoen L. hier hem ieghen U. hire L. Br. hē ieghē L. d' = Br. 1278. Nochtien L. en = L. besloet Br. v'loect L. versloecht U. † hem U. 1279. Mar U. Maer L. Br. die sieken hi U. hi ten sieken mee L. den sieken hi verseerde Br. 1280. † hi daertoe L. siecheyt U. hi oec meerde U. Br. (oec *die stede*, maar bijna uitgewischt; *meerde* met later hand op den rand, L.). 1281. sere wond'en L. seer U. 1282. Hoe dese dinc U. Br. dus gheuallen U. Dat deze dinghe moghē ghenallē L. gheuallen S.

Aant. Vs. 1271. niet zelden, vg. vs. 1772. 1274 e. vv. *hi* is overvallig. Hij onderscheidde wel de ziekte, kende ook des zieken gestel over het geheel, dwaalde niet in de indicatie, en gaf medicijnen naar de kunst, specifiek, geschikt naar de ongesteldheid: en toch — 1277. *gerescht*, d. i. gepast, wel gekozen, zoo als 't zijn *moet*, vg. vs. 1225 en 1230. 1279. Maar de zieke werd nog zieker of pijnlijker. 1280. En deszelfs ziekte: nam toe, werd erger. 1282. gebeuren kan.

Dus dolen goede meesters dicken. 1005
 Dat comt al bi desen sticken,
 1285 Dat si niet ne connen merken, [1000]
 Wat die planeten connen werken.

*Die cracht van
 elker planet. (L.)*

Hier af latic die tale bliuen:
 Eñ wil v vort descriuen, 1010
 Van dien planeten, hare craft,
 1290 Hare doghet eñ hare macht. [1005]
 Iupiter eñ venus sijn goet,
 Ende alle dinc die elke doet;
 Mars ende saturnus sijn quaet, 1015
 Ende also al hare daet;
 1295 Mercurius, die sonne entie mane [1010]
 Sijn hier of middel, dat ic wane.

*Hoe elc (elken
 (L.)) mensche
 neemt sijn natuur
 (sine nature (L.))
 in sijne gheboer-*

Hier moghedi grote wijsheit horē.
 Als een kint wort gheboren, 1020

Var. Vs. 1283. doelen U. dwalē L. meester L. mestre Br. dicke L. U. Br. 1284. Dit U. coemt U. comet L. alle U. dezen L. sticke L. U. 1285. en Br. en connen mercken U. 1286. zellen U. selen Br. 1287. of L. † v L. de L. Br. 1288. † nu L. willic Br. v = Br. voert U. voort L. scriuen U. 1289. den L. U. Br. haer U. cracht L. Br. 1290. Haer U. doeghet U. dogt Br. haer U. 1291. † si L. (*quaet* L., maar dit behoort tot vs. 1293, zijnde, wederom door over het hoofd zien, vs. 1292 en 1293 in dit HS. uitgelaten.) 1292. elc U. Br. 1294. alsoe U. † is L. U. † so es Br. haer U. 1295. Mercurius U. de sounne ende Br. ende die U. L. 1296. af = Br. of = U. waen U. 1297. moghe dij U. mogdi Br. groet U. vroetscap Br. 1298. kijnt U. L. wart U. wert L. geboren Br.

Aant. Vs. 1282. Vul in: dat. 't Kan verwondering baren, hoe Doctors, die anders toch knap zijn, den bal zoo kunnen mislaan. — *dicken*, vg. vs. 772, 1271, 1387. 1284. De reden er van is daarin te zoeken, dat — 1285. vooruit zien en opmerken. 1286. lees *sollen*, zullen. (bij gebrek aan kennis van den stand en loop der dwaalsterren.) 1287. Van der planeten invloed op het weêr- en lichaamsgestel nu afstappende, ga ik tot haren hoogen invloed over. (*Paulo majora canamus!* scilicet! vg. vs. 1297.) 1289 e. v. (drie woorden voor ééne zaak.) 1292. En, ten gevolge daarvan, ook — 1296. Staap zoo wat in 't midden; hellen nu herwaarts, dan derwaarts, naar gelang van de planeet, waarmede zij zamenkomen; — zoo ik meen.

te (en sine ghe-
boornesse van een
re planeet comet
(L.)) (L. U.)

- Die planete die dan oest vpgaet,
 1300 Iasi goet of es si quaet, [1015]
 Dat kint heuet sine naturen
 Na die planete tallen uren,
 Ende trecter emmer naer. 1025
 Weet dat seker ouer waer,
 1305 Dat die nature wel dat ontleert [1020]
 Bi dinghen, d' ment toe keert.
 Hier bi moghedi weten wel,
 Dat loghen es, ende niet el, 1030
 Als een mensche stelen gaet,
 1310 Menich hanghet, als men vaet, [1025]
 Dat die lieden segghen dan:
 »Het es hem gheboren an,
 »Ware hi besloten in enē mure, 1035

Var. Vs. 1299. planeet U. planeten Br. oost L. opgaet L. U. Br. 1300. Es si L. U. Br. 1301. kijnt L. U. heeft L. U. sijn L. U. nature L. Br. natuure U. 1302. de Br. dier L. dierre U. planeet U. alle vre U. in alle vre L. elke wre Br. 1303. trecketter ummer U. 1304. Maer wet Br. Mar weet des U. Wel zijt dat L. 1305. natuur U. dat = L. Br. openbaert U. 1306. men L. U. Br. 1307. bij U. mogedi Br. wel weten dan L. 1308. logene sijn Br. loghene sijn U. loghene sijn L. ende oec daer an L. 1309. mensce L. 1310. En menne hant L. En hantten U. menne L. Ende menne hanget als menne vaet Br. 1311. de Br. liede L. lude S. seggen Br. 1312. Et L. Het es = U. an = S. † ist U. geboren Br. 1313. Waer L. U. besloeten U. ene L. eenre U.

Aant. Vs. 1301. Zijn gestel, zijn aanleg — verstandelijk en zedelijk — hangt van den invloed der planeten af, onder welke hij geboren werd. Vg. vs. 1317 e. v. 1303. heeft er overhellende neiging toe. Vg. vs. 1352-1354. 1304 e. vv. Dit moet evenwel zoo niet verstaan worden, als of men aan dien invloed volstrekt geen tegenstand bieden kon; de natuur kan wel, door verstandige leiding, er toe gebragt worden, om datgene te ontleeren, wat de invloed der planeten haar als ingegeven had. 1307. Door hetgeen ik ga zeggen, zult gij kunnen begrijpen, dat — 1308. Dat het onwaar is, wat de (onkundige) menschen gewoon zijn te zeggen, namelijk, als iemand steelt en daarom gehangen wordt, dat hem dit aangeboren en het gevolg eener onwederstaanbare voorbeschikking geweest is. 1310. Lees, met L. en Br., *En menne* (d. i. men hem) hangt, als *menne* vaet (gevangen neemt).

»Hi moeste doen sijn nature.»

1315 Dits loghen ieghen tgeleue al; [1030]

Als ic v hier of segghen sal.

Hir w't geboren si, kint quansijs,

Int lantscap d' gheen water is, 1040

Ende sine gheboorte dat doet,

1320 Dat hi int water drencke moet; [1035]

Hoe sal hi v'drinckē, segt mi,

Want d' nes gheen water bi?

Waert, alsoe die lude callen, 1045

So moest emm' also gevallen;

1325 Alsout ouer dusent milen gaen, [1040]

Het soude hem lopē v'drinken zaen.

Het sijn loghelike wort.

Die fine waerheit hier nu hort. 1050

Als een kint wort gheboren,

Var. Vs. 1314. moest U. moste L. sine S. U. zija L. sine Br. 1315. loghe-
ne L. logene Br. † en U. L. Br. tieghens L. iegen Br. gheloue U. L. tghelove S.
(1316 ontbreekt in U.) (Voor *hier of*) voort L. seggen S. Also als ic v toghen Br.
1317. Hier L. U. Br. wart U. wert L. gheboren S. L. U. 1318. geen U. † en
L. Br. 1319. gheboornesse L. gheboernis U. gebornisse Br. gheborte S. dat
= L. Br. 1320. Dattet L. U. dat het Br. in twater L. in warer Br. drencken U.
drinken S. v'drenken L. 1321. salt L. saelt U. Br. hi = L. U. v'drenken L.
verdrencken U. † dat L. sect L. segget Br. 1322. daer en es L. U. 1323. als L.
also als U. Br. de Br. liede L. Br. luden U. † dicke L. 1324. most L. ember
so Br. alsoe U. gheuallen L. U. 1325. zout L. duzent L. 1326. zoude L. hem = L. U.
verdrencken U. verdrenken † hem L. saen U. Br. 1327. Et U. zija L. logenlike
Br. woert U. woort L. 1328. puur U. pure L. Br. waerheyt U. wareit Br. hir S.
hoert U. hoort L. 1329. Alsoe Br. kijnt U. kinderen L. wart U. worden L. geboren S. Br.

Aant. Vs. 1314. Zoo als zijne natuur medebragt. 1315. Tegen de Chris-
telijke leer. 1316. Zoo als ik u voort zal toonen. 1317. Veronderstel eens
het geval, dat er een kind — 1319. en dat hij, volgens den planetenstand op
zijn geboorteuur, zou moeten verdrinken (de *e* in vs. 1320 is in *i* te veranderen,
gelijk dikwerf de *i* in *e*). 1321. Hoe is dat mogelijk? 1324. *immer*, altijd
en onfeilbaar zeker. 1325. Al zou hij er 1000 mijlen ver om moeten gaan,
hij zou het water opzoeken. 1327. Dat is logenachtig en al te dwaas.
1328. Maar de waarheid is: Als een kind —

- 1330 Ende brinct mit hem voren, [1045]
 Dat sal v'drinken, of hanghen;
 Der doot maect wel ontangen.
 Maer aldus est te verstaen, 1055
 Dat eer der dieften treet ane,
 1335 Indien dat het hadde soude ¹⁾, [1050]
 Dan het anders dingen dade.
 Ghinghet oec met dieften ome meer,
 Het worde v'hanghe vele eer, 1060
 Dan een ander dief soude.
 1340 Men moecht sien diest miiken woude. [1055]
 Want het lenet sulc xlix iaer,
 En es een gauwe dief ouer w',
 Ende steelt al dat hi te stelen siet; 1065
 Nochtan sone hanget men niet:

1) Zoo *schijnt* hier geschreven te zijn. Zoo wel *alzo* *andijck*, als ik, las het aldus. *Zeker* is echter deze lezing niet. In de HSS. zijn *c* en *s* dikwerf zeer aan elkander gelijk, en moeilijk de eene van de andere te onderkennen. In allen gevallen *te soude* een schrijffout, en had *stade* moeten zijn.

Var. Vs. 1330. het bringet met Br. Et U. brenghen L. te voeren U. 1331. † Een kijnt L. verda(*re*)nken S. drencken U. drenken L. verhanghen U. verdrinker ofte hangen Br. 1332. Diere doet U. maghet L. maegt Br. 1333. Mar U. Mer L. dus U. esset U. eist Br. verstaen U. 1334. Dattet tere U. Dat het ter Br. trecket L. U. Br. an U. 1335. Indien S. L. U. dattet L. U. † die L. U. stade S. L. U. Br. 1336. Eer den tandren Br. Dant † tot U. ander S. L. anderen U. dinghe L. dinghen U. dingē S. 1337. Ginct Br. Ghinc U. ooc L. mit U. om U. 1338. Et U. verhangen Br. voorhanghen L. 1339. zonde L. 1340. mochte Br. mochtet U. zien L. die U. mercken U. 1341. leeft selc xl Br. et L. U. .lx. U. sestich L. iare U. 1342. is U. hoeft U. hoeft L. groet Br. 1343. stelet U. htstelve Br. ziet L. 1344. en hangt hi tachterts Br. sone = U. so en L. hanghe L. hanct U. † ierste U.

Aant. Vs. 1330. Uit kracht van zijn horoscoop zou moeten — 1332, Zoo kan het toch — 1333. het zoo even gezegde van den invloed der planeten, vs. 1298-1303. 1334. *Dattet*, d. i. dat het, *eer* tot diefschtigheid, dan tot eene andere ondengd, zou *overhellen*. 1335. Zoo 't in de gelegenheid gesteld wierd. 1337-1339. en ook *eer*, dan een andere dief, aan de galg zou raken. 1340. Die er op lettede, zou 't kunnen zien. 1341. De een blijft in 't leven, jaren aan een, ongemoeid, al steelt hij wat los en vast is.

- 1345 Een ander coemt, en sal stelen gaen, [1060]
 Ende wort ter eerster v't gevaen.
 Een ander vecht altoes als een degen,
 Nochtan en wort hi niet v'slegghen; 1070
 Een ander, in sire eerster betalien,
 1350 Wert verslagghen sonder faelghen. [1065]

*Hoe (dat (L.))
 een menschegeer-
 ne strekt na sijner
 naturen (L. U.)*

- Aldus ist, ghi moghet horen,
 Dat een mēsche mede w't geboren,
 D' toe draghet hem sine nature, 1075
 Ende hi gheert dat alle ure.
 1355 Ontwennē mach hijs hem nochtan, [1070]
 In dien dat hire niet comet an.
 Maer het wort hem se'e te sure,
 Leert hi iegghen sine nature: 1080

Var. Vs. 1345. coemt U. comet L. en = U. sel L. 1346. wart U. wert L. Br. ter yerster stont U. ten eersten L. v't = L. ten iersten male Br. gheuaen L. U. 1347. ander = L. U. Br. vechter L. altoes L. deghen L. 1348. en = Br. wart U. wert L. Br. verslegen Br. 1349. sine U. Br. sier L. yerste U. betalye U. bataille Br. batalien S. battalge L. 1350. Wart U. Wort verslegen Br. Woort + ooc L. v'slegghen L. falye U. faelge L. falie Br. 1351. est L. eest U. + alse L. + als U. Br. moocht L. moget Br. 1352. Daer L. U. Br. mensce L. wart U. gheboren L. U. geboren Br. 1353. sijn L. 1354. Dat hi begaert tot allen vren L. begeert Br. 1355. Ontwenne L. 1356. In diene U. coem U. comet L. 1357. Mar U. Meer L. et U. wart U. wert Br. sere = Br. seer L. zere U. zure L. U. 1358. Leerd L. iegghens L. iegghen Br.

Aant. Vs. 1345. Een ander raakt bij zijn eersten diefstal reeds in de handen der Justitie. 1347. Zoo vecht er ook een zeer dikwijls als een oorlogsman, zonder overwonnen te worden. Over 't woord *degen*, zie inzonderheid J. A. CLIGNETT en J. STEENWINKEL, *Taalk. Meng.* bl. 62 c. vv. en J. A. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 257 (*Heim.* bl. 444 c. v.) 1349. terwijl een ander reeds bij zijn eerste gevecht, in 't gras bijt. 1353. *Sa nature le porte d* — Naar den aangeboren trek helt zijn aard en gestel over. Vg. vs. 1303 et. 1369. 1354. begeert, wenscht, bejaagt. 1355. kan. 1356. zoodat hij er niet toe komt, het niet ten uitvoer brengt. 1357. Het valt hem zwaar en moeilijk, als hij, tegen zijn natuurlijken aanleg aan, genoodzaakt wordt iets te moeten leeren.

Ende leert, dat nature hem geuet,
1360 Groten spoet het d' toe heuet. [1075]

*Exempel van
tween kinderen
(die zijn (L.)) van
diverse nature
(L. U.)*

Doet ij kind' t' scole gaen;
Teen sal wel leere en v'staen;
Tander, al slouchment t' doot, 1085
Het en leerde elene no groot.

1365 Trec men vander scole, [1080]
Daert seere of was in dole,
En men hem leert .i. ander ric,
Het sal wel leeren .i. and' stic, 1090
Draghet sine nature an.

1370 Neemt men dat and' kint oec dan, [1085]
Datter nu ter scole ghinc,
Ende men leere hem oec die dinc,
Het bliuet tafter van desen, 1095

Var. Vs. 1359. † hi L. U. Br. die L. natuur U. hem = L. gheuet L. gheeft U. 1360. hi L. U. Br. † dan L. heeft U. 1361. kynder L. U. tere U. scolen L. U. Br. 1362. Dat een U. Deen Br. leren L. U. Br. 1363. Dander Br. sloech ment U. sloeghent L. sloege Br. doet U. Br. 1364. Et U. ne L. Br. cleen L. cleyne U. noch Br. groet U. Br. 1365. Trect men S. Trectment U. Br. Trecte ment † dan L. scolen L. U. 1366. Daret L. af was Br. of zere U. of sere L. dolen L. U. 1367. lere L. laer U. lert Br. een = L. stic L. U. dinc Br. 1368. Et U. selt L. saelt Br. leren L. U. des wed ic U. des weddic L. sonderline Br. 1369. Dragheter L. Draghet daer U. Draechter Br. zijn L. natuur U. 1370. Nemen L. Namen U. Naemen tander Br. kijnt L. U. oec = U. oec L. 1371. Dat daer U. scolen L. U. Br. ginc L. Br. 1372. lere L. leer U. hem lere Br. oec = L. de L. 1373. Et U. Heb L. † dan L. dwaser L. sauentier U. tsaentier Br. dezen L.

Aant. Vs. 1359. Laat men hem leeren, wat met zijn' aanleg overeenkomt. 1360. *het*, t. w. 't kind, de jonge mensch. (Anders *hi*, met L. U. en Br.)—voor-
spoed. 1365. Neemt men het van de school af. 1366. Waar het op een ge-
heel verkeerden weg was; Vg. CLIGNET, *Bijdr.* bl. 75. 1367. Zie *Br. Aant.*
1369. Indien het met zijn' aanleg overeenkomt. 1370. Maar, als men nu —
1371. Dat met den eerstgenoemden op dezelfde school ging, en daar zeer goed
vorderde. 1372. Dat andere, waarin de eerstgenoemde nu gelukkig vooruitkwam.
1373 e. v. Zoo blijft het bij hem achter, en deze is hem de baas. Zie *Br. Aant.*

Ende dander salre meest of wesen.

1375 Hier bi moghedi verstaen, [1090]

Nature diemē dus heeft ontfaen

Datse die mēschē ghered' heuet

[Tere dinc, dan die si niēt en heeft] ¹⁾. 1100

Daer bi sone gheuallet niet,

1380 Dat emmer also ghesciet. [1095]

Hier bi moghedi merken an:

Die eens kints nature wiste dan,

W' si goet, daetse hem leeren; 1105

W' si quaet, daer of keren.

*Hoe die viant
(maen (U.)) den
lieden (mēsche
(U.)) doet (vele
(L.)) quaet (doen
(U.)) dicke wile
(L.)) en men wi-
set sijne naturen
(U.)) (L. U.)*

1385 Die viant weet alle naturen, [1100]

Ende es bi ons tallen uren.

Den mēsche doet hi dickē sneuē,

En iamerlike v'fiesen tleuen. 1110

1) Vs. 1378 ontbreekt in H. S. en L. (echter met opengelaten spatie), en is hier ingevuld uit U. en Br.: in L. daarentegen is een regel ingevoegd (vs. 1380*).

Var. Vs. 1374. tander L. U. sal daer U. af meyster U. meest' af L. af mes-
ter Br. 1375. mogedi S. Br. so moet hi L. wel L. Br. 1376. Natuur U. die
hi L. 1377. Datsi L. U. de S. den L. U. Br. mēsche L. menschen U. geree-
der Br. gheeft U. geeft Br. heuet iet L. Te dire dinc van diese niene heeft Br.
1379. zone L. en U. genallet Br. 1380. Datter U. Dat het L. Br. immer L.
ember Br. alsoe U. gesciet Br. gheuallen wille L. — (vs. 1380*. † Al swijch
mens menich waruē stille L.) — 1381. mogedi Br. mercken U. 1382. kijnts
L. U. natuur U. 1383. Waer L. U. Waerse Br. dat si U. dat mense L. leren U.
leerde L. 1384. Waer L. U. Waerse Br. † daet U. Br. † dat ment L. af Br. af-
keerde L. 1385. Di — hi Br. † die L. † die L. nature L. U. 1386. † hi L. Br.
is U. alle vre U. Br. nv ende in alre vre L. 1387. menschen U. mense L.
dicke L. U. 1388. iamerlike L. zijn leuen L.

Aant. Vs. 1376 e. vv. Dat de aanleg den mensch ligter brengt tot zoo iets,
als met denzelven overeenkomt, dan tot iets anders. 1379 e. v. Daarom valt
het niet altijd en volstrekt noodzakelijk zoo uit: 't gebeurt toch ook wel eens
anders. 1381 e. vv. Trek er 't gevolg uit, dat, zoo men eens kinds natuurlijken
aanleg kende, men dien, goed zijnde, volgen, kwaad zijnde, trachten moest te
veranderen. 1385. Vg. vs. 791 en 799. 1387. somwijlen.

- God, onse here, ghehenot oec dicke
 1390 Den duuel menighe sticken. [1105]
 In sine handen es het al,
 Iene, out, groot ende smal.
 Menich, bi sine nature, soude 1115
 Qualike tieren al zijn oude,
 1395 Mē datten god daer ute keert, [1110]
 Eer dat sine quaetheit w't gemeert.
 Menich verhaest sine doot dicke,
 Ieghen nature, bi enen sticke. 1120

*Hoe die daghen
 heten na den plan-
 neten (U.). Hoe
 sdaghes hare na-
 men hadden van
 den planeten (L.).*

- Hier af latic dese wort,
 1400 Ende wil v segghen vort. [1115]
 Om dat die heidijn lude saghen
 Eens iaers, die astronomie plagē,
 Dat vanden planetē alle ure 1125
 Elke dinc nam hare nature,

Var. Vs. 1389. heere S. ghehenget L. ghehinc U. gehinget oec dicke Br. des L. 1390. Dat gheuallet dese sticke U. Dat gemallen dese sticke Br. Wou- den die liede daer op micken L. 1391. sine hant U. is dit L. esset U. eist Br. 1392. † ende Br. groet U. Br. † starc L. 1393. sijne U. naturen S. U. Br. † hi L. 1394. Qualic U. Qualec Br. eynden U. termen L. termten Br. alle U. zijn L. sine Br. 1395. Mar U. Mer L. wt L. U. wte Br. 1396. En L, dat = U. L. Br. quaetheyt U. wart U. woord L. ghemeld L. 1397. Menich haest in zijns zelues dood dicken L. 1398. Iegen Br. natuur U. enighe U. enegen Br. menighe L. sticken L. 1399. of L. † staen dere L. woert U. woort L. 1400. wille Br. † oec L. seggen L. Br. voert U. voort L. 1401. Omme Br. die = U. heyden U. heidine L. Br. liede L. Br. zaghen L. Br. 1402. de Br. astro- nomien L. astronome Br. plaghen U. 1403. den U. Br. in alre L. 1404. Selc Br. Elke — van L. name Br. sine Br. sine natuure U.

Aant. Vs. 1389. Laat somtijds hem toe, booze aanslagen te smeden. — Gehengen, *sinere, permittere*. KILIAEN. 1391. (want, zonder Gods toelating kan het geene plaats hebben.) 1393 e. vv. Menigeen zou, zijn natuurlijk gestel volgende, zich levenslang slecht aanstellen (zie KILIAEN en VAN HASSELT), ware het niet (gelijk 't HD. *nur dass*), dat God hem veranderde, of nit het leven wegnam. 1398, door eigen wanbedrijf. 1399. Nu van iets anders. 1402. Zie vs. 522.

- 1405 Doe seiden si: »dat waren gode!» [1120]
 Ende hilden van hem gebode,
 Ende maecten elken een outaer,
 Ende anebedense sere daer. 1130
 Die daghe oec vander weke
 1410 Hieten si na hem sonderleke. [1125]
 Na die sonne den sondäch [*ane*];
 En die maendach na die mane:
 [*Dits seker waer, na minē wane* ¹⁾.
 Na maers dinxendach hiet si dus; 1135
 Ende wonsdach na mercurius;
 1415 Donderdach na Jupiterre, [1130]
 Om dat hi donren dede verre;
 Na venus den vrijdach,
 Om dat men te vrien plach; 1140
 Den saterdach na saturnus.
 1420 Dese namē ghauē si hem dus, [1135]
 Om dat sise ouer gode hilden,

1) Dit vers, dat H. en S. hebben, ontbreekt bij L. U. en Br., en moet uitgeworpen worden. Daarentegen is *ane* uit L. U. en Br., vs. 1411, ingevuld, als om 't rym onmisbaar. Zie Br. *Aant.*

Var. Vs. 1405. dattet — goden L. 1406. helden L. hilden van hen hare gebode Br. hielden U. gheboden L. 1407. makeden L. den haerlijc U. enen Br. 1408. anebedense Br. zeer U. L. † al L. 1409. Oec de daghe L. dage Br. weken U. 1410. Heten U. Hietense Br. † oec U. zekerleke L. sekerlike U. 1411. de Br. der sonnen U. zonne L. † heten si U. hieten si L. hietense Br. den = L. zonnēdach L. † ane L. U. Br. 1412. den L. Br. manendach L. U. de Br. der maen U. (1412*. = L. U. Br.) 1413. mars U. Br. † den U. dinxdach U. dijsndach L. disendach Br. heten si U. hietsi = L. 1414. Ende = U. Br. den L. U. Br. woensdach L. U. Br. marcurius U. 1415. Donredach U. Donredaghes L. Dondersdach Br. iupiter U. 1416. hijt U. Br. donre U. dade U. † so L. 1417. † hieten si L. Br. vridach L. U. vriendach Br. 1418. † doe L. Br. vriene L. 1419. saturnus L. 1420. Deze L. naem U. name L. gauen L. U. Br. hem = Br. † al L. U. 1421. Omme Br. goden L. hilden U. helden L.

Aant. Vs. 1406. *hem*, d. i. *hen*; zoo ook vs. 1422 enz. 1413. Dingsdag heetten (benoemden) zij (*dus* is overtoellig). 1418. op denzelven. 1421. Want die planeten hielden zij voor Goden.

Ente hem ere doen wilden.
 Mer Jeronimus ende beda, 1145
 Die sint langhe waren d' na,
 1425 Si verkeerde dese namen, [1140]
 Die vanden heidenen quamē.

*Hoe der daghe
 namen warē v'-
 keert (L.)*

Dien sondach, hieten si endeleke
 Den eerstē dach vand' weke, 1150
 Den andren, maendach
 1430 In die kerke; want mē oit sint plach. [1145]
 Also salmen tellen vort dan,
 Tot men den saterdach comt an.
 Die weke en is verwandelt niet; 1155
 Want saterdach ruste bediet.
 1435 Doe god die werelt hadde ghewracht [1150]
 Met sire godliker cracht,
 Doen ruste hi vp dien saterdach;

Var. Vs. 1422. Eñ S. Br. hen Br. eer U. † daer mede L. U. Br. 1423. Mar U.
 Maer Br. iheronimus U. Jeronimus Br. 1424. quamen Br. waren = Br. 1425.
 verkeerden S. L. U. Br. deze L. 1426. † doe L. heyden U. heidinē S. Br.
 1427. Den U. L. Br. sonnendach U. zonnendach L. heten U. se Br. eyndelike U.
 1428. yersten U. iersten Br. 1429. anderen U. L. † dach U. † heten si U.
 † hieten si L. Br. manendach L. U. 1430. de L. Br. der U. kercken U. mens
 ye plach U. men ooc send plach L. ment oit sint Br. 1431. Alsoe U. zal L.
 voert an U. voort an L. Br. 1432. Das U. Des L. ten saterdaghe L. den sater-
 dage Br. coemt U. comet L. 1433. en = Br. es L. Br. 1434. rust U. raste Br.
 1435. gewracht Br. 1436. Mit U. sijne U. zijne L. 1437. Doe U. L. rust L.
 op L. U. den U. Br. ten L.

Aant. Vs. 1424. Die sedert, ja lang daarna, eerst geleefd hebben.
 1425. veranderden. 1429. Den dag, dien men gewoon is in het dagelijksch
 leven maandag te noemen, noemde men in de kerk (de kerkelijke zaken) den
 tweeden weekdag. 1430. Sedert dien tijd is het zoo gebleven, heeft men de
 weekdagen zoo (den *eersten*, *tweeden*, enz.) blijven noemen. 1431. Zoo moet
 men dan (naar die veranderde benoemingswijze) voortgaan te noemen, dingsdag
 den *derden*, woensdag den *vierden* dag, en zoo voorts, tot den *zevendē* toe.
 1433. Verder niet, geen *achtsten*, *negenden*, enz., want de week is in den za-
 turdag blijven eindigen, omdat die — 1434. zoo veel is als rustdag.

N. G. A. I.

11

Hi ruste oec des saterdaghes, d' hi lach 1160
 Int graf: en, om dese saken,
 1440 Wilde si hem gheenē and'en name maken.[1155]

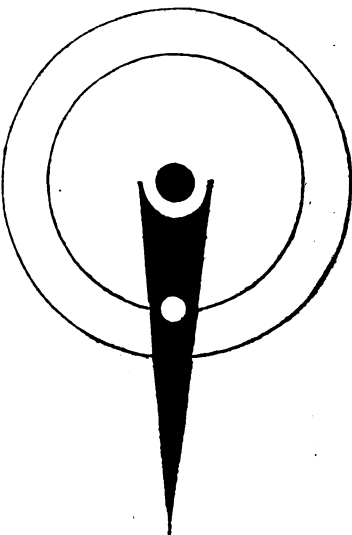
Hier wil ic dit laten staen:
 En wil v vort seggen saen,
 Hoe sonne en mane v'vaert. 1165
 Dat wort v openbaert;
 1445 Ende d' toe meer ander dinghe: [1160]
 Ende tasterst van der ertbeuinghe.

*Hoe die maen
 vervaert (U.)*

Die wille wetē hoe die mane v'vaert,
 Hie sie dit wel ane herwaert. 1170

Var. Vs. 1438. oec L. des = Br. tsaterdaghes L. saterdachs Br. 1439. graft U. deze zaken L. 1440. En wilde L. Ne woudense Br. Wilden U. † en U. ghenē U. L. naem U. L. name = Br. 1441. willic Br. 1442. voert U. voort L. segghen U. gaen U. L. Br. 1443. de Br. zonne L. maen U. veruaren U. L. Br. 1444. Dat sal ic v U. Br. Dat zal ic v L. † al U. Br. † thans L. openbaren L. oppenbaren Br. 1445. mee L. menich U. noch Br. 1446. Ende = Br. tachterste L. Tachterts Br. et afterste U. der = U. erthevinge S. eerbeuinghe L. aertbeuinghe U. eertbeuinge Br. 1447. wil U. de Br. vervaert = L. U. Br. 1448. † vervaert L. U. Br. hi L. U. Br. zie L. † teken L. wel = L. U. Br. herwaert L. U. Br.

Aant. Vs. 1440. Behielden zij dien, door *rustdag* te zeggen. 1443. eclipsert. 1444. door mij nu verder van hier aan geopenbaard (berigt, verklaard). 1445. Benevens andere dingen, b. v. grootte en dikte van de Aarde (vs. 1677 e. vv.), plaats der helle (vs. 1701 enz.), oorsprong van wolken en mist (vs. 1717 e. vv.) enz. 1446. *tasterst* ('t achterste), ten laatste, in de laatste plaats. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 270, 397. 1447. 't Verschijnsel der Maaneclips zich verklaard zien. 1448. *dit*, d. i. de tekening, hier (op den rand der HSS., nu hier) nevens geplaatst.

- Die mane gheene claerheit heuet,
 1450 Dan die haer die sonne gheuet. [1165]
 Haer ne gheen stille staet.
 Die mane, als si an die sonne gaet,
 Haren wech gaet si vort an; 1175
 Ende emmer clarende meer dan,
 1455 Tusschen dien, datsi comt gerōnē [1170]
 Recht ieghen der sonnen.
 Dan es si vol ter seluer tijt.
 V'staet, dat ghijs seker sijt. 1180
 Als erde tusschen dese twee
 1460 Es recht min no mee, [1175]
 So bedect erdrike dan
 Die sonne, dat si niet ghescinē can
 Die mane; dus moet si gaen, 1185
 Mit groter donkerheit bouaen,

Var. Vs. 1449. De S. Br. maen U. † en ghene L. geen U. gene Br. claer-
 heyt U. † en L. U. heeft Br. 1450. Zonder U. Sonder L. Br. de L. hare Br.
 de (sonne) S. Br. zonne L. geeft Br. 1451. Har negen Br. en L. U. stil L.
 † en L. U. Br. 1452. De Br. se L. Br. de L. Br. zonne L. aen d. a. ontfaet
 U. Br. 1453. (si) wech (dan) L. (voor vort): wech Br. dan Br. vort = U.
 1454. ember Br. an L. U. Br. 1455. Tuschen U. Tusschen L. Tote Br. se Br.
 coemt U. comet L. gheronne L. U. 1456. † daer L. U. † dan Br. mitter U.
 iegen Br. monnen L. 1457. is L. U. zeluer L. 1458. † dit U. L. dit (dat =) gijs Br.
 zeker L. 1459. Alse L. Br. † die U. eerde U. erterike Br. erde = L. tuschen L.
 tuschen U. dere L. (tween L., maar n, als misslag, onderstipt). 1460. † dan L.
 U. Br. † no L. U. rechte Br. min noch mee S. 1461. bedectet U. L. aertrike U.
 ardrike L. erterike Br. 1462. De Br. zonne L. sijt L. se gelichten (niet =) Br.
 scinen U. bescinen L. en can L. Br. en kan U. 1463. De Br. maen U. aldus L.
 daeromme Br. 1464. Met L. donkerheyt U.

Aant. Vs. 1449. Geen licht uit zich selve. 1451. Zie Br. Aant.
 1454. Hoe langer hoe meer verlicht wordende. 1455. Van het eerste tijdstip
 harer helderwording (bij nieuwe maan) aan; tot dat zij — 1459. tuschen
 Zon en Maan. 1462. Dat haar licht niet op de Maan kan vallen; het wordt
 door de Aarde, als door een lichtscherm (écran) onderschept. (Geschinen is
 beschijnen, verlichten.)

- 1465 In dese scade van erdrike, [1180]
 Tot si uutcome ende blike.
 Daer sijn stede int firmament,
 Daer die mane moet sijn omtrent, 1190
 Jof daerin; dats recht, d' onder
- 1470 Drake si; hebt gheen wonder; [1185]
 Si moet d' bi sijn, sal si v'varen,
 Of en vallet niet twaren.
 And's ghevielt in elc maneschijn: 1195
 Mer dat en mach niet sijn.
- 1475 Alsi danne aldus veruaert, [1190]
 Als ic v hebbe gheopenbaert,
 Si is gheen al erdrike
 Datsi veruaert, en niet en blike. 1200
 Van der sonnē en ist also niet;
- 1480 Als ghi sult horen hoe ghesciet. [1195]

Var. Vs. 1465. de Br. den U. die L. eerdr. L. aertr. U. erter. Br. 1466. Tes Br. Ont U. Tusscen dat L. wt comet L. ontcoeme U. 1467. zijn L. steden S. U. stade Br. 1468. de Br. maen U. zijn L. 1469. Of L. U. Br. daer L. U. 1470. Drake hebti hebts (g. w.) L. Drake hetet hens Br. Trecket si en hebts U. 1471. moeder L. U. zijn L. zal L. als si sal U. salse Br. 1472. Ochte Br. † et U. het L. gheuallet U. L. gevalt Br. † en U. 1473. gheuellet U. manen-scijn L. manen scine U. maenscijn Br. 1474. Maer — ne Br. Mar dat en plach niet te sine U. Ne waer dat niet het ne mochte niet zijn L. 1475. dan U. Als dus dan de mane Br. 1477. soe U. so Br. est L. eest U. eist Br. ghemeene L. ghemeen U. gemeine Br. eerdr. L. aertr. U. erter Br. 1478. niene Br. 1479. zonne L. en = U. est L. eest U. eist Br. alsoe U. 1480. Alse Br. zult L. selt Br. † dat L. hoet S. Br. ghesciet U. gsciet Br.

Aant. Vs. 1465. Schaduw. 1466. *blike*, d. i. *blanke*, schijne. Zie *Br. Aant.* 1467. zekere plaatsen. Zie *Br. Aant.* 1469. juist daar, waar de (kop of staart van den) Draak is. 1470. Hoe vreemd u dit moge toeschijnen. 1471. *daarbij* 't zelfde met *daaromtrent* of *daarin*, vs. 1468, 1469. — *zal zij*, d. i. zoo zij zal kunnen. 1472. Anders gebeurt het niet. 1473. Kon het ook in een anderen stand plaats hebben, dan gebeurde het bij elke volle maan. 1474. kan. 1477. Zoo is zij voor geheel het aardrijk onzichtbaar geworden. Vg. de lezing van L. U. en Br. 1479. Het is ook met de Zon zoo niet gelegen. 1480. Gelijk, zoo als.

Somtijt verueert die mane geel,

Ende bi wilen een deel.

Also vele als erdrike

1205

Bedeect, vervaert si sekerlike.

*Hoe die sonne
veruaert (U.)*

1485 Die wille weten, hoe veruaert [1200]

Die sonne, hi sie hare waert.

Also die mane is donker al,

Ende si an die sonne ontfaen sal, 1210

Tusschen erdrike enter zonnen

1490 Comt dan die mane gheronnen, [1205]

Die herde donker es dan,

Tusschen dat hare claereit comt an ¹⁾. 1215, 1216

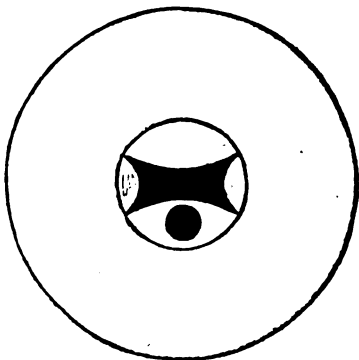
1) In het Brusselsch HS. komen *hier* twee regels voor, die in al de anderen eerst later (vs. 1527 en 1528) gevonden worden:

Ende maken weder dach, 1215

Daer se cracht iet genen mach.

Var. Vs. 1481. soemtijt L. (som tiit S.) selc tijt Br. de — al geel Br. gheheel L. al heel U. (geel S. contr. voor geheel. BILD.) 1482. Ende = U. Ende sometijt † maer L. somtijt † maer U. selc tijt Br. 1483. Alsoe U. veel L. † dan U. artr. U. eerdr. L. erter. Br. 1484. Bedecket U. Bedeckeket L. veruaerse Br. 1485. wil U. 1486. De Br. zonne L. zie L. herwaert U. voorwaert L. 1487. Als U. Alsoe de Br. es L. doncker U. 1488. aen U. de Br. zonne L. 1489. Tuschen U. aertr. U. aerdr. L. erter. Br. ende der U. L. sonnen U. 1490. coemt U. comet L. de Br. dan = L. de L. Br. C. de m. dan Br. 1491. harde L. aerde U. doncker U. is U. 1492. Eer haer L. Ont dat haer U. Tot dien dat haer Br. claerheit L. Br. claerheyt U. coemt U. comet L.

Aant. Vs. 1481. Geheel. De *eclips* is somtijds *plenair* (totaal), somtijds *partieel*. Doch — 1486. herwaarts; naar de teekening.

Der sonnē clareit bedect soe,
 Dat si ons niet ne come toe;
 1495 Dus w'det donker sekerlike [1210]
 In dat deel van erdrike, 1220
 D' die sonne gaf den dach;
 Als ic v nu seggen mach.
 Daer die sonne h' licht gheuet,
 1500 Dach men daer dan heuet ¹⁾: [1215]
 En d' ne schinet niet d' sonnē cracht, 1225
 D' so moet wesen nacht.
 Want die sonne al erdrike
 Loopt omme, sekerlike, [1220]
 1505 In .xx. wilen ende viere,
 Mitten firmamente schiere. 1230
 En d'waert dat si comet toe,
 Daghet; het beghint d' vroe;

1) Tusschen dit en het volgende vs. heeft U. nog dezen regel:

Bider sonnen dien gheuet.

Dezelve is hier ter plaatse overtoellig en ongepast, maar behoort iets later, vs. 1518, en schijnt door een verzien hier gekomen te zijn. Aldaar schijnt hij echter ook niet veel te beteekenen.

Var. Vs. 1493. zonnen L. clærheit L. Br. clærheyte U. bedecket U. L. si L. soe = M. 1494. ne = U. en L. niene Br. coemt U. comet L. bi L. 1495. Dan U. Br. Dattet L. wart U. L. doncker U. donk'er L. zekerlike L. 1496. eerdr. L. aertr. U. erter. Br. 1497. de Br. zonne L. 1498. hier L. U. Br. segghen U. 1499. (is abusivelijk overgeslagen in L.) de — geeft Br. 1500. † Den U. Br. dan daer U. dan = Br. Daer men den dach dan h. L. 1501. niet Br. U. S. nijt L. scijnt U. † en scijnt L. Br. ne schinet S. niet = U. L. S. zonnen L. craft U. 1502. soe U. so = Br. wezen L. 1503. de Br. zonne L. aertr. U. eerdr. L. erter. Br. 1504. Lopet L. U. Loept Br. om S. ember Br. 1505. xij L. viere Br. 1506. Mit den U. Met den Br. firmamente L. S. Br. firmament U. sciere S. L. U. sciire Br. 1507. darwaert U. daerwaert L. warwaert Br. coemt U. comt Br. 1508. Daghen S. L. U. Dagen Br. het = U. begint Br.

Aant. Vs. 1492. Zie vs. 1455. 1496. (anders dan † met de Maaneclips gelegen is, naar vs. 1477). 1498. kan en zal. 1507. Aan die zijde der Aarde, waar de Zon het eerst haar zal kunnen bestralen (de oostzijde), komt de dag, en wel het eerst en vroegst, op.

- Ende te bet dat si comet an, [1225]
 1510 Te meer dat lichtet dan.
 En den ghoneu, die si ontgaet, 1235
 W'det dan naest, dat verstaet!
 Dus ist emmer dach,
 Alsmen hier verstaen mach: [1230]
 1515 En int contrarie ist nacht;
 Dit oomt al bi der sonnē cracht; 1240
 D' men dan dus nacht heuet,
 Bider sonne, die ne gheuet.
 Ende die mane coemet gegaen, [1235]
 1520 Ende sal an die sonne ontfaeu,
 Die sonne bedect si dan, 1245
 Datsi niet gheschinē can
 Te vollen, als d' dede,
 Ende het wort donk' ter stede, [1240]

Var. Vs. 1509. Te met Br. En die meer dat si coemt an U. En themelt datsi comet an L. 1510. Te met beginnet l. Br. De meer beghinnet te lichten dan U. Themelt beghint te lichten dan L. 1511. genen Br. ghenen L. U. 1512. † Daer L. Wart U. L. dan = L. nacht L. U. Br. 1513. Aldus L. eest U. eist Br. est L. emmer † yewer U. † yewer emmer L. ember iewerinx Br. 1514. † nu (hier) L. † nu (mach) U. hier nv Br. hir s. 1515. es het L. isset U. so ist s. eist Br. 1516. coemt U. coomt L. zonnen L. craft U. 1517. dus dan U. den dach L. U. den (nacht) Br. 1518. † Dats bi Br. sonnen U. Br. zonnen L. diene L. Br. dien U. geeft Br. 1519. Maer alsoe de m. comt Br. coemt U. ghegaen U. 1520. zal — zonne L. aen U. de Br. andie s. 1521. De Br. zonne L. bedecse U. Br. bedeckets L. 1522. bescinen U. scinen † en L. gesinen niet en Br. 1523. willen L. als si † nu U. L. Br. 1524. et wart U. twart L. doncker U. verdonkert te dier Br. te diere L. tot dierre U.

Aant. Vs. 1509. Hoe nader zij eene plek komt, des te sterker is daar haar licht. 1511 e. v. Voor hen, van wie zij zich verwijderd (voor wie zij ondergaat) wordt het *nacht* (dus te lezen!). 1513. *yewer* of *iewerinx* is in H. verkeerd overgeslagen. De zin is: het is derhalve altijd ergens op aarde dag, vermits de Zon niet voor allen overal te gelijk ondergaat. 1515. elders, daarentegen, ook altijd. 1518. *diene*, d. i. *dīs hem*, t. w. den nacht; die, door haar ondergaan, ergens nacht veroorzaakt. 1519. Als dan nu de Maan — (begin der explicatie). 1521. Zij (de Maan) bedekt dan de Zon.

- 1525 Ende wonderlike gedaen,
 Dus dan die sonne es outgaen, 1250
 Ende si d' claeinheit gheuen mach
 Ende maket weder dach ¹⁾.
 Steden ant firmament staen, [1245]
- 1530 Daer die sonne moet iegen gaen,
 Of sine mach niet v'varen.
 Els so ghemet twaren
 Dat selue in ele maneschijn: 1255
 Mer dan mach niet gheschien. [1250]
- 1535 Vandien steden seide ic v saen:
 M' ghine soudes niet verstaen.
 Astronomie si is swaer,
 Die vanden steden spreket daer. 1260
 Men mach oec niet leken luden [1255]

1) Zie bij vs. 1492.

Var. Vs. 1525. wert Br. wonderlic U. Br. † dan L. ghedaen S. L. U. 1526. Om dat L. Des U. dan = U. L. Tote dien datse es gegaen Br. — (BILD. wil: Tusschen dat si —) is U. 1527. clareit S. claeinheit U. geuen L. — (BILD. werpt si uit.) — 1528. maken L. U. 1529. Stede Br. † Tot L. an tf. L. aen tf. U. 1530. de Br. de zonne L. 1531. Ochte Br. si en U. 1532. En also L. Anders U. gheniet S. gheueit U. gheueit L. geueit te waren Br. 1533. manen seijn U. maenschijn Br. L. maneschiem S. 1534. Mar dat en (ne Br.) mach niet seijn U. Br. Ne ware dat. Sone mach niet seijn L. — (BILD. las hier in H. *gesaen*, bij S. *geschien*.) — 1535. den U. L. Br. Van dien S. seit ic L. seide S. seide ic U. zaen L. 1536. ghien U. gine Br. souts L. U. soudets S. 1537. es L. † so L. † soe U. si = Br. 1539. oec = L. niet = U. † wel L. leiken Br. lieden L.

Aant. Vs. 1526. *Dus dan* beteekent hier *tot dat* (*tes* (te des) *dan*). Tot dat de Zon die Maanschaduw, of bedekking, weder ontkomen is. 1528. *dag*, d. i. licht. 1530. Vg. vs. 1467 e. vv. 1532. lees *geueit*, d. i. geueit (gebeurde) het. 1534. dat en kan niet. 1535. zou ik u wel, hier terstond, d. i. bij deze gelegenheid, berigt geven. 1537. De leer der Sterrekunde omtrent die plaatsen is te hoog voor 't begrip der onbedrevenen in deze wetenschap. 1539 e.v. Vergeefs zou men beproeven, in de Duitsche taal, die (*gene*) dingen voor het Algemeen te beschrijven; al stampet men het den minkundige in met vinger en duim, toch begripen zij er *kuim*, ter naauwernood, iets van.

- 1540 In duutsche gheene dinc bedudē:
 Men machse tasten metten dume,
 Nochtan verstaen sijt cume.
 Nu heb ic v gheopenbaert 1265
 Hoe dat die sonne vervaert. [1260]
- 1545 Al es dat sake, dat dat ghesiet,
 Die sonne wort selue donker niet,
 Mer si bliuet euen daer;
 Als ic v toghen sal openbaer. 1270
 Stoele hier ene kerse nu, [1265]
- 1550 Die mi lichte ende u;
 Si dat iet d' voren quame,
 Onse licht et ons bename;
 Nochtan bleue die kerse daer 1275
 El waer lichtende; dat es waer. [1270]
- 1555 Also ist van der sonnen,
 D' ic dit hebbe of beghonnen.
 Die sonne, si lichte oit,

Var. Vs. 1540. dietsche Br. dietsce enich L. gene Br. bedieden U. L. 1541. moche Br. 1542. † sullent sijt U. soudē sise L. selen sijt v. c. Br. 1543. hebbic u geopenbaert Br. hier L. 1544. de Br. zonne † dicke L. 1545. es U. L. ('t tweede dat = L.) gesciet Br. 1546. De Br. zonne L. † en L. wart U. L. wert Br. selue = L. doneker U. 1547. Mar U. Maer L. claer U. L. Br. 1548. toghe L. U. toge openbaer Br. sal = L. U. Br. 1549. Stonde U. L. Br. een U. keerse U. kerke L. 1550. † oec Br. 1551. † Het U. En dan — daer iet L. voer Quaem U. 1552. En ons dan licht b. L. het Br. 1553. de Br. keerse U. kerke L. claer U. Br. 1554. Elre L. Elder Br. 1555. est L. eest U. eist Br. zonnen L. 1556. of hebbe U. af hebbe L. Br. begonnen Br. 1557. De Br. si = Br. zonne L. licht si U. oyt U. Br. iet L.

Aant. Vs. 1545. Hoewel de Zon ons alsdan toeschijnt te verdonkeren. 1547. lees *claer*. 1548. Door een voorbeeld ophelderen. 1549. Verbeeld u, dat — 1551. En het ware (gebeurde) dat — 1552. hetwelk ons — 1554. De kaars zou toch, en in zichzelf verlicht blijven, en elders heen, waar dat scherm het niet belette, haar licht verspreiden. Vg. vs. 1583 en 1818. 1555. t. w. te verklaren. 1557. *oit* is altijd. Zie *Heim*. bl. 333.

- Ende sine donkerde noit 1280
 Selue, meer dan eene werf, [1275]
 1560 Doe god anden cruce starf.
 Hare licht verloos si doe,
 Ende wort harde donk' doe
 Bi miracelen, en niet bi naturen. 1285
 Als ons seggen die scrifturen, [1280]
 1565 Dat tot athenen stont sint denijs,
 Die van sterren was so wijs.
 Die sonne hi doe v'varen sach,
 Ende al donkeren den dach: 1290
 Hi wiste wel, ten mochte niet sijn; [1285]
 1570 Want der mane maneschijn
 Was maer xiiij daghe hout:
 Des haddi wonder menichfout.
 Doe seidi: »god vander naturen 1295
 »Ghedoghet nu, tot deser uren, [1290]
 1575 »Sijn onwille, of al eerdrike

Var. Vs. 1558. † Ende L. si en U. L. donckert U. † emmer U. noeyt U. niet L. 1559. nie L. een Br. warf L. U. 1560. † Dat was U. L. Br. aen U. an tcruce Br. cruus U. 1561. Haer U. L. verloes U. Br. † al U. 1562. wart U. L. Br. puur L. U. herde S. pure Br. doncker U. toe Br. 1563. mirakel U. en = L. U. Br. 1564. Alse Br. mi U. Br. segghen U. de L. 1565. (voor tot) ce [l. te] L. actuen L. achenē S. thatenen Br. stoet L. Br. zente L. sente U. sinte Br. 1566. sere L. herde U. Br. so = U. L. 1567. De Br. zonne L. doe = U. 1568. donckeren U. 1569. et en L. hen Br. Hi en wiste hoet mocht sijn U. 1570. der manen manen scijn L. der manen scija (mane =) U. maenscijn Br. 1571. maes L. dage Br. oud L. out U. Br. 1572. hadde hi L. Hi hadde U. menichnout Br. 1573. seide hi L. seyde hi U. 1574. Ghedoghet L. U. te U. Doeghet. te derre wren Br. 1575. ainen U. L. Br. eertr. U. erter. Br.

Aant. Vs. 1558. Zij en verdenkerde nooit, werd zelve nooit van licht beroofd. 1562. werd (of wierd) zeer — 1563. niet volgens, maar tegen den gewonen loop der natuur. 1566. een goed sterrekundige. 1569. het en kon niet (natuurlijker wijze) geschieden. 1574 e. v. ondergaat, duldt nu wat Hij (eigenlijk) niet wil, lijden en dood. (Beter zin zou geven: *Getoghet* (vertoont, bewijst) *zijn ongenoegen*, zijne verontwaardiging: maar dit is noch de lezing, noch de meening. Zie *Br. Aant.*)

»Wort nu te stort sekerlike.»

Dit was ene ware tale;

Nochtan ne kendi gode niet wale: 1300

Want paulus hem sint bekeerde, [1295]

1580 Ende tgeloue bi hem leerde.

Nu heb ic v gheopenbaert,

Als die sonne hier veruaert,

Datsi nochtan ellewer gheuet 1305

Claerheit, daer men dach of heuet. [1300]

1585 Dat comt al bi haren ghane,

Ende datmense diueers siet ane.

Hier bi moghedi weten dan,

Dat ghent en rome niet si dan 1310

Alleens die sonne op .i. wile; [1305]

1590 Want d' is tusschen memighe mile.

En en es eens euen dach

Var. Vs. 1576. Wart U. Worde L. Wert Br. nu = L. storet L. te stoert Br. zekerl. L. 1577. een waer U. 1578. ne = U. Br. en L. kende hi L. 1579. wanten Br. bekerde S. hem = Br. 1580: hi U. L. Br. 1581. hebbic Br. geopenbaert Br. 1582. Alse L. Br. de Br. zonne L. 1583. Datse Br. elre L. Br. alre U. 1584. Claerheyt U. † den U. Br. af U. Br. 1585. coemt U. comet L. gane L. Br. gaen U. 1586. diuerse U. dwers L. diueers S. diuers Br. (Bijl. las bij H. *dweers*.) 1588. Dat Brusele ende Rome niene scijnt an Br. Romen U. siet U. ziet L. an L. U. 1589. De sonne al eens Br. Aleens L. Al eens U. zonne L. op L. v U. een U. ene L. 1590. es L. U. tuschen U. tusscen L. menege Br. 1591. en is U. ens Br. hets L. † niet L. U. eens = U. Br. euen eens L. S. euen saen niet Br.

Aant. Vs. 1576. *te stort*, d. i. gestoord, vernield. 1578. kende hij God (nog) niet regt. 1580. lees: *hi*. Want eerst naderhand bragt Paulus hem tot die regte kennis en *ket* (d. i. het ware, Christelijke) *geloof*. 1583. Vg. vs. 1554 en 1818. 1586. Van verschillende plaatsen (hoogten) ziet. 1588. dat men te Gent en te Rome de Zon in 't zelfde uur niet even eens (op dezelfde plaats) ziet. 1591. 't Is ook niet overal op 't zelfde uur dag (de Zon schijnt niet overal even vroeg op te gaan, of even laat onder).

- Te rome en te ghent. men mach
 Den dach eer in een stede v'sien, 1315
 Ende si gaen ieghen onse knien. [1310]
- 1595 Die grote hoecheit die al gheuet,
 Die roma bouen ghent heuet;
 Want roma so hoghe es
 Bouen ghent, sijt seker des, 1320
 Stont si te gader in ene stede, [1315]
- 1600 Ende rome hadde die hoecheit mede,
 Diet heuet bouen ghent nu,
 Nieman (dat seg ic v)
 Soude op waert dorren sien: 1325
 Want roma soude dinken dien, [1320]
- 1605 Dat het in die lucht hinghe,
 Ende toten hemel ghinghe.
 Aldus moghedi micken vort,
 Wildi, enighe ander port 1330
 Bet nederwaert ieghen ghent, [1325]

Var. Vs. 1592. Te Rome en te Brusele want Br. Romen U. romen L. (voor: *en te ghent*) want L. 1593. Den dach op ene stat Br. hier U. ene L. 1594. Iegen Br. onze L. 1595. De Br. hoecheyt U. hoocheit L. dit U. L. dat Br. — geeft Br. 1596. — (ontbreekt in L.) — Die Rome bouen Brusele heeft Br. Romen U. 1597. rome L. Br. romen U. soe U. hoech U. hoge Br. 1598. Bouen Brusele Br. zijt zeker L. 1599. Stonden U. Stoet L. Stondens Br. zamen L. een U. 1600. Romen U. roma S. had U. hoecheyt U. hoochede L. 1601. Die theuet L. heeft U. Brusele Br. 1602. Nyemen U. Niement L. segghe U. seggic Br. 1603. up waert S. wart Br. mogen Br. zien L. 1604. rome L. Br. Romen U. zoude L. dunken L. Br. duncken U. 1605. Dat et U. Dattet L. de locht Br. den U. 1606. tot den U. hemele S. Br. ginge Br. 1607. mogedi Br. voert U. voort L. 1608. ene Br. enich U. andre Br. andere L. poerte U. 1609. Iegen Brabant Br.

Aant. Vs. 1593, 1594. Men ziet den dag eerder dan wij, waar de menschen zoo wonen, dat zij aan onze knieën reiken. 1595. Dit wordt veroorzaakt door de grootere hoogte der ligging van R. boven G. (voor het tweede *dis* lees *dit*). 1599. Stonden zij op ééne plaats, maar R. zoo hoog boven G., als nu, dan — 1603. durven. 1609. nog lager gelegen.

- 1610 Dit selue wort u daer bekend.
 Ende comt bedi (dat si u cont),
 Dat erdrike es al ront.
 An ronde dinc mach gheē dinc staen, 1335
 Deen en mochte bouen dand' gaen. [1330]
- 1615 Deen lantscap also staet
 Onder dander, en also gaet
 Emmer dalende neder waert.
 Want die hadde goede vaert, 1340
 Hi soude al ume gaen erdrike [1335]
- 1620 In .v. iaren, sekerlike,
 Ende in xviii ende ijc
 Dage; (ic wane, v dit wondert)
 X milen ouer die dachuaert, 1345
 Wildi te voet, wildi te paert. [1340]
- 1625 Indien dat gheen wederstoet
 Hem en lette, cleen no groot,

Var. Vs. 1610. Dat — wert Br. wart U. v = Br. becant Br. 1611. Dit Br. Dit coemt U. bi dien U. Br. Dat comet bi dien L. et es L. 1612. aertr. U. eerdr. L. erter. Br. is U. puur L. 1613. Al ront dinc en mach niet staen U. An een ront dinc en mach ghi en staen L. 1614. Dat een U. Dat ene L. Deen Br. moet L. U. Br. tander L. U. 1615. Dat ene L. Deen Br. Teen U. alsoe U. 1616. Bouen U. tander L. anderen U. also = L. U. Br. 1617. Ember Br. climmende opwaert U. 1619. Die U. soude = U. om U. aertr. U. eerde L. erter Br. 1620. Binnen Br. zekerlike L. 1621. achttien L. xv. U. 1622. Daghe L. U. Dagen Br. Ic L. waen L. U. des Br. † zeer U. 1623. de Br. de dachvaerde (— varde, naar latere verbetering) L. 1624. Wil hi — wil hi U. voete L. U. op Br. paerde U. peerde L. 1625. ghien L. wederstoet U. Br. 1626. ne L. ne derde cleine Br. noch U. L.

Aant. Vs. 1610. Zult gij daar waarnemen. 1611 e. v. En dat is zoo wegens de bolrondheid der Aarde. 1613. Op een vlakken grond staan verscheidene gebouwen op even hoog fundament: maar op een ronden (b. v. bergachtigen) kan dat zoo niet zijn (*an*, d. i. *op*). 1614. ten zij. 1618. Die eene goede (voorspoedige) reis had, door geene hindernissen opgehouden en gestuit; vg. vs. 1625. 1623. voor de dagreize (tien mijlen per dag). 1625. wederstand, beletsel, ramp. (Zie KILIAEN en v. HASSELT.)

- Tot sinen $\text{ff}5^1$) iaren
 En C daghen en ix naren, 1350
 So soude hi comen dan gegaen, [1345]
 1630 Daer sine voete souden staen
 Rechte ieghens d' ghore voete,
 Als of si souden doen ghemoete ²⁾
 Ter stede, daer hi vte teerst 1355
 Begonde te gane alre eerst. [1350]
 1635 Ende in also langhen tijden
 Soude hi gaen an dand' zide,
 Ende comen ter seluer stede in
 D' hi ute ginc, meer no min. 1360
 Hier bi sijt seker des, [1355]
 1640 Dat gheene ander werelt is.
 Die luden wanen, dat hier onder
 Ene werelt is, en hebbens wonder:

1) $\text{ff}5$; dat is $2\frac{1}{2}$. Zie bij vs. 436.

2) Hier is in 't HS., bij vergissing, een regel opengelaten.

Var. Vs. 1627. Te L. zinen L. derden haluen iaer U. derdaluen iare Br. 1628. daghe U. L. nare L. Br. naer U. (iaer M.) 1629. so = U. zoud L. 1630. Dat U. L. Br. sijn voet U. zouden L. 1631. Recht L. U. ieghen L. tieghen U.iegen Br. gheenre L. U. der gerre Br. voet U. 1632. Alsoe L. Br. ofse Br. hi U. comen te U. ghemoet U. gemoete Br. 1633. stat Br. wt eerste U. eerst wt ginc L. wt tierst Br. 1634. Begon U. Begonste Br. gaen U. alre yerste U. talre ierst Br. daer omtrent L. 1635. alsoe Br. langhe U. lange L. Br. tijt U. tide L. Br. tiden S. 1636. soud L. aen U. in Br. side L. Br. 1637. toter ander L. stat Br. 1638. wt L. U. Br. ghinc S. U. L. no me no min L. 1639. † so L. Br. zijt zeker L. 1640. gheen L. U. gene Br. es S. Br. 1641. liede L. Br. lude U. hir onder S. 1642. Eer L. U. † ander L. es L. Br.

Aant. Vs. 1627, 1628. Hij zou in $2\frac{1}{2}$ jaar en 109 dagen (de helft van 't zoo even, voor den aardrijksomtrek, vs. 1620, 1621, opgegeven getal), juist op de helft zijner reis, bij de tegenvoeters zijn. 1628. *naren*, nabij, (of, ten naasten bij: of daarna (daarenboven). — Moest er misschien: *twaren* geschreven zijn?). 1631. *ghore* contr. voor *ghonere* (d. i. *der gonen*, *der genen* — hunne — der antipoden). 1635. in even langen tijd. 1637. altijd voortgaande, weder thuis komen op de plaats, van waar hij was uitgegaan. 1640. Dat er niet nog eene andere —.

- Het es eene werelt al, 1365
 Ond', bouen, berch en dal. [1360]
 1645 M' si zijn menigh' maniere
 Daer in, mensche ende dieren;
 Want lude hier onder ons wonen,
 Gheweten wi dat niet ne conen: 1370
 Maer also wel segghen si, [1365]
 1650 Dat onder hare voete sijn [wi] ¹⁾,
 Als wi van hem lude segghen;
 Want voet ieghens voet wi leggē:
 Also wel hebben wi tfirmament 1375
 Bouen him als wi in ghent; [1370]
 1655 Ende alst him is middernacht,
 So hebben wi meest d' zōne cracht,
 Want dan ist ons middag recht:
 Ende hem al. e ²⁾ ōme echt. 1380

1) *Wi* ingevuld uit L. en Br.; verg. U's betere lezing: *siwi*.

2) Onleesbaar: denkelijk *alsoe*. S. heeft: *hem also ōme echt*.

Var. Vs. 1643. Et U. een U. ene L. S. Br. 1645. Mar U. Maer L. mene-gerande Br. manieren L. U. 1646. Daer = L. † den U. † in L. † in die U. † de † de Br. diere S. Br. 1647. Wat L. U. Br. liede L. Br. woenen L. U. 1648. Ne wete wi niet noch ne Br. Wi gheweten niet en connen U. Daer ne wetenwi niet toe te coemen L. 1649. Mar U. alsoewel U. † soe U. seggen S. Br. segghen L. 1650. haer voet U. so wi U. 1651. Alsoe L. wijt L. U. luden = U. hen Br. lieden L. Br. seggen Br. 1652. ieghen L. U.iegen Br. voet = U. legghen U. 1653. † Ende also Br. Alsoe U. si L. U. Br. 1654. hem L. U. hen Br. tot ghent U. als wi doen hier omtrent Br. en ons es bekend L. 1655. hem es L. U. Br. 1656. soe U. Dan hebbe wi Br. hebwi L. meeste U. sonnē U. zonnen L. (zōnē S.) 1657. is L. eest U. eist Br. onse L. ons = Br. middach S. L. U. middernacht Br. 1658. † lieden L. ons Br. alsoe U. also L. Br. om U.

Aant. Vs. 1645. Maar de aardbewoners aan de andere zijde verschillen van die aan deze zijde; en zulks op meer dan eene wijze. 1647. Lees: *wat* (voor *want*). — *onder ons*, t. w. als onze tegenvoetelingen. 1649 e. vv. Zij kunnen, met gelijk regt, ons zoo noemen, als wij hen. 1653. lees *si*. Zij hebben, even zoo wel als wij, 't firmament boven zich. 1658. En bij hen omgekeerd (middag, als 't bij ons middernacht is).

- Dat doet, dat erdrike es ront, [1375]
 1660 Als ic v hebbe ghemaket cont ¹⁾.
 Want scripture ons dat seghet.
 Ghelike der dodere, die leghet
 Recht int midden vandē witten, 1385
 Mitten scalen diere ōme sitten, [1380]
 1665 Also is erdrike
 Recht in midden, sekerlike,
 Van dien firmamente al ōme,
 Euen recht en euen cromme, 1390
 Ende hanet in hem seluen al, [1385]
 1670 Als ic v toghen sal.
 Ghelike dat die zeilsteen
 Die naelde trect al in een,
 Also trect tfirmament 1395
 Tot erdrike al omtrent: [1390]
 1675 Dus moet midden stille staen,
 Ten mach vallen noch v'gaen.

1) Verkeerd is weder hier een regel opengelaten. Vg. vs. 1632.

Var. Vs. 1659. Dit U. Br. aertrike U. eerdr. S. L. erter. Br. is alront U. 1660. † Want U. gemaect U. gemaket Br. 1661. ons scripture Br. zeghet L. segt Br. 1662. Ghelijc L. Br. † dat L. U. Br. die L. U. de Br. dodre L. † van den eye L. die Br. leget L. 1663. in Br. in den L. 1664. Met den Br. Metten L. dier an L. S. aue Br. 1665. Alsoe U. † so es dat eerdr. S. L. artrike U. erterike Br. 1666. int U. in = Br. zekerlike L. 1667. Vandien S. Van den L. U. Br. al = U. 1669. hanghet L. hangt Br. zeluen L. 1670. † Alsoe U. † Also L. Br. ghetoghen L. seggen Br. 1671. Ghelijc L. Br. de Br. zeghelsteen U. seil stien L. 1672. De Br. trecket L. U. 1673. Alsoe U. trecket L. Br. 1674. Toten L. † hem Br. aertr. U. eerdr. L. erter. Br. 1675. † in U. L. Br. 1676. En L. U. En Br.

Aant. Vs. 1659. De oorzaak daarvan is —. Vg. vs. 1611, 1612. 1662. Gelijk de doijer in een ei door het wit aan alle kanten omringd, en zoo in deszelfs midden gelegen is. 1667. door 't firmament van alle kanten gelijkelijk aangetrokken. 1670. door een voorbeeld aantoonen. 1672. tot zich. 1674. rondom, van rondomme. 1675. Door die gelijke aantrekking wordt zij belet naar de eene of andere zijde heen te gaan. 1676. Het en kan —.

(Te weten (L.))
Hoe menighe mile
artriike heeft om-
ganc (L. U.)

Wildi nu weten tere somme,
Hoe menighe mile heuet al ume 1400
Eerdriike gaens? ic segt u, [1395]
1680 Hort hier die wareit nu.
Milen xx. dusentech,
Ende iij hondert d' toe; lech
Xxjx milen der an: 1405
Dien ume ganc heuestu dan. [1400]

Te weten de dic-
ke van eerdriike
(L.) Hoe dicke
artriike es (U.)

1685 Die dicke van ardriike
Hoer hier oec sekerlike:
Vj M milen ende .v. C.
Ic wane, v dit seere wondert. 1410
Tholomeus ende affraegen [1405]
1690 Doen ons deze dinc verstaen.
Si maecten alle astronomie,
Ende consten alle philosophie.
Bi redenen proeuen si hare wort. 1415
En, al dat ghi hebt ghehort, [1410]

Var. Vs. 1677. nu = Br. tot eenre L. U. 1678. menege Br. heeft L. U. al = Br.
1679. Aerdriike U. Aerdr. L. Erter. Br. gans U. segghe U. segghet L. 1680. Hoert U.
Hooert L. hier = L. † puur U. pure L. de rechte Br. waerheit L. Br. waerheyt U.
1681. dusentich U. duzentich L. 1682. zich L. licht U. 1683. † En U. L. Br.
daer U. L. Br. 1) 1684. Den L. Br. omganc U. † so Br. 1685. De Br. dicte
U. Br. erdr. S. erter. Br. eerdr. L. aertr. U. 1686. Hoor L. Hoert U. Hort Br.
ooc zekerlike L. 1687. Ses dusent milen ende vijf hondert U. Vi. oj. milen
ende vijfhondert L. 1688. waen L. des Br. sere Br. zere L. U. 1689. Tolo-
meus L. Tholomeus U. Ptholomeus Br. Affraen Br. 1690. † alle U. † al Br.
dese U. S. 1691. makeden L. U. al Br. 1692. al Br. philosophye L. 1693. re-
den L. proeneden U. proefften L. proueden — haer Br. haer U. woert U. woorden L.
1694. † hier L. U. Br. hebt ghehoert U. voren hoorde L.

1) »*Lege xxx, ut cum superioribus conveniat.*» BILD.

Aant. Vs. 1677. In een kort sommier. 1681 e. vv. De Aarde heeft in den
omtrek 20420 mijlen. 1685 e. vv. En in doorsnedé 6500. 1688. En gij bij
u zelven denkt: hoe weet men dat? Vg. vs. 1677, 1678. 1691, 1692. Zij
waren groote Sterrekundigen en Wijsgeeren. 1693. Zij bewijzen ook overtui-
gend, wat zij zeggen.

N. G. A. I.

- 1695 Al dat consten si meest;
 Si haddent vandē helighe geest.
 Ende wondert u int gedochte
 Hoemen dit weten mochte, 1420
 Het es te proeuen harde goet [1415]
 1700 Den ghonen diere of sijn vroet.

*Hier, machmen
 vinden waer die
 helle staet ende
 es (L.)*

- Nu wil ic v doen ghewach,
 Waer die helle wesen mach.
 Bi scrifturen proef men wel, 1425
 Dat si is nieuwel el, [1420]
 1705 Dan in midden van ertrike;
 Dats in cancro sekerlike.
 God moet ons v'ren van hare!
 »Amen!» segt, die hort hir nare. 1430

Var. Vs. 1695. si consten L. U. Br. 1696. † Dat L. hadden si L. U. Br. heylighen gheest U. heilighen g. L. heligen g. S. heiligen g. Br. 1697. Et L. U. Het Br. (in) v ged. Br. ghedocht U. (in t) ghedichte (verbeterd: ghedichte) L. 1698. al dit geweten Br. Hoe dat men L. U. mocht U. 1699. is U. † hen Br. proeuene U. Br. harde = Br. 1700. Den ghonen = L. U. Br. Dier U. Diere Br. † yet U. L. Br. af U. Br. 1701. willit Br. v = U. † een U. 1702. Waerdie die S. de Br. wezen L. 1703. † so L. proeft L. U. ment U. prouement Br. 1704. si = U. † en Br. es L. U. † en L. nieuwer L. nieuwer U. nieuwerino Br. 1705. den middel L. aertrike U. eerdrike L. erterike Br. 1706. Dat es L. centro U. centre Br. 1707. † die U. L. verden L. Br. haer U. 1708. Seit † alle ende L. die = L. diet U. hoert hare U. hoort hier nare L. hier Br.

Aant. Vs. 1696. Het ontbrak hun niet aan meer dan menschelijk onder-
 rigt. 1697. in uwe ziel (*mens*), of bij overdenking der zaak (*meditatie*).
 KILIAEN. (De *Teuthonista* geeft er *Gedanck* voor op, en vertaalt het: *gemos-
 te, animus, mens*. Bij BREDERODE in *Rod. en Alph.* III D. komt voor: — op-
 dat *My niet verbystert wert 't besluyt van myn gedacht*.) 1698, 1699. Des-
 kundigen kunnen hunne bewijsvoering volgen (maar niet alle man). 1703. be-
 wijst. 1704. *niewer el*, d. i. nergens anders. 1706. l. *centro*, 't middel-
 punt. 1707. *ver af houden*, er doen uitblijven. 1708. Die dit hoort lezen,
 zegge: amen!

Wane dat coemt
die aertbeuinghe
(U.)

[Nu heb ic v al doen weten en bekent, [1425]

1710. [Dat gheualt tuschen tfirmament

[En hier neder aetrike.

[Nu wil ic segghen sekerlike

[Al datter erden hoert toe; 1435

[Wanet al coempt en hoe. [1430]

1715 [Die aertbeuinghe seg ic v voren.

[Bidt ouer Gheraert, diet sullē horen] 1).

Waer of wollen
en mist coemt (L.)

Wasem so es menichrande;

Die coemt van watre en van lande; 1440

Droghe nat cout ende heet. [1435]

1720 Upwaert climmet hi ghereet.

[Inder lucht wassen daer af dinghen ghereit,

[Alsoe als ic v hebbe gheseyt.]

Die lucht soude altoes sijn claer, 1445

1) Vs. 1709—1716, ontbrekende in L. S. en H., (benevens 1721 e. v., die S. en H. ook mis-
sen, maar niet L.), aangevuld uit U. en Br.

Var. Vs. 1709—1716. Zie *Br. Aant.* 1709. hebbic — weten en = Br.
1710. geualt tuschen Br. 1711. erterike Br. 1712. willic v seggen Br. 1713. Al
dat behort der erden toe Br. 1714. Wanent al comt Br. 1715. Vander erbe-
uingen seggie voren Br. 1716. Bidt vor mi diet seke horen. Br. 1717. wa-
som U. si L. soe U. hi Br. is U. menegherhande L. menegeraede Br. menigher-
hande U. 1718. Si L. coemt U. coomt L. water U. wat'e L. 1719. Droghe U.
Droge Br. cond L. 1720. † En opwaert L. U. Br. chint U. clemt L. clem-
men Br. si L. U. gereet Br. † al L. U. (1721 en 1722 ontbreken in H. en S.)
1721. In der U. in die L. de lecht Br. wassen U. wasser L. daer af = L. Br.
† of L. ghereet L. gereit Br. 1722. † Daer af alsic Br. v = Br. Alsoe U. Also L.
gheseyt U. ghezeit L. (1723 en v. staan bij Br. in eene omgekeerde orde.)
1723. lecht Br. zoude L. ware Br. (voor *sijn*) enen Br. altoes U. S. Br.

Aant. Vs. 1709. gezegd en bekend gemaakt. 1710 e. v. De natuurs-
schijnselen, die niet aan de Aarde, maar *boven* dezelve (of *rond* om haar,
vg. vs. 1665—1676) plaats grijpen. 1713. wat aan of op de Aarde zelve ge-
beurt. 1714. Van waar, d. i. waardoor, en hoe het ontsta. 1715. te voren,
vooraf. (maar dit komt niet overeen, noch met hetgeen volgt, noch met het ge-
zegde vs. 1446.) 1717. Et is velerlei soort van damp. (so voor *si* of *soe*, is
sij; ten zij het overvloedig zij, gelijk *wat so*, *hoe so* en derg.) 1722. t. w.
vs. 681 e. vv. 725 e. vv. 819 e. vv. enz. 1723. helder (hemelblaauw).

Maer door den wasem, die hanget d', [1440]
 1725 D' of wolken en mist comet,
 Als deen vanden andren dromet.
 Alrehande wasem latic bliuen,
 Ende wil v van den droghen scriuen. 1450

Van drogher wasem (L.)

Droghe wasem es van ij maniere. [1445]
 1730 Deen climmet op w't sciene,
 D' of dicken wast groot wint.
 Dand' maniere en clemt niet .i. twint,
 M' si slaet in de erde neder, 1455
 Ende loopt d' ende weder. [1450]
 1735 Hollachtich es erdrike binnen;
 Die wasem loopt d' in allen sinnen.
 Slobbrich w't hi d' saen,
 Dat hi niet weder uut mach gaen, 1460

Var. Vs. 1724. Mar U. door U. dor S. Br. door = L. de L. wasom U. wazem L. die = L. hanghet L. hanct U. 1725. Daer L. U. Br. af U. Br. of = L. wol-
 kijn U. en mist = U. (voor *mist*) neuel Br. † of L. comen U. nemt Br.
 1726. En die ene L. op tander L. op dand'en U. Br. dromen U. dromt Br.
 (BILD. wil *domet*.) 1727. wasom U. laet ic L. U. 1728. wille — droghen Br.
 v = U. 1729. Droghe Br. wasem = Br. Droghe wasom is U. twee manieren
 L. U. twee maniren Br. 1730. Die een U. Die ene L. Br. climt U. clem-
 met opwert Br. 1731. af Br. dicke U. Br. wasset U. wasset dicke L. groet
 U. Br. wijnt U. 1732. manire ne Br. † si L. U. climmet U. L. clemmet Br.
 niet = een L. U. Br. 1733. Maer L. Br. Weder U. die eerde U. derde Br.
 1734. loepet U. herwert Br. haer U. gens L. 1735. Hoelachtig U. Holachtich Br.
 is U. L. aertrike U. eertr. L. erter. Br. 1736. De Br. loepe — daer U. loept Br.
 loopter L. tallē U. Br. zinnen L. 1737. Slebbrich U. Sleprich L. Cleb-
 brech Br. wart U. word L. dan U. 1738. en mach weder wtgaen L. wt we-
 der mach g. U.

Aant. Vs. 1724. Zoo niet dampen dezelve verdonkerden. 1726. De eenē
 op de andere dringt (dromt, samenpakt). Vg. va. 1773. Vg. *CLIGHEIT*, *Bijdr.*
 bl. 270. 1727. Allerlei andere. (Moet men ook *Elrehande* (andervoortige) le-
 zen?) 1729. tweesoortig. 1730. vlug, met vaart. 1732. in 't geheel niet.
 1736. overal (in alle rigtingen, *en tous sens*). 1737. slap en vochtig.

- Ende blijft in derde si gevaen. [1455]
 1740 Exemple wilt hier verstaen.
 Als men deech in een oven leit,
 Droghe wasem gaet d' in gereit;
 Slobbrich wt hi d' inne: 1465
 Hine mach niet vte mine; [1460]
 1745 Ende emmer gatet in toe mee,
 Ende drenot so, dat breict ontwee.
 M' men gatet in teerste bouen,
 Eerment doet in dien oven; 1470
 Anders so sout w'pen grote clouen. [1465]
 1750 Vraghets, so moghedij's geloven.

*Dit es ooc van
 wasem (L.)
 Hoe elc dinc heeft
 elene gategijn (U.)*

Ghi moghet wonderē in uwē sin,
 Hoe die wasem comt d' in.

Var. Vs. 1739. bliuet L. die eerde L. U. si = L. so S. also Br. alsoe U. ghevaen L. ghevaen U. 1740. † Bi L. Exempel U. L. Br. moghe di U. doe iet v L. vanc Br. hier = L. hir S. 1741. Alse Br. den L. Br. oenen U. doet L. 1742. Droock L. Droghe U. Droge Br. gaet daer wt ghereit U. daer wt gaen moet L. 1743. Slobbrich U. Sleprich L. Clebbrech Br. wart U. wert L. † meed L. † dan Br. 1744. Bi denne en mach hi L. Bi dien en mach hi U. Bedi mach hi wte Br. wt U. 1745. ember gaets daer inne Br. gater S. gaets daer U. gaet si L. 1746. drent L. Br. dringhet U. soe U. dat = U. hi cliest Br. breket L. U. ontwe L. U. 1747. Warmen U. Maer me L. gaettet U. in t. = U. L. yerste U. in = Br. 1748. indien S. den oenen U. (1749 is bij Br. 1748, en luidt: Beide onder ende bouen Br.) 1749. (gaet ook bij L. vóór 1748.) Els L. Br. Elc U. so = L. U. soude U. soud Br. zoudet L. groet cloenen U. 1750. Vraghet U. Vragets Br. soe U. mooch dijs L. moghe dijs U. mogedij's Br. 1751. moghets U. V mach Br. 1752. de Br. wasom U. coemt U. comet L.

Aant. Vs. 1739. lees so. 1740. Geef acht op het voorbeeld. 1744. Zie Br. Aant. 1745 e. vv. Ingedrongen, en er niet weér uit kunnende, dringt het inwendig al dieper en dieper, tot dat het het deeg doet bersten. 1747. Om dat voor te komen, en er een uitweg aan te verschaffen, prikt men er van buiten gaatjes in. 1749. Deed men dat niet, het brood zou bersten, en door groote en breede scheuren uit een vallen. 1750. Vraag het den bakker: die zal 't u zeggen.

- Elke dinc heuet grote subtile: 1475
 D' in gaet wasem semwile. [1470]
 1755 Exemple sien wi al in een.
 Want twater gaet wel dor dien steen;
 Unt heele unt comet wel sweet,
 Dore ghedronghen al ghereet. 1480
- Hoe de wasem
 nederslaet (L.)
 Hoe aertrike is
 vol hoele (U.)* 1760 Die wasem, die in erdrike [1475]
 Neder slaet elk' daghelike,
 Eerdrike is al vul helen,
 D' in loopt hi mit grote scoolen.
 Deen wasem iaecht den andren d': 1485
 En wort groot wint, dats w'. [1480]
 1765 Want wint en is el niet,
 Dan deen iaecht en dander vliet.

Var. Vs. 1753. Elk L. U. Br. heeft U. gaet U. gate L. Br. subtile S. suptile Br. 1754. alle wile L. U. Br. 1755. Exempel L. U. Br. sie L. U. † dicke L. 1756. water L. U. Br. doer U. dore L. den L. U. Br. 1757 en 1758 heeft U. dus: Alse vol is soe coemt ghereet Doe ghedronghen dicke sweet. Bij L. is het: Al gheheelre huut so coomt wel sweet Daer toe dringhende ghereet. Bij Br. Wt gheheelre huut comt gereet Dore gedronken dicke sweet. 1759. De Br. † is U. ardrike L. aertrike U. erter Br. 1760. elk' = Br. 1761. Aertr. U. Ardr. L. Erter. Br. es L. S. vol L. U. Br. hoele U. 1762. Daer loopt hi in Br. loopt U. met L. groter U. scoele U. 1763. Die U. iaghet U. jagt Br. anderen L. U. 1764. wart U. groet U. wijnt L. U. dat es L. Br. 1765. wijnt L. U. dien is niet (el = L.) es S. Br. 1766. Dene Br. die ene L. iaghet L. U. iaget Br.

Aant. Vs. 1753. (ik antwoord:) Elk ligchaam heeft sijne poriën (voor grote lees gate met L. U. en Br.). 1756. door den leksteen (vg. ook de Stactite). 1757, 1758. Ook zonder kunstmatig geopende huid (zonder *varicatoriën* of derg.) dringt het zweet wel. 1759 e. v. Wat dan den damp betreft, die — 1761. zoo weet, dat — 1762. menigte, drommen. 1763. Zij dringen met kracht op mekanderen, en zod ontstaat er harde wind binnen de aardkorst. 1765, 1766. Vg. vs. 827 e. v., 1777.

*Van wasem in
een hol (L.)*

In enē blaebalch moghe wijt sien.

Dien wasem, diemen treet in dien, 1490

Almen dien blaebalch daet toe, [1485]

1770 Diere wasem, diere in ghinc doe,

Hi moet bi crachte vte gaen.

Deen iaghet den andren voren saen,

D' den andrē wech dromet. 1495

Dats wint diere af comet. [1490]

1775 Aldus doe te v verstaen,

Hoe wasem in die hole gaen.

Deen iaghet ende tander vliet:

So wordet wint, ende el niet. 1500

Die wint, als ghi hebt gehort, [1495]

1780 Loopt in die hole der erdē vort;

Die eerde boven roert en beuet,

Om datsi den wint binnen heuet,

Diese al dore rent 1505

Var. Vs. 1767. An U. blaebalch U. Br. (een Br.) mach ment L. moge Br. 1768. Die U. L. De Br. trecket L. indien S. 1769. den U. L. blaebalch U. dawet U. dunt Br. doet L. S. (en, naar BILD., ook H.: ik las *daet*). 1770. Die S. U. L. De Br. wasom U. dier U. ginc Br. 1771. Die L. met L. Br. cracht L. crachte Br. wtgaen U. L. Br. 1772. jaget Br. voert U. vor hem Br. wech L. 1773. Daer deen den U. L. S. Br. en wech Br. droemt U. dromt Br. doemt L. 1774. Dat es de Br. wijnt L. U. dier U. L. dire S. coemt U. L. comt Br. 1775. † dicke L. 1776. De Br. Die U. Deze L. waseme die Br. † dier U. die = U. hoelen U. hollen † si L. 1777. † En U. L. Br. dene iaget Br. L. dander U. L. Br. 1778. soe U. wart si U. werden si L. Br. wijnt U. L. 1779. De Br. wijnt U. L. alse Br. ghehoert U. ghehoort L. 1780. Loept U. L. Br. de Br. zoele U. aerde L. aerden U. voert U. voort L. 1781. erde S. Derde Br. verruert U. Br. leeft U. Br. leuede (maar verbeterd leuede) L. 1782. den = L. Br. wijnt L. U. heeft U. Br. 1783. alsoe U. also L. Br. doer U. † iaghet ende L. runt U.

Aant. Va. 1768. I. *dis* (luchtstroom). 1770. I. *dis* — die er in getrokken was bij het open (van een) trekken. 1771. wordt, bij het toedrukken, met geweld naar buiten gedreven. 1772. vooruit, voor zich heen. 1773. Vg. vs. 1786. 1779. t. w. vs. 1732 tot 1734. 1781. De aardkorst. 1783, 1784. rondom doorstroomt.

- In al die hole omtrent. [1500]
- 1785 Die eerde gaet vp en neder,
Om dat hi loopt vort en weder:
En daer die eerde bouē es dinne,
Dus breict si en vallet inne, 1510
En maket d' enen diepen dal, [1505]
- 1790 En enen groten val.
En groot wint d' vte vaert,
En gaet climmē vp waert.
Stoeder oec dorp ofte port, 1515
D' dit gheuiele, als ghi hort, [1510]
- 1795 Het moeste al gad' daer v'sinken.
Want lude sijn, dies noch gedinken,
Dat dese dinc es gevallen.
Des bescerme god hier ons allen! 1520
M' die eertbeuinghe, si ent meest [1515]

Var. Vs. 1784. alle U. de Br. holen L. 1785. aerde U. Daer hi Br. op L. U. Br. 1786. Ende daer hi Br. si L. loopt U. Br. haer U. L. Br. 1787. de L. aerde U. derde Br. es bouen Br. is U. dunne L. 1788. Daer Br. brece Br. breect U. breket L. valt L. 1789. maect U. Br. een diep L. U. een diepe Br. 1790. harden groeten wal U. † herde g. v. Br. 1791. wt Br. † dan L. Br. groet U. wijnt L. U. wt † dan U. Br. waart L. vart Br. 1792. † vate L. climmende U. clemmen op ter vart Br. opwaert L. U. 1793. Stonder L. Br. ooc L. of L. U. poert U. L. 1794. gheuel U. gi Br. hebt ghehoert U. 1795. Et U. soude L. 1796. liede L. Br. gedincken U. 1797. Waer J. L. Br. dinghe L. is U. sijn L. gheuallen S. U. L. 1798. Hieraf Br. scerme U. Br. bescherme god hir S. Daer ons god of bescarm ons allen L. god ons allen Br. 1799. Mar U. Waer L. Maer dertbeuinge si es Br. aerdbeuinghe L. aertbeuinghe U. † es L. end L. cent U.

Aant. Vs. 1786. Wyl de luchtstroomen, binnen de Aarde, onophoudelijk elkander voortstuwen. 1787. De aardkorst dun is, en dus weinig weerstand biedt aan de inwendige persing des luchtstrooma. 1788. l. *Daer* (*d'* en niet *d'*). Daar splijt zij open, valt in, en er ontstaat eene geweldig groote diepte, waarin hetgeen, dat op de oppervlakte staat, verzinkt. 1791, 1792. De aldus loskomende luchtstroom. 1796. Er leven nog menschen, wien het heugt. 1797. voorgevallen.

- 1800 In die zee; ende miset d' in tempest
 [Die wijnt, die soe in die aerde liep.
 [In die zee ist harde diep] ¹⁾);
 Die erde si is onder wel dinne; 1525
 Bedi breket d' dicken inne:
 1805 Groot storm wast alle stont. [1520]
 Die vissche, die wonen vp die gront,
 Si vlien vp, en doen niet el.
 Dat weet die scipman wel, 1530
 Als hi die vrende vissche siet,
 1810 Dat stormen sal, en vliet. [1525]
 Die storm es quact alle stonde,
 Die coomt beneden vten gronde:
 Die scope verdunder in dicke: 1535
 Dit coomt bi d'ustanighen sticke.

In wat steden
 van der aerbenin-
 ghe vallet (L.)

- 1815 Dat seit aristotiles, [1530]
 Dat ertbeuinghe meest es

1) Vs. 1801 en 1802, hier uit U. en Br. ingevuld, ontbreken in H. S. en L.

Var. Vs. 1800. de Br. maket L. daer in = L. in = U. Br. tempeest L. U. S. Br. 1801. wint — so — derde Br. 1802. de — eist herde Br. 1803. eerde U. aerde L. daer U. L. Die erde is daer w. d. Br. 1804. Bedje Br. Bidien U. † si L. brect U. dicke U. die L. 1805. Groet U. Br. wast † er af L. wasset U. daer af U. Br. al U. 1806. visce L. vische U. dief = U. woenen L. opten U. op deen L. vp die S. op den Br. 1807. willen U. op U. L. Br. ende en Br. doet U. 1808. Dan L. Br. de Br. 1809. vische U. Br. visce — ziet L. 1810. in den L. 1811. is L. U. in alre L. 1812. coemt van beneden wt den U. van beneden coomt vten L. wten Br. 1813. verdunder U. verdunder in oec Br. inne L. U. dicken L. 1814. coemt U. d'ustanighen U. ertbewinge dus gedanen Br. Dat ment tallen tiden mach micken L. 1815. Dit U. L. seyt U. zeghet L. segt Br. 1816. ertbeuinghe S. aarbeuinghe L. aertbeuinghe U.

Aant. Vs. 1800, 1801. In de zee verwekt de wind, die zoo (als gezegd was) door de helen der aarde liep, wanneer de uitbarsting in de diepte, op den zeebodem, plaats grijpt, groote beroering, als bij een storm. 1807. en zijn versuft, bedwelmde (en laten zich gemakkelijk vangen). 1810. en hij tracht den storm te ontwijken. 1811, 1812. Zulk eene zeeberoering, die van uit den bodem opkomt. 1813. vergaan.

- Tsmachts, om dat dan d' sonne
 Sijn el waer es gheronnen. 1540
 Want die sonne soude v'teeren
 1820 Dien wassem wel, en verweren: [1535]
 Ten si dats te vele in ghinge;
 So quamer of dan ertbeuinge.
 Dat moeste sijn in die dagheraet, 1545
 Of des avons; dat verstaet.
- In wat tiden
 aardbeuinghe
 heeft es (L.)* 1825 Aristotiles seit oec dat mede, [1540]
 Dat ertbeuinghe es oec ter stede,
 Daer die see altoes bi rent,
 En in die eerde, die heuet omtrent 1550
 Cauerne; (heit si int latijn:
 1830 Dat wil in dutsche hole sijn.)
 Sulke lantscepe sijn, d' ertbeuinghe [1545]
 Es elke weke sonderlinghe.

Var. Vs. 1817. snachts U. Br. Nachts L. omme S. dan = Br. zonnen L.
 1818. der of elre is U. daer of es elre L. daer af elre es Br. ronnen Br.
 1819. de Br. zonne L. ai Br. soude = U. doet L. verteren U. L. 1820. De Br.
 wasom U. ende wel Br. verweeren S. 1821. Eu ai U. En ware L. Br. dat U.
 ghinghe L. U. ginge Br. 1822. Soe U. † wel U. L. Br. dan = L. U. Br.
 aertb. U. aertb. L. ertb. Br. 1823. Dan U. Br. moest U. moetse Br. moste L.
 zijn L. syn = Br. ai U. in de Br. 1824. sauonts wasen Br. † Wezen L. † We-
 sen U. jof L. auonds L. sauonts U. 1825. † die U. zeit L. zeghet U. oec L.
 dat = U. Br. dit L. 1826. aertb. U. aarb. L. ertb. Br. is U. oec = L. U. Br.
 in die L. Br. in een U. 1827. de Br. zee altoos L. 1828. die = U. indie S.
 heft † al U. heeft L. 1829. Cauerne U. Cavernen Br. Tasernen L. † so Br.
 heten U. † se Br. hieten L. in U. L. latine L. 1830. willen Br. dietsce L.
 dietsch Br. helen U. mine L. 1831. sulc L. U. selc Br. lantscap U. L. Br. is U.
 es L. Br. aertb. U. aertb. L. ertb. S. ertbeuinge Br. 1832. Elc U. Es elke waken Br.

Aant. Vs. 1820. Afweren (t. w. de aardbeving). 1821. Indien maar de
 dampen niet zoo vele waren; dat zij de verterende kracht der Zon te beven
 gingen. 1823. Want dan —. 1823. Doch dat kon wel niet op den middag
 zijn, als de Zon in hare volle kracht is, maar alleen 's ochtends vroeg of 's avonds
 laat. 1826. Voor oec ter lees: in die (of in een). 1827. Die in de nabij-
 heid van de zee gelegen zijn, en waar de zee inloopt. 1829. heeten zij.
 1831. Er zijn sommige landstreken, waar aardbevingen wekelijks voorvallen.

Dit es oec van In den craft en inds lantijn 1555
aerdbeuighe (L.) Alreameest eertbeuighe zija;

1835 Omdat dan moest reghant en wayt,
 Ende die wint seere drayt: [1550]

Te winter en te somer niet
 Gheuallet selden; dat wel siet. 1560

Want grote hitte ende coude

1840 Benemen den wint also houde.
 Alst sere vriest, sone waet twint: [1555]

In derde ne mach dan gheen wint.

*Noch van aard-
 beuighe (L.)*

Vor die ertbeuighe comt .i. luut 1565
 (Dats die wint, en ware gh'ne vut)

1845 Als ene grote susinghe.
 Hort ment vor die ertbeuighe. [1560]

Dan wint, sone es dit el niet,

Dan deen iaghet en dander vliet; 1570

Var. Vs. 1833. herfst U. L. Br. 1834. Alder. Br. aertb. U. aerd. L. ertbeuighe Br. 1835. meer U. S. meer reint Br. walet L. 1836. wijnt L. U. + dan L. seer U. sere Br. zere L. draiet L. 1837. Die L. wijnter U. L. wintre ende in den Br. die zomer L. met Br. 1838. + Dan L. valt U. gheualt L. vallet Br. + si U. Br. zelden L. weet U. wet L. Br. 1839. groet U. heyte U. hetten L. + groet U. + grote L. Br. 1840. wijnt U. L. alle U. 1841. Alst sere wayt sone walet Br. seer U. soe en U. walet L. S. wayet U. 1842. In derde mach Br. + sone mach L. de derde L. der eerden U. ne mach dan = L. ne = U. + sijn U. Br. 1843. Voer U. Voor L. Vore Br. + die U. L. dertbeuighe Br. aertb. U. aerd. L. coemt. U. oomt L. 1844. de L. Br. wijnt U. L. de L. die gerne ware Br. waer U. L. 1845. een. U. sushinghe U. L. sushinghe S. soeinghe Br. 1846. Hoertmen U. Hoor men L. men Br. voer U. voor L. vore Br. aertb. U. aerd. L. dertbeuighe Br. 1847. De wint en es dan el niet Br. Dats U. Dat es + al L. wijnt U. L. so = U. L. en is el U. ende anders L. dat S. 1848. Dan = U. ene Br. die ene L. iaget Br. entie L. en = U.

Aant. Vs. 1837. In den winter en zomer is de wind meer bestendig, en — 1838. vallen daarom de aardbevingen zelden voor. 1840. Sluiten den wind uit, staan den wind tegen (*officiunt, intercludunt*. Zie KILLIEN). *alsoo honds*, d. i. ten eerste. KILLIEN. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 62. 1842. Geen wind- (of lucht-) stroom kan dan in de (holen der) aarde indringen en rondloopen. 1844. die er gaarne nit wilde. 1845. *susing, suzing* (*susurrus* of *aura*), gesuis, 't geluid van een togtwind, vg. vs. 1852. 1847. Dat is niets dan wind (luchtstroom).

Ende in die erde es hi besloten,
 1850 En vaert d' dore mit groten roten.
 Emmer, daer hi comet beghint, [1565]
 Die susinghe heuet dan die wint.

Also die sonne na die eertbeuige 1575
 Riist, so vallet dese dinghe,
 1855 Dat si mit dicken wolke es beuaen;
 Want, daer die ertbeuige breict saen, [1570]
 Slater vut wasem en wint grof,
 D' die zonne heuet wolken of. 1580

*Waerbi artbeu-
 ghe gheult som-
 tijt als die sonne
 veruaert (U.)
 Te verstante van-
 der sonn hoe dat
 si veruaert (L.)*

Some tijt als die sonne v'vaert,
 1860 Ertbeuinghe dan openbaert;
 Om dat die hitte vander sonnen [1575]
 Ter erden toe niet comt gheronnen,
 Want die mane es daer tusschen dan, 1585
 En doet, dat die sonne niet en can

Var. Vs. 1849. Want in derde Br. eerde U. L. is U. 1850. vaertaer L. vaert daer U. (vaest M.) doer U. door L. in Br. met L. 1851. Ember Br. comen U. L. (H?) begint Br. 1852. † Doe heft L. soghinghe U. L. De soeginge geeft dan de Br. soghinghe S. heuet dan = L. gheeft dan U. den L. U. 1853. Als U. de Br. zonne L. nader U. die = Br. aerdb. L. aerth. U. ertbeuinge Br. 1854. Riist L. U. Rijst S. soe U. uallen U. Br. gheuallen L. deze L. dinghe Br. 1855. Datse Br. met L. dicke Br. is U. 1856. daer die = Br. waer U. de L. aarb. L. aerth. U. dertbeuinge Br. breeet U. breket L. brect Br. zaen L. 1857. † so L. wte Br. wint en wasem L. Br. wijnt of wasem U. 1858. de Br. sonne U. heeft U. Br. † die L. wolkijn L. 1859. Soemtijt L. Somtijt U. Veeltijt Br. alsoe L. Br. de L. Br. zonne L. 1860. Eertb. S. Ertbeuinge Br. Aerth. U. Aerdb. L. oppenb. Br. 1861. de Br. hetten L. zonnen U. S. 1862. eerden U. toe = U. nien Br. † en U. coemt U. Niet comet toter aarden L. geronnen Br. 1863. de Br. maen U. esser U. L. Br. tuschen U. tusscen L. 1864. de Br. zonne L. niet = L. ne Br.

Aant. Vs. 1850. Met groote hoopen, drommen (d. i. luchtstroomen). 1851. waar hij (de wind) in de aardholen doordringt, begint ook dat suizend geluid. 1854. Bij den opgang der Zon is zij in dikke nevelen gehuld. 1856. waar (of wanneer) de aardbeving ophoudt. 1859. hij eene Zon-eclips. 1860. openbaart zich, heeft plaats.

1865 V'teeren die wasem entie wint,
 Daer die ertbeuinghe vte ghinc. [1580]
 En ware die mane, si soude vplecken,
 En tot in die lucht trecken. 1590
 Nu moet hi in die eerde slaen,
 1870 Daer hi also bliuet gheuaen.

*Hoe langhe dat
 aerdbeuinghe
 ghedaure (L.)*

Ertbeuighe gheduert dicken [1585]
 Xx daghen tot enen sticken,
 Ende een iaer somtijt; dats wareit. 1595
 Aristotiles dit al seit.

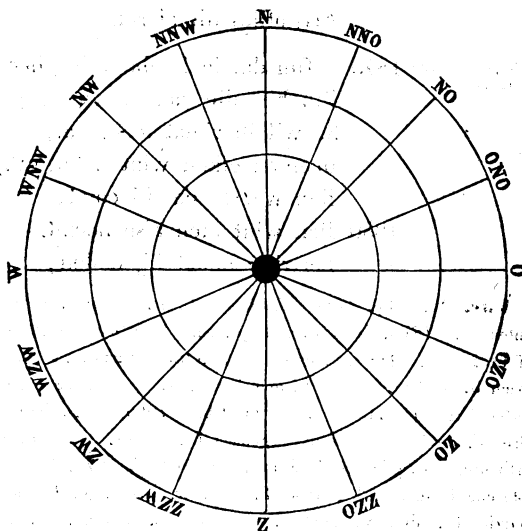
*Dit is van den
 winde (L.)*

1875 Om dat ic hebbe vele ghecallet
 Dinghe, die vanden winde gevallet, [1590]
 So wil ic v dat leeren al,
 Hoemen elken wint heten sal. 1600
 Danewaert, dat hi comt,
 1880 Den wint men also noemt.
 Eertrike heuet iijj enden, [1595]

Var. Vs. 1865. Verteren U. den U. L. Br. wasom U. wasen L. ende den L. U. enten Br. 1866. die = U. aertb. U. aarb. L. ertbeuinge Br. of L. U. beghint U. af begint Br. 1867. Maer de — sout Br. En = U. waer door U. Ware door L. maen U. souden L. lieken U. oplecken L. Br. vp lecken S. 1868. tot haer L. Br. totter U. in die = U. de L. Br. locht Br. 1869. de L. derde Br. 1870. bi — alsoe U. in blijft U. aldus — geuaen Br. 1871. Aertb. U. Kerdb. L. Eertb. S. Ertbeuinge Br. gheduret L. duret Br. dicke L. U. 1872. dage Br. daghe S. tenen U. tote ene L. in enen Br. sticke L. U. S. Br. 1873. jof L. soemtijt L. iaer = Br. selctijt Br. dits waerheyt U. die toter L. waerheit L. Br. 1874. seyt U. 1875. Omme Br. veel hebbe L. vele hebbe U. Br. getallet Br. 1876. Dinghen U. Dinge Br. vanden S. den = Br. wijnde L. U. S. vallet L. ghenallet U. 1877. Soe U. willic v dan Br. dit L. leren U. L. Br. 1878. elcken U. wijnt L. hieten zal L. 1879. Danenwert Br. coemt U. comet L. 1880. Dien U. wijnt U. L. alsoe U. also men Br. noemt L. 1881. Ererike U. Aertrike U. Aerdrike L. heeft U. in den Br.

Aant. Vs. 1867. Ten ware het de Maan verhinderde, zou de Zon de dampen door hare hitte verdunnen en optrekken; maar nu moet enz. 1869 e. v. De dampen, dus niet opgetrokken in de lucht, dringen in den grond, worden daarin besloten (en veroorzaken wederom, door gewelddadige uitbarsting, eene aardbeving). 1872. aan één stuk. 1877. nog tot slot zeggen. 1878, 1879. Men benoemt de winden naar de streken; van waar zij komen.

- Also wijt in scrifturen vonden.
 Oost, west, sunt ende noert. 1605
 In iij deelt men dese vort;
 1885. Xvj eynden heuet men daer:
 Die winde hebber hare naem naer. [1600]
 Hare namen, en hoe si staen,
 Siet hier in ene figure saen. 1610
 Beneden dit scrift ter goed' ure
 1890 D' vintstu staende die scrifture. [1604]

Var. Vs. 1882. Als L. U. wi in de Br. † die L. scrifture L. U. vinden L. U. Br. 1883. Oost L. zunt U. zuud L. zunt Br. ende = U. noert U. nort Br. 1884. vieren U. L. viren Br. deelmen L. deze L. woort L. woert U. 1885. eynden U. eynden Br. heeft L. U. Br. 1886. wijnde U. L. hebben U. Br. hebben = L. haer L. U. name L. naem U. nature Br. 1887. Haer L. U. name L. naem U. 1888. hier = U. deze L. dese U. zaen L. (1889 en 1890 ontbreken in L. en U; ook in Br., doch in derzelver plaats staat, als tot verschooning van het weglaten der teekening:

Die ic hier niet en wille scriuen Ic hebber so vele laten blijven
 Maar ook zijn weder deze twee regels met de pen doorgehaald.)

Aant. Vs. 1884. Ieder der vier hoofdwinden deelt men, als 't ware, in vier onderdeelen (winden, windstreken). 1896. scrifture zal figure moeten zijn.

BREEDERE AANTEKENINGEN.

Quis tandem me reprehendat, aut quis mihi jure succenseat, si, quantum caeteris ad suas res obeundas; quantum ad festos dies ludorum celebrandos; quantum ad alias voluptates, et ad ipsam requiem animi et corporis, conceditur temporum; quantum alii tribuunt tempestivis conviviis; quantum denique aleae, quantum pilae: tantum mihi egomet ad haec studia recolenda sumsero?

CICERO.

Ten einde zoo weinig mogelijk over te slaan van hetgeen onderscheidene soorten van lezers, met regt, hier zouden kunnen verlangen te zien opgehelderd, doch tevens om het kakelbonte te vermijden, dat, bij het veelsoortige der *Aanmerkingen* ontstaan zoude, wanneer wij de verzen des Dichters, bij de rij af, volgden, achtte ik het nuttig, dezelve onder *zeven* Hoofdstukken te verdeelen. Het *eerste* betreft *benamingen*, welke aan sommige lezers, wat beteekenis en oorsprong betreft, welligt minder bekend zullen zijn; het *tweede* eenige bijzonderheden, die het *Almanaks-ondervoys* des Dichters aangaan; het *derde* deszelfs *Sterrekundig*, het *vierde* zijn *Natuurkundig* onderrigt; in het *vijfde* worden eenige *geschiedkundige* onderwerpen ter sprake gebracht; in het *zesde* over *verschillende lezingen*, en in het laatste of *zevende*, over *woorden en zegswijzen*, die toelichting vorderen, gehandeld. Wij beginnen met

I. *Benamingen.*

A. KALENDIER.

Vs. 3, 35, 182, 335, 1036, 1044. *Kalendier*. Bij dit woord zal ik waarschijnlijk niet weinig kunnen volstaan. Elk weet toch wat bij de Romeinen een *Kalendarium* was, en van waar deze naam afkomt. De eerste dag, namelijk, van elke maand heette *Kalendas*, naar het, op dien dag, bij volksoproeping (van *kalo*, καλέω), aankondigen der dagen, die, na de waargenomen nieuwe maan door den Onderpriester, nog voor de *Nonae* overschoten. Op den-

zelve werden gelden op woeker uitgezet en, zoo 't schijnt, opgeëischt. De schuldenaars hadden hunnen naam (*nomen*), door de geldschieters, in 't Kalendenboek (*Kalendarium*), op den dag en datum opgeteekend. Dit boek werd ook naar 't Grieksch *Ephemerides* genoemd, en komt met ons, aan de Arabieren ontleend, *Almanach*¹⁾ overeen. Het woord is in de moderne talen opgenomen. De Engelschen noemen het *Calender*, de Duitschers *Kalender*, de Franschen gebruiken het woord *Calendrier*, en de Italianen *Calendario*. Meer hier van, en wat verder tot deze stof behoort, vindt men, of in de *Woordenboeken*, b. v. van AMBROS. CALEPINUS (*Dictionar. octo lingg.*), BENJ. HEDERICUS (*Lex. Man. Germ. Lat.*), vooral *Etymologische*, gelijk van MATTHIAS MARTINIUS (*Lex. philol. praec. etymol. et sacr.*), GER. JO. VOSIUS (*Etymologicon L. Lat.*), en *Oudheidkundige*, zoo als van SAM. PITISCUS (*Lex. Antt. Rom.*): — of in breedvoeriger en beknopter *Zamenstellen der Romeinsche Oudheidkunde*, gelijk JO. ROSINUS (*Antiquitatt. Rom. Corpus absolutiss.*), met de gewigtige Bijvoegsels van THOM. DEMPTSTER (Lib. IV. Cap. 2 en 4. en de Paralip. ad. C. 5, p. 238, 244, 262 enz.), G. H. NIEUPOORT (*Rituum, qui olim ap. Romm. obtinuerunt, succ. expl. Sect. IV. Cap. 4. § 2. p. (ed. 6°) 322*). [Vg. SAVIGNY, *Syst. d. heut. Röm. Recht*, T. IV. § 179, die veel heeft uit IDELER, *Handb. d. Math. u. techn. Chronol.*]

Bij deze en andere Schrijvers kan men ook berigt ontvangen aangaande de twee andere hoofdafdeelingen der maanden; zoo der *Idus*, met wie nagenoeg de tweede helft der maand aanving, als der *Nonae*, welke, door onzen Schrijver vs. 163 vermeld, in Maart, Mei, Julij en October van zes, in de anderen van vier dagen was na den eersten: — van de *Idus* werden *negen* dagen rugwaarts geteld: van daar de benaming *Nonae*.

¹⁾ المنع. Zie de Schrijvers, aangeh. door G. KUIPERS, Aant. op D'ARVIEUX, *Reis naar den grooten Emir*, bl. 6.

B. KERK- FEEST- EN VASTENDAGEN.

Vs. 37. *Quatertemper. (Jejunia quatuor temporum.)* Viertijdige Vastendagen, ingesteld, zoo men meent ¹⁾, door PAUS CALIXTUS I (+ 14 Oct. 222), opvolger van ZEPHIRINUS. Dezelve vallen in elk vierdendeel jaars ²⁾ op Woensdag, Vrijdag en Zaterdag ³⁾. Onze Schrijver geeft de aanwijzing welke de Woensdagen zijn; de anderen volgen van zelf. In den Almanak treft men ze thans aan. Het eigenlijk doel der instelling schijnt niet regt bekend te zijn. Naar LEO M. (Serm. XVIII. *de jejuniis decimi mensis*), bij SALVAGGIO (*Antiq. Chr. P. II. Lib. II. p. 273* ed. Mogunt. 1788 aangehaald, verg. Serm. LXXXIX.), zal de insteller de geloovigen, door alle tijden des jaars, matigheid en onthouding hebben willen leeren, »want alle de elementen dienen den Woorden Gods tot ons onderrigt.” Intusschen schijnt op die dagen ook de plechtige ordening der Priesters vooral aan de orde geweest (naar GELASIUS, *Ep. 9 ad Episc. Lucan.*, in MANSI *Concil. T. VIII.*), en gemeenschappelijke gebeden gedaan te zijn, »om vrome en wijze Opzieners ⁴⁾.”

¹⁾ BELLARMINUS, *de bon. Opp. L. II. c. 6.* PELLICIA, *de Chr. Eccl. politica*, T. I. p. 429 (ed. Colon. 1829). Beiden bouwden waarschijnlijk op PLATINA, *de Vitis Pontiff.* p. 24 (ed. Colon. 1626).

²⁾ PHILASTRIUS, *Catal. Haeres. (Bibl. Pp. T. IV.)*, PLATINA en LEO M. Vermoedelijk (PLATINA wijst daarheen) was het oorspronkelijk eene gewijzigde navolging van de *viertijdige Vasten* der Joden, vermeld Zach. VIII. 19.

³⁾ Naar overoud Christelijk gebruik, om op *die* dagen, in *elke* week te vasten, als herinneringsdagen van der Overpriesteren beraadslaging tegen Jezus, zijne kruisiging en zijn verblijf in het graf. Daarvan gewagen de *Constit. Apost. L. V. c. 15.*, PETRUS ALEX. *Λόγος εις τὸ πάσχα*, c. 15 en and.

⁴⁾ Voor deze en gene in deze Aanteekening voorkomende bijzonderheid ben ik verplicht aan de dienstvaardigheid van den bekwamen Schrijver der *Geschiedenis van het kerkelijk leven der Christenen, gedurende de zes eerste eeuwen* (I. D. Amst. 1844), W. MOLL. Met een kort woord spreekt J. M. SCHROECKH over het onderwerp (*Chr. Kirchengesch. XVII. 115*). Verg. VENEMA, MOSHEIM, enz. alsmede BINGHAM, AUGUSTI, RHEINWALD, BINTERIN en andere dergelijke Schrijvers.

Bij de oude Saxers mogten op dezelveu geen vuur- of waterproeven genomen worden, om ze niet te onteeren. Zie THOM. MARESCHAL *Obs. ad Vers. Anglo-Sax.* P. II. p. 528 sqq. *Euang. Goth. et A. S. ed. Junii.*

Vs. 51, 69, 74. *Vigilien.* De Schrijver denkt hierbij even weinig aan de zoogenaamde *zielmissen*, als aan de vier *drieurige nachtwaken* bij de Romeinen. Hij spreekt van de dagen, op welke, naar de kerkelijke voorschriften, ter *voorbereiding* tot de jaarlijksche Kerk-Feesten, *gevast* moest worden. Zie vs. 73, 76, 78. Hij geeft ook op, hoe vele en welke die Feesten zijn. Wie daarvan iets meer weten wil, kan onder anderen — opdat ik, korthedshalve, dezen alleen aanwijze — te regt komen bij GISE. VORTIUS, in *Disp. 2. de Sabbatho et Festis* (in *Selectar. Dispp. theol.* Parte III. p. 1284 et seqq.), en de Schrijvers, door hem aldaar en elders, b. v. p. 1314, 1317 et sq., alsmede in zijne *Politica Eccles.* Lib. II. Tr. 4. C. 1 en 2. Tom. I. p. 970 sqq. aangehaald. De oorsprong van den naam ligt in de gewoonte der vroegere Christenen, om den nacht, die de gedachtenisviering der Martelaren, of den dag des Heeren, voorafging, ter voorbereiding tot derzelver regte viering, in de voor den gemeenschappelijken godsdienst bestemde plaatsen, tot aan het aanbreken van den dageraad, met vasten, bidden, psalmgezing en het aanheffen van het *Sanctus, Sanctus, Sanctus* enz., of van het *Gloria in excelsis Deo*, en derg. door te waken. Die nachtvergaderingen zelve, oorspronkelijk ten tijde der vervolgingen ontstaan, toen men in stilte en heimelijk, uit vrees voor overval en mishandeling, moest te zamen komen, mogen wel mede eene gedeeltelijke navolging van het gebruik der Joden geweest zijn, die hunnen Sabbat met het ondergaan der Zon op den voorafgaanden dag, tot heden toe, aanvangen. Ook nu nog is, onder ons, de naam van *Heilig-avond* niet

onbekend. (KIL. » *Heyligh auend*, » *seriae praecedaneae*; » *seriae quae solennes ferias praecedunt*; vulgo *dies vigiliarum: vigiliae*. Ap. Eccles. ita Kerst-auend, Jans-auend, » *Paesch-auend etc.*») Over zeer velen dezer Feestdagen spreekt B. HUYDECOOPER, op MELIS STOKES *Kronijk*; zie den Bladwijzer op 't woord *Dag*.

Vs. 79, 84, 87. *Advent*. Vier Zondagen voor Kerst-tijd (*Quatuor Tempora Adventûs*) worden aldus benoemd. Zij gaan (der gedachtenis van) den *adventus Domini*, 's Heeren aankomst op aarde, vooruit. G. V. D. SCHUEREN noemt in den *Teuthonista* dezen tijd: *Advent fur Christmisse*: en het Hoogduitsch-Latijnsch Woordenboek van HEDERICH: » *Adventszeit vor Weinachten*, da von der Zukunft Christi » *geprediget wird*” ¹⁾. Zoo zegt men dan ook *Advents-sonntag*, *Adventswoche*, *Adventsvogel* (Colymbus Immer L.). Naar den Kalender, vóór het werk van onzen Schrijver geplaatst, ging dat jaar de Advent in den derden December, zijnde den derden dag na St. Andries, die op 30 Nov. valt. In dit jaar (1845) gebeurt, wat de Schrijver zegt:

Ghevalt die dach oec Sint Andries
Tsonnendaghes, —
De Advent sal daer in gaen.

Vg. iets lager bij vs. 112.

Vs. 91, 103. *Carnacio* (*incarnatio*) beteekent het tijdsbestek, dat berekend wordt naar, of aangevangen is met, de geboorte (menschwording) van den Zaligmaker. Bekend is het, dat oude Kerkleeraars de hier onder schui-

¹⁾ Dat althans op de Zaturdagen in den Adventstijd Matth. I. 21 e. vv., Luk. I. 26 e. vv., 39 e. vv., III. 1 e. vv. in de Kerken der Saxers werd voorgelezen, blijkt uit de Registers der Kerkelijke Lezingen. Zie MARE-SCHAL, t. a. p. bl. 532.

lende verborgenheid, onder anderen, den naam gaven van ἔνσαρκος γένεσις, ἔνσαρκος ἐνανθρώπησις enz. (SUICERUS, *Theol. Eccl.* in v.). Van daar is 't woord *invleesching* (ἐνσάρκωσις, Lat. *incarnatio*) ontstaan, en de Heiland zelf geheeten de *vleeschdragende God* (θεὸς σαρκοφόρος); willende men daarmede uitdrukken, wat geleerd wordt Jo. I. 14 en 1 Tim. III. 16. Het is onnoodig, hier bij eenigen Schrijver opzettelijk aan te halen. Bij allen die over Dogmatiek, Dogmengeschiedenis of Kerkelijke Historie geschreven hebben, kan men, wat hiertoe betrekking heeft, vinden. *Annus incarnationis Domini primus, secundus* enz. is dan: 't eerste, tweede enz. jaar na 's Heeren geboorte. Dat kerkelijk-latijn ging in dit punt, gelijk in zoo vele anderen, in het volks-spraakgebruik over: en, gelijk men van *benedictie, temptatie, contemplatie* enz. enz. sprak, zoo deed men 't ook van *incarnatie*, of bij verkorting (vooral als er 't voorzetsel *in* voorgezet werd) *carnatie*. De Dichters der XIIIe en XIVe eeuw hielden den latijnschen uitgang in *o* bij, dien zij somtijds ook wel in *oen* verlengden, zeggende zoo wel *incarnacioen*, als *Platoen, Ciceroen, Catoen, promissioen* enz. Vg. MELISSTOKE, *Rijmkr.* B. I. vs. 94 en B. IV. 1126, en ald. B. HUYDECOPER, D. I. 14. II. 261; die bij de eerste plaats een vers uit de *Ystor. Bloeme* aanhaalt, waar de benaming niet op het jaargetal, maar op zekeren dag ziet: eene groote zeldzaamheid.

Vs. 112. *Besloten tijd.* KILIAEN verklaart het door *tempus, quo nuptiarum solemnitates prohibentur*. Zulk een tijd komt tweemaal in 't jaar voor. Eens *a feria quarta Cinerum usque in Octavam Paschatis inclusive*, en nog eens *a prima dominica Adventus usque in diem Epiphaniae*. Wegens de heiligheid der feesten van Christus geboorte en opstanding is het onvoegzaam geacht, van den eersten Zondag in December aan, tot na Driekoningendag

(13 Jan.), en in de groote Vasten tot na Paaschen, openbare vernakelijkheden, muziek- en danspartijen, vrolijke bruiloften en derg. toe te laten. Wegens het verbod hiervan, waaraan ook, in sommige landen, de Policie de hand houdt, is die tijd *tempus clausum* geheeten. Onlangs is dezelve in Saxen, op hoog gezag, eenigermate veranderd en ingekrompen. De aanhef der *Ministerial-Verordnung, die Beobachtung der geschlossenen Zeiten in polizeilicher Hinsicht betreffend*, van 21 Oct. 1843, luidt: »Die wegen der *Fasten* — und *Advent* — oder sogenannten *geschlossenen Zeiten* bestehenden polizeilichen Vorschriften [von 1624, 1659, 1673 en 1680] haben bisher im Lande sehr verschiedenartige Anwendung erfahren.“ Men acht nuttig dezelfen wat in te kórtén. Nu volgt eene bepaling der dagen, welke voortaan (*hinführo*) »als *geschlossene Zeiten*, in Beziehung auf *öffentliche* »und *Privatlustbarkeiten*“ zullen moeten gelden. T. w. boetdagen, met den voorgaanden avond; de weken van Zondag *Laetare* aan, tot en met den eersten Paaschdag; de eerste Pinksterdag met den voorafgaanden Zaterdag; de laatste Zondag na Triniteit met den voorgaanden Zaterdag, en de laatste week voor Kersttijd, met den eersten Kerstdag ingesloten. In al die tijden mogen volstrekt geene *Musik-* und *Tanzhalten* op publieke plaatsen, geene *Privat-bällen*, zelfs niet in *Privat-häusern*, geene *Concerten* enz. plaats hebben. Dan komen nog bijzondere bepalingen § 3. omtrent »demjenigen Theile der *Fasten-* »und *Advent-Zeit*, welcher *bisher* zur *geschlossener Zeit* »gerechnet würde, *künftig* aber hinsichtlich der *Musik-* »und *Tanzhalten* zur *offener Zeit* gehört.“ (Zie *Allgem. Kirchen-Zeitung* voor 1843. N°. 197. S. 1637; en nog eens ald. voor 1844. N°. 20. S. 166.)

Zoo veel hiervan. Maar nu nog een woord over de *Variant*. In L. en U. wordt, voor *besloten tijd*, gelezen *huveltijt*. Is dat eene uitdrukking *κατ' ἀντίφασιν* (als *lucus*,

quia minime lucet, Parcae, quia minime parant), *huweltyt*, omdat het *celebreren* der huwelijken dan eene — ongeoorloofde zaak is? Niet waarschijnlijk. Is het dan veeleer de tijd, waarin herten, hazen, konijnen, als ook de visschen, om met J. V. MAERLANT te spreken, *plegen te nooten en riden*, en de jagt op het wild, en het vischen met netten op de rivieren, gesloten en verboden is, ten einde eene geheele uitroeijing van het gedierte voor te komen? Maar dat komt niet uit met het opengaan der jagt in half September: dan toch zou de *besloten* (of *huwel-*) *tijd* geheel anders vallen. In dit jaar (1845) ging die, welke begonnen was 1 Dec. 1844, den 12 Jan. uit. Van daar drie weken later was Zaterdag vóór den 2^{en} Febr. (Zondag *Quinquagesima*) de *grote Vastenavond*, en Dingsdag den 4^{en} Febr. de *gewone Vastenavond*. Den volgenden dag (5 Febr.) begon de andere *besloten tijd*, die uitging of ophield d. 30^{en} Maart (en meer eigenlijk dan de vorige, den naam van *Huweltyt* — doch niet uitsluitend — zou hebben kunnen dragen). [»Zou de eerste beteekenis van »*huwen* misschien zijn *verbinden*, en van daar *besluiten* (in-)»*sluiten*), nog kenbaar in 't *huweljk-sluiten*? Dan zou *huwel-*»*tijd* juist hetzelfde zijn met *besloten tijd*?» De lezer oordeele.]

Vs. 40, 98, 114. *Grote Vastelavont* of *Vastenavond*. Het zou water in de zee dragen zijn, over deze benaming, en welke dag er door verstaan werd, opzettelijk hier te handelen. Want B. HUYDECOOPER heeft dit, met zijne bondige geleerdheid, voor meer dan zeventig jaar gedaan in zijne *Breedere Aant.* op MELIS STOKES' *Rijmkronijk*, B. X. vs. 984. Deel III. bl. 437—444. Aan het eind schijnt hij toch tot geene zekere beslissing gekomen te zijn. Misschien zou hem onze Schrijver zijn te hulp gekomen, en, daar hij tusschen de Zondagen *Esto miki* (of *Quinquagesima*) en *Invocavit* (d. i. *Quadragesima*) weifelde, den eersten hebben doen kiezen. Vg. het gezegde bij vs. 112.

C. ZONDAGSLETTER.

Vs. 118. *Zondagsletter*. Men weet, dat vermits de dagen der weken (Zondag, Maandag enz.) niet alle jaren op denzelfden datum (1, 2, 3 enz.) vallen, tot gemak bij tijdsberekening, de zeven weekdagen, op het voorbeeld der Romeinen, met Letters, A—G, aangeduid worden. De eerste weekdag is Zondag. Die letter nu, welke éénen Zondag merkt, blijft dien aanwijzen gedurende het geheele jaar. Is die A, dan komt G voor Maandag, F voor Dingsdag, en zoo verder, altijd rugwaarts, tot Zaterdag, die dus B heeft. Alleen komen op een Schrikkeljaar twee Letters. Is de Zondagsletter het jaar te voren A geweest (gelijk in 1843), dan is zij in dit volgende eerst wel G, maar alleen tot den 24^{en} Februarij, en van daar wordt zij F (zoo als in 1844), en in het daaraan volgend jaar E (gelijk nu in 1845). Het is hier de plaats niet, om den oorsprong, de reden en het nut dezer uitvinding aan te wijzen: 't is genoeg, den term te doen verstaan. Werken over de Sterrekunde moeten door hem, die meer verlangt, geraadpleegd worden. Bij voorb. (om een te noemen) de *Astronomie théorique et pratique* par M. DELAMBRE, Tom. III. p. 697. Ch. XXXVIII. § 32 et suiv. — Of ook J. DE GELDER's *Cosmographische Lessen*, in de *Eerste Bijlage*, § 12. enz. bl. 501 enz. — Of men zie *l'Art de vérifier les dates* etc. T. I. p. 77 et suiv. (§ 18).

D. LOOPEL-, OF SCHRIKKEL-, OF SCAUDEL-JAAR.

Vs. 89, 94, 96, 116, 127, 354, 356. *Lopeliaer*, en in de Varianten *Schrickeliaer*. Beide deze benamingen zijn van eene en dezelfde beteekenis. *Loopen* en *schrikken* zijn beide hetzelfde als *springen*, en van daar *met sprongen zich voortbewegen*, *saltu currere*. In 't Gothisch is *Hlaupan saltare*. Marc. X. 50: *Is afwairpands wastjai*

seina ushlaupands *quam at issu* (hij afwerpende zijn vest (kleed), *opspringende* kwam tot Jezus). Zoo ook in 't Angelsaxisch *Hleapan*; van waar *Hleapere* een *springer*, *Hleapestre* een *springster*, danseres enz. Desgelijks in het Engelsch *to Leap*, *a Leap*, *a Leaper*, enz. En in het Cimbrisch, IJslandsch, Deensch, enz. Vg. JUNIUS, ZAHN (FULDA), DE GABELENTZ EN LOEBE (vooral voor 't Gothisch), SCHILTER (*Thes.* III. 554.), WACHTER (*Gloss. Germ.* S. 935). — *Schrikken* is thans wel, door plotselijk en onverhoeds aankomend gevaar op eens ontsteld en beangstigd worden, maar het heeft die beteekenis verkregen van het uitwendig verschijnsel, dat daarbij doorgaans plaats heeft, het snel *opspringen*. Dat *springen* is dan ook de eerste en eigenlijke. WACHTER geeft uit OTFRIED voorbeelden van *schrieken*, *salire*, *saltare*, *prosilire* (IV. 26. 3.), *niderschrieken*, *desilire* (II. 4. 158.), *ufyrschrieken* (IV. 19. 85); ook een van *uperschrieken* (*Gloss. Pex.*): en vergeet niet den *Heuschrecke* (bij TAT. *Heuschrecken*, locustae, saltatrices), 't zelfde met O. Hd. *Sprinkel*, ons *springhaan*, Eng. *grasshopper*, Fransch *sauterelle*, hieruit te verklaren (fol. 1467 en 729). KILIAEN kent *schrikken* ook nog voor *dissilire*, *subsilire*, *prosilire*, en verklaart het w. *schrikkeljaar*, zoo wel als *schrikkeldag* en *schrikkelmaand* van het *overspringen* eens dags, bij de verschikking der onbeweeglijke feesten, om het vierde jaar (*quia series festorum anno bissexto immutatur, praetereundo transsiliendoque unum diem*). — In het geschrift van Br. THOMAS, *Natuurk.*, goedgekeurd door Br. AERNT (in den band van 't Utr. HS.), komt te meermalen het woord *scaudeliaar* voor¹⁾.

¹⁾ Dus bl. 2^b. *Merc dat binnen vier iaren een scaudeliaer coemt, en heeft meer enen dach, dan die ander iaren hebben: en die dach die die scaudeliaer meer heeft, is mede gerekent voer een dachuaert van tien milen.* bl. 3^b. *Mer int scaudeliaer is die maen vier daghe oudt — — dat scaudeliaer enen dach meer heeft.* bl. 8a. *Dat ierste*

Dat *Scaudeljaar* hetzelfde te kennen geeft met *Schrikkel-* en *Loopel-jaar*, is duidelijk genoeg. Maar de *eigenlijke* beteekenis is niet dezelfde. *Scaudel* is veeleer hetzelfde met het Hoogduitsche *schalt* (*scault*), waarvan 't werkw. *schalten*, trudere, *einschalten*, intrudere. *Schalttag*, *Schaltjahr* is *dies intercalaris*, *bissextilis annus*. Dus zoo veel als *Invoegjaar*, wegens den ingevoegden dag tus- schen 28 Februarij en 1 Maart ¹⁾. Over den oorsprong dezer inschuiving berigt reeds, doch niet geheel naauw- keurig, *Suetonius* in *Jul. Caes.* C. 40. — Meer er van kan men, des verlangende, in de reeds aangehaalde en andere Oudheidkundige en Sterrekundige Werken en Handboe- ken vinden. Hoe noodig het zij, tot juiste bepaling des tijds van gewigtige gebeurtenissen, er op te letten, wan- neer schrikkeljaren geweest zijn, is o. a. op te maken

iaer daer dat scaudeliaer wert in beghonnen, heeft driehondert viue- eñseestich daghe ses vren acht momenten () min. Dat ander iaer na tscaudeliaer heeft driehondert viueeñseestich daghe ende ses vren acht momenten min. Dat derde iaer na dat scaudeliaer heeft driehon- dert viueeñseestich daghe ses vren acht momenten min. — — In dierre maent [zulmaent, waarover straks] heft de maen dertich daghe alst scaudeliaer is — die sonne windt in dat scaudeliaer bouen huereu loep tweendertich momenten; eñ die maken te gader verzament enen dach binnen hondert daghe [lees: iaren] eñ twintich daghen binnen welker tijt dertich scaudeliaer comen. — — bl. 8^b. Dat scaudeliaer sal beghinnen op sente mathys daghe om die saken die voerghescreuen sijn, eñ dan eest scaudeliaer, als men die minste iaren ons he'n doy- len mach in vier gholiken. — — op sente mathys auont int scaudel- iaer. — — Mercke, waer dat sake datmen tscaudeliaer niet en hiel- de, soe soude comen enz.*

¹⁾ Vg. hiermede eene andere afleiding, bij L. TEN KATE, in zijne eerste *Proëve van geregeldde afleiding.* (*Aenl.* II. 348, 356.)

(*) Wat hij dezen Schryver momenten zijn, blijkt uit zijne tijdsverdeeling. »Dach en eñ nacht (zegt hij) maken vier vierdeel, eñ een vierdeel is dat vierde deel van een »natuurliken dach: eñ een vre is dat seste deel van eenen vierdeel: ende punctus »is een vierdeel van een vren: ende een moment is tiende deel van enen punctus: »uncia is dat twaelfde deel van eenen momenten: athomus is — — dat seuen ende »veertigste deel van eenre uncien. — — Dertig terenties maken tien vren. Dertich bis- »sene maken twintich momenten: ende twintich momenten maken een half vre.» fol. 7b.

uit hetgeen HUYDECOPER, op MELIS STOKES, aanmerkt, D. I. bl. 276 en 297, en III. 442. — Of nu, gelijk BILDERDIJK oordeelde, *Loopeljaar* een ouder woord geweest zij dan *Schrikkeljaar*, en daarom door de Afschrijvers van L. en U. in het laatste veranderd, durf ik niet verzekeren. Het komt mij echter daarom niet onwaarschijnlijk voor, dat *loopen*, in de beteekenis van *springen*, wel bij de Gothen en Saxers, maar niet bij de Franken (Frankteutschen) en Alamannen in gebruik was; die het, gelijk wij nog heden, alleen voor *currere* bezigden. Zie WACHTER.

E. NAMEN DER MAANDEN.

Vs. 45, 1111. *Spelmdent*. Dat die maand bedoeld wordt, welke wij *Herfstmaand*, of, met den Latijnschen naam, *September* heeten, is duidelijk genoeg. Maar, van waar deze benaming? Zeker niet van het woord *spel*, of het werkw. *spelen*. Er is niets dat ons daartoe leidt. Daarentegen schijnt de opvatting van KILIAEN zeer aannemelijk; volgens wien het eigentlijk *Speltmaand* heeten moest; van *spelte*, far: zoodat de naam den tijd der inoogsting van de spelte aanwijst. F. HALMA was van dezelfde gedachte; gevende, onder 't w. *spelte* (épeautre), nevens *speltebier*, ook *Speltemaand* op, dat hij door *Herfstmaand* verklaart (*Nieuw Nederd. en Fr. Woordenb.* op 't w.). Zoo doet ook VAN HOOGSTRAATEN (*Nederd. en Lat. Wdb.* bl. 757 der uitg. van H. VERHEYK), de *spelte* vertalende *alica*. En vermits van deze tarwesoort zekere drank, *speltebier*, gebrouwen werd, en onze Voorouders, in de overige gewesten zoo-wel als in Brabant, groote liefhebbers waren van allerlei graanbrouwsels of bieren, zoo mag *hun* de spelteoogst wel gewigtig genoeg geweest zijn, om er de negende maand naar te benoemen, terwijl wij de tiende, naar dien der wijndruiven, *Wijnmaand* heeten. De insmelting der *t* (of *te*) zal wel niemand hinderen, die aan *kersdach*,

kersavond, kersfeest, voor *kerst-* (of *Christ-*) *dach* enz. denkt. Er komt nog bij, dat dezelfde maand September ook *Gherstemaend*, naar KILIAEN (ab hordei messe) genoemd werd: en wie kent het beroemde *gerstebier* niet?

Vs. 1061. *Wedemaent* (*Widemaent* U). Het is die, welke men gewoonlijk *Junij* noemt, of ook de *Zomermaand*: terwijl *Julij* thans veelal *Hooimaand* geheeten wordt. Oudtijds was dat zoo niet; imuiers niet altijd en doorgaans. VAN DER SCHUEREN althans noemt, in den *Teuthonista* bl. 165 (uitg. van CLIGNETT), *Junij Hooimaend* en *Julij Bramaend*. Dit laatste (opdat ik, in het voorbijgaan, het woord opheldere) is wederom eene verkorting, door de *Syncope*, die in het dagelijksche leven zoo vaak voorkomt, ontstaan. Gelijk men, b. v. *Oma* voor *Hoogmade*, *Borof* voor *Bodegraven*, *Haestert* voor *Haastrecht*, *Stolk* voor *Stolwijk* enz. hoort zeggen, zal men ook al ligt *Bramaand* voor het volle *Braakmaand* gezegd hebben. Bij ons is het buiten gebruik geraakt: doch de Duitschers bezigen hun *Brachmonath* nog heden en dage gelijk van ouds. Toevallig komt mij, terwijl ik aan dit stuk bezig ben, eene plaats in CODEAU'S *Kirchengeschichte* (XXXV. 96.) onder de oogen, waar van den negen-en-vijftigsten Bisschop van Regensburg, JOHAN GEORG *Graf von Herberstein* gezegd wordt, dat hij niet lang na zijne verkiezing, en zelfs »noch vor erhaltener bischöflicher »Weihe» ten j. 1663 »den 12 Tag des *Brachmonates*» overleden is. Maar, welke maand is nu de *Braakmaand*? Naar v. d. SCHUEREN is het *Julij*, maar naar KILIAEN (bij wien VAN HASSELT nog anderen aanhaalt) is 't *Junij* (*mensis, quo agri repastinantur* etc.). En met dezen komen de Hoogduitsche Woordenboekschrijvers, b. v. HEDERICH, WEIDENBACH e. a. overeen. Laatstgemelde geeft, als gelijkkluidend: *Braakmaand, Zomermaand, Wiedemaand* en *Junius*, en verklaart den *Brachschein* door de *nieuwe maan in Junij*. *Hooimaand* (*Heumonath*) is bij k., n., w. en ande-

ren *Julij*. Zoo ook in den *Kalender*, door de afschrijvers in H., L. en S. voor ons Dichtwerk geplaatst. (Doch deze verschilt weder daarin, dat *Junij Gersmaend* geheeten, en dit door het beeld van een *grasmaaijer*, in de daarbij gevoegde teekening, opgehelderd wordt.) Den naam geven wij (bij omzetting van *gers* of *gars* in *gras*) aan de maand *April*. En zoo kent KILIAEN die ook reeds als *Grasmaend*, in onderscheiding van *Gerst-maend*). *Hewmonet* en *Hewinmanoth* was, naar WALAFRIDUS STRABO en EGINHART, in vroegere eeuwen (tijdens de regeering van KAREL den GROOTEN) de naam van *Julij*, en *Brachmonet* die van *Junij*. (Zie SCHILTER, t. a. pl. fol. 568, waar nog vrij wat meer opmerkenswaardigs voorkomt). Van waar intusschen die verscheidenheid in het gebruiken van dezelfde benaming? Waarschijnlijk daarvan (zou ik denken), dat dezelfde werkzaamheid, waarnaar de Maanden benoemd zijn, nu eens meer in deze, dān in gene, verrigt wordt. Waartoe b. v. verschillende weersgesteldheid, een later of vroeger voorjaar, of een koeler of warmer, vochtiger of drooger, zomer, en derg. aanleiding geven kan. Een ander voorbeeld van hetzelfde verschijnsel zal ons straks voorkomen in de *Slachtmaand*. Doch, *hier* is nog de vraag overgebleven: waarom, gelijk bij onzen Schrijver, ook elders, b. v. bij KILIAEN — om van sommigen onzer gewone Almanakken niet te spreken — de *Zomermaand* ook *Wede-* (*wide-*, *wiede-*) *maand* genoemd wordt? Die *Wiedemaand* schrijven, schijnen het van het werkw. *wieden* (*sarrire*, *exstirpare*, Fr. *sarcier*) af te leiden. En zekerlijk is het *wieden* van hof en akker, in dezen tijd des jaars, bij droog weder, eene der gewone Landmans en Hoveniers bezigheden. Maar het is vreemd, dat bij de oude Schrijvers, gelijk bij den onzen, wel *Wede-* (en *Wide-*) maar niet *Wiede-* maand gelezen wordt. Zoo is het, b. v., ook bij *Br. THOMAS*, bl. 19^a. »*In den vijftienden dach voer dat die wedemaent ingaet, so clint die Sonne enz.*»

Naar KILIAEN is *Wedemaand* eigenlijk *wedermaand*; *mensis*, voegt hij er bij, *quo tempestates plerumque oriuntur*. Maar, zijn *tempestates* stormen, dan zou de naam veel beter voor Februarij, Maart, September, November, dan voor Junij, passen. Of denkt hij aan onweder, met donder en bliksem, dan zou Julij en Augustus veel meer in aanmerking komen. Men zou misschien, met weinig minder grond, *Wedemaand* voor *Weidemaand*, of *Widemaand* voor *Wijdemaand*, kunnen nemen; 't eerste, wegens de uitmuntende voedzaamheid der weiden na April en Mei, en vóór de verzengende hitte van Julij en Augustus; 't andere, om het voorname Sint-Jans-feest, dat met nog al meer dan gewone *wijding* of viering werd waargenomen. Vg. onzen Schrijver, vs. 55 e. v. Doch het komt mij voor, dat de zaak onzeker en het *énigste* hier het redematigst is. *Wedemaand* kan immers niet zoo veel als *Wendemaand* zijn? Ware het zoo, dan zou het beantwoorden aan *Windelmaand*, voor *December*, en lag de reden der benaming voor de hand, wegens het *solstitium* en den schijnbaren terugtred der zonne den 21sten der maand. Doch de oude Saxers noemden *Wendenmonath* (zooowel als *Wead- of Feod-monath*) de Oogstmaand (Augustus). Zie SCHILTER, t. a. pl.

Vs. 1121. *Sente Bannisse* ga ik hier voorbij, als waarover reeds in de *Inleiding* (bl. 41 e. v.) is gesproken. Maar, wat is

Vs. 1144. *Slachtmaand*? Hier ter plaatse moet het *December* zijn. Maar bij ons is het de maand *November*. Zoo ook bij KILIAEN, die er de verklaring van geeft: *q. d. mensis jugulatorius, a solenni jugulatione pecorum et boum*. Bij de oude Saxers heette zij, en, zoo het mij voorkomt, om dezelfde reden, *Blot-* (of *Bloth-*) *monath*, *Bloedmaand*. SCHILTER, t. a. pl. Of de Hoogduitschers den naam (*Slachtmaand*, *Schlachtmonath*) kennen en gebruiken? 't Schijnt zoo, naar WEIDENBACH: maar HEDERICH

noemt November den *Winter-Monath*, en voegt er bij: »*eilfter Monath in unserm, neunter aber in dem alten »Römischen Calender von 30 Tagen.*» Onze Wintermaand, trouwens, noemen zij *Christ-Monath*, naar de *Christ-Misse*, het *Kerstfeest*, dat in dezelve gevierd wordt. GODEAU (boven aangehaald) schrijft, dat DIETRICH VON AVENSBURG overleden is »den 5 Tag des *Wintermonates*», en RUPRECHT VON NEUBURG »den 1 Tag des *Wintermonates*»: maar GEORG VON PAPPENHEIM »den 10 Tag des *Christmonates*,» en ZOO OOK FRANZ WILHELM VON WARTENBERG »den 10 Tag des *Christmonates*.» (S. 83, 88, 91, 96.) Wijst dit niet duidelijk een onderscheid aan? G. V. D. SCHUREN noemt *December* de *Wyntermaynt*: maar *November*, naar de voorname Misse of Feest, *Alreheiligenmaynt*. Zoo geeft de Kalender, vóór 't Dichtstuk van onzen Schrijver, in overeenkomst met hem, vs. 1127, voor *November* ook: »de maent van *alre heilighen misse*»: doch *December* wordt genoemd *Slachmaent*. Dus vertoont zich hier mede het verschijnsel, straks bij vs. 1061 opgemerkt: en de reden mag wel wederom daarin liggen, dat het jaarlijksch veeslagten in beide de laatste maanden des jaars geschiedt; dat van het rundvee meest in de voorlaatste, in de laatste meest dat der verkens. — Over dit onderwerp, in deszelfs geheelen omvang beschouwd, verdienen vooral gelezen te worden: JON. DAN. MEYER, HOEUFFT (in DE JAGER's *T. M.* III. 223-262), BUDDINGH en anderen, boven aangehaald bl. 42. Na hunnen en anderer arbeid behoeft nu ook door mij niet gesproken te worden over de namen der twee eerste maanden, naar

Vs. 1151 en 1159. *Louwmaand* (*Laumaent*) en *Sprokkelmaand* (*Sporkelle*). Te minder, daar reeds lang te voren (ten j. 1763) daarover, met de hem toen reeds eigene, wijdstrekkende en bondige geleerd- en belezenheid gehandeld heeft M. TIJDEMAN (*Verh. over het begin des jaars en de Duitse benamingen der beide eerste maanden*, in de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderl. Letterk.* D. I.

St. I. bl. 1—32. Vg. H. v. W., *Nader Onderz. waerom Januarij Louwmaend genaemd zij*, in dezelfde *N. Bydr. D. I. St. IV. bl. 473—500*. 't Schijnt — hoe vreemd het zij — dat MEYER deze Verhh. niet gekend heeft. Jammer voorwaar, dat den uitmuntenden TYDEMAN naderhand tijd of aanmoediging ontbroken schijnt te hebben, om, naar zijn voornemen, voor het Publiek, ook naar de namen der overige maanden onderzoek te doen." — Bij hem vindt men, o. a., ook de opheldering, niet alleen van het woord *Hornung* (of *Hornug*), dat KAREL de Grootte voor Februarij gebruikte (zie uit EGINHART, SCHILTER t. a. pl.): maar ook van *Sel*, *Sol*- of *Sulmaent*, welke waarschijnlijk oorspronkelijk dezelfde beteekenis had, die namelijk van *Fuulmaend*. Van dit woord maak ik hier alleen daarom opzettelijk gewag, wijl het de benaming is, van welke Br. THOMAS zich gedurig bedient. Bij v. f. 8^a. »*Die zulmaent is die leste maent onder den ghetal der maenden dat Julius Cesar sette.*" f. 19^b. »*In den vijftienden dach voer dat die Zul ingaet, clint die sonne op in den teyken, dat aquarius heyt.*" En, gelijk hier ter plaatse Januarij *Juul* genoemd wordt (»*in den vijftienden dach voer dat die maent — die men Juul heyt, ingaet, soe gaet die sonne wt den teyken dat heyt Sagittarius enz.*"); zoo worden elders (f. 12^a) de namen der maanden aldus opgeteld: »*Meert, April, Mey, Wedemaent, Hoymaent, Oestmaent, September, October, November, December, Juul, Zul.*" Over de benaming *Jul* heeft, na IHRE en anderen, gehandeld HOUFFT t. a. pl. bl. 260, die dezelve in verband brengt met het (jubel-)feest van 's Heilands geboorte, daar de *Angelsaksen* de twaalf eerste dagen na d. 25 Dec., dus ook Januarij 1—6, *Geol* noemden. Zou men anders ook denken kunnen aan eene verkorting van *Julius*, als ter eere van JULIUS CAESAR, den vroegeren verbeteraar des kalenders, aan deze maand gegeven, sedert men *Julij Hooymaent* of *Wedemaent* geheeten had? — Met een enkel

woord zij hier nog aangemerkt, dat de Variant bij L., voor *Slachmaent* gevende *Nachmaend*, waarschijnlijk door eene schrijffout ontstaan is. In vele HSS. vindt men dikwerf *Nota* zoo geschreven, dat wij, naar ons gewoon schrift, er *Floca* uit zouden lezen (flata): zoo kan het ook hier geweest zijn in 't HS. van den Auteur, of eenig vroeger afschrift, door L's Afschrijver gevolgd. Indien deze naam echter ook elders mogt aangetroffen worden, zou men misschien anders mogen oordeelen. Want de *Maand*, in welke de *langste nacht* gevonden wordt, zou gansch niet oneigen daarvan den naam *Nachmaend* kunnen dragen. Maar ik althans heb dien, tot dus verre, nergens elders gevonden; gelijk dan *WACHTER*, *NEDERICH*, *KILIAEN*, v. D. *SCHUEREN* enz. er almede van zwijgen.

E. NAMEN DER WEEKDAGEN.

Vs. 1430 en 1439 e. v. Over de *namen* der *Weekdagen*, derzelver oorsprong en beteekenis, hier uit te weiden, zou zijn, eene Iliade na HOMERUS te schrijven. Na anderen heeft J. GRIMM (*Deutsche Mythologie*, 2^e druk, S. 112-116 en elders, b. v. S. 226 e. v.) daarover voldoende gehandeld. (Vergelijk ook K. WESTENDORF, *Over 't gebruik der Noordsche Mythologie*, in de *N. Werken van de Maatsch. d. Nederl. Letterk.* III (1829), bl. 262 en elders: alsmede D. BUDDINGH, *Verh. over 't Westland*, bl. 240 enz.). Anderen ga ik korthedshalve voorbij. — Alleen bij den naam *Saterdag* bepaal ik, met een kort woord, de aandacht. Onze Dichter heeft terecht, van vs. 1399 aan, gezegd, dat de Heidenen — bepaaldelijk echter de Romeinen, en (*misschien*) op hun voorbeeld de Galliërs, Germanen en Noordelijker wonende volken — de *dagen* benoemd hadden naar de *zeven Planeten*, die zij als Goden erkenden en door gebeden en offeranden vereerden. Vervolgens, dat op voorgang en door den invloed van HIERONYMUS en

REDA, die afgodische namen veranderd waren, en, naar de orde van opvolging, Zondag de *eerste*, Maandag de *tweede* dag der week (en zoo verder Dingsdag de *derde* enz.) in de kerk, d. i. (denk ik) bij alles, wat godsdienstige zaken (feesten, vastendagen, liturgische functien enz.) betrof, waren genoemd (verdoopt) geworden; alleen met uitzondering van den *Saterdag*, wiens heidensche naam behouden was wegens deszelfs beteekenis, die — en zelfs wel in dubbelen zin — eene Christelijke verklaring — die des *Rustdags* — hebben kon. »Want,” zegt hij, »*saterdach* ruste bediet. En, God rustte, eerst na de zesdaagsche schepping, daarna, toen hij, na op vrijdag gekruist »en gestorven te zijn, in het graf op saterdag rustte. »Reden waarom men den naam *Saterdach*, d. i. *ruste*, »behouden heeft.” Afgezien van de dogmatische dwaling, immers onnaauwkeurigheid, waarmede wij hier niets te maken hebben; — afgezien ook van het min juiste der meening, dat men *algemeen* de namen zou veranderd hebben, waarvan het tegendeel, zoo in de Romaansche talen (b. v. aan *Lundi*, *Mardi*, *Mercredi* enz.) als in 't Oud-Saxisch, Angelsaxisch, Oud-Hoogduitsch, enz., en zulks tot in Sagen en Mythen toe, blijkbaar en kennelijk is (zie GRIMM, t. a. pl.); — afgezien, eindelijk, daarvan, dat, waar de Heidensche namen voor de zes overigen, of althans voor vijf derzelve (den 2^{den} tot den 8^{den}), behouden bleven, die van den *zevenden* juist (alleen, of met dien van den *Zondag* — dien men *dag des Heeren*, *Dimanche*, *Frontag* (*dies Domini*), heette —) veranderd is geworden; hetzij in *Samedi*, *Sambaztag*, *Samistag*, voor *Sabbedi*, Sabbatsdag (*dies Sabbathi*), hetzij in *Sunnunaband* (*Sonnabend*) of *Laugardagr* (*lör* (of *löver*) dag) enz.: — afgezien van dit alles, is toch onze Dichter hier, vrees ik, niet te verdedigen. *Saterdag*, hoe men *Sater* ook opvatte, 't zij van den Romeinschen *Saturnus*, 't zij van den Oud-Saxischen *Saeter*, kan niet

rust of *rustdag* beteekenen, maar is noodzakelijk de dag, aan Saturnus of Sater gewijd, naar die Planeet of die Godheid benoemd. *Saturnus* nu zelf, hetzij men den naam afleide van *satus* (subst. *zaaijing*, adj. *geplant*), of van *satur* (verzadigd), of van *σάθῃ* (*membrum virile*, ap. ARISTOPHANEM), of van *סתר* (*schuilen*, *Deus Latius*), hoe men 't neme (waarover vg. MARTINUS, VOSSIUS enz.), nooit is hij de *Rustgod* ¹⁾. Zoo ook *Saeter*; of men het woord van *Sáza* afleidt en dus *lagenlegger* (duivel) vertalen moet (Angelsax. *saetere*); of dat men aan *surtur*, en daarmede aan het *zonnevuur* of aan het *onderaardsche vuur* te denken hebbe (zie GRIMM, S. 226, 227 en BUDDINGH, bl. 295, 296); hoe men het ook neme, ook deze was geen God, wiens dag men, om zijns naams wil, *rustdag* heeten kon. Dat de zevende Planeet in het Hebreuewsch *שבתאי*, van *שבת* *rusten*, genoemd wordt, zal onze Dichter wel niet geweten hebben: en al ware dit eens zoo, dan nog kon hij daarom niet schrijven, dat »*saterdach ruste bediet*." Wilde men ook *bedieden* in ruimeren zin nemen, zoo dat de *laatste* weekdag kon geacht worden als op rust na de voorgaande werkdagen te wijzen, daarmede was dan nog niet opgehelderd, dat men, wegens de ruste Gods en de grafrust van Christus op dezen dag, den naam *Saterdach* niet had willen veranderen (vs. 1439 *om dese saken* enz.). En dit zelfde verbiedt, al kon het er anders ook bij in aanmerking komen (des neen!) aan de *viering* (d. i. rust, *feriae*), hetzij door geene

¹⁾ De Schrijver van het werk — (onder het afdrukken eerst gezien) — *De naturis rerum* (hetzij ALBERTUS MAGNUS, hetzij THOMAS CANTIPRATANUS), geeft (Lib. XVII. cap. 9.) deze zonderlinge verklaring: »*Dicitur autem Saturnus, quasi Saturnitatis numen; et hoc forsitan propter illud, quod in ascensione syderis hujus iacta semina mortificantur in terra, ut fructum afferant in saturnitatem omnis. Nisi enim prius iacta semina mortificentur, fructum afferre non possunt.*”

reis te ondernemen ¹⁾, 't zij door feesten, *Saturnalia* genaamd, te denken. Wat dan? Er schiet, dunkt mij, niets over dan eene vergissing te erkennen, welke *Sabbathum* met *Saturni dies* verward heeft. Die verwarring is wel zonderling: maar wie weet wat er bij *hem* gestaan hebbe, wiens leiding onze Schrijver gevolgd is? En, door welke soort van etymologizéren van *Saturnus* kan afgeleid zijn 't Latijnsche *quies*, zie ik niet in; al wist men ook in dien tijd o. a. *Presbyter* te verstaan, als *praebens iter*: want dáár was nog ten minste eenige flauwe overeenkomst van klank, hier daarentegen komt onwillekeurig het *Menagiaansche Cheval* van *Equus* in de gedachten, waarvan men zeide:

*Cheval nous vient d'équus, sans doute:
Mais il a bien changé en route.*

G. LUCHTDUIVELN.

Vs. 709—730 en 789—802. Hier zou gelegenheid zijn tot breedspakige uitweiding over Joodsch en Heidensch, Oostersch en Westersch, bijzonder Noordsch bijgeloof; over deszelfs veelvuldige overblijfsels tot op den huidige dag: en over het al of niet betrekkelijke daarop van hetgeen de Apostel aan de Efezeren schrijvende, aangestipt heeft, zoo van den *Ἀρχὴν τῆς ἐξουσίας τοῦ αἰῶνος, τὸ πνεῦμα τὸ ἐνεργεῖν*, als van de *ἀρχαί, ἐξουσίαι, κοσμοκράτορες τοῦ σκότους, τὰ πνευματικά τῆς πορνείας ἐν τοῖς ἀποικιστοῖς* (Efez. II. 2. VI. 12). Doch, zulk een verhoog zou alhier zijne regte plaats niet vinden. Bijbelverklaarders mogen over het laatstgenoemde, Oudheidkun-

¹⁾ TIBULLUS (Eleg. I. 3. 18), door GRIMM bl. 111 aangehaald, doelt hier op, daar hij zijn onlust om op reis te gaan, onder dit voorwendsel verborg:

*Causatus — —
Saturni sacram se renuisse diem.*

digen over het eerste en tweede — de *Betpooverde Wereld* van B. BEKKER, met bedachtzaamheid gelezen, over alles — geraadpleegd worden ¹⁾. Mijne taak is het slechts, de alhier voorkomende *benamingen* voor den lezer verstaanbaar te maken. Zij worden vs. 715, 717, 718, 719, 722, 723, vermeld. Uit de Heidensche, vooral Noordsche en Germaansche Godenleer oorspronkelijk, zijn ze in de Middeleeuwen vermengd met hetgeen men in de Christenheid geloofde en beleed aangaande den *Duivel*, als het hoofd der *Booze Geesten*, en aangaande deszelfs handlangers en dienaren. Zij heeten dan alhier *Nachtridders*, *Haghetissen*, *Varende Vrouwen*, *Goede Kinderen*, *Coubouten*, *Alven*, *Nikkers*, *Maren*, *Minnen*.

Bij de onkunde der oude, Noordsche en andere volken, die echter veel, 's nachts zoowel als over dag, onder den blooten hemel verkeerden, is het geen wonder, dat zij, met eene niet geringe mate van verbeeldingskracht beedeeld, op de gedachte kwamen, dat het luchtruim met wezens van lichtere stof, lucht, damp of vuur, bevolkt was. De opvlammingen of elektrsche verschijnselen, sommige van welke ook nu nog wel met de namen van *Vliegende Draak*, *huppelende Geit* en dergelijken bestempeld worden, de verschietende Sterren, de Vuurkloten, de Dwaallichtjes, de vlammetjes aan scheepsmasten, die men Castor en Pollux plagt te noemen, en wat niet al? inzonderheid echter de zonderlinge verschijnselen van het zoo beweeglijke Noorderlicht, het flikkeren, branden, hoog opwaarts schieten van de stralen, het kleurverschieten enz., in één woord, de vurige verhevelingen waren wel geschikt, om de menschen zich te doen inbeelden, dat zij Luchtgeesten, rijdende, varende, schie-

¹⁾ Eene niet onbelangrijke Bijdrage levert het door F. A. BORNEMANN vertaalde *Testament van Salomo*. Zie ILLGEN'S *Zeitschrift für historische Theologie*, 1844. III. 9—56.

tende, vechtende, en elkander wel eens beschietende, of eenig ander wezen, bijzonderlijk ook hun spel met de menschen drijvende, boven en rondom zich zagen, of ook anderszins gewaar wierden ¹⁾. Zoo kwamen zij op 't denkbeeld van

1°. *Nachtridders*, of misschien naauwkeuriger *Nachtridderessen*, Geesten of geestachtige wezens, vooral (zoo niet alleen) van het vrouwelijk geslacht, welke des nachts reden, *Nachtrijders*, zoo als zij in de *Edda* genoemd worden (*Qveldridha*, *Myrkridha*). En, gelijk de verbeeldingskracht, ongebreideld door rede en proefondervindelijke kennis, altijd verder en verder gaat in 't versieren, zoo wist men dan ook al dra, dat zij, bij dien *gandreidh*, dien tooverrid, wolven bestegen en door slangen zich voeren lieten. Oorspronkelijk voor een goed slag van Godinnendienaressen gehouden en aangebeden, veranderden zij, na de invoering van het Christendom, eerst in vijandiggezinde, zeer te vreezen, doch niet onoverwinnelijke, afgodische wezens: terwijl naderhand derzelve nachtrid, booze geaardheid en tooververrigtingen werden overgedragen op menschelijke vrouwen, vooral ouden. Een bijgeloof, dat tot in de tweede helft der XVIIIe eeuw stand gehouden, tot de zoogenaamde Hexenprocessen aanleiding gegeven, en velen onschuldigen het

¹⁾ Ieder herinnert zich hierbij, wat men te Jeruzalem, eenigen tijd voor deszelfs verwoesting, in de lucht, vóór zonnenopgang, meende te zien. Vg. FL. JOSEPHUS, *Van den oorlog der Joden tegen de Romeinen*, B. VI. H. 31. (476) [Cap. V. (XII) § 3. ed. s. HAVERKAMPT. "Ἰσθῆ πρὸ ἡλλοῦ δίσσεως μετέωρα περὶ πᾶσαν τὴν χώραν ἄρματα καὶ φάλαγγες ἔνοπλοι διάττονται τῶν νεφῶν."] Ik vind ook elders, »dat »onder C. Marius en C. Flaccus, in de lucht hemelsche wapenen in »'t Oosten en Westen gezien zijn, nadat even te voren een gedruisch gehoord was, en werpspietsen uit den hemel schenen te vallen, terwijl »wederkeerig wapenen en lansen van de aarde met geratel naar den hemel opstegen." *Bijdragen van buitenl. Godgeleerden*, Deel VI. (1844) St. 1. bl. 115.

leven gekost heeft, of altoos op inkerkering en schrikkelijke mishandeling (gelijk, onder honderden anderen, der 74 jarige moeder van den beroemden Astronoom, JOHAN KEPLER, ten jare 1620 te Güglingen, veertien maanden lang) te staan gekomen is. — Doch dit alhier slechts in 't voorbijgaan. Van die Nachtrijdsters schijnen niet wezenlijk — misschien zelfs niet soortelijk — onderscheiden te zijn de

2°. *Hagetissen*; waarbij men ligt aan het *Amphibie*, de *Haagdis* (Eidechse, Lacerta) zoude kunnen denken, en het des noodig is, een oogenblik stil te staan. GAWW, bij dezen geheelen Mythenkring onze voortreffelijke wegwijzer, geeft er een zeer duidelijk en aannemelijk bericht van. Het komt daarop neder, dat *Hägetesse* een Angel-Saxische form is, en de Oud-Hoogd. *Hagazus* of *Hagazuza* een andere form van hetzelfde woord, dat in het Middel-Hd. *Hegxse* en hedendaags *Hexe*, *heks*, geschreven wordt. De wortel *Hag* schijnt de beteekenis te hebben van begoochelen, met list en slimheid, door misbruik van meerder kennis en hooger vermogen, misleiden en kwellen (betooveren, bekollen). Mannelijke tovenaars heeten daarom ook nog, in Duitschland *Hex*, in Zwitserland *Hagg*, enz. Meer evenwel is het tooveren aan vrouwen toegekend; waartoe haar stiller leven, het zoeken en bereiden van geneesmiddelen en zalven meer toelatende, hare levendige verbeelding, hare neiging tot het heimelijke enz. gereede aanleiding gaven. Meer hiervan te zeggen, schijnt mij onnoodig. Maar belangrijk, op te merken, dat de *verbinding* dezer *Hagetissen* met de erkend-goddelijke verbeeldingwezens, *Asen* en *Elfen*, zoo wel als haar *naam* zelve, in de Angelsaxische Zegens-(Bezwerings-) formule tegen onvoorziens ontstane stekende pijnen, de uitwerksels van hare pijlen, voorkomt; dus toch luidt dezelve, voor zoo veel 't woord betreft:

Gif her inne sie isernes deal,

Hägtessan geveorc, — —

Gif hit vaere *ésa* gescot,

Othe (odde) hit vaere *ylfa* gescot,

Othe (odde) hit vare *hägtessan* gescot — —

This the tō bōte *ésa* gescotes

This the tō bōte *ylfa* gescotes

This the tō bōte *hägtessan* gescotes.

* Ic thin ville helpen. — —

Helpe thin Drythen!

(Gr. S. CXXXVII der eerste, S. 1192 der tweede uitgave.)

3°. *Varende Vrouwen* zijn geene anderen dan de *rijdende* (Nachtridders). Zij varen, zweven, vliegen door het luchtruim, somtijds op dieren, en schieten daaruit gevaarlijke pijlen af. Haar *Gandreidh* schijnt niet, of weinig, te verschillen van de *Heksenvaart* ¹⁾. Van daar de naam *Nahfara*, gelijk in beteekenis met *Nahtrita* en *Nahfrowa*, en overeenkomende alzoo met de *Queldridha* en *Myrkridha*. Die *Nachtpaarten* dienden haar, om te zamen dans- en smulgenot te hebben; of Vrouw *Holda* offers en eerbewijzen te brengen; of ook onverwachts zich in de huizen der menschen kwellend te vertoonen. Hoe dit in later tijd op de menschelijke, aan den Duivel zich (naar waan of laster) verpand hebbende, vrouwelijke too-veressen overgebracht, en wat van hare reizen in St. Walburg's nacht naar den Bloksberg enz. gebeuzeld zij, acht ik vrij algemeen bekend. Den naam behielden zij, zie KILIAEN. — Den ouderdom, intusschen, van deze soort van bijgeloof, kan men, o. a. afnemen uit het verhaal

¹⁾ Nog bij J. VAN MAERLANT wordt *rijden* en *varen* verwisseld, *Sp. hist.* I. P. II. B. 27. C. vs. 17, 18.

— Alse Salomoen plach — —

— te *ridene* — —

So voeren die jongelinge mede

Op paerden —

van *Apulejus*, in het Tweede Boek van zijnen gulden Ezel (*Asinus aureus*).

4°. *Goede kinderen in goeden trouwen* (Var. *Goede kind'er oec en trouwen*: en *Godelinghen ooc en trouwen*). Het schijnt dat hierdoor niet zoo zeer *Wichten* (waarvan zij echter wel eene *soort* kunnen zijn), noch de *Dwergen*, die in spleten en holen der rotsen huisvestten, noch de, aan hen vermaagschapte, *Aardmannetjes* te verstaan zijn: maar zekere *Huisgeesten*, *Stetigot* of *Husing* bij de oude Duitschers, *Lar* (*familiaris*) en *Penas* bij de Romeinen genoemd. Hedendaags schijnt hun de naam van *good fellow* door de Engelschen, *Gesell*, *gut Gesell*, *lieber Nachbar* door de Duitschers, hier en daar, gegeven te worden. Het zijn dan nu niet *Luchtgeesten*, maar *Huisgeesten* (haardgoden), vriendelijke, vertrouwelijke (*familliaire*) Wezens — en wel van het mannelijk geslacht — waarvan hier sprake is. Voor *goede kinderen* geeft L. *Godelingen*. Indien dit geene schrijffout is, zal het zoo veel zijn als *Goedelingen*, naar de *analogie* van *Edelingen*, *jongelingen* enz.: en gevolglijk hetzelfde uitdrukken. 't Zijn dan trouwe, den mensch gunstige Geesten, van welke men wat *goeds*, geene kwelling of onheil, maar veeleer hulp, raad, zegen verwachten kon. Tegen dezen staan, immers gedeeltelijk, over de

5°. *Cobbouden* (*Cobbouten*, *Rubouten* (voor *Ribauden?*)), anders *Kobolden*, *Kaboutermannetjes*. Deze onderscheiden zich door dwerggestalte en roode hoeden, naar 't geen van hen gehouden wordt, en doen wel geen groot leed, maar bijzonder op schepen hun spel drijvende, stellen zij echter alles, om den mensch te plagen, in rep en roer. 't Zijn echte, huisselijke *Plaaggeesten* (*winzige, trügerische Hausgeist*): doch er schijnen ook goedaardige, behulpzame Kobolden gedacht te zijn. (»Der gestiefelte Kater» [op het tooneel in onze dagen weder (bij *renaissance*) te voorschijn gebragt] »im Märchen spielt ganz

»die Rolle eines gutartigen, hilfreichen Kobolds.» GRIMM, S. 171. d. 2^e uitg.) Vg. echter M. DE VRIES, op HOOFT's *Warenar*, bl. 200. Van hooger rang en grooter beduidenis zijn de

6°. *Alven* (Alpen, Elven, Elfen). Onder deze benaming dacht men aan zekere soort van hoogere, met de Goden of Goddelijke Wezens in naauwe verbindtenis staande Wezens. Oorspronkelijk, »lichte, witte, goede Geesten,» en, alsdan tegen de *Dwergen* overgesteld: maar vervolgens onderscheiden in *Licht*, *Donker*- (en, wellicht *Zwart*-) *Alven* (*Liosalfar*, *Döckalfar*, *Svartalfar*). De laatsten werden nog in de XIIIe eeuw met ongunstige oogen aangezien: en toen wellicht voor de eenige *Alven* of *Elven* gehouden. Onze oude Dichtervader JAK. V. MAERLAET, gewaagt o. a. in zijn werk, *der Naturenbloeme*, te meermalen van dezelve in zulk eenen geest. Reeds in de *Inleiding*, vs. 96, doet de zamenvoeging naauwelijks iets goeds vermoeden. Want, nadat hij van God gezegd heeft, dat Die niets *sonder sin*, zonder een wijs doel, gemaakt heeft, en ook *gheene dinc haer seluen makede*, voegt hij er bij:

Noch die *duuelen* noch die *eluen*
Ne makede creature nie.

Doch duidelijker nog blijkt zijne meening, waar hij, b. v. van den *Haan* zegt (in het IIIe Boek), vs. 6669:

Elfs gedrochte ¹⁾ scuwet sijn laud.

Van de deugden des *Jaspis* sprekende (B. XII), zegt hij, vs. 15729:

Sacreert menne, hi u'driuet noch
Quade geeste en *Elfs gedroch*.

En, van den *Onyx* is het desgelijks, vs. 15956:

¹⁾ Dus H., maar L. *gedroch*.

In slaepe es hi aan goeden doene,
Want hi u'driuet serichede
En *Elfs gedroch*, en sulke ding mede.

Gelijk hij (B. III) het sommigen *Pellikanen* ten kwade duidende, dat zij hunne ouders niet, als zij ziek en buiten staat zijn om hun aas te zoeken, gelijk anderen doen, met zelfsoffering, verzorgen, van dezen met verontwaardiging zegt, vs. 7624:

Sulc vliecht vut en voet hem seluen
En beueelt sine Oudren den *Eluen*.

Den *Elven*, die hun geen goed, maar veeleer kwaad doen zullen. — Immers, wat v. MAERLANT door *Elfs gedroch* (*droch*, bedrog, *praestigiae* KIL., ¹⁾) en *Archlist*, naar den *Teuthonista*) eigenlijk verstonde, leeren zijne eigene woorden, in den *Spiegel histor.* I P. I B. 3 Cap. vs. 42. D. I. bl. 6; waar hij van Lucifer en de andere gevallen Engelen sprekende, zegt:

Hem volgede nijt, scalcheit en ouerde — —
Dit zijn die *belagen* mede
Talre tijt die *menscelichede* —
Elfs ghedroch ende fantome,
Touerie comen van desen:
In afgoden — —
Spreken si dicke en *liegen*,
En dit es al omme *ons bedriegen*.

De onbekende Dichter der *Beatrijs* legt zijner heldin, na het herhaald vernemen eener stem in den nacht, vs. 736 de vraag in den mond:

— — *Eest elfs ghedroch*,
Dat mi comt te voren,

¹⁾ Vg. M. DE VRIES, op *Fragmenten (N. Werken van de Maatsch. d. N. L. VI D. bl. 172.*

So maghio certelike scoren

Des duvels ghewelt en sine cracht.

(Waarbij de uitgever w. j. a. JONCKBLOET, in de *Verklarende Woordenlijst*, en die hij aanhaalt, te vergelijken zijn.)

Voor ons oogmerk zal dit van de *Elven* genoeg gezegd zijn, die, naar het Angelsaxisch vers, zoo straks aangevoerd, naast de *Hagetissen* te eener zijde, en boven haar, maar ook te anderer zijde naast de *Asen* (*aesir*) Goddelijke Wezens van den *tweeden* rang) en beneden dezen, in de Noordsch-heidensche Godenleer, geplaatst werden. Het schijnt derhalven, dat men na de invoering van het Christendom er nog geheugenis van behield, dat men in haar eene *derde* soort van Goddelijke Wezens, Ondergodheden, erkend had, en aan derzelver invloed en kracht in zoo verre bleef gelooven, als men beide ook aan Engelen en Duivelen toekende.

7°. *Nickers*. Eene soort van zwarte en den mensch vijandige *Watergeesten*. Zij zijn van het mannelijk geslacht, terwijl de van bloeddorst en wreedheid niet vrije Vrouwelijke *Nixen* heeten. Over de spelling van het woord, deszelfs afleiding, beteekenis, overbrenging op den Duivel, enz. heeft M. DE VRIES t. a. pl. bl. 90 het noodige gezegd, verder naar GRIMM, BILDERDIJK, NIEWMEYER EN SERREUR verwijzende. Thans mogen wij er D. BUDDINGH bijvoegen, in de *Aanteekeningen en Bijlagen* op zijne *Verhandeling over het Westland, ter opheldering der Loo-en, Woerden en Hoven, benevens de Natuurdienst der Friesen en Batavieren*, bl. 78 en vv.; die ook over al het voorgaande verdient nagezien te worden ¹⁾. Eindelijk spreekt onze Schrijver van

8°. *Maren en minnen*. Het komt mij twijfelachtig voor, of hij aan ééne soort van hoogere Wezens, dan aan twee onderscheidenen gedacht hebbe. Dat de Maren

¹⁾ En voeg er nog bij de *Revue Britannique*, Févr. 1842. p. 203 et suiv.

— hem smorghens openbaren
Ende komen halen vier,

zou mij tot het tweede denkbeeld doen overhellen: maar tot het eerste, dat er bijgevoegd wordt:

Maren heten wise hier
Minne.

Doet dit niet (per *metonymian*) aan *Mare*- (of *Meer*-)minnen denken? Doch komen die 's morgens vuur halen? *BILDENDIJK'S* gissing, hoe vernuftig ook, wordt door geen der HSS. gerugsteund. En de lezing van 't Br. HS., hoewel op zich zelve niet verwerpelijk, vermindert de zwaarigheid niet, door de LIEVE *Mume* (eenen vriendelijken watergeest, eene *Nixe*) hier in te voegen ¹⁾. Wat dan? kunnen door de *Maren* ook de mannelijke, door de *Minnen* de vrouwelijke Wezens van deze soort, — door de eersten de *Maar*- (*Meer*-, *Maer*-) *nannen*, door de *Minnen* de *Meerminnen* te verstaan zijn? Behooren de *Nachtmares* en *Nachtmerries* (*Nachtsmares*, bij den *Teuthonista*, »geheten *Effialtes*»), die menschen en paarden nog hedendaags geacht worden te benaauwen (»dat *cynem* dunckt dat sy oer druckende op den lyve liggen of verberen»), tot dit geslacht? Zijn het *Water*- of *Woud*- en *Veldgeesten*? Of is *Nachtmar* een paard, door eene *Elve* bij nacht bereden en als 't ware (per *metonymian*) met haar vereenzelvigd? Of zijn *Maren* vliegende Wezens, aan vogels niet ongelijk, ongeveer als de *Fama* van *VIRGILIUS*, jong, snel aangroeijend, zoo als zeker Dichter den *Liumet* (manuelijke Faam), met zijn gevederd gezin uitvliegende voorstelt? (Gr. S. 703 der 1^e uitg.). — Misschien is dit nog niet stellig en zeker uit te wijzen. Ook hierbij kunnen aanmerkelijke wijzigingen (*nuances*) duisterheid of mindere juistheid, zekere onbestemdheid van voorstelling

1) [Is voor *Mume* niet minne (*minne*) te lezen? N. D. V.]

hebben aangebragt. *Genoeg*, onze Schrijver, van *Maren* en *Minnen* — of van *Mareminnen* — gewagende, en deze, met alle de vorigen als over eene kam scherende, zegt van dezelve, gelijk van al de vermelde, spookachtige Wezens der spoorbijstere verbeelding, kort af:

— het sijn duuelen alle,

Die ons gherne brochten ten ualle.

„Ongelouighe lude segghen” — aldus spreekt *Br. THOMAS*, fol. 28^b en 29^a. [bedoelt hij ook *overgeloovigen*?] — „dat »sijn eenrehande [*zekere soort van*] lude, die des *nachts* »moghen *oueruaren* vele lands; en dat die *doen wonder*, »als sij onderlinghe vergaderen, en heyten ghemeenliken »ongehuer lude of *nachtmerien*; ende dat waren die *enghel* »goeds. Mer nu sijnt die *duuel*, die die lude *bedrieghen* »mit menigherhande *drochgher nye*. In twerehande *manieren* soe *bedrieghen* die *duuel* den mensche in sinen »slaep, enz.” Zie daar de *Varenden*, de *Nachtmerrie*, de *Nachtreizigers*, de *Wonderverrigters* (door sommigen vroeger voor *Engelen* gehouden; maar nu) als ons *bedriegende Duivelen* erkend. De overeenkomst van denkbeelden tusschen onzen Dichter en *Br. THOMAS* springt ook hier in de oogen.

Vg. nog behalve *KILIAEN* en *VAN HASSELT* op *Alf* en *Alve*, op *Varende vrouw* of *Wijf*, *Kabouter* enz., vooral *N. WESTENDORP*, *over de Noordsche Mythologie* (*N. Werken van de Maatsch. d. N. L.* II. D. 1829) bl. 168—171, 177, 215 e. v. en in de Bijvoegselen. Ook *J. W. WOLF's* *Niederländische Sagen* (Leipz. 1843, en de recensie er van in 't *Literaturblatt*, redigert von *W. MENZEL*, voor 1844. S. 65-68); waarvan, in 't *Nederduitsch* vertaald, en met Bijvoegselen verrijkt, te Groningen in 1844 twee stukken in 't licht verschenen zijn¹⁾.

¹⁾ Met vs. 789 e. vv. verg. de, in *de Gids* (1840. I. 14.) aangehaalde plaats, uit de *Reize van S. BRANDAEN*, vs. 1433—1436:

Doen vloen die quade geeste

Met pecke ongheliere

Van den scepe, en maecten tempeeste, Ende met solfviere.

H. LUDEGEER.

Vs. 963. *Ludergheer* (Var. *Luedeghere*, *Leudergeer*, *Lodegeer*, *Lendengheer*). Met voorbijgang van vele andere *benamingen*, acht ik mij verplicht bij dit woord iets langer stil te staan. Wat er door aangeduid worde, zegt onze Schrijver uitdrukkelijk. Het is,

— dat pleget te stane
Recht int midden van der Mane.

Want, gelijk hij zich later (vs. 985 e. v.) uitdrukt,

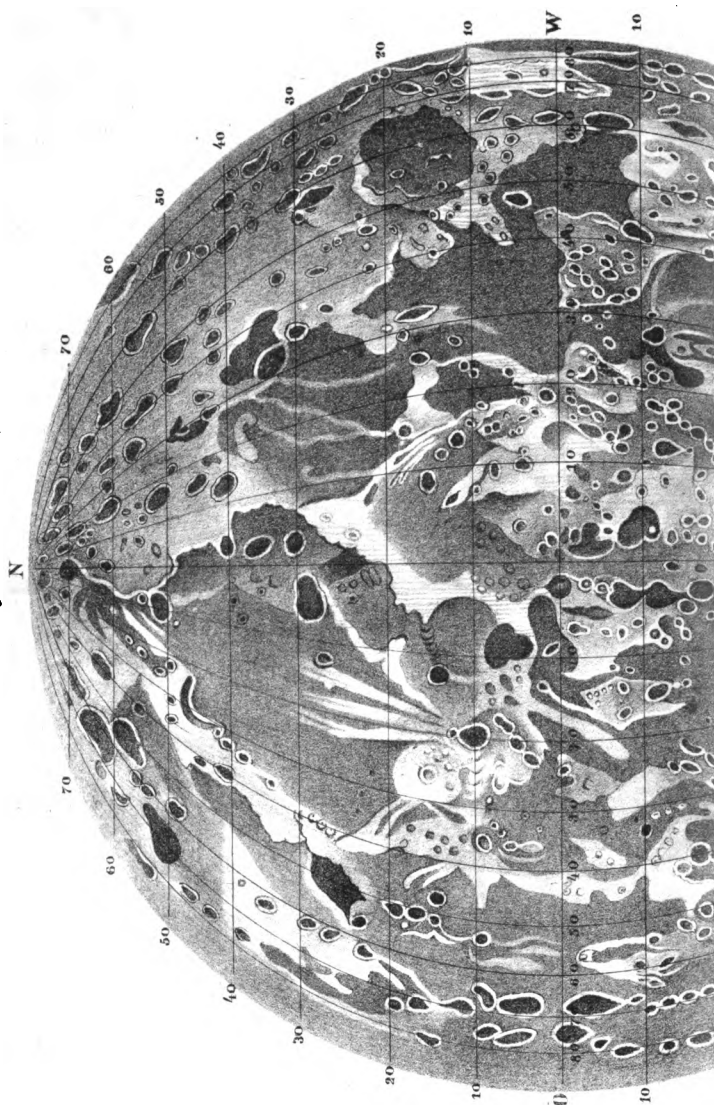
— is de Mane beuaen
Met donkeren striemen diere in staen.

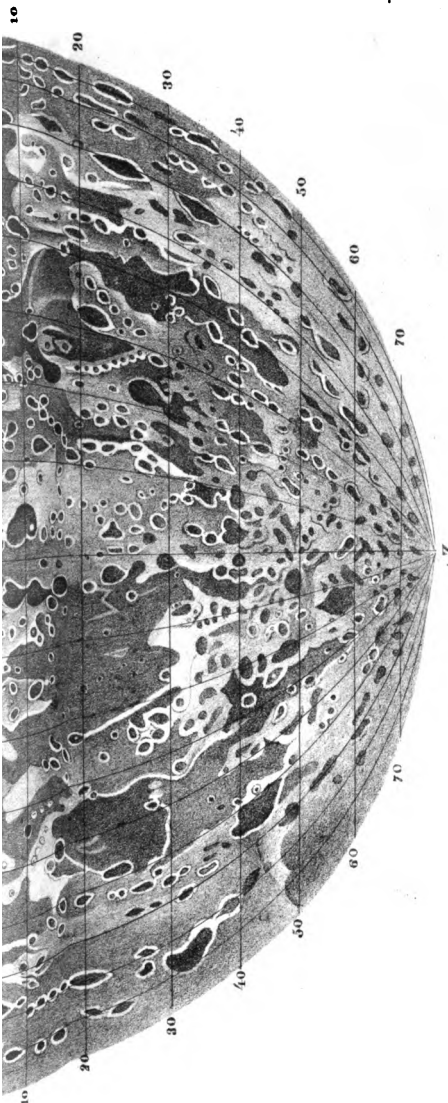
Over de *zaak*, intusschen, heb ik *hier* niet te spreken: wij hebben hier slechts met de *beoording* te doen. Doch, hier is allereerst de vraag: »*hoe* zij eigenlijk luide?" Want wij hebben eene vijfderlei spelling voor ons. Nu, dunkt mij, valt de laatste van zelf weg bij de opmerking, deels dat *len* te ver afwijkt van *lo*, *lu*, *lue* en *leu*, deels dat de *u* gemakkelijk, door eene schrijffout, in *n* heeft kunnen omgezet worden. Voorts is het niet ongewoon, *eu* en *ue* in Handschriften — ja in gedrukte boeken, vooral vóór het midden der XVIIe eeuw — verwisseld te vinden. *Jueght*, *vrueght* enz. valt hierbij ieder in de gedachten. *Lu* en *lue* (niet *luë*) zullen ook wel niet verschillen. (Hoe vaak lezen wij in hetzelfde HS., op de eene plaats *nature*, op eene andere *natuere*, enz.) *Lu* en *lo* verschillen ook slechts door grover of fijner uitspraak. Zoo heeft het Brusselsch HS. van ons gedicht overal *locht*, waar de anderen *lucht* geven. De *r* alleen in *Leudergheer* en *Ludergheer* — misschien in *Lendengheer* tot een *n* verlopen — onderscheidt deze beiden van *Luedeghere* en *Lodegeer*, en komt mij voor, door de gewone volkspraak, euphonisch te zijn ingevoegd. (De *gh* en *g*, en de uitgang *eer* en *ere* behoeven ons geen oogenblik op

DE MAAN.

naar de tekening van *Tobias Mayer*, (in omgekeerten stand)
vervaardigd 1748, uitgegeven 1752 door *Lichtenberg*.

(hier in den regten stand vertoond.)

Hoogste Bergen

op de Maan,		in vergelyking met die		op de Aarde	
Leibnitz is hoog 25,000 parijs roeten.		Dhaulagiri (in de Himalaya) is hoog 24,550 parijs roeten			
Dorfel	25,000	Chimborazo (in de Cordilleras)	20,922		
Huggens	29,800	Ortelos (in Tyrol)	14,000		
Bradlij	24,600	Piek (van Teneriffe)	15,100		
Mont Blanc	15,500	Elina (op Sicilië)	10,300		
Hadley	23,600	Brocken (in't Harzgebirge)	9,000		
Wolff	15,400				
Purbach	10,200				

te houden: niets gemeener in alle oude HSS.) Wij zullen dan *Lu-* (lo, lue-) *degeer*, zonder *r* in 't midden, mogen aannemen (en daarmede aan eene zijde zetten al wat met *Luder* (*loeder*) in eenige aanraking komen kan). Maar, *wie* of *wat* is nu *die*, of *dat*, *Ludegeer*? Dat is, wat dachten de menschen van des Schrijvers tijd bij die uitdrukking, toegepast op, of gebruikt voor de donkere plekken op de Maanschijf? Dachten zij aan eene *zaak*, of aan een' *persoon*? Aan *wat* of aan *wien* dachten zij? Ik zeg: *dachten* — en niet *denken* — zij. Want de Heer WILLEMS heeft mij berigt, dat het woord heden ten dage bij de Gentenaars (en Belgen?) niet meer bekend — veel min in gebruik is. Nu kunnen zij aan *iets*, aan eene *zaak* gedacht hebben; eenigermate zoo, als onze Schrijver, vs. 974 e. vv., of gelijk Br. THOMAS, in de door ons bij de *Inleiding*, aant. 19, aangehaalde plaatsen, f. 3^a, 5^b en 11^a, het maanverschijnsel zich voorstelden. De reden der benaming zou dan misschien op den *etymologischen* weg kunnen gevonden worden. Mijn vriend M. DE VRIES schreef mij daarover, in het vorige jaar (1844), als volgt: »Ik heb »op het woord eene gissing, die mij, wel is waar, in het »geheel niet voldoet, maar die dan toch eene gissing is; »en bij een zoo duister punt moet men daartoe wel zijne »toevlugt nemen. Misschien kan het inzien van hare »nietigheid een stap nader tot de waarheid leiden. — »*Ludegheer* of *lodegeer* kon, dacht mij, wel zamen- »gesteld zijn uit *lode* en *geer*. *Lode*, in den zin van *licht* »is niet onbekend, en bij vele taalkundige schrijvers, »inzonderheid bij de Duitschers, behandeld (*loden*, *lo-en*, »*ge-lo-en*, *gloeijen*, HD. *lodern*, *laaije vlam* enz.). — *Geer* »werd oudtijds voor *boord* of *zoom* gebruikt, zoo als KI- »LLAEN getuigt, en aangetoond is door Z. H. A. (LEWIJN) in »de *Werken van D. A. O. M.*, D. II. bl. 7—10, en kort- »telijk (door STEENWINKEL of CLIGNETT?) in de *Taalk. Men- »gelingen*, bl. 28. (Een voorbeeld haalt HUYDEC. op STOKES,

N. G. A. I.

»B. I. vs. 977, uit *Walewein* aan, schoon hij er geen weg »mede wist.) *Lodegeer* zou dan *lichtsoom* zijn, d. i., de »rand van het licht, de plaats, waar het licht op de maan »ophoudt en de donkere streepen beginnen, die dus het »licht begrenzen of omzoomen. Met die *striemen* toch »zullen, dunkt mij, volgens de gebrekkige voorstelling »van dien tijd, wel de vlekken of bergschaduwten op de »maan bedoeld zijn, gelijk ook GRIMM, zoo ik mij wel »herinner, aanneemt." Ik geef hier zijne »gissing" voor- delijk, ten einde aan zijn vernuft, geleerdheid, beschei- denheid en dienstvaardigheid, stilzwijgend, gelijke hulde te bewijzen. Ik onthoude mij van zijne verklaring van *lo* of *lode* en *geer* verder aan te dringen, maar bevele gaarne zijne »gissing", welke ik vertrouw, dat velen beter dan hemzelve »voldoen" zal, aan de aandacht der lezeren; vertrouwende dat, zoo aan eene *zaak* hier gedacht — en gevolglijk nu ook door ons, in den geest van des Schrijvers »Duitsche" tijdgenooten, weder te denken — is, dezelve zeer aannemelijk zal voorkomen. En zulks te meer, naar mate hij het gevoelen van hen, die de Maan voor een, op die vlekken na, transparent ligchaam ge- houden hebben, schijnt toegedaan te zijn. Vg. vs. 975 e. vv.

Doch die tijdgenooten kunnen ook wel aan een' *persoon* gedacht hebben. Zij zouden, noch de eenigsten, noch, naar allen schijn, de eersten geweest zijn. JACOB GRIMM geeft in zijne *Deutsche Mythologie* (Cap. XVII der eerste uitgave (Goett. 1835) S. 409—412 en 704, Cap. XXII der tweede uitg. (ald. 1844), S. 679—683), verscheidene *Mythen* op, van welke sommigen, ja, op iets anders ¹⁾,

¹⁾ Inzonderheid op een *Haas*. Naar 't Indische volksgeloof draagt *Chandras* (de Maangod) een *Sasa* (Haas), en heeft van daar den naam *Sasin* of *Sasánka* (SCHLEGEL, *Ind. Bibl.* I. 217). Ook de *Mongolen* zien een *Haas* in de Maan: maar bij hen is het eigenlijk geen Haas, maar eene hazen-figuur, door *Churmusta* er in geplaatst, ter vereenw- ging van eene daad van zelfsoffering, in hazengestalte gedaan door

anderen echter op een' *persoon* zien. Om van de *Groenlanders* niet te spreken, die in de maanvlekken of strepen, sporen van *Malina's vingers*, — of van anderen, die er de *tranen* des berouws van *Maria* van *Magdala* in bespeurd hebben, komen hier vooral de *Scandinaviërs* in aanmerking, die er twee kinderen in zagen, *Bil* en *Hiuki*, die, uit de bron *Byrgir* water scheppende, door *Máni* geschaakt, zich nu vertoonen met den emmer *saegr*, aan den stang *simul*, op hunne schouderen. Eene fabel, bij het volk in Zweden nog heden ten dage niet vergeten. — Eene andere ¹⁾, naar GRIMM uit deze Heidensche gesproten, maar naar aanleiding van Num. XV. 32 e. vv. gewijzigd, stelt een' *houtdief* voor, met een aks op den rug en een takkebos in de hand, naar de Maan verbannen wegens zijn misdrijf, op den Zondag gepleegd. Naar eene andere voorstelling waren 't geene takken of rijzen, maar moeskruiden, die hij gestolen had en nu op de schouders draagt. En, naar nog eene andere is de man dronken, oud, lui, bij wijlen stilstaande, terwijl hij een vracht doornakken, bij welker afhouden hij betrapt is, op een gaffel in de Maan draagt, waar hij blijven moet, zijnde in den hemel wegens zijn diefstal niet binnengelaten. Afwijkend daarvan is de mythe, die hier *Isaäk* doet zien, een' bundel houts dragende, die tot zijne opoffering op *Moria* dienen moet. Maar eenigermate komt er weder toe terug die, welke aan *Kain* doet denken, met een vracht doornstruiken op de schouders, als waarmede hij Gode — daar hij dan toch moest en zou offeren — de *geringste* gave van zijn grond dacht op te brengen. Dien naam vermeldt uitdrukkelijk DANTS op

Bokdo Schigemuni. Bij de *Ceylonesen* is het een *Haas*, die *Budha* eerst tot wegwijzer, daarna tot voedsel had willen verstrekken (BERGMANN, MAJER, DOUCE, GR. S. 409 (679)).

¹⁾ Deze *sage* is nog heden onder de landlieden van den Veluwezooom geldende.

twee plaatsen, door GRIMM even aangeduid, en welke in haar geheel dus luiden:

Ma vienne omai, che già tiene 'l confine
D'amendue gli emisferi e tocca l'onda
Sotto Sibilia *Caino e le spine*
E già jernotte fu la luna tonda.

(Div. Com. *Inferno*, Cant. XX. vs. 121 ss.)

En,

Io risposi: Madonna, si devoto
Com' esser posso più, ringrazio lui
Lo qual dal mortal mondo m' ha rimoto:
Ma ditemi: che sono *i segni bui*
Di questo corpo, che laggiuso in terra
Fan di *Cain* favoleggiare altrui?

(Ibid. *Paradiso*, Cant. II. vs. 46 ss.)

Welke aan haar gedane vraag Beatrice zoo beantwoordt dat zij, met verloochening van het volkssprookje, hem de zaak astronomisch verklaart. Bij *Corpo* zegt *Landino*: »Cioè la luna, nella quale i volgari vedendo una certa »ombra, credono che sia *Caino*, c'habbia *in spalla* una »forcata di pruni:» en een ander noemt het eene »favola »del volgo, che sieno quelle macchie Caino, che *inalsi* »una forcata di spine.» (Gr. S. 412 (682)). — Dan, alle deze opvattingen brengen ons — al mogten zij op historischen, en niet, gelijk zij doen, op mythischen grond rusten — nog niet tot verklaring van het woord *Ludegeer* ¹⁾. GRIMM wist niet — (bij de eerste uitgave zijner Mythologie — bij de tweede heeft hij deze bekentenis weggelaten) — »of in 't laatste deel des woords het begrip »heer (exercitus), dan wel geer (jaculum) ligge,» en, ge-

¹⁾ Of zou de broedermoorder Kaïn ook *Leute* (mensen) *geer* (gier) kunnen geheeten zijn? Of *Leude* (manslag) *geer* (tuk op moord)? Of *Ludergheer* (vriend van slecht volk)? Vg. WACHTER, f. 969, 972, 992, 1002.

volglijk den etymologischen weg ter zijde latende liggen, kwam hij op de gedachte (in de tweede uitgave door hem uitgesproken), »dat de eigen naam *Ludger* (Liutker, Leodegarius) welligt in het spel ligt” (zoo als hij het uitdrukt) »en met denzelven eene, thans geheel verlorene, »sage der middeleeuwen.” *Les beaux esprits se rencontrent*. Een mijner vrienden, de Eerw. F. H. G. VAN ITERSOM, was, zonder GRIMM te kennen, of van zijnen inval iets gehoord te hebben, ja lang voor 's Mans gissing (in 1844) bekend gemaakt was, op dezelfde gedachte — en dat met nog meer bestemdheid — gekomen. Men vergunne mij, wat hij mij desaangaande schreef, hier hoofdzake-lijk mede te deelen. »Kan — dus vroeg hij — *Ludgere* »ook zijn *Ludgerus*, die Bisschop van Utrecht was, maar »ook de Oostfriezen en *Saxers* bekeerde? De *Saxers*, »wier [tweede] afgod een gezigt of menschenhoofd in de »halve maan vertoonde. Hoe *Ludgerus* de *Saxers* ver-»lichtte, en dus ook *dat aangezicht in de maan verdon-»kerde*, kar o. a. blijken uit *Batavia Sacra*, vooral p. 572 »e. vg. ¹⁾.” (Met welk werk — opdat ik dit hier met een enkel woord moge vermelden — thans vergeleken mogen worden de Verhandelingen van H. J. ROYAARDS EN E. J. DIEST LORGION, over de *Geschiedenis der invoering en vestiging van het Christendom in Nederland; de tweede*,

¹⁾ »Koning Karel, die hem eerst over de Oostfriezen had gesteld, »heeft hem naderhand tot Herder aangesteld bij de *West-Saxen* enz. » — — Als hij — het eiland [Fosites-land] naderde, — — zagen de »anderen, die op hetzelfde schip waren, een dikke damp of *duister-»nis* uit het eiland hemelwaart optrekken, en daar een helder schoon »licht op volgen; 't welk een voorteecken was, dat de *duisternissen des »Heidendoms* voor 't licht zijner predikingen stonden te *verdwijnen*. » Zoo ras hij dan voet aan wal gezet had, ging hij vliegens de tempelen »van den afgod *Fosetes* onder de voet smijten, en — — hij heeft de »Eilanders, nadat zij in de geloofsgeheimen onderwezen waren, gedoopt »in eene zakere fontaine, aldaar uit de aarde opwellend, enz.”

uitgekomen te Leeuwarden 1842, de eerste, in de derde uitgave, te Utrecht 1844: en de Monographie van W. BEHREND, getiteld: *Leben des H. Ludgerus, Apostels der Sachsen u. s. w., aus archivalischen Quellen neu bearbeitet*, Neuhaldensleben 1842; waarbij Deszelfs *Geschichtliche Denkwürdigkeiten des H. Ludgerus, mit seiner nach ihm benannten Klosters zu Helmstädt* schijnen te behooren, welke gratis bijgegeven worden aan de deelnemers aan 't *Ludgeri-Verein*, ter herstelling van die *Ludgeriquelle bey Helmstädt, die Taufquelle der ersten Christen in Ost-Saxen*, Halle 1842.) — Dan er is nog eene andere opvatting — naar GRIMM »*sicher falsch*» (S. 683 *)), doch — welke in WILLEMS een niet verwerpelijken steun heeft. Het is die van BILDERDIJK, in zijne *Verklarende Geslachtslijst*, Deel I. 327. (II. bl. 198 der derde uitg. 1832-1834). Deze, na gezegd te hebben, dat het woord ('t welk hij — ik weet niet op welken grond — *Ludeger* of *Ludegaar* spelt) »het mannetje in de maan is,» dat gezegd werd een doornbosch op zijn rug te hebben, enz., voegt er bij: »Doch het woord is eigenlijk *Luikenaar*, en van »*Ludig*, nu zaamgetrokken tot *Luik*. Zij hadden bij de »Nederlanders den naam van *maanziek* te zijn, en van »daar deze spotternij.» Van waar hij deze bijzonderheid wist, heeft hij niet gemeld. WILLEMS, die bij zijn afschrift van het Brusselsche HS. (tegenover vs. 685, zijnde vs. 963 van onze uitgave) deze opmerking van BILDERDIJK, en tevens nog dit aangeteekend had: »De naam komt »ook voor in het *Nibelungenlied*. Zie GRIMM's *Rechtsalterthümer*, S. 323;» — WILLEMS dan schreef mij onlangs: » — Alleen zal ik er bijvoegen, dat men te Gent niets »van een' Luikerwael in de maen weet te vertellen. Het »is mij echter niet onwaarschijnlijk dat men in Brabant » — de Luikenaren voor *lunatiek* schold: en zoo zou »*Ludegheer* wel degelijk *Ludiger* of *Ludicker* kunnen wezen. Gij weet, de oude naam van *Luik* werd *Ludick*,

»en ook wel *Ludich* geschreven, in 't Hoogd. *Lüttich*. »En even als HEERLU EN JAN DE KLERK van *Limburgeren* »*Limburcheeren* maken, kan *Ludicker* tot een Luiksch »heertje (Ludegheer) geworden zijn.” — De lezer kieze, uit dit alles, wat hem het beste bevalt; tenzij hij iets beters mogt weten te geven ¹⁾.

II. *Almanak.*

A. De KALENDERS in H., S. en L. voor het Gedicht geplaatst.

Gelijk vooraan in vele *Getijdsboeken*, tot stichtelijk gebruik, zoo werd ook wel aan 't hoofd van *andersoor- tige* Werken, door de Middeleeuwsche Afschrijvers, een geheele Kalender of een brokstuk daarvan, geplaatst. Het laatste ziet men b. v. in het HS. der Koninklijke Bibliotheek, uit hetwelk de *Beatrijs*, door den Heer W. J. A. JONCKBLOET ('s Hage 1841), en een stukje over *Aflaten* door Prof. KIST (*Archief voor Kerk. Gesch.* VI D. bl. 303—318) zijn uitgegeven: gelijk het eerstgenoemde, bij de uitgave van JAN DECKERS *Dietsche Doctrinale* ('s Hage 1842), en mij bij die van J. V. MAERLANT's *Heimelykheid der Heimelykheden* (Dordr. 1838), belangrijke diensten bewezen heeft. Het eerste bewijzen de HSS. H., S. en L. van het Dichtstuk over het *Heel-Al*. Zoowel het eene als het andere zal, indien ik niet mis zie, gediend moeten hebben om, onder anderen, het jaar op te geven, waarin het *exemplaar* vervaardigd was. En in dat geval zou gezegd HS. van de *Doctrinale* enz. van het jaar 1374 (m. ccc. lxxiiij) zijn; want, tegenover de *tafel* dier *Doc-*

¹⁾ Wat, voor het overige, van de schijnbare Maanvlekken te houden zij, zal genoegzaam op te maken zijn uit de teekening, of uit de schets, hier tegenover ingevoegd.

trinale staat: »Int iaer ons heren m.ccc.lxxiiij. es die »Sondachlettre op *a*'' enz. Volgens die zelfde veronderstelling zouden dan HS. H. en S. van 1503 of 1598 en HS. L. van 1587 zijn. Want het getal iij, voor den 1^{en} Januarij ¹⁾ in H. en S., wijst aan, dat wij hier een *derde* jaar hebben van eenen 19 jarigen Maancirkel: en de A. toont den Zondagsletter van dat jaar. Nu komen van de *derde* jaren der onderscheidene Maancirkels, in welke A Zondagsletter was, (97, 539, 543;— 629, 971, 1066;— 1161, 1503, 1598) alleen de straksgenoemden in aanmerking. L., vooraan met xj gekenmerkt, wijst wederom een jaar aan, waarin A. Zondagsletter was in een *elfde* jaar eens Maancirkels (dus: 86, 181, 523;— 618, 713, 1055;— 1150, 1245, 1587): en hier kan ook geen ander gekozen worden dan 1587. (Verg. hetgeen straks bij vs. 135—140 zal worden opgemerkt). Gaarne erken ik, dat ik onze HSS. voor vrij wat ouder had aangezien: doch, zoo zij het zijn, begrijp ik de reden der plaatsing niet van Kalenders, die ons naar het einde der XVIe eeuw schijnen heen te wijzen.

Wat hiervan zij, in deze Kalenders treffen wij *eerstlijk* de dagen der maand aan, van de *Kalendae* (1^{en}), tot de *Nonae* (5^{en} of 7^{en}); van daar tot de *Idus* (13^{en} of 15^{en}), en daarvan tot den laatsten (30^{en} of 31^{en}, Febr. 28 of 29), welke dus is *daags voor de Kalenden* der volgende maand (*pridie Kalendarum*). Die dagen nu worden, en naar de volgorde der *Zondagsletteren* (A, B, C, enz. tot G), en naar Romeinschen stijl, opgegeven, als van 6 of 4 tot 2 vóór de *Nonae*, van 8 tot 2 voor de *Idus*, en van 17, 18 of 19 voor de volgende *Kalendae*, met letters, die voor cijfers gelden. In L. komen, achter de cijferletters, ook nog de woorden *Nonae*, *Idus*, *Kalendas* voor. En, waar de dagen naar de *Kalenden* der volgende maand beginnen genoemd te worden, wordt ook de naam dier

¹⁾ Voor iijj is iij te lezen, zoo als straks blijken zal.

maand bereids er bijgevoegd (b. v. bij Jan. d. 14^{en} leest men: *van sporkelle*; bij Febr. 14: *van maerte*, en zoo vervolgens). Ten *tweede*, worden de *Kerkelijke* vaststaande *gedenk-* en *feest-dagen* (bij L. ook 't beweeglijke *Paaschfeest*) opgegeven (en de voornaamste in kreupele rijmpjes, met een heel of half woord herhaald). Ten *derde* ziet men, hier en daar, aangewezen, dat het *aderlaten*, hetwelk destijds, nevens het *purgeren*, en wat men *keren* noemde, zeer in gebruik was, op zekere dagen en uren (wijken) verboden wierd. Den stand der Planeten op zulk een tijd achtte men zeker daarvoor ongunstig (Verg. onzen Dichter, vs. 1247—1286.) *Eindelijk* vindt men, vóór de aanwijzing der dagen in elke maand, naar de Zondagsletteren, ook nog romeinsche cijferletters, die het *Guldengetal* of den *Maancirkel* ¹⁾ uitdrukken; welke, dien ten gevolge, nooit hooger dan tot 19 loopen kunnen. De elf dagen, in elke maand, voor welke geene zulke cijfers staan, zijn die, op welke gedurende den loop dezes Cirkels geen Nieuwe Maan plaats heeft. Wat de anderen betreft, men ziet, dat in het *eerste* jaar van den Maancirkel, van welken hier in den Kalender bij H. en S. questie is, de Nieuwe Maan op den 23^{en} Januarij viel, omdat er i (1) voor dezen datum staat. Van deze 23 afgetrokken 11 (welk getal het verschil beteekent tusschen het Zonnejaar en het Maanjaar), zoo verkreeg men (in het *tweede* jaar) 12 Jan.; waarvoor om die reden ij (2)

¹⁾ » *Nous distinguons, avec les anciens Computistes, le Cycle de la lune du Cycle de 19 ans ou Nombre d'or; quoique plusieurs auteurs — les confondent: ainsi que Cyclus lunaris et Cyclus decemnovennalis sont pris indifféremment l'un pour l'autre. Tous deux sont de 19 ans, mais le Cycle lunaire commence 3 ans plus tard que le C. decemnovennale. Cette différence vient des Grecs et des Juifs modernes*” etc. *L'art de vérifier les dates*, § 14. Tom. I. p. 62. Waar van den Joodschen kalender geene sprake is, is er geene zwarigheid in het volgen der *plusieurs auteurs*.

geplaatst is. Van deze 12 wederom 11 aftrekkende, verkrijgt men (voor het *derde* jaar) den 1^{en} Jan.; waarvoor dan iij (3) gezet werd. Bij deze 1, omdat het beneden 11 is, telt men 30 op, en men had (voor het *vierde* jaar) 31; doch vermits dit nog binnen de grenzen van Januarij viel, plaatste men er nogmaals (3) voor. Van dit getal 31 aftrekkende 11, verkreeg men 20 Jan., waarvoor men deswegens iijj. (4) zette. Van 20 wederom 11 aftrekkende, had men 9 Jan., en schreef er voor .v. (5). Bij de 9, omdat het getal beneden 11 is, telde men wederom 30 op, en had dus 39; waarvan 11 afgetrokken gaf 28 Jan., waarvoor derhalve .vi. (6) gezet werd. En zoo ging men verder voort tot het getal 19 toe. Eveneens behandelde men de overige maanden. Bij voorb. in Februarij was de Nieuwe Maan in 't *eerste* jaar op den 21^{en}, in het *tweede* op den 10^{en} ($21 - 11 = 10$); in het *derde* op den 29^{en} ($10 + 30 = 40 - 11 = 29$), doch, wijl het geen schrikkeljaar, en de maand slechts van 28 dagen was, niet aangeteekend: in het *vierde* jaar viel N. M. op den 18^{en} ($29 - 11 = 18$); in het *vijfde* op den 7^{en} ($18 - 11 = 7$); in het *zesde* jaar op den 26^{en} ($7 + 30 = 37 - 11 = 26$); in het *sevende* op den 15^{en} ($26 - 11 = 15$); in het *achtste* op den 4^{en} ($15 - 11 = 4$); in het *negende* jaar op den 23^{en} ($4 + 30 = 34 - 11 = 23$); in het *tiende* op den 12^{en} ($23 - 11 = 12$), en zoo voorts. — Zoo was het dan gelogen met den Maancirkel, in H. en S. bedoeld, welks *derde* jaar de Zondagsletter A had. Doch anders met dien, in welks *elfde* jaar dezelfde Zondagsletter (A) gevonden werd. Hier was de *eerste* Nieuwe Maan den 21^{en} Jan. (op Sinte Agnieten dag); de *tweede* den 10^{en} ($21 - 11 = 10$); de *derde* den 29^{en} ($10 + 30 = 40 - 11 = 29$); de *vierde* den 18^{en} ($29 - 11 = 18$); de *vijfde* den 7^{en} ($18 - 11 = 7$); de *zesde* den 26^{en} ($7 + 30 = 37 - 11 = 26$); de *sevende* den 15^{en}; de *achtste* den 4^{en}, en zoo vervolgens. Men ziet daarom ook j voor 21 Jan., ij voor 10, iij voor 29,

iii) voor 18, .v. voor 7 Jan. geplaatst, enz. — Het viel niet zeer moeilijk, op deze wijze den ouden altoosdurenden Juliaanschen Kalender samen te stellen. Thans, sedert de instelling van den nieuwen of Gregoriaanschen stijl, is dezelve niet meer van toepassing. Doch vroeger was zulks geheel anders: en de verdiensten van een' PIERRE D'AILLY, wiens voorslag aan de Kerkvergadering van Constanz »der Gregoriaansche Kalenderverbetering »den weg schijnt gebaad te hebben,» en (om geen anderen te noemen) die van JOANNES MULLER (*Regiomontanus*), die het eerst een van gebreken gezuiverden Kalender geacht wordt (in zijne *Astronomicae Ephemerides*) te hebben aan het licht gebracht, behoort men, ook nu nog, naar waarde te schatten. Zie WEIDLER, GASSENDUS, KAESTNER en and. door J. M. SCHROECKE aangehaald in zijne *Chr. Kirchengesch.* XXX. 456 en 460.

B. G. V. LIENHOUT'S UITVINDING.

Vs. 147—160. De Latijnsche verzen of hoe noem ik best deze veertien zinledige regels, welke hexameters moeten zijn, hoewel er verscheidene fouten in vallen op te merken, onder anderen, om iets te noemen, dat aan den vierden regel of vers een voet ontbreekt, die, wegens het doorloopen der Zondagsletter, zelfs bij gissing niet in te vullen is; deze latijnsche regels dan geef ik hier, zoo als BILDERDIJK die, gedeeltelijk naar het *Leydsche* Handschrift, als verzen geredigeerd heeft. In het *Haagsche* HS. (waarmede dat van *Schomaeus* meestal overeenkomt, doch waarin de woorden doorgaans door een punt of stip van elkander afgescheiden zijn) staan ze aldus:

Lustra gule fremit edilo trux
 Batrat ardua glinfo Effert
 Crepans*) bliaro gog finter eorū duco
 breves apros genibus nero data cas
 sis belus agro fluit Extra diversa
 cubabo astra gravans fugit edro cre
 pans bonus Arte gufeno Ecce docente
 areus brao gresse flevit eue distro
 boves Anguilla grucs fleo daciani
 Castra beas angendo fores est dextra
 Cibro austrica laus flat Edastro capud
 ascella gofo Expelli decijs cini bliagro
 grave fiat errans dico beat adulans
 grex slietro ovans clam bonitas al
 gendo fit extra digna clebando Algens
 grex fugitat edoco cane blandus Amans
 gfo Effert dogma cremans liarus
 grex fastus eorum.

U.
Austra - edulo crux
*b/atr*at - glinfo + dira
 (batrat S.) (arduo S.)
frater (ook S.) (Buco S.)
 *) (Voor *Crepans* heeft S. *Repans*.)
fuero
fugis
 -
 (arens S.) *carens* b/ao gressu *fuit*
 (Dictro S.)
b/oes enguilla - fleo datiani
 (ang - S.) (leo S.)
cibeo - glans - + beat (+ beat S.)
 (elbro S.)
assecla gofo - cini - bliaro
 (gofo S.)
flietro donans clauī al-
 gedo - elbando (algens S.)
edico - bladus (amans S.)
bliaro

Het *Leydsche*, hoezeer even weinig als het *Haagsche*
 vrij van vele en grove fouten, overtreft hetzelfde hier in
 zoo verre, als het *over het geheel* betere lezing geeft, en
 den hexametrischen versbouw in het oog doet vallen.
 Dus luiden hier de regels:

Austra gule fremit. edilo. crux. bact*. ardua. gluifo.
 Effre. dira. crepans. vliaro. gog frater eorum.
 Duco. breves apros. genibz nero. data. cassis
 Belus agro. fluit. extra. diuersa cubabo.
 Astra. grauans. fugis. edro crepans. bon° arte. gufeno.
 Ecce. docente. arens. bino. gressu fleuit eue.
 Discro boues. anguilla. grucs fleo datiam
 Castra. beas. augendo. fores. est dexta cibeo
 Austrica. laus. flat. edastro. caput beat. assecla. gofo
 Expelli. detijs. ciui. bliagro graue fiat

Errans dico. beat. adulans. grex fletio ovans
 Glam. bonitas algendo fit ext'' digna tlibando.
 Algens. grex. fugitat. edito. clauē. blandus. amans. glo
 Offert. dogma. cremans. liaro grex. fastus eorum.

Ik meende deze twee afschriften hier den lezer te moeten onder de oogen brengen, om hem, des begeerende, de redactie van *BILDERDIJK* te doen nagaan en beoordeelen. Ter bevordering waarvan ik dan ook de Varianten van de *Utrechtsche* recensie (en tusschen haken () die van 't HS. S.) der *Haagsche* heb ter zijde geplaatst; het onnoodig keurende, nog ten derden, of zelfs ten vierden male, de zinledige regels over te schrijven. Liever geef ik op, waarom *BILDERDIJK* eene en andere verandering, als verbetering, in zijnen tekst heeft opgenomen: en doe, op zijn voetspoor — zoo veel het hem mogelijk geweest is of mij nu is — het gebruik kennen, dat de Latijnsche verzensmeder van zijnen kunstigen onzin wilde gemaakt hebben.

Vs. 1 (147) kan *Lustra* niet bestaan: de L is geene der Zondagsletteren. Voor *g* komt *a* (*a, g, f, e*, enz.).

Vs. 2 (148). Na *Effert* (L. *Effre*) ontbreekt in H. een woord, dat met *d* beginnen moet. *BILD.* dacht eerst aan *dum*: maar L. en U. gaven 't uitgevallene *dura*.

Vs. 6 (152). Voor *brao* las B. in H. *birio*, doch niet zonder twijfeling (*«legi possit»*): hij achtte de ware lezing *biao* te zijn. Dit komt der *Utrechtsche*, *blao*, zeer nabij, en wijkt slechts in eene letter van de *Leydsche*, *bino* af: welke laatste misschien de beste is. (*Bino gressu* is ten minste vertaalbaar (*met twee stappen*), *biao* evenmin als *brao*, *blao*, *birio*: en, wat het *metrum* betreft: *Cā/rens bia/ō* verschilt te dezen niet van *Cā/rens bi/nō*).

Vs. 7 (153). In *Distro* moet een dubbele Zondagsletter, *D. C.*, voorkomen, wegens het schrikkeljaar 1316. Dus is te lezen: *Dis-Cro* met L. en U. (*misschien* ook met S.)

Vs. 9 (155). Voor *laus* moet een *g* staan: natuurlijk is dan *glans* te lezen. — Achter *capud* (caput) moet een woord volgen, waarvan de eerste letter een *b* moet zijn. Dit ontbreekt bij H., maar S., L. en U. geven het in *beat*.

Vs. 11 (157). *Slietro* kan niet goed zijn; want tusschen *grex* (g-) en *donans* (d-) moet een woord komen, met de twee Zondagaletteren (voor het schrikkeljaar 1348) *FE*. Derhalve kan *Fli-Etro*, ofschoon zinledig, alleen, zoo het schijnt, goed zijn. (B. had *Clietro* in H. gelezen, doch schijnt naderhand beter gezien te hebben.) — Het *ovans*, dat in H., S. en L. volgt, mist de voorletter *d* (na *e*, en voor *o*): daarom dacht B. eerst aan *durans* of *dicans*: maar U. geeft *dohans*, dat nader bij *ovans* komt (*d. ouans*).

Vs. 13 (159). *gfo* (H. en U.) heeft geen zin; *glo* (L.) is nog erger, daar wij (voor het schrikkeljaar 1364) de twee Zondagsletteren *G.F.* hier behoeven. Misschien ware *grafo* (*gfo*) te lezen: B. echter wilde liever („mallem”) *gefo*.

Vs. 14 (160). *Liarus* (H.) en *liaro* (L.) missen de gevorderde *b* tot voorletter, en H. bovendien de *o* tot sluitletter, mede gevorderd bij 't schrikkeljaar 1368, volgens vs. 115 en 116. De lezing van U. is dan hier de beste. — Genoeg hiervan.

Vs. 101 tot 105 zegt de Schrijver, dat men *elk* der woorden, die hier voorkomen, moet aanmerken als een jaar te vertegenwoordigen, en dat het eerste het jaar 1273 is; terwijl van daar aan de anderen voortloopen tot het jaar 1371, — waarschijnlijk dat jaar, waarin hij zijn gedicht opstelde. Zie daar dan hoe de Zondagsletter (*A* in *Austra*, *G* in *gule*, *F* in *fremit*, *E, D* in *edilo*, *C* in *cruz*, *B* in *blatrat*, *A* in *ardua*, enz. enz.) geregeld voortloopt:

α 1273 <i>a</i>	1274 <i>g</i>	1275 <i>f</i>	1276 <i>ed</i>
1277 <i>c</i>	1278 <i>b</i>	1279 <i>a</i>	1280 <i>gf</i>
β 1281 <i>e</i>	1282 <i>d</i>	1283 <i>c</i>	1284 <i>ba</i>
1285 <i>g</i>	1286 <i>f</i>	1287 <i>a</i> γ	1288 <i>dc</i>
1289 <i>b</i>	1290 <i>a</i>	1291 <i>g</i>	1292 <i>fe</i>
1293 <i>d</i>	1294 <i>c</i> δ	1295 <i>b</i>	1296 <i>ag</i>
1297 <i>f</i>	1298 <i>e</i>	1299 <i>d</i>	1300 <i>cb</i>
ϵ 1301 <i>a</i>	1302 <i>g</i>	1303 <i>f</i>	1304 <i>ed</i>
1305 <i>c</i>	1306 <i>b</i>	1307 <i>a</i>	1308 <i>gf</i>
ζ 1309 <i>e</i>	1310 <i>d</i>	1311 <i>c</i>	1312 <i>ba</i>
1313 <i>g</i>	1314 <i>f</i>	1315 <i>e</i> η	1316 <i>dc</i>
1317 <i>b</i>	1318 <i>a</i>	1319 <i>g</i>	1320 <i>fe</i>
1321 <i>d</i> θ	1322 <i>c</i>	1323 <i>b</i>	1324 <i>ag</i>
1325 <i>f</i>	1326 <i>e</i>	1327 <i>d</i>	1328 <i>cb</i>
ι 1329 <i>a</i>	1330 <i>g</i>	1331 <i>f</i>	1332 <i>ed</i>
1333 <i>c</i>	1334 <i>b</i>	1335 <i>a</i>	1336 <i>gf</i>
κ 1337 <i>e</i>	1338 <i>d</i>	1339 <i>c</i>	1340 <i>ba</i>
1341 <i>g</i>	1342 <i>f</i> λ	1343 <i>a</i>	1344 <i>dc</i>
1345 <i>b</i>	1346 <i>a</i>	1347 <i>g</i>	1348 <i>fe</i>
1349 <i>d</i> μ	1350 <i>c</i>	1351 <i>b</i>	1352 <i>ag</i>
1353 <i>f</i>	1354 <i>e</i>	1355 <i>d</i>	1356 <i>cb</i>
ν 1357 <i>a</i>	1358 <i>g</i>	1359 <i>f</i>	1360 <i>ed</i>
1361 <i>c</i>	1362 <i>b</i>	1363 <i>a</i>	1364 <i>gf</i>
ξ 1365 <i>e</i>	1366 <i>d</i>	1367 <i>c</i>	1368 <i>ba</i>
1369 <i>g</i>	1370 <i>f</i>	1371 <i>e</i>	

Tot dus verre schijnt alles nog al gemakkelijk verstaan te kunnen worden: maar *twee* punten schieten over, waarbij, zoo het schijnen kan, het schrander brein van BILDERDIJK stilstond, tenzij hem (dat ik liever denk) tijd of lust, of beiden, ontbraken, om ze opzettelijk na te gaan. Het eerste betreft vs. 131 tot 134, waarover hij alleen aangeteekend heeft: »De sedes der Zondagsletter in 't a b c (of haar getal), »toont de *dagen* die men daarbij moet voegen.» Het andere vs. 135 tot 140, waarvan hij zegt: »de hoofdletter

»beteekent, dat de maan doorgaat van 1 tot 19 toe. *Quid »hoc?*» En van beiden: »Sed de *numero literarum* in »quaue voce videndum est, ut et de literis *uncialibus*.»

Dit laatste nu schijnt mij toe niet zeer moeilijk te zijn; te weten, op zich zelve: iets anders is het, zoo wij ons naar hetgeen de Handschriften leveren, geheel schikken moeten. Doch dit is onmogelijk, wegens derzelver onnaauwkeurigheid en ongelijkvormigheid, welke in het oog loopt, deels bij het inzien der varianten, deels bij het opmerken van de, geheel en al van het versmatige afwijkende wijze, waarop de verzen in H., S. en U. geschreven zijn. Bij

Vs. 135—140 neem ik dan de *Paaschtafel* te baat, welke B. HUYDECOOPER in zijne *Breedere Aanteekeningen* op MELIS STOKES *Kronijk*, Deel I. bl. 331 tot 345 heeft medegedeeld. In dezelve vind ik, bij het jaar 1273, als *Zondagsletter A* aangewezen, juist als zulks moest zijn naar G. V. LIENHOUT; en nu volgen alle de jaren en alle de Zondagsletteren, in gelijke orde. Doch bij dat jaar 1273 staat ook I, als aanwijzing van het begin eens nieuwen *Maan-jaarkrings* (*Cyclus lunaris*), die, gelijk men weet, van 19 jaren is (zie b. v. de Schrijvers, vroeger bij vs. 118 aangewezen). Bij 1274 staat, als Zondagsletter, G, als Cyclus-merk II. Bij 1275 (F), III. Bij 1276 (E.D), IV. en zoo vervolgens. Het merk XIX staat bij 't jaar 1291 (G). Hier houdt deze Maanjaarkring op, en met 1292 (F.E) begint een nieuwe. Gevolglijk moet in het derde vers (γ) *fuero* twee hoofdletters hebben en geschreven worden *FuEro*, als komende overeen met (of vertegenwoordigende) het jaar 1292. Zoo is het nu ook met het woord *carens* in den zesden regel (ζ), als aanduidende het jaar 1311, waarmede een nieuwe Maancirkel aanvangt, en dat dus geschreven moet worden: *Carens*. Hetzelfde geldt van 't w. *Glans*, in den negenden regel (ϵ), als aanwijzende het jaar 1330; van het woord *Do-*

nans (reg. elf (1)), als staande voor 1349; en laatstelijk van *BliAro* (reg. veertien (5)), beteekenende het jaar 1368. Hiermede overeenkomstig heb ik nu de verzen naauwkeurig geschreven en laten drukken.

Vs. 131—134 erken ik niet zoo goed te verstaan. Want; al lezen wij, met gebruikmaking der varianten, aldus:

Met deser mench dan oec die daghe
Na t a, b, c alle slaghe:
Maer den karsdach nem dan voert
Aen deerste lettire int selue woert;

dan schijnt wel de zin te zijn: »vereenig met de tweede »Zondagsletter de dagen, naar 't Alphabet (dus b. v. met »E, van FE, de dagen D, C, B, A, G), maar neem »dan de eerstvolgende F voor den Kerstdag aan;» doch ik moet bekennen des Schrijvers meening en doel niet regt te vatten.

C. OUDHEID DER MAAN.

Vs. 179—212. Een voorbeeld zal het onderrigt van den Schrijver ophelderen. In het jaar 1842 viel de Nieuwe Maan op den 11^{en} Januarij. Was er toen iemand die wenschte te weten, hoe oud de Maan in het volgend jaar 1843 op dien zelfden dag wezen zou, hij had slechts elf dagen bij de Nieuwe Maan te voegen, om te vinden, dat zij dan elf dagen oud zou zijn. Nu komt dat ook zoo uit; want den 31^{en} Dec. 1842 was het weder Nieuwe Maan. Voor het jaar 1844 wederom elf bij gezegde elf gevoegd, geeft voor denzelfden 11^{en} Jan. twee-en-twintig dagen. En zoo is het ook. Want de N. M. was geweest den 21 Dec. 1843. Voor het jaar 1845 elf bij de 22 geteld gaf 33, maar 30 afgetrokken (volgens vs. 190 e. vv. en 208 e. vv.) 3. Nu, de N. M. in Jan. vallende op den 8^{en}, moet den 11^{en} de Maan drie dagen zijn oud geweest. In het vol-

N. G. A. I. 16

gende jaar, 1846, moet zij op denzelfden dag veertien dagen oud zijn. En zoo verder.

Daar nu elf en negentien dertig uitmaken, spreekt het van zelf, dat, voor volgende jaren elf wordende bijgeteld, voor verloopene jaren negentien bijgeteld moet worden. Doch evenzeer dat er, vermits niet alle maanden juist even veel dagen hebben, nu en dan wel eens een dag meer of min geteld wordt.

Indien het voorstel was: »te weten op welken dag de »Nieuwe Maan in een volgend jaar zijn zal of in een vorig geweest was,” zoo zou dit, in 't eerste geval door bijtelling van *negentien*, en in het andere door bijtelling van *elf* gevonden worden. De Nieuwe Maan viel in 1842 op 11 Jan. Voor 1843 gaf negentien er bijgeteld dertig; voor 1844 wederom 19 er bijgevoegd, negen-en-veertig, maar na aftrek van dertig, negentien; voor 1845 negentien er bijgevoegd, acht-en-dertig, maar door dertig af te trekken, acht. En zoo komt het ook uit. Nu, omgekeerd, om vroegere jaren te berekenen, *elf* bijtellende, heeft men ten j. 1845 N. M. den 8^{en} Jan.; voor 1844 den 19^{en} ($8 + 11 = 19$); voor 1843 den 30^{en} ($19 + 11 = 30$); voor 1842 den 11^{en} ($30 + 11 = 41 - 30 = 11$). En zoo verder.

III. Sterrekunde.

A. SPHEER- EN PLANETEN-LEER.

Om onzen Dichter te kunnen verstaan, plaatsen wij ons — afziende van hetgeen COPERNICUS en latere Sterrekundigen ontdekt, geleerd en bewezen hebben — op het standpunt der oudere, min volmaakte Astronomie, dat van PROLEMEUS. Naar zijn stelsel, door allen voorheen — ten deele zelfs nog door TYCHO BRAHÉ — gevolgd, is de *Aarde* het

middelpunt van het Heel-Al; immers van geheel den Sterrenhemel, die zich bestendig van het Westen naar het Oosten, om de assen des Dierenriems, eenen graad in honderd jaren beweegt. (Zoo ook onze Dichter, vs. 409—413. Vg. ALFEGANI ¹⁾). Rondom dit middelpunt dan bewegen zich alle Hemellichten — de *Vaste Sterren*, die onderling hunnen stand en plaats bestendiglijk behouden, tevens met de *Dwaalsterren*, die onderling van stand en plaats veranderen — te zamen eenmaal in den korten tijd van vierentwintig uren ²⁾. De *Aarde* nu zelve, als *aarde* het eerste element, is geheel omgeven, eerst door *water*, als het tweede element; dan door *lucht*, als het derde, eindelijk door *vuur*, als het vierde. Al wat nu binnen deze perken plaats heeft, als *luchtverschijnsel*, als *waterdamp*, of als *vuurig meteor*, wordt door onzen Dichter gezegd *beneden de Mane* te gaen (vs. 598), of *tusschen ons onder Mane* te geschieden (vs. 787—789). — Eene bijzonderheid, in het stelsel van PROLEMEUS eigenlijk wel niet passende; maar hier toch, hoewel als in 't voorbijgaan, op te merken, en waarvan de Dichter zegt, dat zij *bi scripturen* te bewijzen is (vs. 1703 e. vv.), betreft het *middelpunt* der *Aarde* zelve. Dat is hem de *Hel*, de strafplaats der rampzaligen. Zonderling genoeg, dat deze alzoo tot het eigenlijk *Centrum* (vs. 1706) van het Heel-Al, waar zich alles om wentelt, gestempeld is.

¹⁾ *Elem. Astron.* (vg. Inleid. bl. 52 en 53) Cap. 13. Zijne woorden zijn, in de vertaling van SOLRUS, p. 49: »*Ea quidem sphaera [np. stellarum fixarum] ab occidente gyatur in orientem, super zodiaci polis, centenis quibusque annis, ut Ptolemaei est sententia, per spatium unius gradus.*” Vg. Cap. 2. p. 7 sq. Cap. 5. p. 18.

²⁾ ALFEGANI, l. c.: »[*Stellarum fixarum sphaerae*] *motus duntaxat unus est et universis stellis errantibus communis. — Eodem motu simul conseriuntur septem planetarum sphaerae. — Stellae — appellantur fixae, propterea quod simul omnes ab occasu in ortum aguntur aequali motu; ac proinde figuras suas et distantias servant immutabiles.*”

Welke de *Schriftuur* zij, waarbij dit *geproefd*, d. i. bewezen kan worden, is mij onbekend. In de *Heilige Schriftuur* leest men *dit* niet, hoezeer van den *afgrond* gewagende (Openb. IX. 1, 2, 11 en elders). Broeder THOMAS, intusschen, moet dat zelfde vreemde gevoelen ook ergens gevonden hebben ¹⁾. Rondom de, door water, lucht en vuur omgevene Aarde bewegen zich — allereerst de *Maan*, *Mercurius* en *Venus*; verder de *Zon*: en daarna *Mars*, *Jupiter*, *Saturnus*, telkens in wijder kringen en op verderen afstand. Dan volgt het *Firmament* of Uitspansel, de kring der Vaste Sterren; die alle dus evenwijdig en op gelijken afstand om de Aarde henenloopen, zonder van dezelve, het algemeene middelpunt, nu eens — gelijk de Planeten — verder verwijderd te zijn, dan weder derzelve nader te komen: terwijl zij alle nogtans, tot de kleinste toe, de Aarde in grootte verre overtreffen (vs. 567 en vv.). En hierbij blijft nu, op voorgang van ALFERGANI (Cap. 12), het onderwijs van onzen Dichter staan, zonder van nog eenen negenden, buiten het Firmament liggenden Kring, veelmin van een tienden en elfden ('t *Primum Mobile*) te gewagen ²⁾.

¹⁾ Immers hij schrijft, bl. 2^a. »Drie dusent milen, ende derdehalf »hondert milen ende twee milen en twelfte deel van eenre milen is totten rechten middel der eerden. Dat *middel* der eerden is in die *helle*: »ende die *helle* is int *middel* der eerden, enz.” Ook bl. 17^a: »Dat »*Centrum* is legheste; en alle dat zwaer is, dat wil wesen — totten »alre legheste daert toe comen mach: en die *helle* seghet men dat alre »legheste is.” Weder eene — niet voorbij te zien — overeenstemming van den *Prosaïst* met onzen Dichter. Vg. voren bl. 14—17, n. 2.

²⁾ Hier schijnen dan de Dichter en de *Prozaïst* toch eenigermate uit elkander te loopen. Ook Br. THOMAS toch zegt bl. 36^a: »Marc dat zijn »acht hemelsche cirkel. Die yerste cirkel is daer die sterren in gheuest »sijn, die ontallijken zijn, als ARISTOTELES seghet. Die ander cirkel behoert alleen toe der planeten Saturnus. Die derde cirkel daer is Jupiter »in, enz. — Maar PTHOLEMEUS seghet, dat *noch* is een cirkel *bouen* desen »acht cirkelen; daer die *Enghel* en alrehande *gheestelijke* dinghe in »sijn. En dese cirkel is onrueraftich; — — altoes staet hi stille en stedich.”

Het behoeft niet gezegd te worden, hoezeer de *grondswaaling* omtrent het *Middelpunt des Heel-Als* nadeeligen invloed moest hebben op de verklaring van alle hemelverschijnselen. Noch ook, dat de in het stelsel, behalve den *algemeenen*, dagelijkschen omloop, aangenomen bijzondere beweging der Planeten, niet alleen in uitmiddelpuntige (*excentrische*) kringen, maar ook in bijkringen (*epicycles*), die elkander snijden en kruisen, nog al meer moeilijkheid baren moest. Noch eindelijk, welk eene bekrompenheid van inzicht zich in de beschouwing van het *gansch HEEL-AL* vertoonde — van welke zelfs COPERNICUS zich nog niet had kunnen vrijmaken — daar men ons *Zonnestelsel* — en dat nog wel binnen de grenzen van *Saturnus* omkring besloten, doch met den Firmamentskring (of misschien met nog een meer) vergroot — voor *geheel* het *Geschapene* aanzag. Behoef ik te herinneren, hoe in later en onzen tijd de naauwkeuriger waarneming van den *Melkweg*, van de *Nevelvlekken*, vooral van de zoogenaamde *Dubbelsterren*, nevens de ontdekking van de planeet *Uranus*, van de *Wachters*, van de vier kleine teleskopische dwaalsterren (*Pallas*, *Juno*, *Vesta* en *Ceres*) tusschen *Mars* en *Jupiter*, en wat niet al meer ¹⁾? tot ruimere en Gode waardiger bespiegelingen geleid hebben? — Doch, vergeten wij het niet, ook *nu* nog zien wij slechts een zeer luttel deeltje van het Geheel; onze werktuigen zijn oneindig volmaakter geworden, dan die, waarmede *zij* zich behelpen moesten, op wier kinderachtige denkbeelden wij dikwerf al te trotsch en aanmatigend met verachting nederzien, zonder te bedenken, dat wij, zonder hunne voorafgegangene ijverige

¹⁾ Wat er zij van nog eene nieuwe (vijfde?) Dwaalster, van welke uit Berlijn iets gemeld is in 't *Algemeen Handelsblad* van 23 Dec. 1845, durf ik niet beoordeelen, en even weinig kon van dezelve hier, als ware zij reeds genoegzaam bekend en bewezen, gewag gemaakt worden.

en schrandere pogingen — hoe gering en gebrekkig zij ook schijnen mogen — naar alle waarschijnlijkheid zoo verre niet zouden gekomen zijn ¹⁾).

Het Heel-Al is onmetelijk. Iedere vernieuwde nasporing en elke latere ontdekking zet dezelfde grenzen voor ons telkens al verder en verder uit. Ons Zonnestelsel — wellicht een van de duizenden of miljoenen, die er bestaan — is er slechts een stipje van. In het middelpunt van dit ons Wereldstelsel glanst de Zon. Rondom deze wentelen zich, in eenigermate elliptische (ovale) kringen — behalve de zeer uitmiddelpuntige *Kometen* — vooral ²⁾

¹⁾ Vg. over die instrumenten slechts J. J. VON LITTEW, *Die Wunder des Himmels*, in de Nederduitsche vertaling van G. A. RONDEYKER (*Het uiterspannel en deszelfs werelden, of, de Sterrekunde, in haren geheelten omvang, algemeen bevattelijk voorgedragen*, Amst. 1845), Vierde Afdeling; vooral § 163 en volg., bl. 545 en volg. — Hoe men nog steeds voortgaat met de werktuigen te volmaken, daarvan moge, onder anderen, het berigt verstrekken uit Parijs, in d. 23 Nov. 1845, in de Couranten medegedeeld, aangaande den reusachtig grooten en geweldig sterk vergrootenden Teleskoop, dien men bezig is aldaar op het Observatorium te plaatsen. Van een ander geeft (uit het *Athenaeum*) de *Revue Britannique* (Févr. 1845, p. 222 et suiv.) een kort verslag. Het is die van Lord ROSKE, met welke in de *Nevelvlekken* sterren ontdekt worden, waar HERSCHEL er nog geene te zien kreeg, ja in sommigen zelfs sterren van eene schittering, gelijk aan die, welke voor het bloote ongewapende oog zich als van de eerste grootte voordoen.

²⁾ Vooral. — Want, wat er zij van het gevoelen, dat na anderen inzonderheid de groote ALEXANDER VON HUMBOLDT, in het onlangs (1845) te Stuttgart en Tübingen uitgekomen eerste Deel van zijn zoo veel omvattend werk, *Kosmos, Entwurf einer physischen Weltbeschreibung* getiteld, berekend en voorgestaan heeft; volgens hetwelk ook de *Sternschuppen*, *Feuerkugeln* en *Meteorsteine* tot dezelfde categorie zouden schijnen gebracht te kunnen of te moeten worden (S. 120 en volg. en 393 e. vv.); die *nouveau monde planétaire*, die *zone composée de millions de petits corps*, zal wel bij wereldligchamen, als de Planeten, in geene groote aanmerking komen, noch wat invloed, noch wat berekenbaren omloopstijd, noch wat voortdurend betreft: en in allen gevalle weten wij nog te weinig van die nieuwe wereld, *qui* (om ARAGO's woorden te

de zoogenoemde Dwaalsterren of *Planeten* (gedeeltelijk met derzelver *Wachters* (Manen, Bijplaneten)), van *Mercurius* af, tot *Uranus* toe, of — welligt nog verder. En de *Zon* zelve schijnt, naar de latere waarnemingen¹⁾, niet geheel zonder voortgaande beweging te zijn; gelijk zij zich, niet minder dan de Aarde en andere Planeten, om haar eigen as wentelt. Eene omwenteling, welke

bezigden) nu eerst *commence à se révéler à nous*. (Met groote voldoening vernemen wij, dat de Heer E. M. BEYMA het werk van V. HUMBOLDT voornemens is voor ons Nederlanders, door vertaling en opheldering, bruikbaar te maken.) Intusschen mag wie het werk niet zelf kan raadplegen, 's Mans denkbeelden op het stuk in kwestie vinden in het *Morgenblatt für gebildeten Leser*, voor 1845, N°. 39 (met ARAGO's woorden als motto), 40, 41, 42, 43 en 44: en daarmede vergelijken de *Wissenschaftliche Phantasie über die Bedeutung der Meteorsteine und Sternschnuppen für das Weltall und die Erde*, in datzelfde Journaal, N°. 71, 72 en 73. Vg. v. LITROW, t. a. pl. bl. 464 e. vv.

1) Waarschijnlijk naar het punt in het sterrebeeld *Hercules*, in de nabijheid van λ , (en dat, naar BESSÉL, met de snelheid van 834000 geographische mijlen in één dag). Ten minste komen daarop de waarnemingen eenparig uit, welke gedaan zijn — vroeger, door den ouden HERSCHÉL, met behulp der helderste, en langst en naauwkeurigst gedeelegaten, zoogenoemde, *Vaste Sterren*; — later door GAUSS, die zich bediende van 71 sterren, welke sedert 80 jaren zeer naauwlettend zijn waargenomen: — en allernieuwst door ARGELANDER, die na eerst alle sterren, wier bewegingen het meest merkbaar zijn, ten getale van 560, op nieuw bepaald, en met derzelver stand vóór 80 jaren vergeleken te hebben, tot nagenoeg hetzelfde resultaat, als HERSCHÉL en GAUSS gekomen is door 300 sterren, die het meest van allen eene zekere berekening aanboden. De voortgang dier bewegingen, intusschen, is ongemeen gering, en, bij de sterkst bewogene sterren, slechts van weinige minuten in die 80 jaren. (Zie J. F. ENCKE, *Betrachtung über die Anordnung des Sternsystems*, Berlin 1844 — en daaruit het *Literaturblatt, redigert von WOLFGANG MENZEL*, voor 1844. N°. 47.) Over de hiermede samenhangende beweging rondom een gemeenschappelijk, ons onzichtbaar middenpunt, dat aan vele (althans aan 200) tot dus ver voor onbeweeglijk gehoudene Sterren is toe te schrijven, enz. zij het overigens voldoende, naar VON HUMBOLDT te verwijzen, t. a. pl. S. 149 u. f. 414 u. f. Vg. ook 't *Morgenblatt* voor 1845, N°. 262—264. En v. LITROW, t. a. pl. bl. 521 e. v.

door de Zonnevlekken aangewezen en gestaafd wordt; daar deze om de zevenentwintig dagen op dezelfde plaatsen terug gezien worden, na zich langzamerhand van het Oosten naar het Westen verschoven te hebben. Waaruit, in verband gebragt met het voortgaan der Aarde, wordt afgeleid, dat de Zonnendag vijftentwintig Aarddagen lang is. Doch genoeg hiervan. Na al dit vooraf kortelijk aangemerkt te hebben, acht ik mij ontslagen van de verplichting tot eene opzettelijke en uitvoerige teregtwijzing des Dichters bij *alle* bijzonderheden ¹⁾. Ik ga over, om van *eenigen* slechts het noodige, tot verduidelijking, te zeggen. En daaraan hebben

Vs. 279 en vv., na hetgeen in de *korte Aanteekeningen* gezegd is en uit de *Varianten* kan afgeleid worden, geene behoefte.

Vs. 316 en v. wordt door vs. 467 en vv. toegelicht.

Vs. 319—329 zijn uit het *Ptoleméisch* stelsel te verklaren. Dat de *Maan* om de *Aarde*, en, met deze, om de *Zon* zich wentelt, behoeft hier niet herinnerd te worden.

Vs. 330 en vv. Eveneens op te vatten. Doch wij weten, dat niet de Zon 't Firmament omloopt, maar de Aarde de Zon.

Vs. 336 en vv. Zoo, als hier staat, is het nagenoeg. Eigenlijk echter ontbreekt er iets aan. Want niet volkomen zes uren schieten er jaarlijks over. Derhalve zouden de Schrikkeljaren, na verloop eener eeuw, de rekening al weder in de war brengen. Doch daarom is, ge-

¹⁾ De teekening van het *Zonnestelsel*, hier tegenover ingevoegd, zal, vertrouwd ik, daartoe reeds voldoende zijn. Doch, meer verlangende, raadplege men VON LITTRÖW, straks vermeld, of NÄDLER (*Populäre Astronomie*), of HARTMANN (*Uranie*), of nog liever onzen F. KAISER (*De Sterrenhemel verklaard, beschreven en afgebeeld*, Amst. 1845. II Dl.). (Over VON LITTRÖW vergelijke men zijne aanmerkingen, in het Tijdschrift *De Gids*, voor 1844. N°. 8. bl. 442—449.)

De Zon is 355,000 maal zwaarder
Mercurius „ 11 „ ligter
(Venus nagenoeg even zwaar)
Mars is 8 maal ligter
(De vier kleinen onbekend.)
Jupiter is 340 maal zwaarder
Saturnus „ 93 „ „
Uranus „ 17 „ „
De Maan „ 88 maal ligter

dan de Aarde

lijk men weet, het honderdste jaar wederom een gewoon, geenszins een, door den 29sten Febr. verlengd, (Lopel-, Scandel-) Schrikkeljaar.

Vs. 359—362. Hoe de Dichter dit verstaan hebbe, is bij den eersten opslag niet duidelijk; vermits hij de cirkels der twee Planeten, die naar hem boven — dat is, in wijdere cirkels dan dien van de Maan, doch beneden de Zon gaan — dat is, in engere kringen dan deze, noodwendig heeft moeten denken, als in korteren tijd door te loopen. Doch Br. THOMAS geeft de verklaring ¹⁾. Onze Schrijver schijnt derhalve te hebben willen zeggen, dat de omloopstijd dezer twee Planeten, *te samen genomen*, met dien der Zon gelijk staat.

Vs. 363, 365. Ook Br. THOMAS geeft aan Mars een' omgang »binnen twee iaren: en [hij] *gaet in elcken teyken* »tsestich daghe en een en twintich vren, tsestichste deel »van eenre haluer vren min."

¹⁾ Daar hij van de verhouding der Maan en der twee Planeten tot de Zon, wat den omloop betreft, bl. 5*, aldus spreekt: »*De Maen is die naeste den vier elementen, en sij omgaet in hueren weghe in die twaelf teyken binnen seuen en twintich daghe en acht vren* [zoo ook onze Dichter vs. 327—329], *en sij gaet in elcken teyken twee daghe ses vren en twee deel van eenre vren. Mercurius is die ander planeet, en is alre naeste der Manen, en omgaet in hueren weghe in die twaelf teyken binnen twee maenden, en si gaet in elcken teyken vijf daghe en twee vren; dat maect een endtsestich daghe. Venus is die derde planeet; en heyt Venus des daghes en des nachts, en is des morghens die Morgensterre en des auonts die Avont sterre* [vg. o. D. vs. 300—310]; *want huer loep is engher dan die loep der sonnen, en omgaet in hueren weghe in die twaelf teyken binnen tien maenden, en gaet in elc teyken vijf en twintich daghe en acht vren; die maken drie hondert daghe en viere. Venus en Mercurius omgaen alsoe vele in enen iaer, alsoe die sonne alleen omgaet* [61 d. + 304 = 365]. *Die Sonne gaet om in hueren weghe in die twaelf teyken binnē enē helen iaer, en gaet in elcken teyken dertich daghe tien vren, en tsestichste deel van eenre vre min, en is die vierde planeet,*" enz. Vg. ALFERRANI, Cap. 17. (pag. ed. Gol. 56.).

Vs. 368 en v. Dit is geheel overeenkomstig met Br. THOMAS: maar

Vs. 371 wijkt in zoo verre van hem af, dat o. S. 30 jaren, zonder meer, maar de Prozaïst boven die jaren nog een half jaar, voor Saturnus omloop, opgeeft. Het versohil is echter gering, en zou mogelijk door het *al omtrent*, indien dat den zin kan hebben van *ongeveer*, geheel worden weggenomen.

Vs. 373 en v. Naar het stelsel duidelijk genoeg: maar hoeveel eenvoudiger verklaart zich alles, deels, door de omwenteling der Aarde om haren as, deels door haren omgang om de Zon, in gezelschap van de Maan, welke, wegens haren omloop om de Aarde, met haar geen volkomen gelijken tred kan houden! Dat de vergelijking met vliegen, die op een rad of hoepel kruipen, ook door Br. THOMAS gebezigd is, is reeds vroeger (bl. 15) vermeld¹⁾. Vg. ook ALFERGANI, l. c. Cap. 14 etc.

Vs. 415 enz. Na van den *gang* of loop der Planeten (onder welke ook de *Zon* geteld wordt) tot dus verre gesproken en geleerd te hebben: 1°. in welk eene orde

1) THANS kan ik er bijvoegen, dat ook reeds THOMAS CANTIPRATANUS (*de naturis rerum*, Lib. XVII. Cap. 2) dit zelfde voorbeeld gebruikt heeft. » *Hae [planetae] immensa celeritate ab oriente in occidentem » raptantur: tamen naturali cursu contra mundum ire comprobantur;* » *sicut musca si in rota molendini circumfertur, ipsa tamen proprio » motu contra relevationem ejus ire videtur.* — Hetgeen, beide onze Dichter en Br. THOMAS, als de reden opgeven der goddelijke schikking van dezen tegenloop (vg. boven bl. 15 en 16), komt ook zoo voor (in Cap. 1.): » *Tanta celeritate sphaera currit, ut, nisi adversus prae-* » *cipitem ejus cursum astra currerent, quae eam remorarentur,* » *mundi ruinam faceret;*” (Cap. 2.): » *firmamentum in instanti mo-* » *veretur, nisi esset prohibens: et propterea positi sunt planetae* » *magni, qui motu naturali moventur contra firmamentum, ad motus* » *sui velocitatem impediendam.* — » *Si autem moveretur firmamen-* » *tum, in instanti esset rerum confusio etc.*” — Dat in *instanti* is het niet de hantwile, vs. 403?

zij van de Aarde af, naar het Firmament heen, op elkan-
deren volgen, en in welk een tijdsbestek zij haren om-
loop om de Aarde volbrengen (vs. 295—372); 2°. dat ze
allen, hoewel naar het Westen zich bewegende, door
't Firmament, dat Oostwaarts zich wentelt, medegetrok-
ken worden (vs. 373—414); — na derhalve van den
loop der Planeten tot dus verre gesproken te hebben,
handelt o. S. van hier tot vs. 510, over den (*schijnbaren*
— in het stelsel *waren* —) afstand, waarop zich elke Pla-
neet van het Firmament bevindt; om vervolgens — na
voorafgaande verklaring der maatstaven van lengtemeting
(vs. 511—540) — de betrekkelijke grootte van derzelver
omvang op te geven, vs. 541—562.

Vs. 423 en vv. De Dichter wil te kennen geven, dat
PTOLEMEE EN ALFERGANI, bij het berekenen van den af-
stand, tot maatstaf bezigen de dikte der Aarde in door-
snede (diameter)¹⁾. Hoedanig nu die dikte zij, geeft hij
later op, vs. 1677—1700.

Vs. 431 en vv. Naar het stelsel gaan de Planeten zoo
om de Aarde, dat zij onderling en met het Sterrengewelf
niet alleen evenwijdige kringen (parallele oirkels) vor-
men, maar bovendien, binnen deze cirkels, zulk eenen
(uitmiddelpuntigen en cirkelvormigen) gang hebben, dat
zij nu eens digter bij, dan eens verder af van de Aarde
loopen; terwijl elke verste afstand van de Aarde haar
telkens aan de op haar volgenden, in derzelver digtste

¹⁾ Want, bij de berekening van den *inhoud* der Planeten, namen zij
de *dikte zelve*. ALFERGANI zegt, Cap. 21: »Constituerunt — sapien-
» tes Terrae semidiametrum veluti mensuram, qua metirentur stella-
» rum distantias a centro terrae: et molem terrae constituere mensu-
» ram, qua metirentur ipsa stellarum corpora etc.” (Hij voegt er bij,
hetgeen hij ook al vroeger, Cap. 8, gezegd en aangetoond had, dat de
Aarde in doorsnede 6500, en dus de halve Aardklootsmiddellijn 3250
mijlen bedraagt: — terrae diametrum esse miliarium 6500; quare
ejus semidiameter, qua aestimantur stellarum distantiae, erit mil-
liarium 3250.)

nabijheid doet naderen; zoodat er geene ledige ruimte in het Heelal is ¹⁾.

Vs. 434, 435. Bijna even zoo heeft ALFERGANI, Cap. 21: (*Minimum — Lunae a Terra intervallum aequat semidiametrum terrae tricies ter et ipsius semissem, semissisque partem decimam, id est, milliaria 109,037.*) De *semissis*, door onzen Schrijver, maar niet door den Arabier, bij de mijlen (milliaria) vermeld, geeft Br. THOMAS ook (fol. 17^b) uitdrukkelijk aan, zeggende: »Van der eerden totter »manen sijn hondert dusent milen, neghen dusent milen, »seuen en dertich milen en een halve mile.”

Vs. 441. Hier schijnt de lezing, welke de ware is, in L., U. en Br. gevonden, en het woord *acht*, bij H. en S. uitgevallen te zijn. ALFERGANI zegt t. a. pl.: »*Maxima Lunae a Terra distantia, quae Mercurii est minima, comprehendit Terrae semidiametrum sexagies quater cum parte sexta; hoc est, milliaria 208,542.*” Zoo ook Br. THOMAS, t. a. pl.

Vs. 448 en vv. Zoo ALFERGANI: »*Longissima Mercurii a terra distantia, quae Veneris est proxima, complectitur partes terrae semidiametro aequales centum sexaginta septem, quae sunt milliaria 542,750.*” Hier wijkt Br. THOMAS af, zeggende: »Van der eerden tot Venus sijn vijfshondert »dusent milen, vijfshondert milen en twe en veertich milen.” [Misschien is hier, en later, eenschrjffout in 't HS. ingeslopen.]

¹⁾ ALFERGANI zegt, Cap. 12: »*In quolibet — septem orbium* [t. w. der zeven Planeten] *duo esse loca sibi opposita, in quorum uno orbis a terra abest longissime, in altero proxime etc.*” En na veel meer, dat hier niet breedvoerig kan opgegeven worden, o. a. Cap. 21: *Quodsi igitur ponamus distantiam Lunae — — remotissimam esse eandem cum distantia Mercurii proxima; et eodem ratione utamur — — procedentes similiter in Mercurio et Venere; inuenimus summam Veneris — — distantiam aequari Solis distantiae minimae — — Cujus rei indicium ex eo capimus, quod inter orbis nihil est vacui. Deinde ita quoque procedemus in caeteris; donec pervenerimus ad stellarum fixarum orbem; cujus centrum idem est cum centro terrae.*

Vs. 458 en vv. ALFERGANI: »*Distantia summa Veneris, quae ima est Solis, aequatur semidiametro terrae millies centies vicies; id est, milliaribus 3,640,000.*» Ook zoo Br. THOMAS, fol. 18^a.

Vs. 466—473. Juist, gelijk ALFERGANI 't opgeeft: »*Terrae semidiametros habet mille ducentas et viginti, quae faciunt milliaria 3,965,000.*» Bij Br. THOMAS is de opgave omtrent Mars weggelaten, of (denkelijk uit het HS.) uitgevallen.

Vs. 474—481. ALFERGANI zegt: »*Distantia Martis remotissima, quae Jovis proxima, partes continet Terrae semidiametro aequales octies mille octingentas, septuaginta sex, suntque milliarium 28,847,000.*» Br. THOMAS heeft hier eene geheel andere opgave. Hij zegt: »*Van der eerden tot Jupiter sijn tsestich hondert dusent milen en seuen en voertich dusent milen*» (dus 6,047,000). Hij verschilt dus (zoo 't geen schrijffout is), beide van ALFERGANI en van onzen Dichter. Bij wien nu hier — geheel anders dan in de HSS. geschiedt — een sluitteeken moet gezet worden. Want —

Vs. 483 en vv. de woorden opgevat, zoo als zij daar in de HSS. (zonder interpunctie) voor ons liggen, zouden moeten verstaan worden van eenen gang of omloop van Saturnus, kruisende den loop van Jupiter; en dat wel, waar deze nog niet ver van de Aarde verwijderd is: zoodat Saturnus *tusschen* de Aarde en Jupiter zou komen, en gevolglijk aan Mars reiken. Doch dit zou strijden, zoo, tegen het stelsel, volgens hetwelk deze zevende planeet eenen omkring heeft, verder van de Aarde verwijderd dan de zesde, en derhalve onbereikbaar door de vijfde; *als*, tegen hetgeen uitdrukkelijk gezegd was vs. 370: »*En daer bouen (boven Jupiter) loopt Saturnus.*» Kon Saturnus *tusschen der Erden ende Jupiterre* komen, dan liep hij niet boven, maar beneden Jupiter. ALFERGANI heeft eenvoudig: »*Suprema Jovis distantia, quae Saturni est infima, constat semidiametris Terrae quater et decies mille quadringentis quinque, hoc est, 46,816,250 milliaribus.*»

In deze woorden staat niets van zulk eenen excentrischen of epicyclischen gang, door welken Jupiters omkring, en dat nog wel in zijne nadering tot de Aarde, zou doorsneden worden. Maar uit dezelve blijkt te gelijk — *eene deels*, dat ook alhier bij Br. THOMAS (of zijn Afschrijver) eene zeer aanmerkelijke vergissing ingeslopen is, daar hij zegt: »*Van der eerden tot Saturnus sijn vierhondert warf hondert dusent milen, vier en tseestich dusent milen, twe hondert milen en vijfstich milen (40,064,250):*» — *anderdeels*, wat ons Dichtwerk aangaat, dat in vs. 489, niet alleen in H. en S., maar ook in U., de lezing alweder bedorven is. In H. staat .lvijj., dat is 58, in U. .lxix., dat is 69; en in beiden ontbreekt .C. (of *hondert*) dat is 100; hetwelk teregt L. en Br. achter .m., d. i. 1000, invoegen. Immers, zoo zal 40,000,000 (.CCCC. werf .C. dusentich) + 6,800,000 (.lxvijj.C.m.) + 16,000 (.xvj.m.) + .CC. en vijfstich) zijn = 46,816,250, d. i. 't begeerde getal. — Maar, wat nu de eerste verzen van deze pericope betreft, men vergelijke vs. 433, 437, 453, 463, en men zal bevinden, dat *tusschen der Erden en Jupiterre* niet met het volgende vs. (484) alleen — zoo als uit de opene spatie zou opgemaakt worden — maar wel degeheijk ook met het voorgaande vs. (482), samenhangt. Zoo dat de zin deze is: »Gij hebt dan den afstand Jupiters van de Aarde, daar, waar hij van dezelve nog niet ver af »(dus, nabij dezelve, — in zijn *perigeum*) is.» Door de interpunctie is dit nu aangewezen. Dus laat zich dan de lezing van H., S. en L. — althans tamelijk wel — verklaren. Maar, zien wij nu U. en Br., vs. 484, voor *War* of *Waer*, lezen *Mar*, *Maer*, dan neigen wij tot eene andere opvatting. Volgens deze is in dit vs., samenhangende met het volgende, eene tegenstelling te vinden: »Gij »hebt dan den afstand — den kortsten afstand — Jupiter van de Aarde: — *maar*, waar hij het verst van »dezelve af is, *Daer comt ten naesten Saturnus.*» Om

ochter dezen zin aan de woorden te kunnen teekennen, sullen de woordjes *noch*, *niet*, of *alle*, of gedeeltelijk, uitgeworpen moeten worden, en misschien te lezen zijn:

Maer daer hi es meest verre,

Daer comt enz.

Noch meer schijnt wel 't naast bij de ware lezing te komen; althans, zoo men aan de tweede opvatting (naar U. en Br.) de voorkeur geeft.

Vs. 501—505. Hier verlaat nogmaals Br. THOMAS (althans in 't HS.), maar drukt daarentegen onze S. het getal, hij ALFEGANI opgegeven, wederom naauwkeurig uit. Eerstgenoemde zegt: »*Van der eerden totten firmament, daer die sterren in staen, sijn vijfhondertich hondert warf dusent milen, en drie en vijftich warf hondert dusent milen, en hondertich warf en drie en tseuentich warf dusent milen, en vijfhondert milen.*» (55,473,500). Gansch anders de Arabier. Deszelfs woorden zijn: »*Maxima Saturni distantia, quae stellarum fixarum distantia aequatur, atque etiam diameter est orbis signiferi* (den Dierenriem), »*semidiametros Terrae complectitur vicies mille centum et decem; id est, miliaria 65,357,500.*» Hij voegt er bij ¹⁾, hoe groot de geheele omkring is, de *halve* middellijn door verdubbeling tot eene *geheele* gemaakt, en nu den omtrek tot de middellijn, in de verhouding van $3\frac{1}{2}$ berekend zijnde ($65,357,500 \times 2 = 130,715,000 \times 3\frac{1}{2} = 410,818,670$): waaruit dan eindelijk ook nog blijkt, dat elke graad van dezen wereldcirkel uit 1,141,162 mijlen bestaat ($410818670:360 = 1141162\frac{1}{3}$). — Dat, voor het overige, de lezing van H. en S. voor die van L. of U. en Br. moet verruild worden, behoeft geene opzettelijke vermelding of bewijs.

¹⁾ »*Quibus duplicatis, existet ipsa orbis diameter miliar. 130,715,000; hanc autem quantitate multiplicata per $3\frac{1}{2}$ erit orbis maximi circuitus miliarium 410,818,670: et quantitas gradus cujusque miliarium 1,141,162.*»

Vs. 541. Overgaande tot de grootte der Planeten, spreekt O. S. eerst van de Zon en Maan; waarschijnlijk, omdat PROLEMEUS, dien hij vs. 550 uitdrukkelijk noemt, die lichamen reeds gemeten had. ALFERGANI wordt dus hierin ook door hem gevolgd. »PROLEMEUS,” zegt deze, Cap. 22, »*quidem demonstravit — corporum duntaxat Solis et Lunae magnitudinem; neque caeterorum dimensionem tradidit; ejus tamen rei cognitio elucescet ex ea ratione, quam ipse usurpavit in Sole et Luna.*” En, hoewel Br. THOMAS zoowel op dezen Arabischen, als op den ouderen Griekschen, Astronoom zich beroept, bepaalt hij zich, ten aanzien der grootte, ook alleen tot Zon en Maan.

Vs. 544—546. Naar onze S. is de Zon 166 (naar Br. THOMAS 160) maal grooter dan de Aarde. Volgens Br. THOMAS (of den Afschrijver), fol. 4^b. zou »*die sonne acht warf meerre dan die eerde*” zijn. Maar ALFERGANI zegt: »*Corporis Solaris quantitas aequabit quantitatem corporis Terrae centies sexagies sexies.*” Juist als onze Dichter.

Vs. 547 en vv. Br. THOMAS zegt, dat »*die Eerde seuen warf meerre is dan die Maen.*” Ook hier is onze S. getrouwer tolk van ALFERGANI ¹⁾, die, in navolging van

¹⁾ Het is mij, meer en meer, waarschijnlijk geworden, dat iemand — hetzij dan de Leesmeester AERNOUT, hetzij een ander — in het werk van Br. THOMAS hier en daar de hand gehad, veraanderd, uitgelaten, ingevoegd heeft. Van daar mogen wel sommige herhalingen, en vooral plaatsen af te leiden zijn, gelijk die, welke hier (in stede van opgave der grootte van de overige Planeten) volgt, en naar de Mounnikskap riekt: »*En aldus is die Maen vijfichste deel der Sonnen. Daerom behoevet dan [i. dat] die bisdomlike weerdicheit seuen en vijfich warf meerre sij in weerdicheyde der coninlike moghentheyte; alsoe steet ghescreuen in den eersten boec van recht: daerom heeft god gheset twee groete licht, dattet verlichten soude den dach; daer die Pawes bij beteykent is, die een ouerste is in gheesteliken zaken: dat minste licht, dattet verlichten soude den nacht, daer die Keyser bij beteykent is, die een ouerste wesen sal in te regeeren die weerlicheyt*» (wereldlicheyt).”

PTOLEMEUS zegt: »*Quantitas corporis Lunaris erit quantitatis Terrae pars tricesima nona.*” Het futurum erit (ge-
lijk even te voren *aequabit*) duidt aan, wat te dezen
aanzien volgen moet uit de berekening, door middel der
Aardklootsmiddellijn gemaakt ¹⁾.

Vs. 551 en vv. Ofschoon Br. THOMAS, op verschillende
plaatsen, als eene zijner hoofdbronnen ALFERGANI noemt,
schijnt het, dat hij hem alhier geheel verlaten heeft.
Want, terwijl deze PTOLEMEUS aanvult, drukkende deszelfs
eigene voetstappen (»*rationem, quam ipse usurpavit in S.
et L.*”), gaat gene het onderwerp geheel en al voorbij.
Onze Dichter daarentegen drukt zeer goed uit, wat de
Arabier schreef: »*Mercurii moles est quasi pars una,
quantis moles Terrae constat vicies et bis mille.*”

Vs. 555 en v. »*Moles Veneris pars una est de Terrae
partibus 37.*” Hieruit blijkt, dat de lezing *meere* bedor-
ven is; tenzij de Dichter zelf zich vergist had.

Vs. 557 en v. *Anderhalf* schijnt — de vertaling van
GOLIUS, dien ik doorgaans gevolgd heb, aangenomen zijn-
de — tegen ALFERGANI's opgave in te loopen: »*Mars au-
tem aequalis est terrae dimidia et $\frac{1}{3}$.*” Maar de oudere
vertaling (Norimb. 1537) heeft: »*Et Mars [sc. est] ut
quantitas Terrae et dimidium et 8 eius.*” En hier komt
onze S. mede overeen.

Vs. 559 en v. »*Jupiter aequat terram nonagies quin-
quies.*” ALFERGANI.

Vs. 561 e. v. »*Saturnus nonagies semel.*” ALFERGANI.

Vs. 563—566. ALFERGANI doet er — naar GOLIUS —

¹⁾ De woorden zijn: »*Quod attinet ad Lunam, ostendit ille [Pto-
lemaeus], corporis Lunae diametrum, ubi ipsa in orbis sui apogaeo
est, aequalem esse apparenti diametro Solis: haec autem prae se
fert gradus minuta $31\frac{1}{2}$. Itaque diameter Lunae continebit partem
unam, quales habet diameter Terrae $3\frac{2}{3}$, et diameter Solis aequa-
bit totas Terrae diametros $8\frac{1}{2}$. Ac proinde quantitas corporis Lu-
naris erit etc. — corporis vero Solaris quantitas aequabit etc.*”

nog *seven* bij (*»fixarum maxima quaeque centies septies»*): doch ook hier kan o. S. eene anders luidende vertaling gevolgd zijn: want de, zoo even vermelde, oudere heeft: *»Et unaquaeque magnarum stellarum fixarum centies, alias centies septem, tantum, quantum Terra.»* (Er was dus verschil in de opgave.)

Vs. 567 en vv. Ook hier is onze S. getrouw aan 't geen ALFERGANI schrijft: *» — sextae magnitudinis stellae, soilioet minimae omnium, quae sub conspectum positae mensuram admittunt, Terram decies octies mole exaequant.»* Over de verdeeling der Vaste Sterren in zes klassen, naar derzelver grootte ¹⁾, had ALFERGANI reeds cap. 19 gehandeld, brengende 15 tot de eerste klasse (die der grootsten, die hij ook uitdrukkelijk noemt); tot de tweede 45; 208 tot de derde; tot de vierde 474; 217 tot de vijfde: en tot de laatste, de kleinsten, ten getale van 63. — Van dit alles heeft Br. THOMAS niets: maar, wat onze S. vs. 571 en vv. zegt, bevestigt hij ook: *»Die minste sterre, die men sien mach int firmament,»* schrijft hij, *»is meerre dan alle die Eerde.»* En, wat onze S. vs. 584 en vv., ter oplossing van de bedenking, uit derzelver schijnbare kleinheid ontleend, in 't midden brengt, drukt de Prosaïst aldus uit: *»mer sij scijnt cleyn ouermids huere hoecheyt,»* fol. 18^a.

B. DE DIERENRIEM.

Van vs. 989 tot vs. 1160 spreekt de Dichter van den *Dierenriem* of *Zodiak* (den *Zonneweg* of *Ecliptica*); en zulks, naar den stand der wetenschap te zijnen tijde, met voldoende duidelijkheid en naauwkeurigheid. De omloop der Aarde om de Zon in den tijd van twaalf maanden aangemerkt zijnde als een loop der Zon rondom den Sterrenhemel, kon alles wel niet beter in het kort

¹⁾ Waarover vg. v. LITTAUW, t. a. pl. II Afd. § 189—191, bl. 375 e. v.

beschreven worden. Hij overtreft hierin Br. THOMAS, die noch den *Riem* zelfen vermeldt, noch deszelfs plaatsing en eigenschappen opgeeft, of hij schoon aan de *teekenen* zelve vijf bladzijden (bl. 11^b—13^b) besteedt. — Het *Noord-* en *Zuidwaart slaan en draaijen*, vs. 996 e.v., ziet op de *keerkringen*, tusschen welke de jaarlijksche loop der Zon beperkt is, en van welker eenen zij, door de evennachtslinie, naar den anderen schijnt heen en weder te gaan. De twaalf deelen, vs. 999 en v., wijzen op de twaalf maanden des jaars, binnen welken tijd de Zon haren schijnbaren omloop om den hemel voltooit, en dus zich weder op het punt bevindt, van waar zij was uitgegaan. Die deelen worden genoemd naar de twaalf Sterrebeelden, welke de zonneweg achterevoigelijk doorloopt, vs. 1001. Ook de Dwaalsterren hebben hunnen gang binnen deszelfs grenzen, vs. 1003—1008: en zulks ieder naar den wijderen of ruimeren kring, dien hij doorloopt, en den langeren of korteren tijd, dien hij, overeenkomstig met het vroeger gezegde, vs. 295 en volgg., daaraan besteedt. Daar zij nu, wegens het onderling verschil van een en ander, nu eens als nevens (voor en achter) elkanderen (in *conjunctie*), dan weder tegenover elkanderen (in *oppositie*) voorkomen, en zij ieder hunne eigene natuur en invloed op de Aarde en derzelver bewoners geacht worden te hebben, zoo moet derzelver vereeniging of tegenwerking de gesteldtenis van alles bepalen. Vg. vs. 18, 298, 1205 en volgg. Eindelijk, naar mate de Zon van den *Aequator* (Evennachtslijn) naar de *Keerkringen*, of, van deze naar den *Aequator* terug schijnt te gaan, worden de dagen korter of langer, en het weêr (de temperatuur der lucht) kouder of warmer, vs. 1011 enz. Wat nu de twaalf Sterrebeelden betreft, deze worden, op voorgang der Grieken en Romeinen, door onzen S. *teekenen* (*signa*, σημεῖα), en van daar de Dierkring (ζωοφόρος κύκλος) de *Teekendragende* (kring, *signifer orbis*, σημειο-

φόρος κύκλος) genoemd. De *mythologische* verklaring van derzelver namen komt voor bij vs. 1008 tot 1149, in de Handschriften H. en S., doch in geen der anderen. Zie hier dezelve:

Tusschen vs. 1008 en 1009:

*Aries secundum fabulam is qui aureo vellere fixum ¹⁾
et hellem ²⁾ trans mare ad colchos in sula ³⁾ vexit in celo ⁴⁾
deificatus ē ⁵⁾ helle tamen in mare submersa est quia in
sultu ⁶⁾ fluctuū sicut fixit ⁷⁾ frater suus non poterat sustin'e.*

Tusschen vs. 1032 en 1033:

*Taurus in quem iupiter se tñsformavit qū europam
filiam agenoris rapuit deificatus est uel factus signū
principale in celo.*

Tusschen vs. 1040 en 1041:

*Gemini ⁸⁾ est castor & pollix ⁹⁾ filii iovis et lede ¹⁰⁾ cū
qua iupiter gcubuit in spē ¹¹⁾ signi ¹²⁾ qui ppter pprie-
tates dati ¹³⁾ sūt gemini helenam sorore suā a par. de ¹⁴⁾
raptā sequentes submersi sūt in mari et miseratione ¹⁵⁾
deorū deificati.*

Tusschen vs. 1046 en 1047:

*Cancer est qui maximus herculum ¹⁶⁾ pcussit dū ydo-
len ¹⁷⁾ nereis ¹⁸⁾ occidit et ideo sidera promeruit.*

Tusschen vs. 1058 en 1059:

*Leo quem hercules int'fecit in ne mea ¹⁹⁾ silua corio
cuius Olīpeum ²⁰⁾ suum protexit carnē vero cū vellet sa-
crificare non ipse deificavit eum.*

¹⁾ Lege *Phryxum*. BILD. ²⁾ *Hellen*. ³⁾ *insulam*. ⁴⁾ *coelo*. ⁵⁾ *est*.
⁶⁾ *insultum*. ⁷⁾ Lege *Phryxus*. B. ⁸⁾ *Jemini* S. ⁹⁾ *Pollux*. ¹⁰⁾ *Ledae*.
¹¹⁾ i. e. *specie*. ¹²⁾ *Cygni*. ¹³⁾ Lege *dicti*. B. ¹⁴⁾ *Paride* (een HS.
— dat van Schonauwen — heeft *par dide*). B. ¹⁵⁾ *miseracione* S.
¹⁶⁾ An, *maximum Herculem*? B. ¹⁷⁾ *ydolam* S. *hydram* B. ¹⁸⁾ *ler-
neam* B. ¹⁹⁾ *nemea*. ²⁰⁾ *clypeum*.

Tusschen vs. 1092 en 1093 :

Virgo s. erigona filia ichari ¹⁾ *scdm* ²⁾ *fabulas qui int'fectus fuit a suis messoribus inebriatis unde erigone lamētando cum caniculā suam* ³⁾ *& cum icharo* ⁴⁾ *patre suo di'ficata* ⁵⁾ *est.*

Tusschen vs. 1100 en 1101 :

Libra est quam tenet virgo uel iustitia s. laute ⁶⁾ *asteti regis filia ob equitantē iusticia dicta et inter sidera translata merita hoīm pensat et in libra iouis repensat.*

Tusschen vs. 1108 en 1109 :

Scorpius est qui maximus ⁷⁾ *orionem interfecit dum bestias terre* ⁸⁾ *occidit* ⁹⁾ *et ob terre* ¹⁰⁾ *gratiam meruit celum* ¹¹⁾.

Tusschen vs. 1118 en 1119 :

Sagittarius vel centaurus qui et arsites s. aschari crescentis et musarū filius scorpionum ¹²⁾ *qui filiū suū rapuit sagittauit nec filiū suū tetigit et ideo sydera promeruit.*

Tusschen vs. 1124 en 1125 :

Capricornus idem ē almathea ¹³⁾ *capra qui* ¹⁴⁾ *nutrit iouem in creta insula a p're* ¹⁵⁾ *deiecte* ¹⁶⁾, *corio cuius clypeus palladis tectus est carnem vero quia iupiter inde nutritus est deificauit.*

Tusschen vs. 1141 en 1142 :

Aquarius sunt ¹⁷⁾ *ganimedes t'li* ¹⁸⁾ *filius iouis amasius ab ipso inter sydera locatus et pine'na* ¹⁹⁾ *deorū factus est.*

¹⁾ Icarī. ²⁾ secundum. ³⁾ Lege caniculā sud. ⁴⁾ Icaro. ⁵⁾ deificata. ⁶⁾ s. lante S. Lege scilicet B. ⁷⁾ Lege maximum. ⁸⁾ terrae. ⁹⁾ Lege occideret B. ¹⁰⁾ terrae. ¹¹⁾ coelum. ¹²⁾ Lege scorpionem B. ¹³⁾ Lege Amalthea B. ¹⁴⁾ quae. ¹⁵⁾ patre. ¹⁶⁾ Lege dejectum. ¹⁷⁾ Lege est. ¹⁸⁾ Tantali? Imo Trois. ¹⁹⁾ pincerna — pint'ua S.

Tusschen vs. 1148 en 1149:

*Pisces cū em̄ ¹⁾ typhēu ²⁾ gygantē ³⁾ in sequitur ⁴⁾ in
egyptū ven⁵⁾ et cupido filius eius v'si in pisces latuerunt
in m ⁶⁾ aquis cūq. homīes diti doni carent ⁶⁾ illi duo
tñs lata ⁷⁾ sunt inter sydera.*

Onze Dichter evenwel, zich aan de Fabelleer te regt niet houdende, geeft andere, naar zijn inzien betere, met den aard der zaak overeenkomende, redenen van der Hemelteekenen benamingen. Waarschuwend tegen een misverstand, dat, althans in zijnen tijd, bij onkundigen plaats had, of ontstaan kon, vs. 1017 e v., brengt hij de namen in zeker verband met de verschillende gesteldheid van het weder in de verschillende maanden. Zijne verklaring (over welker gegrondheid of misbegrip hier niet behoeft gesproken te worden) is niet onvernünftig en duidelijk genoeg. Hij begint van den *Ram*: dus met de *Lente*. De *Ram* heeft de meeste kracht in kop en horens: zoo stijgt de Zon aan den hemel, en verwekt, na winterflaauwte, nieuw leven en warmte, enz. Br. THOMAS daarentegen begint van de *Kreeft* en den *Zomer*. De *Ram* is bij hem het *tiende* teeken, en de *Kreeft* bij onzen Dichter het *vierde*. In de reden der benaming komen beiden overeen. »Dat tyende [teeken] heyt aries, »ēñ duut alsoe vele als een weder, die int hoeft is ghe- »hoernt ēñ sterc. Eñ alsoe is die Sonne in groter macht, »als sij gaet in dit teyken aries. Oec soe begheert die »weder die weyden — — want dan soe beghint die heyt »der Sonnen te meerre ēñ te wassen.” Wat nu de Dichter van den *Stier* zegt (het tweede — bij Br. TH. 't elfde —

¹⁾ Lege eam (sc. Venerem). ²⁾ L. Typhon vel Typhoeus. ³⁾ L. gigas.
⁴⁾ insequentur S. BILD. dubium censet, itane an insequeretur legendum sit: equidem in Codice H. legere me memini insequitur.
⁵⁾ Quid m? an: mediis? ⁶⁾ An: Diti dona darent? H. W. T. ⁷⁾ Lege: translati. H. W. T.

teeken), dat hij èn sterker is dan de Ram, èn voor den ploeg gebruikt wordt ¹⁾, dit zegt ook de *Prozaïst* gedeeltelijk: » — stier, die sterker is dan die Weder; want » als die Sonne is in desen teyken taurus, soe gheuet sij » meerre heyt dan sij doet als sij gaet in den teyken aries. » Eñ in dierre maent pleghet men den beeste wt te ley- » den in die weyden." Bij het derde (twaalfde) teeken is misschien der opmerking niet onwaardig, dat, gelijk de Dichter den *Tweeling* (twilinc, twilync) door een *twiuoudige dinc* verklaart, en de reden der benaming in *der Sonnen dubbele cracht* vindt, zoo ook Br. THOMAS zegt: » — eñ duut alsoe vele als *twiuoudich*; want — die Son- » ne — — gheuet — *twiuoudighe heyt* meer dan sij te » voeren [deed]." Van het vierde (eerste) teeken geldt hetzelfde: » — wanneer die Sonne haren loep doet in » cancro, soe gaet die Sonne afterwaert: — — want can- » cer in eenre bedudenisse bedudet een kreeft, die altoes » afterwaert gaet." — Wat het vijfde (tweede) teeken aanbelangt; hier wijken beiden van elkanderen af; niet zoo zeer ten aanzien van de zaak, als wel van de uitdrukking: want zij zijn het daarin eens, dat de Zon nu naar den Leeuw gelijkj wegens de kracht der zomerhitte: maar Br. THOMAS weet niets van zijn *fellen staert*, en noemt hem wel *stercker*, maar niet *heet bouen allen dieren*; iets, hetwelk naauwlijks in een gezonden zin, overeenkomstig met de waarheid te verklaren is. Doch, ligt misschien in dit zelfde woord *heet* het punt van overeenkomst? Zoo wij het in *heer* (here) mogten veranderen (maar ik erken dat geen der HSS. dit heeft), dan zou des Dichters:

¹⁾ Dacht hij aan 't *Virgiliaansche*:

Vere novo, gelidus canis cum montibus humor

Liquitur — —

Depresso incipiat jam tum mihi taurus aratro

Ingemere — —

Georg. I. 43 sqq.

*Here is hi bouen allen dieren
Fel ende onghieren*

wel overeenkomen met des Prozaïsten: »Ghelijc als die »lewe een *here is bouen allen dieren* mit vier voeten en »stercker is, alsoe is die Sonne enz.» Ik geef dit voor niets meer dan eene gissing, maar voor geene onwaarschijnlijke; echter erkennende, dat uit vs. 1069 en 1073—1076, gelijk ook uit zijn vermelden van de *Hondster*, vs. 1079—1084, in verband met den *staart* des Leeuws (de *Honds-dagen*), kennelijk is, dat de *hitte* van Julij's tweede helft hem wel voor den geest was. In de uitdrukking, omtrent de *Maagd*, het zesde (derde) teeken, dat zij is

Ondrachtich, en niet en draget,

is al weder kenlijke overeenkomst met Br. THOMAS, die zegt: »ghelijc als een jonffrouwe *ondrachtich* is, alsoe is »die Sonne alre *ondrachtichste* van alle die iaer.» Minder van belang schijnt het mij toe, dat, gelijk de Dichter bij het zevende (vierde) teeken, zegt:

*Dat die dach es dan euen lanc
Jegen dien nacht,*

zoo ook Br. THOMAS heeft: » — *libra* — beduut — — een »gewicht, want die Sonne wert gheweghen — — want »neer die sonne gaet in dit teyken — — soe sijn *die »dach* ende *die nacht euen lanc*." Want dit *kon* bijna niet onderling verschillend zijn. En zoo is het ook gelegen met hetgeen van het achtste (vijfde) teeken gezegd wordt; te meer, daar de Prozaïst wel aan de *scerpheyt* des *sterfs* waar de Scorpioen mede *steekt*, en des *weders* (na de *scoenheit* en *suetheit in den beghinself*), maar niet aan deszelfs *venijn* (met vs. 1115 en 1120) doet denken. Eenigzins, maar weinig, verdient het aandacht, dat beiden den Schutter (het negende of zesde teeken) tot zinnebeeld maken van de *snee* (en *haghel*, vs. 1126), waarmede alsdan »die Sonne" (= als die Scutter — mit bouten

»en mit pijlen») »gheerne pleghet te *scieten* in aertriken.» Het tiende (zevende) teeken levert niets anders uit, dan dat Br. THOMAS van den *Bok*, die »hem pleghet op te rich-»ten aen den boemen om die groene loeueren,» ook aanleiding neemt om van de Zon te zeggen: »alsoe climmet »die Sonne op tieghen den zoemer.» En de twee overigen kunnen wij ook voorbijgaan. Alleen zal het hier nog opmerking verdienen, dat de *Steenbok* in de figuren, die de HSS. illustreren, geteekend is, als half-bok, half-slang, gestaart omtrent zoo, als men voormaals den Basilisk plagt af te beelden. Dit toch maakt des Dichters gezegde, vs. 1131, verstaanbaar.

C. HONDS DAGEN.

Bij deze gelegenheid moet nog met een enkel woord opgemerkt worden, dat vs. 1088 tot 1090 van de *Hondsdagen* eenigzins anders gesproken wordt, dan onze Almanakken gemeenlijk opgeven. Deze toch stellen voor dezelven 30 of 31 dagen; t. w. den ingang op den 19^{en} Julij en den uitgang op den 19^{en} van Augustus. Het laatste staat ook in den Kalendier van L.: doch die van H. en S. laat de Hondsdagen reeds den 12^{en} Augustus uitgaan. Beide echter doen ze beginnen den 7^{en} Julij; en zoo doet ook onze Dichter, gevende aan dezelven den tijd van veertig dagen. Het eerste komt overeen met PLINIUS (*N. H. L. XVIII. c. 18*), die den ingang rekent op den 23^{en} dag na den langsten dag ('t *solstitium*, 14 Junij): doch van den uitgang niet spreekt. Er is, die dezen op de Idus van September (den 13^{en}), en dus den geheelen omvang der *dies caniculares* op 64 dagen, vaststelden, na den derden voor de Idus van Julij. Zekerlijk, omdat het Hondgesternte, na de 40 dagen van hare opkomst wel ondergaat, maar nog niet geheel. Hoe het zij, tamenlijk algemeen is men het eens geweest met HIFOKRATES'

uitspraak (Aph. 5. L. IV.) Ὑπὸ κύμα καὶ πρὸ κυνὸς ἐγγώ-
δεις αἱ φαρακσεῖαι. Vg. vs. 1071 e. v. en J. V. MAERLANT'S
Heimelijkh. vs. 1123 e. v.

D. MAANS- EN ZONSVERDUISTERING.

Vs. 1467—1474 en 1529—1538. Over de *Maans-* en *Zonsverduistering* spreekt onze Dichter, in 't algemeen, duidelijk genoeg. En het is niet noodig, op te merken, dat de *eerste* alleen bij Volle Maan, wanneer deze met de Zon in *oppositie* is, de laatste alleen bij Nieuwe Maan, wanneer deze met de Zon in *conjunctie* is, kan plaats hebben. Als, voor ons oog, de schaduw der Aarde op de Maanschijf valt, of de Maan de Zonneschijf voor ons oog bedekt, heeft de verduistering (de *eclips*) plaats. Maar, waarom dan niet telkens bij elke Volle of Nieuwe Maan? Omdat er, zegt de Schrijver, »steden (plaatsen) aan »het Firmament zijn, waar de Maan in of omtrent — de »Zon tegenover — zijn moet,» zal de verduistering plaats hebben; en — dit niet altijd het geval is. De zaak is gemakkelijk te begrijpen, door er alleen op te letten, dat de Maan, om tegenover de Zon (te weten, van onze Aarde uit gezien), of met dezelve in dezelfde rigting te komen, juist niet in eene regte lijn met de Aarde en de Zon behoeft te staan, zoodat de schaduw der Aarde op de Maan, of die der Maan op de Zon valt, maar nu iets hooger, dan iets lager, nu meer Noordelijk, dan meer Zuidelijk, kan loopen, zonder daarom of niet helder (vol) of niet donker (nieuw) te zijn. En zoo is het inderdaad met de zaak gelegen, omdat de Maansomloop niet vlak en regt met die der Aarde om de Zon te zamen valt, maar in eene schuinsche rigting met haar medeloopt. Maar de Dichter drukt hier wederom uit, wat hij, *mid-*delijk of onmiddelijk, van ALFERGANI geleerd had ¹⁾. —

¹⁾ Deze, namelijk, na vroeger, (Cap. 13. p. GOLII ed. 53) van de vijf cirkelvormige bewegingen der Maan — (naar het Ptoleméisch stelsel) —

Over de *Maanknoopen*, of de twee punten, waarin de cirkels der Aarde en der Maan om de Zon elkander snij-

die 1°. van het ligchaam zelf in den bijcirkel (*epicyclus*), — 2°. die des middenpunts van den bijcirkel in den uitmiddelpuntigen omloop, — 3°. die des middelpunts van laatstgenoemden in eenen kleinen cirkel, welks middelpunt hetzelfde is met dat van den Dierenriem, — 4°. die van den schuinschen cirkel, en diens, welks vlak hetzelfde is met dat van den Dierenriem op deszelfs polen, en 5°. van de geheele sfeer en van geheel het gesternte; — ALFERGANI dan, na vroeger daarover — gesproken, en van de vierde bewegingssoort gezegd te hebben: » *hic motus caput et caudam Draconis والذنب (الجوزهر) راس التين* » *transfert in signorum antecedentia*,” berigt nu (Cap. 28. p. 103 sq.) aangaande de *Maaneclips*, — eerst: » *Umbræ — a Terræ superficie ad finem usque longitudo — — aequat dimidiam diametrum Terræ ducenties sexagies octies; et rotunditatis diameter eo loco, quem Luna in oppositione transit, continet tantas partes 2 et $\frac{2}{3}$, quanta est ipsa Lunæ diameter.*” en vervolgt dan aldus: » *Cum igitur Luna ad caput vel caudam Draconis accesserit expers tantas latitudinis, quantum opus est ut Terræ umbra removeatur ad septentrionem vel austrum, ipsa quidem per umbram incedet, Terræ adimento ipsi lumen Solis; ideoque Luna deficere cernitur, usque dum permediet umbram etc. — cum vero Luna tempore oppositionis consistit in ipso Capitis vel Caudæ [Draconis] puncto, ita ut nulla prorsus illi supersit latitudo, corporis ejus centrum feretur per centrum umbræ eo loco in orbem ambientis: estque illa eclipsium maxima et diutissima. — At si Luna tempore oppositionis fuerit latitudine prædita, defectio ejus non erit maxima*”, etc. En komende (cap. 29, p. 105.) tot de verklaring der *Zoneclips*, zegt hij weder: » — — *cum Luna Soli conjungitur juxta caput vel caudam Draconis (ita ut caereat latitudine, quæ a Solis tramite deviet), suo inter visum nostrum et Solem occursum Solem nobis abscondet: qui eapropter obscurari videbitur, — — dico: cum Solis et Lunæ congressus incidit in verum locum Capitis et Caudæ [Draconis], atque etiam in verticalem coeli punctum, amborum planetarum [Solis et Lunæ] centra simul existere in ea linea, quæ a loco visus ad ipsos ducitur, — — ideoque — — deficere totum corpus Solis. — Quodsi conjunctio, quæ fit in Capite et Cauda præcise, non existerit super verticem, non eveniet quod retulimus, propter contingentem tunc parallaxin*” etc. Hij geeft dan ook nog, in het laatste Hoofdstuk (cap. 30, p. 108 sq.) den tijd op, die er verlopen moet tusschen de twee Zon- en Maaneclipsen, stellende dien gemiddeld op zes maanden.

den, spreekt KAISER (t. a. pl. I. 144) zeer bevattelijk. Komen Zon en Maan gelijktijdig in dezelfde rigting, 't zij met, 't zij tegenover elkander, in of zeer nabij een dier twee knopen, dan heeft de verduistering plaats, geheel of gedeeltelijk: maar komen zij elders zamen, waar de loopbanen of cirkels van elkander afwijken, dan niet. Dit zij hiervan genoeg. Maar het onderwerp brengt mij tot nog één punt, dat wel alleen als met een paar woorden, maar daarmede dan toch (opdat men het niet onverwachts misse) moet worden aangeroerd. Dat, namelijk, wat van de

E. STERREVOORZEGKUNDE

Vs. 1243 tot 1394 voorkomt; betreffende de *Astrologie* of Sterrenwighelarij, en bijzonderlijk ook derzelver vermeende betrekking tot, en invloed op de Geneeskunst. De aanleiding is deze: P. J. CONVENIENT¹⁾, willende bewijzen, dat de Astrologie, »niet eene *Theorie* of *Hypothese*, »geen wijsgeerig [d. i. *a priori* opgemaakt] samenstel» [l. stelsel], veel min de vrucht van »eenig godsdienstig »bijgeloof» of het uitwerksel der »verbeeldingskracht», maar op *veelvuldige waarnemingen* gegrond is, welke van tijd tot tijd bijeenverzameld en tot één wel samenhangend geheel verwerkt zijn; — CONVENIENT dan beroept zich op de »*menigvuldigheid* en het *zonderlinge* der Astrologische opmerkingen.» »Eenige voorbeelden uit duizenden zullen hier genoeg zijn» zegt hij, en vraagt nu terstond (tot *eerste* voorbeeld uit *duizenden* — er volgt slechts nog *één* meer; de overige 998 blijven verborgen! — hij vraagt dan): »Waarom zijn de *knoopen* van de Maan, »*Caput et Cauda Draconis*, bij de goede Planeten van »eene goede, en bij de booze Hemellichten van eene

¹⁾ *Proeve over de mensch-mogelijke voorwetenschap en de aloude Sterrenvoorzegkunde* (Rott. 1796), bl. 88.

»booze beteekenis? — — *Geene Theorie* — — schijnt daar-
 »toe de minste aanleiding gegeven te hebben. Van waar
 »komen dan deze — regels, zoo niet uit waarnemin-
 »gen bij herhaling gedaan, en dus door de ondervin-
 »ding geleeraard en bevestigd?» — Hoe vele vragen —
 opdat ik dit in 't voorbijgaan opmerke — waren hier niet
 tegenover te stellen! Bij v., *Waar* vindt men die *waar-*
nemingen geboekstaafd? Door *wie*? Met *hoeveel* blijk
 van geloofwaardigheid? *Wie* deden die waarnemingen?
Waar? *Wanneer*? Met *hoevele* nauwkeurigheid? enz.
 Doch — het is mijne taak noch bedoeling, alhier tegen
 de Astrologie, en ter wederlegging van dezelve op te tre-
 den. Slechts valt ons aan te merken, dat, gelijk het
 grootste deel zijner tijdgenooten, zoo ook onze Dichter
 aan dezelve gehecht was. Doch ook hij vergenoegt zich
 met algemeene verzekeringen, zonder bewijs. De eene
 Planeet zal nat en koud, de andere droog en heet zijn:
 maar waarom, en waaruit hij het weet, verneemt men niet.
 Jupiter en Venus zijn goede (gunstige), Mars en Saturnus
 booze (nadeelig-werkende), Zon, Maan en Mercurius nu
 goede, dan kwade Planeten (vs. 1287 en vv.). Waarom?
 Hoe weet men het? Wat bewijs, dat doorgaat, is er
 voor? Hoe werken zij? Niets daarvan zegt ons de Dich-
 ter. En, wat zou hij er wel van gezegd hebben, zoo hij
 geleerd had, in de Zon geen Planeet, maar het middel-
 punt van het geheele Planetenstelsel, en in de Maan geen
 Planct, gelijk de overigen, maar een Bijplaneet (Wachter)
 der Aarde, te erkennen; als hem Uranus en de vier
 kleine Planeten tusschen Mars en Jupiter bekend gewor-
 den waren; als hij eindelijk van de Bijplaneten, die Ju-
 piter, Saturnus en Uranus vergezellen, iets vernomen
 had? Voorzeker zou hij erkend hebben, dat alle bere-
 keningen en veronderstellingen, op de vroegere, zoo on-
 volkomene kennis der hemellichten gebouwd, noodwen-
 dig falen moesten. Doch in zijnen tijd en op den trap,

waarop toen nog de wetenschap stond, kon hij wel niet anders, dan met de Astrologisten vaststellen, bij v., dat 's menschen aanleg, naar ligchaam en ziel, van den stand der Dwaalsterren bij zijne geboorte afhing (zie vs. 16—21), en dat, bij ziekten, uit dien stand berekend kon worden, deels, welken uitslag dezelve hebben zouden, deels welke geneesmiddelen al en niet waren aan te wenden ¹⁾. Het eerste behandelt hij dan ook vs. 1297 en volgg., als eene »grootte wijsheid»; het andere vs. 1245 tot 1286. Doch een en ander zoo, dat hij bij het algemeene blijft, en zich noch tot raadgeving verledigt voor bijzondere gevallen, die konden voorkomen, noch tot bewijvoering en betoog. In dat opzigt wint het de *Kalender* van hem, die dag en uur aanwijst, waarop het zoo gebruikelijke geneesmiddel der aderlating »verboden» wordt wegens de — mingunstige *constellatie*. Naar Br. THOMAS is het niet slechts de zamenkomst der Planeten, van welke zoo veel afhangt, maar — »Die seuen Planeten hebben sonderlinghe kracht in den seuen daghen van der weken; »alsoe dat een ygelike planeet in eenre vren van enē »dach van den seuen daghen sonderlinghe macht heeft »voer die ander planeet ²⁾».

¹⁾ Vg. o. a. J. V. MAERLANT's *Heimelijkheid der Heim.* vs. 777 en vv., 1591 tot 1686. Zoo ook de (bl. 19 aangewezen) Schrijver der *Heimelijkheid. v. Man en Vrouw*, vs. 191 tot 220; die deze leer (vs. 204) van PYTHAGORAS afleidt.

²⁾ Bij voorbeeld: »op der yerster vren van den Sonnedach soe heeft »die Sonne sunderlinghe macht voer die andere planeten: en dan voert »des daghes en des nachts soe hebben die ander planeten macht. Die »Maen regneert sunderlinghe inder ierster vren des manendaghes, en »dan voert dies daghes en dies nachts regneren die ander planeten. »Mars regneert sunderlinghe in die yerste vre vanden dinxdaghe en dan »voert des daghes en des nachts regneren die ander planeten,» enz. » — — En een yghelike van den seuen planeten heeft [l. geeft] ons »here God een sunderlinghe natuurlike macht. Want die Sonne is ghee »uende, en die maen is nemende en ontfuende» enz.

Meer opzettelijk, intusschen, is de *Astrologie* onderwezen in eenige opstellen, opgehelderd door figuren der Hemelhuizen, enz. welke in de HSS. H. en S., tusschen ons Dichtstuk en de *Naturen Bloeme* van J. V. MAERLANT, fol 49—65, voorkomen (zie boven bl. 8.). De onderzoek-lievende raadplege verder de Schrijvers, die, o. a. opgegeven worden door D. G. MORHOF, in *Polyhist.* L. III. (*μυταίστοχρος*), § 10 en 11. Bij welke — behalve het straks aangehaalde werkje van CONVENENT, nevens de Verhandeling van H. J. KROM, *Over de waarde der Horoscoopkunst*, tegen welke hetzelfde is overgesteld, en dezes korte tegenbedenkingen in zijnen *Brief* aan C., achter genoemd werkje gevoegd, — niet (neen! vooral niet) om stijl of voordragt, maar wegens de uitvoerige en duidelijke voorstelling, misschien verdient gevoegd te worden het *Kort Begrip der Astrologie of de nieuwe Planeetlezer* enz., in twee Deelen uitgegeven te Amsterdam, 1788, 8°. (Doch, wie bewijzen begeert, zal wederom zich teleurgesteld vinden.) Om het zonderlinge en *curieuse*, zoowel van den inhoud en vreemde hieroglyphische teekeningen, — als daarom, dat de Schrijver met de ontdekking van Uranus, ja van de vier kleine Planeten tusschen Mars en Jupiter bekend is, — zij hier ook nog vermeld: *The Astrologer of the nineteenth Century; or, Compendium of Astrology, Geomancy, and occult Philosophy*, London 1825, 8°. Reeds de *zeede* uitgave ligt hier voor mij! — Stof voor DEMOKRIET of — HERAKLIET?

IV. *Natuurkunde.*

A. STAARTSTERREN.

Vs. 591—630. In deze verzen over die, ook nu nog, in meer dan één opzigt, vrij geheimzinnige lichamen

— naar zijne voorstellingswijze eene soort van vurige verhevelingen of luchtverschijnselen, en daarom niet in het *derde*, maar in dit *vierde* Hoofdstuk te beschouwen — handelende, welke wij gewoonlijk *Staartsterren*, of met een Grieksch woord *Kometen* (κομηται, eigenlijk *harige sterren*) noemen; — in deze verzen dan beroept zich onze Dichter, en dat zelfs tweemaal, op den beroemden Grieksch Wijsgeer ARISTOTELES. Blijkbaar is het, dat hij hierbij — gelijk ook bij andere punten — *voornamelijk* het oog heeft — hetzij hij den Stagiriet zelf gelezen had, of eenen anderen Schrijver navolgde, die zijne uittreksels uit denzelfden had opgeteekend — op de *Μετεωρολογικά* ¹⁾. Een werk, zamenhangende met, en als een vervolg op anderen (b. v. *περὶ φυσικῶν ἀρχῶν*, *περὶ οὐρανοῦ* [?], *περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς*), en waarin hij spreekt over 't geen vroegere Wijsgeeren *Metereologie* genoemd hadden ²⁾; t. w. de dingen, welke, naar hem, in de nabijheid der Sterrenbeweging plaats hebben ³⁾. Daartoe brengt hij den *Melkweg* (γάλα, i. q. γαλαξίας [κύκλος]), de *Kometen*, de *vurige*, zich bewegende (*verschietende*) *Verschijnselen* (τὰ ἐκπυρούμενα καὶ κινούμενα φάσματα); de oorzaken (αἰτίαι) van *Winden* (πνεύματα) en *Aardbevingen* (σεισμοί), en ten laatste die van *Bliksem*, *Storm*, *Wervelwind* en derg. (αἰτίαι κεραυνῶν πτώσεως, καὶ πρηγῶν, καὶ τυφῶν, καὶ τῶν ἄλλων τῶν ἐγκυκλίων ⁴⁾). Het spreekt van zelf, dat ik slechts het een en ander van dit alles hier mag aanstippen.

Wat dan de *Kometen* aangaat; onze Dichter, zich van ARISTOTELES gezag bedienende (vs. 607 en 623), leert

¹⁾ *Operum omn.*, a GUIL. DU-VALLIO ed., Lutet. Par. 1719. Tom. I. fol. 528 sqq.

²⁾ Πάντες οἱ πρότεροι μ. ἐκάλοιν.

³⁾ Περὶ τὸν γενικῶν τοῦτον τῇ φορᾷ τῶν ἄστρον.

⁴⁾ Lib. I. c. 1. coll. L. III. c. 1. in fine, et Lib. περὶ κόσμον, c. 4.

1°. Vs. 595 en vv., dat zij geene *Planeten* noch *Vaste Sterren* zijn. ARISTOTELES wederlegt (Cap. 6.) opzettelijk, zoowel ANAXAGORAS en DEMOCRITUS, die dezelve voor eene gelijktijdige of liever zamen vereenigde verschijning van meer dan eene Dwaalsterren (σύμφασιν (of ook σύναψιν) τῶν πλανητῶν ἀστέρων), als de *Pythagoreërs*, die ze voor zelden verschijnende Dwaalsterren zelven (ἕνα αὐτὸν εἶναι τῶν πλ. ἀστ., ἀλλὰ διὰ πολλοῦ τε χρόνου τὴν φαντασίαν αὐτοῦ εἶναι) gehouden hadden; waarmede ook HIPPOCRATES en AESCHYLUS overeenkwamen, hoewel niet zonder verschil in opzicht op het oorspronkelijke en bestendige des harigen verschijnsels, waarnaar zij benoemd zijn (τὴν κόμην οὐκ ἐξ αὐτοῦ ἔχειν, κ. τ. λ.). Onder anderen beroept hij zich daarop, dat alle de Dwaalsterren alleen *binnen* en geene *buiten* den Dierenriem gezien worden, maar de Kometen wel degelijk (οἱ — πλανώμενοι πάντες ἐν τῷ κύκλῳ ἀπολείπονται τῷ τῶν ζωδίων, κομῆται δὲ πολλοὶ ἐννόημενοι εἰσὶν ἔξω τοῦ κύκλου). Zijne overige bewijzen ga ik kortheidshalve voorbij.

2°. Vs. 600—604. *Ten is el niet dan een vier*, zegt onze Dichter, *Een lucht es ontsteken en bernet, somtijt vander naturen, dat het langhe moet geduren*. Bedrieg ik mij, of wijst dit henen naar ARISTOTELES woorden (Cap 7.): ὑπόκειται ἡμῖν — — ἀναθυμίασιν — θερμὴν αὐτῇ — — πολλάκις ἐκπυροῦται· en verder: — — ἀρχὴ πυρώδης, μήτε — — ἐπὶ πολὺ ἐκκαλεῖν, μηθ' οὕτως ἀσθενῆς, ὥστ' ἀποσβεσθῆναι ταχὺ, ἀλλὰ πλεῖον καὶ ἐπὶ πολὺ.

3°. Vs. 305 en v. Zegt hier de Dichter, *Die stert, die daer nederwaert trecket, dats die wacheit*, zoo durf ik niet beslissen, of hij daardoor heeft willen uitdrukken, wat de Wijsgeer bedoelde toen hij schreef: ὅπως ἂν ἀναθυμιάμενον τύχοι ἐσχηματισμένον — — εἰάν ἐπὶ μῆκος, καλεῖται πωγωνίας (Cap. 7). Indien niet, dan zou het kunnen schijnen, dat hij het oog had gehad op de uitdrukking: ἀπὸ τῆς ἐλκομένης ὑγρότητος. Doch deze komt voor

in de opgave van 't gevoelen van HIPPOCRATES en AESCHYLUS, dat ARISTOTELES verwerpt en wederlegt.

4°. Evenzeer is mij bedenkelijk (tenzij aan andere Meteoren tevens te denken zij: 't welk vreemd zou zijn;) hoe vs. 608 *vijf* manieren, d. i. soorten der sterren met staerten (vs. 594), die kometen (vs. 609) genoemd worden, aan den Stagiriet schijnen te worden toegekend; daar hij, zoo veel ik zien kan, slechts van twee gewaagt, t. w. van den Komeet (eigenlijk zoo genoemd, en van den *Pogonias* of *gebaarde ster* ¹⁾). Beide, zegt hij, zijn van dezelfde natuur. »Als het gebeurt, dat eene wel getemperde uitwaseming, die voor ontbranding geschikt is, » van omlaag naar de plaats opstijge, waar zich het » vurig beginsel (*ἀρχὴ πυρώδης*) bevindt, dan wordt zulk » een ster een gehaarde (harige), welke figuur de opge- » trokkene uitwaseming ook verkrijge, 't zij eene rond- » achtige, aan allen kant gelijke (wanneer zij *komeet*), » 't zij langwerpige, aan eene zijde uitgestrekte, wanneer » zij *pogonias* genoemd wordt ²⁾." De vijf soorten, door onzen Dichter bedoeld, zullen denkelijk zijn: 1. de *Baardsterren* (*Pogonias*, *cui inferiore ex parte in speciem barbae longae promittitur juba*); 2. de *Haarsterren* (eigenlijk *Kometen*, van *κομᾶν*, *comatum*, *crinitum esse*, *capillos spargere*, of *stella crinita et comarum modo in vertice hispida*, zoo als FRANC. VATABLUS, in de vertaling van ARISTOTELES l. c. een en ander paraphraseert); 3. de *Kuifsterren* (*stella co-*

¹⁾ Zoo heeft, o. a., v. LITROW het ook begrepen, t. a. pl. II. § 181. bl. 359. — Misschien zag de Dichter, of zijn leidsman, op de *λαμπάδες*, *δοκίδες*, *πίθοι* en *βόθυνοι*, die in *Libro de mundo*, Cap. 4. (fol. 507 B.), na de *κομήτης* (— dus, met deze, *vijf* in getal —) worden opgenoemd. Maar ARISTOTELES onderscheidt ze uitdrukkelijk van de Kometen, door ze *πολλὰ ἄλλα φασμάτων ἰδέαι* te heeten.

²⁾ "Ἄμα δὲ κατώθεν συμπίπτει ἀναβαίνειν εὐκρατον ἀναθυμιάσιν, ἀστὴρ τοῦτο γίνεται κομήτης, ὅπως ἂν τὸ ἀναθυμώμενον τύχοι ἐσχηματισμένον· ἐὰν μὲν γὰρ πάντῃ ὁμοίως, κομήτης, ἐὰν δὲ ἐπὶ μήκος, καλεῖται πωγωνίας.

ronata); 4. de *Zwaardsterren* (*ξίφιδας*): en 5. de *Staartsterren* (*stella caudata*). Er zijn echter nog meer benamingen voorhanden; als *Werspries-ster* (*ἀκοντίας*), *Schijfster* (*δισκεύς*), *Vat-ster* (*πίθιτης*), *Hoorn-ster* (*κερατίας*), *Paardenmanen-ster* (*ἵππειος*), *Zilverglans-ster* (*ἀργυροκόμης*). Zie M. MARTINIUS (*Lex. phil.* in v.), die PLINIUS, *H. N.* L. I. c. 25. aanvoert. Regt duidelijk schijnt den Ouden het onderwerp niet geweest te zijn. L. A. SENECA (*Quaest. Nat.* L. I. c. 15. Opp. a J. LIPSIO ed. fol. 695.) noemt als drie soorten van *kometen* (*horum*) op, de *Pogoniae*, de *Lampades* en de *Cyparissae*. Vg. ook MANILIUS, *Astron.* L. I.

5°. Vs. 593 en 623—630 is, tenzij ik geheel mis zie, ook niet juist zoo gezegd, als de Grieksche Natuurkundige geschreven heeft. Alleen vind ik in hetgene de Dichter zegt: Het *beteekent tempeest ende wint*, eene vertaling van de woorden: *Σημαλνουνσι γυγνόμενοι οἱ πλείους πνεύματα καὶ αὐχμοὺς*. Het overige vind ik niet. Misschien zelfs wel het tegendeel in het zeggen: *Ὅν δὲ τοῦτο ἀληθές, ὅτι ἐν τῷ πρὸς ἄρκιον τόπῳ γίνεσθαι ὁ κομήτης μόνον, ἅμα καὶ τοῦ ἡλίου ὄντος περὶ θερρινὰς τροπὰς*, en in hetgeen hij, tot adstructie van zijne beweesing, verhaalt van een *grooten Komeet* (*μέγας ἀστήρ, κομήτης ἀστήρ*), die in de maand Januarij, omtrent de *winterzonnewending* (*μηνὸς γαμηλιῶνος περὶ τροπὰς — — χειμερινὰς*), in den *winter* (*χειμῶνος*), en dat wel 's *avonds* (*ἄφ' ἑσπέρας*) verschenen was (*ἐφάνη*). Cap. 6. Komt dit met den *soomerschen dageraad* (vs. 593, 620, 630) wel overeen?

6°. Er schiet nog ééne bijzonderheid over; de *prognosticatie* namelijk (vs. 610—622), waarbij niet op den Wijsgeer, maar op een' ongenoemden Schrijver het beroep geschiedt. Welk *boek* de Dichter vs. 610 bepaaldelijk op het oog gehad hebbe, is mij onbekend. Zoo uitvoerig toch, als hij de *prognosticatie* opgeeft, had hij ze, noch bij de Dichters, VIRGILIUS (*Georg.* I.), LUCANUS (*Phars.* I.), CLAUDIANUS, MANILIUS, noch bij de Wijsgeeren, CICERO (*de*

N. Deor. II. 5.), of *SENECA* l. c., noch bij de Geschiedschrijvers, *LIVIVS*, *JOSEPHUS* enz. gevonden. *BALTH. BEKKER*, die in zijn, voor zijnen tijd hoogstvoortreffelijk, en ook nu nog lezens- en achtenswaardig *Onderzoek van de beteekening der Kometen* (Amst. 1689 en 1692.4.) »den gemeenen schrik voor de Kometen» (Hoofdst. XXIII, bl. 69) uitdrukkelijk zegt »van heidensche herkomst» te zijn, heeft mij hierbij ook niet, zoo als ik verwacht had, teregt geholpen. Doch, welk Schrijver het dan ook moge geweest zijn, *Br. THOMAS* schijnt wel min of meer gelijke kennis aan hem, niet onzen *S.*, gehad te hebben. Althans is hier weder vrij wat overeenkomst tusschen hen beiden te bespeuren. »Wanneer enich Comeet» (zegt hij, bl. 34b) »wart ghesien in een lantschap, dat is een teyken, als die »meyster van astronomien segghen, dat vele heren dies »lants steruen sellen, of dat stride en onruste werden »zellen, of dat volc steruen sal.» Alleen van den *honger*snoed zwijgt hij; doch te meer erkent hij

— *crinemque timendi*

*Sideris, et terris minitantem regna Cometen*¹⁾.

In de verklaring van de natuur der Kometen volgt hij ook *ARISTOTELES*²⁾.

¹⁾ Van geheel anderen aard is de *vrees*, die sommigen in onzen tijd bekruipt; die namelijk, voor verwoestingen, welke van de botsing eener Staartster, die door de Aarde geheel aangetrokken wierd, zou te duchten zijn. Die vrees is, door de *Bielasche* Komeet weder, ten j. 1826, en nog meer ten j. 1832, verlevendigd, wegens derzelver groote, en zoo 't schijnt, toenemende aannadering aan de *Aardbaan*. Over dezelve heeft, ter redelijke geruststelling, in laatstgenoemd jaar, *J. J. V. LITROW* te Weenen uitgegeven een zeer belangrijk Geschrift, getiteld: *Ueber den gefürchteten Kometen des gegenwärtigen Jahres 1832, und über Kometen überhaupt* (waarover zie 't *Literaturbl.* 1832. N°. 104). Deszelfs vroeger aangehaald werk (*Het Uitspansel* enz.) behandelt dit onderwerp in de IIe Afd. § 178—180, bl. 357 e. v.

²⁾ (Na 't voorstellen van een ander gevoelen, vervolgt hij:) »Mer ic »segge dat Comeet anders niet en is dan een groue ertsche wasom, die

B. VURIGE VERHEVELINGEN.

Vs. 631 tot 642. Op het voetspoor van ARISTOTELES de Kometen voor eene soort van vurige Verhevelingen aanzien, vereenigt de Dichter niet ongepast met dezelve andere verschijnselen (*φάσματα*), die in dezelfde *kategorie* vallen. Hij geeft er hier drie op, *kaarsen*, *schietsterren* en *bliksem*, maar gaat er vervolgens meer onderscheidenlijk over spreken.

Vs. 643 tot 668. Vooraf verklaart hij het ontbranden van lucht of damp door de werking van snel aangebragte drukking en beklemming; zulks ophelderende door de verhitting, die het booren in het hout, en door de vonkuitlokking, die het staal bij den keisteen te weeg brengt. Over de zaak behoeven wij niet te spreken, en de woorden zijn verstaanbaar.

Vs. 669—696 past hij zijne theorie toe — *eerst* op zogenoemde *Keersen* of *Fakkels*, de *φλόγες, αἱ καιόμεναι, φαινόμεναι περὶ τὸν οὐρανόν*, bij ARISTOTELES (l. c. Cap. 4.), de *lampades* bij SENECA (l. c. C. 15. f. 695). Van andere, daarmede, zoo het schijnt, in verband staande, verschijnselen, spreekt hij niet, zoo als men, na ARISTOTELES gelezen te hebben, zou verwachten. Niets komt hier voor van de *Hemelscheuren* (*χάσματα* en *βόθρνοι*), evenmin als van de *Bloedkleurige vlammen* (*αἱματώδη χρώματα*). Niets van hetgeen men *Vuurbalken*, *Vuurpilaren*, *Pijlen* en *Schichten* geheeten heeft. Niets van die geweldig groote en sterk verlichtende *Vuurbollen*, hoedanig een, die zich ten jare 1762 (23 Julij) vertoonde, bijzonder merkwaardig is

» hem seer in een vergadert, alleynsken opclimmende van der nederster
 » stede der heyten totter ouerster stede der heyten, daer sij coemt an
 » dat hoel des vuers: en daer wart die wasom wat ghedunt en ghebreyt
 » en onsteken; en daerom scijndet wat lanc; en dese wasom sal wescu
 » van der cerden,” enz. f. 34^a.

(vg. F. A. BOYSEN, *Brieven over het samenstel der Wereld*, bl. 171 e. v.). Niets van de zoogenaamde *Vliegende Draken* en *Huppelende Geiten* (αἰγίς). Niets van de *Dwaallichten*, van de *St. Janslichtjes*, van het *Helenen* of *St. Elmos vuur* (dat nog onlangs, den 3^{en} Dec. 1845, zich te *Groningen* zoo prachtig vertoond heeft ¹⁾), van de *Castor en Polux*, van de *Estadea* ²⁾, enz. Niets van het verwonderlijke *Noorderlicht*. En zelfs niets van den *Melkweg*, dien ARISTOTELES (I. c. Cap. 3 (λέγωμεν περὶ τῆς γάλακτος φαντασίας καὶ περὶ τῶν κομήτων) 6, 8.) in zoo naauw verband met de *Kometen* plaatste, en van welken ook Br. THOMAS, onmiddelijk vóór hetgeen hij van *dezen* zegt, gewag maakt ³⁾).

1) Zie *Algem. Konst- en Letterb.* 1845. N°. 53. II D. bl. 415 e. v.

2) *L'Estadea* zijn lichtjes, die in dikke mist flikkeren, en volgens het Spaansche volksgeloof (naar GEORGE BORROW's berigt) Geesten van Overledenen zijn, die met lantaarntjes in de hand, door de mist rijden. (*The Bible in Spain* — overgenomen in *De Tijd*, 1845, bl. 174.)

3) Aldus: »Aristoteles seghet van *galaxa*, dat heyt men ghemeynliken in duitsche die *brunelstraet*, en is een puur vuur, en wart meer ontsteken en verlicht. Want daer bouen sijn cleyn sterren, die niet groet en sijn, mer sij sijn seer verlichtende, ouermids dat dat vuur en die sterren, die daer recht bouen sijn, licht te gader ontsaen van der Sonnen. En daerom scijnt daer een langhe licht, en dat is die *brunelstraet*; en, want dese voerseide sterren gheuest sijn in eenre stat van den hemel. Daerom siet men die brunelstraet in eenre stede, daer sij niet af en gaet, alsoo langhe, als sij duert. *Cometen* dat scinen sterren te wesen met sterten,” enz. — Het woord *Brunelstraet* weet ik niet elders gelezen te hebben. KILIAEN en V. D. SCHUEBEN moeten het ook niet gekend hebben. Vreemd is dit, daar zoo uitdrukkelijk gezegd wordt, dat »Galaxa gemeynliken in duitsche zoo geheeten wordt.” In Hoogduitsche woordenboeken vind ik toch ook geene *Braunstrasse* of *Brennstrasse* of iets dergelijks. Engelsch en Fransch helpt ook niet te regt. Wat is het? De *bruine*, d. i. *donkere* (fusca) straat, of de *gebruincerde*, gepolijste en daardoor blinkende weg aan den hemel? Of, de *brandende* en dus *schitterend lichtende*? 't Laatste schijnt het aannemelijkste. *Brennen*, *bernen*, *bornen* (vs. 671) zal dan 't wortelwoord zijn. Doch dit alhier slechts in het voorbijgaan.

Vs. 697—708 (verg. vs. 631—636) vereenigt hij met de vorige vurige verhevelingen, weder op voorgang van ARISTOTELES, de zoogenaamd *verschietende sterren* (διαθίνουσας ἀστέρας), van welke hij zegt, dat zij geacht werden, *sterren-geschut* (*sterren-schot*, *sterren-smuitsel*) te »laten vallen.” Hij bedoelt die taaije, slijmerige stof, die men somtijds, na het verdwijnen of uiteenspatten van grootere of kleinere vuurbollen, op het open veld aantreft. Zijne uitdrukkingen verraden hier weder zijn stipt volgen van die des Stagiriets: »’t schijnt,” zegt hij, »dat de ster »het vuur *harde verre stoot*.” Is dat niet hetzelfde met ARISTOTELES’ ἀποσπινθηρίζειν? »Het beneden der manen »es,” zegt de Onze: de Griek: πάντα κάτω σελήνης ταῦτα γίνονται. Met de vier laatste verzen komt desgelijks overeen, wat ARISTOTELES zegt: φαίνεται — συνιστάμενα νύκτωρ αἰθρίας οὐσῆς πολλά φάσματα, — — en ἡμέρας ὁ ἥλιος κωλύει (Cap. 4).

Vs. 733—788, na eenen uitstap in den geest zijner eeuw (vs. 709—732) tot zijn onderwerp terugkeerende, voegt hij bij de vorige Verhevelingen ook nog den *Bliksem* met den *Donder*. Zijne verklaring daarvan, uit de drukking en persing van twee of meer dampen op elkanderen, moge ons nu bevreemden, sedert eene eeuw meer bekend geworden met den aard en uitwerkselen der *Electriciteit*, en — door FRANKLIN inzonderheid — met derzelver eenzelvigheid met den bliksem; doch nog ten jare 1763 liet de Vertaler van BENJ. MARTIN’S *Filozoofische Onderwijzer* (om dezen nu slechts te noemen) bij den *derden* druk, het volgende, nog verder van hetgeen men thans weet afwijkende, staan: »— De voornaamste van alle de vurige »Verhevelingen — [is] de *Bliksem*, die op volgende wijze »veroorzaakt wordt. De Lucht is vol zwavelachtige, harsachtige, salpeterachtige — — uitwasemingen en dampen. »Deze door de hitte der Zonne naar de hoogste luchtge- »westen opgevoerd zijnde, worden daar door den wind

»verspreid — — Die beweging veroorzaakt — — eene gisting — — die somtijds zoo groot is, dat er een vlam uit voorkomt [die wij *Weertlicht* noemen. Vert.] — De *Donder* wordt veroorzaakt — door het ontsteken van die »vette — uitwasemingen” enz. En toch hadden toen reeds NOLLET, MUSSCHENBROEK, ALLEMAND en anderen, den weg tot betere kennis gebaad! En toch was men reeds elf jaren vroeger, dan toen dit zoo herdrukt werd, zoo veel verder gevorderd, dat de *Bliksemafleider* door FRANKLIN wierd uitgevonden (1752)! — Niemand kan het dan verwonderlijk voorkomen, dat ARISTOTELES, van de *Verhevelingen* sprekende, daarbij ook den Bliksem en Donder (κεραυνῶν πτώσις, l. c. Cap. 1 en 4, βροντὴ en ἀστραπή, de mundo C. 4.) uit de drukking der dampen verklaart¹⁾. Vergelijk SENECA, waar hij des Stagiriets verklaring bestrijdt (l. c. L. II. c. 12 sqq.). Onze Dichter, kon niet anders dan zich op ARISTOTELES beroepen²⁾. Van zijne

1) Κεραυνοὶ καὶ πάντα τὰ τοιαῦτα φέρεται κάτω — — εἰς τοῦναντίον τῆς πυκνότητος ἀναγκαῖον γίγνεσθαι τὴν ἐκθλίψιν ὅση ἐμπεριλαμβάνεται τῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως ἐν μεταβολῇ — τοῦ αἵρος, αὕτη συνιόντων τῶν νεφῶν ἐκκρίνεται. Βίᾳ δὲ φερόμενη καὶ προσπίπτουσα τοῖς περιεχομένοις νέφεσι ποιεῖ πληγὴν. En zoo is hem de *donderslag* (πληγὴ) in 't groot, wat in 't klein plaats heeft, wanneer aangestoken hout, in vlam slaande, van een berst — niet zonder harden knap (γίνεται ἡ πληγὴ τὸν αὐτὸν τρόπον — τῷ ἐν τῇ φλογὶ γινομένῳ ψόφῳ — — ὅταν ἡ ἀναθυμίασις εἰς τὴν φλόγα συνεστραμμένη φέρεται ῥηγνυμένων — τῶν ξύλων). Want, vervolgt hij, οὕτως καὶ ἐν τοῖς νέφεσι γιγνομένη ἡ τοῦ πνεύματος ἐκκρίσις πρὸς τὴν πυκνότητα τῶν νεφῶν εἰσπίπτουσα ποιεῖ τὴν βροντήν. De verscheidenheid der geluiden leidt hij af, zoo uit de *ἀνωμαλία* der wolken, als uit de *μεταξὺ κοιλίας*, waardoor τὸ συνεχὲς ἐκλείπει τῆς πυκνότητος. Eindelijk τὸ πνεῦμα τὸ ἐκθλιβόμενον τὰ πολλὰ μὲν ἐκπυροῦται λεπτῇ καὶ ἀσθενεῖ πυρώσει, en dit noemt hij het *weerlicht*, ἀστραπήν. (*Meteor.* L. II. c. 9.).

2) En wat doet nu de Prozaïst? Daar hij van ijs, hagel, sneeuw en regen gaat spreken, begint hij van hetgeen hij den Donder noemt. En hoe? Nagenoeg als O. S. vs. 735—746. Hooren wij hem een weinig.

verklaring behoeft dan nu ook niet meer gezegd. Alleen vergunne men mij nog de opmerking, hoe naauwkeurig door hem des Wijsgeers gezegde, waarmede *SENECA* instemt, omtrent de *oorzaak* van het *eer* bestaan, maar *later* waargenomen worden, van het licht dan van den slag, vs. 751—758 is uitgedrukt. De Griek zegt: ὁ δὴ πρότερον τῆς βροντῆς προέπασεν, ὕστερον γινόμενον ἐπεὶ τὸ ἀκουστόν ὑπὸ τοῦ ὄρατος πέφυκε φθάνεσθαι, τοῦ μὲν καὶ πόρρωθεν ὀρωμένου, τοῦ δε, ἐπαιδὶν ἐμπειλάσῃ τῇ ἀκοῇ (de

» Mercke voert, dat die donre aldus wert — —. Een nat wasom, die
 » van den water coemt, climt op int midden der luchten — — ouermids
 » kracht der sonnen en der ander planeten, als *Aristoteles* seghet; en
 » daarna climt op, ouermids cracht der Sonnen, een droeghe wasom; en
 » die droeghe wasom wart dan besloeten int midden der nater wasom,
 » en — — wert — — sunderlinghe seer bedruet van der nater wa-
 » som, en dan so berstert en iaghet dese droeghe wasom — — die swarc
 » ghins en weder; welc swarc is een welcken [l. wolcken], die coemt van
 » desen wasomme. En als dese wolken aldus wart beruert en gheiaghet, so
 » moet sij ten lesten ouermids kracht der Sonnen en der droegher wa-
 » som, die daerin besloeten is, ontwee scoren: en van dien dat die
 » wolken scoert, daer coemt die donre af. En dat openbaert *Aristoteles*
 » in een boec daer hi seghet: » Donre is een lesscinge des vuers, welc
 » » vuer geweest heeft in eenre hoelre waterigher wolcken;” — — dat
 » is der droegher wasom die daer onsteect ouermids dat sij alsoe eersteli-
 » ken huer ruert; — en wat van enē ghelijc vanden donre moghen wij
 » mercken bij enē heter yser; want warpt men daer water op, et geeft
 » een geluut (bl. 30^b en 31^a.)” Men vergelijke hiermede wat *ARISTO-
 TELES* (περὶ κόσμου, Cap. 4.) kortelijk zegt: Ἐληθὲν πνεῦμα ἐν
 νέφει παχεῖ τε καὶ τοτερόν, καὶ ἐξωθεν δι’ αὐτοῦ ἡγνύον βιαίως
 τὰ συνεχῇ πλῆγματα τοῦ νέφους, βρόμον καὶ πάταγον ἀπειργά-
 σαστο μέγαν, βροντὴν λεγόμενον. Zie ook *Μετεωρολ.* Lib. II. cap. 9.
 Opmerkelijk is het, dat gelijk de Wijsgeer de opvatting van *ANAXAGORAS*
 (τοῦ ἄνωθεν αἰθέρος — ὁ δὲ ἐκεῖνος καλεῖ πῦρ — κατενεχθὲν
 ἄνωθεν κάτω) aldaar opzettelijk wederspreekt, zoo ook Br. THOMAS niet
 vergeet te zeggen: » Niet aldus sal ment verstaen, dat dat element des
 » vuers, of een deel van de element des vuers van bouen neder coem tot
 » dierre wolken; niet also sal ment verstaen, enz.” Doch onze Dichter
 verdiept zich niet, gelijk de Prozaïst, met wien hij instemt, in *ARISTO-
 TELES*’ theorie, maar stipt ze slechts aan.

mundo c. 4.) En elders (*Meteor.* II. 9. [*Ἀστρονομία*] γίνεται μετὰ τὴν πλῆγην, καὶ ὕστερον τῆς βροντῆς ἀλλὰ φαίνεται πρότερον, διὰ τὸ τὴν ὄψιν προτερεῖν τῆς ἀκοῆς. De Romein: »*Ante videmus fulgurationem, quam sonum audiamus, quia oculorum velocior est sensus et multum aures antecedit*'' (l. c. c. 12.). Beiden wisten nog niet, hoezeer de snelheid der voortplanting van de lichtstof die des geluids, der trillende luchtgolving (hoe snel deze anders ook zij, t. w. van 1000 voet in eene seconde), overtreft, t. w. in de evenredigheid van 7 of 8 minuten tot 17½ jaar. (Vg. MARTIN, t. a. pl. bl. 66, 95, 257, die aldaar de waarnemingen van DERHAM ook mededeelt; en zie *dezen*, in *Godleerende Natuurkunde*, bl. 30 en 146). Eindelijk verdient nog opmerking, wat de Dichter van de *uitwerkselen* des *Bliksems* vs. 763—772 zegt. Het is geheel in overeenkomst met SENECA (l. c. cap. 31.): »*Mira fulminis — opera sunt — Loculis integris ac illaesis conflatur argentum. Manente vagina, gladius liquescit. Et inviolato ligno, circa pila ferrum omne distillat*'' etc. Van het tweede heeft naar LIB. FROMONDUS (ad h. l.), M. ANT. MURETUS een voorbeeld gezien aan het Hof van den Kardinaal HIPPOLYTUS van *Ferrara*. Bekend zijn deze en andere, niet minder vreemde, verschijnselen; b. v. van kleederen die verbrand zijn, zonder dat het ligchaam beschadigd werd; van lichaamsverzeging of zelfs verbrijzeling, zonder nadeel aan de kleederen, enz. enz. ¹⁾).

¹⁾ Nog zeer onlangs berigten ons de nieuwsbladen een voorbeeld van niet minder zonderlinge uitwerkselen des bliksems bij zekeren JACQUES DUCROOQ, in de nabijheid van Quesnes (Pas de Calais) waargenomen; die getroffen zijnde, eenige reizen twee voeten hoog van den grond opgeworpen, van al zijne kleeding, die aan flarden gescheurd en tot tien en twintig schreden van hem afgesmeten werd, op voormouwen en schoenen na beroofd, wel aan den schouder gekwetst werd, terwijl 't haar aan de eene zijde afgebrand, en 't linkeroor afgeslagen, hij zelf bewust- en bewegingloos, maar toch niet levenloos nederlag, en eerst, na thuis gebracht te zijn, overleed (*Arnh. Cour.* 22 Mei 1845. N°. 99.).

C. WATERACHTIGE VERHEVELINGEN.

Vs. 789—802 kunnen wij hier wederom voorbijgaan. Doch vs. 803—818 wederlegt de Schrijver het gevoelen van hen, die het verschijnsel des Donders verklaarden uit de tegen elkanderen inlopende werking van vier winden. Wie dit zijn, zegt hij niet: en bij ARISTOTELES vind ik er geene melding van gemaakt. Maar over den *Wind*, waarvan onze Dichter des Wijsgeers gevoelen, vs. 819—828, met weinig woorden opgeeft, spreekt dezelfde vrij uitvoerig, *Meteor.* II. 4, 5 en 6. In het 4^e Cap., onder anderen, zegt hij: Ἔστιν ἄνεμος πλῆθος τε τῆς ἐκ γῆς ξηρᾶς ἀναθυμιάσεως κινούμενον περὶ τὴν γῆν — τῆς κινήσεως ἢ ἀρχὴ ἄνωθεν, τῆς δὲ — — γενέσεως κάτωθεν. En zoo ook Cap. 4. *de mundo*: Δύο — τινες ἀπ' αὐτῆς [τῆς γῆς] ἀναθυμιάσεις ἀναφέρονται — εἰς τὸν ὑπερ ἡμᾶς αἶρα, λεπτομερεῖς καὶ ἀόρατοι παντάπασιν — ἢ μὲν ἐστὶ ξηρὰ — ἀπὸ τῆς γῆς ἀπορρέουσα — — ἀπὸ — τῆς ξηρᾶς [γίνονται] ἄνεμοι τε καὶ πνευμάτων διαφοραὶ κ. τ. λ. En iets lager, bijna woordelijk door onzen Dichter overgebracht: ἐκ δὲ τῆς ξηρᾶς, ὑπὸ ψύχους μὲν ὡσθελος ὥστε ῥεῖν, ἄνεμος ἐγένετο· οὐδὲν γὰρ ἐστὶν οὗτος πλὴν ἀῆρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος. En wat nu, naar

Vs. 837—872, den *Hagel*, de *Sneeuw* en den *Regen* aangaat; ARISTOTELES handelt er over *Meteorolog.* L. I, c. 9, 11 en 12. Hetgeen onze Dichter uitgedrukt heeft, zal wel meest zijn, dat hij in de hier onder uitgeschrevene woorden zegt ¹⁾.

¹⁾ Μενοῦσης τῆς γῆς, τὸ περὶ αὐτὴν ὑγρὸν ὑπὸ τῶν ἀκτίνων — — ἀτμοδούμενον φέρεται ἄνω· τῆς δὲ θερμότητος ἀπολυπόσεως τῆς ἀναγοῦσης αὐτὸ — — συνίσταται πάλιν ἢ ἀτμὶς ψυχρομένη — — καὶ γίνεται ὕδωρ ἐξ αἰέρος· γενόμενον δὲ φέρεται πάλιν πρὸς τὴν γῆν. Ἔστι δ' ἢ μὲν ἐξ ὕδατος ἀναθυμιάσεις, ἀτμὶς, ἢ δ' ἐξ αἰέρος εἰς ὕδωρ, νέφος. — — Δεῖ δὲ νοῆσαι τοῦτον ποταμὸν ῥέοντα κύκλῳ ἄνω καὶ κάτω, κοινόν αἰέρος καὶ ὕδατος· πλησίον μὲν γὰρ

Vs. 873—888. Het verschijnsel, dat hier vermeld wordt, en met de volgenden, uit de wetten der Straalbuiging te verklaren is, vind ik niet (of ik moest het — dat niet onmogelijk is — over het hoofd gezien hebben) door ARISTOTELES opzettelijk verklaard. Het schijnt, dat onze Dichter — of deszelfs voorman — des Wijsgeers spoor alhier, zoowel als vs. 803—818, verlaten heeft. Anders is het gelegen met het volgende.

ὄντος τοῦ ἡλίου, ὁ τῆς ἀτμίδος ἄνω ῥεῖ ποταμός, ἀφισταμένου δὲ, ὁ τοῦ ὕδατος κάτω. Καὶ τοῦτο ἐνδελεχὲς ἐθέλει γίγνεσθαι κατὰ γε τὴν τάξιν. — — "Ὅταν μὲν κατὰ μικρὸν φέρεται, ψεκάδες, ὅταν δὲ κατὰ μείζω μόρια, ὑετὸς καλεῖται (Cap. 9.). — Τρία φοιτᾷ σώματα συνιστάμενα διὰ τὴν ψύξιν, ὕδωρ *), καὶ χιών, καὶ χάλαζα. τούτων δὲ τὰ μὲν δύο ἀνάλογον καὶ διὰ τὰς αὐτὰς αἰτίας γίγνεται τοῖς κάτω, διαφέροντα τῷ μᾶλλον καὶ ἥττον, καὶ πλήθει καὶ ὀλιγότητι· χιών γὰρ καὶ πάχνη [waarover, gelijk ook over δρόσος Cap. 10 gehandeld was] ταυτὸν, καὶ ὑετὸς καὶ δρόσος* ἀλλὰ τὸ μὲν πολὺν, τὸ δ' ὀλίγον. ὁ μὲν γὰρ ὑετὸς ἐκ πολλῆς ἀτμίδος γίγνεται ψυχρόμενης. — — ὅταν παγῇ τὸ νέφος, χιών ἐστι, κ. τ. λ. (Cap. 11.). — "Ἔστι μὲν ἡ χάλαζα κρύσταλλος· πηγνύται δὲ τὸ ὕδωρ τοῦ χειμῶνος· αἱ δὲ χάλαζαι γίνονται ἕαρος μὲν καὶ μετοπώρου μάλιστα, εἴτα καὶ τῆς ὀπώρας, χειμῶνος δὲ ὀλιγάκις, καὶ ὅταν ἥττον ἢ ψύχος. καὶ ὅλως δὲ γίνονται χάλαζαι μὲν ἐν τοῖς εὐδαιμοντέροις τόποις, αἱ δὲ χιόνες ἐν τοῖς ψυχροτέροις. κ. τ. λ. (Cap. 12.). Vg. *de Mundo*, Cap. 4. Zeer uitvoerig is ARISTOTELES over de wording van den *Hagel*, omdat het *ἄτοπον* schijnt, τὸ πηγνύσθαι ὕδωρ in de hoogere luchtstreken, ἐν τῷ ἄνω τόπῳ. Doch, tot verstand der gezegden onzes Dichters, is het niet noodig daarbij te verwijlen. De verschillende wijzen, waarop men getracht heeft het verschijnsel te verklaren, 't zij uit het bevrozen der waterdruppels, die uit de hoogste luchtgewesten neêrvallen (LEOP. VON BUCH), 't zij uit de Electriciteit (VAN MUSSCHENBROEK, LICHTEBERG, DE LUC), 't zij uit de werking van Wervelwinden (VOLNEY), door IDLER opgegeven (vg. *Literaturbl.* v. W. MENZEL voor 1837. N°. 69), worden door SCHWAAB (*Versuch einer neuen Theorie der Hagelbildung*) slechts als bijkomende oorzaken beschouwd: de voornaamste is hem 't indringen van een kouden luchtstroom in een heete onweerswolk. Vg. *Literaturbl.* 1845. N°. 14.

*) An legendum ὑετὸς?

Vs. 889—900. De Stagiriet spreekt uitdrukkelijk, hoewel niet zeer uitvoerig (*Meteorol.* L. III. c. 2 en 6.) van de Zonsverdubbeling of *Bijzonnen* (οἱ παρήλιοι). De oorzaak is, volgens hem, dezelfde met die der verschijnselen van den rand om de Zon of Maan (ἄλως) en den regenboog (ἱρίς), alsmede der *roeden* (virgae, ῥάβδοι), te weten de Straalbuiging (ἀνάκλασις): het verschil ontstaat uit de wijzen (τρόποι) waarop zij ontstaan (ἀφ' ὧν en ὡς). De *Parelie* heeft noch omhoog boven de Zon, noch omlaag bij de Aarde, maar altijd om de Zon plaats (οὔτε ἄνωθεν, οὔτε πρὸς τῇ γῇ, — — περὶ τὸν ἥλιον). En zulks, of bij haren opgang, of, en meest, bij haren ondergang; zelden — eens was 't in den Bosporus gebeurd — een' geheelen dag (ἡ αἰρομένου [ἡλίου], ἡ καταφερομένου. τὰ πλεῖστα δὲ πρὸς δυσμὰς· μεσουρανοῦντος δὲ σπάνιόν τι γέγονεν, ὅπερ ἐν βοσπόρῳ ποτὲ συνέπεσε. δι' ὅλης γὰρ τῆς ἡμέρας συνανασχόντες δύο παρήλιοι διετέλεσαν μέχρι δυσμῶν). Eindelijk (want het overige kan ik voorbijgaan) de *Bijzon* ontstaat, als de Straalbuiging zonnewaarts geschiedt (γίνεται παρήλιος, ἀνακλωμένης τῆς ὀψεως πρὸς τὸν ἥλιον ἀπὸ τινος). — De Wijsgeer gewaagt van *twee* (δύο) Zonnen. Onze Schrijver van *velen*. Hier heeft hij dus deszelfs voorgang eenigzins verlaten. Misschien voor dien van SENECA (*Quaest. Nat.* L. I. c. 11.): »*Historici soles vocant, et binos ternosque apparuisse memoriae tradunt. Graeci parelia appellant* etc.”, of van PLINIUS (*Hist. Nat.* L. II. c. 31), die *trinos soles antiquis* zegt *saepius visos*. Bij CICERO (*de Nat. Deor.* L. II. c. 5. *de Divinat.* L. I. c. 44. *de Republ.* L. I. c. 11 en 13) had hij slechts van *twee* Zonnen gewag gemaakt gevonden: en de anderen ontkennen dat er meer dan drie te gelijk zouden gezien zijn¹⁾.

¹⁾ In de *Bijdragen van buitenl. Godgeleerden*, VI D. I St. (1844.) bl. 115, wordt, ter opheldering en verdediging van het *historische* in de bekende geschiedenis van het luchtverschijnsel (*in hoc signo vinces*),

Intusschen, hoe dit zij, te meermalen is althans in later tijd het verschijnsel van een nog grooter getal van Zonnen gezien; dus, te Rome ten jare 1629 van *vier*: zelfs nam HEVELIUS a. 1661 te Dantzig er *seven* te gelijk waar (MARTIN, t. a. pl. bl. 274).

Vs. 901—918. Hier beroept zich onze Dichter weder op ARISTOTELES, die over den *Regenboog*, met groote breedsprakigheid, handelt in het 4de en 5de Hoofdst. des III^{en} Boeks over de *Meteorologie*. — Hetgeen hij er van zegt, zoo daar ter plaatse, als elders (*de Mundo*, cap. 4.), is door onzen Schrijver slechts bij een kort uittreksel gegeven. Zijne beschrijving verdient hier vermeld te worden. *Ἴρις*, zegt hij, *ἐστὶν ἔμφασις ἡλίου τμήματος*, — *ἐν νέφει νοτιορῶν, καὶ κοίλῳ, καὶ συνεχεῖ, πρὸς φαντασίαν ὡς ἐν κατόπτρῳ θεωρουμένη κατὰ κύκλου περιφέρειαν*, door het laatste zich van de roede (*ράβδος*), maar van den ring (*ἄλως*) zich daardoor onderscheidende, dat zij, zoo als de Dichter zegt, *tegenover de Zon staat*. Immers, schrijft de Wijsgeer: *Ἄλως — διαφέρει ἱριδος, ὅτι ἡ ἴρις ἐξ ἐναντίας φαίνεται ἡλίου*, en wederom: *ἐξ ἐναντίας ὁλὶ γίνεσθαι*. Wat de *vier verwen* betreft, ARISTOTELES kent eigenlijk *slechts drie* kleuren in den Regenboog; de *roode* (*φοινικῶν χρώμα*), de *groene* (*πράσιον*), en de *purperachtige*

door CONSTANTIJN *den Grooten* gezien, het volgende opgegeven: »Boven den »tempel van Saturnus op de markt te Rome welfde zich een boog bij »helderen hemel, en *drie zonnen schenen te gelijk*. Onder het Con- »sulaat van M. ANTONIUS en DOLABELLA *schenen drie zonnen*: om de »laatste was een kring, gelijk aan een kroon van korenaren, enz.” (J. M. SCHROECKH zegt: »Die Geschichte ist voll von solchen himmlischen »Wunderzeichen, — die jetzo nur in der Naturlehre ihren Platz »finden. Vermuthlich war es ein Hof um die Sonne, oder ein lichter »Kreis, mit welchem sie zuweilen umgeben erscheint” (*Chr. Kirchengesch.* V. 79. der 2^e Ausg.)) En toch gold het bij de Ouden voor een schrikbeeld. Denk aan PENTHEUS, bij EURIPIDES (Bacch. vs. 918, *ὄργῳ μοι δῖω μὲν ἡλλοὺς δοκῶ*) en aan DIDO bij VIRGILIUS (*Aen.* L. IV. vs. 470, *veluti demens videt — solem geminum.*)

(ἀλουργόν); en noemt die daarom *driekleurig* en zegt, dat hij *slechts* door die *drie* gekleurd wordt (— ἀνάγκη, τριχρῶν τε εἶναι αὐτήν, καὶ τοῦτοις τοῖς χρώμασι καχεῶσθαι μόνοις). Dat zich de *geele* kleur vertoont, verklaart hij daaruit, dat zij tusschen het *rood* en *groen* instaaude, door zinsbedrog schijnt gezien te worden. Althans schijnen zijne gezegden: τὸ δὲ ξανθὸν φαίνεται διὰ τὸ παρ' ἄλληλα φαίνεσθαι. τὸ φοινικοῦν γὰρ παρὰ τὸ πράσινον λευκὸν φαίνεται, en wat verder volgt, zulks te kennen te geven, en tevens het *wit* te verklaren, als waarin het rood, wanneer de wolk zeer zwart is, overgaat (διὰ τὴν μελανίαν τοῦ κύκλω νέφους ὅλον αὐτοῦ φαίνεται τὸ φοινικοῦν λευκόν "εἴστι γὰρ πρὸς ἐκεῖνο λευκόν). — Ook slechts *twee*, en *niet meer* dan twee, regenbogen erkent de Wijsgeer; beide driekleurig (ἑρὶς τριχρῶς φαίνεται, ἑκατέρω μὲν, ἐναντίως δέ): doch de eerste (ἡ πρώτη) sterk gekleurd, de *tweede*, buiten en rondom de eerste, flauwer (διπλῇ δὲ καὶ ἀμαυροτέρα τοῖς χρώμασιν ἢ περιέχουσα). Geene derde acht hij ooit gezien ¹⁾, ja schier onmogelijk (τρεῖς δ' οὐκέτι γίνονται, οὐδὲ πλείους ἱριδες διὰ τὸ καὶ τὴν δευτέραν γίγνεσθαι ἀμαυροτέραν, ὥστε καὶ τὴν τρίτην ἀνάκλασιν πάμπαν ἀσθενῇ γίγνεσθαι, καὶ ἀδυνατεῖν ἀφικνεῖσθαι πρὸς τὸν ἥλιον). Geeft eindelijk onze Dichter te kennen, dat het moeilijk, zoo niet *onmogelijk* is, in het *Duitsch* te geven, wat ARISTOTELES er nog meer *toe* (van) *zegt*; het zal voornamelijk, zoo niet eeniglijk, zien op den inhoud van het 5de Cap., dat zekerlijk, zonder de teekeningen of figuren, die er door ARISTOTELES zullen bijgevoegd zijn, maar verloren schijnen, naauwlijks te verstaan, en althans niet, bij uittreksel, verstaanbaar te maken is. Wonder is het derhalve niet, dat er bij den Dichter niets van voorkomt: meer te verwonderen, dat hij van den *Maanregenboog* (van welken ARISTOTELES

¹⁾ Dit schijnt later niet bevestigd. Zie MARTIN, t. a. pl. bl. 263.

uitdrukkelijk gewaagt — ἀπὸ τῆς σελήνης ἴρις) niet spreekt; te meer, daar hij zoo uitvoerig is op het stuk van den *Ring* om de Maan.

Vs. 919—958. ARISTOTELES, die van dezen *Ring* (ἄλως), als niet minder de Zon en blinkende Sterren, dan de Maan omringende, spreekt (τῆς ἄλως φαίνεται πολλάκις κύκλος ὅλος, καὶ γίγνεται περὶ ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ περὶ τὰ λαμπρὰ τῶν ἀστέρων. *Meteor.* L. III. c. 2 et 3. περὶ τ. ἡ. ἡ. τ. σ., ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τι τῶν ἄλλων ἀστέρων); ARISTOTELES dan verklaart ook het cirkelvormige des verschijnsels uit de straalbuiging in vochtige dampen (*wac wasem*), maar tot een wolk zamengegroeid (διότι κύκλος γίγνεται — — γίγνεται — — ἡ ἀνάκλασις τῆς ὀψews συνισταμένου τοῦ αἰῆρος καὶ τῆς ἀτμίδος εἰς νέφος. — καὶ σημειῶν ἡ μὲν σύστασις ὑδατός ἐστι); welke straalbuiging, van alle kanten gelijkelijk plaats hebbende, noodwendig (*bi naturen*) eene kringvormige figuur moet vertoonen (πάντοθεν — ὁμοίως ἀνακλωμένης, ἀναγκαῖον κύκλον εἶναι). Wat hij van de reden zegt, waarom er meermalen om de Maan, dan om de Zon, zulke ringen gezien worden (πλεονάκις γίγνονται αἱ ἄλως περὶ τὴν σελήνην, διὰ τὸ τὸν ἥλιον, θερμότερον ὄντα, θάττον διαλίσιν τὰς συστάσεις τοῦ αἰῆρος), komt — althans wat het beginsel betreft — zeer wel overeen met vs. 939 e. v. Wat vs. 951 tot 954, en 945 tot 950 gezegd wordt, geeft ARISTOTELES woorden terug: ὅταν διασπασθῇ πνεύματος σημειῶν — — ἐντεῦθεν γίγνεται ὁ ἄνεμος, ὅθεν ἂν ἡ κυρία γίγνηται διάσπασις, ἀπομαραινόμενη δὲ, εὐδίας. Ook hier ontbreken de figuren, waarmede hij zijne redenering over de *refractie* ophelderde.

Vs. 1717 e. v. Hetgeen onze Dichter zegt van de *twoe-ërlei* wasems (dampen), drukt de Stagiriet (*Meteorol.* I. 4. fol. 532) dus uit: Θερμαινομένης — τῆς γῆς ὑπὸ τοῦ ἡλίου, τὴν ἀναθυμιάσιν ἀναγκαῖον γίνεσθαι, μὴ ἀπλῆν, — — ἀλλὰ διπλῆν· τὴν μὲν ἀτμιδωδεστέραν, τὴν δὲ πνευματωδεστέραν· τὴν μὲν τοῦ ἐν τῇ γῇ, καὶ ἐπὶ τῇ γῇ ὑγροῦ

ἀτμίδα, τὴν δὲ αὐτῆς τῆς γῆς οὐσῆς ξηρᾶς καπνώδη. καὶ τούτων, τὴν μὲν πνευματώδη ἐπιπολάζειν διὰ τὸν θερμόν, τὴν δὲ ὑγροτέραν ὑφίστασθαι, διὰ τὸ βάρος. Is het niet, of onze Schrijver den Wijsgeer (met verkorting evenwel) vertalen wilde? Deze herhaalt elders (Lib. II. *Meteorol.* c. 4. fol. 558.) hetzelfde, daar hij van de oorzaken en vorming der *Winden* spreekt. "Ἔστι — — δύο εἶδη τῆς ἀναθυμιάσεως, — — ἡ μὲν ὑγρὰ, ἡ δὲ ξηρὰ — — ἡ μὲν ὑγροῦ πλέον ἔχουσα πλεῖθος ἀναθυμιασῆς ἀρχὴ τοῦ ὑομένου ὑδατός ἐστίν, ἡ δὲ ξηρὰ τῶν πνευμάτων ἀρχὴ καὶ φύσις πάντων. Zoo dan vinden wij ARISTOTELES weder in vs. 1717 tot 1727. Daar is èn drooge èn vochtige damp; de eerste klimt op, uit de andere komen mist en wolken voort. Doch geen van beiden kan geheel en al zonder de andere zijn; de benaming hangt slechts af van 't meerdere of mindere (ἔστι δ' οὕτως τὸ ὑγρὸν ἄνευ τοῦ ξηροῦ, οὕτως τὸ ξηρὸν ἄνευ τοῦ ὑγροῦ· ἀλλὰ πάντα ταῦτα λέγεται κατὰ τὴν ὑπεροχὴν). Maar nu verder: de Damp of Walm, die (vs. 1729—1733) opklimt, en droog van aard zijnde, geene wolken en mist, geene vochtige Verhevelingen voortbrengt, is wederom tweesoortig. De eene soort »slaet opwaert", en vervliegt in de lucht, aldaar de oorzaak zijnde des Winds of der Winden (πνευμάτων): maar de andere »slaet in de erde neder." [τῆς γῆς] ὑπὸ — τοῦ ἡλίου — — θερμαινομένης, πολὺ μὲν ἔξω, πολὺ δ' ἐντὸς γίνεσθαι τὸ πνεῦμα. καὶ τοῦτο ὅτι μὲν συνεχὲς ἔξω ᾔσθαι πάνν, ὅτι δ' εἶσω πάνν (l. c.).

Vs. 1734—1780. De voorbeelden, zoo van den steen en de huid die vocht doorlaten, als van het deeg in den bakkersoven, en van de werking der blaasbalg, genomen, schijnen aan het vernuft van den Dichter dank geweten te moeten worden. Overigens zou het iemand, in den eersten oogopslag, kunnen toeschijnen, dat hij de leer van ANAXAGORAS, door ARISTOTELES afgekeurd (ald. c. 7) met die van dezen eenigcrinate vermengde. Als, name-

lijk, voor *Aether* (αἰθήρ), *Wind* (πνεῦμα) gedacht wierd, (doch hier ligt het wezenlijk en groot verschil,) zou tamelijk wel uitgedrukt zijn, wat, naar hem, ΑΛΑΞΑΓΟΡΑΣ zegt (φησί), te weten τὸν αἰθέρα πεφυκόντα φέρεσθαι ἄνω, ἐμπύπτοντα δὲ εἰς τὰ κάτω τῆς γῆς καὶ τὰ κοῖλα, κινεῖν αὐτήν. En, wat er volgt, zou dan ook misschien op het »slebbrich worden» des wasems, die de aardholen doorrent (τὰ κοῖλα) wel thuis gebragt kunnen worden, en er de reden van aan de hand geven: τὰ μὲν γὰρ ἄνω συνειληφθαι διὰ τοὺς ὄμβρους (φησί), ἐπεὶ φύσει γε πᾶσαν ὁμοίως εἶναι σομφήν. Doch, voor het overige, komt des Dichters zeggen — behoudens eene uitzondering, zoo straks te vermelden — met de leer van ARISTOTELES overeen. Want

1°. (Vs. 1732—1739) de oorzaak der Aardbevingen is — noch water, noch aarde, maar wind (drooge *wasem* of *walm*), die in de aarde (den grond) neêrslaat, en daar niet weder uit kan komen, maar als gevangen gehouden wordt. Οὐκ ἄν — ὕδωρ, οὐδὲ γῆ αἴτιον εἴη, ἀλλὰ πνεῦμα, τῆς κινήσεως. — ὅταν ἔσω τύχη φύεν τὸ ἔξω ἀναθυμιάμενον. — — τὸ — ψεῦμα — — ἀποθεῖται — εἰς τὴν γῆν.

2°. (Vs. 1779—1786.) De wind (drooge *damp*), door de holligheden der aarde loopende (rennende), *roert* (beweegt) den grond en doet dien beven. Μάλιστα τῶν σωμάτων τὸ πνεῦμα κινητικόν. — ἐὰν — εἶσω τύχη μεταβάλλουσα ἢ ἀρχὴ αὐτῶν (πνευμάτων) — διὰ τὸ πλῆθος ἰσχυρότερον ποιεῖ τὸν σεισμόν. Vooral, als dezelve »slebbrich» wordt en ineengedrongen: Ἐν δὲ ταῖς ἐπομβρίαις πλείω τε ποιεῖ τὴν ἐντὸς ἀναθυμίασιν, καὶ τῷ ἐναπολαμβάνεσθαι ἐν στενοτέροις τόποις. καὶ ἀποβιάζεσθαι εἰς ἐλάττω τόπον τὴν τοιαύτην ἀπόκρισιν, πληρουμένων τῶν κοιλίων τῆς γῆς ὕδατος· ὅταν γὰρ ἄρξῃται κρατεῖν διὰ τὸ πολὺ εἰς ὀλίγον πιληθῆναι τόπον, ἰσχυρῶς κινεῖ ῥέων ὁ ἄνεμος καὶ προσπίπτων. Hetwelk nu, door hetgeen in het dierlijk ligchaam plaats heeft, wordt opgehelderd. — Zoo gaat de bewogen grond »op en neder.” Ὅταν — ἡ πολὺ τὸ πνεῦμα, κινεῖ

τὴν γῆν, ὥσπερ ἂν ὁ τρόμος, ἐπὶ πλάτος μὲν, γίνεται δὲ — κατὰ τινὰς τόπους οἷον πᾶρ ὁ σφυγμός, ἄνω καὶ κάτω.

3°. (Vs. 1787—1798.) Waar »de aerde bouen es dinne,» de aardkorst geen genoegzamen tegenstand bieden kan, »breict si eñ vallet inne», terwijl er tevens »een groot wint vte vaart»: Σεισμός ἐν τόποις τισὶ γινόμενος οὐ πρότερον ἔληξε, πρὶν ἐκρηξας εἰς τὸν ὑπὲρ τῆς γῆς τόπον φανερώς ὥσπερ ἐκνεφίας ἐξῆλθεν ὁ κινήσας ἄνεμος. Dit heeft, gelijk natuurlijk is, vreeselijke gevolgen; inzakken van den grond, verwoesting, wegzinken zelfs, van »dorpen en poorten» (steden) enz. Hier spreekt ARISTOTELES van Heraclea op Pontus, 't Eolische eiland Hiera, de Liparische stad en Italiaansche steden, en wat later van Sipylus (φλεγματὸν πέδιον) en de Ligustische landschap, als — ten gevolge van zulke aardschuddingen — verwoest en verdelgd (ἐξανώθει τι τῆς γῆς, καὶ ἀνῆει οἷον πᾶρ λοφώδης ὄγκος μετὰ ψόφου· τέλος δὲ φηγέντος ἐξῆλθε πνεῦμα πολὺ, καὶ τὴν φέσαλον καὶ τὴν τέφραν ἀνήνεγκε, καὶ τὴν πόλιν — — πᾶσαν κατετέφρωσε. — — Ὅπου ἂν γένηται τοιοῦτος σεισμός, ἐπιπολάζει πλήθος λίθων, ὥσπερ τῶν ἐν λίκνοις ἀναβραττομένων· τοῦτον γὰρ τρόπον γενομένου σεισμοῦ τὰ — — ἀντεράπη). Vele andere voorbeelden zouden den Wijsgeer hebben ten dienst gestaan, indien hij meer had willen aanvoeren. Want de oude, en bijzonder de Grieksche, Geschiedenis en die van Asie is er vol van. (Men zie slechts, b. v. de *Algemeene Geschiedenis*, D. II, VI, VII, IX, X, XIII en XIV, in de Registers na.) Om niet van *Pompeji* en *Stabia* te spreken, die reeds verwoest waren, eer zij door eene uitbarsting van den Vesuvius, ten j. 79, nevens *Herculanum*, geheel bedolven en vernield werden. Maar onze Dichter had veel latere gebeurtenissen voor den geest, welke (naar vs. 1796, 7) nog *in zijnen tijd* bij sommigen in geheugenis waren. Doch welke het zijn, is mij niet gebleken. (Kan 't zijn van 1285 of 1321?) Maar, hetgeen hij zegt, zouden wij hem kunnen nazeggen.

In mijne jeugd had elk den mond nog vol van de aardbeving, welke den 1 Nov. 1755 zich van het Noorden van Europa, tot in Afrika en America deed gevoelen, en *Portugals* hoofdstad verwoestende, aan twintig of dertig duizend menschen het leven kostte. Wat *Calabrie* in 't j. 1783 overkwam, waarbij 32,367 menschen omkwamen, kan velen ook nu nog niet vergeten zijn. Te minder, daar het van tijd tot tijd in het geheugen herroepen werd. Zoo verzonk, onder anderen, den 15^{en} Jan. 1791, aldaar een heuvel nabij Rhegio, ter diepte van 160 palmen; terwijl het omliggende land mede eene menigte scheuren bekwam, en dergelijke verzinking in een niet ver afgelegen gedeelte van Sicilie voorviel. Andere vroegere aardbevingen ga ik voorbij. Van tijd tot tijd vernemen wij, zoo uit Zuid-Amerika, als uit de Oost-Indiën, soortgelijke gebeurtenissen. Zoo verzonk, d. 12^{en} Mei 1812, aldus de schoone stad *Carracas* met 9,000 à 10,000 inwoners. Nog onlangs (naar de nieuwstijdingen van Java van den 2^{en} Oct. 1844) stortte in Karang een berg in, en werden daardoor 70 woonverblijven, met meer dan 100 menschen, in de aarde verzwolgen: slechts 40 konden gered worden. Doch, waartoe ook enkele voorvallen aangehaald, daar de geheele vroegere en latere geschiedenis dier vulkanische landen er van zamenhangt? — Ik keer tot onzen Dichter en ARISTOTELES terug.

Hetgeen vs. 1799 tot 1814 voorkomt, schijnt van elders ontleend. Bij ARISTOTELES vind ik er niets van. Maar daarentegen is zijne leer in het volgende, immers ten deele, weder te vinden.

4^e. (Vs. 1815 tot 1824.) »Dat seit Aristoteles, Dat ertbeuinghe meest es *Tsnachts*.” καὶ νυκτὸς δὲ οἱ πλείους καὶ μείζους γίνονται τῶν σεισμῶν. Maar, noch hetgeen door o. S. als de reden er van wordt opgegeven, noch de aanmerking, dat de »dageraad” en »avond” naast den nacht, meest geschikt zijn voor de aardbevingen, vereenigt zich, zoo ik wel zie, met des Wijsgeers verklaringen.

Want hij zegt wel, dat de nachten, omdat zij, wegens de afwezigheid der Zon, *stiller* zijn, de aardbevingen begunstigen (αἱ νύκτες τῶν ἡμέρων νηνεμωτέραι διὰ τὴν ἀπουσίαν τὴν τοῦ ἡλίου), maar hij spreekt in het geheel niet van het optrekken en verteren der walmen door de Zon, als tegenwerking; ja veeleer in tegenovergestelden zin: en, wat den tijd betreft, zegt hij, dat de aardbeving, over dag voorvallende, meest op den *mid-dag* plaats heeft. Bij *stil* weder gebeuren de meesten en zwaarsten (γίνονται νηνεμια οἱ πλεῖστοι καὶ μέγιστοι τῶν σεισμῶν): daarom meest bij nacht (νυκτός), maar, als 't over dag is, tegen middagstijd (οἱ δὲ [σεισμοὶ] τῆς ἡμέρας περὶ μεσημβρίαν); omdat die doorgaans de stilste tijd van den dag is (νηνεμώτατον γὰρ ἐστὶν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τῆς ἡμέρας ἢ μεσημβρία). En waarom dit? Omdat de Zon, alsdan de meeste kracht hebbende, de uitwasemingen 't meest ontbindt, en zoo 't invloeijen der uitwasemingen in de aarde (ὅταν ἔσω τύχη ὕνεν τὸ ἔξω ἀναθυμιάμενον) bevordert (ὁ γὰρ ἥλιος, ὅταν μάλιστα κρατῇ, κατακλείει (καταλύει) τὴν ἀναθυμίασιν εἰς τὴν γῆν· κρατεῖ δὲ μάλιστα περὶ τὴν μεσημβρίαν).

5°. (Vs. 1825—1832) Aardbeving is »ter stede, daer »die see bi rent,» en in aardholen inloopt. "Ετι δὲ περὶ τόποις τοιοῦτοις οἱ ἰσχυρότατοι γίνονται τῶν σεισμῶν, ὅπου ἡ θάλασσα ἐοώδης, ἢ ἡ χώρα σομφὴ καὶ ὑπαν-τρος, en waar δοκεῖ διαυλωνίζεσθαι ὑπὸ τὴν γῆν ἡ θάλαττα. "Αἰτε χώραι ὅσαι σομφοὺς ἔχουσι τοὺς κάτω τόπους, πολὺ δεχομέναι πνεῦμα, σείονται μᾶλλον. De reden is deze, dat de ingedrongen lucht (damp, walm, wasem) die er uit wilde, opgestopt en in naauwer ruimte ingedrongen en geperst wordt — (διὰ τὴν στενότητα· τὸ γὰρ ὀρεῦμα — — ἀπωθεῖται πάλιν εἰς τὴν γῆν. τότε πεφυκὸς ἀποπνέειν ἀπὸ (οἱ ἐκ) τῆς γῆς — — τῷ ἐναπολαμβάνεσθαι ἐν στενοτέροις τόποις, καὶ ἀποβιάζεσθαι εἰς ἐλάτιον τόπον — — πληρουμένων τῶν κοι-λίων τῆς γῆς ὕδατος. κ. τ. ε.) Uit dien hoofde zijn dan ook

6°. (Vs. 1833—1838) de Aardbevingen meest »in den herfst en de lente" (καὶ ἔαρος καὶ μετοπώρου μάλιστα); »omdat het dan meest regent en waait" (ἐν δὲ ταῖς ἐπομβρίαις πλείω τε ποιεῖ τὴν ἐντὸς ἀναθυμίαςιν — — ὅταν ἄρξῃται κρατεῖν [πνεῦμα] διὰ τὸ πολὺ εἰς ὀλίγον πιληθῆναι τόπον, ἰσχυρῶς κινεῖ ῥέων ὁ ἄνεμος καὶ προσπίπτων): maar niet, of zelden, in den *somer* en *winter* (τὸ θῆρος καὶ ὁ χειμὼν — ποιεῖ τὴν ἀκίνησιαν); omdat groote hitte en groote koude den wind benemen, den luchtstroom stremmen (— τὸ μὲν διὰ τὸν πάγον, τὸ δὲ διὰ τὴν ἀλίαν ποιεῖ ἀκίνησιαν· τὸ μὲν γὰρ ἄγαν ψυχρόν (of θερμὸν) τὸ δὲ ἄγαν ξηρόν ἐστι).

7°. (Vs. 1843—1852.) Vóór de aardbeving hoort men een groot gesuis van in de aarde besloten wind (lucht, damp), die een' uitgang zoekt; en, waar hij ergens in de hollen onder den grond doordringt, en den grond beroert en beven doet, hoort men dan ook dat suisen (Προέρχεται ὁ ψόφος τῆς κινήσεως. — ποιεῖ — καὶ τοὺς ψόφους τοὺς ὑπὸ τὴν γῆν γινομένους τὸ πνεῦμα, καὶ τοὺς πρὸ τῶν σεισμῶν). Dit kan, naar ARISTOTELES, daarom gehoord worden, omdat het fijner is en gemakkelijker dan de wind (damp) zelf door de aardkorst doordringt (διὰ λεπτομερέστερον εἶναι καὶ μᾶλλον διὰ πάντος εἶναι τοῦ πνεύματος τὸν ψόφον). Dit, en dat het geluid soms zoo zwaar is, dat de arde schijnt te loeijen (μυκᾶσθαι), heeft onze Dichter overgeslagen. Een verschijnsel, hetwelk nogtans niet zelden is waargenomen. Zoo leest men (het zij mij vergund, dit hier aan te merken), dat ten tijde der geheele omkeering van de stad *Villa-Franca* (op een der Azorische eilanden) door de aardbeving van 26 Julij 1591, onder anderen, »de zee en de luht — — weêr-»galmden van een donderend geluid onder den grond, »t'welk men voor *het loeijen* van ontelbare wilde Dieren »gehouden zou hebben." (*Historische Beschrijving der Reizen*, van A. F. PREVOST, B. II. H. XV. § 3. Deel I. bl. 403).

Hetgeen de Dichter er nog bijvoegt,

8°. (Vs. 1853—1858) aangaande het »bevaen zijn der »Zon met dicken wolken», bij hare opkomst *na* eene aardbeving; dit schijnt een tweevoudig misverstand te ver-
raden. Want 1. is bij ARISTOTELES de Zon wel duister, maar -- *zonder* wolken (τὸ γίγνεσθαι τὸν ἥλιον ἀχλυνώδη καὶ ἀμαυρότερον ἄνευ νέφους), en 2. zij is zoo, niet *na*, maar *vóór* de aardbevingen, die in den morgenstond voorvallen (πρὸ τῶν ὁρθρίων σεισμῶν), en behoort alzoo tot derzelver voorteekenen, over welke in 't verband der rede gesproken wordt (σημεία πρὸ τῶν σεισμῶν). — Wat verder

9°. (Vs. 1859—1870) geleerd wordt, dat, en waarom, de aardbeving somtijds plaats heeft ten tijde eener zon-eclips, daarvan vind ik niets bij ARISTOTELES. — Maar daarentegen spreekt hij wel van aardbevingen bij Maan-eclips (περὶ τὰς ἐκλείψεις ἐνίοτε τῆς σεληνῆς συμβαίνει γίγνεσθαι σεισμόν), en dat op zulk eene wijze, als, mijns inziens, moeilijk met 's Dichters redenering is overeen te brengen. Doch, hiervan afstappende, schiet ons nog over, wat hij

10°. (Vs. 1871—1874) van den *duur* der aardbevingen schrijft, dat zij, naar het zeggen van ARISTOTELES, wel »twin-»tig dagen aan een stuk», ja zelfs »een jaar» lang (maar dan zeker met tusschenpozen) somtijds aanhouden. Hier althans heeft hij niets overdreven. Voor *twintig* had hij gerust *veertig* mogen schrijven, en voor *één* jaar zelfs *twee*. Zie hier, wat de Stagiriet zegt: "Ὅταν δὲ ἰσχυρὸς γένηται σεισμός, οὐκ εὐθύς, οὐδ' εἰς ἅπαξ παύεται σεισμός· ἀλλὰ τὸ πρῶτον μὲν μέγχι περὶ τετταράκοντα σέις ἐμή-
ρων. ὕστερον δὲ καὶ ἐφ' ἓν, καὶ ἐπὶ δύο ἔτη ἐπισημαίνει κατὰ τοὺς αὐτοὺς τόπους.

Vs. 1875 tot 1890 behoeft geene uitlegging. Alleen moge toch aangemerkt worden, dat, hetgeen alhier kort-
telijk gezegd is, door den Wijsgeer, in verband met het-

geen, zoo de Verhevelingen, als de Aardbevingen betreft, uitvoerig behandeld is in het *sesde* Hoofdstuk van het Boek der *Meteorologia*.

V. *Geschiedkundige Bijzonderheden.*

A. SINT-JANS-FEEST.

Vs. 55. Over den *Sint-Jansdag*, *Midzomer*, *Zonnewending* enz. en de feestelijke viering van denzelven, deels door baden en derg., deels door vuurontsteking, deels door dansen en derg., behoeft hier niet opzettelijk gesproken te worden. Van de onzen heeft de Heer D. BUDINGH, in zijne *Verh. over de Noordsche Godenleer* en *Verh. over het Westland* enz. (bl. 21, 30, 75, 140, 144, 209, 286, 351, 353), na KEYSSLER en anderen, meer en min opzettelijk, er over gehandeld. Ook J. GRIMM, bij gelegenheid, hier en daar, in de *Deutsche Mythologie* (vooral S. 555 u. f. en 581—598 der 2^e uitg.). N. WESTENDORF (*Verh. over 't gebruik der Noordsche Godenleer*, in de N. Werken van de Maatsch. d. Nederl. Letterk. D. III. (1829), bl. 278) zegt: »Deze feestdag moet in vele oorden zeer »gezien en beroemd geweest zijn. In Zweden *plant* men »dan een' *versierden*, maar van zijne takken beroofden, »*pijnboom*, en danst des avonds en *den ganschen nacht* »om denzelven; in Denemarken bezoekt men de bronnen, »*vlecht kransen* van zekere kruiden, enz. — In Duitsch- »land ontsteekt men bergvuren, *vlecht kransen*, enz. — »terwijl de kinderen zich met — — een' *versierden boom* — — vermaken, enz.» (Hetgeen het meest in aanmerking komt, is hier met *cursieve* letters gedrukt). — In het *Morgenblatt für gebildete Leser*, voor 1844, N°. 177, vindt men een bericht uit München, dat — »noch heuti-

gen Tages" die oude feesten in Beijeren gevierd worden ¹⁾. En in eene recensie van GRIMM's werk (2° dr.) in 't *Literaturblatt* (door WOLFG. MENZEL geredigeerd, en bij 't *Morgenblatt* behoorende) voor 1844, N°. 2, wordt, met aanhaling van KEYSSLER's *Reise*, S. 1378, de oude gewoonte verhaald, betreffende den *Kroonboom*, zijnde een Berk ²⁾, en het geheele feest vergeleken met de Oostersche, de dood van Osiris, Adonis, Thammuz betreurende, feesten, en zoo aangemerkt als tot het sterven van den Noord-schen God *Balder*, die »durch seine Lichtweisse besonders berühmt" was, in naauw verband staande. — Broeder THOMAS (wegens het *contrast* der beschouwing, moge zijne aanmerking, bl. 7^a, hier een plaatsje innemen; hij dan) zegt: »Sente ians dach baptist doe hij gheboeren wart, »was die alrelangste dach van allen den iaer; want die »zonne ghinc doe in hûeren alre ouerstē graet. Ende van »sente ians dach voert soe begonnen die daghe te corten; »als onse h'e tughet in dat ewangelie, dat nieman en

1) » *Noch heutigen Tages feiern unsre Gebirgsgegenden die Sün-*
» *wicht — durch anzünden der sogenannten Johannisfeuer, welche*
» *auf den Höhen und in den Thälern in die milde Sommerabende*
» *hineinleuchten, wie still auflodernde Dankopfer für den Segen der*
» *beginnende Ernte, u. s. w. — — springen Burschen und Dirnen*
» *über die auflodernde Flamme, u. s. w. Auch die Münchener Lie-*
» *dertafel zündet ihr Sünnwendfeuer an, u. s. w.*"

2) » *Am Johannistage — würde ehemals von den Wenden und*
» *Sachsen der sogenannte Kronbaum aufgepflanzt; bestehend aus einer*
» *Birke, die von Weibern im Walde gefällt und ins Dorf gebracht*
» *und aller Blätter und Zweige gänzlich beraubt werden musste.*
» *Die alte Weiber thaten das, die jungen gingen daneben und san-*
» *gen; die Männer waren gänzlich ausgeschlossen. Erwägt man*
» *nun, dass es eine uralte Vorstellung war, sich zur Zeit der Son-*
» *nenwende, wenn die Sonne gleichsam ihre Kraft zu verlieren an-*
» *fängt, und die Tage kürzer werden, den Sonnengott als gestorben*
» *zu denken, und dass um die selbe Zeit der Tod des Osiris, Ado-*
» *nis, Thammuz etc. im Süden gefeiert wurde, so darf man auch*
» *wohl an den Tod des nordlichen Balder denken, u. s. w.*"

»wart onder die soenen der wiuen meerre in heylicheyden dat [i. dan] sente iohan baptist.” (Zou de man niet gevoeld hebben, voor welke ongerijmde en schroomelijke gevolgtrekking hij door zijne aanhaling in het verband, gereeden weg baande?)

Vg. nog HUYDECOOPER OP MELIS STOKES, *Rijmkr.* I. 569. II. 345.

B. MATEN.

Vs. 511—542. Over den afstand der Sterren van de Aarde sprekende, heeft de Dichter, op voorgang van ALFERGANI, de hoegrootheid in *Mijlen* uitgedrukt. Doch, vermits deze maat niet overal dezelfde hoeveelheid te kennen geeft, doet hij hier verstaan, wat een *Mijl* geldt in zijne berekeningen.

Eerst zegt hij, dat een *Mijl* heeft 2000 *schreden*, ieder van 5 voeten. Dit zou dan ($2000 \times 5 = 10,000$) tien duizend voeten uitmaken. Blijkbaar is het derhalve, dat hij niet de *Italiaansche* of Romeinsche *Mijl* (*Milliare*) onder het oog heeft. Want deze, 8 *stadien* hebbende, ieder van 125 *schreden* van 5 voet, levert slechts de helft uit ($8 \times 125 = 1000 \times 5 = 5000$). Ook kan hij noch de *gemeene*, noch de *grootste* *Duitsche* (Germaansche) gemeend hebben. Want de *eerste*, van 32 *stadien*, heeft 4000 *schreden*, en overtreft viermaal de *Italiaansche* ($32 \times 125 = 4000 \times 5 = 20,000$). En de *grootste* gaapt nog veel wijder. Er schiet dus niet over, dan aan de voormalige *Fransche*, welke het dubbel der *Italiaansche* bevatte, te denken. *Mijl* is dus hier Fr. *Lieue*, Sp. *legua*, Lat. *leuca*; en wel, niet de *oude* van 12 *stadien*, welke 1500 *schreden* en 7500 voeten geeft ($12 \times 125 = 1500 \times 5 = 7500$): maar de *nieuwe* van 16 *stadien*, die 2000 *schreden*, en 10,000 voeten heeft ($16 \times 125 = 2000 \times 5 = 10,000$). Ieder *Voet* nu, het $\frac{1}{5}$ van eene *schrede*, is van 4 *palmen*; elke palm van vier *vingers*; elke *vinger* van 4 gerstenkorrels naast

elkanderen gelegd; welke voor de kleinste maat gelden ¹⁾. Jo. BUNO, op PH. ALUVERIUS (*Introd. in universam Geographiam*, Lib. I. Cap. 9. § 2. p. 26) over dit alles handelende, brengt het versje bij, *memoriae causa* (zoo als hij zegt):

Quattuor ex Granis *Digitus* componitur unus;
Est quater in *Palmo* digitus: quater in *Pede* palmus;
Quinque *Pedes* *Passum* faciunt; passus quoque centum
Viginti quinque *Stadium* dant; sed *Miliare*
Octo dabunt stadiûm: duplicatum dat tibi *Leucam*.

Gelijk intusschen de *Mijl* niet overal en altijd hetzelfde getal stadien, schreden en voeten bevat, zoo duidt onze Dichter ook eenig verschil, in opzigt op de laatstgenoemde maat aan; sprekende van *grootte Voeten*, door hem *gemeend*, d. i. bedoeld, en die, zoo het schijnt, *beide* voor *mannen- en vrouwen-voeten* genomen moeten worden, zonder acht te slaan op de meerdere of mindere grootte, waardoor zij zich van elkanderen plegen te onderscheiden. Wat nu die *grootte Voeten* (*Sterling- of Standaard-voeten*) zijn, »die men nu en vint neghene», durf ik niet met zekerheid bepalen. Niet onwaarschijnlijk echter komt het mij voor, dat de *Olympische Voet* gemeend wordt; die den gewonen in grootte zooveel te boven ging, als de voetzool van Hercules geacht werd die van andere menschen te overtreffen; zoodat, naar sommigen, 600 *Olympische Voeten* gelijk staan met 625 gewonen (Romeinsche of Rhijnlandsche). Zoo althans drukt zich CHRISTOPH. CELLARIUS, met beroep op AULUS GELLIIUS (*Noctt. Att. L. I. c. 1.*) uit (in *Notitia Orbis antiqui*, Lib. I. cap. 12. p. 36); die (in dat Hoofdstuk) uitvoerig en geleerd over de Maten der Ouden handelt. »*Graecus Pes*», zegt ook BUNO (t. a. pl.) »*major paulo fuit Romano*»

¹⁾ Vergelijk de Aanteekening a op PLINIUS, *N. H. L. II. c. 23*, in de editie van JACOBUS DALECHAMPIUS (Fraucof. 1608), p. 81.

In de tweede plaats zegt onze Dichter, dat de *Astronomische Mijl* niet aldus is, als de *Geographische*, namelijk: — dat is, zoo als uit het vervolg schijnt te blijken, niet bij *schreden* (passus), maar bij *ellen*, *cubitus* (*Kubieten*) berekend wordt. Zulk een *Kubiet*, zegt hij, *houdt anderhalf voet*: en *vierhonderd* (naar U.), of vierduizend (naar H., S. en L.) zulke *Kubieten* maken een *Astronomische Mijl* uit ($1 : 1\frac{1}{2} = 400 : 600$ of $= 4000 : 6000$). Zeshonderd of zesduizend voeten gaan er op zulk eene Mijl. Wat van beide te kiezen? Zonder twijfel het laatste. Anders toch zou de kleinte der *Astronomische Mijl* buiten alle evenredigheid zijn tot de *Geographische*. ALFERGANI (t. a. pl. Cap. VIII) zegt dan ook, met ronde woorden: »Deprehendimus, unius gradus coelestis intervallo respondere, in circuitu terrae, miliaria 56 cum besse; quorum [miliariorum] singula contineant cubitorum, quos regio vocant, quatuor millia.” De *Cubitus regius* nu wordt geschat op 3 Vingeren grooter dan de gewone, dus op 27. (De gewone *Kubiet* heeft 6 Palmen, dus 24 Vingeren; de Koninklijke drie meer ($24 + 3 = 27$).

Het derde, dat hier onze aandacht trekt, is een korte uitstap van den Dichter, bij gelegenheid van het gezegde omtrent de bepaling van de *Astronomische Mijl* door anderhalfvoetige *Kubieten*. Noach's schip, doorgaans *Ark* (*arca*, kist) genoemd, en de maat in *Kubieten*, waarnaar het, volgens het Bijbelsch verhaal, gebouwd was, kwam hem hierbij in de gedachten: en, waarschijnlijk niet willende, dat men van deszelfs grootte te geringe gedachten zou koesteren — misschien zelfs wel ongemerkt de bedenking zoekende te ontzenuwen, welke nu en dan gemaakt is tegen de waarheid der geschiedenis, uit aanmerking der kleine ruimte, voor 't opnemen van zoo vele dieren bestemd — haast hij zich, om het gezag van RABANUS MAURUS, in de *Glossa*, in te roepen voor de opmerking, dat hier geene sprake is van *Cubitus* van $1\frac{1}{2}$ voet,

maar dat bedoeld worden *Cubitus* van 9 voeten. Eenigzins opmerkelijk is zijne overeenkomst te dezen met J. V. MAERLANT, in zijnen *Rijmbijbel* — (in den *Spiegel hist.* B. I. c. 13. slaat hij het over) — die (fol. m. 9^b) van de Ark zegt: God

— *hiet Noe maken die arke,
Die wonderlijc was van ghewarke.
Haer ghescepe dat was aldus:
Lanc was sij ccc cubitus;
(Elc cubitus in geometrye
Heuet neghen voete vrie.)
.L. cubitus was sij hoech
(Screef Moyses, dier niet om loech):
.Xxx. cubitus was sij wijt.*

Behalve de schrijffout van .l. (50) voor xxx (30) en 30 voor 50, welke zekerlijk aan een' der oude Afschrijvers¹⁾ te wijten is, valt hier in het oog de zorgvuldigheid, waarmede ook VAN MAERLANT waarschuwt tegen verkeerd begrip van den inhoud der Noachische Kubieten. Ook hij neemt aan, dat zij *negen* voeten hielden, en derhalven *zes* gewone Kubieten inhadden. Dit zijn dan, volgens hem, *geometrische* (meetkunstige) Kubieten, waarin hij — zoowel als RABANUS MAURUS zelf — ORIGENES, AUGUSTINUS en anderen gevolgd is. Men weet, dat, en hoezeer, vroegere en latere Schriftverklaarders zich vele moeite gegeven hebben, om hier iets zekers te bepalen. Daar sommigen aan de *grootte Romeinsche* (negen-voetige) Kubieten (gelijk aan de *geometrischen*) wilden gedacht hebben, namen anderen de *middelste Romeinschen* in hunne bescherming, die, namelijk, van twee voeten; waar, onder de onzen, VAN DER PALM ook liefst heen wil. Anderen

¹⁾ Mijne Copie is genomen uit het zeer oude HS., dat in het bezit is van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde.

de *kleinste Romeinsche*, die van $1\frac{1}{2}$ voet, overeenkomende met de gewone (Mozaische):— »de gemeene,” zegt *ROLUS*, »nieder van $1\frac{1}{2}$, geven ruimte genoeg”.— Anderen dachten aan de zoogenaamd *heilige* Kubielen, »die men een hand- »palm grooter dan de gewonen rekt.” Anderen spraken van zesvoetige Kubielen. Doch te regt schrijft *VAN HAMELSVELD*, dat — »niet de lengte dezer Ellen, maar »wel de evenredigheid, naauwkeurig te bepalen is ¹⁾.” Na anderen heeft *WINER* (*Real-Wörterb.* p. 197) getoond, dat de Kubietaat verschillend geweest is op verschillende tijden; nu korter, dan langer. En daarom mogt een der jongste Uitleggers, *GE. T. AD. SCHUMANN* (*Genesis hebraice et graece etc.*, Lips. 1829, p. 134) naar waarheid zeggen: »*Nimum se torserunt in definiendis hujus mensurae cubitis Veteres.*” — Wij willen hen dan in dit afslaven niet volgen.

C. TIJD DER WERELDSCHEPPIING.

Vs. 1033 e. v. Met één kort woord zij hier opgemerkt, dat onze Schrijver het gevoelen volgt der Ouden; hetwelk zich grondt, *deels* daarop, dat de Sterrekundigen het begin der bewegingen des hemels van den *Ram* stelden; *deels* op Mozes' schikking, volgens welke het Kerkelijk jaar der Israëlieten met de maand *Nisan* aanving (*Exod. XLI. 20.*). *VIRGILIUS* zong in dien zin (*Georg. II. 336 sqq.*):

¹⁾ Dit laatste is toch op de proef gebleken, toen *PETER JANSEN LIVORN*, door zijnen Schoonvader, *PIETER REYNERS*, ten j. 1604, naar de opgegeven maat, doch op $2\frac{1}{2}$ verkleind (voor 300', 120'; voor 50' 20' en voor 30' 12'), een vrachtschip liet bouwen; hetwelk bevonden werd $\frac{1}{2}$ meer dan anderen te kunnen laden en sneller van vaart te zijn (maar niet geschikt voor den oorlog): waarom men er zich, gedurende het Bestand, a. 1609—1621, veel van bediende. Zie *Geo. HORNIUS*, in *Compend. Histor. Cathol.* (s. *Arca Noë*), p. 26, of *S. REYHER*, *Math. Mos.* p. 43. Vg. v. *HAMELSVELD*, *ROSENMÜLLER*, enz. op Gen. VI.

Non alios prima crescentis origine mundi
 Illuxisse dies, aliumve habuisse tenorem
 Crediderim. *Ver* illud erat; *ver* magnus agebat
 Orbis, et hibernis parcebant flatibus Euri,
 Cum *primum* lucem pecudes hausere, virūmque
 Ferrea progenies duris caput extulit arvis,
 Immissaeque ferae silvis et *sidera coelo*.

Dit gevoelen behaagde ook inzonderheid den ouden Christenschrijvers, Kerkvaderen, Godgeleerden; die den 25ten Maart (als den dag der wereldschepping, zoo wel als van Christus ontvangenis (zie AUGUSTINUS enz., aangeh. bij DE TILLEMONT, *Mém.* I. 185.) en sterven) in bijzondere eere hielden, en *πρωτόκτιστον ἡμέραν* noemden. JOSEPHUS SCALIGER, die onder anderen dit vermeldt, eerst aankleever van hetzelfde gevoelen, verliet het naderhand, zich bij die Joodsche en Christelijke Geleerden voegende, die het begin in den *Herfst* gesteld hebben ¹⁾. Deze gronden zich, èn op het rijp zijn der vruchten in dat jaargetijde, ten dienste des menschelijken aardbewoners, èn op het begin des burgerlijken jaars bij de Israëlitén in de maand *Tisri* (Exod. XXIII. 16. XXIV. 22.). Onder de beroemde Tijdrekenkundigen verklaart zich voor het *laatste* gevoelen JAC. USSERIUS (*Annal. V. T.*, ad a. ante C. 4004, Period. Jul. 710): voor het *eerste* EDUARDUS SIMSONIUS (*Chronic.*, in Parascue, c. 6, f. 36. ed. P. WESSELIŃG). Anderen ga ik voorbij. Wie meer begeert, kan de Bijbeluitleggers, b. v. JAC. CAPELLUS (*Obss.* p. 583, op Gen. I. 14.), of vroegere Theologanten, b. v. BERN. DE MOOR (*Comment. perpet.* II. 194.), of Schrijvers over de oude Geschiedenis, b. v. de Engelsche opstellers der *Algemeene Historie* (vertaald door WESTERBAEN, Deel I. bl. 137 en v.) raadplegen. —

¹⁾ De *Wereld* (of *Aarde*) zal op den 23sten, de *Mensch* op den 28sten October, geschapen zijn.

(Men zal, ook zonder mijne aanwijzing, het ijdele des vraagstukks wel beseffen, — vooral, als het de Schepping der *Wereld*, des Heel-Als, betreft.)

D. DIONYSIUS DE AREOPAGIET.

Vs. 1564—1580. Dat deze Man, wiens bekeering tot het Christendom door PAULUS, uit LUCAS tweede Boek (Hand. XVII. 34.), bekend is, nog Heiden zijnde, te Heliopolis in Egypte de groote Zonsverduistering tijdens het sterven van den Zaligmaker waargenomen, en zich tot zijn' vriend APOLLOPHANES wendende, de merkwaardige uitspraak, door onzen S. vermeld, gedaan zou hebben, steunt op het zeggen van SUIDAS ¹⁾, eenen *Compiler* van weinig oordeel, en — ook om zijnen lateren leeftijd (hij bloeide tegen het einde der X^e eeuw) — van geen gezag ²⁾. Het verhaal riekt naar een fabel; vroegere, geloofwaardige Schrijvers der Kerkgeschiedenis vermelden het niet: en in dien Matth. XXVII. 45. de woorden *ἐν τῇ πασῇ τῇ γῇ* door *over het geheele* (Joodsche) *land* vertaald moeten worden, gelijk de meeste en beste Uitleggers oordeelen, en alzins waarschijnlijk is ³⁾, dan vervalt het van zelf. Ondertusschen is het vroeger gretig opgenomen en voor

¹⁾ In *Lexico*, ad v. *Διονύσιος*, Tom. I. p. 743. Onder de *onechte* Schriften van den Areopagitischen DIONYSIUS is ook een Brief aan POLYCARPUS (de 7^e), die 't zelfde verhaalt, *Opp.* T. II. p. 91 sq. — Vg. over hem en de hem (vroeger) toegekende Schriften J. A. FABRICIUS, *Bibl. Gr.* L. V. c. 1. § 5. (Tom. V. p. 3—5).

²⁾ Zie over hem de oordeelvellingen van LIPSIIUS, MONTACUTIUS en anderen, bij E. HEDERICH (*Not. Auctt.* p. 931 sqq.) en TH. POPE-BLOUNT (*Cens. celebr. Author.* p. 367 sqq.), die hem tot het einde der XIe eeuw brengt.

³⁾ Verg. (om slechts dezen eenen te noemen) J. F. COTTA, *Proeve eener Kerkel. Gesch.* (Utr. 1770) I. 226, in de Aant. (Hoe jammer is het, dat dit voortreffelijk werk, door des Schrijvers overlijden, onvoltooid gebleven is!)

waar gehouden door de Middeleeuwsche Schrijvers. Merkwaardig is het, dat, onder anderen, JACOB VAN MAERLANT, beide in zijn *Rijmbijbel*, waarin hij PETRUS COMESTOR, en in zijn *Spiegel historiael*, waarin hij VINCENTIUS van *Beauvais* gevolgd is, nagenoeg op gelijke wijze als onze Schrijver, het gewaande feit vermeldt:

Rijmbijbel.

(N. T. Hoofdst. 17.)

Tyen tide was die scole al reene
 Van filosofien tote ateene;
 Daer was een heiden clerc, een
 Die geheeten was Denijs. [wijs,
 Alle die filosofen en conden
 Niet geweten in dien stonden
 Waer by die sonne verginc.
 Denijs seide dese dinc:
 »Die *God van der naturen* toget,
 »Dat hij pine *nu gedoget*.”

Sp. hist.

(I. VII. 31. 7. en vv. II. D. bl. 151.)

— wi lesen, dat doe alleene
 Die clergie was tote Athene,
 Eñ ne gheen philosophien
 En conste die redene gesien
 Van derre dinc in gere wijs.
 Doeseide die Ariopagita Denijs,
 »Dat die *God vander nature*
 »Pine *gedogede in die vre*.”
 enz.

Van hetgeen verder bij dezen Dichter volgt, aangaande den altaar, die daarop (en wel naar aanleiding van een wonderwerk, volgens den *Rijmbijbel*) zal gebouwd zijn, dien PAULUS daarna in de stad vond, zwijgt onze Schrijver: doch, Dionysius bekeering door dien Apostel vermeldende, spreekt hij weder, gelijk v. MAERLANT, die t. a. pl. zegt:

(Rijmb.)

Sinte pauwels, ons heren bode
 — — — doepte dien Denise

(Sp. hist.)

Synt vantene sente Pauwels —
 — — — eñ daer naer
 Bekeerdi dien vroeden Denijs.

VI. *Kritiek.*

Eenen geheel zuiveren tekst — althans, wanneer zekerheid daarbij gevorderd, en niet in grootere of kleinere waarschijnlijkheid berust wordt — eenen tekst, zoo als dien het oorspronkelijk, eigen schrift des Dichters (zijn *αὐτόγραφον*) bevattede; — zulk eenen tekst zonder eenige afwijking, hetzij door schrijffouten of anderszins, te leveren, acht ik — voor als nog ten minste — onmogelijk. Niet een der HSS., welke ons ten dienste staan, is zoo zuiver van feilen, dat wij op deszelfs gezag, met vol vertrouwen, zouden kunnen afgaan. En derzelver onderlinge vergelijking, hoe nuttig ook anders, helpt hier niet geheel. De keuze wordt, bij verschillende lezingen, niet gemakkelijker gemaakt door het, of wel ouder-, of wel beter-zijn der verschillende HSS. Uit inwendige gronden valt ook slechts zelden te redeneren. Tot de Conjectural-Kritiek de toevlugt te nemen, is, blijkens de ontdekking van vroeger en later tijd — zoo men het vernuft en de geleerdheid van een' JEREMIAS MARKLAND of DAVID RUHNKENIUS, en weinige anderen, niet bezit — veelal een haghelijk waagstuk; gelijk het meest een noodshot is. In enkele gevallen kan het van dienst zijn; over het geheel echter is het spreekwoord waar: »gissen doet missen!” Ook de meest aanlagchende gissingsverbetering (*emendatio ex conjectura*) wordt niet zelden, bij vervolg van tijd, ijdel bevonden. Het mag dan wel best schijnen, zich *doorgaans* er van te onthouden, en het *Ernestiaansche* »*nil facile sine libris emendandum*” ten regel te stellen; zonder evenwel aan *uitzonderingen* volstrekt *alle* plaats te ontzeggen. — Gelijk bij eenige *bijzondere* plaatsen in het voor ons liggende Dichtstuk, zoo ook inzonderheid in opzigt op deszelfs geheelen *aanleg* — en dat niet alleen, of zoo zeer, in het *eerste* gedeelte (vs. 1—278), en met betrekking tot deszelfs *aansenvos-*

ging en verbinding met het *tweede*, maar ook vooral in opzicht op het *tweede* gedeelte — zoude ik wel eenigen lust gehad hebben om hier of daar eene *verschikking* voor te slaan van *pericopen*; waardoor de gang des werks, inisschien, natuurlijker en geleidelijker zou zijn. Maar de herinnering van anderer stoute, vernuftige, maar algemeen als mislukt afgekeurde, proefnemingen ¹⁾ schrikte en schrikt mij af. *Criticorum vestigia terrent.*

Wat intusschen van eenen Uitgever van oude Geschriften met regt gevorderd wordt, daaraan mag noch wil ik mij onttrekken. Gedeeltelijk is daar reeds aan voldaan door de volledige opgave van alles, wat maar eenigzins tot de verschillende lezingen kan betrokken worden. Want, vermits die voorraad nu voor elken lezer open ligt, kan de keuze bijna geheel aan ieders bijzonder oordeel verbleven gelaten worden. Over kleinigheden, bij voorbeeld, over *schrjffouten* (zoo als *neit*, voor *niet*, bij L. vs. 29 enz.), over lichtere verschillen (als b. v. *den* bij H. en *dien* bij L. vs. 3 enz.), over de spelling met *g* of *gh*, *s* of *z*, *oe* of *oo*, en dergelijken (ofschoon *dit* verschil niet geheel en al over het hoofd te zien is); over deze en andere kleinigheden dan heenstappende, zal het, vertrouw ik, voldoende zijn, de aandacht bij de volgende plaatsen te bepalen.

Vs. 5. *Ware* rime H. *fraije* r. L. Wat te kiezen? De zin is dezelfde; want eene scherpere uitspraak heeft *vraije* in *fraije* verhard. *Vrai* is, met zoo veel meer, door de

¹⁾ Om één in 't oog loopend voorbeeld bij te brengen, zal het genoegzaam zijn in het geheugen te herroepen de Verhandeling van BOUHIER, *Sur l'art poétique d'Horace*, door G. PRUNELLE, na 's mans overlijden, aan het licht gebracht in A. L. MILLIN's *Magasin Encyclopédique*, voor 1805, Oct. p. 357 et suiv., waarin hetgeen SCALIGER, VOSSIUS en vooral HEINSIUS hadden aangeduid, met overdrevene stontmoedigheid en consequentie is uitgewerkt.

Vlaamsche Schrijvers, uit het Fransch overgenomen (aan ons hedendaagsch *fraai*, voor *mooi* of *schoon*, valt niet te denken), en beteekent *waar*. Zoo spreekt, o. a., J. V. MAERLANT, *Sp. hist.* D. I. bl. 2. vs. 24, bij tegenoverstelling,

Van vraijen en van valschen Propheten.

Ondertusschen laat zich beter begrijpen, waarom het uitheemsche *vrai*, door eenen Afschrijver, voor het Nederduitsche *waar* verwisseld kan zijn, dan, waarom hij, het laatste voor zich hebbende, het in het onduitsche zou hebben overgebracht. Ik neig dus hier, om, met L., tegen H. te stemmen, en *fraije* (of liever *vrai*) voor de *oudste* en echte (hoewel daarom nog niet voor de *betere*) lezing te houden.

Vs. 15. Vij (Λ) H. *vijf* L. Dat er *seven*, en niet slechts *vijf* planeten door den Schrijver gekend en erkend werden, blijkt uit al het volgende; en straks, vs. 21, spreekt hij uitdrukkelijk *van den seven planeten*. Evenwel schijnt ook hier L. beter dan H. Want onder de planeten werden Zon en Maan mede gerekend. Van deze nu was gezegd: »ik zal u togen, — hoe dat zij (Zon en Maan) »plegen te gaan:» en daar volgt terstond op: »en de ... »planeten mede;» *mede*, t. w. met de Zon en Maan. Hoe vele dan nog? Immers slechts *vijf*. Hoe ligt kon, door een' gedachteloos Afschrijver, die het planetental kende en in het hoofd had, de *f* achter *vij*, als hem ongepast voorkomende, zijn weggelaten! (Ik erken echter, dat de constructie deze kan zijn: »ik zal u togen, — enz. »en, de zeven planeten — hoe zij heten» (vs. 22): en alsdan ware *vijf* niet goed. Doch eene zinsnede, door 8 regels aaneengeschalk voortlopende, is — bij onze oude Rijm dichters althans — zeldzaam. In het *lemma* bij vs. 537 heeft L. weder *vijf*, en slaat vervolgens *Zon en Maan* (in 't lemma) over.

Vs. 29. *Boerden H. woerden L.* Het eerste komt zeker overeen met den geest en de bedoeling des Schrijvers, vs. 5 uitgedrukt. Maar het verband schijnt te pleiten voor het tweede. Want vs. 26 drong de Schrijver er op aan, dat men *een* (bij *L. elc*) *wort* moet trachten te verstaan, eer men voortleest, en straks, vs. 30, is het weder, »*elc wort* » moet men kennen en verstaen, eer men voort sal lesen »gaen.” Zeker denkt hij aan de Astronomische *Kunstwoorden* (*terms*); ’t zij alleen, of inzonderheid. Zoo is dan ook hier, waar het op *woorden* aankomt, *L.* nogmaals aan *H.* voor te trekken. Om er niet bij te voegen, dat het spreken van »*andere boerden*”, zou hebben schijn kunnen geven aan het vermoeden, dat ook zijn onderwijs boerd-(fabel-)achtig ware. Maar wetenschappelijke *Kunstwoorden* »slachten” zekerlijk, op het punt van algemeene bevattelijkheid, »niet andren woerden,” die elk dagelijks in den mond heeft.

Vs. 31. *Kennen H. kaauwen L.* Hier zal *H.* aan *L.* voor te trekken zijn. Ik ontken niet, dat *kaauwen*, overdragtelijk gebruikt, zekere aardigheid heeft, en bij *MELIS STOKES* (*Rijmkr.* B. VII. vs. 1170) voor *meditari* gevonden wordt. Maar »*kaauwen en verstaen*” passen minder bijeen, dan »*kennen en verstaen*”. (Bij *kaauwen* zou, bij het beeld blijvende, *slikken* voegen.) Bovendien schijnt het *WW.* destijds, althans bij de *Vlamingers*, niet als *kaauwen*, zelfs niet als *kouwen*, maar als *cuwen* geschreven en uitgesproken te zijn (vg. *KILIAEN*, bl. 333): even als *cume* (*HD. kaum*) en derg. Zoo *J. v. MAERLANT, Heim. d. heim.* vs. 1382 (en *R.* vs. 3840, daarbij aangehaald, bl. 430).

Vs. 52. *Want H. en S. En L.* Dit laatste is, en hier en vs. 83, door den Afschrijver, als eene zoogenaamde verbetering, doch uit misverstand, voor *Want* of *Vant* in de plaats gezet. Zeker wist hij niet, of dacht er niet aan, dat het zooveel is als *wilt*: en het redegevend Voorvoegsel begreep hij te regt dat hier niet te pas kwam.

Vs. 63—66. Hier heeft L. wat H. niet heeft: »*Daerna Barthelomeus en die Vighelien*»: maar hij mist het vs. 66. »*Alsoe die Scripturen luden*." Het schijnt wel, dat hier in beide de HSS. een misslag moet ingeslopen zijn. Want de *St. Bartholomeusdag* (24 Aug.), met de daaraan voorafgaande Vasten (*vigilie*), kan hier bezwaarlijk door den Schrijver, daar hij juist bezig is de *vigilien* op te geven, zijn overgeslagen. Ondertusschen ontbreekt bij L. het vers, dat op *vigilien* rijmen moest, en H. geeft niets, waardoor het bij gissing kon worden aangevuld. Vs. 66, dat op *iuden* rijmt, heeft L. overgeslagen. Een en ander geeft blijk van verwarring, die, zonder dat meer HSS. ontdekt worden, moeilijk of niet zal te ontwarren zijn.

Vs. 89, 94, 96. Voor *lopelïaer* pleiten H. en S., voor *scrickelïaer* L. en U. Er is dan hier wederom eene verbeterende hand in het spel geweest. Maar van welke zijde? Dit hangt waarschijnlijk af van de vraag naar den betrekkelijk hooger en minder hoogen ouderdom der beide woorden; mij niet stellig bepaalbaar. Opmerking echter verdient het, aan den *eenen* kant, dat bij H., die anders *lopelïaer* heeft, toch vs. 127 en 167 *scrickelïaer* voorkomt, *andersdeels*, dat *scrickelïaer* later, vs. 354 en 356, behalve door L. en U., ook door Br. gegeven wordt. Te meer verdient dit aandacht, omdat niet zelden, wanneer L., U. en Br. tegen H. en S. stemmen, hunne lezing kennelijk de ware is.

Vs. 131. De lezing van H. schijnt de oorspronkelijke. *Minc* voor *ming*, d. i. *meng* (vermeng, vereenig). L. schijnt het niet verstaan, en daarom het meer gewone *nim*, d. i. *nem*, neem (vg. vs. 107, 133, 174 enz.) geschreven te hebben. In het boek, dat U's Afschrijver voor zich had, mag wel *mench* (meng) gestaan hebben, en daaruit *menich*, bij gemakkelijk te begane schrijffout, ontstaan zijn.

Vs. 133. Is voor *men*, met U, gewis *nem*, en voor *W'* (*waer*) misschien *M'* (*maer*) te lezen. De HSS. verwisselen *M* en *W*

dikwerf. Vg. vs. 661, 1019. [*Waer* (uit *ne ware* zamengetrokken) beteekent ook *maer*. Zie M. DE VRIES, *Brief aan W. J. A. JONCKBLOET*, bl. 38.]

Vs. 163. *Sine* H., *scine* U., *srinne* L. Welke van deze drie lezingen te kiezen zij, dan of alle drie verworpen moeten worden, kan bedenkelijk zijn. *Sine* geeft geen zin. *Srinne* (*srinne*) is zelfs geen woord. *Scine* (of *scime*, zie bij VII. op vs. 6.) zou misschien met *Brachschein* (zie bij I. vs. 45.) te vergelijken zijn, maar ook zoo nog bezwaarlijk een goeden zin opleveren. Want, wat is dan nog *Nonas schijn*? (En, in den grond, is de vermelding der *Nonas* alhier ook zelve bevreemdend; want, waartoe *dese* gezocht, om de *Nieuwe Maan* te vinden?) [»Ik geloof, dat de Auteur (of Afschrijver) *snime* bedoeld heeft; »hetzelfde als *snimen*, d. i. *saen*, spoedig. Hij schreef »echter bij vergissing *snine* (*snine*), en heeft dit, door er »nog een letterpoot boven te voegen (*snine*), trachten te »herstellen.» M. D. V.] Ik weet er niets beters voor in de plaats te geven, ofschoon ik meen (*st* —, en niet *sn* — gelezen, en geen schrapje *n* (behalve de *n*'n) gezien te hebben.

Vs. 183. Hier is U's en L's *an* zeker te kiezen boven H's *dan*: — ook om 't rijm.

Vs. 232. Vermits *te hans*, zoo ik meen, nergens elders in ons Dichtstuk, *voorvoets* daarentegen te meermalen, voorkomt, schijnt ook hier de lezing van L. en U. beter dan die van H.

Vs. 233. Uit deze regel is bij H. en L. uitgevallen, wat U. heeft, *dat dan*. (*Id quod numero 30 deest*. B.)

Vs. 271. In de plaats van *daghe* bij H., is met U., *vochte*, of liever nog, gelijk vs. 273, *wacke* (bij L. *weke*) te lezen. *Wak* voor *nat*, vochtig, komt dikwerf voor (vg. *Heim*. bl. 359 e. v.); ook bij onzen Dichter, b. v. vs. 878.— »*Die maen*», zegt Br. THOMAS, bl. 3^a en ^b, »heeft meest »na huerre natuurliker kracht van den element des waters,

»dan van den anderen elementen, en daerom is zij in huer
 »selus coudt. — — Wanneer die maen waent, soe eest,
 »natuurlike te spreken, een claerheyt der lucht in onsen
 »eertrike; want die maen is een moeder alre vuchticheit.
 » — die maen es een moeder der water.”

Vs. 299. Dat hier *Saturnus* voor *Mercurius* wijken moet, behoeft niet gezegd: hij staat vs. 372 nog eens te veel.

Vs. 315. De C, in U. bij de xij gevoegd, is daar, zeker bij vergissing, ingeslopen, en zoo ook in de aanhaling dezer plaats door A. KLUIT, in de *Bydragen tot opbouw d. Tael- en Dichtk.* I. 363. De Maansomloop $(30/d. \times 12 = 360/d. (+ 5) = 1 \text{ jaar} = \text{omloop der Zon.}$

Vs. 341. Voor *comen* zal wel beter zijn *genomen*; ook om het rijm: en *te gader* misschien boven *tsamen* (met L. U. en Br., te verkiezen. In den zin maakt het geene verandering.

Vs. 351. Ook hier is de variant bij L., U. en Br. aan den tekst van H. en S. voor te trekken. [»Want een half
 »jaar à 182 dagen à 24 uren, maakt 4368 uren. Dit
 »gedeeld door 't jaarlijksch verschil van 6 uren, geeft
 »juist 728 jaren $(182 \times 24 = 4368 : 6 = 728)$.” M. D. V.]

Vs. 367—372. De omloopstijd van *Jupiter* (vs. 367—369) in het lemma bij U., zoowel als bij L., aangeduid zijnde, spreekt het van zelf, dat ten minste de 3 eerste verzen aldaar door een of ander ongeval zijn overgeslagen of weggeraakt. Daardoor zal dan ook een ander lemma: »In hoe langhen tijd *Saturnus* omgaet,” vermist zijn geworden. Maar hoe kan dat gemis of verlies in U. invloed bekomen hebben op L., bij wien de volgende drie verzen (370—372) toch gevonden worden? — Wie zal het zeggen? Dat er iets aan een nog ouder HS. dan L. en U. moet gebeurd zijn, dat aanleiding tot misverstand en verwarring gegeven heeft, daarvan is in vs. 370 of 372 het blijk voorhanden. De herhaling toch van *Saturnus* wijkt af van de gewoonte des Dichters, en levert niet

eens een' goeden zamenhang der zinsneden op. Zelfs *BIL-DEADYK's* gissing faalt, wegens de constructie: »'t firmament Saturnus omrent." Zoo schrijft o. D. niet: en hoewel hij wel tien of elfmaal het *Ww. rennen* bezigt, vind ik *omrennen* bij hem nergens. Het komt voor, 't is waar, in den *Leken-spieghel*, I. VIII. 8 en 42, maar ook *KILIAEN* kende het niet. *Al omtrent* (geheel om) is wel tienmaal in ons Dichtstuk gebruikt. Met *Saturnus* is ook elders (vs. 1223) een ongeluk gebeurd. Van waar dit?

Vs. 389. Hier is U. en Br. blijkbaar beter dan H., S. en L.

Vs. 430. Hoe is K. (uit M., en dit uit U.) aan *minne* gekomen? Ware een *oud HS.* zijne bron geweest, men zou misschien, uit *inrimz*, *minnz* hebben kunnen maken? Maar nu —?

Vs. 511. Hier schijnt het woord *cont* ingevoegd te zijn, nadat het w. *vroet*, door eene schrijffout, eerst in *voert*, daarna in *vort* veranderd was. L., U. en Br. brengen ons op den regten weg, om ook den cadans van het vers te herkennen. *Nu wil / ic u / vroet ma / ken dan.* Indien echter *cond* behouden moest blijven, zou *vort*, als overtollig, uit te werpen zijn.

Vs. 519. *Mile*, en niet *wile*, komt hier te pas. Zelfs S. verlaat hier H.

Vs. 526. *Vat* is uit L. uitgevallen; waarschijnlijk over het hoofd gezien wegens 't voorgaande *dat*.

Vs. 592. Het w. *root* bij L. is overtollig, en zelfs verkeerd. — En

Vs. 595 e. v. daarentegen abusieflijk uitgevallen.

Vs. 618. H. schijnt de regte lezing te geven. Op *mede* rijmt noch *onweerde* (U.), noch *houerde* (L.); welke beide, door verzien, wel uit *onvrede* ontstaan konden. Over *Manslacht* echter ben ik in twijfel, of *slachtinghe* (U. en Br.) niet beter zij; te meer, daar ook L's lezing *gheslachte* zich daaruit al zoo wel afleiden of verklaren laat. Over *Manslacht* zie bij VII. op 't vs.

Vs. 647. *Geroet* (vs. 648) rijmt op *heet*, niet op *heette* (U.). Misschien had dit moeten geschreven zijn met de dubbele *t* (*heett*). Zekerlijk is het wat wij nu *heette* of *hette* uitspreken. Wat straks (vs. 653) *verhit* gespeld is in H. en de overigen, is ook bij U. *verheet* geschreven.

Vs. 661 e. v. U. is hier van den rechten weg af. Er ontbreekt een regel. Dezen geven H. en de overigen; doch zoo kort, dat men schier gissen zou, dat er bij hen ook nog iets haperde. STEENWINKEL, die bij onzen Dichter drie plaatsen, waar een regel ontbreekt, had opgemerkt, gebruikt die waarneming, om afschrijvers te verontschuldigen, als *niet* (*per oscitantiam*) regels *overgeslagen* te hebben (*Aanteek. op J. V. WAERLANT Sp. h. l. 28—30*). Hij zou echter van een ander oordeel geweest zijn, zoo hij, behalve het Utrechtsch HS., ook anderen gekend en geraadpleegd had. Zie vs. 426, 536, 993 en 1050.

Vs. 664. Dat *horen* bij H. een schrijffout is voor *horten*, behoeft geen betoog.

Vs. 666. L. heeft *ontvlien* voor *gevhien*, dat al de andere HSS. geven, en meer naar de oudheid riekt, wegens het voorvoegsel *ge*; vg. het bijna onmiddelijk volgende (vs. 668) *ghecrighen*, waarvoor L. ook meer naar den lateren smaak *vercrighen* heeft.

Vs. 686. *Onbliuen* bij L. schijnt, bij vergissing, uit H's *ontvlien* (of Br's *ontflien*) ontstaan te zijn. Zoo ook *walm* (vs. 713) uit *vlamme*.

Vs. 681—708. Van de verplaatsing dezer verzen in U. achter vs. 732 kan wel eene andere oorszaak bedacht worden, dan bl. 114 is aangegeven (Vg. *Inleid.* bl. 11): maar deze is toch ver van uit de lucht gegrepen te zijn. Blijkbaar zijn — om maar iets te noemen — vs. 1527 en 1528 door den Afschrijver van H. eerst achter vs. 1492 overgeslagen, en naderhand weder zoo tussehen andere regels ingevoegd, dat het aldus zin noch slot heeft. Vg. ook vs. 1500; zie bl. 165, 166 en 168.

Vs. 687 en 688. De regel, hier in U. nog ingevoegd, mag wel den Afschrijver nog uit het vorige in het geheugen gelegen hebben, en hem voorgekomen zijn hier te pas te komen.

Vs. 726. *Vernaden* (U.) wijkt te ver van *verlistigen* af; *verleiden* (Br.) is er nader bij: maar gemakkelijker moest het een afschrijver vallen, voor het min gewone *verlistigen*, het zeer gewone *verleiden* te schrijven, dan omgekeerd. BINDENYK's gissing zou zich nog meer aanbevelen, indien niet L., U. en Br. eenparig het voorzetsel *over* misten. Hoe ligt is dit bij H., voor *ons*, uit de pen gevallen, zonder later doorgehaald, of (naar toenmalig gebruik) ondertiteld te worden!

Vs. 740. Waarschijnlijk komt het mij voor, dat dit een regel is, hoedanigen er meer te ontdekken zijn, waarbij het oorspronkelijk MS. des Schrijvers, of een der allereoudste HSS., moeilijk te lezen was. U. en Br. bragten er de *lucht* in; waartoe vs. 735 aanleiding gaf, nog versterkt door vs. 743, 745, 747 en 752. Ondertusschen schijnt H. niet zoo ver van de waarheid te zijn; althans, wanneer wij van L. en U. de wn. *tot* en *en* ontleenen; dan toch zal het vers dus verstaanbaar luiden: »*En diē op toten andren draghet.*»

Vs. 765 e. v. Zie wat later, in VII. t. d. pl.

Vs. 780. Dezelfde fout bij L., welke vs. 661 bij U. viel op te merken. Twee halve regels, door over het hoofd zien, in een versmolten.

Vs. 793. L's *verstoord* kan schrijffout — kan ook eigendunkelijk gebruik van een meer gewoon en bekend woord zijn. In allen gevalle getuigen de overigen voor *verstormd*.

Vs. 794, 797 en 798. In U., en gedeeltelijk in Br., is hier eenige verwarring ingeslopen. Misschien zou evenwel vs. 795 natuurlijker op vs. 793 volgen:

Die lucht — die de lude ontzien,

dan op vs. 794:

Dit wonder — die de lude ontzien.

Ook de andere omzetting (van vs. 797 en 798) levert geen kwaden zin uit: »zij mengen zich er mede, om zoo veel meer »kwaad te kunnen doen, en varen mede met den bliksem.»

Vs. 815. Voor *sacht* bij H. en S., hebben L. en U. *smout* (waarover zie in VII). De lezing van Br. komt in geene aanmerking. Wat anders dan *Zomerweder* vindt men in den *Zomer*? De dichter denkt aan zwoel, doorwarm, broeiend weder; zoo als dat bijzonder en in den regel des zomers plaats heeft.

Vs. 834. Het schijnt, dat de Afschrijver van L. in het boek dat hij voor zich had, dezen regel niet heeft kunnen lezen, of dat dezelve was opengelaten. Hetgeen hij geeft, wijkt al te ver af van al de anderen, en heeft het voorkomen van eene, weinig beteekenende, uit verlegenheid willekeurig ingelaschte, aanmerking.

Vs. 877 e. v. Het schijnt, dat de herhaling van het woord *wasem* aanleiding gegeven heeft aan denzelfden Afschrijver, tot het uitlaten van vs. 877^b en 878, benevens het begin van 879. Zijn oog zal — gelijk zoo ligt gebeuren kan — van het eerste tot het andere verdwaald zijn. Het woordje *al* maakt dit mede waarschijnlijk. Ook hier getuigen al de anderen tegen hem.

Vs. 886. Is het eene opheldering, die L's *watergrond* aan de hand wil geven? Zeker, een' penning, die *in* den grond ligt, kan men niet zien. Maar zou *in* niet zijn, wat wij nu *op* zouden uitspreken? Op den grond = *in terra*. In allen gevalle moet toch wel, zal het voorbeeld wel gekozen zijn, aan een *vochtigen* grond gedacht worden. Doch, waarom zouden, zoo *watergrond* (bodem met water bedekt) oorspronkelijk in den tekst gestaan had, het *water* door alle overigen zijn weggelaten?

Vs. 893. Zie bij 955.

Vs. 933. Hier en elders (b. v. 938, 944, 1189, 1195 enz.)

wankelen de Afschrijvers tusschen *Wac* en *Wacheit*, *Wachede*, en tusschen *Wechede* (weechede) of *Nat* en *Natheit*. Het laatste schijnt, als meer in gewoon gebruik, voor het min algemeen gebezigde *Wac* en *Wacheit*, door den lateren willekeurig, of zonder nadenken toevallig ¹⁾ verkozen: het middelste aan verschillende uitspraak te wijten te zijn. (Zoo spreekt men in West-Vriesland van een *sleper* (voor *slaper*), als men een *logé*, — van een' *weerschipper* (voor *waardschapper*), als men een' *gast* bedoelt.)

Vs. 945. *Te mate* schijnt wel de ware lezing, ofschoon zelfs *S. te niets* leest. Gemakkelijker toch heeft, deels door verzien, deels ook door mindere taalkennis, *mate* in *niets*, dan omgekeerd, kunnen verwandeld zijn. — *Schijnte* bij bij L. en Br. zal, *per appositionem*, verklaren het voorgedane *w. rinc.* (Vg. *Ferguut*, vs. 2822). Als *imperf.* van *schijnen* ware 't geheel verwerpelijk. Beter dan nog de lezing van U. (*scheen*), onze hedendaagsche schrijfwijze: maar al de anderen verlaten hem.

Vs. 956. *Enigher* heeft naauwlijks een' goeden zin, want uit het reeds gezegde volgt, dat de kring *ergens* breekt, en wel naar eene of andere zijde. Dit nu is niet vervarend voor den zeeman: maar, als dat *breken* op *menige* plaats te gelijk bespeurd wordt, is het hem een bewijs van storm en wervelwind te wachten te hebben. Dus is hier *meniger*, naar L., U. en Br., te verkiezen. — En geeft dat ook geen' grond voor dezelfde lezing, *ex conjectura*, vs. 893? Kritische getuigen ontbreken aldaar: maar de zaak is duidelijk.

Vs. 970. *Sijn*. Van waar *siin stin*, bij S. (en, misschien ook, naar mijn vroeger excerpt — doch ik kan het niet nazien — bij H.); van waar dit dubbele *syn*? Ik gis, dat *syn* eigenlijk in het vorige vs. thuis behoort,

¹⁾ Zoo vs. 1189, waar het rijmwoord *ongemac* niet op *nat*, maar op *wac*, den Afschrijver van U. wijzen moest.

Als dinc, die reestig *sijn* gedaen, .
 gelijk dan ook *is* (en *es*) — in L., U. en Br. — daarvoor
 voorkomt: en dat het, aldaar over het hoofd gezien, *eerst*
 eenvoudig in dit vs. ingevoegd, *daerna*, om den zin te
 helpen, met *sij* vermeerderd, en *laatstelyk sij*, door een
 schrapje, in *sijn* (*sij*) veranderd is. Ligtelijk heeft dit,
 wegens de schrap boven de *i* (*i*), vooral bij de twee *ii*,
 kunnen gebeuren. (S. heeft doorgaans *ii* voor *sij*.)

Vs. 993. Of *letten*, dan *ontbeiden*, de beste lezing sij,
 durf ik niet beslissen. Bijna hel ik tot het tweede over,
 als minder gemeen.

Vs. 1058. Ofschoon alle, behalven U. en Br., *wat* heb-
 ben, blijkt het toch genoegzaam, en uit den aard der
 zake, en uit vergelijking met vs. 1109, dat *in* gelezen
 moet worden.

Vs. 1117 en 1118 zijn zeker in H. en S. door den Af-
 schrijver verkeerd geplaatst. Waarschijnlijk had hij eerst
 vs. 1118 over het hoofd gezien, daarna, zijnen mislag
 bespeurende, en toch het vers niet willende overslaan,
 het nu maar als een volgenden regel geplaatst. De zin
 vordert ongetwijfeld de schikking der anderen:

Want int ende van dien daghe
 Wordet cout dan alle slaghe.
 Tcoude is der naturen
 Groet uenijn in allen uren.

Vs. 1145. Dat deze regel niet gemist kan worden, is
 minder uit het verband der rede, dan wel uit vergelij-
 king met des Schrijvers gewoonte, bewijsbaar. Zekerlijk
 kon vs. 1143 met 1144 *op zich zelve* zeer wel verbonden
 zijn, en dan dit 1145^e gemist worden. Het gave een'
 goeden zin:

De dagen gaen lengen daer
 Na half slachtmaend.

En dit mag wel de reden zijn, dat vs. 1145 door sommige

Afschrijvers is over 't hoofd gezien. Intusschen heeft dit **BILDERDIJK**, toen hij U. nog niet gezien had, tot eene min aannemelijke gissing aanleiding gegeven. »Deest versus» (schreef hij bij vs. 1150, meemende, dat op hetzelfde de ontbrekende regel volgen moest) »forte ita supplendus:

»Daerom datsi haer tote stört.»

Eerst had hij gegist:

Daerom so stort si haer vat;

doch gevoelde, dat dit het ontbrekende rijmwoord, **o**p **oord** uitgaande, niet aanvulde, en daarentegen een op **at** uitgaande te veel zou leveren. Had hij U. en Br. gekend, hij zou er niet aan gedacht hebben. De Dichter is doorgaans, bij de zodiakteeken, en meest, waar hij van het eene tot het andere, dat volgt, zal overgaan, gewoon te zeggen: »na half ... maand gaat de Zon in ... (het volgende teeken).» Zie vs. 1023 en 1024:

Na alf maerte so comt saen

Die Sonne in den Ram gegaen.

En zoo ook vs. 1043 e. v., 1049 e. v., 1061 e. v., 1095 e. v., 1121 e. v. enz. De *analogie* pleit dan voor het opnemen van vs. 1145 in den tekst.

Vs. 1329 e. v. In deze verzen zal 1.) *een kind* (kijnt) bij H., S., U. en Br. te verkiezen zijn boven L's *kinderen*, en zoo ook *brinct* (brengt) boven *brenghen*; omdat de zin eenvoudiger en duidelijker is: »*Als een kind geboren wordt, het brengt met zich vooruit al mede, dat het*» enz., dan: »*Als kinderen geboren worden, en brengen met zich vooruit al een kind mede, dat zal* enz.» Dit laatste is reeds moeilijk te verstaan in opzicht op het: *en brengen mede* (het zou dan moeten zijn: *en, onder dien hoop is er een, dat —*); maar, ten aanzien van het *te voren* (vooruit reeds), bijna onverstaanbaar. 2) Tusschen *verdrinken* en *drenken*, *hangen* en *verhangen* is de keuze te onzekerder,

daar, te eener zijde, alleen L. zich, in *simplicia* te gebruiken, gelijk blijft, en te anderer zijde U. alleen eer goeden cadans uitlevert. (Dat *Een kijnt*, in het *derde* vs. bij L. verkeerd uit het *eerste* is ingeslopen, zal wel aan geen twijfel onderhevig zijn). En 3) moet bij U. zeker tusschen *Dattet* (*dat*, voor *datt*, bij H.), en *tere diefte*, nog ingevoegd worden; *eer*: gelijk bij de anderen. Dit toch brengt het verband met vs. 1140 mede: (*eer*) *Dan het andre dinghen dade* (want zoo schijnt dit vs. te lezen te zijn).

Vs. 1373. *Tafter*. Dit, zeker voor *t'after* (achter), zal wel niet veel verschillen van hetgeen wij nog gewoon zijn door *ten achteren bij iemand* uit te drukken. Dit behoefde derhalven geene bijzondere opmerking. Maar de verschillende lezingen houden ons hier op. Minder wel, die bij L. *dan dwaser*; want deze schijnt, of wel eene *glosse*, tot verheldering van hetgeen misschien eenigzins duisterder was of kon dunken, — of een woord, uit nood en verlegenheid geplaatst, vermits het in het vroeger exemplaar niet regt leesbaar was: en dan te minder dwaas verkozen, naar mate het beter tegen *meyster* (1374) overstond. Doch meer bedenkelijkheid baart, wat U. heeft, *sauentier*: en, zoo L. dit mogt voor zich gehad hebben, zou het geen wonder zijn, dat hij het, als zeker valsch en onverstaanbaar, door zijn: *dan dwaser* had laten uitstooten en vervangen. En, dat hij het voor zich *kan* gehad hebben, is te minder onwaarschijnlijk, vermits Br. ook *tsaefstier* gelezen moet hebben. Maar, wat is dat nu? *Sauentier*? *saeftier*? of, versterkt bij de uitspraak, *Tsaefstier* (*tsaventier*)? *Misschien* zal dit laatste, de schijnbare versterking door de *t*, en dus de *ts*, ons het best op den weg helpen, en tot de lezing van H., als de oorspronkelijke, of tot eene nog vroegere, terugbrengen. *Misschien* echter doet zich voor ons, ongedacht, nog eene andere op. — Van *Saventier*, al laten wij (naar Br.) de *n* uit, is niets te maken. Hoe komt hier

een schoenlapper, *cerdo* — want dat beteekent, gelijk in 't Fransch, zoo ook in bastaard-Nederduitsch, een *savetier* (zie KILIAEN, bl. 860) — hoe komt die hier te pas? Toch niet zoo, als of onze Dichter wilde zeggen: hij zoude slechts voor een schoenlapper deugen, maar niet tot het leeren van iets anders? *Kon* dat, men zou er het Vorstenkind, uit de *Heimelijkheid* van J. VAN MAERLANT (vs. 1655) mede vergelijken kunnen, dat niets kon leeren dan het smids-ambacht. Maar ik zie niet in, hoe de woorden in den samenhang dezen zin zouden kunnen dulden: »de »minder vatbare zou op de school, bij den vluggeren, »een — schoenlapper blijven.» Zij zouden het misschien dan alleen, wanneer dit woord in eene ruimere, min bepaalde beteekenis kon worden opgevat. Schoenlapper zou dan zoo veel zijn als domoor of botterik! En *dit* is inderdaad zóó geheel vreemd juist niet, als het bij den eersten aanblik schijnen zal. Want het *Dictionnaire de Trévoux* zegt op dit woord (naar hetgeen mij de Heer A. DE JAGER berigt): »Savetier se dit aussi de tout autre »artisan qui travaille malproprement, grossièrement, qui »gâte la besogne etc. — Le maçon dit à son apprenti: »tu »ne seras jamais que savetier.»” Onze *Vlaamsche* Dichter zou welligt dit gebruik des woords van zijne naburen, de Franschen, hebben kunnen overnemen. Zoo iets zou niet zonder voorbeeld zijn. Echter is het nog van elders niet gebleken, dat zulks met dit woord zou hebben plaats gehad. Wagen wij het een ander spoor te zoeken — Ontnemen wij aan 't woord de *s* of *ts*, dan houden wij *aventier* over; hetwelk ons naar *avond-wur* of naar *avontuur* zou wijzen: maar noch het eene noch het andere kan hier te pas komen. Snijden wij daarentegen den staart *ier* er af, zoo zullen wij ligtelijk op het Fransche *scavant* stooten, hetgeen niet alleen geen' goeden zin zoude nitleveren, maar juist eenen, tegen des Schrijvers meening en doel te eenenmale inlopende. Wat dan? Is het ook te denken,

dat *ter*, door kleine vergissing, uit *er* ontstaan is? Het krassen of spatten der pen, een rimpel in 't perkament en wat niet al? kon dit veroorzaken. Dit, bij veronderstelling eens aangenomen, zou ons brengen tot *saventer* (of *tsaventer*), en, de epenthetische *n* uitgeworpen zijnde (die zoo menigmaal overtollig gebruikt is en nog wordt), tot *saveter* of *tsaveter*. Nu is *ave* en *af* niet verschillend. Dus komen wij tot *tsafter*. Hier hebben wij, zoo de *s* wordt weggedacht, maar de *t* behouden, juist de lezing, de zoo verstaanbare en wel te pas komende lezing van H.— Maar de zwarigheid blijft over: »van waar dan de *s* bij »U, zoowel als Br.?” Dan, wat belet ons *ts*, als zamengetrokken uit *tes*, d. i. *des*, aan te merken, en dus *tes after* (d. i. desaangaande ten achteren) te lezen? Hetzij de Afschrijver van H. die *s* overtollig achtte, en daarom wegliet, of ook bij abuis oversloeg; hetzij een ander (Br.) dezelve noodig achtte en invoegde, en nu een derde (U), door de uitspraak (welligt des Dioteerders) bedrogen, de *t* wegliet, alleen de *s* behoudende; hoe dit zij, wij kunnen nu den overgang der eene lezing uit de andere, den onderlingen Zusammenhang, erkennen. — Er is echter misschien nog iets anders te vinden ter verklaring van U. en Br. Te weten, het bijv. naamw. dat wij thans als *sacht* uitspreken, sprak men — althans schreef men — vroeger als *saeht*. Zie KILJAEN. En deze geeft, onder de beteekenissen er van, ook die van *lentus*, d. i. *traag*, op. Zoo heeft ook de *Teuthonista*: »sacht, d. i. *Lyse*, *lentus*” (langzaam). Nu *saeft*, in den *comparativus*, geeft *saefter*, of bij zachtere en breedere (de Duitscher zou zeggen: *gedehnter*) uitspraak, *saveter* (*saventer*): en wat de *t* betreft, daaromtrent gelde het zoo even aangemerkte. De zin zou dan op hetzelfde uitkomen, maar toch met de nadere bepaling, dat de min vlugge jongen bij den anderen achter bleef door traagheid van bevatting, door langzaamheid bij het aanleeren.

Vs. 1377—1380. De opene spatie in de HSS., welke vs. 1378 missen, brengt reeds op het vermoeden, dat de Afschrijvers er van bewust waren, dat zij een regel uitlieten. Hetzelfde verschijnsel komt in dezelfde HSS., gelijk ook in anderen, te meermalen voor. Waarschijnlijk konden zij zulk eenen regel, in het vroegere HS. dat zij copieerden, niet lezen, en lieten dien uit, om dien naderhand uit een ander HS. in te vullen. Zoo is 't, b. v., gelegen met H., in de *Naturen Bloeme* vs. 3222; H. laat het uit; L. daarentegen en het Berlijnsch HS. (B.) geven den opengelaten regel:

Dat is siere naturen recht.

Zoo met vs. 3509, dat L. en B. dus geven:

Eten si se danne saen.

Somtijds evenwel vindt men, dat de Afschrijvers niet gemerkt hebben, dat zij eenen regel oversloegen. Dit is dien van L. dikwijls overkomen, maar dien van H. toch ook eene enkele reize. B. v., vs. 4265, waar geene ruimte door hem is opengelaten voor hetgeen L. en B. ons geven:

En al ist elene in sinē ghedane.

Zoo ook vs. 6534:

Die vaec, dat hem die voet ontdoet.

Doch hoe dit zij, vs. 1378 schijnt voor den zin en het redebeleid des Schrijvers onmisbaar te zijn; en niet minder voor het rijm op *geeft* of *gheuet* (want zoo schijnt gelezen te moeten worden voor *heuet*; gelijk ook *dien* voor *die*). Het *gevallē wille* bij L., misschien om op

Al swijch mens menich waruen stille

te rijmen, rijmt zelf niet wel met: »Daer bi sone *gevallet*» — En dit heeft echter het gezag der overige HSS. voor zich.

Vs. 1394. Voor *tieren* heeft L. *termen* en Br. *termten*, zoo veel, denk ik, als *termineren*, dat U. door *eynden*

uitdrukt. Doch geeft het: *kwalijk al zijne oude* (oudte, ouderdom) *eindigen* wel een' goeden zin? Zou de meening niet veeleer die zijn, welke wij in de aantek. (bl. 159) hebben opgegeven? Zou o. S. niet bijna hetzelfde zeggen, wat HEYNRIC VAN HOLLANT, *v. d. Cracht der Mane*, vs. 131, bedoelt met de woorden:

Eer si comt ter *quader tiere*?

Tiere schijnt *geaardheid* aan te duiden, hetzij ten goede, hetzij ten kwade. Meer hierover in VII, bij de *Woorden en Zegswijzen*.

Vs. 1407. Voor *elken*, dat alle de HSS. hebben, geeft U. het min gewone: *den haerlijc*. In den zin maakt dit geene verandering. *Den* (of *dien*) *haerlijc* is hetzelfde met *dien elken*, d. i. *elken van dien*, (voor) ieder hunner. Vg. HUYDECOPER OP MELIS STOKE, Deel II. bl. 188 e. v. III. 281. (vg. I. 37.) en HOFFMANN, *Horae Belg.* III. 139. Maar welke is nu de ware lezing? Voor *den haerlijc* pleit het min gewone, voor *elken* de eenparigheid der overigen. De inwendige en uitwendige gronden *staan* tegen elkanderen *over*: waar is het *over-wigt*?

Vs. 1411. *Ane*, hier uit drie HSS. opgenomen, heeft wel geene beteekenis, en kon derhalve, wat den zin betreft, zeer goed gemist worden. Maar niet het overige van dezen regel. De volgende woorden: »*Eñ die* [i. dien] *maendach na die mane* doen iets, dat de Zon en den Zondag betrof, als voorafgegaan, niet vermoeden, maar veronderstellen. Dit zoo zijnde, moet deze voorafgegane regel geacht worden, op een woord te zijn uitgegaan, dat op *mane* kon rijmen. Want er valt niet te denken aan eene ineensmelting in één vers van hetgeen vs. 1411 en 1412 gevonden wordt. Dit zou alle maat ver te buiten gegaan zijn. Anders zou men, met behoud van vs. 1412*, dien ingesmolten regel kunnen doen rijmen op *wane*. Doch blijkbaar schijnt dezelve ingevoegd om op *mane* een rijmwoord te hebben, zijnde toch, in den grond, voor

den zin en samenhang geheel overtollig — een stoplap. — Baart misschien, deels het even weinig iets beteekende van *ane*, deels de vreemde constructie: *zij heeten den Zondag ane naar de Zon*, bedenking? Ik erken gaarne de dubbele moeilijkheid, en zou, om dezelve, wel genegen zijn, in plaats van *ane*, te lezen: *sonder wane*. Maar *ane* heeft drie getuigenissen voor zich. En deze plaats is de eenige niet, waar *ane* of *an*, als eigenlijk overtollig, en alleen tot behulp van 't rijm, zoo voorkomt, dat het de constructie belemmert. Vs. 100, bij woorden,

Die hier nu sullen volgen an,

zouden wij an niet wachten, en gereedelijk kunnen opgeven. Vs. 139:

Vp een tot *xix ane*

Dat gaet, —

is veel minder vreemd, vooral zoo men aan eene omzetting van *ane xix* (als in: *His accensa super enz.*) denkt: maar het *vp* — *tot* doet geen *an* of *aan* verwachten. Zoo ook vs. 183:

Xi daghe doeter toe an [uiet dan].

Vs. 220: Also menighe, alst hevet an.

Ook vs. 248, 253, 512 enz. Vs. 236:

Driewarf also vele dan

Suldire mede doen an.

Vs. 381: Sauons sien wise west dan staen;

Sanders auonts noch oest bet an.

Vs. 434: — — so is der tusschen dan

C. m. ende ix. m. milen an.

Vs. 471, 481, 489, 503 enz. — Ondertusschen, zoo wij met Br., in vs. 1412, voor *mane* lezen *maen*, zou, in plaats van *ane* gedacht kunnen worden aan *saen*, dat insgelijks als een rijmstopwoord niet zelden voorkomt. Zie vs. 261, 275, 348, 500 enz.

Vs. 1492* en 1492**, verg. 1527 en 1528. Wij hebben hier in het Brusselsch HS. een voorbeeld van verplaatsing (*transpositie*), waarvan niemand ligtelijk het *fautive* betwijfelen zal. Men ziet er weder uit, hoe de Afschrijvers te werk gegaan zijn, en daarin eene nieuwe regtvaardiging van het gezegde bl. 114, betreffende vs. 681 en volgg. — Het verschil dat in den tekst der twee *questiones* versien sich bovendien opdoet, en de al te groote, geheel ongeëvenredigde, korthed van vs. 1492*, wijst ook nog aan, dat er aan dezelve eenig ongeluk gebeurd is.

Vs. 1588, 1592, 1596, 1601, 1609. *Gent of Brussel? Gent of Brabant?* Zie hierover de *Inleid.*, bl. 37 e. v.

Vs. 1709—1716 mogt ik niet weglaten, ofschoon zij niet alleen in H. en S., maar ook in L. ontbreken. Wel is waar, dat aan derzelver echtheid met alle reden getwijfeld wordt. Wat *BILDEADYK* er van gezegd heeft, regtvaardigt dien twijfel volkomen: en wat in de *Inleiding*, bl. 30 en volgg., door ons er bijgevoegd is, moge die regtvaardiging nog eenigermate aandringen. Doch, hoezeer ook hoogst onwaarschijnlijk achtende, dat zij van den Schrijver zelve zouden afkomstig zijn, konden zij niet gemist worden, *deels* wegens het gezag der *oude* HSS. die ze hebben; vooral van Br., dat *WILLEMS* tot het jaar 1351 gebragt wil ¹⁾ hebben: *deels* wegens het gebruik, dat er van gemaakt is bij het onderzoek naar den Schrijver door hen, die het werk slechts naar U. gekend hebben.

Vs. 1721 en v. Ofschoon bij L. deze verzen, in overeenkomst met U. en Br., mede gevonden worden, en ik dezelve daarom meende niet te moeten weglaten; te minder, daar de overeenkomst van L. met U. en Br. dikwerf eene aanwijzing der betere lezing is: zoo komen ze

¹⁾ *Wil.* — Helaas! *wilde!* — Onder het drukken van *dit* blad vernemen wij des *voortreffelijken* mans overlijden. Een *zeer groot* verlies! *Molliter ossa cubent!*

mij meer dan verdacht voor. Vs. 1722 toch beteekent niets, en is kennelijk slechts ingevoegd om op 't vorige te rijmen, en vs. 1721 is *vooreerst* langer dan het zijn moest, om met de overigen gelijke lengte te hebben; ten *tweede* spreekt het van het *wassen* van *dingen*, en te onbepaald, en niet ter behoorlijker plaats: en ten *derde* heeft het slotwoord *ghereit* niet alleen te veel van een *steplap*, maar volgt ook vreemd op het slotwoord van den vorigen regel, *ghereet*. Echter zou in vs. 1723 *Die lucht* een terugslag kunnen zijn op het *Inder lucht*, van vs. 1722. Doch het is niet zeker, en het verband, ook zonder dat, wel te verstaan. Nog zou de terugslag ook dan kunnen plaats hebben, indien de woorden *Inder lucht* uit vs. 1721 in 1720 overgenomen wierden, met uitlating van *upwaert*, aldus:

Inder lucht climt hi ghereet.

Die lucht soude altoes sijn claer, enz.

Voor *climt* (in plaats van *climmen*) stemmen U en L.: en van soortgelijke uitbreidingen van twee tot vier regelen leveren, zoo 't schijnt, onze HSS. niet zeer weinige voorbeelden op: doch — 't is waar — ook van uitlatingen, die de beslissing bij die voorbeelden moeilijk en min zeker maken.

Vs. 1744. Ofschoon geen gezag der HSS. er voor pleit, is echter voor *mine* zeker *rinne* te lezen. Zie bij VII. op 't vers; en verg. vs. 860, 1058, enz.

Vs. 1837, 1838. *Te zomer niet gevalt het zelden*. Een van beiden (*niet* of *zelden*) is overtoellig. *Niet zelden* zou te modern klinken, en tegen de meening des Schrijvers zijn, vs. 1439 e. v. uitgedrukt. Ik vereenig mij daarom gaarne en ten volle met de aanmerking, mij door den Hr. M. DE VRIES medegedeeld: »De lezing van Br. (*met — wet*) »zal wel de ware zijn. *Met* eenmaal in *niet* verschreven »zijnde, heeft men om het rijm *wet* in *siet* veranderd.»

Vs. 1846. *Hort ment*. Naar deze lezing van H. en S.

moest de voorgaande regel het sluitteeken missen, de zin dus doorlopende: »Als eene suising hoort men 't (het), »t. w. *lunt* (geluid), vs. 1843 gemeld." Maar, leest men *men*, met L., U. en Br, dan moet het sluitteeken van dezen regel worden weggenomen; want de zin is nu: »Hooft men, vóór de aardbeving, dan (d. i. *alsdan*) wind, »zoo is dat, enz." Deze opvatting beveelt zich aan, omdat men zoo achter *dan* niets behoeft in te vullen. Doch, leest men, met U. en L., in plaats van *Dan*, *Dats* (of *Dat es*), zoo kan zich de andere opvatting ook wel laten gelden: — om van Br.'s afwijkende, maar als 't ware dat *Dan* verklarende, lezing niet te spreken.

VII. Woorden en Zegswijzen.

Vs. 1 (en 1136). *Vortwaert*. Wij zouden zeggen: van hier aan *al verder, vervolgens*, of ook wel *voortaan*. In het *Leven van Jezus*, uitgegeven door Prof. G. J. MEYER, komt *voorwert* drie malen in de laatste beteekenis voor, Cap. 184, bl. 174: *Van den daghe vorwert so bleuen si gheen-radeft*; Cap. 226, bl. 222: *Nochtan segghic u, dat ghi vorwert meer selt sien* enz.: Cap. 230, bl. 230: *Eñ van dire uren vorwert so hiltse die yongre ouer sire moeder*. 't Is hier altijd zoo veel als: *na dezen altijd*, voor het vervolg. Minder duidelijk is Cap. 188, bl. 180: *Nu woud mijns van derre uren vorwert* (naar MEYER'S verklaring: *nu help mij van die ure af aan*), moetende beantwoorden aan: *Salvifica me ex hac hora*; *σωσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης*: want hier schijnt het geheel overtollig. *Reinaert de Vos* zegt, vs. 376:

*Nu moogdi wel vorwaert meer
Van mi sonder hoede leven.*

In het Rijmwerk, *de Heimeijkheden van Man en Vrouw* (in 't Brusselsch HS.) is het vs. 191 ¹⁾:

*Nu seldi noch vorwaert weten,
Dat oec van den vij planeten
Elc mensche heeft sine nature.
Die willic noemen nu ter ure.
Saturnus, Jupiter, enz.*

en vs. 321:

*Nu hort vorwaert ende verstaet,
Waer deze redene henen gaet.*

Hier schijnt de beteekenis blijkbaar te zijn: »al verder, »na u het vroeger behandelde te hebben geleerd, zal ik »voortgaan, om u *vervolgens* aangaande den invloed der »planeten te onderrigten.” Dit op de plaats van onzen Dichter toepassende, schijnt het wel, dat er in zijn Gedicht alreeds het een en ander was voorafgegaan, en wij gevolgelijk het begin, den aanhef van hetzelfde missen. *Van hier aan wordt ons al verder veel geopenbaard*, zegt de S., en natuurlijk vraagt men: *van waar aan?* Dit moet uit het voorafgegane hebben kunnen blijken: maar, waar is dat te vinden? — Zou het slaan op de *Naturen Bloems*? Maar dan komt het *Almanaks-onderwijs*, waarvan in het XIVe Boek des werks *de natura rerum* niets gevonden wordt, hier als een *hors d'oeuvre*, tusschen het voorgaande (de Natuurlijke Historie) en 't volgende (de Astronomie en Meteorologie), op eene bevreemdende wijze, in.

Vs. 2. *Geopenbaert*. Hier en elders (vs. 144, 998, 1444, 1476, 1543, 1581) komt het Ww. in de *transitive* be-

1) Uit *dit* Rijmwerk en uit *der Naturen Bloems* zij het mij vergund, bij voorkeur, plaatsen aan te halen, omdat zij alleen in Handschrift, tot nu toe, bestaan, en dus minder algemeen bekend en voor allen niet toegankelijk zijn.

teekenis voor, zoo als wij nog gewoon zijn het te gebruiken. 't Is dus *leeren*, *onderrigten*, bekend maken; zoodat hetzelfde, met een ander woord, uitgedrukt wordt, wat vs. 336 luidt: *Als ons toghet tkalendier*. Maar op andere plaatsen is het *intransitief*, en zoo veel als *geopenbaard*, bekend gemaakt, worden. Zoo vs. 378:

Dat aen die Mane wel openbaert,

d. i. te zien is, gezien wordt. Zoo vs. 1197:

Sischeden wassen — —

Die in den lentijn openbaren,

d. i. openbaar worden, zich openbaren, uithreken. En zoo vs. 1860:

Ertbesinghe dan openbaert.

Bij andere Schrijvers van den tijd, waarin onze Dichter leefde, ontmoeten wij hetzelfde. J. VAN MARLANT, *der Naturen Bloeme*, vs. 8063, van de *spreuwen* sprekende, zegt:

Nachts suighen si onderlinghe:

Maer, als die dach openbaert,

So singhet elc.

Het Bijv. *Nw.* en Bijw. *openbaer*, waarvan 't *Ww.* *openbaren* afkomt, zamengesteld uit *open*, bloot, en *baer* (dat, naar den *Teuthonist*, zoo veel is als *helder*, licht, klaar (*perlucidus*, *translucidus*) enz.; naar KILIAEN, bij wien G. VAN HASSELT ook na te zien is, onder meer, *nudus*, *apertus*); — zoo als in de *Brabandsche Yeesten* (uitgegeven door J. F. WILLEMS), Boek VI. Cap. 53. vs. 5390:

— — *si quamen* — —

Met glayen, met haecsen, met swarden baer);

openbaar dan is zeer kennelijk, als 't ware naakt en bloot (vg. L. TEN KATE, *Aenl. tot de kennis van 't verhev. deel der Nederd. Sprake*, II. 104.). Of, zoo men *baar*, omdat het niet voor, maar achter *open* geplaatst wordt, liever,

naar M. HUYDECOOPERS aanmerkingen (*Proeve v. Taal- en Dichtk.* II. 523 e. v.), door *dragende* verklaren wil, zal *openbaer* zijn, wat *open* of bloot gemaakt is, of worden kan; zoo als *wonderbaar* enz. en *eetbaar* enz. (ald. bl. 520 e. vv.) Hoe dit zij, onze Schrijver drukt er mede uit, wat kennelijk en *blijkbaar* is. Zoo vs. 942:

Dits wel openbare,

en vs. 1548:

Als ic v toghen sal openbaer.

J. VAN MAERLANT, die het eveneens gebruikt (b. v. *Sp Hist.* I. P. VII. B. 52 H. vs. 30 (II D. bl. 189):

Dat was al een al openbare),

schijnt doorgaans onderscheid gemaakt te hebben tusschen *openbaren* en *verbaren*, het eerste van *zaken*, het andere van *personen*, of die als personen voorkomen, bezigende. Ter aangeh. pl. is het vs. 36:

Dat hier nu wert gheopenbaert:

maar, in het volgende Hoofdst. vs. 6:

Doe verbaerde hare die coninginne,

vs. 26:

Alsoe [als zij] mi wilde hare verbaren,

vs. 17 *Echt* —

Verbaerde hare onse Vrouwe daer.

Ook Hoofdst. 94. vs. 9, 19 enz. Bij J. DE KLERK, *Brab. Yeest.* B. III. vs. 291:

Daer heeft hem onse Here verbaert,

en vs. 1460:

Enen pape — —

Heeft haer onse Vrouwe verbaert.

In alle deze pll. komt het voor, om uit te drukken: *verschijnen*, zich te zien geven. Verg. G. BRENDER A BRANDIS, *Taal-, Dicht- en Letterk. Mag.* IV. 87 e. v. Doch, wan-

neer die zelfde, *sich verbarende* persoon, of een ander, aan iemand iets mededeelt, berigt, verklaart, bekend maakt, dan is het, zoo als B. VII. c. 53. vs. 62:

Dit heuet soe mi verclaert ¹⁾

En goedertierlike gheopenbaert.

Op gelijke wijze zegt de onbekende Dichter der *Heimelijkh. v. M. en Vr.* vs. 354:

— *heileger scripture* —

Die hem wort wel geoppenbaert

Want die heilege geest in hem leeft.

Dat echter niet allen dit onderscheid — of dat zij het niet altijd — in acht genomen hebben, blijkt b. v. uit L. VAN VELTHEM, die, *Sp. Hist.* V B. 39 Cap. vs. 49 van des Keizers vertrek bij het aanbreken des dageraads sprekende, zegt:

Alse saen, alse hi siet

Den dach verbaren —

brak hij op. Hier *verbaert sich de dach*, wanneer het morgenlicht verschijnt. In 't *Priest van Troyen (Oud-Vlaemsche Gedichten*, uitgeg. door PH. BLONMAERT, I D. bl. 3), is het vs. 212:

Overmorgen soe faelleert

Die vrede, daer wi nu in sijn,

Alse verbaert dat sonneschijn.

En in *het Leven van Jezus*, Cap. 16. bl. 17, leest men: *Alsi quamen opten wech, so verbaerde hare die sterre.* Waar derhalve het *verbaren* aan eene ster wordt toegekend. Toch blijft het verschil in zoo verre gelden, dat zich dit *verbaren* niet, gelijk het *openbaren*, door *onderwijzen, berigten*, laat teruggeven, maar wel door

¹⁾ Men merke hier de, *toen* reeds, hoewel niet zoo doorgaans als thans, gebruikelijke beteekenis van dit Ww. *verklaren* op.

verschijnen (apparere); welke beteekenis wederom bij *openbaren* doorgaans niet passend is. Voor het zamen-gestelde *ver-baren* werd ook, zonder het onafscheidelijke voorvoegsel *ver*, in denzelfden zin gebruikt het eenvoudige *baren*, voor *baar zijn*, en *zich baren* voor *zich vertoonen*, verschijnen. Verg. B. HUYDECOPER OP MELIS STOKES, II. 362., en J. TIDEMAN'S *Woordenlijst* op J. V. MAERLANT'S *Dboec van den Houte*, op vs. 235 (waar hij, behalven HUYDECOPER t.a.pl., eene plaats aanvoert uit *Flor. en Blanchefl.*:

Si moesten te hant haer minne baren):

alsmede W. J. A. JONCKBLOET op *Karel d. Gr. en zijne XII Pairs*, bl. 274. — Dus zegt J. V. MAERLANT, t. a. pl. V Hoofdst. vs. 43:

Doe baerde hare die Drievoudichede.

In het Rijmwerk *Vanden Levene ons Heren* (uitgegeven door P. J. VERMEULEN) komt het vijfmalen voor; tweemaal intransitief, driemaal transitief; altijd als *vertoon* of *verschijnen*. Bij J. DE KLERK, *Br. Y. B.* II. vs. 2643:

Soe siet men daer meest eschen baren,

en V. 2427:

Aldus ne wouden alle die heren

Jeghen enen hen niet keren

Ten stride, noch baren opt velt.

Geen wonder! Het *Ww. baren* heeft nog — hoewel meest in zeker bepaald opzigt — dezelfde beteekenis van *aan het licht brengen*: want wat is *parere* (*eniti foetum*) anders? Anders dan, *quod absconditum est in lucem producere*? Dit *baren* is even zoo eigenlijk het *algemeene*, waarvan in het gewoon gebruik het *bijzondere* en toegepaste — op een zeker onderwerp toegepaste — slechts gedacht wordt, als het *Ww. dragen* (dat dagelijks nog in algemeen gebruik is voor al wat door menschen of dieren, door middel der bewegingaleden,

van de eene plaats naar de andere gebragt wordt), en van daar het Zelfst. *Nw. dragt*, meer bijzonderlijk en als bij uitstekendheid van den staat der zwangerschap, en nu nog gebezigd wordt, en bij onze oude Schrijvers voorkomt. J. VAN MAERLANT, *der Naturen Bloeme*, vs. 529, van de *Pigmenen* (Pygméen, *πυγμαῖοι*) sprekende, zegt:

*Ten derden iare pleghen si
Dat si winnen en draghen kinder.*

Hier wordt nu, door het woord *kinder* (kinderen), dat bijzondere in het gebruik des woords uitdrukkelijk aangewezen (of men schoon ook kinderen *op de armen* kan dragen): maar 't wordt verondersteld, b. v. vs. 937 (in 't Leydsche HS.) De Ezels —

*Bedi ne draghen si, no ne winnen
In landen, die cout sijn van binnen,
Noch sine noten in gheene stede.*

En bijna oogenblikkelijk daarop, vs. 42:

Een iaer dragen si hare dracht.

Dus ook vs. 1260, 1363, 1599, 1603, 1860 enz. enz. — In de *Heimelykh. v. M. en Vr.* is het vs. 1025:

*Want die vrouwen — —
— gepijnt worden sonderlinghe
In dragene ende in arbeide.*

Even te voren had hij uit zijne gezegden aangaande het vrouwelijk gestel, vs. 1016, het gevolg getrokken:

Omdat draget si te bet.

Genoeg hiervan. Men merke intusschen op, dat ook het *winnen*, dat zoo even voorkwam, de *arbeid*, en anderen meer (b. v. 't *ontvangen*), alhoewel eene zeer algemeene beteekenis hebbende, toch veelal meer bijzonder van dezelfde zaak gebezigd worden, zoo het schijnt, zedigheidshalve en *per euphemismum*.

Vs. 6. *Lime*. De Schrijver der *Heim. v. M. en Vr.* rijmt, vs. 109, ook zoo *lime* op *rime*, zeggende:

*Dat die mensche na minen rime
Gemaect es van der erden lime:*

maar dit kan hier geene opheldering geven, vermits hij *lime*, alhier en vs. 67, verwisselt met *leme* (leem) vs. 52: en *leem* hier niet te pas komt. Wat dan? Het Leydsche HS. heeft *line* (op *sine line*, op zijne lijn). Dit laatste schijnt verstaanbaarder, en zal wel ongeveer hetzelfde zijn met: op zijne regte plaats. Het rijm is dan wel gebrekkig. *Rime* en *line* rijmen niet. Maar aan soortgelijke rijmen bij *alliteratie* of *assonance*, die bij onze oude Dichters niet zeer zeldzaam zijn (vg. w. J. A. JONCKBLOET'S *Inleiding* op de *Dietsche Doctrinale*, bl. 56, en *Dietschen Cateen*, bl. XIII. en 39.) ontbreekt het ook in de HSS. van ons gedicht geenszins. (Ik zeg: in de HSS., want ik twijfel zeer aan de juistheid van velen dier lezingen.) Zoo rijmt, vs. 50 *altenen* op *nemen* (waarvoor echter misschien met *BILDERDIJK* te lezen is: *maenen*); vs. 67 *andries* op *niets*; vs. 163 *sine* (of *scine*) op *prima*; vs. 389 *sonne* op *omme*; vs. 403 *gevoucht* op *vermoet*; vs. 825 *soeket* op *breket*; vs. 1029 en 1289 *craft* op *macht*; vs. 1123 *sagittarius* op *scotter et is*; vs. 1501 en 1515 *craft* op *nacht*; eindelijk vs. 1865 *wint* op *ginc* ¹⁾. Onder deze voorbeelden zouden hier inzonderheid *sonne* met *omme* en *scine* met *prime* vereenigd, verdienen opgemerkt en met *rime* en *line* geparalleliseerd te worden. Doch voor *sonne* zal wel *somme* te lezen zijn, en zou wellicht voor *scine* gelezen kunnen worden *scime*? Of zou

¹⁾ Zoo ook bij anderen, J. V. MAERLANT rijmt b. v. *cleust* op *leghet*, *seghet* op *leust*, *ware* op *sage*, enz. Zie d. *Nat. Bl.* vs. 10019, 10173, 10323 enz. In *Ferguul* rijmt *waken* op *slapen*, vs. 1356, enz.

scine omtrent zoo als *scime* uitgesproken zijn? Dat de *m*, in het Ww. *schijnen*, met de *n* alterneert, blijkt uit hetgeen SCHILTER, *Thes.* III. 744. opgeeft. Want evenzeer als daar *skeinon*, *skinit* enz. voorkomt, vindt men er 't Goth. *skeima*, 't Sax. *sciman*, 't HD. *schimmern*, en 't oud-Nederd. *scimo*, uit de Karolingische Psalmen in de *Gloss. Lips.* Naar deze analogie zou dan *lime* zoo veel kunnen zijn als *line*: doch — zonder voorbeeld. Maar, indien *lijm*, voor *lij-ing*, naar BILDERDIJK (*Verkl. Geslachtl.* II. 186.), beteekent *verbinding* en in 't manlijk Geslacht (gelijk te d. pl.) *het verbindende*, dan zou *lime* niet *lijn* behoeven te wezen, maar *lijm* blijven: de zin toch zou deze kunnen zijn, dat de Dichter het *rijmen*, boven het in proza schrijven, verkozen had, omdat het zijne leerlingen, als door zekere onderlinge verbinding en *zamenkleving* (aan-een-lijming), te gemakkelijker in het geheugen prenten, en voor verkeerd verstaan van eene of andere uitdrukking, een of ander gezegde, (voor het »daar in *verduld* zijn») beveiligen kon. — Wat *Dul* is, zie o. a. in J. V. MAERLANT'S *Der Naturen Bloeme*, vs. 258, waar hij den ouden man teekent, als den

*Difficilis, querulus, laudator temporis acti
Se puero, censor, castigatorque minorum;*

Want, zegt hij,

Al dat hi siet, dat dinct hem quaet.
Maer hi priset al datter *was*:
Datter *nu* es dinct hem *gedwas*. — —
Dat *ander* liede bringhen vort,
Dinct hem wesen *dulle* wort:
En *tsine* dinct hem *wijsheit* groot.

Vs. 7. *Omdat* — *onthouden*. Dat *omdat* niet zoo veel is als *dewijl*, maar als het hedendaagsche *opdat* (bij de Ouden is *opdat* 't zelfde met *zoo*, of *indien*), bewijst

H. VAN WIJN, in de *Aanteek. op J. VAN HEELU'S Slag van Woerenc*, bl. 6. Daar hij zich ook op RUYDEGOPER beroept, zij hierbij toch aangemerkt, dat deze Taalkenner, op MELIS STOKES, D. III. bl. 71 en v. om dat en om dit ook verklaart door *daarom*. Evenwel zijn ten minste drie der pll., die hij aanhaalt, ook liever door *ut* of *quod*, dan door *propterea quod*, te verklaren. — Aan de beteekenis van *onthouden* (vs. 88 *onthouden in* zijnen zin, d. i. geest, verstand, in 't bijzonder, *geheugen*) is hier geen twijfel. De meening des Schrijvers is dezelfde, als die hij vs. 1220 dus uitdrukt:

Exempel wil ic dat ghi wet:
So moghedijt onthouden bet.

Anders heeft het Ww. nog verscheidene andere beteekenissen. Zie bij de *Heimelykh. d. Heim.* bl. 228 die van *onderhouden* (vitam alere): thans is ook gemeen, *sich ergens onthouden* (alicubi haerere, latere, versari); *zich van iets onthouden* (abstinere) enz. — Voor *behouden*, *vasthouden* (tegenover *wegwerpen*) gebruikt o. S. het, vs. 192.

Vs. 12. *Gescepen* of *geschapen*; d. i. gemaakt, gevormd (als bij J. v. M., d. N. Bl. vs. 3353, *Ghescepen es het als een paert*, enz.); van 't Ww. *scheppen*, *ingere*, *formare*, *πλάσσειν*. Goth. *skapen*, Angelsax. *sceapan*, o. en n. HD. *schaffen* — niet te verwarren, ofschoon verwant, met *schoepfen*, *haurire*, in welken zin wij ook van *scheppen* (uitscheppen, opscheppen) spreken: gelijk ook de *Teuthonista* *scheppen* zoowel door *maken* als door *putten* vertaalt. Van daar Goth. *gascapans*, A. S. *gesceapen*, HD. *geschaffen* (Recht-[ge]schaffen, Wohlgeschaffen, Ungeschaffen), *formatus*, *fictus*, *elaboratus*. *Beatrijs* (door W. J. A. JONCKBLOET uitgegeven), vs. 273:

— *cleder* —

Wel ghescepen int ghevoech.

Vg. des Uitgevers *Specim. de Velthemio*, p. 115. Meer
N. G. A. I. 22

hiervan zie bij L. TEN KATE, *Aenl. tot 't verhev. deel d. Nederd. Sprake*, II. 344—347, en WACHTER, *Gloss.* fol. 1368—1371, v̇g. f. 1457. Onze S. wil aanwijzen, hoe 't met beiden gelegen is. Dit zelfde komt weder voor vs. 280, bij de teekening van het Heelal. En vs. 688 bij de luchtvuren,

Gescepen na die vorme hare

Voor de *afgeleide* betoekenis gebruiken de Hoogduitschers meer het w. *beschaffen* en 't afgetrokkene *Beschaffenheit*. Wij bezigen dezelve nog in het dagelijksch leven; b. v. als wij eens willen gaan zien, hoe het met eene of andere zaak *geschapen* staat. En zoo deden vroegere Nederlanders ook reeds. Onder anderen leest men in de *Legende van het heilig Kruis te Breda* (medegedeeld door Dr. a. n. HERNANS, in zijn *Geschiedk. Mengelw. over de Provincie N. Braband*, D. II. St. 3. bl. 213 tot 242) bl. 218. vs. 204:

*Dit dochte den heren wesen goet,
Nadien dat ghescepen stoet:*

en vs. 218:

— *wats nu de raet,*
Nadien dat ghescepen staet:

Hieruit intusschen is blijkbaar, dat *scheppen*, uit zich zelve, die hooge beduiding, welke wij er gewoon zijn mede te verbinden (eener daarstelling uit *niets*) geenszins heeft. J. VAN MAERLANT, om maar iets te noemen, gebruikt het van de inrigting der vlugt van trekvogels. In *d. Nat. Bl.* vs. 6521 en 6523 is het van den Kraanvogel:

*Elx iaers pleghet hi te bestane
Sine vaert — —
En scept dan sine scare
Alst ene lettere ware.
Alsi sceppen hare wechvaert,
So hebri enen diese bewaert, enz.*

Sceppen is toch hier, wat men het vormen (forméren) eener colonne thans zou noemen. *Ongeschapen* is dan ook niet, wat niet geschapen, *geen schepsel* is, maar *wanschapen*, misvormd. Zoo was PIPIJN, bij J. DE KLERK, *Brab. Yeest*. II. 1406:

*Boedseus soe was hi
Ende ongescepen sere daer bi.*

Dit doet tevens verstaan, wat VAN MAERLANT en andere Ouden verstonden, als zij van *Gescoep* ¹⁾, of *Sceppenisse* of *Gesceppenisse* spraken. Onze S. zegt vs. 694:

— *onse vier
Neemt ghesceppenisse hier
Nadien dat sijn die saken,
Daer wi onse vier of maken.*

Broeder THOMAS (*Natuurk.*, in 't Utr. HS.) zegt fol. 32^b:
»Dat quic siluer is een moeder en een materi alle der
»metael, en die seuen planeten gheuen een yghelic me-
»talle sijn *sceppenisse* en sijn vorme na huerre kracht, enz.»
Bij J. V. MAERLANT, l. a. pl. vs. 2269 en 2271 leest men:

*Ysidorus seghet, dat tpaert
Vier pointe moet hebben, salt sijn waert,
Sceppenesse, dueghet en sconede,
Die vaerwe vanden hare mede.
Dits die sceppenesse (nu maerc)
Dat sijn lijf si hart en staerc, enz.*

Van de *deugd* spreekt hij vs. 2280 e. vv.; van de *schoonheid* vs. 2289 e. vv., en van de *verwe* of kleur vs. 2297 e. vv. *Sceppenesse* is derhalve de *taille*, het figuur (in 't Latijn staat *forma*). 't Lijf moet hard en sterk, de zijden slank, de rug hoog, rond en clouende over den

¹⁾ Van 't eerste levert de boven (bl. 301) aangehaalde plaats van VAN MAERLANT een voorbeeld op:

Haer ghesceep dat was aldus.

stiet, de kop en oogen opgericht, het vel, door wel gevuld te zijn, glimmend wezen. Alles uitlopende op *welgemaaktheid*. Bij *Ferguut* krijgt *sceppeness*, gebezigd van eenen *Reus*, vs. 3519 (aangeh. door CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 211), en vooral van eene *Reuzin*, veeleer de tegenoverstaande beteekenis van *mistvormdheid*, vs. 3350:

*Ik soude u niet gesegghen mogen
Die sceppeness vander vrouwen,
Men mochte geen leeliker scouwen.*

Zie B. HUYDECOPER op MELIS STOKES *Rijmkr.* B. IV. vs. 53. D. II. bl. 459, waar hij uit *Floris en Blanchefleur* een voorbeeld bijbrengt van het w. *gescepe*, als van gelijke beteekenis, die namelijk van *maaksel*, gedaante (deze laatste zeker als gevolg en uitdrukking van het eerste).

Ald. *Al omtrent*. Deze uitdrukking komt zeer dikwijls voor: en toch is het niet geheel zeker, wat de Schrijver er mede wil te kennen geven. *Omtrent* beduidt, naar KILJAEN, *circa*, *circiter*, *plus minus*. En deze beteekenis zou hier en elders, waar van den *omloopstijd* van eenig hemelsch ligchaam gesproken wordt, wel kunnen aangenomen worden. Zie vs. 328, 334, 366, 370, alsmede vs. 1674:

*Also trect tfirmament
Tot eerdrike al omtrent.*

Men kan het dan door *nagenoeg*, *ongeveer*, *ten naasten bij*, teruggeven. Het komt mij echter onwaarschijnlijk voor, dat de Schrijver zoo bedenkelijk, op al die plaatsen, zich zou hebben uitgelaten, ook daar waar hij dag en uur bepaalt. *Omtrent* heeft elders bij hem een' anderen zin, vs. 394:

— *een wiel rent,*
Daer seuen vliegghen crupen omtrent.

Hier kan de beteekenis van *circa* niet te pas komen, maar wel van *circum*, rondom. Zoo is 't ook vs. 495:

— *tfirmament*

Daer de sterren staen omtrent.

niet *bijkans*, maar *rondom*, in de rondte geplaatst, en wel elke ster te zijner eigene, vaste stede. Die *plaatsaanwijzing* schijnt ook door vs. 1468:

Daer sijn stede int firmament,

Daer die mane moet sijn omtrent¹⁾,

— — — *salsi vervaren.*

En, is 't ook zoo niet vs. 1035, ten aanzien der vaste *tijdsbepaling*:

Een nacht es daer omtrent?

gelijk met de plaatsbepaling, vs. 1784: De wind,

Diese also doerrent

In alle die holen omtrent.

Om deze reden hel ik er toe over, om op de eerstgamelde pl. en hier *al omtrent* te verstaan, als of er stond: *geheel in de rondte*, of, *geheel* het firmament *om*.

Vs. 15. *Sede*. Dat is hier *gesteltenis*, natuurlijke *aanleg*, *geaardheid*. De Schrijver verklaart het zelf, door er *complexie* en *natuur* bij te voegen. Wij gebruiken het woord doorgaans, zoo niet alleen, in het Meervoud; en wel bepaaldelijk van de hebbelijkheid der rigting onzer *vrije* wilsbepaling en bedrijven naar of tegen Goddelijke en menschelijke Wetten. Bij uitnemendheid wordt ook wel een doorgaans goed gedrag of *goede zeden* (*ἡθὴ καλὰ*) kort weg *de zeden* genoemd; zoo als bij de Romeinen

¹⁾ Misschien is *omtrent* te dezer pl. zoo veel als *in de nabijheid*, digtbij (prope). Zoo in de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 1721. *geburen der herten* omtrent; vs. 1791. *adren*, *Die* omtrent *matrix staen*.... En zou dat dan ook de meening zijn vs. 1828. *Ertbeuinghe es*

— *in die eerde, die heuet* omtrent

Cavernē — —?

Of zegt het: *overal*, aan alle zijden?

Mores (b. v. *Quid leges sine moribus Vanas proficiunt?* HORAT. *Od.* 24. III.), en in navolging van hen *les Moeurs* bij de Franschen. Het Enkelvoudige *zede* komt echter bij onze Ouden dikwerf voor; meestal zoo, als zij het w. *manier* bezigten (waarover gesproken is in de Aant. op de *Heimelykh. d. Heim.* bl. 146), voor *gewoonte*, levenswijze en derg.; *zede* en *manier* wel eens bijeenvoegende, of met elkander verwisselende. Dus in 't Rijmwerk van *den Levens ons Heren* verscheiden malen. Zie de Woordeboek. En J. v. MAERLANT, *Sp. h.* I. 55. vs. 31: in Afrika

Daers in menegerande zede, — (gewoonte)
 — — — *dats hare maniere. — (gebruik).*

Ald. I. 56. vs. 61:

Die wijf minnen die man also,
Als mense bernet, na dien zede, — (landsgebruik)
Datsi int vier springen mede.

En zoo ald. nog een paar reizen vs. 2 en 15. (*In India pleegt men eere zeden — dit hebbic van vrouwen zeden van dien lieden geset*). In zijn Werk *d. Nat. Bl.* zijn al mede eene menigte plaatsen, waar het w. in 't Enkelv. voorkomt voor geaardheid, gewoonte, inzonderheid voor hetgeen de diereu, ten gevolge van de ingeschapene natuurdrift (instinkt), plegen te doen. Bij v. van de *Honden* zegt hij vs. 1284:

Al slapen si gherne mede,
Nochtan so ist hare sede
Datsi thuus wachten vorden dief.

Vs. 1406: *Nature leert hem dese sede*; vs. 2544: *Recht na des menschen sede*; vs. 2815 (de Lesuw ontziet meer de vrouw dan den man): *dus [l. dits] edel sede*; vs. 4809: *Dat nes niet altoes sijn sede* (handelwijze); vs. 4846: *eten na haren sede*; vs. 4978: *Dese plegghet oner vremde sede*; vs. 5968, 6112 enz. Desgelijks bij L. v. VELTHEM, *Sp. h.* fol. 11:

Deze Saphadijn heeft ene sede,

om, namelijk, jaarlijks tienmaal zijn voorhoofd te laten zien; f. 12:

Dits haer sede en haer maniere;

waar deze woorden, als van gelijke beduiding, voorkomen. En zoo is het ook elders, f. 14, 47 enz. — Onze S., die het w. elders eveneens gebruikt van gewoonte, ingevoerd gebruik, bij v. vs. 77:

Maer sede is in menich lant,

Datsi vasten haren Sant,

en vs 539:

Elcs lantscaps wet

Heeft ander ghemet nu geset,

Ende milen na hare sede;

onze S. dan herhaalt vs. 1009, na vooraf van den gang (loop) der Planeten gesproken te hebben, nog eens, wat hij t. d. pl. gezegd had, aldus:

Elke creature die leuet

Hare nature hier of heuet.

En uit zijne redeneringen, vs. 1297 en volgg. blijkt, in welk een' uitgebreiden zin hij *sede*, *manier*, *natuur* en *complexie* verstond, — niet enkel van het *ligchaamsgestel*, maar zelfs van den *aanleg naar verstand en hart*, ja van het *zedelijk karakter*. In het Meerv. kenacetst hij de *Maagd*, vs. 1102, als

Vul van ghestadicheden

Ende oec van ripen seden.

Het komt mij voor eene juiste aanmerking te zijn, welke Prof. VISSCHER, in zijn *Glossarium van verouderde woorden* op Ferguut, bl. 276, maakt, dat namelijk, »het «eene schoonheid onzer nieuwere taal is, dat men scherper seden van gewoonten onderscheidt.» Overigens

vergelijke men nog de in de Registers en Woordenlijsten aangewezenen pl. in de *Beatrijs* en de *Dietsche Doctrinale*, door JONCKBLOET, de *Oude Spreuken*, door MEYER uitgegeven, enz. De Schrijver der *Heimelykh. v. M. en Vr.* schijnt ook door *sede* den geheelen *aanleg* eens menschen te verstaan, wanneer hij vs. 166 spreekt van

— — *die poente, daer men mede*

Kinnen sal des menschen sede:

maar, wanneer hij vs. 124 van iemand zegt, dat als hij het meest van de Zon heeft,

So es hi scone van alle leden

En gracelyc oec van seden,

dan schijnt hij meest het *uiterlyke* voorkomen in het oog te hebben; want hij laat er onmiddellijk op volgen:

Ende int scouwen te siene goet:

terwijl daarentegen van het *inwendige* volgt:

Maer quaet es te kennene haer moet.

Gracie is bij hem bevalligheid, vs. 1038:

— *die gracie dwinget mi mere.*

Van selken vrouwen, dat ic twaren

Die curen hier wille oppenbaren.

En *gracelyc* heet hij, wat wij bevallig, *slank* zouden noemen; hij stelt het over tegen *te blasen* (opgeblazen, opgezwollen), *grof en ongraselyc*, vs. 2325, 2327, en tegen zoodanig *groet*, alsof men 't *water hadde*, vs. 2289 e. v. en noemt het dan *klein* (d. i. *dun*, *fijn*) en *graselyc*, vs. 1136, 7, *graselyc dats cleinlec*, vs. 2251, *gevouch graselyc*, vs. 2318, en *graselyc en cuusch*, vs. 2327.

Vs. 18, 998, 1015, 1703 (1882 bij schrijffout). *Die Scripture*. Naar ons hedendaagsch spraakgebruik zou iemand ligtelijk aan den Bijbel, de Heilige Schrift, hier denken. Hetwelk dan ook spoedig de uitdrukking *van boven* verkeerd zou doen opvatten (omtrent zoo, als het

πάσα δόσις ἀγαθή — ἀνωθέν ἐστι, Jak. I. 17). Maar *Schriftuur* zijn bij onzen S. de *Schriften*, de Geschriften van oudere Wijzen, welke hij geraadpleegd had. Te weten, in de zoogenaamde Middeleeuwen, dus ook nog tijdens het schrijven van ons Dichtstuk, was, bij het verval der wetenschappen en wijsgeerte, bijna alle oorspronkelijkheid van onderzoek en uitvinding, van lieverlede, verloren gegaan: en, gelijk men b. v. tot verstand en uitlegging der Heilige Schrift, uitsluitend gebruik maakte van — en zich beriep op — hetgeen *vroegere* beroemde Kerkleeraren gezegd en geschreven hadden ¹⁾, zoo was het ook in 't algemeen waar, wat W. ROBERTSON (in zijne *Gesch. van America*, IIe B. Deel I. bl. 103. der Nederd. vert.) zegt, »dat het gezag van beroemde Schrijvers onder de Ouden, te dien dage, noodig was, om eenige »stelling een gunstig onthaal te doen ontmoeten.” Van daar, dat de mannen van dien tijd, die een weinig verder zagen dan de groote hoop, en dezen tot meerdere kennis poogden op te leiden, zoo zorgvuldig waren, om hunnen lezers in te scherpen — reeds van den aanvang hunnes werks aan, en verder nu en dan in den loop van hetzelfde — dat zij zelven, wat zij schreven, *niet* (gelijk VAN MAERLANT zich uitdrukt) *in boerden veinsden*, maar alles *uten latine dichtten*; dat zelfs hun auteur, dien zij vertolkten, geput had, zijne stof *versaemd* had *wt vele*

¹⁾ Een voor allen zij H. G. A. REICHSTÄDT (in *praef.* ad S. F. N. MORI *Acroases sup. Herm. N. T.*, p. xv.) die zegt: »*Ab hoc [8to] seculo usque ad decimum sextum exegeseos vix tenuis vestigium. — — Obmutuit — hermeneutica; identidem repetitae sunt explicationes, quas a PATRIBUS olim — — propositas, ecclesiae decreta stabiliverant. — — Vulgata versio propemodum pro textu germano et ipsa veritate divina habita est: Glossa ordinaria vim normae ac legis accepit, quam sequi in explicando doctores oporteret.*” De reden hiervan vindt hij, deels in de *tyrannis artis Polemicae et Episcoporum*, deels daarin, dat *nulla nec linguarum, nec antiquitatis, nec historiarum cognitio* was overgebleven.

boeken, die men verre dede souken (Sp. h. Prol. D. I. bl. 1.); waarom dan ook MELIS STOKES zijne Rijkronijk met het bekende: *Oude boeken horic gheuwaghen* (immers terstond na de *Opdragt*) aanvangt, en v. MAERLANT, bij zijne verduitsching van Br. ALBRECHT (ALBERTUS M. of THOM. CANT.), zich de moeite getroostte, om ongeveer zeventig regels te besteden aan de namen der *Meesters*, vte welke de Latijnsche Auteur *die materie vergaderde recht* (d. Nat. Bl. vs. 17—84). — Onze Schrijver dan, het toenmalig gebruik volgende ¹⁾, noemt niet alleen PROLEMÉUS, ALFERGANI, ARISTOTELES en anderen bij name op: maar beroept zich doorgaans op de *Scripture* of *Scripturen*, en zoo als deze *luden* (vs. 66); hoe die iets *noemt* (vs. 1015), waarbij *wij* iets *weten* (vs. 1094), waarin *wij* iets vinden (vs. 1882), als zij hem *leerden* (vs. 1164), en die den *Duivelen* ook *bekend* zijn (vs. 792). Het is der moeite waardig, op te merken, hoe dikmaals en op hoe vele verschillende wijzen, J. v. MAERLANT, in 't zoo even vermelde werk, zijnen lezeren dat zijn volgen van het geschrevene inprent. Telkens is het, *de Scripture spreekt* (vs. 297, 3223, 3345); *'t is bescreven* of *gescreven* (vs. 3273, 12361, 12698); *auteuren scriuen*

¹⁾ Van die algemeenheid mag ook o. a. de Schrijver der *Heimelijkh. v. M. en Vr.* ten bewijze of voorbeeld verstrekken. Nu eens is het bij hem: *als men bescreuen vint*, vs. 394; dan: *wi lesent dus*, vs. 793; dan weder: *gelijc dat bescreuen es in Viatico*, vs. 1582. Anders beroept hij zich op *meesters en autoren*, vs. 704 e. v., of zegt meer onbepaald: dit *segghet tgedichte*, vs. 1228; *ik heb vernomen*, vs. 87, 995, 1631, of *verceest*, vs. 95, 182, of *verstuen*, vs. 662, 1660; of *hebbic gehort*, vs. 892; *horic bedieden*, vs. 742; *alsiet hore*, vs. 706; *alsiet verstaen*, vs. 238, 358, 639, 784, 924, 1160, 1260, 1686, 1450, 1831; *alsiet verstaen can*, vs. 485, (*na mijn verstaen*, vs. 392, en *als ment hier verstaet*, vs. 314 uit de andere pll. te verklaren); en *seit men mi*, vs. 1244, 1504, 1646, 1952. Soms tijds echter spreekt deze Schrijver eenigzins zelfstandiger. Zoo *seit mine lere*, vs. 305; *seit mijn sin*, vs. 2004; *heb ic ondervonden*, vs. 1281; *doe ic verstaen*, vs. 851; *als wijt kinnen*, vs. 317 en *teghen*, vs. 77. — Van der *heiliger Scripture* gewaagt hij vs. 163.

(vs. 12397); *das heeft die scripture algader* (vs. 3347); *in scripture vintment* (vs. 3910); *wij lesent dus* (vs. 12698); *als men ons scrivet* (vs. 12348); *scripture doet ons verstaen* (vs. 12356); schrift en waarheid zijn een (vs. 7648, 10803); 't *schrijven* doet alles af, ook *als wi scriven* (vs. 3001, 12339); eerbied dus voor — *PLINIUS scripture* (vs. 7519, 7794, 7367, 7882, 9392, vg. 9394), vooral ook voor *de* — *heilige scripture* (vs. 11905, 15424). Vg. nog vs. 5630, 7367, 7519, 9897 enz. Intusschen zij men er op verdacht, dat, voor het w. *scripture*, ook wel eens een ander gebezigd wordt; als *boeken* (vs. 2076, 8158, 8162, 8378), *geesten* (vs. 1894, 2344, 2759, 3178), *brieven* (vs. 5037, 11076, of *brief*, vs. 8752), *viten* (vs. 11498), *woorden* (vs. 11854) en *lettere* (vs. 7705); van welk laatste woord ook onze S. vs. 526 zich bedient: maar wien der

— grote clerken,

die

Ouer al, in haren werken,

over de maten (el, voet, schrede) gehandeld hadden, had hij bijzonder in het oog? *PTOLEMÆUS*? of *ERATOSTHENES*? of *VITRUVIUS*? of *PLINIUS* ENZ.? Neen, maar onder anderen *RABANUS MAURUS*; hoewel hij dien door zijn: *Maer*, tegen de *lette* over stelt. Vg. (V, B.) bl. 300 e. v. Dat er van de gewone verwaarborging ook wel eens misbruik gemaakt wierd, daarvan geeft o. a., de onlangs door Dr. W. J. A. JONCKBLOET uitgegevene *Roman van Karel d. Gr. en zijne XII Pairs*, Fr. II. vs. 55, bl. 76, een in 't oog loopend bewijs. Die S. zegt:

Dat dese ystorien sijn waer

Dat so tonen ons oppenbaer

Walsce boeken en latine.

Vs. 28. *Pine*. Hier niet meer dan *moette*, inspanning, arbeid ¹⁾. Zoo J. v. M., d. N. Bl. vs. 1165: *Hi mach pine*

¹⁾ Zie CLIGNET, *Bijdr.* bl. 269, vg. 21.

doghen sware; vs. 3204: Oec doot het met sire orine Den liebaert sonder ander pine; vs. 3328: hets in pine herde goet (Lat. *viribus in labore eximium*). Elders is het meer *ziekte* of ongemak, met ligchaamssmart vergezeld, zoo als rheumatisme, jicht en derg. Vs. 1160:

*Die tijt doet oec onghemac
Den luden van reghen en coude
Ende ander pine menich foude.*

Zoo ook is 't van de Hondstar, vs. 1082 en 1084:

*Sere pijn si alle stont,
Suut waert si omme gaet,
Ende pinet ende slaet.*

Waar het *slaan* het *pynen* (pijnigen) opheldert. En zoo is 't ook, waar, naar vs. 612:

*Dat lant wort gepijnt
Van ere plaghen van drien,*

t. w. sterfte (pest), honger en oorlog. Meer hiervan zie beneden op dat vers.

Vs. 29. *Ne slacht*. Gelijkt niet. Bij L. *en slacht*. *Ne* en *en*, hetzelfde beteekenende (gelijk 't Fransche *ne*), wordt, door elkanderen gebruikt, in de HSS. gevonden; zoo echter, dat men bespeuren kan, dat de eene Afschrijver meer doorgaans *ne*, de ander meer *en*, geschreven heeft. Of daaruit ook iets af te leiden zij ter bepaling der betrekkelijke oudheid der HSS.? — zulks is mij niet gebleken. *Slachten*, voor *gelijken*, naar iets of iemand aarden, thans nog, wel niet in den destigen schrijfstijl, maar toch in de taal des gemeenen levens, in gebruik, was het, ook in den eersten, bij onze Ouden. Een voorbeeld er van is bij vs. 669 der *Heimelykh.* van v. MAERLANT bijgebracht (bl. 163), uit den *Reinaert*, door J. F. WILLEMS uitgegeven. Ziet hier nog een uit denzelfden. Vs. 1418 wenscht hij van zijnen zoon Reinaerdine:

Ic hope, dat hi mi slachten sal.

Voeg er nog bij J. V. MAERLANT, *Wapens Martijn*, Coupl. 71:

*Vrouwen zijn van naturen soet,
Si slachten den wine ende der gloet,
Die de werelt verbliden.*

(N. W. v. d. M. d. N. L. III. 2. 135.) Dezelfde, *d. N. Bl.* vs. 1916:

*Dat dier slacht een deel der wine,
Die thouet draghet ghehornt.*

Verg. WACHTER, *Gloss.* f. 1419 e. v.

Vs. 33 e. v. *Cracht van Astronomien en van Naturen.*

De schrijver stelt dit over tegen — *dat behoert ten kalendier.* Het komt mij daarom voor, dat hij door het laatste meer algemeene kundigheden, die vooral tot kerkelijk gebruik in zijnen tijd te pas kwamen, verstaat, maar door het eerste het hooger-wetenschappelijke. Zou men het ook door *pit en merg* kunnen teruggeven? Ik denk hierbij aan der Apothekeren *Rob* (denkelijk verkort van *Robur*, kracht) *Sambuci*, *Rob Ribesiorum* enz. Geeft dit ook eenig licht aan J. VAN MAERLANT's zeggen (*Heim.* vs. 66):

Miltheit pleghen daers cracht in;

en (*Sp. hist.* III. xxxiv. vs. 258);

*Die xxviij. ste bouc die seghet
Ghene iare, daer cracht an legghet,
Die ten keyserrike bestaen,*

en (*d. Nat. Bl.* vs. 12710):

Agnus castus — —

Es een boem daer cracht an legghet

Want hi es droege en heet.

De volgende regel (in S. uitgelaten) schijnt onverstaanbaar: maar het vervolg toont, dat de meening deze is: »hij heeft een groot medicinaal vermogen, zoowel in- als »uitwendig gebruikt.» — *Der Sonnen cracht* is, bij onzen S. (vs. 1501), hetzelfde met (vs. 1497 en 1499): dat de *Zon den dach gheuet, haer licht gheuet.* Want het verschil van dag en nacht (vs. 1516),

Dit comt al bi der sonnē cracht.

Van de *cracht der Mane* schreef HEYNRIC VAN HOLLANT een *gedicht*, dat in H. en S. gevonden wordt, en geheel *astrologisch* is.

Vs. 35. *Scier*. Hetzelfde als *saen* (waarover zie CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 61), spoedig, *schielijk*, aanstonds. KILIAEN: *prope*, *properanter*, *cito*. Vg. v. HASSELT. Ons hedendaagsch gebruik van dit Bijw. wijkt geheel van dat der Ouden af. Thans is het zoo veel als: bijna, ongeveer, *paene*, *fers*, *ferme*. Doch reeds bij OTFRID is het voor *mox* of *propediem* te vinden, IV. xv. 95:

Gidrostu ih iuch scioro,

(*Binnenkort* getroost ik u); IV. xix. 90:

Bizeinta thaz sin uuirdi

Zi ni uuithi scioro wuurdy,

(Hij beteekende, dat zijne waarde (waardigheid) tot niets *schielijk* worden zou); IV. iv. 57:

Thagtun si imo scioro

Then uueg thar filu zioro

(zij bedekten hen *snellijk* den weg daar veel (zeer) sierlijk).

SCHILTER, die (Thes. III. fol. 722) deze plaatsen *aldus* verklaart, had, dunkt mij, ook die althans, waar hij *scioro* door *commode* vertaalt, zoo kunnen opvatten. Hoe dit zij, onze Schr. heeft het woord *schiere* waarschijnlijk ook in den zin van *schielijk*, snel, gebezigd vs. 1506. De Zon loopt in vierentwintig uren het geheele aardrijk om,

Mitten firmamente schiere.

Zekerlijk voor de Zon, maar vooral voor het geheele Firmament, eene verbazende snelheid! — En, moet nu vs. 905, — wolken,

Daer die sonne op schinet schiere

ook niet aldus genomen worden? Of zou men hier het »*scieri*, *lucidum*,” uit de *Oud-Ned. Psalmen*, in de

Glossen van LIPSIVS bewaard, te haat kunnen nemen? Zeker zou het beteren zin uitleveren. Het Ang. Sax. *scir* en Eng. *sheer* geeft aan die gissing eenige waarschijnlijkheid. Doch de beteekenis van *mos*, cito, is, geloof ik, zekerder. Dus ook vs. 1730:

Deen climmet opwaert sciëre.

Vg. Dr. JONCKBLOET (*Spec. e Literis Neerl. ad VELTH.* III. 3. 54. p. 75), naar wien HERMANS verwijst (t. a. pl. bl. 221) ter opheldering van vs. 181 der *Legende*, daar gezegd wordt:

Dit waert heer Godevaert sciëre gheware.

Voeg er bij JONCKBLOET's Verklarende Woordenlijst op de *Dietsce Doctrinale*, II. 3538, waar hij J. A. CLIGNETT aanhaalt (*Bydr.* bl. 62—63), die (bl. 401) ook alzoo verklaart vs. 214 der *S. Geerden minne*,

— als die tijt is omme ghecomen,
Soe wil ic uwes ontbeiden hier
Ende ghi sult tot mi comen schier.

HEYNRIC VAN HOLLANT, *Cracht der Mane*, vs. 132:

*Die siec worden, alse die mane stact
In tauro, — —*

Vintsi gene goede planeten,

— — —
*Eer si comt ter quader tiere,
Oft vol wort, hi steruet sciëre.
M' vint si goede, hi bliuet quijt
Ende ghenestet met goeden vlijt.*

In de zoo even vermelde *Legende* is 't ook nog vs. 494 (bl. 232):

*Oft gheviële — —
Dat men sciëre vinden mochte
Den boem, vinc men ten iersten aen
Men kanten en men dede daen.*

Zie ook B. HUYDECOOPER OP MELIS STOKES, *Rijmkr.* III. 167. Zeer vele andere plaatsen waren hier nog bij te voegen, uit *Ferguut*, 't *Leven van Jesus*, *de oude Spreuken* (beide door G. J. MEYER uitgegeven), *Reinaert*, *Beatrijs*, J. V. HEELU, *Slag van Woeronc*, J. DE KLERK, *Brab. Yeesten* enz. enz. Maar, waartoe *thans* meer? Vg. alleen nog H. VAN WIJN, *Aanteekeningen op HEELU's Slag v. Woeronc*, bl. 97.

Vs. 50. *Al teenen*. Het schijnt, dat dit hier ter plaatse zoo veel is als *terstond*, weldra. *Al te eenen* of *al tot een* (waarmede het soms verwisseld wordt), hetzij *al* voor *alles* of voor *geheel* genomen wordt, kan toch naauwlijks dien zin opleveren. Zal het dan ook zijn: bij malkander? »De woensdag, die daarna bij de anderen, of liever, die met St. Luciendag te zamen komt.» Geheel bevat mij dit toch nog niet. In *Ferguut* is vs. 1218 de beteekenis niet twijfelachtig, *ten volle*:

Sijn waert wijsdem, datti altenen
Vrouwe ende joncfrouwe ere dade.

Ook vs. 1374 schijnt ditzelfde de meening te zijn:

Dade hi altenen — —
Daer hi quame, alle ioncfrouwen.

En vs. 3033 kan het ook wel niet anders verstaan worden:

Sijn ors — — —
Ferguut hilter hem up altenen.

Intusschen blijft het nog duister en onzeker. *Eensgaders* is bij KILIAEN *simul*, *una*. In de zoo even aangeh. *Legende* komt vs. 348 (bl. 227) voor:

Sijn es dit erte altenen gader.

Is dit niet: »*al te gader te zamen*, als tot ééne bezitting vereenigd? *al te gader als één geheel?*»

Vs. 52, 83. *Want* en *Vant*. Voeg er bij *vanc* (c voor t geschreven), in de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 226:

Nu horter na, en vanc verstaen.

Vs. 60. *Bet gheins*. Dit vond ik tot dus verre nergens. *Gheins* echter, voor *gens*, is *ginds*, d. i. elders. Vg. HUYDECOPER op MELIS STOKES, II. 80. *Bet*, of hedend. *beter*, komt niet zelden voor, waar wij *meer* zouden gebruiken; ook voor *Bijwoorden*. Naar vs. 799 mengen de duivelen zich met het onweder,

Omdat si quaet moghen doen bet.

KILIAEN geeft dan ook *amplius*, zoowel als *melius* op: en v. HASSELT een voorbeeld er van. De eerste gewaagt zoo mede van *bet-voorts*, *ulterius*, *longius*; waar het bij onzen S. voorkomende *bet nederwaarts*, vs. 1609, mede te vergelijken is. Als de Engelschen van hunne *Betters* spreken, verstaan zij er niet zedelijk deugdzameren, maar meer vermogenden, aanzienlijker menschen door. *Bet gheins* zal dan zijn: *meer ginds*, van 't plaatsdenkbeeld tot dat van *tijd* overgebracht, en dus: *verder* of *dieper* in 't jaar. Vg. *Heim*. bl. 151 e. v. Over *bet*, in deze betekenissen, zie, na HUYDECOPER, *Proeve v. T. en Dk.* II. 127 en *Aant. op M. STOKES*, III. 297, CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 126 en vooral 341; die bl. 394 ook het *te bet* (*te bat*) kortelijk aanroert, dat bij onzen S. reeds vs. 8 ons was voorgekomen, en vs. 1172, als ook vs. 1509 (waar, hetgeen opmerkelijk is, *te bet* en *te meer* als verwisseld worden) terugkomt. *Bet naer*, *bet achter*, *bet voort*, vindt men dikwerf: 't laatste b. v. in *Reinaert de Vos*, vs. 5769:

Ende bet voort stont, dat enz.

en in de *Legende van 't Kruis*, vs. 245:

Van danen rosiden si bat voert;

waar men niet noodig heeft, *bat* in *bats* te veranderen, of door *behendig* terug te geven. Maar men merke er het *van danen* [HD. *von dannen*] op, dat ook vs. 400 wederkomt:

Dus es Aernout van danen gesceden.

Het strekt ten bewijze, dat men oudtijds zoo wel *van dane*

of *van daen* zeide, als enkel *daen*; gelijk zoo onze S. vs. 106:

Van dane telle en besich

vs. 954:

Van danen sal comen die wint.

HEYNRIC V. HOLLANT, *Cr. der Mane*, vs. 81:

Es marcurius in dien seluen daghe

Bider mane, en gaet van dane

Te Saturnus, hem staet ontsiene tongane.

Deze voorbeelden bevestigen, wat reeds HUYDECOPER leerde, *Pr.* I. 168—172. Tegen *daen* en *dane* staat over *waen* en *wanen* (van waar, *unde*). B. v. *Heim. v. M. en Vr.* vs. 686:

Maer nu salic v — — seggen — —

Wanen dat coemt.

Vs. 106. *Besich*. D. i. *bezie*: gelijk b. v. in 't *Leven v. Jezus*, Cap. 240, bl. 241: *brenghe* — — *betaste en besich mine hande*. Cap. 2, bl. 4: onssich *di nit*. Cap. 58, bl. 52: sich *dattu des nimene en segs*. Cap. 202, bl. 196: sich *hir*, en *sighi hir*. Bevelende wijze van 't Ww. *bezien*. *Zien*, eigenlijk *zi-en* of *zihen*, Goth. *saihwān*, Fr. Th., Alam. *sehan*, HD. *sehen*, moest uitgesproken worden: *zichen* of *zigen*; waarvan in den Onvolm. tijd *zag*, *zagen*, en in de ww. *geziht*, *zichtbaar*, het bewijs nog voor oogen ligt. Vg. SCHILTER, t. a. pl. f. 728, WACHTER, t. a. pl. f. 1501. Even als *sich* voor *zie*, zoo vindt men ook o. a. *doch* voor *doe*. *Boek der Medicine* (in 't Utr. HS.) fol. 3^b: »Item nem vighen, en lecse .i. nacht in dillen sap: des merghens *doch* daer wijn in derdeel en siedent en cleysent door een doec.” *Leven van Jezus*, Cap. 47, bl. 43: »*Ypocrite, doch tirst den bloc ut dire oghen*”, en zoo nog op vijf andere pll. (zie 't Register). Op gelijke wijze vindt men *slach* voor *sla*. *Reinaert de Vos*, vs. 5803:

Men blies den horen, men riep: slach!

Over dezen Imperativus-vorm is inzonderheid BILDERDIJK te raadplegen (*Taal- en Dichtk. Verscheidenh.* III. 68 e. vv.);

met wien vergeleken mogen worden M. DE VRIES, HALBERTSMA EN DE JAGER (in het *Taalk. Mag.* D. IV. bl. 66 en 691-694), vooral M. DE VRIES (in de Aant. op 't *Fragm. eener berijmde Zamenspr. uit de XIIIe eeuw*, in de *N. Werken v. d. M. d. N. L.* D. VI. bl. 174 e. v.) en nu A. DE JAGER (*Verscheidenheden uit het gebied der Ned. Taalkunde*, bl. 197 e. v.) Of de nieuwere vorm *sie!* vs. 114 aan te nemen zij, dan wel *si* misschreven te achten voor *si* (*zij*, 3^e pers. enk. d. Bijv. w.), komt mij onzeker voor: waarom ik, door interpunctie, niet heb willen beslissen. 't Eerste zou ik toch aan het tweede voortrekken. Ook heeft de Var. in U. *see*. Doch er staat tegenover, dat *sich* (voor *sie*) nog weder gelezen wordt vs. 453:

Aldus vele ist, nu sich!

Tuschen erdrike ende venus.

en vs. 492:

Dits saturnus hoecheit, sich!

In U. komt dit *sich* ook nog vs 546 voor, maar blijkbaar als een stopwoord; en in H. vs. 442, maar, hoewel S. en L. daarmede instemmen, verkeerd. Het moet *lich* of *lech* zijn; gelijk vs. 470, 480, 488, 502, d. i. »doe er die nog bij, leg er nog bij *aan*.” (Dit *aan* (*an*) wordt op eenige dezer plaatsen er uitdrukkelijk bijgevoegd, vs. 471, 481, 489, 503). Zoo is het ook gelegen met vs. 460, waar de lezing *licht* in H. te regt door L., U., S. en Br. wedersproken wordt. De laatste heeft *lech*, gelijk in vs. 480, rijmende op *dusentech*. Een blijk van de minder scherpe uitspraak der *i*, die men naauwlijks onderscheiden hoorde, en met eene korte *e* (of zelfs met een *scheva* in 't Hebr.) bijna gelijk stond.

Vs. 124. *Ter vaert*. Stop-rijmwoord; hoedanigen er, gelijk bij andere Dichters van dien tijd, zoo ook bij onzen S. — hoewel bij dezen in evenredigheid vrij matig — niet zelden voorkomen. De beteekenis is duidelijk: *vaart* toch beteekent *reize*, en van daar voortgang, *speed*, b. v. vs. 1618. Dus is *ter vaert*: *spoedig* of liever *terstond*, ten

eerste. Aldus bij *Reinaert de Vos*, vs. 3878, van Hermelijn:

*Si lach bi haren jongen,
Ende is ter vaert opgesprongen.*

En nog op twee andere pll. (zie 't *Glossarium*). In geen' anderen zin zegt de Otter bij dien Dichter, vs. 6905:

Nu neemt, ende eten metter vaert.

J. VAN HEELU, *Slag v. Woeronc*, vs. 2766: — *dat hi toebrachte,
Dat men Lonsies soude ter vaert
Ontsetten met ghewout.*

(wat verder, vs. 2777, wordt de uitvoering dus gemeld:
Her Waelrave

— *toech ave*

Met haesten herde groot.)

vs. 6125: *De Graaf van den Berg*

— *greep den bisscop ane ter vaert.*

J. DE KLERK, *Brab. Yeesten*, B. I. Cap. 23, vs. 1526:

Dat scep ruumden si ter vaert,

en nog op een paar andere plaatsen (zie 't *Glossaire*). Ook de Dichter van B. VI. Cap. 30, vs. 3587. *orlof* (verlof),

Dat hi die heerlijkheit ende trecht

Dat hi hadde — —

Soude mogen opdragen ter vaerde

Heinrike, den oudsten sone —

Onze voorouders moeten alles met groote haast gedaan, of onze Dichters dit veelal maar zoo gezegd hebben. Eene aanmerking, tot welk hun veelvuldig gebruik van de woorden *schiere* (zie bij vs. 35), *saen*, *sniemen*, *haesten*, (vs. 173) en derg. gereedelijk aanleiding geeft. Inzonderheid dat van *houde*, voor spoedig. Zie vs. 1840. Bij J. DE KLERK, *Brab. Yeesten*, B. II. Cap. 31, vs. 2848:

Ende dat hi ieghen Karlen alsoe houde

Met veertig riddere comen woude.

B. V. C. 24. vs. 2251:

*Omdat die hertoghe alsoe houde
Tconincs wille niet doen en woude.*

— C. 26. vs. 2389:

*Dat hi om haren overmoet
Armen lieden alsoe houde
Niet verbranden en soude.*

— C. 39. vs. 3378 (toen),

*Rende een knape alsoe houde
Met haeste te Rode binnen.*

En zoo ook B. VI. C. 5. vs. 485:

*Het hadde den lands herde houde
Gebaet. —*

— C. 25. vs. 2689:

*Maer ontboot haer weder houde
Dat hi met hen striden woude,*

en C. 29. vs. 3453; Cap. 64. vs. 7222 en Cap. 85. vs. 9403.
Elders gebruikt onze S. het w. *varinghe*. Zoo is 't vs. 735:

De wind gaet varinghe liggen.

En vs. 947 de ring

*— schinet dat omme die mane ginc
Euen varinghe oueral.*

(Want aldus schijnt men te moeten lezen.) — *Ferguut's*
Dichter zegt van zijn held, die verdoofd van pijn was
neêrgestort, vs. 3402:

Varingen spranc hi op weder.

In het *Haagsche* HS. van de *Heimel. der heim.*, en in het
Uittreksel daaruit (vs. 949—1434), dat in het *Brusselsch*
HS. (Br.) op ons gedicht volgt, wordt, voor *vardige*,
varinghe gelezen:

*Die daeran wert beeuelt (Br. beulect) mede,
Hine hebbe varinghe medicine,
Hem naecter of grote (H. suare, Br. ander) pine.*

(Zie bl. 85 en 361 e. v.) — Bij *Walewein* fol. 50, aangehaald door HUYDECOOPER op m. st. I. 408:

*Brood ende water ende bore wat;
Si hadden gheten varinc dat.*

In de *Legende*, vs. 352 (bl. 227) wordt gezegd:

*Ay goeder, seint daer enen bode,
Hi sal daer varinghe sijn ghelopen;*

wij zouden zeggen: *vliegends*. In den *Ouden Rijmalmanak* in WILLEM'S *Belg. Mus.* VI. 316, staat op 10 October:

*Up sente Denijs dach comt de harinc,
Of daerna wel varinc.*

Floris en Blancefloer, vs. 223:

En euen varinghe quite wesen.

Vg. de Schrijvers, bij de *Heim*. t. a. pl. aangehaald, bl. 362.

Vs. 170. *Saghe*. Eigenlijk elk *seggen*, waar of valsch; inzonderheid een verhaal; en wel zulk een, dat niet in schrift gevat, maar mondelijk medegedeeld en voortgeplant wordt. Zoo is reeds *Saga* in 't Oud-Gothisch gebruikt, en komt *Sage* bij *Tatiaan* en in de *Gloss. Monsp.* voor. Zie SCHILTER, t. a. pl. f. 695. Doch mondelijk verspreide verhalen worden al ras, door toevoeging, aflatting, verandering, ontsteld en in vertellingen, fabuleuze vertellingen, verwandeld. Van daar dat *Saghe* bij voorkeur gebruikt is, en bij de Duitschers nog heden gebruikt wordt, voor een leugenachtig bericht, een ongerijmd of zeer verbasterd volksverhaal, een sprookje, eene legende. *Es ist so eine Sage*. Wie kent niet de *Sagen der Vorzeit* van VEIT WEBER? Mythen, Fabelen en Sagen zijn dan nagenoeg van eene en dezelfde beteekenis. Zoo zegt J. VAN MAERLANT (*Rijmbijbel*, fol. m. 9^b): Te voren (voor den Zondvloed),

*Te voren — dat is gene saghe —
Ne reynet cleyne nooh groet.*

J. v. M., d. *Nat. Bl.* vs. 3382:

— — *der kinder onnoselhede*

Ontsiert het, dans [dat en es] *ghene saghe.*

HEYNRIG VAN HOLLANT, *Cracht der Mane*, vs. 188 :

— — *dan* [dat en] *es gheene saghe.*

Reinaert, vs. 1086:

Ende morgen willen wi metten dage

Te hove waert sonder sage.

En zie aldaar J. F. WILLEMS (bl. 45). J. DE KLERK, *Brab. Yeest*. B. II. 3677, *sonder saghe*, en op vele andere pll. De *Teuthonista* verklaart *saghe* door *fabel*, *aventure* (apologus, fabula). Vg. ook KILIAEN EN VAN HASSELT, die naar HUYDECOPER verwijst op M. STOKES, III. 119 e. v. Alsmede VAN WIJN, op HEELU'S *Slag v. W.* bl. 32. *Nederlandsche en Noordsche Sagen*, o. a., zijn door J. F. WILLEMS opgenomen in het *Belgisch Museum*, Deel III en IV, en daarin (III. 237 e. vv.) 't woord verklaard.

Vs. 177. *Quansis*. Bij KILIAEN *Quant-suys*. Bij den Teuthonista *quansys*, *quantzes*. Van 't Latijnsche *quasi* (quasi vero). Toch niet, immers niet altijd, door *als of* te verduitschen; en vooral hier en elders bij onzen S. niet. Vs. 245, 253, 1221, 1317 kan het door: »Stel eens, laat ons eens veronderstellen; *fac, posito*,» en derg. teruggegeven worden. BILDERDIJK verklaarde het door: »bij voorbeeld.» Zoo als wij *kwanswijs* (kwansuis) in het dagelijksche spraakgebruik bezigen, sluit het iets *bedriegelijks*, een opzettelijk verbergen der waarheid achter een aannemelijk voorwendsel in (*faire semblant, faire la mine de*). — (Zonderling, dat juist de *Franschen* er geen eigen woord voor hebben!) [Soms gebruiken zij »comme» aldus. H. W. T.]. Overigens vg. 't *Woordenb.* op HOOFT, op 't w., aangeh. door J. TIDEMAN, op *Sim. van Beaumont* (*Bibl. van N. Dicht.*, I.) bl. 58. — Alsmede A. DE JAGER, *Versch. uit het geb. d. N. Taalk.*, bl. 154, die aldaar twee voorbeelden van (— een geheel ander —) gebruik des woords aanvoert, en verder naar TEN BROECKE HOEKSTRA, GRIMM EN WEILAND verwijst.

Vs. 178. *Ontfans* (*ontfaen* U.), d. i. *ontvangen*. Het zij, door zamentrekking uit *vangen*, hetzij als meer oorspronkelijke vorm *va-en*, nog in 't HD., als *fahen* overig, en waarvan dan de vormen: *vangen* en *vatten* (*fangen* en *fassen*), afgeleid zijn: waarover ik hier niet wil twisten, noch uitweiden. Van de Maan gebruikt, komt het ook vs. 321 en 326 voor. Telkens in de beteekenis van, na een nacht, of liever na eenige oogenblikken van verduistering, door de Zon weder met licht bestraald te worden. De *nieuwe Maan*, zoo als men het overal en altijd — hoewel zeer onnaauwkeurig, en in de taal der vroegere onwetendheid — gewoon was, en nog is, uit te drukken. De uitdrukking is onzen S. niet alleen eigen. Bij HEINR. V. HOLLANT, t. a. pl. vs. 72 lees ik:

— *es Saturnus mitter Mane,*
Alsi nuwes is van ontfane,
 — — — *sijn* (des zieken) *hope es blind.*

J. VAN MAERLANT (*Der Nat. Bl.*, vs. 16187) zegt van den *Selonites* (Seleniet, Gypsspath):

Metter maen, in elke maent,
Wast sine cracht en waent.
Ter manen ontfanghen, zonder ghile,
Ghedwert die cracht ene wile.

Broeder THOMAS (t. a. pl. f. 3^b.) gebruikt het woord ook, maar niet gelijk onze S. en de aangevoerden. Hij zegt: »*Die maen is altoes volmaect, mer sij verliest huer scijn ouermids dat si neect der Sonnen. En dat die maen ontfact huer scijn van der ander siden der Sonnen, dat scijnt daerom,*» enz. En elders (f. 5^b.): »*Wanneer die maen ontfact huer licht van der Sonnen,*» enz. — Het schijnt, dat men in vroeger tijden, bij de uitdrukking *ontvangen* gedacht heeft aan het gevolg eener vereeniging met de Zon, gelijkstaande of althans te vergelijken met dierlijke bezwangering. PLINIUS zegt uitdrukkelijk: »*novissima*

»primave Luna, quod vocant *coitum*." (*H. N.* II. 13.) conf. C. 9. (morata in *coitu* solis biduo). De benaming van *wan* (ledig) en *vol*, der mane gegeven (zie GRIMM, t. a. pl. S. 672. (d. 2^e uitg.) in n.), leidt misschien daartoe. Maar inzonderheid is opmerkelijk, dat de Egyptenaars de *Kat* ook in *dit* opzigt als zinnebeeld der Maan, naar PLUTARCHUS berigt, voorstelden ¹⁾. In eene recensie der 2^e uitgave van GRIMM's *Mythologie* wordt dit aldus gezegd: »Auch » bei andren Völkern is die Katze ein bedeutendes Thier: » und die alten *Aegypter* sahen in ihr, wie PLUTARCH » (*Osiris* und *Isis*) ausführlich erzählt, ein *Sinnbild* des » Mondes in mehrfacher Beziehung: *einmal*, weil sie wie » der Mond in zwei Farben wechselt; *sodann*, weil sie » in der Pupille ihres Auges die Mondphasen wiederholen » solle; *drittens*, weil sie siebenmal (nach der Zahl der » Wochentage) und im Ganzen 28 (nach der Zahl der » Monatstage) Jungen gebäre; *endlich*, weil sie angeblich » durchs Ohr *empfangen*, und durch den Mund *gebären* » soll, *wie der Mond aus der Sonne den belebenden Schoep-* » *fungsathem empfangt*, und der Erde wiedergebe" u. s. w. (*Literaturblatt* f. 1844. N°. 2. S. 5^a). P. E. JABLONSKI, die (in *Panth. Aegypt.* L. III. C. III. § 6. P. II. p. 67.) de

¹⁾ *De Iside et Osiride*, Cap. 63 etc. . . . (*Moralia*, ed. WYTTENBACHII, Vol. II. p. 372 et 383.) Van den Klepper, bij den Isis-dienst in gebruik, sprekende, zegt hij: τῇ δὲ ὑπὲρ τοῦ σεῖστρου — ἐντορεῖουσιν αἰλουρον, — — αἰνιττόμενοι — — τῷ αἰλούρῳ τὴν σελήνην, διὰ τὸ ποικίλον, καὶ νυκτουργόν, καὶ γόνιμον τοῦ θηρίου. Λέγεται γὰρ ἐν τίκτειν, εἰτα δύο καὶ τρία καὶ τέσσαρα καὶ πέντε, καὶ καθ' ἐν οὕτως ἄχρι τῶν ἑπτὰ προστίθωσιν, ὥστε δεκτῶ καὶ εἴκοσι τὰ πάντα τίκτειν, ὅσα καὶ τῆς σελήνης φῶτά ἐστιν. — — Αἱ δὲ ἐν τοῖς ὄμμασιν αὐτοῦ κόραι πληροῦσθαι μὲν καὶ πλατύνεσθαι δοκοῦσιν ἐν πανσελήνῃ, λεπτύνεσθαι δὲ καὶ μαρτυρεῖν ἐν ταῖς μειώσεσι τοῦ ἄστρου. — — Τὴν — γαλῆν — πολλοὶ νομίζουσι καὶ λέγουσι κατὰ τὸ οὗς ὀχευομένην, τῇ δὲ στόματι τίκτουσαν, ἕκασμα τῆς τοῦ λόγον γενέσεως εἶναι.

plaats van PLUTARCHUS, in de Latijnsche vertaling, aanvoert, en met eene van DAMASCIUS samenvoegt, afwijkende van hetgeen DEMETRIUS PHALEREUS gezegd had; JABLONSKI dan laat den laatsten volzin van PLUTARCHUS weg (die trouwens vele bladzijden later, en niet zoo gezwollen als in de Duitsche vertaling, voorkomt): maar geeft daarentegen (§ 5. p. 65 en 66) bewijzen daarvan op, dat de Ouden van het *geteeld* en *geboren worden* der Maan gesproken hebben, als zij hare vereeniging met de Zon bedoelden. Een geheel ander, hoewel aanverwant, beeld!

Vs. 215 enz. *Wile*. Dit woord, waarover, na anderen en WACHTER (*Gloss. Germ.* f. 1851) vooral J. STEENWINKEL (*Aanteek. op J. v. MAERLANT'S Sp. hist.* bl. 65—69) te vergelijken is; — dit woord dan, van den *tijd* gebruikt, schijnt oorspronkelijk slechts een *onbepaald* tijdsbestek aan te duiden. Zulks verraden de zegswijzen: *wijle en tijd* (bij den *Teuthonista*; 't HD. *Zeit und Weile*) *onderwijlen*, aliquando, *bij wijlen*, interim (bij denzelfden — HD. *bisweile, suweile*) *terwijl*, interim. Dus, *Wila, quaecunque temporis spatium* (bij SCHILTER, *Thes.* III. 870). En zoo dan ook bij onzen S. vs. 323:

Som wile mee, som wile min,

dan dertig dagen; — waarvoor hij vs. 211 *som tijt* schreef. Vs. 516 is *alle wile* zoo veel als altijd, zonder uitzondering (»hoe ook anders de verdeeling gemaakt worde, dit staat vast»). — *Wil, wiliu* (Rhytm. de S. Ann.), *wiland* en *wiliu ere*, ons hedendaagsch *wijlen* (of *wijlend*) wijst op een verloopen tijdperk, doch zonder bestemde aanwijzing van deszelfs lengte. MELIS STOKES begint zijn verhaal (B. I. vs. 41) met dat bekende:

Oude boeken horic gewaghen,
Dat al tlant beneden Nimaghen
Wilen Neder Zassen hiet.

J. VAN HEELU, *Sl. v. W.* vs. 818:

Daer men wilen meist tornierde.

L. VAN VELTHEM zegt, o. a., III B. c. 32. fol. 188:

*Oec wilden some secgen dat:
Dattet wer een Berchstat,
Ende dat daer bi ouden wilen
Liede woenden, sonder gilen.
Som seidense: dat wilen ere
Ridders die waren van groter were
In tenten waren, met haren ioncfrouwen.*

J. VAN MAERLANT (*d. Nat. Bl.* vs. 622): twijfel niet,

*En was menich starc gygant
Wilen eer in duutsche lant.*

(vs. 2250):

Een pert leuede lxx iaer wilen.

Ferguut, vs. 1642:

Die daer wilen woende int lant,

vs. 1577:

Wilen eer een gigant hi hieu —

Die wile geeft de *Dietsche Doctrinale*, l. 863:

Die wile, dat wi hier leven.

Zoo ook *Ferguut*, vs. 1274:

*Dat men .i. grote mile
Mochte hebben gegaen die wile,*

en *geene wile* vs. 3457:

*Hine gecreech noit eere
Op gheene wile so grots noet.*

In 't *Leven van Jezus* zijn (zie MEYER's *Woordenlijst*) *wile* voor *tijd*, in *dien wile* voor *terwijl*, al die *wile* voor *al dien tijd*, *wilen* voor *eertijds* niet zeldzaam. De Uitgever merkt (in de *Nalezingen*, bl. 24) aan, dat wij daarvan, behalven *wijle*, *terwijl* en *onderwijl*, nog over hebben *langwijlig* en *verwijlen*. In de *Oude Spreuken*, door denzelfden Hoogleeraar uitgegeven, vindt

men ook deze: *Guedt dinck wil wile hebben*, bl. 35; elders tweemaal *te wijlent*, dat is *terwijl*. — Meer kon uit den *Reinaert*, de *Beatrijs*, 't *Levene ons Heren* en anderen, aangevoerd worden. Bij J. VAN HEELU is *op die selve wile*, vs. 2465, niets meer dan: omtrent dien zelfden tijd, in dien tijd: en *die wile dat dorloghe stond*, zoo veel als: tijdens den krijg, vs. 3896. En in de *Brab. Y. B. VI.* vs. 3529 desgelijks, (een eed)

Die hi wilen

Der kercken — hadde gedaan.

En vs. 6329:

Daer ic u wilen eer af seyde.

En even onbepaald zijn bij J. DE KLERK (*Brab. Y.*) de zegswijzen: *ter selver wile* (I. 1531. II. 3203.), *een lange wile* (II. 2127), *in corter wile* (III. 843), *ter lester wile* (III. 1657), *binnen der wilen* (II. 2680), *te diere wile* (II. 3460), en *die wile* voor *terwijl*, *onderwijlen* (I. 1622. II. 1401. V. 758, VI. 1762). *Onderwijlen*, voor vroegere tijden, eertijds, is thans niet meer in gebruik, maar wel *wijlen ere*, contr. *wijleer*, doch verbasterd in *weleer*. J. v. MAERLANT bezigt *wile* voor een korten tijd, een poosje (vs. 782):

Al dat voeten heuet, sonder ghile,

Mach wel swemmen ene wile.

Maar elders schijnt *wile* bij hem meer bepaald hetzelfde te zijn, wat wij door *uur* (Lat. *hora*, Fr. *heure*) uitdrukken. Dus (vs. 714): die anderen berooft, en den spot drijft met de armen,

Hoe waent hi ter lester wile

An onsen here vinden genaden?

En in die beteekenis gebruikten *wila* ook reeds KERO en OTFRID. Bij welken het echter mede gevonden wordt voor een oogenblik, *temporis momentum*; gelijk 't ook KILIAEN heeft, en 't Ang. Sax. *Huuile* dit beteekent: terwijl de Gl. Mons. *Stuntwila* geven voor *punctum*. Onze Dichter

heeft buiten twijfel, vs. 214, 222, 226, 228, 262, 328, 335, 343, gelijk ook 1270, *wile* gebezigd in den zin van een *uur*. *Hoe menighe wile alle nacht die mane scijnt; — vive punt altoes sijn een wile; — 27 dagen en acht wilen; — verbiet laten op die wile, enz. Zes wilen maken in 4 jaren 24 wilen, d. i. één dag (voor 't schrikkeljaar). Die wile heeft (vs. 228) vijf punten; ieder punt dus van 12 minuten. (BILDERDIJK meende: tien, doch zonder bewijs. Bij Br. THOMAS (fol. 7^b. boven aangeh. bl. 303) is » de punctus (sic!) een vierdeel van eenre vren; ende een » moment is tiende deel van een punctus; uncia is dat » twaelfde deel van eenre momenten: athomus is dat minste deel der tijt, en is ondeylsom, ende is dat seuen » ende veertichste deel van eenre uncien.» BILDERDIJK maakte *punct* dus tot $\frac{1}{8} = 10'$, THOMAS tot $\frac{1}{4} = 15'$, onze Dichter tot $\frac{1}{6} = 12'$.) — *Wile* is dan zoo veel als *uur*. Maar, wat is nu vs. 404 eene *hantswile*? Als God den loop der Planeten niet tegen dien van het Firmament overgesteld had,*

Een hantswile (dat wel wet!)

Soude die werelt niet geduren.

Duidelijk is het, dat hij zeggen wil: de wereld zou geen oogenblik kunnen bestaan. Maar 't woord *hantswile* laat zich moeilijk verklaren. Een uur, groot als eene hand, wat is dat? — Zouden wij niet aan de zoo even vermelde *Stuntwile* der *Gl. Mons.* mogen denken, en — hoezeer tegen het gezag van al de HSS. — *Stontwile* lezen? Hoe ligt kon *hant* voor *stant* gelezen en geschreven worden!

[Dus dacht ik, hebbende, ik weet niet hoe, het » *Handwile*. Fland. *momentum temporis*,» bij KILIAEN, en overgenomen door MEYER in zijn *Woordenschat*, over het hoofd gezien; en voorloopig berustte ik er in; tot dat mij de vriendelijkheid van den Heer A. DE JAGER, daarover — gelijk over eenige andere punten — geraadpleegd, berigte:

»ZIEMANN, *Mittelhochd. Wörterb.*, heeft op het woord *Wile*:
 »*hant-wile*, die Zeit, in der man eine Hand umwendet.
 »»KUTRUN: »niht einer hande wile.»” Mijn vriend M. D. V.
 maakte mij op KILIAEN opmerkzaam. *Suum cuique.*]

Vs. 219. *Tassen*. Van *Tas*, een hoop, *acervus* etc.
 Dus, opeenhoopen, opeenstapelen. Vg. KILIAEN. (Of *Tas*
 ouder is dan *roek* of *rook*? zie HUYDECOOPER op M. ST. I. 552.)
 Hier derhalve *bijeenvoegen*, bij elkander schikken (dat
 met *Tāsses* al van vrij nabij overeenkomt). VAN HASSELT
 heeft eenige voorbeelden uit VAN VELTHEM, ALDEGONDE,
 SPIEGHEL EN V. BERKHEY bijgebracht, verwijzende verder naar
 K. BURMAN EN HUYDECOOPER's *Pr.* bl. 241 (II. 67). Voeg er
 nu de Aanteek. van F. VAN LELYVELD (ald. bl. 69—74 en
 't *Register*, IV. 173) bij; alsmede F. BURMAN (*Nieuwe*
Aenmerk. enz. bl. 143—150), en de *Maendel. Bijdr.* II. 489,
 WAAR VAN IPEREN'S

— *treinen wagens vol getast*

gegispt wordt; W. BILDERDIJK (*Geslachtl.* III. 132 der laat-
 ste uitg.) en J. L. TERWEN (*Etymolog. Handwoordenb. d.*
Ned. Taal, bl. 836).

Vs. 232. *Micket*. Dit Ww. komt, behalve hier, bij
 onzen S. ook elders voor. Hier,

als ghi dit micket van der mane,

blijkbaar in den zin: *als gij dit opmerkt* (in welken hij
 ook vs. 660 zegt: *dat miet wale*). Dan (twee verzen later)

So suldi hare houthede (oudheid)

Micken te hans daermede ¹⁾,

¹⁾ In andere HSS. wordt hier voor *te hans* gelezen: *vorvoets*. Dus
 heeft U:

So suldi haer outhede

Micken voervoets tere stede.

En dit woord komt ook elders weder voor. Zoo, vs. 643:

Die lucht is vorvoets vier.

Waar 't Bruss. HS. heeft: *haestelike*. Ook vs. 779, in de HSS. L.,
 U. en Br.:

d. i. te gelijk weten of te weten komen, hoeveel zij van den tijd der nieuwe maan vooruitgegaan is. En desgelijks vs. 1607:

*Aldus moghedi micken vort,
Wildi enighe ander port enz.*

Vs. 393 daarentegen is:

Micket dat hier een wiel rent,

wel niet anders dan: denk bij u zelve, verbeeld u, stel u voor. En zoo ook vs. 547:

*Nu micke van ertrike algeheel
Tneghen en xxx deel.*

Wij gebruiken het Ww. hedendaags, zoo ik meen, in geene andere beteekenis, dan die, van bij het schieten op eenig voorwerp (*doel*), naauwkeurig toe te zien en op het goed raken er van toe te leggen, wel en juist het geweer aan te leggen; en van daar, overdragtelijk, wat men beoogt (*bedoelt* ¹⁾) te trachten meester te worden. Het wordt dan *eigenlijk* van de *oogen* gebezigd, die sterk op iets, om het te treffen, gevestigd zijn. KILIAEN geeft ook *collimare*: beter waarschijnlijk *collinsare* ²⁾;

*Dicwile ment oec siet
Dat vorvoets daarmede wayet.*

H. geeft op deze plaats: *thans* (zeker te modern, voor *te hant*, of, gelijk vs. 232, *te hans*): en dit schijnt dan ook wel den zin uit te drukken. In de *ruimte* is, wat *te hand* (bij de hand) is, ook, om zoo te spreken, *vorvoets* (voor den voet), in de nabijheid, niet ver af. En daaruit (op den *tijd* toegepast) laat zich de beteekenis van *haestelike* gemakkelijk afleiden, en 't woord door *terstond*, *aanstonds*, teruggeven. Elders herinner ik mij niet het gevonden te hebben. Ook bij KILIAEN en V. D. SCHUEREN niet.

¹⁾ *Mikken* voor *bedoelen*, was den Ouden niet vreemd. Onder anderen komt het bij J. DE KLERK, *Brab. Yeesten*, in die beteekenis zes malen voor. Zie 't *Glossaire*.

²⁾ Ten minste zoo dachten G. J. VOSSIUS, BORRICHIUS, CELLARIUS, SCIOPIUS, GIPANIUS, VORSTIUS, enz. Anders echter BUDAËUS, DAUSQUIUS enz.

want *limi oculi* zijn geen *scherptoeziende*, maar *scheele* oogen; en wat is *col-limare*?... zamen-scheel of overdwars zien?) — Komt *mikken* af van *Mik*, furca, KIL., d. i. een gaffel of tweetandige vork, een boomstamtak, kruk, dwarshout? En ligt de reden der beteekenis in 't gebruik der oude schutters, die zich, om gemakkelijker met zekerheid het geweer aan te leggen, van zulk een werktuig bedienden? Indien dat gebruik *oud* genoeg is, heeft zulks allen schijn. BILDERDIJK was misschien (t. a. pl. II. 236) ook van die gedachte. Doch TERWEN (t. a. pl. bl. 534 e. v.) gaat een' geheel anderen weg uit, die hem door *mucken*, *mauschen*, enz. brengt tot de oorspronkelijke beteekenis van *rondsluipen*, geheime aanslagen maken, enz. Mij, voor alsnog, min eenvoudig, en daarom meer bedenkelijk. Doch hoe dit zij, de beduidenis, welke het w. bij onzen S. heeft, is *hem* niet *alleen* eigen, maar was te zijnen tijde algemeen. KIL. geeft ook bij het overige nog: *statuere*. Het zal niet noodig zijn, na hetgeen daarover op de *Heimelykhh.* bl. 446 e. v. in het midden gebracht is, hier nog verder uit te weiden. Aldaar is vooral naar HUYDECOPER verwezen; gelijk ook naar beiden verwijst Dr. JONCKBLOET (Verklarende Woordenl. op de *Dietsche Doctrinale*, in welke het Ww. aldus driemaal voorkomt). Indien het echter waar is, wat men wel eens zegt, *superflua non nocent*, dan kon tot de aangehaalde voorbeelden nog eene menigte van anderen worden toegedaan. In den *Ferguut* zijn twee plaatsen, waar 't Ww. door L. G. VISSCHER op nagenoeg dezelfde (en nog een derde, waar 't op eene andere) wijze verklaard wordt (zie bl. 263 e. v.). Met *beschouwen* (in den zin van bespeuren, opmerken), wisselt J. VAN MAERLANT het Ww. (*d. Nat. Bl.* vs. 353) af (van de Amazonen sprekende):

*Die mannen wonen van hem [d. i. haar] versceden;
Daer nes gheen gheselschap van hem beden;*

*Gheltjc recht, als men (var. ment) mach mecken,
 Dat die uogle met crommen becken
 Die femmele starker sijn
 Dan die maerle — —
 Also mach men daer bescouwen
 Starker bouen manne die vrouwen.*

Vs. 5491:

*Eñ naden noten, als men mach micken,
 Purgeert si hare —*

Vg. nog *Karel de Gr.* enz. II Fr. vs. 3105 (bl. 174) enz. enz. En doe er bij de *Legende van 't H. Kruys*, waar vs. 524 het *mikken* wel niet van juistheid bij het *schieten*, maar toch van naauwkeurigheid, van de zorg en toeleg, om iets zoo te doen, dat het, gelijk men spreekt, *in den haak* is, gebezigd wordt. De werkman zegt van zeker stuk hout:

*Wat ic mete ende wat ic micke,
 Ic en cant vertymmen nist ant huys.*

Vs. 231, 274, 278 enz. *Wanen*. Bij ons is hedendaags dit *Ww.* bekend en gebruikelijk in de beteekenis van iets, zonder genoegzamen grond, vaststellen (*opinari*, *opinionum commenta amplecti*), en van daar (dat er ligtelijk uit voortvloeit) dwalen, verkeerd oordeelen, of, gelijk VAN MAERLANT het uitdrukte (*Sp. hist.* vs. 2), *in dole* zijn. Ook vroeger kende men dit gebruik des woords. Br. THOMAS, b. v. zegt zoo (fol. 6^a. zijner *Natuurk.*): » *Soe »wanen die lude, dat die maen vergaen is,*» en (fol. 6^b): » *dan wenen die onbekendighe lude eñ die niet weten de »natuur der planeten, dat die maen vergaet, eñ sijn worden »bedroghen.* Zoo ook fol. 7^a en elders. En die beteekenis schijnt door in de zegswijze *sonder waen* en in het bijw. *ongewaent*; welke H. VAN WIJN (in *Letter- en Geschiedk. Aant. op J. v. HEELU, Sl. v. W.*, bl. 49) verklaart door *sonder twijfel*. De pll., intusschen, door hem bijgebracht, laten zich even goed verstaan van *waarheid* tegenover

dwaling, als van *sekerheid* tegenover *twijfeling*. Van *waen* voor *twijfel*, *wanen* voor *twijfelen*, ken ik geen voorbeeld. Maar *sonder waen* en *ongewaent* duiden iets aan, dat *niet gelogen*, niet verzonnen, niet onwaar, maar allezins geloofwaardig is. Zoo is 't bij *Lancelot* (II. 14396):

Ic sal — —

Sulke slage — — sien slaen

*Hine ontbeidder niet enen, sonder waen.*¹⁾

Zoo J. v. M., *d. N. Bl.* vs. 3447. Mamonethus is

Na schimminkel een deel gedaen,

Maer minder een deel, sonder waen.

En zoo schrijft de Dichter der *Heimelykh. v. M. en Vr.* vs. 852:

Int vorhoeft vore — —

Daer es ene adre, sonder waen,

Die soude men laten — —

Den genen die wt sinen sinnen es.

En vs. 901:

Si es een adre — —

Die profundum (l. — da) heet in latijn,

Dat wilt in dietsch diep sijn.

Daer omme heet si diep, sonder waen,

Om dat si vele mach ontfaen.

En, om vs. 1788 en 1878 over te slaan, vs. 2314:

Soudsi in hare bedde gaen

Ende daer in rusten, sonder waen.

Zoo dan ook vs. 729:

Ghi sult oec weten ongewaent

Dat dit saet wast, enz.

In al die en de andere plaatsen is *sonder waen* en *ongeo-*

¹⁾ Aangehaald door W. J. A. JONCKBLOET, in den *Algem. Konst- en Letterb.*, 1845. II. 135.

waent hetzelfde, dunkt mij, dat hij vs. 1253 door *sonder spot* (zonder gekscheren?), hetzelfde, dat wij in het gemeene leven door *ongelogen* uitdrukken. *Waen* is dus, wat *niet* naar waarheid, derhalve *valscheijk* (met of zonder opzet) gezegd of ook gedacht wordt. Zoo komt reeds *wan* bij Otfried voor in den zin van *spes falsa, falsum, fraud.* Zie SCHILTER, f. 834. Geen wonder dan, dat het ook bij onzen S., b. v. vs. 1640:

*Die luden wanen dat hier onder
Ene werelt is, en hebbens wonder:
Het es eene werelt als —*

als bij voorkeur gebezigd werd, wanneer van een gevoelen gesproken wordt, dat niet overeenkomstig met de waarheid is, en zulks aldaar zelfs, waar het woord op zich zelf het *dwalende* der meening juist niet uitdrukt. Dit is, b. v., het geval, wanneer het met *peinzen* zamengevoegd, eenvoudiglijk *meenen*, denken, beteekent, maar — van een *verkeerd* denkbeeld, een te onregt en zonder grond, opgevat *vermoeden*, gebruikt wordt. Zoo althans zegt J. VAN MAERLANT (*Sp. hist.* vs. 19):

*Niemen en wane no en painse,
Dat ic dit in boerden veinse.*

»Niemand houde het daarvoor (hij zou zich bedriegen), »dat ik sprookjes ga vertellen.» En wederom (*der Nat. Bl.*, vs. 10):

*Niemene en hebbe des waen,
Dat ic die materie vensedede,
Els dan ic die rime pensede.*

»Niemand verbeelde zich, dat ik de stof van mijn onder- »wijs verzonnen heb: ik heb, wat ik van anderen geleerd »had, slechts in rijm gebracht.» En zoo kan *sonder waen* dan ook eigenaardig teruggegeven worden, wanneer hij (ald. vs. 1901) van den *Corocretos* (of *Corocrotas* naar de variant en 't Latijnsch oorspronkelijke) zegt:

*Enen tant heuet (heeftet, var.) starc en groot.
 Van cracht en es gheen sijn genoot.
 So vreselic es hi, sonder waen.
 Vor dien tant en mach niet staen.*

In het *Lev. v. Jezus*, door G. J. MEYER uitgegeven, staat (Cap. 243, bl. 244): » *Alse Jhc dit ghesproken hadde, so* » worden *die andre yongren* waenende — — *dat dese yongre* — — *nit sterven en soude;* » hetwelk (bl. 397) teregt verklaard wordt: *zij geloofden, verbeeldden zich*: maar — zij verbeeldden het zich *te onregt*. Van de twee pll., waar *waendi* voor *gelooft gij* voorkomt (Cap. 185 en 200) is althans de eerste hier ook mede te vergelijken. Intuschen, dat *waen*, op zich zelve, het *dwalende* van een gevoelen, bij dezen Schrijver, niet noodzakelijk uitdrukt, blijkt o. a. uit hetgeen in hetzelfde Capittel en op dezelfde bladzijde, een weinig lager, staat: » *die bueke* — — *en* » *souden* na minen wane *van der werelt nit moghen warden alle onthouden.* » Onze Schrijver zegt op gelijke wijze, vs. 288:

Dese bekent elc na minen wane:

En daarmede overeenkomstig, vs. 506 (vg. vs. 1622):

Ic wane, u dit algader wondert.

En vs. 790:

Nu sijn — — —

In die lucht duuele, dat ic wane.

Om er niet nog bij te doen vs. 1090:

— — dat men wel waent.

Of, wat HEYNRIC VAN HOLLANT zegt (*Van de Cracht der Mane*, vs. 8):

Ic sal scriuen van der mane

Hare craft, na minen besten wane.

Andere voorbeelden zie men bij BILDERDIJK (uit J. V. MAERLANT en den Roman *Guerijn van Monglavie*), in zijne

Taal- en Dichtk. Verscheidenh. IV. 142, en VAN WIJN, t. a. pl. Zoo is het dan ook bij J. V. HEEU, *St. v. W.*, vs. 2495 (bl. 93 der uitg. van J. F. WILLEMS); zoo bij den Dichter van *Karel de Gr. en zijne XII Pairs* (door W. J. A. JONCKBLOET uitgegeven), Fr. II. vs. 4129 en vooral 1136. Bij dezen is echter *sonder waen* ook eene verzeikerende, geloofwaardigheid inboezemende, zegswijze, b. v. ald. vs. 4138:

Ik sal u vort al sonder waen

Te hulpen en te staden staen;

zoodat toch ook bij hem de *Waen* oorspronkelijk eene ongunstige beduidenis moet gehad hebben. En inderdaad, dunkt mij, heeft *waan* en *wanen*, ja, wel het karakter *mediae significationis*: maar slechts bij verloop: *Wan* toch, of versterkt *waan* (zoo als in *waansinnig* voor *wan* (of on-)zinnig, *waanwijs*, waarvoor de Gloss. Mons. *unnewize* (vecors) geven); *wan* dan (of waan) geeft eerst en eigenlijkst *gemis*, *gebrek*, te kennen. *Ana* (HD. *ohne*, zonder) *wan* is bij Otfrid: *sonder gebrek* (IV. x. 21). Reeds in 't Gothisch is iets ontbrekends *wan*; in 't Angelsaxisch *wana*: en 't hedendaagsch Engelsch kent *to want* voor missen, ontberen, aan iets behoefte hebben. (Mark. X. 21. luidt: *ains thus wan ist*, bij *Ulphilas*: *an thing the es wana* in 't A. S. (een [ding] ontbreekt u; *unum tibi deest*). Van daar dan zoo vele, met *wan* (of *waan*) zamengestelde woorden, welke het tegenovergestelde, of wel het gemis van hetgeen door 't Enkelvoudige wordt uitgedrukt, aanduiden, en zulks in allerlei tongvallen. Bij v. Zweedsch *vanåhre* (ons oneere) *dedecus*; *vanmåg-tig* (ons onmagtig) *impos*; *vanskaplig* (ons wanschapen) *deformis*; *vantro* (ons wantrouwen), *diffidentia*; Hoogd. *wanwitzig*, *delirus*; *wansinnig*, *amens*; *wanglaube*, *religionis defectus*; Deensch *vanskabt*, *deformis*; *vanslægte*, *degenerare*; ons *wangunst* (ongunst), oudtijds *wanconnen* (zie HUYDECOOPER op M. ST. III. 311); *wanhagen* (unishagen); *wan-*

daad (= ondaad), misdrijf; *wantroost*, *wanlust*, *wanhoop*, *wanvoegelijk*, enz. enz. Nu, van *wan* (= on), gebrek, mag wel eerst *waen*, als gebrekkig (onbewezen, onbewijsbaar, vals) gevoelen of denkbeeld, ontstaan zijn; — daarvan de beteekenis *hoop*, als zijnde *geene vaste verzekering*; zoo *wan*, bij Kero en Tatiaan, *spes*; *Unwan*, bij Otfried, *consternatio*, en *Farwannan*, bij Kero, *desperare* (*verhopen* = *wanhopen*). Vermits echter in de *hoop* eene *soort* van vaststelling is, hoewel nog geene bevindelijk zekere, kan *waen* en *wanen* nu verder tot *gissen*, *gelooven*, *denken*, *meenen*, *oordeelen*, eindelijk tot *weten*, geworden zijn. Na SCHILTER, t. a. pl. f. 833 e. v. en WACHTER, f. 1818, van wie ik een en ander ontleend heb, en JUNIUS (*ad Willeram.* en *Gloss. Goth.*) en LOCCEN (in *Lexico Suio-Goth.*) door eerstgenoemden aangewezen, vergelijkte men J. F. WILLEMS op J. V. HEELU (*Sl. v. W.* bl. 55), benevens de door hem aangehaalden, L. TEN KATE en G. BRUNING: als ook BILDERDIJK (*Verh. over de Geslachten*, bl. 371 (der 2^e uitg.), en *N. T. en Dk. Versch.* IV. 49 e. v.).

Doch er is hier nog iets anders op te merken. *Wan* komt oorspronkelijk niet alleen in klank en beteekenis overeen met het Latijnsche *vanus* en de daarvan afkomstigen, Fransch *vain*, Spaansch *vano*, en Engelsch *vain* en *vanity*: maar — uit de beteekenis, welke de eerste en algemeenste is, die van negative tegenoverstelling of gebrek, ontwikkelde zich ligtelijk die van verzwakking, afneming, vermindering, verval. Zoo werd *wan*, reeds bij Kero, *zwak* en *sih wanen, debilitari* ¹⁾. Zoo *wanian*, in 't Angel-Saxisch, *minuere*, *decrescere* (transitive, *demere*). Van daar dan ook 't Bijv. Nw. *wanig* bij WILLERAMUS, in den comparativus *weniger*, voor *klein* (*parvus*, ook *paucus* en adv. *parum*). En nu, langs dezen weg,

¹⁾ Staat het Fr. *faner* en *se faner* (droogen en verwelken, verflensen) hiermede in verband?

komen wij tot den zin, waarin *wanen* — 't zelfde met het Ang.-Sax. *wanian* — bij onzen S. vs. 231 enz. voorkomt. Het is die van *weiniger*, kleiner, minder, slaanwer en zwakker worden, afnemen, verminderen. *Wanen* staat alsdan tegen *Wassen* over (afnemen tegenover toenemen). Inzonderheid bezigt onze S. het van de *Maan*, wanneer die schijnbaar in het afnemen is. Zij *wast* van Nieuwe Maan af tot Volle Maan toe, maar *waant* vervolgens tot aan de Nieuwe Maan. Zij *waant*, als zij meer en meer haar licht verliest, en *wast*, als zij het gaandeweg herkrijgt. Te weten, bij haren omloop om de aarde. Want, wanneer de Volle Maan, door de Aarde onderschept, eene grootere of kleinere verduistering (*eclips*) ondergaat, heet dit bij onzen S., niet *wanen*, maar *vervaren*, vs. 1447, 1471, 1475, 1478, 1481 en 1484: en hetzelfde *vervaren* bezigt hij ook van de Zonsverduistering (*son-eclips*), vs. 1485, 1531, 1544 en 1582. *Varen* is zich ergens heen begeven, vliegende, drijvende, rijdende, gaande. *Vervaren* en *vergaan* zijn dus in den grond niet verschillend. Het laatste is nu, het eerste was vroeger *te niet gaan* (HUYDECOPER op M. ST. III. 450). Onze S. verschilt derhalve, ook in dit opzigt, weinig of niet van den Prozaïst (Utr. HS.), dien wij Br. THOMAS noemen. Deze toch, van de *eclips* sprekende, gebruikt de woorden *vergaen* en *vergang*. Fol. 6^a. »*In elcken iaer ouermids dat die eerde beneemt der manen huer licht — heeft sij een ghebrec huers lights, en dat heyt een verganc der manen: en dat is sulc tijt in dit eertrike* — [in dit bekende noordlijke halfronde der aarde — het andere (beneden den *aequator*) was onbekend] — *en sulc tijt in dit eertrike hier beneden, en dan dunct die lude die wonen in dat eertrike daer die maen schijnt te vergaen, dat sij vergaet, sulc tijt altemael en sulc tijt een deel: en dat en is anders niet, dan dat deel der manen, dat schijnt te vergaen, en gheen licht en ontfaet van der sonnen;*” —

Fol. 6^b. »Wanneer die maen in hueren loop recht gaet onder die sonne, soe eest noet dat die maen eens iaers vergaet in dit eertrike, en̄ int eertrike hier beneden: en̄ in dierre nacht, als die maen vergaet, soe mach die maen weder vergaen elf nacht te voren eer datselue iaer omcoemt — — soe mach die maen efter vergaen — — soe mach sij efter vergaen.» — Verder fol. 7^a, over de Zoneclips sprekende: »Wanneer die sonne (zegt hij) in een eertrike recht gaet teghen den loop der maen, soe en kan die sonne huer volcomen scijn niet ghegheven op dat eertrike, — — en̄ dat heyt, dat die sonne vergaet, en̄ dan wenen die gheen die woenen in dat eertrike, dat die sonne vergaet: en̄ dat en is anders niet, dan dat die maen — — recht is tuschen der sonnen en̄ der eerden. Mer wanneer die maen gaet wt den rechten loop der sonnen» enz. — »en̄ dit verganc der sonnen mach eens comen in dit eertriken» enz. — Zoo noemt hij dan dit natuurverschijnsel vergaen¹⁾: maar andere lichtsvermindering heet hij wanen. Dus fol. 3^a. »Wanneer die maen waent, soe eest natuurlike te spreken een clærheyt der lucht in onsen eertrike; want die maen is een moeder alre 'vuchticheit.» — — fol. 6^a. »Als die maen waent en̄ aen die ene zide verliest huer schijn, dat is daerom: want si naect der sonnen. In die ander zide soe wast die maen — — en̄ aldus is die maen altoes heel vol en̄ volmaect: mer die onwetende en̄ plump lude segghen dat die maen vergaet — — en̄ soe wanen die lude, dat die maen vergaen is.» — Onze S. noemt het maandelijks toe- en afnemen der Maan wel eens derzelver wassen en breken. Dus, vs. 254:

¹⁾ Doch hij is zich zelven te dezen niet zoo gelijk, dat hij dit woord ook niet van iets anders bezigt. Fol. 5^b. zegt hij: »Wanneer die maen ontfact huer licht van der sonnen, eer sij dan weder can ghecomen tot hueren loop — — gaet sij in die twaelf teyken — — dan is die sonne alsoe vele voerghegaen, dat die mane volghen moet — — en̄ die navolghinghe heyt een vergauc der manen.»

*Quansijs si heuet .xx. daghe an
Soe is si int breken dan.*

En vs. 284:

*Die maen ten vijftienden daghe
Gaet si breken alle slaghe.*

Gelijk hij ook van den ring om de Maan, vs. 951 en 955, wanneer die afneemt en gaat verdwijnen, hetzelfde Ww. *breken* bezigt (*als men [ne] breken siet — dat hi breken begint en als hi breket*). Doorgaans echter gebruiken — niet hij alleen, of Br. THOMAS alleen met hem — het Ww. *wanen* voor het tegenovergestelde van het *wassen*, zoo met opzigt op de maan, als ook op andere dingen: maar wij vinden hetzelfde spraakgebruik bij tijdgenooten van hem. In de *Heim. v. M. en Vr.* is het, vs. 730:

*Ghi sult oec weten, ongewaent,
Dat dit saet wast ende waent.*

En dit *wassen* en *wanen* wisselt deze Dichter, acht regels lager, af met *meeren* en *minderen* ¹⁾:

*— — gelijc dat die planeten
Meren, mindren — —
Also meren en wassen — —
Die humoren.*

Even zoo schrijft J. v. MAERLANT (*d. Nat. Bl.*) vs. 1975:

*Sijn (haer L.) smare wast en waent
Metter mane in elke maent.*

(*Smare*, nu *smeer*, is vet, vetrok; vg. ald. vs. 1978 e. v., 1992 enz.) Elders, vs. 1890:

— herscept, wast en waent.

Vs. 9975:

Wast karpers hersine ende waent.

Vs. 16188:

*Metter maen, in elke maent,
Wast sine cracht ende waent.*

¹⁾ Vg. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 216, 218.

En ook hij wisselt het *wanen* af met *minderen* en *breken* ¹⁾. Dus is het vs. 9808, 9, 14, aangaande de *Coclea* of zeeslek:

*Ghesont visch ist al onghewaent,
En wast en mindert in elke maent,
Als die maen wast en brect.
In (l. En) allen vischen, als men sprect,
Die in scellen ligghen, als musselen doen,
Die sijn best vele int saisoen,
Emmer int wassen uā der maen,
Dan int breken, doet men te verstaen;
Want si dien (dijen) ende duinen (var. dinnen)
Vele nader mane scine.*

Vs. 256. Voor *gebreecter*, d. i. *ontbreekt er*, geeft de Var. bij L. *gheberste* (l. *gheberster*) en bij U. *ghebarster*. De zin is dezelfde. *Breken* (*gebrecken*) is bij den *Teuthonista*, *deficere*. Zoo is 't, o. a. in de *Brab. Yeest*. B. VI. vs. 3473:

*— die twee selen, sonder breken,
Daer af sentencie mogen uitspreken.*

Breke (*gebrek*) dat o. a. bij J. v. MAERLANT, *der Nat. Bl.*, vs. 6283 voorkomt:

*Also dicke als hi heuet breke
Also dicke — —
Faelgiert hi — —*

en *berste* (*barst*, *borst*) duiden dezelfde (onvoldane) behoefte aan ²⁾. Als J. v. MAERLANT (*d. N. Bl.* vs. 3837) zegt:

¹⁾ Omtrent zoo als v. MAERLANT in de *Heim. d. Heim.*, vs. 1098, van de *zee* in den zomertijd zegt:

Die zee laet haer hoghe breken.

Waarover vg. A. DE JAGER, *Nalezingen op LULOFS Handboek*, bl. 21.

²⁾ *Gebreken* schijnt wel in gemeener gebruik te zijn geweest. Althans in de *Heim. v. M. en Vr.* komt *gebreken*, voor *ontbreken*, *deficere*, *desiderari* dikwerf voor, b. v. vs. 843, 1166, 1455, 1723, 1726, 1727, 1950 enz.; doch *gebersten* niet eens.

Eñ (of liever naar het *Leydeche*, zoowel als naar het *Berlijnsche* Handschrift, door den Heer JONCKBLOET afgeschreven, die mij ter vergelijking met H. en L. zijn Afschrift vriendelijk verstrekt heeft; *Dit*)

*Dit spreict Solinus, dat waterbreke
In affriken es sekerleke,*

dan heldert hij, als ware het, zelf op, wat hij gezegd had, vs. 3723:

*Dit dier (Orix) vintmen in affrike,
Int lant dat getulia heet;
Dats tlant daer men gheen water en weet.
Ende omdatter in es waters barste
Smoert het van eweliken darste.*

En vs. 3729:

*Die dieuen — —
— vinden bi deser beeste,
Eene remedie alre meeste,
(Omdat daer es waters barste)
Jeghen die pine van den darste.*

Behoeftē aan verkwikking door nachtrust wordt door slapensborst uitgedrukt in HEYNRIC VAN HOLLANT's Dichtstuk *Van de Cracht der Mane*, vs. 70:

*Die sieke — —
Si doghen hitte en groten dorst,
En hebben slapens groten borst.*

Eene andere behoefte dreef TROPHILUS (uitgeg. door FR. B. Gent 1836) naar den Jood, dien hij, naar vs. 446 (bl. 13) zeide:

*— — Ic hebbe berste
Van selken rade, als men mi seghet,
Die aen u allene legket.*

Van dit *Berst* komt nu het Ww. *Bersten* of *Gebersten*, dat gevolglijk hetzelfde beteekent als *breken* (vg. CLIGNETT,

Bijdr. bl. 398 en DE KLERK *Brab. Yeest.* in 't Reg.), *gebreken* of *ontbreken*. In het *Lev. v. Jez.* (door G. J. MEYER uitgegeven) staat (Cap. 57, bl. 50): »so gheuil dat daer wijn ghebrac. Doe sprac Jhs moeder te hem en seide: ken gheberst wijn.” Hetzelfde had lang te voren Otfried (II. VIII. 22 en 28) dus gezegd:

Brast in thes wines: — en
Thes wines ist in bresta.

Zie SCHILTER, fol. 134. In de *Dietsche Doctrinale* (van JAN DECKERS? uitg. door Dr. JONCKBLOET) komt *berste* (III. 300) en *borst* (II. 509 bij D.), in den zin van *gebrek* voor, zoo wel als *breke*, op zes pl., — bij welke de Uitgever nog twee uit den *Leken Spieghel* aanhaalt, en waarbij, o. a. nog twee uit J. VAN HEELU'S *Sl. v. W.* en drie uit J. DE KLERK'S *Brab. Y.* konden gevoegd zijn, gelijk ook in 't *Lev. v. Jez.* wordt gezegd (Cap. 135 bl. 117): »en deghene begonste breke te hebbene”: — en, zoowel als *gebreken* (III. 173), ook *ghebersten* (II. 18), in dezelfde beteekenis van *ontbreken*. Vg. JONCKBLOET'S *Verkl. Woordenlijst*, bl. 332 e. v. en 342. KILIAEN, door dezen aangevoerd, en door L. MEYER in zijn *Woordenschat* gevolgd, noemt het w. *berst* voor *gebrek*, oud (vetus), en geeft als Hoogd. op *brest*, *gebrest*. Doch het tweede schijnt, althans sedert een eeuw, geheel onbekend, het eerste alleen in *Bresthaft* en *Bresthaftichheit* te zijn overgebleven. (HEDERICH kent deze wn. niet: EBERS, die ADELUNG en SCHWAN excerpeerde, beide, 't bijv. nw. en abstracte zelfst., WEIDENBACH alleen 't bijv.) De *Teuthonista* schijnt *berst* in 't geheel niet gekend te hebben. Ondertusschen is het genoegzaam zeker, dat ook in het Oud-Nederduitsch der Karolingische Psalmen 'tWw. *gebresten* bestaan heeft; getuige de *Gloss. Lips.* »*Gibrete, desit.*” — Tusschen *breke* (gebrek — en daarvan *breken*, *rumpere* en *rumpi*) en *berst* (*barst*, *borst* — en daarvan *bersten*, *ghebersten*,

dissilire, rumpi) is veel overeenkomst. Waar een *berst* (of *scheur*) in glas, porcelein enz. ontstaat, is het *breken* aanvankelijk daar, en het laatste heeft geene plaats zonder het eerste. Geen wonder dan, dat 't Ang.-Sax. *berst* en *bersting* voor *ruina* gebruikt is; *gebrosten wesen* bij Notker, voor *deficere*, *ungebrosten* voor *non deficiens*; *bruzzi* voor *debilitas* bij Otfrid, voorkomt. *Der Borst* is in 't HD. ook nog zoo wel *ein Bruch*, als *ein Riss* (EBERS). Of *Brust* HD. en *Borst* ND. daarom *pectus* uitdrukt, *quod in medio ruptum est*, gelijk WACHTER, fol. 1551, zegt, zal ik in 't midden laten. Meer komt hier in aanmerking, wat hij er bijvoegt, dat namelijk *Borst* in 't Wallisch (Cambrisch), even als ons *breuk*, in het bijzonder die soort van *scheur* beteekent, welke *hernia* heet, (*ruptura, per quam intestina in scrotum descendant*). Indien — niet *Riç* maar *Bhaerç*, Skr. — het oorspronkelijk grondwoord is, laat zich, en *bersten*, en *breken* (metathetisch *bresten* en *berken*) daaruit niet moeilijk afleiden. Doch op dat veld mag ik mij niet begeven. Met TEN KATE, BILDERDIJK, TERWEN, enz. vergelijke men F. G. EICHHOFF, *Parallèle des langues de l'Europe et de l'Inde*, p. 342.

Vs. 277. *Drenten* (of *drinten*). Overstaande tegen *pren-ten* (of *printen*), dat in het volgende vers voorkomt, en *nederdrukken* beteekent (zie G. V. D. SCHUREN, die het door *premere* vertaalt, en KILIAEN, die het aan het *Vlaamsch* taaleigen toekent), moet *drenten* zoo veel zijn als *zwellen*, *opzwellen*, *oploopen*. En dat beteekent het ook, niet alleen hier bij onzen S., maar ook bij den onbekenden opsteller van het *Boec der Medicinen* (Utr. HS.), waarin het meermalen voorkomt. Dus fol. 12^a: »*Nem Comine — — en daerof maeo een plaester; dat verdrijft — — die drintinghe van den tantsweer.*» Fol. 11^b: heette dit: »*si heeft kracht, zwellen tontbijnden.*» Fol. 42^a. »*Electuari van succo rosarum dat is goet teghen opghelopen lede van hetten: dat ouel doet die lede bi tiden drinten en oploopen.*» Het *oploopen* ver-

klaart het *drinten*. Even nu als *drinken* geeft *dronk*, *gedronken*, zoo geeft dezelfde Schrijver ook, als verled. deelw. van *drinten*, *gedronten*. Dus fol. 43^a: »*Item die plaester verdrijft die steecten wter leynden — — en̄ sijn si oec ghedronten van couden sakē.*» Ald.: »*Dit plaester ghelegket omtrent den nauel — — verdrijft die steecte wt der moeder, en̄ is si ghedronten van couden sakē.*» Fol. 46^b: »*Item is dat kint erghent ghedronten, nem den top overste van de vlieder en̄ ziedt in wine, en̄ daerin al heet bewijnde dat kijnt alle sijn lijf, of daert ghedronten is.*» En van dit Ww. komt nu, bij hem, het verbale w. *drintinghe* af. Fol. 44^b: »*Dese salve sacht teruært artrike in handen en̄ voeten: — en̄ alle drintinghe verdrijft si, en̄ si helpt machtelike tot alle zericheden van drintinghe.*» KILLAEN, die, naar VAN HASSELT's aantekening, dit van PLANTIJN had, verklaart *drenten* door *turgere*, en wederom *drinten* desgelijks door *turgere*, *tumere*, *tumescere*; noemende het oud (*vetus*) en Vlaamsch. Gelijk hij ook *oud* noemt *drintigh*, dat hij door *turgidus* overzet. Hem volgt wederom L. MEYER. Bij G. V. D. SCHUEREN (in den *Teuthonista*) komt noch het eene noch het andere voor. In andere Woordenboeken die ik kon raadplegen, zoo Hoog- als Nederduitschen, even weinig. Zelfs niet in de *Woordenlijst* van de *Maatschappij d. Ned. Letterk.* 't Schijnt echter, dat onzen NILDERDIJK het woord *drinte* ergens moet zijn voorgekomen; daar hij het, in de beteekenis van *swelling*, als vrouwelijk van geslacht, opgeeft (*Verkl. Geslachtl.* 3° uitg. I. 164). Hij acht het van *rinnen* af te komen; *rinte*, met voorvoeging van de zachte *d*, gelijk *trant* met die der harde *t*. Zoo zou dan het frequentativum *drentelen* wel niet behoeven geacht te worden een verloop te zijn van *trantelen* (of *trantselen* naar HUYDECOPER, *Pr.* II. 469), zoo als veelal schijnt gedacht te worden; ook — behalve door HUYDECOPER — door J. TIDEMAN, in eene aantek. op de *Gedichten van S. v. Beaumont*, XX. 19. (*Biblioth. van*

Nederl. Dichters, I. 58 e. v.), en misschien mede door A. DE JAGER, *Verh. ov. de Woon. van herhaling en during*, bl. 13. Beide deze Taalgeleerden herinneren ons echter ook, dat *drenten*, in de beteekenis van *langzaam op en neder treden*, bij BREDEMO voorkomt. Zoo doet ook M. DE VRIES, op den *Warenar* van HOOFT, bl. 160 e. v. In de HSS. L. en Br. wordt door onzen Schrijver, vs. 1746, gezegd van de wasem in het deeg:

— *emmer gatet in toe mee*.

Ende dreht so dat breikt ontwee.

Voor dit *drent* heeft H. *drenct* (d. i. *dringt*) en U. zelfs *dringhet*. Ik ontken niet, dat het *dringen* hier wel in een goeden zin verklaard kan worden: maar natuurlijker is toch de gedachte, dat het deeg, waar de wasem, die door 't vuur in den oven wordt uitgezet, niet uit kan komen, hoe langer zoo meer *opzwelt*, tot dat het eindelijk splijt en aan stukken breekt. Men maakt er daarom, zegt de Schrijver, eerst gaatjes in, eer men het in den oven legt, want

Anders so sout werpen grote cloven.

Maar — hoe komt nu *drenten* — indien dat, als *tranten*, *langzaam op en neder treden* is — aan de beteekenis van *zwellen*, *opzwellen*?..... (In 't voorbijgaan zij nog opgemerkt, dat iemand (en, zoo mijn geheugen mij niet bedriegt, WACHTER) *drentelen* geheel anders, en wel zoo opvat, als of het een verloop ware van *dentelen*, dat dan met het Fransche *dandiner* zou te vergelijken zijn, en zoo veel beteekenen als *beuzelen*, *nugari*. Anders wordt *drentelen* door *lambiner*, *niveller*, *vétiller*, *lanternen* overgezet. *Se dandiner* wordt door F. HALMA vertaald: *drentelen*, maar verklaard: *se balancer comme un sot dans une chaise*. Is dat dan *drentelen*? Onnoozele, wiegende en verlegenheid of dwaasheid verradende, bewegingen maken, is dat dan *drentelen*? Dan zou, bij slot, *dikwerf*,

of *bij herhaling drenten* (— oploopen, dus op en neder gaan —) nog wel eigenaardig zoo genoemd kunnen zijn. Doch...)

Vs. 294. *Stade*. Hier buiten twijfel hetzelfde als *stede*, dat andere H88. hebben, en dus zoo veel als *plaats*. De Schrijver zal van de Planeten in die orde handelen, welke hunne betrekkelijke standplaats — afstand van de Aarde — zal medebrengen. Is die zelfde beteekenis nu ook aan te wenden op vs. 1333, waar gezegd wordt van de voorbestemming van een kind tot eenig ongeluk of ondeugd — hier bepaald tot dieverij —:

— — *aldus est te verstane,
Dattet eer der dieften trect ane,
Indien dat het hadde stade,
Dant tot andere dinghen dade?*

Is zij het ook op die bij J. DE KLERK, *Brab. Y. I. vs. 192*:

*Alsoe als gijt hierna selt al
Horen, daert stade hebben sal.*

B. V. vs. 439:

— — *die gemaente vander stat
Van Brusele, die doen te waren
Overmoedich ende pijlic waren,
Daer si saghen hare stade.*

B. VI. 4215:

*Ende van Antwerpen die stede
Meinde hijs te danken, saghe hi stade
Der viantscap — —*

(zag hij er kans toe). Zoo ook bij J. V. MAERLANT (*d. Nat. Bl. vs. 1231*), waar hij van de kemels zegt, dat zij wel vier dagen zonder drinken zijn kunnen, maar

— — *als si ten water hebben den ganc,
Drincsijs so vele, hebben sijs stade,
Datsi verhalen hare scade.*

(waar het Ww. *verhalen*, in *die*, nu nog in 't gemeene leven gebruikelijke, beteekenis van *inhalen*, *vergoeden*, misschien opmerking verdient). En vs. 1241:

— — *dat die kemel lange*
Ghedinct der slage in sinen bedwoange,
Eñ vaert, als dies niene acht mede:
Maer als hi vint stade eñ stede,
So wreect hi dat hi es gheslegghen.

(waar *varen* hetzelfde is met *zich houden*, *aanstellen*, *gedragen*, *handelen*. Vg. m. DE VRIES, *Fragmenten van Barlaâm en Josaphat*, 1° Fragm. vs. 62 (in A. DE JAGER'S *Taalk. Mag.* D. IV. bl. 54.) Voeg er bij *Heimelyk. v. M. en Fr.* vs. 220:

— *mocht an die planeten gaen,*
Sone mocht niemen wederstaen,
Sinen wille doen no den karen,
Hine soude altoes darna varen.

(d. i., naar dien wil handelen). Eng. *to fare*. Van daar *voere* voor *handelwijze* (zie DE VRIES, t. a. pl.). J. V. MAERLANT, t. a. pl. vs. 698:

Een dier hetet gentilia,
Die die vpperste kaken roeren:
Eñ dats maniere van vremder voeren.)

Is dan (om na dezen uitstap tot het onderwerp terug te keeren) op de aangehaalde pll. *stade* door *plaats* terug te geven? Mij dunkt, ja, wanneer slechts *plaats* verstaan wordt, gelijk in sommige constructies, het Latijnsche *locus* (*locus narrandi* bij TERENTIUS, *locus faciendae medicinae* bij CICERO) en het Fransche *lieu* (*cela me donne lieu de croire* en derg.) Het verschilt dan niet veel van goede *gelegenheid*, begunstigende omstandigheden, vrijen tijd, gelijk MEYER zoo teregt en met beroep op KILIAEN, en toch twijfelende (bl. 374), Cap. 205, bl. 199, de woorden verklaart: »*Eñ van diren uren so sochte hi stade dat hine leveren mochte*»

(Gr. *σὺναιϑλῶν*). *Indien het stade had*, zal dan ongeveer hetzelfde zijn met

— *als mens hewet moete*,

welke zegswijze J. V. MAERLANT gebruikt in de *Heimelijkh. d. Heim.* vs. 1216. En wie nu zulke *stade* of *moete* heeft, die doet, meen ik, gelijk de Castor (Bever), van wien dezelfde Dichter (in *d. Nat. Bl.* vs. 1502) zegt:

Up dachterste voeten es hi geseten,

Eñ hout voren in die voete

Sine spise met goeder moete.

Met goeder moete te *hooren*, komt voor vs. 9248. Zoo kan men dan ook, volgens den Schrijver der *Heim. v. M. en Vr.*, die vs. 1968, tegen zekere ongesteldheid, den raad geeft om hertschoorn tot poeder te stampen (pulveren) en

— — *met den sade*

Van der netelen, met goeder stade,

in te geven, volgens vs. 553 :

— — *oueral*

In den lichame, groet ende smal,

Daert moru ende suptijl es,

Ende in al de vingre — —

Ende oec mede, met goeder moeten,

Alle die teen vanden voeten,

— —

Daers te doene es, brande maken.

En, naar vs. 1734, is het tegen zeker ongemak best,

Dat men in die hands eñ in die voete

Een lettel crauwe met goeder moete.

Tegen een ander, naar vs. 2152 :

Dat men

— *met den clawpen van perts voeten*

— — *beroect* met goeder moeten.

In dienzelfden zin dan, waarin dat: *indien dat het hadde stade of hadden sijs stade*, en *als mens heuet moete*, zal dan ook wel op te vatten zijn, wat in 't Bruss. HS. (aangeh. in de *Inleid.* bl. 19) dus wordt uitgedrukt: Of (d. i. zoo) gij iemand in onmiddellijk levensgevaar ziet,

Ende oft u sies tijt ende stat,

Doe hem laten der mediane.

En van hier tot de beteekenis der zegswijze: *iets met staden* of *met goeder staden* te doen, welke M. DE VRIES, t. a. pl. bl. 58 e. v. heeft aanbevolen, en JONCKBLOET in de *Verkl. Woordenl.* op de *Dietsche Doctrin.* bl. 365 overgenomen ¹⁾, is de overgang natuurlijk en gemakkelijk aan te wijzen. Ook tot die van *hulp* en *bijstand*, van goeden *dienst*, van *voordeel* enz., welke door A. DE JAGER, ald. bl. 59—62 bewezen worden. Beider Taalkenners redenering mag welligt (mede tot onderlinge meerdere toenadering) uit het zoo even aangemerkte eenige wijziging ontleenen. Laatstgenoemde haalt nog mijne Aant. op de *Heim.* bl. 275 aan: en men doe, ter bevestiging van het aldaar gezegde, omtrent de beteekenis van *gestadig*, als, o. a. *ingetogenheid* uitdrukken, er de plaats bij onzen S. vs. 1009 toe, waar hij van de *Maagd*, 't beeld van den zomertijd of de Oogstmaand zegt, dat zij is

Vul van gestadicheden,

En oec van ripen seden.

Bestendigheid, immers eenparigheid, maar dan ook verder bedaardheid, bedachtzaamheid, stemmigheid en derg.,

¹⁾ De spreken: »Met stade wordt men salighst rijke; met stade gaet men oock verre; die met stade vult sijn darm — — leeft gezond" (*Oude Nederl. Spreuken*, met taalk. aantt. uitgeg. door G. J. MEYER, bl. 71 e. vv.) komen nu dier verklaring ook nog zeer te stade. Zoo ook het: goeder stade *onder water gaen* van den Otter (*d. N. Bl.* vs. 3284). Duidelijk is de meening der pl. in het VIe B. der *Brab. Y.*, vs. 1279:

— — *wat dat die wise spraken,*

Oheen onderwijs en dade daer stade ('t baatte niet).

ja zelfs getrouwheid, schijnt daarin te liggen opgesloten. Van Wencelijn zegt de Schrijver van 't VIe B. der *Brab. F.*, vs. 7470:

*Sijn suet gelaet, sijn scoen maniere,
Stedich in wesen, hoefsch, goeder tiere,
Milde, oetmoedich ende niet fel.*

Vg. *Limborch* (zoo even uitgegeven door Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH) II B. vs. 552 en 607. III. 552. — alsmede III. 444 en 446. — en vs. 212, 1339, en in de Var. bl. 48, r. 4 en 7. Zie ook de *Woordenl.* van JONCKBLOET op *Beatrijs* (vs. 54: *liede, soe* gestade, dat zij lief en leed met elkander deelen, en vs. 341: *die suverlike, daer hi ghestade minne toe droech*) bl. 70. En het zal dan, hoop ik, wel niet waar zijn, wat een oud onbekend Dichter, in een, dezer dagen door J. F. WILLEMS in 't *Belg. Mus.*, X. (1846) bl. 118-120, medegedeeld Gedicht (»Van dingen die selden gheschien», *de raro contingentibus*), in zijn laatste couplet zegt:

Suver maeghde, gestade wiven,

— — —

Niet si en moghen wel gheschien:

Maer al te selden sijn si ghesien.

Vs. 358. *Effent*. Met een enkel woord — want de beteekenis en afleiding zijn niet twijfelachtig — zij hier slechts opgemerkt dat *effenen* of *evenen* een dier menigvuldige Ww. is, die, hoewel zelve buiten gebruik geraakt, in zamengestelden overgebleven zijn en dagelijks gebezigd worden. Wien is het *vereffenen* onbekend of vreemd? De onafscheidbare Voorvoegsels *be* en *ver* schijnen inzonderheid zoodanige begunstiging gevonden te hebben, dat men zonder dezelve de woorden niet wilde laten gaan. *Dieden, drieggen, hagen, hoeven*, en vele anderen, willen nu de *be*; *gaderen, slinden*, enz. de *ver* niet meer missen. Bij sommigen verandert het Voorvoegsel den zin, waarin 't eenvoudige thans gebruikt

wordt; zoo als in *dwingen*, *loven*, *mannen*, *sluiten*, *tellen*, *zoenen*. Vg. de *Gemengde Aanmerkingen*, XIII, in G. BRENDER à BRANDIS, *T., D. en L. Mag.* IV. 99. Voeg er de *Taalkund. Mengel.* (van CLIGNETT en STEENWINKEL), bl. 17—19 bij, waar dit van *be* — gelijk ook (bl. 19—21) van *ge* — wordt aangetoond. Het zou de moeite, vertrouw ik, wel beloonen, wanneer dit onderwerp meer opzettelijk behandeld wierd. Ik vrees echter, dat zulk eene uitvoerigheid hier minder gepast zoude zijn. En daarom vergenoeg ik mij met nu alleen omtrent het *Ww. effenen* op te merken, dat naar dezelfde *analogie* (Br. THOMAS, f. 9^b. en elders) het *Ww. gelijken*, in de beteekenis van *gelijk maken*, gevormd is. » *Aldus*,” zegt hij, » *soe werden die nymanen in elcken toeyken ghelijct.*”

Vs. 530. *Vat*. Dat dit hier zoo veel is als *schip*, ziet ieder: [gelijk het Fransche *vaisseau* etymologisch niets anders is dan *Fass*, *Vat. A. D. J.*]. Het woord, trouwens, heeft zulk eene wijdstrekkende beteekenis, dat het alles omvat, wat iets bevat of bevatten kan. (O. a. een *ligchaam* voor een' *mensch* (pars pro toto). Zie LEENDERTZ, in 't *Gloss.* op 't *Sacram. v. Amst.*) Na KILIAEN en TUINMAN heeft dit HUYDECOOPER geleerd (*Pr. v. T. en Dk.* I. 161). Het is derhalve het *geslacht* (genus), voor de *soort* (species) gebruikt. Dit is niets vreemds ¹⁾: in 't woord *schip*, naar deszelfs oorsprong, misschien ook wel op te merken; vg. *schuppe* voor een *winkel*, *schop* enz. J. VAN MAERLANT, of wie anders de Dichter moge zijn der *Disputacie van onser Vrouwen* enz. (naar de aanhaling van J. STEENWINKEL, in de *Aanteek.* op J. v. M. *Sp. hist.* II. 138), benoemt met dit woord den Zaligmaker. Hij zegt:

*Den naecten Jhesus, dat reene vat,
Wiltu niet bekinnen.*

¹⁾ Bij XENOPHON (*Oecon.* VIII. 13 enz.) komt *σνεῦος* ook voor, in de beteekenis van een *schip* (*ναῦς*). En daaruit wordt de spreekwijze *χαλάζειν τὸ σνεῦος*. *Hand.* XXVII. 17 verklaard. *Vid. Intt.*

Is dat slechts: *die reine* (per Synecdochen), of steekt er iets bijzonders in? Moet het misschien aanduiden, dat Hij zoo vele, 't zij volmaaktheden, 't zij genadegaven, bevat? Of is het welligt overgenomen van het *bijbelsch* spraakgebruik, waarin niet geheel zeldzaam is, *vas* (Lat. *vas*), d. i. Gr. *οὐσῶς*, en Hebr. *כֶּלִי*, in de beteekenis van *werktuig* (*instrumentum quo utimur*), van *personen* gebezigd te zien. Vg. 1 Petr. III. 7. 1 Thess. IV. 4¹⁾, Hand. IX. 15, Rom. IX. 22 e. v., Jes. XIII. 5., Gen. XLIX. 5. Of is het eene navolging van Grieken (POLYBIUS vooral) en Latijnen (LUCRETIVS, CICERO, enz.)? Vg. LE MOYNE, SUICERUS, SCHOTT, aangeh. door SCHLEUSNER in *Lex. in N. T. ad v. et Lex. in 70 Intt. et Apocr.* V. 44?

Vs. 560. *Kerf*. Wat dit woord beteekene, is niet twijfelachtig. KILIAEN, WACHTER en anderen vertalen het door *crena*, *incisura*. (Bij den eersten is ook *aerskerf* 't zelfde met *aersgat*, *podex*.) Maar wat *kerf* hier ter plaatse te kennen geve, is minder klaar. Gereedelijk valt het iemand in, door *al erdrike kerf* te verstaan: de Aarde in hare doorsnede (diameter). Maar bij de vorige planeten en bij den volgenden (Saturnus) spreekt de Dichter van de Aarde, niet in hare doorsnede, maar in haren inhoud (*massa*, *moles*) beschouwd. Ook ALFERGANI spreekt, in het verband, van de *moles Terrae*, tegen over de *moles Mercurii* en der overige Planeten; terwijl hij van den diameter gewagende, een geheel ander cijfer opgeeft²⁾. Ik zoude er dan schier toe overgehield hebben, om het w. *kerf* hier t. pl. voor een zinloos stopwoord te houden; tenzij mij door den Heer DE JAGER berigt ware, dat SCHMIDT

¹⁾ Vg. echter hierover T. GATAKERUS, ad Imp. *Antoninum*. L. III. S. 3. p. 69.

²⁾ » — *Corporis sui diametrum visui offert, prout observatum fuit, aequalem diametri solaris parti* — — Jupiter octavae decimae. — — *Ipsarum vero diametrorum quantitates ad Terrae diametrum sese ita habent*: — — *diameter Jovis continet diametros Terrae 4 cum $\frac{1}{2}$.*”

in zijn *Schwäbisch Idioticon*, bl. 311, *kerf* door *Mergelerde* vertaalt. Dit aangenomen, en *Mergelaarde* of *klei* als eene *soort* voor 't geheele *Geslacht* nemende, zal de zin deze zijn: »Jupiter is vijfennegentig maal grooter dan »al de stof (klei, zand, steenen) die 't geheel der Aarde »uitmaakt." Voor als nog meen ik hierin te mogen berusten. Voor het overige, dat *meer*, zoo hier en vroeger, vs. 546, 553, 556, als vs. 562, 565, 569, 582, *grooter* beteekent, is duidelijk genoeg uit vs. 542, 549, 558, waar *groot* staat, en zou des noods ook nog door de overstelling tegen *min* (in *minst*), vs. 567, bewezen worden, hetwelk vs. 572 en 580 met *cleen* verwisseld wordt.

Vs. 606, 884, 897, 899, 933, 938, 944. *Wacheit*, van *wac* (wak), d. i. vochtig (zie *Heim*. bl. 359). Onze Dichter spreekt zoo, 'vs. 877 en 930 van *wac* en *wacke wasem*, vochtigen damp, overstaande tegen *droghe wasem*, vs. 831, 835 of *lucht*, vs. 683, en verwisselt hierbij *wac* met *nat*, vs. 841, 879. *Wacheid*, eigenlijk de *hoedanigheid*, de vochtigheid uitdrukkende, is hier en elders het vocht zelf, dat in de lucht is, of wel een vochtige, natte damp ('t *concretum* voor 't *abstractum*). Waarom dan ook van *vele wacheden* en zoo *menighe wacheid*, vs. 897, 899, kon gesproken worden.

Vs. 608. *Manieren*. Hier ter pl. zeker in de beteekenis van *soorten*. Deze beteekenis, elders gestaafd (*Heim*. bl. 145, 146), is bij J. v. MAERLANT, in zijn werk *d. Nat. Bl.*, de meest gewone. Zoo spreekt hij, vs. 407, van

— — *liede van andre maniere*,

Vs. 450 van een

Volc van ander maniere.

Vs. 495 van

Wijfs van seere scoenre maniere.

Vs. 726 van

Tande van drierhande maniere.

Vs. 1117 van

— enich dier —

Dat es van andre maniere,

dan de *Ana*, en door dit dier, als vreemd en vijand, behandeld: en, om nog dit voorbeeld bij te brengen, hij meldt naar JAKOB VAN VITRI, vs. 1316:

Dat somighe maniere van honden si,

Die morders rukten en̄ dieue.

Zie verder vs. 1321, 1343, 1358, 1424, 1530, 1830 enz. enz. Doch deze beteekenis is geenszins de eenige, waarin hij het woord bezigt. Veelal drukt het bij hem uit de wijze van zijn of doen, b. v. vs. 515, de mannen en vrouwen

Leven wel, na hare maniere

Upt lant en̄ in de riviere.

Vs. 698, 't zijn de Krokodillen,

Die die vpperste kaken roeren:

En̄ dats maniere van vremder voeren.

Vs. 718:

— alrehande diere

Die plegghen edekens maniere,

Dats die vermalen hare spise, (Lat. ruminantia)

Hebben alsoe (halzen) van langher wise.

Zoo ook vs. 763:

Viere voete gehorende diere

Bouen, dat es hare maniere,

Sone hebben si gheene tande.

En vs. 2052 (aangaande den Olyfant):

Der hys tande, dats hare maniere,

Sijn crom bouen, en̄ der sos recht.

Van daar beteekent het den toestand, de gesteldheid van iemand of iets. Bij v. vs. 756:

Haer en̄ wulle van allen diere

Verwandelt na der landen maniere.

Inzonderheid de *aard* of *geaardheid*. Zoo vs. 1854; de
Cyrugrillis is

— *nossel al ghemeine*
Ende vreselic allen dieren.
So fel es het van manieren.

(In den *Rijmbijbel*, fol. 2^a, gewaagt J. V. MAERLANT ook
van *gheboemte*,

Dat apple draghet na siere manieren.)

Maar vooral wordt het op de *zedes* van menschen en
volken toegepast. Dus (*d. N. Bl.*) vs. 333. De Amazonen
zijn een

Volc van vremder manieren.

Vs. 465:

Ander volc es — —
Die menschen eten — —
Dese uolghen die liede bi sporen
Bider roke, dats hare maniere.

Vs. 876:

Nu hort vort van elken diere
Sine sonderlanghe maniere.

Dikwerf loopen deze beteekenissen zoo zeer in malkanderen, dat het moeilijk wordt dezelve juist en naauwkeurig te onderscheiden en uit een te houden. Ondertusschen twijfel ik, of onze Ouden het woord in dien zin gebruikt hebben, als wij van *goede manieren* (*belles manières*), of van de *manier* (*la mode*) spreken: en de zegswijzen: *'t is geen manier van doen* ('t is onbehoorlijk), *ieder schilder heeft zijne eigene manier* (handeling van 't penseel enz.) waren hun, meen ik, even onbekend als der Franschen *petites manières* (aardigheden) en uitdrukking van gevolgtrekking: *de manière que* (zoodat). Van hen echter zal het woord wel eerst in 't Vlaamsch en daarna ook in 't Hollandsch zijn overgekomen: en zij, zoo wel als de Spanjaarden en Italianen (*manera, maniera*), in navolging van de middeleeuwsche Latinisten (*maneries*),

hun werkwoord *manier* enz. uit het Latijnsche *manus* gevormd hebben. Eigenlijk en oorspronkelijk zal dan *manier* niet anders zijn dan *handeling* (wijze van *handelen*, met de *hand* (*manu*) te werken.) Vg. JO. MARTINIUS in v. *Maneries*. Zie ook nog *BILDERDIJK*, *Geslachtl.* II, 215.

Vs. 612. *Ghepijnt*. Over *Pine* voor *arbeid*, *ligchaams-smart*, *moeite*, gelijk mede over 't Ww. *pinen* enz., zie *Heim.* bl. 312—316, en het aangemerkte boven bij vs. 28. Zoo komt het geheel overeen met *πόνος* en *πενεῖν*. Hier ter plaatse heeft het woord *ghepijnt* eene meer bepaalde beteekenis; die van door eene zware *plage* of volksramp aangetast, naar het gewone gevoelen, gekastijd, *gestraft* te worden. De plagen worden vervolgens uitdrukkelijk opgenoemd. 't Zijn de *λοιμός*, *λιμός* en *πόλεμος*: en onwillekeurig komen ons daarbij de geschiedenis van David, 1 Chron. XXI. 10 en volg., de verwoesting van Jeruzalem onder Titus, de belegering van Leyden ten j. 1574, en soortgelijken in de gedachten. Daarmede (of, gelijk onze S. zich uitdrukt, *daarvan*) *gepijnd* te worden, is dan wel zoo veel als *gekweld*, *benauwd* te worden. In gelijken zin als dit nu van algemeene *landsplagen* gebezigd wordt, komt het ook voor van de *kwelling* en *moeilijkheden* welke *bijzondere* personen (*individu's*) treffen. Zoo drukt de Schrijver der *Heim. v. M. en Vr.* vs. 1024, dat de vrouwen meer te lijden hebben dan de mannen, aldus uit:

*Want die vrouwen cranker zijn
Van naturen, alst [es] anscijn,
Dan de mannen, in vele dingen,
Ende gepijnt worden sonderlinge
In dragene ende in arbeide.
Hier af comt hen siecheide, enz.*

Wel is waar, dat daarbij smartelijke gewaarwording, die wij nu doorgaans *pijn* noemen, mede ingesloten is, doch

de Schrijver wil zeker daarvan alleen niet verstaan worden. Vrouwen zijn zwakker (*cranker*), zegt hij, en moeten gedurende den staat van zwangerheid en den arbeid (in *partus doloribus*) meer uitstaan, dat haar — ziekte veroorzaakt. Hij denkt derhalve daarbij aan zoo vele andere ongemakken, vermoeyenissen, *mal-aise* — (*dingsigheid* noemt men het wel eens) — en wat niet al meer, waaraan de sexe in dien belangwekkenden toestand onderhevig is. Ondertusschen laat zich ook hier het eene van het andere niet gemakkelijk op het stiptste onder- en af-scheiden. Dezelfde Schrijver, waarschijnlijk tijdgenoot van onzen Dichter, bezigt *pijn* en *pijnen* meermalen, en zulks in verschillende beteekenissen, zelfs als in éénen adem; b. v. vs. 1079 e. v.

— *die nature,*

Alsi te swert [l. suer, zwaar] *es* —

Van den quaden humoren, —

So pint si hare, te veriagens dat,

Ende hare pine te minderne, —

Dit doet van den humoren douertulliche,

Dier te vele es. —

Zij *pijnt* zich, spant zich in, werkt, arbeidt, om de haar *pijnende*, kwellende, ziekte dreigende, overtollige vochten, door allerlei ontlasting, kwijt te raken. Die eerste beteekenis van pogen, moeite doen, komt b. v. vs. 502, 511 en 520 voor:

Comt die siecheit van bloede nv,

Dat es soete ¹⁾ ende warm nv,

Dat sal men met droger medicinen

Ende met couder, curen [cureren] *pinen.*

en: — — *hier toe sal men pinen*

— — *te curerne.*

¹⁾ [L. *sochte* of *vuchte*.]

en: *Coemt van fleumen — —*

— —
Die cout es ende versch —
Dese sal men met warme medicinen
Ende met verscher, cureren pinen.

Zoo ook vs. 1056:

— *der wiue cranker*¹⁾ —
En mach niet dogen so grote pine,
Dat si ouertullich humoren
Met sweten mach wt doen scoren.

Zij zijn te zwak voor zulk eene afmattende poging. —
 Doch van ligchaamsmart bezigt de S. het w., b. v. vs. 636:

— — *daer men in scine*
Onder wilen af heuet pine.

en vs. 818:

Daer af die vrouwen stillekine
Dicke dogen grote pine.

Doch genoeg, zoo niet reeds te veel, hiervan.

Vs. 618. *Manslacht*. Hier eene buitengewone sterfte, door bloedigen krijg veroorzaakt. Elders vind ik het in *soortgelijke*, maar niet *dezelfde* beteekenis. In 't *Prieel van Troje*, vs. 771 (PH. BLOMMAERT, *Oud-Flaemsche Gedichten*, D. I. bl. 9^b) zegt een ongelukkig minnaar:

— *si wille dat ic ghenese,*
Dat doet andre dinc dan dese,
Dat si manslacht vrucht te sine;
Soe waric quite meneger pine,
Menech vernoy ende aerbeide groet,
Ochte mi de minne sloeghe doet.

In de *Heim. v. M. en Vr.*, vs. 320, is het:

¹⁾ L. *cranke*, d. i. *krankte*, krank(zwak)heid.

Die gene — —
Die dogen hebben bruun binnen ,
Ende met gelu rayen — —
Die gene heuet manslacht gedaen.

Vs. 645. *Naueghers*. Var. L. *nauegars* en U. *nauegaers*: doch bij Br. *eggers*. Over dit woord heeft na (en tegen) BILDERDIJK, met naauwkeurigheid gehandeld M. DE VRIES, op HOOFD'S *Warenar*, bl. 90 en volgg. Hij leidt het af van *nase* of *nave* en *gar*, d. i. een scherpgepunt ijzer. Dus is volgens hem *Naveger* ouder en oorspronkelijker dan *aveger*, *avegher* en *egger*. Zeer komt hem daarbij te stade, wat hij even te voren van de woorden *adder* en *nikker* gezegd had. Zekerlijk zal niemand tegen hem het pleit voor eene der beide, door hem vermelde en afgekeurde, afleidingen van BILDERDIJK willen opnemen. Maar, of het afdalen der nazaalletter (n) van woorden, bij welke dezelve oorspronkelijk behoort, wel zoo gemeenzaam zij, als het voorvoegen, waar die eigenlijk *niet* behoort, komt mij, onder verbetering, zeer twijfelachtig voor. Van het laatste zijn *zeer vele* bewijzen te geven ¹⁾; van het eerste, zoo veel ik weet, geene anderen, dan de twee zoo even genoemden. En van deze zelfs is de eene

¹⁾ Vg. *Heim*. bl. 377—379, en de voorbeelden en Schrijvers, aldaar aangehaald (HUYDECOPER, BILDERDIJK, HOFFMANN, GRIMM, SCHNELLER). Van 't w. *Nokernote*, aldaar vermeld, zijn mij later nog twee voorbeelden voorgekomen. Het eene in J. VAN MARBLANT'S werk, d. IV. Bl. vs. 1379:

Vander nokernote hi seghet ,
Dat die boom te scaden plaghet
Cruden en boemen mede ,
Die wassen bi sirs stede.

Het andere in de *Heim*. v. M. en Vr. vs. 1550:

— — *nemt de score*
Van der nokernote , — —
Ende maecter af pullum.

nog aan *contestatie* onderhevig, de andere waarschijnlijk geen woord van Germaansche afkomst. Is het ook niet eenigzins vreemd, dat de Engelschen bij hun *auger*, zoo wel de *n* van *nafogar*, als de Nederlanders die van *navegaer*, zouden hebben afgeworpen. Doch dit zij, voor als nog, tot dat meer voorbeelden zulk eener afkapping gevonden of bijgebracht worden, in het midden gelaten. *Gar* zal wel teregt van een *scherp*, (ook van een tot boren geschikt) *ijzer* verklaard zijn. *Aelgeer* wordt met *aelscheer* en *aelsperre*, bij KILIAEN, als synonym zamen-gevoegd. En *naaf* of *nave* — zoowel als *aaf* en *ave* (dat HOOGSTRATEN EN HALMA opgeven) — is wel het *meditullium* (zoo als de *Tenthonista* 't vertolkt), de *modiolus rotae*, waarin de spaken als zamenkomen en de as doorgaat (*le moyeu* of *le trou du moyeu de la roue, par où entre l'essieu*). Het geheele woord is dan zekerlijk zoo veel als een *boor*, en wel een *grootte*, een *zwickboor*: gelijk *PLANTIJN* (*Schat d. Nederd. Spr.*) de zegswijze gebruikt: *metten egger booren* (bij A. KLUIT op HOOGSTRATEN's *Naaml.* bl. 129). Bij deze gelegenheid moge — ter wederlegging van KILIAEN, die bij *Nave* zegt: *j. velghe*, bl. 412, en ter teregtwijzing van iemand, die met KLUIT, t. a. pl. bl. 355, zou denken, dat »*nave* — het middenste van een rad, waarin de spaken staan — ook *de velg* genoemd" wordt — niet slechts verwezen worden naar BILDERDIJK, *Geslacht.* II. 271 en vooral III. 189, maar aangehaald, wat Br. THOMAS zegt f. 14^a en 15^a: » — — *seuen vlieghe, die wederstaen enen »rade dat omgaet. — — Die nederste vlieghe die cruupt »int midden des rads, als in den naeue, gaet eer om, dan »die ander vlieghe, die cruupt bouen huer int legheste »vander speke. — — Die seuende vlieghe, die int alre »hogheste van den rade cruupt, als aen die velghe, die »en can niet, ouermids hueren widen wech, gelyc omgaen »hueren passe mitter sester vlieghe, die legher cruupt.*" Hier wordt blijkbaar, niet alleen de *nave*, als 't binnenste

van 't rad, onderscheiden van de *speken*, waar langs vlieg 2 tot 6 kruipen, maar inzonderheid ook tegen de *velge*, als 't *allerhoogste* (van de naaf 't verst af zijnde), waar de zevende loopt, overgesteld. Voeg hier ook nog bij f. 16^b: »*Alsoe, als die velghe vanden rade enen wideren omganc dan die asse heeft, hebben alle die sterren des firmaments enen wideren loop dan die ander planeten, die onder 't firmament kûeren ganc hebben.*» 't Firmament is hier de *velge* van 't rad, welks midden de *asse* is (natuurlijk met de *naaf*, waarin zij steekt), en *onder* welke *velge* (als aan *naaf* en *speken*) zich de planeten bevinden.

Vs. 676. *Callen*. Het *schijnt* wel, dat onze S. dit Ww. alhier niet in een goeden, maar omtrent in dien zin gebruikt, als waarin het thans in zwang is. Wanneer hij vs. 1323 zegt:

*Waert alse die lude callen
So moest emmer so gevallen,*

toont hij duidelijk, met *de lude* het niet eens te zijn. Hier ter plaatse evenwel is dit, hoezeer waarschijnlijk, vermits hij het weder met *de lude* te doen heeft, toeh niet even zeker. Want niet alleen verwisselt hij dit *kallen* met *zeggen*, vs. 714, *Daer* — van die *elammen*, die *ons dinct*, dat *schinen* en *schieten*, —

Daer seghet men of vele dinghe;

maar hij gebruikt het *kallen* en *verkallen* elders zoo, dat hij het ook *sich selven* toeschrijft, en gevolgelijk wel niet van praatjes maken en ijdel geklap verstaan wil hebben. Zoo zegt hij vs. 989:

*Nu hebbic u al vercallet
Al dat in die lucht ghevallet.*

En zoo doet ook J. V. MAERLANT, *d. Nat. Bl.* vs. 1278:

Nv heb ic van den kemele gecallet;

die zelfs, zoo het schijnt, met toestemming, aldaar vs.

1449, van de *libbe* des Castors (Bever) sprekende, en van het nut, dat het *dragen* er van aanbrengt, deze reden opgeeft:

*Want het gheneset, als men ons callet,
Theuel, daer men of vallet.*

Verg. *Heimelykh.* bl. 457, en de aldaar aangehaalde Schrijvers.

Vs. 677. *Walme* ('t Meerv. van *walm*, in andere tongvallen *Qualm*, in 't Ang.-Sax. *wylm*). Thans beteekent het — of *dakstroof* (dakriet, Fr. *chaume*, Eng. *thatch*, — of, en dit meer algemeen, *damp*, fijne rook, en wel eigenlijkt *waterdamp*, vochtige damp, wasem, *stoom*. *Walm*, zamenge trokken uit *wallēm*, is haarblijkelijk *walling* (vg. BILDERDIJK's *Verh. over de Gesl. d. Naamw.*, § 85. bl. 97—99). Wat *wallen* zij, is elders aangewezen (*Heim.* bl. 436, 437); t. w. *opborrelen*, inzonderheid door *koking*. Onze S. bezigt *wallen* in deze en in eene daar-aan grenzende beteekenis, vs. 1073 en 1075:

*Ghelike dattet water wallet
Ouer tfier, also gheuallet,
Dat smenschen bloet wallet dan
Van hitten die hem comen an.*

welke plaats STEENWINKEL (kennelijk naar het, nu Haag-sche, Afschrift (M.) van het Utrechtsche HS.) reeds aangevoerd heeft in de Aanteek. op J. v. MAERLANT's *Sp. hist.* I. 82. Dezelfde beteekenis heeft het Ww. ook bij dezen Dichter, in *d. Nat. Bl.* vs. 3672, waar hij van den Onager verhaalt:

*Jaghense die honde, — —
So scepsi water in nusesegaten,
En makent dan heet v'maten,
— —
Als oft ouer tfier wallende stonde.*

Vg. WACHTER's *Glossar*. fol. 1220 e. v. Zoo is dan *wallen*, *koken* en *sieden* wel niet *gelijkluidend*, maar toch van dezelfde beteekenis: en eveneens is het met *damp*, *wasem* (vs. 736, 738, 743 enz.) en *walm* gelegen. Van dit laatste echter *schijnt* BILDERDIJK naar waarheid te zeggen (*Geslachtl.* III. 238), dat »het oudtijds ook voor *fakkel* »gebezigd wierd." Ten minste geeft dit hier ter pl., waar van luchtkaarsen de rede is, een goeden zin. Het zou echter te wenschen zijn, dat er meer voorbeelden van ontmoet wierden (want ik *gis*, dat B. bijzonderlijk, zoo niet alleen, op deze pl. van onzen S. — dien hij zeer opzettelijk beoefend had — zijne uitspraak gebouwd heeft).

Vs. 725, 726 (verg. vs. 799—801). Met deze verzen komt zeer overeen (en 't kan tot derzelver opheldering dienen), wat in de *Reis van Sint Brandaen* (PR. BLOMMAERTS *Oud-Vlaemsche Gedichten*, II. bl. 5, vs. 200) gezegd wordt van — *den Viant*, t. w.

Hi pijnt hem nacht ende dach,
Hoe hi den mensche bedrieghen mach.

Zich pijn en *peinsen*, *overlistigen* en *bedriegen* helderen elkander wederkeerig op. Is de bijna volkomene gelijkluidendheid geheel toevallig te noemen? Zoo neen, waaruit te verklaren?

Vs. 730. *Vaen*. Nu *vangen*. Is het daaruit zamengetrokken, of is *vaen* (*va-en*) het oorspronkelijke, en *vangen* daaruit, bij verlenging of uitzetting, afgeleid? Het eerste meende ik vroeger; door meer dan eene analogie daartoe geleid: het andere thans. In het Gothische *fahan*, Oudd. *fahan* en HD. *fahen* wordt noch de *n*, noch veel min de *ng* gevonden. De laatste mist het Deensch ook nu nog. Op 't Ang.-Sax. zou ik minder durven bouwen, vernits daarin beide vormen voorkomen, *foan* en *fangan*, en de laatste in oud en nieuw Engelsch is overge-

gaan. Onze Ouden, de tijdgenooten of zelfs voorgangers van onzen S., gebruikten, gelijk deze hier ter pl. en ook elders, het eenvoudigere. Meestal, het is waar, aan het eind der regels, tot gemak voor het rijm; zoo als ook hier waarschijnlijk het geval is. Dus b. v. vs. 970:

Met donkeren adren sijn bevaen (d. i. bezet).

Vs. 975:

Neem een glas, dat es beuaen

Met adren, diere dore gaen.

En vs. 985, 1464, 1855 enz. Dus ook vs. 987, striemen,

Die gheen licht mogen ontfæen;

en vs. 1520:

— die mane comet gegaen,

Ende sal an die sonne ontfæen.

(Gelijk ook de Schrijver van de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 1792 gewaagt van hetgeen

Dat valt bi den adren — —

Die omtrent matrix staen,

Alsi met coude wort beuaen.

Vs. 200:

Als een kint wert ontfæen.

Vs. 225:

— dinge,

Daer de menschen sonderlinghe

Hare nature af hebben ontfæen.

Vs. 245, 523, 596, 709, 831, 1229.) Maar nu en dan vindt men het toch ook buiten het rijm; b. v. vs. 1238:

Die winter, die met rechte soude

Sijn beuaen mit groter coude.

vs. 914:

Nadien dat die wolken sijn

Ontfæen si varwe ant sonneschijn.

Bij J. V. MAERLANT lees ik almede, *d. Nat. Bl.* vs. 1835:

— — *de heidene wachten*

Nauwe te vane dese beesten.

En in de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 572:

Nv hebbic v geleert,

Waer dat bloet meest regneert,

En waert ontfaet sine figure.

Ook in proza. In 't *Lev. v. Jesus*, Cap. 205. bl. 199:
»Daer hadden si haren raet, dat si Jhm met loosheiden
souden vaen en doeden.» Elders is bij den Auteur de vorm
vane of *vanne*. Zie 't Register.

Vs. 765. *Keper*. Bij andere Schrijvers van den tijd on-
zes Dichters is het woord mij niet meer voorgekomen.
En BILDERDIJK, zoo 't schijnt, ook niet. Hij voert toch,
waar hij er over spreekt (*Geslacht. II. 60*), geene andere
plaats aan dan de onderhavige. Volgens hem zal de
eerste beteekenis die zijn van *regthoek*, *norma* of *winkel*-
(d. i. *regthoek*-) *haak*; welke ook KILIAEN (maar niet als de
eerste) opgeeft. Bij hem vindt men *tignus*, *sustentacu-*
lum enz. Doch, wat het meest hier te pas komt, is zijn
tigna, *fibulis conjuncta*, *praecipue domorum in acutum*
desinentium.

Inderdaad is dit eene der drie mij bekende beteekenis-
sen. Want bij het timmeren, bij het weven, en bij de
wapenkunde wordt het woord gebruikt. Het *Blason* kent
de *keper*, als twee platte banden, boven te zamen gevoegd
en verder gelijk een passer uiteenlopende (Fr. *chevron*
(van ons *keper* gevormd) en *épéron*, spoor). De *Wever*
gebruikt het voor de kettingschering met den inslag
(the warp and woof. Eng.) En hierop, zoo ik het wel
heb, ziet de spreekwijze: *iets op de keper bezien*, welke
BILDERDIJK tot het timmermanswerk betrekkelijk maakt.
Keper is toch 't Fr. *tissure* — dat bij fijner werk (b. v. van
laken, zijde enz.) *filure*, maar bij grover (saai en derg.)
croisure genoemd wordt — eene meer eigenaardige bena-

ming. Wanneer men nu de fijnheid of grofheid van het weefsel, b. v. van laken, onderzoeken wil, drukt men het wollige, harige, waarmede de grond van het weefsel bedekt is, tegen deszelfs draad in, een weinig terug, en, van 't geen nu bloot ligt, zegt men: »dat is een fijne» — of ook — een grove keper.» Het derde gebruik komt bij het timmeren te pas: en nu is *keper* zooveel als *dak-spant* (gelijk *BILDERDIJK* het noemt; anderen zeggen, doch min naauwkeurig, zoo 't schijnt, *daksperre*, *dakrib*), *chevron* of wel de *nokbalk*, met de daaraan weêrzijds gehechte sparren. Voor de laatsten alleen gebruikt het, zoo ik de mij gegeven antwoorden wel versta, de Veluwbewoner. Dezelve behoort tot huizen, die niet met platte daken gedekt zijn, maar puntig omhoog uitloopen. Van alle drie genoemde beteekenissen geldt wel dat er een *hoek*, maar van de tweede alleen, dat er een *regthoek* bij gedacht wordt: in de eerste en derde komt een *scherpe* hoek te voorschijn. Het *Ww. keperen*, contignare, ad normam formare, dat *KILIAEN* ook nog opgeeft, is mij nergens voorgekomen. Of *keper* met *kaper* (spitse muts), en *kap* — een der algemeenste en oudste woorden — zamenhange, is hier de plaats niet om te onderzoeken. Genoeg; onze *S.* zegt, dat de bliksem wel eens het houtwerk onder de nok van het huis aan stukken sloeg, en toch het dak zelf niet beschadigde,

Ende gheen arch an rac,

zoo als *H.* den tekst hier geeft. Doch is voor *rac* zeker *tak* te lezen met *L.* en *S.* De andere *HSS.* verraden het bederf, dat al vroeg in de *eerste* en oudste afschriften moet zijn ingeslopen, daar *U.* heeft:

Ende en gheen arch hadde die stat,

en *Br.* *Ende negheen arch en hadde dat.*

BILDERDIJK geeft — op wat grond zegt hij niet: —

En dede gheen arch an tac.

Wat den *zin* betreft, wel genoeg, maar willekeurig. U. en Br. geven ons *hadde* aan de hand. *Rac* nu, *dat* en *stat* komen in geene aanmerking. Het laatste niet, omdat het niet op *brac* rijmt; het tweede ook niet, omdat het, behalve het onrijm, ook onzin bevat: maar het eerste zou zich eer aanprijzen, indien *rak* of *rek*, *rekke*, (waardoor in Gelderland de afschutsels van weiden en akkers tegen 't inloopen van vee — die men ook *de vracht* noemt — worden aangeduid), indien, zeg ik, *rak* genomen kon worden voor de daksparren en derzelver dwarslatten, voor het *dakgeraamte*¹⁾. Dan zou 't zijn: »de bliksem sloeg wel eens den zwaarsten nokbalk aan »stukken, zonder het dunner latwerk te beschadigen.» Doch de HSS. L. en S. geven *tak*, d. i. 't *dak*, naar de gewone verkorting der min naauwkeurige Afschrijvers. Vermits nu oudtijds — gelijk ook nog meest op het platte land — de huizen met riet of stroo gedekt werden, en het den Schrijver te regt merkwaardig moest voorkomen, dat het blikseinvuur, op een huis vallende, deze zoo ligt brandbare stoffen ongemoeid liet, zal dit wel waarschijnlijk de ware lezing zijn. *Arch*, erg, voor leed, deernis, ongemak, schade, behoeft geene verklaring.

1) Wij gebruiken 't woord *geraamte*, als er niets kenmerkelijks wordt bijgevoegd, meest, bijna alleen, van het *scolet* van menschen of dieren: maar toch ook somtijds van den nog ongedekten, onbemuurden (en onbeplankten) opstal van eene woning. Het is eigenlijk eene vereeniging van *ramen*; gelijk *gebeente* van *beenen* (beenderen), *gebergte* van *bergen*, enz. Verg. KILIAN, die voor *raam* en *geraamte* beiden de algemeene betekenis opgeeft van *Compages* en *Sepimentum*. In toepassing op een zeker gebouw, zegt iemand in de *Legende*, vs. 489:

*Dese plaats is ons te nouwe
Ten si dat wi ter nederhouden
Bomo, gheraemte, tafelen, scragen,
En doen tal vter plaatsen draghen.*

en de Dichter verhaalt vs. 497:

Dat gheraemte waert te broken.

Vs. 767. *Scoen*. Nu *schoen*. Oudtijds zonder *n*. Aldus toch geven het alle tongvallen, van de oudsten aan. 't Goth. *sko*, 't Ang.-Sax. *sco*, *sceo*, Fr. Th. *scu*, *scuoh*, enz. Zie WACHTER, *Gloss.* fol. 1467 en 1469; alwaar tevens over de verschillende wijzen van afleiding gehandeld is. Over het algemeen beteekent het een *voetdeksel* of *voetscherm*, *calceus*, *sandalia*¹⁾. Evenwel niet zoo uitsluitend, dat het ook niet van *handbedekking* gebezigd wordt. Doch alsdan wordt het woord *hand* er bijgevoegd. *Schlittschuhe* en *Schrittschuhe* zijn wederom mede alleen tot de *voeten* betrekkelijk (*Calopodium ferratum*). Maar hier ter pl. komt het niet van eenig kledingstuk voor, maar duidt hetzelfde aan als *schede* (*vagina*, *gaine*, *fourreau*). En zoo heeft bij *Walewein* (aangehaald door BILDERDIJK, *Geslachtl.* III. 32 e. v.) de Ridder

— — *sijn goede zwaert*

met blijdschap opgenomen,

En staect sciens, an sine side,

In sinen scoe.

Niet anders dan *Ferguut*, vs. 3469, na het doodsteken van het serpent:

— *dede sijn swaert in sinen scoe.*

¹⁾ J. VAN MAERLANT schrijft aangaande den *kemel*, vs. 1272:

Hare voeten doen hem so wec,

Alsi swaren wech sullē doen.

Dutmen hem moet makē scoen.

En vs. 1423 is het:

Hondine scoen sijn sekerlike

Goet jeghen die artitike.

Bij welke laatste plaats niet gedacht moet worden aan het voetdeksel van of voor den hond zelve, maar aan een' schoen voor een mensch gemaakt van *hondenvel*. De Dichter heeft, door zucht tot beknoptheid, niet geheel duidelijk uitgedrukt, wat zijn origineel (ALBERTUS M. of liever THOMAS CAMPISTRANUS) dus gegeven had: »*Calciamenta ē pedib⁹ ex pelle canis artetica sanāt.*»

Even gelijk ook hier bij onzen S. het *swert*, in dien *schoen* door den bliksem getroffen, voorkomt. Doch, niet alleen van de *zwaardschede*, maar ook van het *receptaculum* van den steen, dien men met de *Blijde* (ballista), tot op aanmerkelijken afstand wierp, werd het woord gebruikt. MELIS STOKES zegt (*Rijmkr.* B. IX. vs. 193):

*Als de Meester dat verhort,
Dede hi den steen halen doe,
En deden in sinen schoe.*

Bij welke pl. HUYDECOPER (D. III. bl. 281 e. v.) te vergelijken is; als ook bl. 299. Wanneer nu de Schrijver het zwaard in den schoen doet *ontsteken* door den bliksem, kan hij wel niet aan *gloeijen* en *vlammen* denken; want daarbij kon de schoen of schede niet vrij gaan. De lezing van Br. drukt, denk ik, zijne meening niet beter uit:

*Swerden oec in den scoe
Ontwee geslegen heeft soe.*

Daarom acht ik het de *ware* lezing ook niet te zijn. 't Wijkt daarenboven wat heel ver af, niet alleen van H., maar ook van U. en L., die geven:

U. *Heuet si wtkeren doen,*
L. *En heuet die herte ontkeren doen.*

Zoo dit van *smelting* kan verstaan worden, zou het nog wel met H. en S. meest overeenkomen: en dan zou, hoe vreemd het op het eerste aanzien klinke, de lezing van L. zijn voor te trekken. Want *die herte te ontkeren* zal wel zijn: *de hardte* (hardheid) van het staal des zwaards te *veranderen*, zacht te maken, te smelten. (Dacht de Dichter welligt aan SENECA's woorden (*Q. N.* II. 31. fol. 710): *Manente vagina gladius liquescit*)? Zekerlijk is aan al deze verzen (765—770) iets noodlottigs overkomen, daar zij in geen der HSS. geheel zuiver zijn gebleven. Zoo is vs. 769 voor *te stede* gewisselijk ook, met L., U., Br.

(en S.), te lezen: *de scede*, de verklaring van *scoen*. Misschien schuilt in het volgende *lede* ook nog wel iets, dat niet zoo geheel boven regtmatige verdenking verheven is. En vs. 772 zegt te veel; want het is *niet dikwijls*, maar veeleer zeer *selden* het geval, dat menschen door den bliksem doodelijk getroffen worden. Waarschijnlijk is *dicke* uit vs. 770 herhaald: terwijl in vs. 771 het *pilijcke* (pi[ne]-lijke?) van Br. uit de andere HSS. uitgebleven is, of weggelaten.

Vs. 770. *Lede* of *leed*. »Het doet mij leed” en »het is mij leed” zegt hedendaags beide zoo veel, als: »het spijt, het bedroeft mij.” *Leed* is dan zeker *dolor*, *moe-ror*, enz. Maar het is ook, wat droefheid veroorzaakt, *nadeel*, schade, ramp, *malum*, *calamitas*. In dien zin zegt onze Dichter, vs. 1188: De zomer die droog en warm moet zijn:

Dede hi anders, dat ware ons leet,

d. i. zulks zou ons zeer nadeelig zijn. KILIAEN, die beide deze beteekenissen opgeeft, onderscheidt het *leed-doen*, als *nocere*, molestia afficere, van *leed-zijn*, *dolere*, en van daar, met betrekking op vroeger verkeerd gedrag, *poenitere*. Zoo is dan hier: »*hi doet den mensche lede*” hetzelfde dat drie regels lager gezegd wordt: *De donreslach — doet — ongeval.*” *Leed doen* wordt dan verwisseld met *ongeval doen* (aandoen), maar ook, naar vs. 782, met *wee doen*. Zoo ook J. V. MAERLANT, *d. N. Bl.* vs. 2584:

— doet hem iemen enich leet,

Dat ne cant niet lichte verdragen.

Zoo ook bij J. DE KLERK, *Brab. Yeest.*, B. I. (Cap. 16.) vs. 1101: *Eudo*

Die Marteele dede dic soe leide.

II. (7.) vs. 648:

Karle dede hen soe leide.

Maar wat is dan nu: *leed hebben*? Niet, gelijk men ligtelijk zou meenen, *beleedigd*, d. i. *benadeeld* zijn: maar integendeel, iemand anders, een' ander, *beleedigen*, *benadeelen*, of immers daartoe de gezindheid hebben. Zoo althans is het bij J. v. MAERLANT (*d. N. Bl.*) vs. 1113 aangaande *Ana*: het dier

— — *es vtermaten wreet*

Maer haer en gheen heeft andren leet;

So ghelieue sijn si onderlanghe.

En vs. 1227 van den Kameel:

Si hebben alle paerden leet,

den paerden zijn zij vijandig. Zoo ook vs. 3482: de Migale

Mule, paerde heuet leet.

En vs. 3624 van Neomon:

Dit dier heuet serpente leet.

Om geene voorbeelden meer aan te voeren.

Vs. 775. *Tliteken*. *Lidteeken*, ook *lykteeken* (likteeken), thans bij ons voor den naad, die, na het genezen van eene wond, in het vel overblijft, zoo ik meen, alleen in gebruik (dus, nu niet meer nooh anders dan *cicatrix*, *wondteeken*), had vroeger eene veel wijder strekkende beteekenis, die van *teeken* in 't algemeen, bewijs, document, kenmerk, indicie. Zie G. v. HASSELT op KILIAEN. Ook de *Teuthonist* geeft: *Lijckteyken*, intersignum, intersignum. 't Zal dus wel zoo veel zijn als een *ge-lijk-end-teeken*, een teeken, dat door eenige gelijkenis of overeenkomst, aan hetgeen beteekend, verklaard, herinnerd moet worden, denken doet: en *lid* of *lit* zal een gevolg zijn van euphonie of gemakkelijker uitspraak. Te dezer plaatse zou ik het liefst van een *brandvolak*, *brandmaal* verstaan, omdat de Dichter, ten bewijze van deszelfs aanwezen bij, en gevolg van het treffen des bliksems, niet des donders, zegt:

Want et is altoos beeinget,

gezengd (De *i* en *e* worden in zulke en dergelijke woorden, gelijk bekend is, verwisseld. Boven hadden wij *drinten* en *drenten*, *printen* en *prenten* enz.). Doch J. VAN MAERLANT gebruikt het in uitgestrekter beteekenis, en verwisselt het met *teeken*; d. N. Bl. vs. 611 en 619:

Menich lant — —

Sette tekijn — —

Van sinen seghe, — —

Columnne groot vp d' see cant

Te litekene, dat hi hadde verwonnen, enz.

en:

Also als mens liteken vint,

Sone twiuel wijs niet een twint

En was menich starc gygant

Wilen eer in duutsche lant.

BILDERDIJK (*Geslacht* II. 185 e. v.) schijnt eenigermate te twijfelen, of ons hedendaagsch *lidteeken* ook een nieuw, den Ouden onbekend geweest zijnde woord zij. Zou het niet eenvoudiger zijn, hier slechts in het oude woord eene bijzondere *nuance* (eene toepassing op hetgeen zich dagelijks, bij het heelen van wonden, een' ieder vertoont) te erkennen? Dat geldt immers ook van de andere soorten van gebruik, door hem zoo wel aangewezen? Verg. de aanm. van G. J. MEYER, op 't *Lev. v. Jesus*, Cap. 11, bl. 284, en de aanhaling aldaar van J. V. MAERLANT's *Sp. hist. en Rijmbijbel*, alsmede van den *Reinaert*.

Vs. 790. *Viant*. Bij de in het *Tuulk. Mag.* II. 582 aangehaalde pll. voege men nog twee uit *S. Goerden minne* (vs. 168 en 216, in CLIGNETT's *Bydr.* bl. 390 en 401).

Vs. 815. *Sacht* weder. L. en U. geven *smout*. Of dit elders als toevoeglijk nw. voorkome, weet ik niet. Zoo ja, dan hebben de Afschrijvers het zeldzamere met het meer gewone (*sacht* H. S. — *somer* Br.) verwisseld. Als Zelfst. nw. is *smout*, voor vettigheid (*adept* enz.), waar-

van *smouten*, 't zelfde met *smelten* (denk aan *gewoud* en *geweld*), gelijk ook *smoutachtig* (*adiposus*) afkomen, genoeg bekend. Zie KILIAEN. De *Teuthonista* geeft het, als *smalt*, en verklaart het: *smeer*, *vet* (*sagimen* — *pinguedo* etc.). VAN MAERLANT bezigt het dikwerf voor het vet der dieren; b. v. d. N. Bl. vs. 5357:

Medicinael so es sijn smout,

waarvoor hij meestal 't w. *smare* (*smeer*) gebruikt (b. v. vs. 1975, 1977, 1978, 1983, 1992 enz.) — *Smout weder* zal dan, gis ik, 't zelfde zijn met *geil* (*Veluwsch gelp*), of met *zwoel* weder, hetwelk vs. 949 *soete weder* genoemd wordt.

Vs. 825. *Soeket*. Lees *steket*, deels op voorgang der andere HSS., deels om het rijm, daar er *breket* op volgt. Maar wat is hier *steken*? Dat het Ww. eigenlijk is: kwetsen met eenig gepunt werktuig, een' dolk b. v. of degen of angel enz., is onnoodig hier op te merken. Even weinig, dat *steken* menigmaal niets meer noch minder is dan *stooten*: 't geen CLIGNETT bewezen heeft, *Bijdr.* bl. 271 e. v. Ook behoeven wij ons hier met de verschillende beteekenissen, waarin het in verschillende zegswijzen voorkomt, niet bezig te houden; b. v. den horen of trompet steken, in schulden steken, enz. Bij onzen Dichter schijnt het mij, te dezer plaatse, toe alleen eene versterking te zijn van het Ww. *jagen*, en, wil men 't eenigzins onderscheiden, door *dringen* of *drijven* over te zetten. Meer dan eenmaal komt bij hem het zeggen voor:

— *Wint es el niet*

Dan deen iaghet en dander vliet.

(b. v. 1765, 6.) En doorgaans is het (als ald. vs. 1763, 4):

Deen wasem iaeht den andren

En wort groot wint.

Terwijl voor dit *jagen* ook voorkomt (vs. 1706) *dromen*, *Als deen van* (l. met L., U. en Br. op) *den andren dromet*,

d. i. *dromt*, in digten drom dringt, aandringt. Hetgeen hij elders (vs. 685) dus uitdrukt:

*Also comet ene droghe lucht,
Ende si ene andere met groter drucht
Jaghet, ende bedrucht (l. bedrucket) dan, enz.*

(waaruit bevestigd wordt de lezing van L. en Br., vs. 736:

— — *mit groter drucht
Wasem uter erde slaet;*

tenzij men, wegens vs. 748:

— omme dat dan die lucht
Bi craste moet hebben *vlucht*,
Ontsteket si, —

eene andere interpunctie verkiezende, liever mogt willen lezen:

*Et es oec ene lucht,
Die ontsteket mit groter vlucht,
Wasem uter erde slaet, enz.)*

De vraag is echter, of *steken* die beteekenis van *jagen*, *drijven*, enz. waarlijk bij onze Ouden gehad hebbe? En daaraan valt niet te twijfelen. Inzonderheid echter vind ik het van *Vogelen* gebezigd. Wanneer de Arend

— — *sine ionghe siet,
Dat si hem pinen te vlieghe iet,
Steict hise vten neste. —*

J. VAN MAERLANT, *d. N. Bl.* vs. 5123: d. i. hij drijft, hij werpt ze er uit; gelijk de gier, naar vs. 8265, als 't voedsel voor de jongen in den wintertijd ontbreekt, wanneer

— *wast tusschen hem de rijt,
So iaghet hise van hem dan.*

Van den Uil is het, vs. 5304:

*Men vaet andre vogle mettien,
Want sine steken, daer sine sien,*

zij *steken* hem, d. i. zij jagen, maken jagt op hem, zodra en waar zij hem te zien krijgen; zij bevechten hem,

te weten bij dag, wanneer hij niet duidelijk zien kan.
Elders heet dat: *op iemand steken*: dus b. v. vs. 7086:
de Kim (of Kijm) is een sterke vogel, maar zonder felheid,

Ghedochtich (H. — *ghedogelic* L. en B.) *es hi —*
Den voglen, die op hem steken.

(B. is 't Berlijnsch HS.). Zoo ook vs. 7086:

Verdraghet dit arem volc gemanc,
Als Kijm doet — —
Die vogle, die vp hem steken.

Juist zoo, als van den Tortel, vs. 8086 e. vv. gezegd wordt:

Ghenen voghel es si wranc,
Maer goedertierlyc si verdraghet
Allet datmen op haer iaghet.

Jagen op iemand zal wel 't zelfde zijn met *op iemand*
vechten; gelijk vs. 5553 gesproken wordt van

— — een voghel die pleghet
Opten rauen altoes te vechten;

iets (zoo als wij zagen), dat anders heet: *op iemand ste-*
ken: of ook wel: *naar iemand steken*; vs. 7225, Lagepus,

Hi es al der voglen viant,
Want si na hem stekens plien.

Op is dan in zulke constructie zooveel als *tegen* (*adversus*).
Hoe nu *steken*, dat toch eigenlijk *prikken*, *pungere*, is,
aan die afgeleide beteekenis kome, laat zich, denk ik,
best verstaan uit den vorm des beks van sommige voge-
len, b. v. van de Reigers, die een langen, regten en
scherpen snavel hebben (*rostrum longum, rectum, acu-*
tum), met welken zij, of aanvallende, of zich verdedi-
gende, de prooi of den vijand trachten te doorboren.
Zoo is het van den Buto (*Ardea stellaris* L.), dat gezegd
wordt (vs. 5341 e. vv.):

Als hi hem beuoelt int strec,
Staet hi stille en hout den bec,

*Die soaerp es ter steke dan.
 En, alsens nemen waent die man,
 Steectine daer hine mach geraken.
 Die hanc die moet oec smaken
 Somwile sine sware steke,
 Als hine vast onwisseleke.*

En van den Kievit (vs. 8188): »als hi siet een' man''
 (aankomen),

*So ulieght hi te hem waerd, —
 En roept — —
 En steect dāne na sijn houet:
 Omme dat hine van den neste
 Waent uerdriuen. —*

Deze kievitssteek is wel zoo doordringend niet als die van den reiger, maar hij doet wat hij kan; de bok is zijn eenig wapen.

Vs. 834. *Geslegghen*. Zoo veel als *verslagen*; gelijk wij nog gewoon zijn, o. a. van *heete* dranken (intransitief) te zeggen: »het moet nog een weinig *verslaan*; het is nog niet te drinken." Dit *verslaan* komt ook vs. 1278 van eene ziekte voor (in de HSS. L. en U., gelijk ook, maar ontsteld, in Br., tenzij *beslaan* (naar niet ongewone verwisseling van *be* en *ver*) en *verstaen* hetzelfde beteekenen kunnen). De ziekte luisterde naar de medicijnen niet; zij *versloeg* niet; de kracht der ziekte brak niet; (of, naar L., zij *versloeg* zich (*hem*) niet, nam niet af, maar werd veeleer erger). Hetzelfde *verslaan* nu, of *verslagen* worden (het kon ook heeten *neêrslaan*) van den Wind, wanneer de drooge wasem (damp) nat wordt door den Regen, schrijft onze Dichter, vs. 836 en 855, toe aan het *vallen* van den wasem. En in het lemma komt het voor, als het uitwerksel van het *vellen* (of, naar de variant, *stillen*) van den Wind door den Regen. Tusschen *vellen* en *vallen* schijnt dan wel nagenoeg dezelfde

betrekking (verband en verschil), dezelfde verhouding (actief en passief) plaats te hebben, als tusschen *drenken* en *drinken*, *leggen* en *liggen*, *zetten* en *sitten*, enz. Hoe het zij, dit *vallen* der dampen, t. w. uit de lucht op den grond (het *φέρεσθαι κάτω, πρὸς τὴν γῆν* van ARISTOTELES; zie vroeger bl. 289 en v.) staat hier over tegen het *altoes uter aerden slaen* en dagelijksch *opwaert gaen* (vs. 865 en 866) of *opslaen* van drooge en natte, koude en heete, ligte en zware wasems (vs. 821 en 840 tot 845) uit de aarde. En dus is dit *opslaen* (vs. 839, 851), *uitslaen* (vs. 851, 865) en *opgaen* (vs. 930), het tegenovergestelde van het *geslegghen* zijn, dat is verslaan of neêrslaan. *Slaan* is derhalve zoowel *mediae significatio-*nis als *stijgen*, *rýzen* en *klimmen* (vg. *Taalk. Mag.* IV. 398), en de beteekenis wordt op elke plaats, of door het verband bepaald, of door de zamenstelling met de voorvoegsels *op* (uit) en *neder* aangewezen. *Opwaert klimmen*, vs. 858 en *hooger klimmen*, vs. 859, verklaart genoegzaam het enkele *klimmen*, vs. 856. Zoo wijst, vs. 1053 en v. het *nederwaert gaen*, als tegenoverstelling, duidelijk aan, wat het zegt:

— — *alsoe daer*

Die sonne comt, si nemmeer clemmen can,
Ende moet nederwaert gaen dan.

En zoo ook vs. 1136 de vergelijking met den Capricornus, die,

Also die gheit heten sal,
Heffet si hoer hoeft vp al:
Also doet die sonne dan,
Si gaet klimmen vortwaert an.

Gaderen, bij ons thans alleen transitief, komt hier ook, vs. 853, als onzijdig (intransitief) voor. Hetzelfde geldt van zeer vele andere Wwn.; b. v. van *ontsteken*, transitief vs. 601, 635, maar neutrum of intransitief vs. 648, 665, 667, 687, 736 enz.

Vs. 956 en 1808. *Scipman*. In het Meervoudige vindt men dit woord niet zelden. J. v. MAERLANT, *d. N. Bl.*, vs. 9238:

Scipliede, *als sise sien*,

Werpen — —

Vs. 9248:

Als die scipmans met goeder moete

Gheent horen, — —

Limborch, B. I. vs. 935:

Gheue scipliede ontoerden mi.

Doch schaars in 't Enkelvoudige. Evenwel, de Vlamingen gebruikten het ook. (Zie w. J. A. JONCKBLOET's Vkl. Woordenl. op *Karel de Gr. en zijne XII Pairs*, bl. 312: doch lees daar 82 voor 92.) Dat er door uitgedrukt wordt wat wij thans door *schipper* aanduiden, behoeft geen bewijs, en dus ook 't woord geene verklaring. De analogie van *landman*, *huisman*, *tuinman*, *veeman*, enz. die nog in dagelijksch gebruik zijn (als ook b. v. *wagenman* bij *Limborch*, B. I. vs. 2636), voldingt dit. Niet daarom gevolgelijk vestig ik de aandacht bijzonder op 't woord, dat het verklaring of bevestiging zou behoeven, maar veelmeer om in bedenking te geven, of het verlorene niet beter was, dan het nu gebruikelijke. Immers, wat is een *schipper*? Is dat niet iemand die *schipt*? Zoo is een *brenger* die *brengt*, *vanger* die *vangt*, *eischer* die *eischt*, *visscher* die *vischt*, enz. enz. ¹⁾. Maar wat is dan *schippen*? In dien vorm kennen wij het niet: en, wordt het wel ooit zoo gevonden? Maar wij kennen het *schepen*, *inschepen*. Een *scheper*, inscheper, is iemand die goederen in een schip laadt, die scheepslading afzendt. Als dit hetzelfde met *schipper* is, zouden wij heel iemand anders bij dit woord te denken hebben,

¹⁾ Denk, om bij de *s* met eene verdubbelde medeklinker te blijven, aan *bidder*, van *bidden*, (eig. *beden*, van *bede* (*gebed*), nog in *bedelaar* (frequent.) over; aan *likker*, *mikker*, (*ver*)*klikker*, *bikker*, *slikker*, *pikker*, *prikker*, *ridder* (van *rid*den (*rid*) nu *rijden*), voor *rider*, van *riden*, *glipper*, *skipper*, *wipper*, (*uit*)*kipper*, enz.

dan wij doen. En zou het dat niet? 't Meerv. van *schip* is immers *schepen*, gelijk van *smid*, *smeden*. En zoo weinig 't Ww. *smeden* als *smidden* voorkomt, even vreemd zou ons een Ww. *schippen* in de ooren klinken. Van *smeden* leidt zich, als *nomen actoris*, zeer goed *smeder* af: en zoo van *schepen*, *scheper*, versterkt, gis ik, in *schipper*. Maar *schepen* is niet een *schip besturen*, maar in een *schip laden*, *werpen*. *Hij heeft zich* op een *fregat ingescheept*, wil immers niet zeggen: *hij is er stuurman van geworden*; neen, *hij vaart mede*, als *passagier*. — Kan deze bedenking geacht worden op goeden grond te steunen? Kan zij ook van eenige verdere en nuttige toepassing zijn?

Vs. 959. *Letten*. Hier zoo veel als *toeven*, *wachten* of *uitstellen*, *dralen*, *talmen*. Wederom een *intransitief* Ww., dat wij slechts als *transitief* kennen, en bovendien, meer in samenstelling met het onafscheidb. Voorzetsel *be*, dan zoo enkelvoudig. »*Wat let mij, dat ik...*?» zegt men in de taal des gemeenen levens: uit de schrijftaal is het, geloof ik, geheel verdwenen. Iemand of iets *beletten*, dit of dat te doen enz., verstaat en zegt iedereen. En bij onzen Dichter lezen wij ook nog vs. 1626:

Indien dat gheen wederstoet

Hem en lette —

d. i. ophield en verhinderde (*belette*, *impediret*). Doch ook voor *deeren*, *nocere* (waarvan *letsel*, dat onder anderen voorkomt vs. 212: *Ten is niet dicken dat letten mach*: bij J. v. M., d. N. Bl. vs. 8841:

Menne cant noch uaen noch letten;

en zoo in de *Heim. v. M. en Vr.*, vs. 2200:

En dese machmen helpen met

Van desen crude, wat dat hem let),

is *letten* nog niet geheel buiten gebruik, vooral bij Dichters. Maar hier bij onzen S. is *letten* geheel iets anders,

en gelijk van beteekenis met *beiden*, *morari*. KILIAEN kende het ook alzoo: en G. V. HASSELT geeft uit het *Charterboek* een voorbeeld, doch hetwelk minder gepast is, vermits het wel aan *morari*, als transitief (*aliquem*, *aliquid*), maar niet aan *morari*, als intransitief (*cunctari*, *kil.*) beantwoordt. Een ander en beter vind ik door F. VAN LELYVELD uit een oud Gedichtje aangewezen bij HUYDECOPER's *Pr. v. T. en Dk.* II. 373. Voeg er bij, uit de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 837:

*Ende alst vergadert es aldaer,
Dan verwarmet daer — —
Ende wort verwandelt in melke vet,
Bider vulster siedingen, sonder letten¹⁾,
Also vander natuerliker hetten.*

En vs. 2010: *Ghi sult —*

Daerin wasschen sonder letten.

JONCKBLOET wijst in de Verkl. Woordenl. op de *Dietsche Doctrinale*, behalve vijf pll. uit dat Gedicht, nog anderen aan. Hij had ook nog kunnen vermelden, onder anderen, die bij L. V. VELTHEM, *Sp. hist.* III. 25, fol. 179:

*Die Coninc, die oec niene let
Hine sloech sijn ors metten sporen
Na diegene die reden voren.*

De Variant bij L., U. en Br., *ombeiden* of *ontbeiden*, drukt hetzelfde denkbeeld uit. Zoo in 't *Lev. v. Jesus*, Cap. 223.

¹⁾ Elders zegt hij daarvoor: *sonder blijf* (uitblijven?) vs. 297, 1009 en 1676, waar 't is:

*Ende vander saken, sonder blijf,
Word ondertiden crom dat wijf,*

(*ondertiden* is bij dezen S. zooveel als *somtijds*: en hij gebruikt het zeer dikwijls. Bij v. vs. 811, 1111, 1401 enz. en o. a. 1629. Aldaar wisselt hij het af met *onderwilen* (dat in dezelfde beteekenis vs. 636 en 1418 mede voorkomt), zeggende:

*— die binnenste mont —
Slut onderwilen vaste toe,
Ende ondertiden eist open mede.)*

bl. 216: »*Sitt hir — — en ontbeidt mijns.*» KILIAEN geeft *expectare, manere*, en v. HASSELT beroept zich hier terecht op BUYDEOOPER's aantekening bij M. ST. *Rijmkr.* Boek VI. vs. 448 (D. II. bl. 487); uit welke men echter zou moeten opmaken, dat hier niet (*ont-*)*beiden*, maar (*ont-*)*biden* (*bijden*) zou te pas komen. Kan de uitspraak evenwel niet toen reeds, althans bij sommige woorden, ook elders zoo verbasterd zijn geweest, als heden ten dage in het grootste gedeelte van Holland, waar men *teid* en *weize* zegt, en *lijden* van *leiden*, *meiden* van *mijden*, bij de uitspraak niet onderscheidt? Dit zou verklaren, hoe *neigen* op *zwijgen* en *lijden* op *beiden* gerijmd kon worden. In de plaats door JONCKBLOET, uit *Lancelot* (II. 14396) in den *Letterb.* 1845, II. 135. aangehaald, is het toch: »*Hine ontbeidder niet enen* (slag).» De *Teuthonista*, die ook *beiden* (niet *biden*) kent, geeft aan *letten* (intransitief) getuigenis door zijn: »die dicke aflett of ophoirt, *Cassabundus*» (I. Cessab.). Maar zijn »*Letten*, vertueven; ver*Let*-ten, vertueven, verlantzemen, enz.» is minder beslissend.

VS. 1041. *Eren* (*arare, ἀραιν, ἀραύειν*) wordt bij het Landvolk in West-Vriesland, althans in den *Streek* (van Enkhuizen naar Hoorn) in ruimere beteekenis, voor allerlei veldarbeid, gebruikt. Tusschen Bovenkarspel en Grootebroek, zag ik, vóór vele jaren, eens eene vrouw op een smal plankje, tusschen artichokken en andere gewassen, knielende het onkruid uitwieden. En over het moeilijke harer houding en arbeid haar iets vriendelijks zeggende, ontving ik tot antwoord: »Ja, zoo eeren wij het land.» — KILIAEN geeft dan ook, behalve *arare* enz., hetzelfde, dat de Ouden door *winnen* (land winnen) uitdrukten, t. w. *colere* (terram). — Bij onzen Dichter evenwel is, wegens 't gebruik der *Stieren*, alhier bepaaldelijk aan 't *ploegen* (voorjaarswerk) te denken.

VS. 1068. *Fel en ongehieren*. Deze twee Bijv. nwn. worden door J. VAN MAERLANT in *d. Nat. Bl.*, wanneer hij

over roofdieren spreekt, elk afzonderlijk gebezigd, of wel te zamen gevoegd. Niet zelden doet hij er een of meer soortgelijken bij. Zoo is de *Lentiscus* (vs. 3143):

Wreet en fel en onghier;

en daarentegen *Gnessules* (vs. 2640):

No wreet no fel no onghier.

Catha pleba (vs. 1905), *Falena* (vs. 2485) en *Lamia* (vs. 2953) zijn

Vreselic en onghier.

Calepus (var. *Capilus*) is (vs. 1552):

Wreet en stout en onghier.

Cacus (vs. 1693):

Alst gram es en onghier,

So werptet uten buke vier.

Ursus (vs. 4430):

— *een vreselic dier*

Heiselyc en onghier

Verg. nog vs. 2853, waar gezegd wordt, dat, als de hongerende Leeuw

— *maect grote vreselichede*

Met gronghierne — onghier,

Sones dan so stout dier,

Dat dar liden ouer dien dien trec.

Vs. 3577, van de Muis:

Om hare spise sijn si onghier.

en vs. 9450, van den Zifius:

Sijn mont te sien es een afgront,

Ghelike als der hellen mont;

Sijn oghen als dat helsce uier,

En elc andren — onghier.

Gelijk dus met *onghier*, zoo wordt ook met *fel* menig ander Bijv. nw. ter versterking vereenigd. Één voorbeeld

voor allen zij vs. 1852 e. vv., waar van de Cyrogrillis gezegd wordt:

— *al ist cranc ende cleine ,
Nochtan ist nosel al ghemeine
Ende vreselic allen dieren ,
So fel es het van manieren.*

Zoo schrijft ook J. DE KLERK, *Br. Y. I B. Cap. 22*, vs. 1470 van

— *scaren ,
Die vreeselijke waren ende onghehiere.*

Gelijk ook B. V. Cap. 5, vs. 378, de Mechelsche burgers

— *trocken ute — —
Bernende met sulphere viere ,
Soe vreeselic ende soe onghehiere ,
Oft die duvel uter hellen
Hadde gheweest ende sine ghesellen.*

En in het VIe B. Cap. 44, vs. 4855 wordt gewaagd van gevondene

Felle wapenen onghehiere.

Die velerlei bijeenvoeging beslist voor de beteekenis. Want, hoewel het waar is, dat noch *fel*, noch *ongehier*, noch zelfs *wreed*, altijd in de sterkste beteekenis voorkomt, wanneer zij echter nog door *vreeselijk*, *eiselijk* en *nosel*, om zoo te spreken, aangeschroefd worden, moet er wel de meeste kracht aan worden toegekend. *Fel* is het tegenovergestelde van *zacht*, dus *hard*, gestreng (zie *Heim.* bl. 165 e. v. en 531). *Fel waaijen* is hard waaijen bij o. S. (vs. 830); en als CATO (*Diets. Catoen*, III. 13. vs. 270, bl. 28) zegt:

— *der wive sijn vele fel ,*

zal hij wel het ergste niet bedoelen: maar somtijds is het, wat wij nu *wreed*, bloeddorstig, en derg. heeten. Zoo is 't niet alleen in het zoo even aangevoerde vs. 1855, maar o. a. ook vs. 1697 Cacus (dien wij fluks als *gram* en *ongehier* leerden kennen, naar vs. 1693):

— *es wreet en fel;*
Een osse ghenoeghet hem niet wel,
Maer het neemter iij of iij.
 — — *En — ist den beesten fel:*
 — — — *wacht vro en spade*
Seere om des menschen scade.

En daarentegen (vs. 1809):

Die hem bewint in een hertsvel,
Serpenten ne sijn hem niet fel.

Wat *Slangen-felheid* zij, behoeft niet gezegd. Maar, wat alles hierbij afdoet, is, dat de *Vijand* bij uitnemendheid, de Duivel ¹⁾, zoo benoemd wordt. Vs. 972 is het:

Al deert ons in dit lijf die Felle,
Hi voert met hem in die helle
Sine quaetheit altemale.

Vg. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 9. *Wreed* is ook niet altijd *crude-lis*, maar somtijds *sterk* of *scherp* (b. v. van tanden gesproken). Zoo vs. 1472:

In biten is die beuer wreet;
Wat so hi mach mit tanden slaen,
Ne laet hi altoes niet ontgaen.

Even als elders *scherp* en *fel* bijeengevoegd worden, om de ruwheid van 't geschubde vel van een visch aan te duiden. Somtijds is *wreed* zoo veel als *gestreng* (severus, austerus), onzacht (zie *Heim.* bl. 307); iets, waarvan een zeer sprekend bewijs is vs. 4391, waar den Zaligmaker dit Toevoegl. nw. toegekend wordt:

— *eer hi vander maghet quam,*
Was hi in hemelrike wreet,
En verstac die engle leet

¹⁾ Gelijk o. S. hem noemt vs. 1835. *Die viant weet alle naturen.*
 Verg. de Schrijvers, aangehaald in het *Taalk. Mag.* III. 582.

*Vten hemele onder daerde ,
 Om hare dorperlike houerde.
 In erdrike balch hi mede ,
 Om sine ouerhorichede ,
 Op onser alre vader adame.
 En̄ oec toghedi hem sine grame
 Den quaden sodomiten mede
 Om hare onsuuerhede , enz.*

Het is, ziet men, 's Heeren heilige afkeer van het kwaad, en zijne regterlijke gestrengheid, waarom hij *wreed*, *gram* en zich *belgende* geheeten wordt. Doorgaans echter zegt *wreed* veel meer: en dat vooral in zulk eene zamenvoeging, welke eene exergasie (epexegese) beoogt. Wat is dan *ongehier*? Naar al de aangehaalde plaatsen komt het allernaast aan *vreeselijk*, akelig, verschrikkelijk, of ook wel aan *kwaadaardig*, vijandig, grammoedig. De eerste dezer twee beteekenissen verdraagt zich ook zeer goed met het gezegde in den *Barlaâm en Josaphat*, bearbeid door M. DE VRIES (*Taalk. Mag.* IV. I. e. vv.), *Fragm.* 2. vs. 32:

*Niet is so vreselic — —
 Tegen die pine ongehier
 Int ewelike helsche vier:*

en wijkt niet ver af van de (door den Recensent der *Heim.* in *De Gids* voor 1840, N°. 1, bl. 1—16 aangehaalde) plaats in de *Reize van S. Brandaen*, vs. 1435:

*Doen vloen die quade geeste ,
 — — — en̄ maecten tempeeste
 Met pecke onghiere
 En̄ met solferviere.*

Van deze *quade* geesten is er, naar Br. THOMAS, t. a. pl. f. 28^b. eene soort welke »sijnt die dauel, die die liede »bedrieghen mit menigherhande drochghernyen." Het zijn, gelijk hij ze noemt, »ongehuer lude of nachtmerien."

Hier schijnt in die *drochghernye* — vooral, zoo als hij die verder beschrijft — onmiskenbaar kwaadaardige zucht tot benadeelen door. Gelijk dan ook die beteekenis (van *akelig* enz.) wel past op de *teekenen* van den *grooten Doomsdag*, bij L. VAN VELTHEM, aangehaald, zoo door den *Gids* (t. a. pl.) als door M. DE VRIES (t. a. pl. bl. 69). Doch de andere plaatsen, uit denzelfden Schrijver bijgebragt, waarin van *persecutio* (vervolging) door *ongehiere quaden* aangedaan, — van *dieren*, zoo *ongehier*, dat zij elk *verbitten*, — van *ongehieren wolf* — de rede is, vereischen de *tweede* beteekenis. En zoo wisselen beiden ook af in de andere voorbeelden, die de genoemde Taalkundigen, zoo van *ongehier*, als van het, volgens hen, daaruit samengetrokkene *onguur* (*ongier* bij J. V. MAERLANT) aanvoeren. Maar vergis ik mij, of blijft de eigenlijke eerste beteekenis alzoog nog in het onzekere? Zij wankelt nog tusschen twee denkbeelden, die, hoezeer ook met elkanderen niet strijdende, toch waarlijk verschillend zijn, en van welke misschien geen van beide — althans het eene zeker geenszins — het gronddenkbeeld zijn kan. En of de wankeling en onzekerheid ook nog wel weggenomen zij door hetgeen zij beiden, benevens A. DE JAGER (*Taalk. Mag.* IV. 70), en B. H. LULOFS (*Handboek van den vroegsten bloei der Ned. Letterkunde*, bl. 63) over het tegenoverstaande van *ongehier*, d. i. van 't w. *gehier*, in 't midden gebragt hebben, is mij bedenkelijk. Want *beminlijk*, *welgemanierd* en *hoofsch* (waar het een' *ridder* geldt) is niet een en hetzelfde. Hoeveel verschillen *gehieren fonteinen*, verklaard van *liefelijke* (of zelfs bij subreptie) *liefelijk-ruischende*, of ook van *aangename*, van *bevallige*, of zelfs van *heerlijke* en *voortreffelijke* fonteinen! Als *grondbeduiding*, *zacht*, *liefelijk*, *beminlijk*, *aangenaam*, — *kalm*, *rustig* en, als daarvan *afgeleid*, *heerlijk*, *voortreffelijk*, opgevende, stuit men op de vraag: is dan *zacht* en *rustig*, of *kalm* en *beminlijk* te eenen-

male een en hetzelfde? Een zeker Taalgeleerde schreef mij: »*Ghehier* verklaar ik door *stil*, *bedaard*, *kalm*, het »tegenovergestelde van *wild*, *vreeselijk*." Maar staat dan *stil* tegen *wild*, en niet veel meer tegen *gedruisch-makend* over? Kan *stil* en *vreeselijk* niet zamengaan? Bij het broeijen van een onweder, bij een' te verwachten storm, bij wraakzucht, die op tijd en gelegenheid loert? enz. *Bedaardheid*, ja ook *kalmte* — (denk b. v. aan dat tergende: *interim, dum nos disputamus, tu hoc age!*) — kan wel zeer *vreeselijk* zijn. Als SCHMELLER, dien DE JAGER citeert, *geheur* door *gefügig*, *mild*, *lieblich* vertolkt, geeft hij, mijns inziens, drie onderscheidene en uiteenloopende beteekenissen op: en, voegt hij er dan nog bij: *Gegensatz von Wild*, dan komt er eene vierde (zoo niet meer), die van *tam*, bij (*cicur*, tegenover *ferox*). Een ander beroemd Taalkundige schreef mij: »De Hoog-»duitsche vorm moet ons, dunkt mij, de Etymologie van »het woord verklaren. *Geheuer* stamt, mijns inziens, af »van *heuen*, *to have*, ons hebben. *Gehuer* is dus *hebbelijk*, *ungeheuer* onhebbelijk, door wanstalte, lomphheid, »ongeschiktheid, onzuiverheid. Wat men door een on- »guur mensch versta, is genoeg bekend. *Gehiere fon- »teinen* zijn dus, naar mijn oordeel, zuivere, *potui habiles*, οὐκέτι θολῆσαι. — Ik geef dit niet als *ex tripode*, »maar om een beter." — Men zal hiermede kunnen vergelijken J. GRIMM's *Deutsche Grammatik*, Th. I. S. 208. — Vreemd is het intusschen, dat men bij onze oude Nederlandsche Schrijvers het w. *gehier* bijna nergens en *ongehier* zoo dikmaals ontmoet. Van waar dit? Wie verklaart het ons?

Vs. 1091. *Verwoede hont*. Dat is, wat wij gewoonlijk een' *dollen hond* noemen; een' namelijk die door de waternvrees is aangetast. Onze Ouden gebruikten het Bijv. w. *dul* doorgaans niet in deze beteekenis, maar in die van *dwaasheid*, uit onkunde of gebrek aan bedachtzaam

nadenken gesproken. Zie boven, bl. 75 en 336, en de aldaar aangehaalden. In de *Dietsche Doctrinale*, II. 3198 staat *dullic* over tegen *wijslec* en met *sinnecheiden* ¹⁾. Vg. J. A. OLIGNETT, *Bijdr.* bl. 70. — Maar *verwoed* zijn, van *Honden* gezegd, drukt zekerlijk genoemde ziekte (*hydrophobie*) uit. Zoo J. v. M., *d. N. Bl.* vs. 1375—1380:

Men sal geuen verwoeden honden
In haer eten — —
Capoens drec. — —
Maer hijt di een kont verwoet,
Die wortel van den wilden rose
Sal di genesen vander nose.

Ondertusschen volgt daar niet uit, dat *verwoeden* altijd dien zin heeft; dien van *rabie agitari*. Soms beteekent het eene, naar hondsdelheid gelijkende, *oplopendheid*. Zoo zegt de Dichter van *Limborch*, B. III. vs. 150:

Doe wert miin her Frommont
Verwoeder vele dan een kont.

Veelal drukt het *insanire* uit; b. v. *Lev. v. Jezus*, Cap. 181, bl. 169: »*hi heft den duuel binnen, en es verwudt,*” d. i. hij is razend. Doch niet alleen in dien sterken zin, van volslagen razernij, maar ook wel, even als *furere*, in een flauwieren zin, te weten *furore brevi*, en dus vooral *in iram*, ja *in crudelitatem exardescere*. Zie KILIAEN en ald. v. HASSELT. Van *Herodes*, *die was fel en wreet*, is het (in den *Levene ons Heren*, vs. 626 en 763):

Hem was wee ende niet wale;
Hi verwoedde — —
Sijn lijf dat wert venijns al vul,
Hi wert verwoet.

Dus gebruikt het J. v. M., *d. N. Bl.* vs. 1032, 1227, 1746 e. v., 2534, 7879 en elders, van de *irritabiliteit*

¹⁾ JONCKELOOT haalt bij deze pl. ook aan *Beatrijs*, vs. 384.

der dieren (Zwijnen, Kemels, Herten enz. in den brons-tijd, *ten tide dat si willen noten en riden*):

*So verwoedsi in dien tiden,
Dat si gherne scoren den man
Die een wit cleet heuet an.*

Dus, van de kwaadaardigheid des Buffels, dien men te veel vergt, vs. 1170:

*Verloedmen oec al te sere,
So verwoedi yelanc so mere.*

Dus, van het gevolg der verwonding van eenen uit den hoop zwijnen (*Aper domesticus*) en zijn daarover aangeheven geschreeuw. De anderen zijn:

*Of si alle verwoet waren,
Omdat si[-ne] horen mesbaren;
En danne ist vreeslijc allen tiden
Hare verwoetheit ombiden.*

Maar *verwoeden* komt ook bij hem voor van uitgelatene dartelheid. Als de Calepus zich zeer vrolijk heeft gemaakt, zoo gaet hij naar *eerande hagen* (vs. 1566)

— *spelen iegen de roeden*
En met sine hornen verwoeden:
En speelt so vele, —

dat hij er in verward raakt en gevangen wordt. In de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 762 is 't van de *Glans*:

*Om dit so doet hem daer verwoeden
Meer dan in ander lede.*

Doch wederom FERGUUT, zich beklagende over zijn verlaten van de schoone GALIENE, roept:

Twine verwoedic, ic ben sinneloes;

vs. 2116: en vs. 3299 vraagt hem een knecht:

Wat mescomt u, sidi verwoet?

Dat nu de beet van den *dollen* hond *gheuenijnt* is, en dat dit hetzelfde uitdrukt met hetgeen wij (ook al niet te naauwkeurig) *vergiftigd* gewoon zijn te noemen, behoeft geen betoog. Elk weet, wat *venenum* — wel niet altijd en noodzakelijk, vg. A. GELLIUS, *Noctt. Att.* L. XII. c. 9, maar toch doorgaans — ook in de afleidingen (*venenare*, *veneficus* enz.) — als mede in 't Fransch (*venin*) en Italiaansch (*veneno*) beteekene. Vg. o. S. vs. 1120. Zonderling luidt bij J. v. M. vs. 16025—16064 het bericht aangaande het tegen-gift in den steen, Pi[y]rofilus door hem geheeten.

Vs. 1098. *Ondrachtich*. KILIAEN: *sterilis*. Onze Dichter verklaart het w. door 't geen hij er bijvoegt: zij *draeget niet*. *Dragen* nu wordt bijzonder van zwangerschap gebruikt. Zie bl. 334. Dezelve eindigt met hetgeen bij de Ouden heet: *van kinde genezen*; gelijk in de *Heim. v. M. en Vr.*, vs. 1638:

— *es altoes alsoe besloten daer,*
Tote dat si kints geneset daer naer;

vs. 2123:

— *si sal stappans genesen daer;*

en vs. 2196:

Oec sijn selke — —
Sal si eens kints genesen nv,
Dat si — —

Hoewel het ook elders genoemd wordt *verlost worden*. Bij denzelfden Dichter leest men vs. 2088: *vrouwen*,

Die kint dragen oec mede,
Weder het si levende of doet,
Hoe si verloest wert —

Drachtig is dan *utero gerens*. *Ondrachtig* het tegenover-gestelde. 't *Lev. v. Jezus*, Cap. 2, bl. 4: »*omdat Elisabet ondrechtech was.*» Cap. 229, bl. 228: »*salech sijn die ondrechteghe.*» Doch niet alleen is het niet zwanger,

maar zelfs ongeschikt daartoe, onvruchtbaar. Over de *Litotes* bij 't gebruik van dit voorvoegsel *on* vg. *Heim.* bl. 182 e. v. Bij *J. v. M., d. Nat. Bl.* vs. 2973 is *onsacht* niet slechts niet zacht, maar wreed. De Lanzani —

Allen dieren ist onsachte.

Ongeleerd is niet maar niet geleerd, niet onderwezen, maar *wild*, redeloos. De *Furionet*, vs. 2545: *mach men louen*

Dit dier, dat sere es ongheleert.

Vs. 2660 is het aangaande *Gressulus*:

— *ons leert*

Dit ongheleerde wilde dier.

Onsalig is rampzalig of schandelijk slecht. Vs. 3162:

Der liede goet, der liede wijf

Rouet hi die onsalighe keytijf.

Onzaligheid duidt kwellen en kwaaddoen aan, vs. 3475:

Altoes wast sine onsalichede,

en vs. 3507:

— — *na menighe onsalicheden*

Eten sise danne. — —

Vs. 1193. In 't *Lemma* komt de spreekwijze voor: *schuldig te zijn*, gebruikt voor de vereischte gesteldheid van den *Herfst*. De *S. der Heim. v. M. en Vr.* bezigt zoo dezelve van de bloedzuivering, vs. 1102:

Maer es die purgacie meer in scine (blijkbaar)

Dan si sculdech es te sine, enz.

En vs. 1372:

— — *quamen daernaren*

Gelyc dat si sculdech waren.

Dit zelfde wordt anders door o. *S.* uitgedrukt door: *het soude* (d. i. moest) *zoo zijn*; (vs. 1173:

*De winter, die wesen soude
Herde nat ende coude,
Es hi droghe enz.)*

Of 't is zoo *bij de natuur*, d. i. natuurlijker wijze; (vs. 1207:

*Saturnus is bi naturen
Droghe en̄ cout —)*

of, *met regt* (d. i. naar regt, volgens de geregelde orde en inrigting der dingen) zoude iets zoo of anders zijn. (Vs. 1225, als de Zon met Saturnus in den Kreeft zamen komen,

Met rechte sout dan wesen heet.)

Zoo ook vs. 1237. Of *te regte* (vs. 1230:

*Die tijt es beuaen met coude
Meer dan [hi] te rechte soude).*

Van waar dan ook zulke geneesmiddelen, die in zekere ziekte, naar de regelen der kunst, zoo als het behoort, worden toegediend, vs. 1277 *gerechte pusoene* heeten. Eenigzins anders is het op te vatten, wanneer van de *schietende sterren*, vs. 633, gezegd wordt:

Ten zijn gerechte sterren niet.

Vs. 1341. *Het leuet sulc.* Er is, die leeft. *Het*, gelijk aan het Hoogd. *es*. Het kwam ons reeds vroeger en meer dan eenmaal voor bij o. S. Bij v. vs. 271: *Het wassen alle dinghen*; d. i. *Er wassen*; vs. 348: *Het soude kers- auont te sint ians misse vallen*; d. i. *Es würde* u. s. w. Zie één voor allen, A. DE JAGER, *Iets over het gebruik en de beteekenis van het woordje er*, in het *Taalk. Mag.*, Deel II, bl. 68—71. — Over *sulc*, voor *iemand*, een of ander, vg. de aant. op de *Heim. der Heim.* bl. 147 en de aldaar aangehaalde Schrijvers. *Sulc tijt*, vs. 591, is als een onbepaald antwoord op *welc tijt* (contr. *weltijt*), waarover zie ald. bl. 250. In *sulker stede* vs. 977, op sommige pll. Dit een en ander, als zijnde nu genoeg bekend, zij slechts in 't voorbijgaan aangestipt.

Vs. 1342. *Gouwe dief*. Bij Br. *groet dief*: bij L. en U. *hoof*t (*hoeft*) *dief*. Noch *gaauw-dief*, bij ons hedendaags nog in gewoon gebruik, om een *frip*on aan te duiden, noch *hoofd-dief*, schijnt KILIAEN gekend te hebben. *Gaauw* is bij hem, als Bijwoord (voor *snel*), ook niet bekend, maar als Bijv. nw., voor *attentus ad rem* (wij zouden zeggen: bij de hand), *cautus*, *alacer* (vlug en vaardig), zoo als wij ook nog wel van een schrander man, en die, gelijk men het noemt, gevat en tevens voortvarend is, zeggen: »hij is gaauw.» Vele woorden geeft hij op, zamengesteld uit het woord *hoofd*, met een ander; deels, die op het *dierlijk* (menschelijk) *hoofd* betrekking hebben (b. v. *hoofdader*, *hoofdband*, *hoofddraaijng* enz.), deels, bij welke *hoofd* zoo veel is als *voornaamste* (b. v. *hoofd-artikel*, *hoofdbank*, *hoofddorp* enz.): maar *hoofddief* komt op zijne lijst niet voor. 't Is echter naar de *analogie* duidelijk, dat onze Schrijver, zoo hij het woord gebezigd heeft, er een' *grooten*, uitgeleerden, afgerigten dief door verstaan heeft, die het handwerk niet in het klein drijft; een' *Corvus* tegenover eene *Columba* (naar het bekende: *dat veniam* enz.) Dit komt dan ook, dunkt mij, in het verband, beter overeen met hetgeen hij van hem zegt. Misschien heeft een Afschrijver, wien het woord onbekend was (en het schijnt, inderdaad, niet zeer in gebruik geweest te zijn), het in *groet* (voor *hoet*, dat hij welligt vond, 't contractum van *hoeft*; vg. HUYDECOPER op M. STOKES, III. 294, en V. HASSELT, die hem aanhaalt bij KILIAEN, op 't w. *Hood*) veranderd (in Br.), en is hieruit *gouw*, *gouwe*, ontstaan.

Vs. 1367 e. v. *Een ander ric: een ander stic*. Wat beteekenen deze woorden? Het tweede is minder moeilijk te verstaan dan het eerste. Want het w. *stuk* beteekent (behalve *frustum* enz.) dikwerf zooveel als eene daad, een bedrijf. KILIAEN herinnert aan de zegswijzen: »een *stout*, »en een *vroom* stuk (*facinus audax*, *egregium*).» Men

hoort ook nog wel eens zeggen: »dat's een stukje!» Van »*boose* stukken en *aanslagen*» spreekt de *Heidelb. Katech.* Zond. XLII. vr. 110. In den *Statenbijbel* komt het niet zelden zoo voor, b. v. Gen. XXI. 26, Rig. VI. 29 enz. (beantwoordende aan רָקַךְ): en meestal van daden, die voor misdadig gehouden, en daarom *boose* stukken genoemd worden (רָקַךְ רָע), b. v. Deut. XIII. 11, 1 Sam. II. 23 enz. In soortgelijken zin zegt onze Dichter, vs. 1400:

*Menich verhaest sine doot dicke
Jeghen nature, bi enen sticke,*

door eenig misdrijf, hetzij zelfmoord, of een ander. Zoo is het vs. 1392:

*God, onse here, ghehenct oec dicken
Den duuel menighe sticken.*

Doch het is juist niet noodig, bij 't w. *stuk* aan een *kwaad* bedrijf, eene snoode daad te denken: 't is, gelijk KILIAEN het geeft, in 't algemeen *res, causa*, enz. Van 't vergaan van schepen, door storm veroorzaakt, die 't gevolg is van eene aardbeving en aardspijting op den bodem der zee, sprekende, zegt onze Dichter, vs. 1814:

Dit comt van dustanighen sticke.

En gelijk wij, in het dagelijksch leven, de spreekwijze *aan één stuk* gebruiken, om iets onafgebrokens uit te drukken, zoo is 't ook vs. 1872: De aardbeving duurt somtijds

.Xx. daghen tot enen sticke.

Ook kan het in goeden, zoowel als kwaden zin gebruikt worden; gelijk zulks ter plaatse, waarover wij hier handelen, het geval is. Want *een ander stic* is zeker eenig ander nuttig en betamelijk bedrijf, werkzaamheid, middel van bestaan, soort van beoefening, vak, handwerk enz. En dat moet nu ook door 't woord *ric* zijn uitgedrukt. Maar wat is dat? In dezen vorm (met de korte

i als klinker) komt het in de Glossarien of Woordenboeken niet voor, tenzij — doch hetgeen hier wel niet te pas komt — voor *rug* (dorsum); gelijk in dat op *Reinaert* (vs. 3580: *Wi tasten sinen buuc en ric*). Is het dan — gelijk *stic* nu *stuk* is — zoo veel als *ruk*? Maar *ruk* (waarvan 't Ww. *rukken*) is de daad van rukken (met een' ruk iets voorttrekken of van een scheuren); en wat zegt het: een kind een *ander* (anderen) *ruk te leeren*? Niet veel beter schijnen wij te slagen, bij *ric* aan *rek*, met hetwelk het toch een is, denkende. (*Rijc*, dives of regnum, en *Rieck*, furca, komen in 't geheel in geene aanmerking, en evenmin *Reek*, longurius). *Rek* is *streek*, even als *Rak*, en wordt (in Gelderland van hekwerk, en elders) van aan een gevoegde latten (in den wijnkelder, keuken, provisiekas enz.) gebruikt (flesschen-, bordenrek enz. vg. bl. 405). Wat is het, iemand zulk een rek te leeren? Moet de kritiek ons dan helpen? Zal *ric* eigenlijk *rinc* (ric) moeten zijn? Maar, hoe dan 't rijm op *stic*? Of zal daarvoor *dinc* te lezen zijn? Daar geeft Br. aanleiding toe. Maar wat is dan: *iemand een rinc* (ring) *te leeren*? Aan 't Gr. *κύκλος* zal toch wel niet te denken zijn (*ἐν κύκλῳ παιδεία*)? En, zoo dit ook al in bedenking kwame, wat is dan *een ander rinc*? Want de *κύκλος* bevat immers den *geheelen omvang* van de *liberalis institutio*. Of zal men, met U. en L., *ric* in *stic* veranderen, en daarop rijmen laten: *des* (dat) *weddic*? Of met Br. *rinc* lezende, daarop rijmen laten: *onderlinc*? Dat zijn blijkbaar noodschoten der Afschrijvers. Wat dan? Bij eene wanhopige zaak mag men iets wagen. *Praestat anceps remedium quam nullum!* Ik geef in bedenking om vs. 1367 uit 't woord *leert* alleen de *r* uit te laten, en te lezen:

Trect men [hem] van der scole, —

Daert sere of was in dole

En men leet [d. i. leit, leidt] hem een ander *ric*.

»Als men hem afrekt van den dwaalweg dier school ,
 »en leidt hem een' anderen *koers*¹⁾ uit, dan zal hij dat an-
 »dere *stuk*, waaraan hij nu gezet wordt, wel leeren." —
 Het strekt mijn vermoeden grootelijks tot aanbeveling, dat
 mij door meergemelden Taalkenner berigt wordt, dat »bij
 ZIEMANN en elders *ric* meermalen voorkomt voor *streek, weg*."

Vs. 1389. *Ghehenct*. Var. *gehenget, gehinget, ghehinc*[t].
Gehengen is toelaten, toestaan, *concedere*; waarvan *ge-
 hengenisse*, permissio. Zoo kent het KILIAEN; zoo de
 Schrijver van 't *Leven v. Jezus*, Cap. 53, bl. 48. *Geen
 musch valt op den grond sonder dat ghehinknesse uws
 rader, die in den hemele es*." En in 't VIe B. der *Brab.
 Yeesten*, Cap. 48, vs. 5333 is het:

*Maer God en wouder niet gehingen,
 Haer quaetheit langer volbringen.*

En zoo kennen het ook anderen. B. v. *Limborch*, B. I.
 vs. 855: *so moeti mi*

*Dore uwe grote doghet gehingen
 Dat ic — —*

Bij den *Teuthonista* is *verhengen* hetzelfde met *gestaden*
 (HD. *gestatten*), *toelaten*, *gunnen*, *permittere*. Het schijnt
 echter ook eenigzins anders gebruikt te zijn geweest.
 Immers, in de *Heim. v. M. en Fr.*, vs. 6, is het:

*Ne laet mi, here, niet gehingen,
 Te doene, dat onwittelic si.*

Of er moest voor *laet* gelezen kunnen werden: *wilt*, of
laat overtollig zijn (vg. DE VRIES, *Brief aan JONCKBLOET*,
 bl. 14 e. v.). Misschien zou echter dit *laat mij niet toestaan*
 zoo kunnen verklaard worden, dat *toestaan* zooveel zij
 als *toestemmen*, *instemmen*, t. w. in de verzoeking tot
 zonde. De woorden Matth. V. 25, die in de Vulgaat lui-
 den: *Esto consentiens adversario tuo*, die beantwoorden

¹⁾ »*Rek* heet ook nu nog aan de groote rivieren een gedeelte van den
 »stroom." C. LEEEMANS, in den *Algem. Konst- en Letterbode*, 1846.
 N°. 77. D. I. bl. 103, n. 11.

moeten aan Ἰησοῦ εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ, heeten in 't *Leven* v. Jezus, Cap. 39, bl. 37 e. v. *Wes ghehingende dinen aduersaris*, en daarbij wordt aangemerkt: *Met desen aduersaris mote wi ouereendraghen, en ghehinklec wandelen* enz. — Maar in 't Dichtwerk *Vanden levene ons heren* zeggen de Joodsche Raadsheeren aangaande Jezus, vs. 1298:

*Dese man hi doet al dat hi wilt,
Ghehinge wijs langer, wi sijn ontset*

(d. i., laten wij hem begaan, wij verliezen ons gezag). Verg. de Woordenlijst. En, als de Dichter, vs. 1002 zegt:

*Hoert wonder wies onse here gehinct
Den duvel die dus op hem dinct,
Hi nam onsen here* enz.

dan is het meer een *toegeven*, een inschikken, dat hij bedoelt, dan wel een toestemmen. — Voor de *g*, in dit Ww., vinden wij de *d*, — *misschien* vs. 1032:

*Dat hi den duvel gehinde dan
Hem te proeven als enen anderen man.*

maar zeker bij J. DE KLERK, *Brab. Y.*, B. II, cap. 35, vs. 3304:

*Doen woude Karle niet ghehinden
Dat hine daer meer wilde sinden.*

Vs. 1394. *Tieren*. In onze hedendaagsche taal heeft dit Ww. eene ongunstige beteekenis; die van razen, veel geweld maken (*fremere, oblatrare, debacchari*). Dat echter hetzelfde niet noodzakelijk dien zin van *zich woest en wild aanstellen*, maar oorspronkelijk evenzeer dien van *zich wel en betamelijk gedragen* heeft, blijkt reeds aanstonds uit het, anders overvloedige, hier er bijgevoegde Bijw. *qualike*. Maar bovendien geeft G. V. D. SCHUEREN, in den *Teuthonist* de verklaring: »*Tieren, anleggen, anstellen, regeren, dirigere*:" waardoor het dan kenbaar wordt, als *mediae significationis*. Zoo is het dan ook bij HEINRIC VAN HOLLANT, *Kracht der Mane*, vs. 35 te verstaan:

Eer si' comt ter quader tiere.

Zoo in 't VIe Boek der *Brab. Yeesten*, vs. 6262:

Ende omdat her Robbrecht

Hem alsoe tierde in der saken,

Die liede sere op hem spraken;

waar het teregt door den Uitgever verklaard wordt: *handelde, gedroeg*; al is het dan ook een berispendig gedrag, waarvan hier de rede is. Het Ww. komt zekerlijk af van het Zelfst. Nw. *tier* of *tiere*, hetwelk dikwerf in den tweeden naamval zamengesteld met een Bijv. Nw. voorkomt, hetwelk er de vereischte wijziging aan geeft. Altijd drukt het *geaardheid, aard* (en waaruit blijkt die anders dan uit het gedrag?) en van daar de *soort* uit van verschillende menschen of zaken. Zoo zijn in gebruik geweest de woorden: *meneghertiere* (J. v. M., d. N. Bl. vs. 125), *allertiere* (of *alretiere*, *Oud Vlaemsche Ged.* I. bl. 4, vs. 325, en zie HUYDECOPER op M. ST. *Rijmkr.* B. III. vs. 421, D. II, bl. 36 e. v. en 564); *eneghertiere* (*Brab. Y.* VI. 767); *velertiere* (zie MEYER, op 't *Lev. v. Jezus*, bl. 330); *welkertiere* (ald. cap. 116); *goedertiere* (d. N. Bl. vs. 1141, 1660, 2106 enz.), vg. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 9); *arghertiere* (*Reinaert* vs. 2530); *eendertiere*, enz.

Bij hetgeen hier verder voorkomt, behoef ik niet stil te staan. *Oude* voor *ouderdom* (oudte), even als *gedane* voor *gedaante* is genoeg bekend (zie *Heim.* bl. 168 en 290 e. vv.). En dat *maar* zooveel is als *ne ware, tenzij*, is boven, bl. 311, met beroep op DE VRIES, reeds aangemerkt.

Vs. 1454. *Clarende meer*. Dat dit hetzelfde is: met lichter, helderder wordende, meer schijnsel gevende, bewijst het verband. De Maan, na nieuw geweest te zijn, wordt gaande wegs door de Zon al meer verlicht, tot dat zij vol is, en daarna weder afneemt. De Dichter drukt dit uit door, vs. 1455 (naar H, S, U en L.), te zeggen: *tusschen dien*, dat zij *regt tegenover de Zon* komt. En wat dit *tusschen dien* beteekene, verklaart en Br. door zijn *tote*,

èn vs. 1466 *tot si wtcome en blike*, èn vs. 1492 *tusschen dat hare claecheit comt an*; alwaar L. heeft: *eer haer* —, U. *ont* dat haer — en Br. *tot dien* dat haar —. Het is derhalve een met *dus dan*, vs. 1526, *donec, dum*; hetzelfde met *tes* en *tessen*, voor *te des* en *te desse*, gelijk *tere* voor *te ere* (enere), *tien* voor *te dien*, *tesen* voor *te desen* enz. (vg. HUYDESCOPER op m. st. III. 176, 178, 187). De Maan dan wordt helderder en helderder, naar mate zij meer en meer aan het punt nadert, waar zij als in *oppositie* tegenover de Zon komt. Nu, tot dien staat van volheid moet zij komen, zal haar *eclips* (Maansverduistering) plaats hebben. En dan heeft zij die *claecheit*, welke zij anders, en uit zich zelve, niet heeft, vs. 1449; de *claecheit*, die haar, bij haren gang tegenover de Zon aankomt, vs. 1492, en zulks van de *claecheit* der Zon, vs. 1493; welke *claecheit* deze, bij het eindigen harer eigene verduistering, aan de zoo even verdonkerde plaatsen op de aarde weder geeft, d. i. mededeelt, vs. 1527; terwijl zij die in zich zelve hebbende, ook nog, tijdens de verduistering, *ellewer* (elwaerts) *claecheit gheuet*, vs. 1584, d. i. bleef mededeelen. *Klaren* is derhalve *klaar zijn*, Lat. *clarere*, en niet alleen *klaar maken*, Lat. *clarare*. Bij KILIAEN vindt men beide vermeld: bij den *Teuthonista* geen van beiden. In 't *Lev. v. Jezus*, Cap. 234, bl. 234 is 't: »*te sonnē opganghe alst begonste te clerne van den daghe, so spraken si* enz.” *Klaer* nu, als adj., eerst voor lichtend, lichtafstralend, daarna overdragtig, voor duidelijk, ligt verstaanbaar, en dan nog weder voor gereed, in gereedheid gebragt, is algemeen bekend en in gebruik: maar als *Zelfst. Nw.*, of liever, als *adjectivum substantive positum*, *het klaer*, kent KILIAEN het alleen in opzigt op een *ei*, als een Vlaamsch woord: »*Klaer van d'eye. Fland. j. wit* ¹⁾. *Album ovi*.” Ik meen het, in

¹⁾ Onze Dichter zegt, dat de doyer ligt — *int midden van den witten*. vs. 1663.

opzigt op de Zon, gevonden te hebben in de *Heim. v. M. en Vr.* vs. 76, waar de Schrijver van 's menschen oogen zegt:

*Dat derde deel, dats oppenbaer,
Dat comt u vander sonnen claer.*

Het is wel niet te ontkennen, dat dit, naar de vroeger niet ongebruikelijke achterplaatsing van het Bijv. Nw., zou kunnen genomen worden, als of er stond: — *van der claren sonne*. Maar anders zal men, naar ik gis, oordeelen, wanneer men, met dit vs. het straks volgende, 100ste vergelijkt; waar het is:

*Dat achtste deel, segt tgedichte,
Dat es van der werelt lichte,
Dat licht, dat x̄pi es genant.*

Hier toch is het zeker, dat het *gode vruchtich* zijn op alle dinc niet van de *lichte wereld*, maar van het *licht der wereld* (τὸ φῶς τοῦ κόσμου) wordt afgeleid. In 't voorbijgaan zij hier met één woord opgemerkt, dat, gelijk de *clærheit* der oogen, vs. 80, als *al den lichame leidende*, zoo ook dat licht, hetwelk de *ziel* godvruchtig maakt, aan *God* (d. i. x̄ps, Christus), toegekend wordt. Vs. 147 tot 156 zegt de Dichter, dat, gelijk hij vroeger, vs. 95 tot 98, verklaard had:

*Dat seuende deel, hebbic vereest,
Dat es van den heyligen Geest,
Daer die mensche af redelic mede
Es besceden in elke stede;*

dat hij, zeg ik, is

— — *alre meest*
*Ghemaeet van den heiligen Geest,
Dar hem bescedenheit af comt. — —*
*So es goet ende suuer mede,
Ende set sinen sin wel gerede
Ter heiliger scristuren wert.*

Doch voegt er nu, vs. 157—159, bij:

*Ende es hi meest gemaect mede
Van den lichte der claerhede,
Dat God selue es gheheten.*

Om tot het vorige terug te keeren: van *klaar* komt dan *klaren*, dat wij alleen als *transitief*, en, behalve in de zamenstelling met voorzetsels (*op* — *opklaren*) of voorvoegsels (*ver* — *verklaren* d. i. verlichten, verhelderen, vs. 314), naauwlijks anders dan in afgeleide beteekenis (b. v. *hij zal 't wel klaren*, d. i. redden, gedaan krijgen, bereiken enz.) gebruiken. *Intransitief* kent men het niet meer. Reden, waarom het mij voorkwam hier ter plaatse, gelijk men spreekt *gereleveerd* te moeten worden.

Vs. 1451. Van dit vers schijnt het min zeker, hoe het verstaan moet worden. Of aldus: De maan — *staat ne gheen haer*, in 't minste niet, *stil*, als zij aan de Zon gaat; zij gaat altijd haren weg voort. Of *Ne gheen van haer* (beiden, t. w. de Zon en de Maan) *staat stil*. Het laatste is misschien eenvoudiger: maar er staat tegen over dat van het voortgaan der Maan alleen — en niet ook van dat der Zon — in de geheele pericope gesproken wordt. *Niet een hair* is ook nu nog geene ongewone zegswijze, en komt met die: *niet een boon*, *niet een stroo*, enz. enz. overeen, uitdrukkende: *niet het minste of geringste*.

Vs. 1465. *Scade*. Met een enkel woord zij hier opgemerkt, dat geenszins aan de algemeene beteekenis, waarin dit woord thans alleen gebezigd wordt, die van *nadeel*, verlies, maar aan die bijzondere van gemis of afwezigheid van licht, door eenig ligchaam, dat het licht (hier, dat der Zon) onderschept, *umbra*, gedacht moet worden. Zoo komt het voor, b. v. in 't *Leven van Jezus*, Cap. 7, bl. 9: »*Die sitten — in den shade van der doet*;" en nog op twee

andere pll. (vg. G. J. MEYER, bl. 281 e. v.): — bij *Reinaert de Vos*, vs. 3167:

Willen wi wandelen onder de schade.

Vs. 1466 en 1478. *Blike*. In de korte Aanteekeningen is dit verklaard door *blinken*. En deze verklaring wordt, en door het verband gevorderd, en van elders bevestigd. Als J. VAN HEELU, *Sl. v. W.* vs. 6259 zegt:

*In hare geselschap sach men witte maelge,
Halsberge, ende swerde blikken,*

spreekt hij zeker van *blinkende* zwaarden. Hetzelfde geldt van *blicken*, waardoor KILIAEN *blikken* verklaart. In het Dicht *vanden levene ons Heren*, vs. 732, is het:

*Alse sijn swert trac Herodes die fel,
Tkint loech ende waende dat waer spel,
Daer tkint sach blicken tscarpen swert
Tkint loech ten mordenare wert.*

Ligtelijk zou men het daarvoor kunnen houden, dat wegens het rijm (bij O. S. en HEELU) *blinken* in *blikken* verkort ware; doch, dat *blikken* het tegenwoordige *blijken* is, maar niet slechts in de beteekenis van *apparere*, *manifestum fieri* (zoo als KILIAEN 't opgeeft), maar wel degelijk ook in die van *blinken*, *schitteren*, *micare*, *splendere*, blijkt genoegzaam uit de *Bediedenis vander Missen*, fol. 3, col. 2, waar gelezen wordt:

*Een sterre die men op sach gaen
Ende blikken als een gelas ¹⁾,
Doen Jhesus geboren was.*

En uit de *Reis van S. Brandaen*, vs. 1672 (PH. BLOMMAERT, *Oud-Vlaemsche Gedichten*, I. 115), waar de onvolmaakte tijd voorkomt, en gelezen wordt:

¹⁾ Zoo spelt Br. THOMAS doorgaans, b. v. f. 3^a, 5^b. (boven aangeh. bl. 17). Zoo J. DECKERS, *Dietsche Doctrin*. III B. vs. 740 (*Want d'aventure es gelasen*): vg. JONCKBLOET's *Woordenl. en BILDERDIJK*, *Geslachtl.* I. 258.

*Dat was algader sneewit glas,
Ende ghedect met sindale,
Daer dore bleec dat gout wale.*

(Voor de aanwijzing van beide deze plaatsen ben ik den Heer M. DE VRIES verplicht.) Overigens vergelijkte men BILDERDIJK, naar wien de Uitgever van *den Levene ons Heren*, J. VERMEULEN, in zijne *Woordenlijst* verwijst.

Vs. 1588. *Rome*. Zoo ook vs. 1592 en 1600 (vs. 1596, 1597 en 1604 *Roma*), bij H, Br., S en L. Maar *Romen* bij U (en op eene enkele plaats bij L). Wat is beter? Zeker het eerste. In de HSS. komt het tweede niet anders voor, dan als een blijk der onkunde of onoplettendheid van den Afschrijver. Zie JONCKBLOET, op den *Dist-schen Catoen*, bl. 38.

Vs. 1623. *Dachvaert*. *Dagreize* is de eigenlijke, maar bij onze oudste Schrijvers niet zeer dikwijls voorkomende, beteekenis. Zie KILIAEN. *Varen* is *reizen*, en eene *vaart* eene *reis*, hetzij te land of te water, met wageningen of schepen, verg. boven bl. 217 en zie F. VAN LELYVELD's Aant. bij HUYDECOPER's *Pr. v. T. en Dk.* II. 159 en volg. Gelijk hier bij onzen Dichter, zoo vinden wij die beteekenis ook bij J. DE KLERK, *Brab. Yeesten*, B. II. vs. 3083:

— *die prinsen kerstijn,*
Die in Karels here waren,
Drie dachvaert waren lanc die scaren,
Ende alsoe breet docht oec scinen.

Waarschijnlijk ook in 't *Levene ons Heren*, vs. 564: *Si* (de wijzen uit het Oosten)

Si daden dachvaert alle drie sachte;
Elc die clare sterre wachte.

Ofschoon hier het woord door *togt* of *reis* ook wel zou kunnen teruggegeven worden. En hetzelfde heeft plaats met de pl. uit *Ferguut*, vs. 579:

*Sine dachvaerde hilt hi wale,
Ende reet so lange — —
Dat hi quam te Cardoel.*

Maar veel gebruikelijker schijnt de beteekenis van *zamenkomst* of bezoek, vooral (maar niet alleen) ter behandeling van gewigtige Lands- of Staats-zaken, ter regtspleging en derg. geweest te zijn; waaruit het Ww. *dagvaerden* en 't Zelfst. nw. *dagvaerdinghe*, in den zin van citatie tegen een' bepaalden dag, ligt te verklaren is. In de *Cluyte van Playerwater*, door F. H. MERTENS uitgegeven, is er sprake van eene verbodene *zamenkomst*, wanneer 't *Wijf*, vs. 82 zegt:

— *ic heb tavont en dachvaert van enen pape,
Die mij tsommels es also goeder tieren.*

Maar van meer dan eene *dachvaert*, tot welke beschreven waren Raden des Konings, Hertogen en andere »notabele personen» tot »vorsieniger deliberacie», of tot slissing en »uutscheiding» van geschillen tusschen groote Heeren, maakt o. a. het VIe Boek der *Brab. Yeesten* gewag; b. v. vs. 8592:

*Soe en heeft hi niet daerop gelet (getoefd)
Hi en heeft gheworven onghespaert (spoedig)
Aen den coninc een dachvaert;*

en verder vs. 8640, 8649, 8663, 8668, 8688 (*te niute ginc die dachvaert*), 8694, 8720, 8763, 8770 enz. enz.

Vóór de omwenteling van zaken ten j. 1795 plagten de Gedeputeerden der steden (Burgemeester en Pensionaris) in Holland wekelijks *ter dagvaart* (veelal met het stadsjagt) naar 's Hage te reizen, t. w. om de Staten-vergadering te helpen uitmaken.

Vs. 1634. *Begonde*. U. heeft *begon* en Br. *begonste*. Het levert een voorbeeld op van de verschillende wijzen, waarop men in vroegen tijd het *Imperfectum* vormde.

Bij J. v. MAERLANT in den *Spieg. hist.* komen *began*, *begonde* en *begonste*, als 't ware, om beurten voor. *Began*, b. v. D. I. bl. 14 (vs. 18):

Die werelt began ergeren doch;

(*ergeren*, intransitief, *erg*, kwaad, *worden*). Zoo ook bl. 16 (vs. 31),

Doe begant reinen —

(begon het te regenen): en o. a. bl. 107, 146 enz. — *Begonde*, bl. 10 (vs. 21):

Dat wijf begonde dies gelouen;

bl. 60 (vs. 13):

Men leset, dat in sinen tiden begonden

Twee riken —

en zoo bl. 66 (vs. 47) en elders meer. — *Begonste*, bl. 16 (vs. 43):

Doe begonst dalen nadat,

(nam. 't water van den Zondvloed); bl. 19 (vs. 1):

Nembroth begonste eerst met machte

Here sijn ouer Chams geslachte.

En zoo elders, b. v. bl. 19, 59 (tweemaal), 68 enz. Zoo ook *Ferguut*, vs. 3870; *Lev. v. Jezus*, Cap. 129, bl. 112, Cap. 227, bl. 226: *Vanden levne ons Heren* (zie *Woor-denlijst*) enz. Van het Ww. *kennen* vormt onze Dichter, vs. 1692 en 1695, het Imperf. *const*:

Si maecten alle astronomie

Ende consten alle philosophie — —

Aldat consten si meest.

En hier is in de HSS. geen verschil. — Zoo ook in 't *Lev. v. Jezus*, Cap. 67, 99, 174, 223, en o. a. Cap. 129, bl. 112. In de *Brab. Yeesten*, B. VI. Cap. 67, vs. 7472 is het: *dat cost hi wel*. Bij o. S. vs. 1793 vinden wij in H. S. U.:

Stoeder oec dorp ofte port,

Daer dit gheuile; —

maar bij L en Br. staat *stonder*; en vs. 1549: stoede *hier eene kerse*. — J. DE KLERK, *Brab. Yeesten*, B. V. Cap. 39, vs. 3408, schrijft desgelijks:

— *waerbi*

Hi stoedde alsoe;

J. V. MAERLANT geeft ook 400 (t. a. pl.) bl. 40 (vs. 3):

*Ypone stoeter in eene port,
Daer men af bescreuen hort,
Daer bisscop was sente Augustijn.*

(In 't voorbijgaau merken wij op dat 't woord *port* (poort), als een gedeelte voor 't geheel, voor dat van *stad*, gebruikt wordt (even als *dak* voor *huis*, *zeil*, *kiel*, *steeven* voor *schip* en derg.: hetwelk dus allen mogelijken twijfel voorkomt aan de beteekenis, bij onzen Dichter, vs. 1793, zoo even aangehaald.) Van Oritia zegt VAN MAERLANT bl. 59 (vs. 82), dat zij

— *van orloge sere was vroet,
Ende noch nie na man en stoet.*

Andere voorbeelden zie bl. 104, 111, 145 enz. Zoo is 't ook met de zamengestelde Ww. *bestaan* en *verstaan*. Bl. 43 (vs. 53), de *coperine Colossus* op 't eiland Rhodus was

— *al gegoten van metale,
En also grouf, alse daertoe bestoet,
Niemen conde des geworden vroet.*

Bl. 14 (vs. 20) God nam Enoch weg,

— *want hi verstoet
Dat hare die werelt verkeerde,*

en zoo bl. 30, 63 enz. Maar *stond* vind ik, b. v. bl. 27 (vs. 40) van de Roode Zee,

Daer wilen die vijf steden in stonden,

bl. 31 (vs. 17), in Frigia,

Daer stont in wilen die stat van Troijen.

Dit onderwerp schijnt nog wel een nader onderzoek en uitlegging waardig te zijn; zelfs na TEN KATE en HUYDECOOPER niet alleen, maar ook na BILDERDIJK zelven (*Nederl. Spraakleer*, bl. 148 tot 152); in wiens verklaring het nadenken welligt niet berusten zal. Maar het is hier genoeg, de aandacht er op te hebben doen vestigen; dieper in de zaak te treden, moet ik anderen overlaten.

Vs. 1707. *Verren*, d. i. verwijderen, ver doen zijn. Ik teeken dit aan, vermits het de eerste plaats is, waar mij, bij de Ouden, dit Ww. is voorgekomen; bij *onze* Ouden namelijk van de 13^e en 14^e eeuw. In de Karolingische Nederduitsche Psalmen komt het meer dan eenmaal voor. (Zie onze Aant. op Ps. LXIX. 12, *Taalk. Mag.* IV. 383 e. v.). Later trof ik het aan in het Rijmwerk *Vanden levens ons Heeren*, vs. 2000:

*Verre mi die bitter doet,
Quite mi van deser noet.*

En vs. 837: *Si haetten rijcheit, roem en prijs
Die elken verret tparadijs.*

Ook denk ik dat *verden*, bij *Ferguut*, vs. 335 en 683 (*dat die God al leet moet verden*, en *dat u godt verde van lede*) wel hetzelfde woord zal zijn. Vg. *Limborch* B. I. vs. 456 (*verden ons scade en scande*); vs. 726 (*ons verden van scande*). En in *Karel de Groote en sijne XII Pairs*, Fr. I. vs. 107: *Dus wert gevert — Hare macht —* (waar JONCKBLOET in de *Verklar. Woordenl.* te vergelijken is [alsmede HOFFMANN, in de *Horae Belg.* III. 84, vs. 3008. — *Ontverren* heeft BILDERDIJK, *T. en Dk. Versch.* IV. 101. A. D. J.]. *Ontverren* heeft J. VAN HELLU, *Sl. v. W.* B. II. vs. 3995:

— *daerbi waenden si wale
Dat den hertoge soude ontverren.*

Maar naar WILLEMS verklaring is het zoo veel als *ontvaren*, d. i. ontgaan, verloren worden: en dan heeft het met *verren* niets gemeens.

Vs. 1726 en 1773. *Dromet*. Dat de beteekenis, welke CLIGNETT (bl. 180 aangehaald) bewezen heeft, die van *dringen*, de ware zij, en hier ter plaatse te pas kome, behoeft geen verder bewijs. Reeds de verwisseling met *jagen*, vs. 1763 en 1765 stelde het buiten twijfel, al ware het niet, dat wij nog bovendien, vs. 1746 vonden:

Droghe wasem — —
— drenct so, dat breict ontwee.

Vs. 1737, 1743. *Slobbrich*. *Slebbrich* bij U; *Clebbrech* bij Br.; *Sleprich* bij L. Bij KILIAEN vind ik noch het eene, noch het andere. De beteekenis kan echter niet raadselachtig zijn. In de alledaagsche spreektaal wordt *slobberig* nog wel gebezigd, h. v. van een' rijweg, in zand of klei, die door veel regen doorweekt is geworden. *Slibberig* gebruikt men meest voor glad, zoo als een, eerst bevroren, maar nu ontdooijend voetpad, of ook wel als een met slijm overtogen visch, inzonderheid aal of paling, die ligt door de handen glijdt, en gelijk men ook wel zegt, *glibberig* is. Maar *slebbrich* (*clebbrech* en *sleprich* zijn kennelijk schrijffouten; de *c* als *s* uitgesproken, gaf tot de eerste, te harde drukking op de dubbele *bb* tot de andere aanleiding; hoewel *sleprich* van *slap* kan afgeleid worden; — *slebbrich* dan of *slebberig* is, wat *slabbert*, of naar eene andere, de Hollandsche, uitspraak, *slobbert*. *Slobberen* nu en *slabberen* is bij KILIAEN *flaccidum* of *laxum esse*, maar ook *ligurire*, als *frequentativum* van *slabben*, dat *lambere*, *sorbere*, en *distillare*, *fundere inter sorbendum*, door hem vertolkt wordt. Buiten twijfel komt alles af van 't Bijv. nw. *slap*, dat *laxus*, week, en van daar *fluxus*, *solutus*, *fluidus*, beteekent. Uit deze beteekenis laat zich die van *slabbakken*, *slappen* (*verslappen*), enz., maar ook die van *slibbe*, *slibber* (*linum*, coenum *mollius*), gemakkelijk verklaren. En niet minder die van *slabbe* (voor *linteum pituitarium*), of van *slobbe*

(als *tibiale laxum*), en *slobbetje* in dat bekende versje van 't kinderspel:

*Ik arm slobbetje,
Aan mijn waschtobbetje.*

De klinkletter verdubbeld zijnde, bekomt men van *slap* 't woord *slaap*, als Zelfst. nw., wegens de *verslapping* der leden in den toestand van niet-waken. *Solvuntur membra sopore*. — Onze Dichter, een voorbeeld ontleenende van *week* deeg, tracht daarmede op te helderen, wat hij van *drooge wasems* zegt, die in de holen der aarde vochtig, week en kleverig worden. (*Sledderig* zegt ook nog wel deze en die in denzelfden zin, maar *slodderig*, bij omzetting, voor *slordig*. Soortgelijke verbasteringen zijn er talloos velen. Hoe dikwerf, bij v. hoort men *eindelijk* zeggen, voor *eigenlijk*, enz. enz.)

Vs. 1744. *Minne*. Wat dit woord hier beteekenen kan, weet ik niet beter dan vroeger vs. 430 (bij K.) en 1110 (zie ald. de aant.) te gissen; want geene van alle beteekenissen, die het bij KILIAEN en anderen heeft, schijnt hier te pas te komen. Er is intusschen in de HSS. geen verschil van lezing. Voor *minne* te lezen: *binnen* of *dinne*, gaat ook niet aan. Zou men niet *rinnen* (rennen) mogen, ja moeten lezen? Van dit Ww. maakt o. S. dikwijls gebruik. Het zou dan overeenkomen met het *daer en weder loopen*, in de holachtige aarde, in alle zinnen, d. in alle rigtingen, en *tous sens*, vs. 1732—1735. Men sla bijzonder acht op vs. 1780—1784:

*Die wint — —
Loopt in die hole der erde vort —
Omdat si den wint binnen heuet.
Diese al dore rent
In al die hole omtrent.*

Vs. 1762. *Scolen*. Dit woord *schole* kent KILIAEN alleen in die beteekenis (van *ludus literarius* enz.), waarin

onze Dichter het boven, vs. 1361, 1365 en 1371, ook gebruikt heeft. (Elders, 't is waar, geeft hij nog: »school, schoole, Sicamb. j. ouen gaffel, pala, infurnibulum;» maar dit komt hier in geene aanmerking.) Doch, gelijk de school, in dezen zin, eene verzameling, eene grootere of kleinere menigte van kinderen insluit, zoo bezigen wij het woord ook nog wel, om in 't algemeen, eene menigte uit te drukken. Gelijk wij van een' troep ossen, een drift schapen, een vlugt vogelen, een toom kippen spreken, zoo ook van een school visschen. Onze Dichter verwisselt dit scholen, dat hij op dampen toepast, met roten, vs. 1850, die hij den wind toeschrijft; hij zegt:

— in die erde es hi besloten,
En vaert daer dore mit groten roten.

Roten nu, meerv. van rot (turma voor rote of root, bij MELIS STOKES roet) wordt eigenlijk van menschen gebruikt, en wel bijzonder van krijgslieden, in eene kleinere of grootere bende vereenigd, rotgezellen ¹⁾: doch van daar

¹⁾ Zie HUYDECOPER op MELIS STOKES, B. VIII. vs. 769, waar hij ook B. VI. vs. 46, en B. X. 327, nevens Ferguut, f. 2. d. (vs. 320 naar VISSCHER's uitgave en verg. 't Glossarium, bl. 324) aanhaalt. Zie hier nog een paar voorbeelden: J. VAN HEERLU, Sl. v. W., vs. 433: Heer Berthout bleef in groote eer

Bi hulpe van den zongen weesen
Van Brabant, die met haren roten
Den bisscop Mechelen vore sloten.

Wat hij hier uitdrukt door: met haren roten, had hij weinig vroeger, vs. 396 gezegd: met haren scaren. Twee andere pll. in de Glossaire aangewezen, gelijk ook eene uit v. MAERLANT, door VAN WIJN aangevoerd, voorbijgaande, voeg ik er nu nog slechts bij eene uit deszelfs Nat. Bl. vs. 2899:

En hadde een wt erer roten
Gemist — —

en een uit het IIIe Boek van J. DE KLERK, Br. Y. (cap. 15) vs. 1190:

Daer dogheden donse menich leet
Van honghere ende van ghescote,

dan ook, bij eene soort van overnoeming, heeft het hier eene meer algemeene beduidenis, van welke H. VAN WIJN, in zijne uitvoerige aanteekening op dit woord geen gewag maakt ¹⁾. Vg. KILIAEN EN VAN HASSELT. Vooral J. F. WILLEMS, op *Reinaert*, vs. 378, waar het is:

*Ik hebbe bi der scole vergeven
Al vleesch ende vleeschsmout;*

die dit verklaart: »ik heb er bij de geestelijke gemeenschap, in 't klooster, afstand van gedaan:» doch nu verder 't woord in deszelfs eigenlijke beteekenis opheldert, met aanhaling van BILDERDIJK, *Geslachtl.* III. 35, en de voorbeelden bijgebracht door HOFFMANN in zijn *Glossar*. op *Flor. en Blanchef.* bl. 135. — *Scholen*, nog gebruikelijk in *zamenscholen*, *bijeenscholen*, is eigenlijk *vergaderen* (actief en neutr.). *Schole* is dan allerlei bijeenscholing, vergadering, verzameling. J. VAN MAERLANT, sprekende (*d. Nat. Bl.* vs. 3295) van den gierigen Otter, zegt:

— *hi leghet in sine holen*

Vele visschen tere scolē:

en (vs. 2334) van de genegenheid, welke paarden onderling hebben, gewagende, wisselt hij *schare* met *schole* af. *Merries*, zegt hij,

*Merien hebben sulke waerde
Deene ter andere: sterfter eene
In al hare scare ghemeene,
Dat dandere vphouden hare vole,
So ghelieue es hare soole.*

Ende somwile quam onse rote,

Diet hen so suuer vergout,

Dat sijt becochten menigfout.

Voeg er bij B. VI. vs. 1293:

Dus trac tgemeinte met haren rote

Buten Brussels. —

¹⁾ *Aanteek.* op v. NEELU, bl. 116—120.

In het Latijn van THOMAS CANTIPRATANUS beantwoordt hier *scare* aan *grex*. (*Equabus feminis tanta inest pietas, ut, si una moriatur illarum in grege, alia equa socia illius nutriet [-at] foetum equae mortuae*): de laatste regel is door V. MAERLANT er bijgevoegd. Bij denzelfden vinden wij wat vroeger, vs. 1486, waar hij van de Bevers spreekt, en hoe zij zich van andere Bevers, als knochten, bedienen en ze tamelijk *cavalièrément* behandelen, gezegd:

Dit ne doen si niemen vut hare scole:
M' vremden vut vremde lande
Doen si alle dus ghedane scande;
Want sise in eighendome houdē.

Hier zijn *vremden*, die niet uit hare *school* zijn. En wat zegt hier het Latijn? *Talem injuriam non faciunt Castores his castoribus, qui inter eos educati sunt, sed qui de alienis partibus ad se venerunt: talesque sub certa custodia in servitutem redigunt*. Hier vereenigt zich dus reeds het denkbeeld van *opvoeding* met dat der *school*: en het is derhalve niet vreemd, dat bij dien Dichter ook de andere beteekenis voorkomt. Inderdaad zoo is het. Van de *Fretten*, bij v., zegt hij, vs. 2505:

Die sijn also gheset ter scolē
Dat si in der conine holen
Gaen, en bitense dan doot;

waar *ter scolē* gezet te zijn, wel niets anders beteekenen zal, dan *aferigt*, geleerd te zijn, t. w. op de konijnen-jagt. — (Over de *buiging* van dit woord (sterke of zwakke) vg. JONCKBLOET, op den *Dietschen Catoen*, bl. 37.)

Vs. 1832. *Sonderlinghe*. Wat beteekent hier dit woord? Duidt het aan, dat zulke landschappen *inzonderheid*, meer dan anderen, aan aardbevingen onderhevig zijn? Of, dat deze daar *bijzonder* hevig zijn? Of, dat het iets vreemds en *zonderlings* is, dat zij juist *elke week* zich

aldaar vertoonen? Onze Dichter gebruikt het woord nog tweemaal; eerst vs. 272:

Het wassen alle daghe dinghe

Metter mane sonderlinghe;

en dan vs. 1410:

Die daghe oec vander weke

Hieten si na hem sonderleke.

Maar ik zie niet, dat dezelve veel licht over de vraag verspreiden. En dit zou ons wel er toe doen overhellen, om het voor niet veel meer dan een stopwoord aan te zien. Doch ongaarne daartoe overgaande, acht ik het meest waarschijnlijk, dat aan de eerst vermelde beteekenis te dezer plaats te denken is. Vs. 272 zal dan wellicht ook te kennen geven, dat sommige dingen, in aanwas en afnemen, wel niet te eenen male, maar toch grootendeels, van het wassen en afnemen der Maan afhangen. En vs. 1410 zal zoo te verstaan zijn, dat de Heidenen de bijzondere weekdagen niet naar hunne Goden in 't gemeen, maar den eenen naar dezen, den ander naar eenen anderen in 't bijzonder, benoemden. Deze laatste beteekenis, die van *in 't bijzonder* (peculiariter, speciatim), tegenover *in 't gemeen* (*in genere*, universe, generaliter) is, o. a., duidelijk in J. VAN MAERLANT's aanhef van sommige boeken zijner *Nat. Bloeme*, b. v. van het II^{de}, vs. 658:

Ghemeenlike sal ic te voren

Ghemeene nature iou laten horen,

Die Beesten hebben int gheminge:

Daerna van elker sonderlinghe.

Zoo ook vs. 876:

Nu hort vort van elken dieren

Sine sonderlinghe manieren,

(*mores singulis proprios et privos*). Maar eenigzins anders gewijzigd is de beteekenis, vs. 1840, waar van de Cymera gezegd wordt:

*Sulc tijt so sise hebben gevaen — —
 Prosenten sise haren heere,
 Om hem te doen sonderlinghe eere.*

Door dit present wil men iemand bijzondere, d. i. uitstekende, ongemeene, eere aandoen. En, spreekt hij vs. 2329 van 't vermogen van sommige paarden, om den uitslag eener te leveren bataille vooraf te weten, althans een voorgevoel er van te verraden, hij voegt er bij:

Dit vindt men aen sonderlinghen perden,

(slechts aan zekere soort van paarden, in onderscheiding van de meesten). De Schrijver van de *Heim. v. M. en Vr.* maakt veel gebruik van dit woord. Ongeveer twintig plaatsen heb ik aangeteekend. In enkelen is het duidelijk, dat hij er ook iets ongemeens, niet alledaagschs, iets zeldzaams mede wil uitdrukken. Zoo zegt hij vs. 162, van den mensch, die aan zich het meest van den Heiligen Geest heeft:

*— — hi es so sonderlinghe
 Van leuene in gerechtichede,
 Dat hijt al gedooft mede
 Dat hi hort ende siet,
 Want hen gereint sire herten niet.*

(Het raakt zijn hart niet aan ¹⁾), deert hem niet.) — Van sommige (*selke*) *gravidae* zegt hij, vs. 1121: zij

*Hebben begerde om erde teten
 Of crijt of colen sonderlinge,
 Of iegen nature enigerande dinge.*

Dit zijn *uitzonderingen* op den algemeenen regel. Maar is die beteekenis ook toepasselijk op hetgeen hij, vs. 172, zegt van

*— — vier dinge,
 Daer de mensche sonderlinge
 Af es gemaect — ?*

¹⁾ Zie *Lev. v. Jez.* bl. 58 enz. *Verh. d. 2^e Kl. v. 't Inst.*, VI, 2, 53 en 69 [n. d. v.].

en vs. 224 van

— — vier — — dinge

*Daer de menschen sonderlinge
Hare nature af hebben ontfæen?*

Misschien ja; in dezen zin, namelijk, dat ofschoon allen in 't gemeen aan die vier dingen deel hebben, de een echter meer heeft van het eene, een ander meer van 't andere. En dit schijnt vooral uit andere gezegden te blijken de meening te wezen. Bij v. uit vs. 982:

*God, die makere es aller dinge,
Hi besiet ons sonderlinghe
Int begin der werelt mede
Elke nature na menschelijchede;
Hi gaf den mensche oec gereit
Bouen alle diere werdicheit;
Want hi gaf hem groten sin
Ende verstanneſse mede daerin, enz.*

Hier schijnt toch door het woord *sonderling* ongeveer hetzelfde te worden aangeduid, als: bij onderscheiding, t. w. des menschelijken geslachts van de overige dieren. Meestal laat zich *sonderling* bij dezen Schrijver door *insonderheid*, vooral, en derg. verklaren. Bij v. vs. 280:

— *die alle dinge*
Nauwe besiet sonderlinge
Hijs quaet en scalc.

Vs. 336, die neus en neusgaten heeft,

*No te wijt, no te inge,
Dat sijn die beste sonderlinge.*

En zoo al verder vs. 842, 982, 1145 enz. enz. Het wil mij echter dunken, dat noch hij, noch andere Schrijvers bij hun *sonderlinge* veel *zonderlings*, of bepaalds althans, gedacht hebben.

Aan het slot van deze Breedere Aanteekeningen zal het misschien niet ongepast zijn op *Zegswijzen*, bij onzen Dichter voorkomende, destijds gangbaar, thans grootendeels buiten gebruik, de aandacht, al is het slechts met een enkel woord, te vestigen. Zonder schifting volgen wij daarbij alleen het Alphabet.

AANHEBBEN, iets inhebben, bevatten, vs. 566.

AANKOMEN. Iemand komt hitte aan, 1076; ziekte, 1261; de Zon een planeet, 1239.

ANDERSINS. Over andersins een' graat houden, 401.

ASTRONOMIE maken, 1691. Astronomie die van steden spreekt, is zwaar, 1537.

BEKEND doen, 80, 116, 282, 286, 1036. — Weten en bekend doen, 1709.

BEVAEN, bevangen, bezet; met aderen, striemen, koude, wolken, donkerheid, 970, 975, 985, 1229, 1237, 1855, 1464. (*Ferguut; Leven van Jezus; Beatrijs; Leven ons Heren* enz. Zie de Woordenlijsten.) Zoo ook met doorne (stekels), J. v. M., d. N. Bl. vs. 2422; met minne, O. Vl. Ged. I. bl. 5. vs. 332, *Belg. Mus.* 1846. bl. 96. *Limborch* III. 612; met kinde (ald. 783) met sere (I. 2228); met noden, *Rijmbijbel*, bij SNELLAERT (*Verh. over de Ned. Dichtk.*, bl. 131); met rouwe *Limb.* II. 1408; met droefheden *L.* III. 878; met siechede (*Heim. v. M. en Vr.* vs. 494); met coude (vs. 1792); te nauwe (*L.* III. 1082); in iemands arm (*B. Mus.* 1846. bl. 68) enz. enz.

KEEREN zijn' zin tot iets, 52.

KOMEN, gegaen, 1519, 1629, doorgedrongen, 1758. Dat komt daer *bi*, 1284, 1516, 1585; daer *af* (of), 1725, 1774. — *Wane* comt het, 1714.

CONT zijn, 1611; iemand cont maken van iets, 364; hoe, 511, 1199.

CRAFT (kracht) der Sonnen, 1516; van Astronomie, 33; Elke planeet geeft eigene craft en wet, 298; Bi craft,

1771; mit crafte, 742; iemands craft wast hem aan, 1028.

QUAET. Iemand quaet doen, 1074.

DIE, Die welke, 568; *bi* dien, 755, 891; *in* dien, 1356.

DOEN (sijn) anders, 1188 (oorzaak zijn), 586, 649, 938, 977, 1285, 1319, 1650; doen *gewach*, 43; doen *weten*, 284, 610; doen *gemoete*, 1632; doen *vrucht*, *leed*, *kwaad*, *ongemak*, *wee*. Zie bij *Vrucht*, *Leed*, *Quaet*, *Ongemac*, *Wee*. — Deelw. **GEDAEN.** Gedaan *weten*, 416; *daerom ist niet gedaen, dat*, 1017; *dus* gedaen (van die gedaante of maaksel) *soe* gedaen, 988, 1242; *roestig* gedaen, 969; *de tijd* is zoo gedaen, 1242; *wonderlike* gedaen, 1525 (*welgedaen*, VELTH. f. 35 enz. enz. — naer iets *gedaen*, gelijkende, *d. N. Bl.* vs. 1052, 2421). Van daar *dus dane*, 777; *dustanig*, 1814 (*Theophilus* door **BLOMMAERT** uitgeg.; *Ferguut*; *Lev. v. Jezus*, enz. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 215.)

DOLE. In *dole van iets* zijn, 1366.

DAGEN. Op iets (dringen, drukken) 740; (trekken, overhellen) 1353, 1369.

EEN. *Al in een*, 656, 662, 1672, 1755. *Altenen*, zie bl. 352; *tere* (te eenere) *somme*, 389, 1677.

ELK. *Elker dages*, 390, *elker dagelike*, 269, 840, 1760.

GAEN. Toegaen (medewerken, bijdragen), 847; (aanslaan, kleven) 852, *upwaert*, 866; *aan de Zon*, 1452; *ute*, 1634, 1638; *in*, 1032; gaen *rijpen*, *climmen*, *loopen*, *stelen*, 1103, 1130, 1324, 1345, — *dalende*, 1616. De Zon gaet in den Ram, 1024; dien Stier, 1044, 1050, 1061 enz.

GEDINKEN dies (cum genitivo), 1796.

GEDOGEN zijn onwil, 1575.

GESET, geplaatst (de een boven den ander); 296; — in- of vastgesteld, 538.

GEVALLEN. Zie *Vallen*.

GEVEN, iemand de doot, 1178; — (begeven tot iets), 1377; (doen, veroorzaken), 1595.

HIERBI, daarom, 1247.

HOE. Zeggen en togen hoe, 10; hier en hoe, 198; hoe 304; wane en hoe iets coempt, 1714.

HOUDEN (behoeden tegen iets), 1260; — geboden *van* iemand, 1406; — iemand *over* (voor) iets, 1420.

JEGHEN. Evenlanc ieghen, 1108; tegenover (rennen), 1456; gaen 1530; — tegen aan(komen), 1609, 1631.

IN zichzelf hangen, 1669; (*in dien*, zie *Die*.)

LEED doen, (iemand beleedigen, *benadeelen*), 770. — *leed* zijn (nadeel aanbrengen), 1188. (*Leed hebben is haten*. Zie *VAN WIJN*, *Aant.* op *V. HEELU*, bl. 62).

LEEREN (*docere*) iemand *van* iets, 732; zelf (*discere*) *van* iets leeren, 1249.

LEGGEN pine (moeite) aan iets, 429.

LINE. Iets op zijne line zetten, 6.

MACHT. Iets doen (de waarheid zeggen) naar zijne macht, 804.

MAKEN cont, vroet. Zie *Cont*, *Vroet*. — Moord maken, 1186. — Astronomie maken, 1691.

MATE, te mate worden, 945.

NATURE. Zijne nature *hebben* of nemen, van boven, van de planeten, is, naar geheel het lichaamsgestel en de zielsneigingen, door den invloed der planeten geregeerd te worden, vg. onderling 17, 20 (waar 't met *seeds* en *complexie* vereenigd wordt), 1010, 1019, 1217, 1275 (waar inzonderheid op den lichamelijken toestand gezien wordt), 1301, 1305, 1353, 1358, 1369, 1376, 1382, 1404. Van daar heet ook *nature*, wat dit gestel, ook meer algemeen de aard en eigenschap der dingen 603, 1404, van zelfs medebrengt, wat er natuurlijkerwijze uit voortvloeit, 1314. En dit heet dan: *bi nature*, 935, 940, 1163, 1207, en *bi sire nature*, 1393; maar ook meer algemeen en overgesteld tegen hetgeen *bi miracelen* geschiedt, 1563. Van daar, dat van de *Maan* ook gezegd wordt: *Hare nature es so gedaen*,

988. Somtijds wordt het woord verwisseld, met, *maniere*, om verschillende soorten uit te drukken, 843. verg. met 903. Eindelijk bezigt het onze D., sprekende van de eigenschappen der geschapene wezens, als één groot Geheel beschouwd, 34, 791, 1116, 1119, 1385, en noemt zoo het Opperwezen *den God van der naturen*, 1573.
- NIET EEN — loof, 810; — twint, 1732 (1841); — caf, 1278 (zoo ook b. v. bij *Reinaert*; vs. 1803); — hair 1451).
- OMDAT iets *geschiede* (d. i. *opdat*), 7, 798 (*d. N. Bl.* vs. 2571, 3033 enz.) — (*Opdat* is ons *indien*, zoo, bijaldien, *Heim. v. M. en Vr.* vs. 114, 1092, 1397.)
- ONGAAN met — (b. v. *diefte*), 1337.
- ONGEMAK iemand *doen* van iets, 1156 en v. — Dat *is* ongemak, 1182. Siechtede en ongemac *wassen*, 1190.
- ONTWEE steken, 742, 764; werpen, 781; *breken*, 765, 1746. (Zie CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 123.)
- OVER. Houden over: zie *Houden*. Andersins over; zie *Andersins*.
- PLEGEN overtoellig gebruikt, 14 (plegen te gane = gaan); 922, 961. — Astronomie plegen, 1402 (imperf. *plagen*; zoo ook *plach*, 1430).
- SAKE. 't Is zake dat —, 1545. Sake (oorzaak) van iets zijn, 811.
- ZEKER van iets zijn, 72, 196, 1458.
- ZIN. Zijn sin tot iets keeren, 52. — *In allen sinnen* lopen, 1736. (*welc-sins* de wint gaet, *d. N. Bl.* vs. 2435.) *In zijn zin merken*, 234, 324; onthouden, 88.
- SLAEN noortwaert, 996.
- SPOET. Groten (voor-)spoed hebben tot iets, 1360.
- SURE. Iemand te sure worden (te zwaar), 1537. (*B. Mus.* 1846. bl. 88.)
- TAFTER blijven van (bij) 1373. (Zie bl. 320 e. v.) *Taftert*, 654, 1446 (vg. 1274).
- TASTEN iemand met den dume, 1541.

TE STORT worden, 1576.

TREKKEN (overhellen) *naer* iets, 1304; *ene* 1334 (vg. *Dra-gen*). — Van de school, 1365; — *in een*, 1671 e. v.

VAEERT. Goede vaert hebben, 1618.

VALLEN. Het feest valt op een' Zondag, 171; elk valt sine stade (ieders plaats) 294; (gebeuren), 1472, 1854. — **GEVALLEN** (voorvallen), 705, 990; (gebeuren, dat —), 1074, 1112, 1282, 1379; (uitvallen, uitkomen, geschieden), 1324, 1473, 1532 (in de var.), 1794, 1797, 1838; (ontstaan, voortkomen, veroorzaakt worden), 1876.

VOOR MEER iets onthouden, 964.

VORT EN WEDER. Zie *Weder*.

VROET maken, 320, 959; (iemand van iets), 636, 641, 704.

Vroet zijn van eene wetenschap, 578, 1233, 1254, 1700.

Vroeder (nog) zijn, 1002.

VROUCHT doen iemand (hem beangstigen), 640, 710.

WASSEN. *Of* (af) *van* iets (ontstaan), 844, 860, 1721, 1731.

WEDER. *Daer* (l. *Haer*?) *eñ weder* (hier en ginds), 674, 1734; *vort eñ weder*, 1786.

WEE iemand of iets doen, 782. Vg. *Leed*.

WIJS zijn van (sterren), 1566.

WONDEREN. Het wondert iemand, 506, 1281, 1622, 1688.

— in 't gedochte, hoe — 1697. — in den zin (ghi moghet wonderen in uwen sin), 1751. Iets **WONDER HEEBEN**, 1470; (van iets) 1572, 1642.

NASCHRIFT.

Nu het door de goedertierenheid van Hem, die mij op vergevorderden leeftijd nog zoo gunstig het gebruik van lichaams- en zielsvermogens, en daarbij lust en moed tot nuttige werkzaamheid, verleent; nu het mij gebeuren mag ook nog dit werk voltooid te zien, moet ik wel, te *eener* zijde, verschooning er voor vragen, dat hetzelfde — eerst als eene niet onnuttige uitspanning van gewigtiger bezigheid aangevangen, maar langzamerhand iets van ernstiger studie geworden — en breeder uitgeloopt, en langer onder drukkers handen geweest is, dan ik gewenscht en mij te voren voorgesteld had; maar tevens, te *anderer* zijde, de gelegenheid niet laten voorbijgaan, welke er mij door gegeven wordt, om thans met kennis van zaken berigt te doen aangaande iets, dat tijdens het drukken der *Inleiding*, voor twee jaren, mij nog duister en onzeker was.

Bij het onderzoek naar den Schrijver of de Schrijvers, aan wien of aan wie wij de *Natuurkunde van het Heel-Al* te danken hebben, bragt ons de vereeniging van dezelve, in de Handschriften H., S. en L., met JAKOB VAN MAERLANT's berijmde vertaling van het werk *de natura*

rerum ¹⁾, niet onnatuurlijk op het vermoeden, dat zij inderdaad met zijne *Naturen-Bloeme* in verband kon staan, en als een vervolg daarop ware aan te merken. Door HOFFMANN's berigt was het toch bekend, dat van de XX Boeken des oorspronkelijken werks slechts de XV eersten door den Vader der Dietsche Dichters in die *Naturen-Bloeme* aldus bearbeid waren. Zou hij ook niet de vijf overigen dier moeite hebben waardig gekeurd? In het jaar 1270 had hij juist zijnen *Rijmbijbel* voltooid. De werkzame man kon niet rusten. GERAERD VAN LIENHOUT begint zijne onderwijzing in dichtmaat met het jaar 1273. Waarom juist daar? Kan dat ook het tijdstip aanwijzen, waarin VAN MAERLANT dit werk voltooid had? Onwaarschijnlijk ware het niet. Doch, hoe het uitmaken, zonder het oorspronkelijke werk zelf te kunnen inzien en met het Nederduitsch Gedicht te vergelijken? Gelegenheid daartoe ontbrak mij. Want hoewel, naar hetgeen HOFFMANN, na VON MURR en BÜSCHING, gelijk ook na EBERT, gemeld heeft, een exemplaar in de Krakausche, Breslausche en Wölfenbüttelsche Bibliotheken (misschien ook wel te Parijs) moet aanwezig zijn, lieten de omstandigheden mij niet toe, destijds *aldaar* onderzoek te doen

¹⁾ Ook wel *de naturis rerum* geheeten, en bij L. VAN VELTHEM (*Sp. Hist.* I. xx. 9.) *Liber rerum*. Dit laatste bevreemdt, wanneer men in het werk, den *Liber rerum*, als een ander (als van een' anderen Schrijver), vindt aangehaald. Zoo is het, o. a., op de zoo aanstonds aan te voeren plaats, over den *Glis*: »*Glis, ut dicit Liber rerum, animal est modicum variatum coloribus albo, nigro et subrugeo, etc.*» Zoo elders, b. v. »*Asinus, ut dicit Liber rerum, animal deforme est etc.*» en »*Aper domesticus, ut dicit Liber rerum, bestia similiter est saeva et immunda, etc.*» Nagenoeg op gelijke wijze, als: »*Anabula, ut Plinius scribit, bestia est Aethiopiae,*» — »*Alches, ut dicit Solinus, animal est mulis consimile etc.*» »*Hahime, ut dicit Aristotiles, animal est magnitudinem cervi habens etc.*» »*Camelus animal est deforme, ut dicit Jacobus.*» En zoo doorgaans.

of te laten doen. Maar later (toen wij met het drukken reeds tot het 14de vel gevorderd waren (zie bl. 212 in de aant.), werd mij de zaak, door de vriendelijke aanwijzing van den even geleerden als dienstvaardigen Heer J. J. DODT VAN FLENSBURG, gemakkelijk gemaakt. (Wat zoeken wij dikwerf in het verre en vreemde, dat wij te huis kunnen vinden, en zelfs ons voor de voeten ligt! *Navis atque Quadrigis quaerimus: — quod petis, hic est!*) Te Utrecht, namelijk, bevindt zich een fraai (ofschoon met vrij wat veel abbreviaturen) geschreven Handschrift, in klein folio formaat, van het werk dat VAN MAERLANT gevolgd heeft. Het was voorheen genummerd $\frac{246}{286}$, en behoort nu tot de Afdeeling: *Aevum medium: Scriptores ecclesiastici*. Het is zeker een der oudste Afschriften; want het is geheel op perkement geschreven, en het schrift veel beter dan wat in latere *Codices* meestal wordt aangetroffen. Intusschen is, voor of achter, noch de Schrijver van het werk, noch de Afschrijver genoemd, noch de plaats of het jaar der vervaardiging aangegeven.

Dit Handschrift nu heuschelijk mij ten gebruike verleend zijnde, bleek, reeds terstond bij den eersten oogopslag, dat zelfde werk te behelzen, hetwelk door CAYE verloren geacht was; immers zoo het niet met een ander verward is, dat onder denzelfden titel aan ALBERTUS MAGNUS vroeger kan zijn toegekend ¹⁾. Blijkbaar is het door

1) Het vermoeden van eene verwarring, hoedanig die dan ook moge geweest zijn, dringt zich op, wanneer men ziet, dat een geheel ander boek, waarin de *ars obstetricia* zeer uitvoerig behandeld werd, bekend moet geweest zijn, als dien titel voerende (*de natura rerum*), hetwelk lang op ALBERTUS naam gegaan, en waardoor het gerucht ontstaan was, dat hij, *tout moine qu'il était*, het bedrijf van *Accoucheur* zou hebben uitgeoefend. (Misschien was het dat wel, hetwelk in de *Heimelijkheid van Man en Vrouw* vertaald of nagevolgd is.) Indien dit boek, gelijk niet onmogelijk is, wegens den gelijkkluidenden titel, met het

VAN MAERLANT doorgaans gevolgd; niet zelden geheel woordelijk; somtijds echter met verkorting; en zulks niet alleen ten aanzien der *eerste drie* van de XV in rijm vertaalde Boeken, welke tot één Boek samengetrokken zijn ¹⁾, maar ook elders: — immers indien niet het oorspronkelijke Latijnsche werk, na de bearbeiding van hetzelfde door den Dichter, of wel in enkele Handschriften (en, onder dezelve, het Utrechtsche) door *moralizerende* Moniken reeds *geïnterpoleerd* is geworden. Een enkel voorbeeld van — of wel het door VAN MAERLANT met blijk van oordeel en smaak overgeslagene, of door dezen of dien

werk verward zij, dat THOMAS CANTIPRATANUS (*Cantimpratensis*, de *Cantiprato* of *Cantopré*) zelf zegt vervaardigd te hebben, en dat zeker niet hetzelfde was, laat het zich begrijpen, zoowel waarom P. JAMMY het onder ALBERTUS Werken (ed. 1651) niet opnam, als hoe VAN MAERLANT, als den Auteur, dien hij volgde, AELBRECHT van Coelne, op anderer voorgang, had kunnen opgeven. Deze volgde daarbij het algemeen destijds gangbaar gerucht, dat hij verstond van het werk over de *Natuurlijke Historie: gene*, denkende aan het *obstetricische*, achtte het den beroemden *Geestelijke* onwaardig. Zoo omtrent stel ik het mij voor. Vg. wat A. G. LUISCIUS, in zijn *Algemeen Historisch Geographisch en Genealogisch Woordenboek*, I. 242. geschreven heeft aangaande PETRUS DE PRUSSIA. Doch nader onderzoek schijnt nog niet overtollig. — Over THOMAS CANTIPRATANUS intusschen vg. CHR. SAXE, P. II. *Onomastici Lit.* p. 311, die 's Mans levens- en schriftenbeschrijvers opgeeft; onder welke vooral verdient gelezen te worden: SCHOETTGENIUS ad J. A. FABRICII *Biblioth. Lat. mediae et infimae aetatis*, Tom. VI. p. 694—697.

¹⁾ Te weten, na de Voorrede of Inleiding (vs. 1—58) slaat VAN MAERLANT alles over, wat *anatomisch-medisch* en *obstetricisch* is, alsmede eene *Epistola* ARISTOTELIS ad *Alexandrum* van 7 kolommen, die gedeeltelijk in de *Secreta Secretorum* (Heim. d. Heim.) voorkomt *), en begint *eerst* weder met het slot des *eersten* Boeks, vs. 159—274. Wat daarop, in het oorspronkelijke, het *tweede* Boek, *de anima et ejus virtutibus*, uitmaakt, dat slaat v. m. geheel en al over, vangende *andermaal* vs. 275 zijne doorlopende berijmde vertaling aan met het begin des *derden* Boeks van 't oorspronkelijke. Zou het door hem overgeslagene wellicht ook onecht, uit een *ander* werk (dat *obstetricische*?) hier ingelascht zijn, en die inlassching de aanleiding tot verwarring gegeven hebben?

*) Vs. 1032-1058; 1075-1092; 1107-1125; 1145-1156 en 1160-1250.

duisterling in THOMAS werk ingeschovene — *tirades* moge hier, in eene Aanteekening, plaats vinden ¹⁾.

¹⁾ Het zij genomen uit het artikel in het IIe Boek (van v. MAERLANT, het IVe in 't oorspronkelijke), dat den *Reelmuis* (Zevenslaper, *Glis*) betreft; een artikel, dat wel in het Berlijner Handschrift ontbreekt, maar in het Haagsche en Leydsche gevonden wordt. Hetzelve vangt, bij v. MAERLANT, overeenkomstig met het straks (bl. 460, aant. 1) aangehaald begin van 't oorspronkelijke (vs. 2591), dus aan:

Glis es een dier ne bur (*buere*) groot,
Some wit, some swart, some root.

Daarop zegt hij (2593):

In Vlaendren hetet (*heetment*) slaepmuse bi namen,
Want den winter al te samen
Slaept het (*hij*) sonder spise en dranc;

dat uitvoeriger terug geeft: »Per totam hiemem dormit.” Maar, eer nu het, aan v. MAERLANTS (2596):

Eñ als die Soune haren ganc
Verhoghet (*toghet*) eñ die somer naect,
Bi naturen dat dier ontwaect,

beantwoordende: »Veris intrante tempore, cum Sol calidus radios emiseric, »bestia naturali more ad robur revertitur,” voorkomt, heeft men in 't oorspronkelijke 33 regels; van welke de eerste nog eenigzins met het vorige zamenhangt (» — — dormit, et quasi pila in unum contractum jacet. »In miro modo, ut Ysidorus dicit, ipso somno pinguescit. Interea »pito vitali spiritu nulla commotio”): maar van hetgeen volgt, heeft onze Nederduitsche Dichter niets. »Sed hoc mirum: si sopitum animal ad »aëris serena detuleris, paulatim inter manus tenentium spiritu convalescente resolvitur. Quaeritur, quomodo hoc fit? Sine anhelitu enim »vivere animal impossibile est.” — En nu worden er drie redenen (*rationes*) opgegeven, ter oplossing van het vraagstuk. De woorden van de derde brengen ons tot v. MAERLANT's vs. 2594 terug: »quare sine »cibo possit in hieme vivere.” Het overige sla ik over. Doch merk hierbij dit nog aan, dat van hetgeen de Dichter, vs. 2600—2605, aldus geeft:

Van desen diere ist dat men leist
In Plinius boeke, dat sijn smare
Ghesoden seer nuttelic ware
Hem, die hem ontsaghe der scaden,
Dat hi twater soude laten.
Bestrike hire mede sine lede,

»Maar,» vraagt Ge, »wat is nu het resultaat van het »onderzoek, betrekkelijk het al of niet identische van »de *Natuurkunde van 't Heel-Al* met de vijf laatste Boeken van het werk *de natura rerum*?» — Dat komt niet gunstig uit voor het vroeger door mij opgevat vermoeden. *Vooreerst* valt het geheele eerste gedeelte des Dichtwerks terstond buiten den kring der vergelijking. Want niets is bij THOMAS CANTIPRATANUS te vinden, waaruit het *Kalender-onderwijs* geacht zou kunnen worden getrokken te zijn. Wat er dan ook zijn moge van het *tweede* deel, de eerste 278 verzen zijn zeker geen vervolg op de *Naturen-Bloeme*. »Zijn het dan althans de overigen?» Ook die niet. Want *eerstelijk* heeft het Latijn, wat het Nederduitsch niet heeft; *ten andere*, wat het geacht kon worden er mede gemeen te hebben, heeft het in eene andere opvolging; in de *derde* plaats, heeft het dat veelal anders: en ten *vierde* heeft het zelfs somtijds nog meer dan dat.

In het oorspronkelijk Werk is het eerste Boek, dat op de vertaald-berijmde Boeken volgt — het 16de (dat bij v. MAERLANT het 14de zou geweest zijn) — eene verhandeling over de zéven *regiones aëris* (gelijk zij genoemd worden), die van den *Dauw*, de *Sneeuw*, den *Hagel*, den *Regen*, den *Honig*, de *Harst* (zwarten Amber, *Lagdanum* of *Ladanum*) en de *Manna*. — Van dit alles is in ons Dichtstük, noch bij den aanhef (vs. 279 en volgg.) noch elders, veel te vinden: van *Honig*, *Harst* en *Manna* volstrekt niets.

het oorspronkelijke dus luidt: »Paralysin timentibus pinguedinem gliris »decoctam et ex hac membra innuncta, dicit Plinius, proficuum est [*esse*], »vel profuturum.» — Uit dit staaltje kan, zoowel over de naauwkeurigheid der navolging van het Latijn des oorspronkelijken Schrijvers, als over de vrijheid der uitlating van hetgeen den Dichter overtoollig voorkwam, met genoegzamen grond geoordeeld worden. Van het aanvoeren van meer anderen, b. v. op de artikels *Furions* (— *ionet*), *Mus*, *Mamonethus*, *Onager*, enz. enz. onthoud ik mij daarom korthedshalven.

Dit verwekt geene gunstige verwachting voor het volgende. Doch het zou kunnen zijn, dat de Dichter even zoo dit alles ware voorbij gegaan, als VAN MAERLANT het grootste gedeelte van Boek I en Boek II. Er komt wel bij, dat, waar 't Latijn (b. v. in Boek XVII) van onderwerpen spreekt, door onzen Dichter mede behandeld, er *veel* in aangetroffen wordt, waarvan het Nederduitsch niets heeft. Doch ook dit is niet beslissend, vermits soortgelijke, misschien dezelfde redenen, waarom VAN MAERLANT hier en daar (blijkens 't aangevoerde in aant. 1, bl. 462), een en ander heeft weggelaten, ook bij het overgeslagene door onzen Dichter ('t zij hij v. MAERLANT zelf, of een ander ware) in aanmerking zouden kunnen genomen zijn. Om een voorbeeld te geven, wanneer THOMAS van de *Maan* schrijft: » Luna prima est planetarum, et minima stellarum, ut dicunt Philosophi; sed, sicut dicit Ysidorus, » ideo major videtur, quia proxima terrae in primo circulo fertur; » zou men, ja, *eenigzins* daarmede overeenkomstig kunnen achten, wat vs. 296 en 547—550 gevonden wordt; hoewel het onderscheid nog te groot is om aan het vertalen van een voorliggend werk te kunnen denken. Maar, als hij nu verder vervolgt: » Hujus » corpus globosum est, natura igneum, sed aqua permixtum, unde et proprium lumen non habet, sed in » modum speculi illuminatur a Sole, et ideo *luna*, quasi » *lucina*, i. e. *a luce nata*, nominatur. Quod autem quasi » nubecula videtur, ex aquae natura creditur. Dicitur » enim, si aqua permixta non esset, terram ut Sol illuminaret, etc. etc. » — wat is dan daaraan beantwoordende bij den Dichter te vinden? Tenzij alleen vs. 1449 en v., die eenige gelijkvormigheid zouden kunnen aanduiden met de woorden: » proprium lumen non habet, » sed illuminatur a sole. » Maar, wanneer hij vs. 959—988 van het duistere in de Maan handelt, komt er niets voor van het *water*, dat er de oorzaak van zijn zoude; om er

niet meer bij te voegen. Doch nu heeft het Latijn nog verder *veel* meer, waarvan in het Nederduitsch niets gevonden wordt. Bij voorbeeld: » Luna quarta si rubeat, » ventos ostendit; si in summo cornu maculas nigras, pluui- » dum [*l. pluvium*] mensem: si in medio plenilunium, sere- » num signat. Proinde fuerunt Philosophi, qui dixerunt » lunam proprium habere lumen, etc. etc.” Ongeveer 120 regels behooren hier nog toe, die buiten ons Dichtstuk geheel en al omloopen, of slechts voor een klein gedeelte, op sommige verspreide plaatsen, zouden toegepast kunnen worden, wat den loop der Maan, en hare verlichting door de Zon, gelijk ook den 19jarigen *Cyclus*, aangaat. Maar, wat te zeggen van de 6 Monniken-verzen, derzelver commentarius en toepassing op de gezegende Moedermaagd, die aldus luiden:

Humorum mater Solisque refrigerat aestum;
Eclipsin patitur Phoebo faciente recessum;
Huic Sol dat lumen, tenebras de nocte relidit;
Illustrat mundum, Sol pristina quando revisit;
Inter planetas magis hic terris propiavit,
Crescit, decrescit, candet, tempus mediavit? ¹⁾

Hetzelfde, wat voor de Maan in het Latijnsch werk geldt, is evenzeer waar ten aanzien der overige planeten, en wat de versjes betreft, in 't bijzonder van Venus en de Zon ²⁾.

¹⁾ Soortgelijke versjes, die misschien van de eigenlijke Schrijvers niet afkomstig, maar door de, op hunne wijze vrome, Afschrijvers, met vergeestelijken en moralizatiën in derzelver tekst ingelascht zijn, treft men niet zelden in de oude Handschriften aan. Van daar de langere en kortere recensien van een en hetzelfde Tractaat, bij v. *de quatuor novissimis* (vg. ROYAARDS en KIST, *Kerkel. Archief*, D. II. bl. 9—15 en D. III. bl. 44—54); waarvan de kortste waarschijnlijk den oorspronkelijken, de langeren den door inschuifels bedorvenen tekst leveren.

²⁾ Zij mogen hier, in eene noot, een plaatsje hebben, als curiositeit. Vier versjes omtrent *Venus*, die toegepast worden op — — raad eens,

Mij onthoudende van noodeloos meer, en *veel* meer, van dien en dergelijken aard aan te voeren (al hetwelk een oordeelkundig Dichter gaarne zou overgeslagen hebben), mag echter niet voorbijgegaan worden, dat, zoowel het XVI^{de} als het XIX^{de} Boek (*de quatuor elementis*) in ons Dichtwerk onvertaald en volstrekt ongebruikt gebleven is. Zoo er eenige acht op geslagen mogt zijn, het zou alleen het *derde* Hoofdstuk (*de terrae motu*) moeten betreffen. Doch, hoewel er *eenige* overeenkomst is tusschen weinige bijzonderheden — welke wegens de eenheid van het onderwerp natuurlijk en noodzakelijk plaats moest hebben, al hadden de Schriften en Schrijvers verder niets gemeens; — daar is toch ook bij den Latinist, wat de Dichter waarschijnlijk niet zou zijn voorbijgegaan, indien deze genen had voor oogen gehad. Bij voorbeeld, wanneer het is: »Quando non rumpitur terra, tam vehementi spiritu procellarum concitatur et impellitur terra, quod civitates cum muris et turribus et aliis aedificiis subito corruentes suffocant et opprimunt homi-

Lezer! — op — unumquemque sanctum confessorem et doctorem Ecclesiae! — deze dan luiden aldus:

Lucis splendorem fert secum, fert quoque rorem,
 Ingens dat * laetum, vigilansque decens praeit ipsum (* *et facit*)
 Solem, defectum Lunae comitans, hiemisque
 Tempore lucescit, cedens aestate quiescit.

De bijzonderheden voorkomende in de zeven, de *Zon* betreffenden, *possunt*, zegt de Latinist, *omnia signare* [an *significare*?] *beatitudinem gloriosae Virginis Mariae*: gelijk zij dan ook in eene uitweiding van 180 regels daarop worden toegepast. Zij zijn de volgenden:

Fulgidas effundit radios; fons ipse caloris,
 Attrahit hic nubes; specimen vel forma coloris.
 Illustrat Lunam; noctemque diemque ministrat.
 Fructus maturat; ac humida cuncta resiccat.
 Intrat si reseras: glacies et dura relidit.
 Laetificat sanos oculos; lippos quoque claudit.
 Occidit atque oritur: descendens hinc * quoque scandit. (* *hic*)

» nes improvisos. Ex hujusmodi concussione Tyrensis Ci-
 » vitas, postquam in manus Latinorum venit, cum habi-
 » tationibus ejus fere penitus est deleta.” Of, waar gezegd
 wordt: » Notandum, quod hoc est in terra tremor qui-
 » dam, in nube tonitruum. Hic hiatus facit, quod ibi ful-
 » men. Fiunt autem cum terrae motu inundationes etc.”
 Vergelijk hiermede vs. 1785—1799. Laat mij, om alles
 verder, dat hierbij zou behooren, aan zijne plaats te la-
 ten, alleen er nog bijvoegen, dat het oorspronkelijke
 zich over de *Coluri*, den *Horizon*, den *Meridiaan*, de
As, de *beweging des Aethers*, B. XX. H. 3—6 laat hoo-
 ren, maar niet onze Dichter. Zou hij dan wel uit dat
 Latijn geput hebben?

Indien evenwel dit *eerste* verschil mogt gerekend wor-
 den op zich zelve nog niet voldoende te bewijzen, wat
 het bewijzen moet, en zekerlijk op zijn minst waar-
 schijnlijk maakt; dan moge tot ondersteuning het *tweede*
 dienen. Hoe bij onzen Dichter de gang zijns onderrigts
 zij, is bl. 22—24 bij een kort overzicht aangewezen.
 Vergelijkt men het met het Latijn (waarin wij nu reeds
 het geheele XVIe Boek (en bijna geheel het XIX^{de}) ter zijde
 laten liggen), dan wordt wel over de *Planeten* bij beiden
 het eerst (in 't Latijn Lib. XVII *de spera* (l. *Sphaera*) *et motu*
ejus) — en daarbij van de Zons- en Maansverduistering —
 gehandeld, hoewel met groot verschil (dat wij hier echter
 nog in geene aanmerking nemen): maar verder spreken

de Dichter:

Van de Staartsterren (Kometen),
 » » verschietende Sterren,
 — —
 » den Bliksem en Donder,
 » » Wind,
 » » Hagel, Sneeuw en Regen,
 — —

THOMAS CANTIPRATANUS (Lib. XVIII. *de passionibus aëris*):

Van den Donder.
 » de verschietende (vallende) Sterren.
 » den Wind en winden (cap. 4—9).
 » de Wolken.
 » » Nevels.
 » den Regenboog.
 » de Aardbeving. (Lib. XIX. c. 3.)

Van den Regenboog,	Van den Dierenriem en Hemelteekenen.
	» de zeven Planeten andermaal.
» » Dierenriem,	(Lib. XX. <i>de ornatu coeli et motu siderum et his consimilibus</i> , cap. 7—14.)
» de Zons- en Maansverduistering,	Van de Zonsverduistering (cap. 15).
» » Wolken en Nevels,	» » Maansverduistering (c. 18-20).
» » Aardbevingen,	» » Staartsterren.

Het is onnoodig op het verschil in dezen de aandacht te vestigen, het valt te zeer van zelf in 't oog; b. v. omtrent de *Staartsterren*, den *Donder*, de *Aardbevingen*. Ik zwijg van de *Ebbe* en *Vloed*, bij onzen Dichter in het eerste gedeelte des Gedichts (vs. 265—270), doch door THOMAS eerst in het 4de Hoofdstuk des XIX^{den} Boeks aangevoerd. Zekerlijk op een verbazenden afstand! Doch ook dit alles zou des noods nog te verklaren zijn, indien niet een *derde*, en *vierde* onderscheid, bij de twee vorigen zich parende, de zaak beslisten. Onze Dichter namelijk heeft — en een en ander *anders*, dan THOMAS, — en een en ander, waarvan THOMAS zwijgt.

Wat dit *laatste* betreft; om nu niet weder op te halen, wat de 278 eerste verzen behelzen, zij het genoeg te wijzen op de — *luchtkaarsen*, *nachtridders* enz., — *duivelen* invloed, — *bijsonnen*, — *jaargetijden* en *ziekten*, *Geneeskundige Astronomen*, — *Astrologis*, — *Weekdagen*, — *middelpunt* van de aarde, — de *zeeberoering* bij Aardbevingen enz.; van al hetwelk de oorspronkelijke tekst, die door den Dichter zou moeten gevolgd zijn, in het Latijn te vergeefs gezocht wordt.

Maar, wat *eindelijk* alles afdoet, er komen niet weinig plaatsen voor, waar 't Nederduitsch niet slechts afwijkt van het Latijn, maar hetzelfde lijnregt tegenspreekt. Zie hier een enkel voorbeeld.

Hoeveel grooter is de Zon dan de Aarde? Naar den Dichter (vs. 545),

.C. werf ende .lxvj.

maar naar den Latinist slechts *acht* maal. »Sol — — *octies* major est quam Terrae globus” (Lib. XVII. cap. 6). En hier is geene plaats voor het vermoeden van een schrijffout. Want er wordt nog eene geheele redenering of speculatie op gebouwd. »Sicut ergo Sol *octies* major » est terrâ, sic et beata Virgo Maria — — *octo* praerogativa » major est omni creatura, quae [quas?] utique videre » possumus in quatuor versibus:

- » Virgo prius vovit; Virgo sine semine praegnans;
- » Virgo Deum genuit; Virgo mater simul exstans;
- » Haec sine labe manens; omni virtute beatur;
- » Imperat haec Christo: super ipsa creata levatur.”

Van de grootte der Maan zegt onze Dichter, dat zij slechts *een negen-en-dertigste* gedeelte der Aarde uitmaakt (vs. 547—550): maar de Latinist moet er anders over gedacht hebben, daar hij haar (Lib. c., c. 3) met de Zon in vergelijking brengt. »Magnitudo Lunae multo minor est » quam sit Solis.” Maar hoeveel kleiner — of in welke verhouding tot de Aarde — dat zegt hij niet.

Om een ander voorbeeld te geven. Uitvoerig is onze Dichter, vs. 591—630, over de *Staartsterren*. Zie nu eens, hoe veel of hoe weinig daarbij genomen kan zijn uit het Latijnsche werk, dat (Lib. XX. c. 22, de eenige plaats, waarin van de *Cometae* iets voorkomt) aldus spreekt: »De » Cometa, quae apparet in mutatione imperii. Hic sentimus, » quod non est quia [*aliqua?*] neque de infixis, neque » aliquis planetarum. Quod vero de infixis non est; » ex hoc apparet, quod motus illius sentitur. Planeta vero » non est, quod extra Zodiacum saepe videtur, nec motum » [an *motum?*] planetarum sequitur. Si iterum stella » esset, in aliquo emisperio [*hemisphaerio*] esset. Cum ergo » stellae ejusdem emisperii apparerent, iterum stella illa » quae major videtur non apparet. Non ergo est stella,

» sed ignis juxta voluntatem creatoris ad aliquid designan-
» dum accensus.”

Vergelijk nu nog ten overvloede, wat onze Dichter, vs. 733—788, van den *Donder* en den *Bliksem* zegt, met de woorden van den Latinist (L. XVIII. c. 2): »Tonitruum
» est secundum Philosophos, quando venti suo spira-
» mine aquam in aërem trahunt, quae conglobatae in
» nubes densantur. Quibus dum venti inclusi fuerint,
» erumpere nituntur et magno murmure concrepant, nu-
» bibusque collisis terribilem ignem ejiciunt. Crepitus
» igitur nubium et ventorum est tonitrus. Ignis inde
» excussus est fulgor. Qui ignis ideo penetrat quae tan-
» git, quia multo est subtilior et magna vi ventorum
» impellitur. Ab aquilone fulgur, ab euro tonitrus tem-
» pestatem signat. Igitur fumo calido et humido ad su-
» periora tendente, cum ad summum aëris pervenerint et
» ponderatione humoris movetur summitas aëris, cum
» particulae ad modum undarum aquae sibi concurrentium
» fragorem et tonitruum faciunt, ex motu aër calefactus
» transit in igneam substantiam, fitque choruscatio. Quae
» quamvis cum fragore fiat, tamen citius ad nos perve-
» nit, quia visus velocior et validior est auditu. Verbi
» gratia, dum enim a longe hominem percutere arborem
» cernimus, ante ictum in arborem cadere videmus, quam
» sonum ictus audimus. — Et notandum, quod quorun-
» dam sententia est, fulmen esse lapideae substantiae — quia
» cum fumus [*calidus*] et humidus ad superiora adscenderit,
» elevatur cum eo aliquid terrenae substantiae, quod ex
» calore solis in lapideam substantiam transit, continetur-
» que in concavitate nubium, donec nubes impetu aliquo
» dividatur et sic cadens subjectum concutiat,” etc. etc.
(want het gaat nog tot bij de 100 regels voort).

Het blijkt dan uit deze voorbeelden, bij de greep op-
genomen, dat het denkbeeld, dat onze *Natuurkunde van*
't Heelal eene voortzetting zou zijn van de *Naturenbloeme*,

moet opgegeven worden. Waaruit dan ook volgt, dat, wat den *Schrijver* zelven betreft, niet *uit dien hoofde* aan VAN MAERLANT gedacht kan worden; al ware deze gedachte ook om andere redenen niet onwaarschijnlijk. In de laatst aangehaalde plaats komt evenwel *iets* voor, dat de Dichter onder de oogen gehad kon hebben. En zoo is er meer. Bij v., in 't geen hij vs. 363—372 van den loop van Mars, Jupiter en Saturnus zegt, stemt hij met den Latinist overeen. En misschien geeft deze eenig licht aan vs. 359—362, ter welker verklaring wij Br. THOMAS gebruikten bl. 249. Want hij zegt (L. XX. c. 12): »Sol, »Mercurius et Venus ita juncti sunt, quod in eodem spatio temporis, scilicet in anno plus minusve, suos cursus »perficiant. Fere ergo aequales sunt circuli eorum, si »juxta aequalitatem circulorum planetae [—a?] brevius vel »prolixius tempus in peragratione Zodiaci consuminavit, »etc. etc.” — Doch, gelijk de geheele, vrij lange, verklaring door den Dichter alsdan zou zijn overgeslagen, kan hij dezelfde zaak ook ligtelijk elders gevonden hebben. Br. THOMAS *Natuurkunde* levert er een voorbeeld van. — Ik geef dan, als onbewijsbaar, op, wat ik vroeger bijna gewenscht had te zullen kunnen ondersteunen met goede gronden.

Genoeg, zoo niet reeds te veel, hiervan. Het zal mij, vertrouw ik, geoorloofd zijn, van deze zelfde gelegenheid ook nog gebruik te mogen maken, ter aanvulling van hetgeen tijdens het drukken der Inleiding en des Gedichts, of zelfs der Breedere Aanteekeningen, nog door mij niet geweten was, of kon geweten en gemeld worden.

Bl. 4. Bij de Geleerden, die vroeger of later van ons Dichtstuk gewag gemaakt hebben, had ook behooren genoemd te zijn Doctor F. A. SNELLAERT, die in zijne belang-

rijke *Verhandeling over de Nederlandsche Dichtkunst in België* (Brussel. 1838, 4°), bl. 140—142, na BILDERDIJK, kortelijk over hetzelfde handelt. Hij noemt »het gedicht »allerbelangrijkst voor de geschiedenis der natuurkunde»dige wetenschappen in de dertiende en veertiende eeuw»wen hier te lande.» Wat den Dichter aangaat, wijkt hij niet af van het gevoelen, dat wijlen de kundige J. F. WILLEMS was toegedaan (vg. *Inleid.* bl. 33, 34). — (In plaats van *Achter het werk* enz., bl. 140, reg. 12, is bij hem: *Voor het w. te lezen.*) — Hetgeen aldaar, bl. 143 en v. aangaande de *Heimelijkheden van Man en Vrouw*, en het daarvan onderscheidene Dichtstuk, *Der Vrouwen heimelijkheid* voorkomt, moge ter verbetering dienen van het door mij gezegde (*Inleid.* bl. 19, r. 5—3 v. o.). Het eerste schijnt wel een onvertaald oorspronkelijk werk: het tweede, eene vrije navolging van ALBERTUS MAGNUS *de secretis mulierum libellus*, te zijn, geenszins met het andere te verwarren, en alleen nog maar, zoowel als het andere, in *Handschrift* voorhanden (te Gent).

Bl. 5 aant. Bij de Geleerden, aan wie ik hier mijne verpligting betuigd heb, zijn nu nog te voegen de Heer A. DE JAGER, en de (thans) Amsterdamsche Hoogleraar (voormaals mede een mijner geachte en beminde Toehoorders) W. MOLL; wiens belangrijk werk, waarvan het I^e Deel door mij (bl. 195, aant. 4) is vermeld, zeer onlangs, door de uitgave van het IIe Deel, gelukkig is voltooid. Hetzelve mag nu, bij hetgeen (bl. 196 enz.) behandeld is, nagezien worden in dit IIe D. bl. 139, 149, 186, 206.

Bl. 15, aant. r. 20 en v. en bl. 17. Het verdient opgemerkt te worden, dat JAN DECKERS, of wie anders de Dichter van *Der Leken Spiegel* zijn moge, die zelfde denkbeelden, welke onze Schrijver der *Natuurkunde* met Br. THOMAS gemeen heeft, voor een groot deel ook, en zelfs met eenige meerdere uitvoerigheid, voorstelt (Boek I. Hoofdst. XI. bl. 41 en volgg. der uitgave van

M. DE VRIES, in den 1^{en} Jaargang der *Werken uitgegeven door de Vereeniging ter bevordering der oude Nederlandsche Letterkunde*, Leiden 1844). Of hieruit eenige gevolgtrekkingen te maken zijn, en zoo ja, welke, moet ik aan anderer onderzoek en beoordeeling overlaten. — Vermits nu deze Schrijver (ald. Hoofdst. XIII. bl. 47—52) zeer uitvoerig handelt over de *Helle* en derzelver *tormenten* ¹⁾, had ik wel gewenscht voor

Bl. 23, r. 4 en 243 en v., omtrent vs. 1705, eene opheldering er uit te kunnen ontleenen. Doch, hoewel hij van *twee* hellen, eene *bovenste* — dezelfde, dien de oude (scholastike) Godgeleerden den *limbus Patrum* of ook *puerorum* (parvulorum), de Nederlanders den *Voorburg* der *Helle* noemden ²⁾ — en eene *benedenste* spreekt (vs. 12—24), aangaande de *plaats* echter, waar zij gevestigd zou (of zouden) zijn, geen woord. De vraag, uit welke *schrifture* onze Dichter *wist*, dat deze het middelpunt der aarde ware, weet ik alsnog niet geheel tot mijne bevrediging te beantwoorden. Doch, zouden wij wel verre van de waarheid af zijn, wanneer wij het ontstaan van dat gevoelens ons dus voorstelden: Bekend genoeg is het, dat de Ouden zich het schimmenrijk (de *לִמְבּוֹשׁ*, *Adys*) als een donker verblijf *onder de aarde* voorstelden, werwaards alle stervenden, door zekeren toegang, henen

¹⁾ Wanneer hij van *negen* soorten derzelven, en zulks in eenige betrekking tot de *negen ordenen der Engelen* (Hoofdst. XIV. vs. 1—8, vg. Hoofdst. IV.) spreekt, mag daarmede vergeleken worden, eenerzijds DANTE'S *divina Commedia*, *Inferno*, Canto 1—XXXIV, — die eenigzins VIRGILIUS Hellereis van *Aeneas* (*Aen.* L. VI. vs. 236 sqq.) gevolgd heeft: — anderzijds VINA FERREARI'S beschrijving van de *negen gevangenis* in de hel, bij den val der Engelen daargesteld (*Serm.* VI. *Domin.* IX, waaruit *iets* zie bij J. M. SCHROECKH, *Chr. Kirchengesch.* XXXIII. 515—517, vg. XXX. 367).

²⁾ Een voor allen zij hier M. MARTINIUS aangehaald, ad v. *Limbus*, die over de *zaak*, zoowel als het *woord*, met naauwkeurigheid handelt.

gevoerd werden, en waarmede ook, althans weleens, het denkbeeld van eene plaats der straffen na den dood verbonden werd, in het welke zelfs somtijds groote booswichten, door het opensplijten der aardkorst, levende verzwolgen werden (gelijk Korah, Dathan en Abiram met de hunnen, Num. XVI. 28—34). Zoolang men nu de aarde zich als een ronde dikke *schijf* voorstelde, kon men aan een *doorgaan* door dien *orbis terrarum* naar dat helsch verblijf denken; gelijk van den Duivel door WILLEM VAN HILLEGARTSBERCH, Ged. HS. f. 25^d ¹⁾ gezegd wordt:

— — hi *vel*, om sijn hoveerde,
Wten hemel, *doer die eerde*,
In der hellen gront beneden.

Doch, wanneer men, gelijk JAN DECKERS (t. a. pl. H. XI.) wist:

Aerde ende water, al sijn si groot,
Ligghen te samen ront als een cloot — —
Ende sijn alomme ende omme ront,

en gevolgelijk met onzen Dichter, vs. 1640, vaststelde,

Dat gheene ander werelt es:

en dat, hoewel ook gemeenlijk

Die luden wanen dat hier onder
Ene werelt is, — —

de waarheid echter deze is:

Het es eene werelt al,
Onder, boven —;

zoo kon, ja moest, de schimmenwereld wel binnen die ééne wereld, d. i. het aardrijk, blijven. Zeer diep echter daarin. En hoe diep? Naar HOMERUS (*Iliad.* Θ, vs. 13—16) zijn in den *Τάρταρος ἑσπέριος*, aldaar,

¹⁾ Aangehaald door W. J. A. JONGKBLOET, in *de Gids*, 1843, N°. 6, bl. 334—346.

— — ἡχι βάθιστον ὑπὸ χθονός ἐστι βέρεθρον,
 "Ἐνθα σιδήρειαι τε πύλαι καὶ χάλκεος οὐδός
 Τόσσον ἔνεργθ' Ἀΐδεω, ὅσον οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης.

Of, naar VIRGILIUS (*Aeneid.* VI. vs. 577 sqq.):

— — Tartarus ipse

Bis patet in praeceps tantum, tenditque sub umbras,
 Quantum ad aetherium coeli suspectus Olympum.

En, hoe kon dit nu bij mogelijkheid anders gedacht worden, dan van het middelpunt der aarde, zoodra men — reeds van ARISTOTELES ¹⁾ — geleerd had (naar vs. 1612, 1653, 1665 enz.)

Dat erdrike es al ront;

en dus, aangaande de tegenvoetelingen,

Also wel hebben si tfirmament

Boven him als wi; —

zijnde het

— — erdrike

Recht in midden —

Van dien firmamente alomme?

Oostwaarts toch en westwaarts, noordwaarts en zuidwaarts, der Hellen afstand van de oppervlakte des aardkloots gelijk gesteld zijnde, moest derzelver plaatsing noodzakelijk in *Centro Telluris* gedacht worden, als van waaruit alleen de lijnen naar den omtrek (dus — naar den *suspectus*

¹⁾ Of wie anders de Schrijver is van de drie Boeken *περὶ οὐρανοῦ* (Lib. II. c. 14. fol. 471 sq.). Ook SENECA zeide reeds (*Quaest. Nat.* L. III. c. 28 f. 739 A.): »Istis [cavis et planis] adeo in rotundum or-
 »bis aequatus est; in parte autem ejus et maria sunt, quae in *unius*
 »aequalitatem *pilae* coeunt." En PLINIUS verdedigt het Lib. II. *Hist.*
Nat. Cap. 64 et 65. Vóór beiden had CICERO, L. I. *Tusc. Quaest.*
 c. 28. alreeds, doch niet zoo naauwkeurig, gezegd: »Videmus —
 »*globum* terrae, eminentem e mari, — — duabus oris distantibus habi-
 »tabilem et cultum etc."

ad aetherium Olympum, of naar den οὐρανός) gelijke lengte (90°) hebben.

Bl. 26, r. 7—9. Dit is ten minste het waarschijnlijkste gevoelen. Sommigen schrijven de uitvinding aan de oude Grieken, anderen aan de Arabieren toe: en de Chinezen, zegt men, hadden het kompas al lang te voren gekend en gebruikt. Er zijn, die aan den Engelschen Monnik ROGER BACON, anderen die aan MARCO POLO den Venetiaan, willen gedacht hebben; welke laatste (in 1260) meer dan 40 jaar vroeger dan FL. (of GIOVANNI) GOIA (of GERA), het in Europa zal gebragt hebben. — Hoe dit zij, er verliep nog wel een eeuw, eer het regt gebruik er van algemeen werd. Zie *Historische Beschrijving der Reizen* van den Abt PREVOST, Deel I. Inleid. bl. XLII e. v. Geen wonder, dat onze Dichter, op het stuk van de bewoonbaarheid der aarde onder de bevrozene en verzengde aardgordels, nog niet veel meer wist, dan CICERO zoo veel eeuwen vroeger geweten had ¹⁾. Zoo lang de Aarde niet omgezeild was, gold het zeker (vs. 1647 e. v.):

Wat lude hier *onder* ons wonen,
Gheweten wi dat niet ne conen.

Bl. 27. Aan LIPPERSHEIM schrijft VON LITROW (*Het Uit-spansel* enz. bl. 580) de uitvinding toe; verzekerende deszelfs Vertaler, G. A. HONDEYKER, dat zulks ook, na onderzoek, het gevoelen geweest is van onzen VAN SWINDEN.

Bl. 41, r. 11 v. o. *Sint-Jans-misse* wordt door onzen S. wel genoemd, vs. 349, maar niet als de naam eener maand, welke hij in tegendeel, vs. 1061, *Wedemaent* heet. Hij stelt deze *misse* ook niet tegen *Slachmaent* (Wintermaand), maar tegen *karsavont*, over. — *Aller-*

¹⁾ Die t. a. pl. dus vervolgt: [oris] »quarum altera, quam nos inco-
»limus, — — altera australis, *ignota nobis*, — — caeteras partes in-
»cultas, quod aut frigore rigeant, aut urantur calore etc.

heiligen-misse komt, even als bij onzen Dichter, o. a. voor in de *Heimelykh. v. M. en Vr.* vs. 395:

*Daerna die swarte colore begint,
Ende duert, als men bescreuen vint,
Vort tote alreheiligen messe
Tote in die maent dage sesse.*

(Weinig regels vroeger vindt men *Sporkel* voor Februarij, vs. 384:

*Dat bloet segt Aristotiles
Dat meest in den lentijn es
In den mensche, en wast al stille
Van viften dages in sporkille
Toten meije also vort.*

En vs. 400:

*Darna begint fleuma saen,
Ende duert vort — —
Al den winter met gewelt,
Tote datmen Sporkille telt.)*

Doch, om niets achter te houden, moet ik erkennen, *thans* aan mijne redenering, bl. 40 e. v, niet ten volle al die kracht toe te schrijven, die ik vroeger meende dat zij bezat; hebbende sedert dien tijd vernomen, dat ook nu nog in sommige plaatsen van Noord-Brabant de benaming *Sinte Bamsse* niet buiten gebruik is.

Bl. 59, aant. 1. De Abt *MATALÈNE* is de eenige niet. Er zijn althans nog twee anderen, die elkander de eer eener soortgelijke vermeende ontdekking en publiek gemaakte beweesing betwisten. Zij heeten *BARNONT* en *CHARNAL*. Er is zelfs nog een *derde*, doch wiens naam mij niet bekend is, die een werk van twee quarto banden in Handschrift, ter onwederlegbare wederlegging van *COPERNICUS* en *NEWTON*, op de Koninklijke Bibliotheek heeft nedergelegd. Zie *Morgenblatt für gebildete Leser*, voor 1844. N°. 266, S. 1064 en N°. 267, S. 1068 u. f.

O vanas hominum mentes, o pectora coeca!

Bl. 200, r. 16—12 v. o. Kan hier ook eenige partij getrokken worden van hetgeen bij J. v. HERLU, *Sl. v. W.* vs. 1496 gevonden wordt? Van zeker *pactum* zegt hij daar:

*Dit wert ghevorwaert ende bescreuen
Ende soe vaste ondercnocht,
Soe met huwelike soe gecocht,
Dat niene en mochte af quite.*

Of ziet het op eene, met staatkundig inzicht aangegane en geslotene echtverbintenis?

Bl. 202, r. 5 v. o. Verg. J. A. CLIGNETT's *Bijdragen*, bl. 103, en voeg bij de overige getuigenissen *Reinaert de Vos*, vs. 3152:

— *magic, ic sal* ontsericken,

t. w. de galg. Zie ald. WILLEMS.

Bl. 215, 216. Hoe aandoenlijker deze geschiedenis, waarbij, behalven het maken van hooggaande onkosten, nog het gezag van Hertog JOHANN FRIEDRICH, ter eindelijke redding der zoo hoogbejaarde vrouw, vereischt werd; — hoe *geacharneerder* de anders niet onbillijke Regters, op het punt van dit *vermeend* wanbedrijf — ook *toen* zelfs nog — ja veel later, waren, daar zij aan de onzinnigste aanklacht, zelfs uit benijding en kwaadaardige wraakzucht gedaan, gaarne het oor leenden en der onschuld de ongerijmdste verhalen ter zelfbeschuldiging wisten uit den hals te persen; — des te grooter hoogachting moeten wij *hun* toedragen, die *vroeger*, in de tijden der duisterheid, ligtvaardige verdenking en domme wreedheid, op het gevaar af van als Toovenaars aangeklaagd en verbrand te zullen worden, de Natuurkennis beoefenden, met hunne zwakke en geringe hulpmiddelen zoo veel verrigten, en wat zij in hunne *Laboratoriums* meenden ontdekt te hebben, den moed hadden aan anderen mede te deelen. Voor verdenking, beschuldiging, met derzelver

ijselfijke gevolgen, kon destijds zelfs aanzien in Kerk of Staat, ja algemeen bekende en erkende vroomheid en verdiensten, niemand beveiligen. Zij was te meer te duchten, naar mate men wegens ongemeene kennis en uitgebreidheid van wetenschap meer beroemd werd. Dezelfde ALBERTUS MAGNUS, uit wiens schriften onze JAKOB VAN MAERLANT zijne *Naturenbloeme*, zoo hij (te regt of te onregt) meende, geput had; dezelfde wijdberoemde, invloedrijke, bij Vorsten en — Pausen wel geziene Aartsbisschop ging er, ondanks dat alles, zelfs niet vrij van, » pro ratione illorum temporum » zegt ARNOLDUS BUCHELIUS, daar hij hem tegen JO. DE BEKA, » rudioris aetatis credulitate delusum, » in bescherming neemt; » pro ratione illorum temporum, — quibus occultioris philosophiae et » matheseos peritos Necromantiae labe infectos et Magos » putabant ¹⁾. — Wat echter voor dezen hooggeplaatsten Praelaat van geene verdere nadeelige gevolgen was, werd (om nog een paar voorbeelden te geven) reeds bedenkelijker, toen ROBERT GROSTHEAD (*Capito*), wegens zijne buitengewone bedrevenheid in het Hebreeuwsch, Grieksch, de Philosophie, Astronomie enz., » artis magicas et — » execrandi cum Cacodaemone consortii apud sciorum » vulgus reus ageretur ²⁾. » En werd niet de *Doctor admirabilis*, ROGER BACON (om het met de woorden van L. ELLIES DU PIN ³⁾ te zeggen) » accusé plusieurs fois d'être » *Magicien*, et déferé pour cela à son Général, qui le condamna a. 1270, et — même mis en prison l'année sui-

¹⁾ Zie QUETIF en ECHARD, *Scriptt. Ord. Praedicatorum*, Tom. I. f. 167. n. 11. *Bijzondere* aanleiding daartoe had een en ander gegeven, dat hij verrigtte bij een' maaltijd dien hij Koning WILLEM, toen die Keulen bezocht, bereid had: — waarvan het *mythisch* verhaal o. a. te lezen is bij L. VAN VELTHEM, *Sp. hist.* B. I. Cap. 26, fol. 33 (vg. cap. 25 en 27).

²⁾ Ibid. » Quod in tam rudi barbaroque seculo minime mirandum est, » voegt de berigtgever er bij.

³⁾ *Bibliothèque des Auteurs ecclésiastiques* » Vol. X. p. 77.

» *vante par ordre du Pape NICOLAS IV?*» Ontgingen zelfs een GUIBERT, naderhand PAUS SILVESTER II, PAUS JOANNES XXI, en dergelijke *pri et periti*, wel alle verdenking en moeilijkheid ¹⁾? En al liep dit ook nu nog al genadig af, hoe dikwerf was het geheel anders! Maar, wat veel erger en onverantwoordelijker is, hoe lang werd nog, na het herleven der Letteren en Wijsbegeerte, de wereldlijke en geestelijke magt misbruikt tot tegenwerking van gewenschte vordering in kennis, ook — op 't gebied der Natuur- en Sterrekunde! Wat leeren hier zoo vele Toovenaars- en Heksen-processen, tot — ja in — ja tot aan het einde van — de *achttiende eeuw* (!!), hier en daar, even wreed als dwaas gevoerd! — Na anderen, en, onder hen, onzen voortreffelijken JAKOB SCHELTEMA, gaf jongst WILH. GOTTL. SOLDAN daar even merkwaardige als verontwaardigende berigten van ²⁾. — Wat leert voor alle tijden, GALILEI's, onder URBANUS VIII, door de Inquisitie, ten jare 1633 afgeperste afzwering van COPERNICUS' stelsel, met ootmoedige kniebuiging verrigt?... In de, ten jare 1844 te Brunswijk, uit het Engelsch vertaald, uitgegevene *Naturwissenschaftliche Reise nach Sud-America* van CHARLES DARWIN komt ³⁾ het verhaal voor der gevangenneming van een' Duitschen Natuuronderzoeker door de Geestelijkheid op verdenking van *Tooverij*, daaruit ontstaan, dat hij, eenen langeren uitstap zullende doen, eenige rupsen, die op het verpoppen stonden, aan een meisje, tot aan zijne terugkomst, in bewaring gegeven had!! — Gebeurden en gebeuren zulke dingen nog in onze — *si Diis placet* — verlichte eeuwen, wat ware er dan toch in de vroegeren — vooral van de *zesde* en *zevende* aan,

¹⁾ QUETIF en ECHARD, t. a. pl. f. 171.

²⁾ *Geschichte der Hexenprocesse, aus den Quellen dargestellt* (Stuttgart u. Tübingen, 1843.

³⁾ Th. II. S. 19.

tot de *zestiende* toe — van vrij onderzoek en opgeklaarde Natuurkennis te wachten? ... Verblijden wij ons dan, met *nederige dankbaarheid*, dat voor ons *tam*

Multa dies variusque labor mutabilis aevi

Rettulit in melius! —

Bl. 218, r. 11. *Ribauden*? Toen ik, op voorgang van eenen hooggeleerden Vriend, dit nederschreef, deed ik het reeds schoorvoetende. Ik wist mij toch niet — gelijk ik nog niet weet — te herinneren, dat *Ribaud* in 't middeleeuwsch Latijn, of in 't Fransch, anders dan van *menschen* gebezigd was. Bij nadere overdenking is het mij al meer en meer onwaarschijnlijk geworden, dat *Rubouten* in 't Brusselsch HS., vs. 719, met *Ribouden* iets gemeens heeft. Misschien is hier, of reeds in 't Hulthemisch HS. zelf, of in WILLEMS afschrift van hetzelfde, een schrijffout (*R* voor *K*) ingeslopen. *Kubouten* zal dan wel niet veel verschillen van *Kobouten*, *Kobolden*. Men vergelijkte de plaatsen uit de *Dietsche Doctrinale*, door J. A. CLIGNETT, *Bijdr.* bl. 162 aangevoerd, tevens met de aldaar aangehaalde Woordenboek-Schrijvers (ROQUEFORT, DU GANGE en KILIAEN); alsmede die uit den *Ferguut* (bij welke Prof. L. G. VISSCHER (bl. 273) niet te vergeten is, en) welke W. J. A. JONCKBLOET (nevens DANIEL) aangevoerd heeft in zijn *Specimen de Velthemio*, p. 126; werwaarts hij ook verwijst in zijne *Verklarende Woordenlijst* op de *D. Doctr.* bl. 361 (waar, voor I. 733 te lezen is I. 723).

Bl. 223 onderste regel. Een *derde* Stuk is onlangs (1846) aldaar uitgekomen.

Bl. 247, r. 3. *Of — welligt nog verder*. Het vermoeden, door sommigen desaangaande sedert geruimen tijd opgevat en opgeworpen (vg. o. a. KAISER, t. a. pl. bl. 88 e. v.), is thans bevestigd door het berigt dezer dagen uit Parijs overgekomen: »Een jong Geleerde, de Heer LEVER-RIER, heeft berekend, dat de ongeregelheden in den »loop van de planeet *Uranus* moesten worden veroorzaakt

» door eene nog onbekende planeet, waarvan hij de ver-
 » moedelijke plaats en hoedanigheden heeft aangewezen,
 » en — welke planeet ook iudedaad door den Heer GALL te
 » Berlijn is ontdekt. Op het rapport van den Minister DE
 » SALVANDY, en ter vereering van dit merkwaardig blijf-
 » van de vindingrijkheid van den menschelijken geest,
 » heeft de Koning den Heer LEVERRIER benoemd tot Officier
 » van het Legioen van eer, en den Heer GALL als Ridder.”
Haarl. Cour. 1846. N°. 123. (Par. 10 Octob.) Reeds heeft
 Prof. KAISER hiervan berigt gegeven in den *Algem. Konst-*
en Letterbode, 9 October 1846. N°. 42.

Bl. 247, aant. r. 2. *Thans* mag men ons Publiek er
 mede geluk wenschen, dat deze vertaling van 't eerste
 Deel van den *Kosmos* van VON HUMBOLDT, in den tusschen-
 tijd, sedert het drukken van blad 16 verlopen, door
 den ijver des Heeren BEYMA, en de benijdenswaardige
 vlugheid des Drukkers, alreeds voltooid is. — Hetzelfde
 geldt van des Hoogleeaars F. KAISER, toen nog slechts
 voor de helft, later geheel afgewerkten *Sterrenhemel*.

Bl. 248, r. 6. Verg. VON LITROW, t. a. pl. IIe Afd.
 1^e Hoofdst. § 37. bl. 226^b.

Bl. 249, bij vs. 359 en volgg. Zie het zoo straks (bl.
 472) aangevoerde.

Bl. 256, aant. r. 1—4. Zou dit niet welligt aangeduid
 worden door het, fol. 2^b, den Schrijver zonder opzet of
 nadenken ontvallen en in den tekst ingevoegde: »als
 »brueder Thomas seghet”?

Bl. 258, bij vs. 567. Over dit onderwerp vergelijkte
 men VON LITROW, t. a. pl. I^e Afd. Hoofdst. 5. § 74. bl.
 79 e. v. en Afd. II. Hoofdst. XI, vooral § 188 bl. 374 e. v.

Bl. 292. Het was niet noodig, naar Courantberigten
 (b. v. over *Sicilie*, *Utr. Cour.* 1791. N°. 258, of over *Java*,
Arn. Cour. 1845. N°. 28), of b. v. naar de *Revue Bri-*
tannique voor Dec. 1845, p. 581 n. (voor *Caraccas*) te
 verwijzen. En evenmin is het nu aan te roeren, wat

zeer onlangs (10 tot 24 Aug. 1846) weder in het vulkanisch ondermijnde Italie, bijzonder in Toscane, Napels en elders, ondervonden is, waar dorpen vernield, huizen geheel verdwenen, een aantal van 200 menschen gedood of doodelijk gewond zijn, enz. (*Haarl. Cour.* 1846. N°. 103 en and.).

Bl. 294 ond. VIRGILIUS heeft zich van de uitdrukking reeds bediend, *Aen.* VI. 256:

Ecce autem — —

*Sub pedibus mugire solum, et juga coepta moveri
Sylvarum. — —*

Bl. 335, r. 12 enz. Nadat dit sinds lang geschreven en naar de Drukkerij verzonden was, is uitgekomen L. PH. C. VAN DEN BERGH's uitgave van den *Roman van Heinric en Margriete van Limborch*, B. I—VI. (*Nieuwe Reeks van Werken van de Maatsch. d. Nederl. Letterk.* IIe Deel); waarin mij, bij een oppervlakkig doorzien, ettelijke voorbeelden zijn voorgekomen; b. v. B. I. vs. 507, 8. *varen* en *raven*; vs. 677, 8. *ghestuuf* en *geruusch*; vs. 1657, 8. *lanc* en *vant*; B. II. vs. 745, 6. *doet* en *rout*; B. III. vs. 415. *dach* en *noch*; vs. 461. *geslechte* en *machte*; vs. 473, 4. *voeghet* en *moget*, enz.

Bl. 337 ond. Voeg er bij (uit de *Addenda*) p. 128^b.

Bl. 353. Eene plaats die inzonderheid afdoet voor de beteekenis van *meer* (in de wijziging van: *eer*, *liever*, Eng. *rather*, Lat. *potius*) kwam mij voor in J. V. MARR-LANT's *Naturenbloeme*, vs. 3683:

Onocentaurus — —

Es bet een wonder dan eene beeste.

Bl. 367, aant. 1. Ik moet evenwel hierbij niet nalaten op te merken, dat deze beteekenis (van *bedoelen*) niet de eenige is, welke *mikken* bij DE KLERK heeft; zoo als men, bij het inzien van het *Glossaire*, al ligt zou

denken. Eene plaats, in dit *Glossaire* wel op een ander, maar niet op dit woord, vermeld (t. w. B. V. vs. 499), geeft een voorbeeld van *mikken*, in den zin van *denken*, meenen, vaststellen ('t *statuere* van KILIAEN), doch met deze wijziging, dat het een *vooruit denken* (vooruit zien, zoo als WILLEMS het aldaar (bl. 431) verklaart), en, vermits het iets ongelukkigs is, een *vreezen* (de *variant* geeft dan ook, voor *ghemict*, *geducht*) aanduidt. Zie hier de woorden:

*In Brabant worden, bi desen valle,
Die meentucht gheleet af alle,
Soe dat meneghen coste sijn leven
Die overdaet hadde ghedreven.
Die cleine hadde ghemict van dien,
Dat hem soude alsoe gheskien.*

(*Weinig* menschen hadden die uitkomst verwacht, voorzien, gevreesd.) De voorname reden, waarom ik deze plaats hier aanhale, is deze: dat zij der verklaring van het woord *meentucht* ter hulpe komt, welke door den Heer J. DE JAGER gegeven, en met aanhalingen uit VAN MAERLANT gestaafd is, in zijne *Verscheidenheden uit het gebied der Nederd. Taalkunde* (Deventer 1844), bl. 246 e. v. Want, hoe men (vs. 496) leze, *gheleet af*, of met andere HSS. *af ghelegghen*, en hoe men dit *afleiden* of *aflegghen* ook verklare, altijd zal, in het verband, *meentucht* wel zoo veel zijn, als de burgers die tegen de *Heeren* waren opgestaan, maar door den Hertog verwonnen (naar vs. 484 e. v.)

— hadden — *quade aventure.*
Het was een cranc mei dat si haelden;
Want sijt swaerlike betaelden
Met scanden ende met smerten.

De *meentucht*, die er zoo slecht afkwam, is dan de *ghe-meente* of *gemeinten* (zoo als andere HSS. geven), d. i. naar vs. 429 e. v., de

*Scoemakers, volre, wevere, ziedere,
Vleeschkoudere, backere, briedere.*

(WILLEMS verklaring des woords door *publieke orde* schijnt derhalve de regte niet te zijn.) — Aangenaam is het mij, deze kleine bijdrage te mogen leveren tot bevestiging van DE JAGERS beweeering.

Bl. 405, r. 21 o. v. Men vergelijke, voor zoo veel des noodig, de plaats uit *Walewein*, door HUYDECOPER aangehaald op MELIS STOKES, *Rijmkr.* Boek VII. vs. 161, Deel III. bl. 101.

Bl. 445. Van dit *verren*, verwijderen, vind ik *nu* ook nog eene plaats in de *Sproken*, die in 't *Belgisch Museum* voor dit jaar 1846, bl. 69, zijn medegedeeld. Zij luidt:

*Nu bidden wi Gode menechfoude,
Dat hi die ziele moet ontfaen,
Ende verren van der helscer coude.*¹

(*Coude* is *hitte*. Zie de aantekening van Prof. M. SIEGENBEEK, op VAN MAERLANT's *Wapene Martijn*, in de *Nieuwe Werken van de Maatsch. d. Ned. Letterk.* D. III. St. II. bl. 164¹). Men moet evenwel deze beteekenis niet overbrengen op hetgeen J. DECKERS zegt in der *Leken Spieghel*, B. I. C. XIII. vs. 46 (aangaande de *tweede hellekamer*):

*Dander pine is een coude,
Die daer is so menichfoude,
Dat niemen en mochte vertellen:
Dat is daer oec in der hellen.*

¹) Daarop ziet de spreekwijze der *Duitschers*, van welke melding gemaakt is bij J. V. M.'s *Heimelijkh. d. Heim.* bl. 470 in de aantek., ter opheldering van L. V. VELTHEM's *ongenadige coken*. Een voorbeeld van dezelve in het *Nederduitsch* kwam mij voor in J. V. M.'s *Naturenbloeme*, vs. 6778, waar hij over onwaardige *Geestelijken*, die hij (vs. 6766) bij *Kapoenen* vergelijkt, deze uitspraak doet:

*Deze ne doghen groot no clene,
Sonder tes duuels kokene allene.*

In de *eerste* gevangenis wordt, van de *negen tormenten principale* de *eerste* geleden. En, die is?...

Deerste is van den bernenden viere.

Daartegen staat nu de onuitstaanbare *koude*, als *tweede* soort van *helsche* straf over; gelijk

Dat derde point van der tormenten

Dat sijn draken ende serpentes;

het vierde onverdraaglijke *stank*, het vijfde geweldig slaande duivelen, en zoo voorts. — Hier derhalve, waar de rede is van eene *soort* der *helsche* kwalen, is *koude* hetzelfde met het Lat. *frigus*, Fr. *froid*, gemis van warmte. Doch daaruit volgt niet, dat, als in 't *algemeen* van de *helsche koude* gesproken wordt, daardoor niet zou uitgedrukt worden, wat *calor* in 't Lat., *chaleur* in 't Fr. (*calidum* en *chaud*) is. Er is eene aardige anecdote, verhaald door ANTONIUS MATTHAEUS, tegen het einde des I^{en} Boeks de *Nobilitate*, en daaruit bij J. LECLERC, in de *Bibliothèque universelle et historique* (Tom. I. p. 87), die aantoon, hoe dit dubbele, schijnbaar tegenstrijdige, gebruik van *koud*, HD. *kalt*, Fr. *chaud* (voor *chald*) tot schromelijk misverstand aanleiding geven kon ¹⁾.

1) »Un pauvre Gaulois, qui contrefaisait l'estropié, s'étant adressé au Couvent de St. Gal, l'Abbé commanda, qu'on lui donna le bain et ensuite un habit. Le Gaulois entrant dans le bain, et le trouvant un peu trop chaud, se prit à dire: »calt, calt est" (qu'il est chaud!); mais — le Sacristain Allemand répondit: »Hé bien, »j'en mettrai de plus chaude," et en versa en même temps un plein chauderon sur le pauvre Gaulois, qui se mit à crier de plus belle: »eya mi calt est, calt est": — »Comment encore froid?" repliqua le Sacristain: — et prenant un grand pot d'eau bouillante, il la jette dans la cuve. Alors le malheureux mendiant, tout hors de soi, et ne se souvenant plus qu'il devrait jouer le personnage d'un estropié, se lève et saute hors du bain."

In weerwil van de naauwkeurigheid van den Zetter en van mijnen waarden Vriend DE VRIES, zijn er eenige schrijf- of drukfouten, hoewel in klein getal en van weinig gewigt, overgebleven, welke ik, voor zoo veel zij mij, na het afdrukken, onder oog en aandacht gekomen zijn, meen te moeten aanwijzen.

Bl. 16, ond. reg. lees 1662.

» 39, r. 2. v. o. » 1654.

» 49, aant. r. 2. » HEDERICH (en zoo overal, b. v. bl. 50 tweemaal, bl. 51, en misschien nog elders.)

» 51, r. 11. » PTOLEMÉUS (en zoo overal elders.)

» 111, aant. r. 1. » 609

» 117, aant. r. 3. » e. vv.)

» 178, aant. r. 4. » BREDERO

» 212, r. 7. » MARTINIUS,

» 234, r. 6. » plaatstemen er nogmaals ij(3) voor.

» 245, r. 15. » met nog een of twee meer)

» 247, aant. r. 4. v. o. » 2800 (voor 202)

» 394, r. 4. » MATTH. (VOOR JO.)

» 432, r. 9. » 1398.

Meer heb ik niet ontdekt.

Over de *Teekeningen*, die men gemeend heeft hier te mogen of te moeten invoegen, zij het mij geoorloofd, tot slot van alles, dit weinige nog te zeggen.

1. Die van 't *Geheel-Al* (tegen over bl. 89 in te voegen) is gecopieerd naar eene van BILDERDIJK, die daarbij zich bediend heeft van de Handschriften, voornamelijk van het *Haagsche*.

2. De *Teekening* der Maan en de *Schets* (in te voegen tegen over bl. 230) zijn van elkander onderscheiden. De eerste is naar die, welke in VON LITTHROW's meermalen

aangehaald Werk, bl. 301 voorkomt, en nader bl. 307 en 308 beschreven is, geteekend; doch met verandering van den stand, tot gemak van allerlei lezers, zoo bij de Maanbeschouwing met het bloote oog of door gewone kijkers, als bij vergelijking met de *Schets*. Indien van dezelve ook eene *Schets* aldaar voorgekomen ware, zoude die er zijn bijgevoegd, doch deze ontbrekende, hebben wij eene andere gebruikt, die namelijk van BLUNT, van welke zich ook bediend hebben de Uitgevers van het nuttig *Penny Magazine of the Society for the diffusion of useful knowledge*, voor 1833 (June 22) No. 78, p. 236 e. v. Ondanks alle verscheidenheid, zal beider vergelijking, vertrouwen wij, tot bereiking van het voorname doel (een algemeen begrip te geven van de gesteldheid der Maan, van hare bergen en bergruggen, die licht, van hare vlakten, doorgaans zeeën genoemd, die graauwachtig, en van hare kuilen, die zeer donker geteekend zijn; benevens de plaatsing (ongeveer) en het verschil der berghoogten; — tot bereiking dan van dit doel, hopen en vertrouwen wij, zal die vergelijking) genoegzaam zijn.

3. Eindelijk, wat de Teekening van het *Zonnestelsel* (in te voegen tegen over bl. 248) betreft; bij dezelve is die van VILKENS ten grondslag gelegd, doch met aanvullingen en eenige veranderingen. Bij de opgegevene *getalen* is, waar de opgaven der Astronomen verschilden, het meest waarschijnlijke, of wel het gemiddelde, aangenomen. Moge dit — en het gansche Werk, dat hiermede nu geheel ten einde is, onder verschooning van alle, welligt ingeslopen, gebreken, mijnen waarden Landgenooten niet ongevallig wezen — voor velen, mag het zijn! tot bevordering van heilzame kunde verstrekken!

PERSOON- EN ZAAK-REGISTER.

A. <i>Aanleg</i> (van ons Dichtwerk). Zie <i>Inhoud</i>. <i>Aanteekeningen</i>. 58, 93 en v. <i>Aardbeving</i> (Oorzaak, tijd, verschijnselen, duur en uitwerkselen der). 289—296. <i>Aardmannetjes</i>. 218. <i>Abbreviaturen</i>. 56. <i>ADELUNG</i>. 380. <i>Advent</i>. 197. <i>AELBRECHT van Coelne</i>. Zie <i>Albertus M</i>. <i>Aequator</i>. Zie <i>Evennachtslijn</i>. <i>AERNT</i> (of <i>AERNOUT</i>). 14, 36, 202, 256. <i>AFFRAGAEN</i> (Al-Fergani). 14, 48, 51, 52, 243, 244, 250—258, 266, 267, 300, 390. <i>AFRICANUS</i> (JULIUS). Zie J. <i>Afschrijvers</i> (der oude HSS.). 326. <i>AHMED BEN-KOTHAIR</i>. Zie <i>Affragaen</i>. <i>AILLY</i> (P. D'). 235. <i>AKEN</i> (HEIN VAN). 34, 43. <i>ALBATEGNIUS</i>. 53. <i>ALBERTUS MAGNUS</i>. 15, 19, 45, 46,	212, 346, 406, 461, 462, 473, 480. <i>ALDEGONDE</i> (PHILIPS VAN MARNIX, Heer van St.). 366. <i>ALEWIJN</i> (Z. H.). 225. <i>ALHASIB</i>. 52. <i>ALLEMAND</i>. 280. <i>Alliteratie</i>. 335. <i>Almagest</i>. 51, 52, 53. <i>AL-MAHMOUN</i>. 52. <i>Almanak</i>. Zie <i>Kalender</i>. <i>ALTRE</i> (JOH. VAN). 18, 32. <i>Alven</i> (Elven). 219—221. <i>AMMON</i> (C. F. VON). 49. <i>ANAXAGORAS</i>. 273, 289. <i>ANTOLI</i> (J.). 53. <i>APOLLOPHANES</i>. 304. <i>ARAGO</i>. 246. <i>ARGELANDER</i>. 247. <i>ARISTOPHANES</i>. 212. <i>ARISTOTELES</i>. 48, 50, 244, 272—296, 415, 462. <i>l'Art de vérifier</i> etc. par <i>ANTINE</i> (M. FR. D'), <i>OLEMENCKT</i> (CAR.) et <i>DE SAINT-ALLAIS</i>. 201, 233. <i>Assonance</i>. 335. <i>Astrologer</i> (the) of the 19th Century. 271. <i>Astrologie</i>. Zie <i>Sterrenvoorzegk</i>.

Astrologie (Kort begrip der). 271.

AUGUSTI (J. C. W.). 195.

AUGUSTINUS. 301, 303.

B.

BACON (B.). 477, 480.

Barlaam en Josaphat. Zie *De Fries*.

BARONIUS. 48.

Batavia Sacra. 229.

BAYO. 41 e. v.

Beatrys. Zie *Jonckbloet*.

BEAUMONT (S. VAN). Zie *Tideman*.

BEDA. 48, 49, 50, 211.

BEHRENDIJS (W.). 230.

BEKKER (BALTH.). 214, 276.

BELLARMINUS (ROB.). 195.

BERGH (L. PH. C. VAN DEN). 388, 484.

BERGMANN. 227.

BERKHEY (FR. VAN). 366.

Besloten tijd (tijden). 198-200.

BESSEL. 247.

BETMA (S. M.). 5, 247, 483.

Bibliotheek van Nederl. Dichters. Zie *Tideman*.

BIELA'S Komeet. 276.

BILDERDIJK (W.). 2, 5, 6, 7, 10, 12, 13, 20, 28, 30, 32, 44, 55, 63, 76, 78, 99, 104, 117, 141, 148, 155, 177, 204, 221, 222, 230, 235, 237 e. v., 260-262, 311, 326, 335, 354, 359, 365, 367, 372, 374, 381, 382, 397, 398, 400, 401, 403, 404, 406, 410, 440, 445, 449.

BINGHAM (JOS.). 195.

BISTERIM (A. J.). 195.

BLANNANUS (J.). 52.

Bliksem (wat hij is en uitwerkt). 279-282, 471.

Bliksemafeider. 280.

BLOMMAERT (PH.) *Oud-Vlaemsche Gedichten*. 223, 332, 379, 396, 401, 416, 436, 440.

Bode (Algem. Konst- en Letter-) 278, 370, 419, 483.

BODEL HYENHUIS (J. T.). 5.

Boec der Medicine. 354, 381.

BOON (A. J.). 5.

BORNEMANN (F. A.). 214.

BORRICHIOUS. 367.

BORROW (G.). 278.

BOURIER. 307.

BOYSEN (F. A.). 278.

Brabandsche Yeesten VI B. Zie *Yeesten*, en J. DE KLERK (voor B. I—V.).

BRANÉ (TYCHO). 242.

BREDEBO (G. A.). 178, 383.

BRENDER à BRANDIS (G.). 136, 331, 389.

Bronnen (van ons Dichtwerk). 48-54.

BRUINING (G.). 374.

BUCH (L. VON). 284.

BUCHELIUS (A.). 480.

BUDAEUS. 367.

BUDDINGH (D.). 42, 210, 221, 296.

BUNO (J.). 299.

BURMAN (F.). 366.

BURMAN (K.). 366.

BÜSCHING. 460.

Bijdragen (Maendelyksche) tot opbouw der Ned. Taal. 312.

Bijdragen (Nieuwe). 209.

Bijdragen van buitenl. Godgeleerden. 285.

Bijzonnen. 285 e. v.

C.

- CALEPINUS (AMBR.). 194.
 CALIXTUS I. 195.
 CAPPELLUS (JAC.). 303.
 CATTIER (PHILIPP.). 27.
 CAYE (C.). 46, 49, 461.
 CELLARIUS (CHRISTOPH.). 299, 367.
 CHANAL. 478.
 CHRISTMANN (JAC.). 53.
 CICERO. 192, 275, 285, 385, 390, 476.
 CLAUDIANUS. 275.
 CLICHETT (JACOB AERNOUT). 3, 136, 145, 156, 157, 187, 225, 340, 347, 350, 351, 353, 379, 410, 422, 426, 436, 479, 482.
 CLUYVERIUS (PH.). 299.
Collimare en Collineare. 367.
 COLUMBUS (CHRISTOPH.). 26.
Conjecturaal-Kritiek. Zie *Gis-singen*.
 CONVENT (P. J.). 268.
 COPERNICUS (NIC.). 27, 243, 245.
 Zijn stelsel. 59.
 COTTA (J. F.). 304.

D.

- DALBOCHAMP (JACQ.). 299.
Damp (Soorten van). 288 e. v.
 DANTE. 227, 474.
 DARMONT. 478.
 DARWIN (C.) 481.
 DAUSQUIUS. 367.
 DECKERS (JAN). 231, 440, 473, 475, 486.
 DELAMBRE. 51, 204.
 DEMOCRITUS. 273.
 DEMPSTERUS (THOM.) 194.

Dichter (de) van ons Dichtwerk, wie? 30-47, 464 e. vv.

Dierenriem. 258-265.

DIEST LONGION (R. J.). 229.

Dietsche Catoen en Dietsche Doctrinale (van J. DEKKERS). Zie *Jonckbloet*.

DIONYSIUS, de *Arcopagiet*. 304 e. v.

DOOEN. 227.

DODT VAN FLENSBURG (J. J.). 461.

Donder. 279-282, 471.

DOZY (R. F. A.). 5, 51.

Drakenkop en staart. 267.

Duivelen (in de lucht). 213 e. vv.

DU-VAL (C.). 272.

Dwaalsterren. Zie *Planeten*.

Dwergen. 218.

E.

EBERS. 380, 381, 460.

ECHARD. 46, 480, 481.

Eclipsen. Zie bij *Zon en Maan*.

Ecliptica. Zie *Zonnenweg*.

EGINHART. 266, 209.

EICHHOFF (F. C.). 381.

EICHSTADT (H. C. A.). 49, 345.

Elektrische verschijnselen. 214 e. vv.

ELLIES DU FIN (L.). 46, 480.

Elven. Zie *Alven*.

ENCKE (J. F.) 247.

ERATOSTHENES. 347.

ERNESTI (J. A.). 49.

ERSCH. 53.

EURIPIDES. 236.

Evennachtslijn. 259.

F.

FABRICIUS (JO. ALB.). 50, 304, 462, 476.

Fakkels. Zie *Kaarsen*.

FERGUUT (Dichtstuk). 317, 335,
340, 352, 357, 363, 368, 406,
427, 443, 445, 448, 482.

Figuren. Zie Teekeningen.

Floris en Blanchefleur. 333, 340,
358.

FRANKLIN (B.). 279.

FULDA (F. K.). 202.

G.

GABELENTE (H. C. DE). 202.

GALL. 483.

GASSENDUS. 235.

GATAKER (T.). 390.

GAUSS. 247.

Geestelijken (de) der Middeleeu-
wen 35.

GEHLE (H.). 50.

GELASIUS. 195.

GELDER (JAC. DE). 204.

GELLIUS (AUL.). 299.

Geluid. Zie Lichtstof.

Geschiedenis (Algemeene). Zie
Westerbaen.

Gids (De). 223, 248, 423, 475.

GIFANIUS. 367.

GILIANEZ. 26.

Gissingen (Kritiek naar). 306.

Glossa. Zie Rabanus.

Glossa Lips. Zie Lipsius.

Glossa Mons. Zie Schilter.

GODEAU. 205, 209.

GOIA (FLAVIO). 26, 477.

GOLIUS (JAC.). 52, 54, 243.

Gregoriaansche Tijdrekening. 11.

GRIMM (J.). 210, 211, 219, 221,
222, 226, 227, 228, 229, 230,
296, 297, 359, 360, 397, 425.

GROSTHEAD (R.). 480.

GRÜBER. 53.

Gueryn de Montglavie. 372.

Guldengetal. 233.

H.

Hagel. 283 e. v.

HALBERTSMA. 355.

HALLNY. 26.

HALMA (l'Abbé). 51.

HALMA (F.). 204, 383.

HAMELSVELD (T. VAN). 302.

Handschriften (van dit Dichtstuk).
5-20, 21, 54.

HARTMANN. 248.

HASSELT (G. VAN). 159, 173, 205,
223, 330, 350, 359, 366, 382,
409, 417, 418, 426, 431, 449.

HAVERKAMP (SIGEB.). 215.

Hedendaagsch. Zie Voorregten.

HEDERICH (BEIJ.). 49, 50, 51,
194, 205, 207, 210, 304, 380.

HEELU (J. VAN). 231, 337, 352,
356, 359, 362, 364, 369, 373,
374, 380, 440, 445, 448, 449,
479.

HEGEL (G. FR. W.). 59.

Heimelijkheid (Aanteekeningen op
de) *der Heimelijkheden* (van
J. VAN MAERLAET?). 35, 75, 82,
123, 133, 138, 145, 169, 270,
302, 311, 321, 337, 342, 348,
353, 357, 358, 370, 378, 386,
391, 394, 397, 400, 421, 431.

Heimelijkheden van Man en Vrouw
HS. 29, 36, 270, 329, 332, 334,
335, 341, 344, 346, 352, 354,
370, 377, 386, 387, 394, 396,
397, 402, 403, 417, 418, 427,
429, 434, 438, 451, 461.

Heksen en Heksenprocessen. 215
e. v., 479—482.

Hel, waar geplaatst. 243 e. v., 474 e. v.
HELLER (JOACHIM). 53.

Hemelstelsel, naar 't oude begrip
en de nieuwer ontdekkingen.
242—248, 482.

HERMANS (C. R.). 338, 351.

HERSCHEL (Oudere en Jongere),
26, 246.

HIERONYMUS. 48 e. v. 210.

HILLEGARTSBERG (W. VAN). 475.

HINLOPEN (NIC.) 4.

HIPPOKRATES. 265.

HIPPOLYTUS. 282.

HISPALENSIS (JOANNES). Zie bij J.

HOEKSTRA (TEN BROUCKE). 359.

HOEUFFT (J. H.). 42, 208, 209.

HOFFMANN (van Fallersleben). 46,
397, 445, 449, 460.

HOLLANT (HEYER. VAN). 8, 13, 324,
350, 351, 354, 359, 360, 372—
379, 435.

HOMERUS. 475.

HONDEIJKER (G. A.). 246, 483.

Hondsagen (en *gesternte*). 265.

HOOF (P. C.). 96, 359, 383, 397.

HOOGSTRATEN (D. VAN). 204, 398.

HORATIUS. 342.

HORNIUS (G.). 302.

HULTHEM (VAN). 5, 7.

HUMBOLDT (A. VON). 246, 247, 483.

HUYDECOOPER (BALTH.). 36, 49, 77,
78, 79, 146, 197, 198, 200, 204,
225, 241, 332, 333, 337, 340,
352, 353, 354, 358, 359, 366,
368, 373, 375, 378, 382, 389,
397, 407, 418, 431, 436, 437,
441, 448, 466.

HUYGENS (CHR.). 26.

I. J.

JABLONSKI (P. E.). 360.

JAGER (A. DE). 49, 122, 136, 208,
355, 359, 365, 378, 383, 385,
387, 389, 390, 391, 393, 410,
415, 422, 423, 424, 429, 431,
445, 473, 484.

JAKOBUS, de Apostel. 345.

JAMMY (P.). 462.

(St.) **JANS** feest. 296 e. v.

JANSEN. 27.

IDN-JOUNIS. 52.

IDELER (L.). 194, 284.

Idus. 194.

ILLGEN (C. F.). 214.

Incarnatie (jaar van). 198.

Inhoud van ons Dichtwerk. 20—25.

Instituut. 452.

Interpolatie. 36.

JOANNES HISPALENSIS. 52.

JOANNES REGIONMONTANUS. 53.

JONCKBLOET (W. J. A.). 221, 231,
333, 335, 337, 344, 347, 351,
352, 363, 364, 368, 369, 370,
373, 379, 380, 388, 416, 418,
419, 421, 426, 440, 445, 449,
475, 482.

JOSEPHUS (FLAV.). 215, 276.

IPEREN (JOS. VAN). 366.

ITERSON (F. H. G. VAN). 5, 229.

JULIUS AFRICANUS. 51.

JUNIUS (FR.). 202, 374.

K.

Kaarsen (in de lucht). 277.

Kaboutermannetjes. 218 e. v.

KARSTNER. 235.

KAISER (F.). 248, 268, 483.

Kalender. 58, 61-74, 194 e. v.
231-235.

Karel de Groote enz. Zie *Jonckbloet*.

Karolingische Psalmen. Zie *Psalmen*.

Kate (L. TEN). 203, 330, 338, 374, 381.

Katechismus (Heidelbergsche) 432.

Keerkringen. 259.

KEPLER (J.). 216.

KERO Zie *Schilter*.

KEYSSLER. 296, 297.

KILIAEN (CORN.). 132, 142, 159, 173, 178, 187, 197, 198, 202, 204, 205, 206, 207, 210, 223, 225, 278, 302, 322, 330, 340, 350, 352, 359, 364, 365, 366, 367, 380, 381, 382, 385, 389, 390, 398, 403, 404, 405, 408, 409, 417, 418, 419, 426, 431, 437, 440, 441, 446, 447, 449.

KIST (N. C.). 231, 466.

KLERK (JAN DE). 231, 331, 333, 339, 352, 356, 359, 364, 367, 380, 383, 408, 421, 435, 441, 444, 448.

KLUIT (ADR.). 3, 7, 54, 100, 312, 398.

Knopen. Zie *Maan*.

Kometen. Zie *Staartsterren*.

Kompas (wanneer uitgevonden). 26, 477.

KROM (H. J.). 271.

KUIPERS (C.). 194.

KUTREN. 366.

L.

Lancelot. 370, 419.

LECLEEC. 487.

LEEMANS (C.). 434.

LEENDERTZ. 389.

Legende van 't heilig Kruis. 336, 351, 352, 353, 358, 369, 405.

Leken-Spiegel. 380, 473-475, 488.

LELYVELD (FRANS VAN). 3, 54, 366, 417, 441.

LEO Magnus. 195.

LEONYS (GOTFR.). 5.

Levene ons Heren (Vanden). 342, 364, 426, 435, 440, 441, 443, 445.

Leven van Jezus. 328, 332, 352, 354, 363, 372, 380, 403, 410, 418, 426, 430, 434, 435, 437, 439, 443, 453.

LEVERRIER. 482.

LICHTENBERG. 284.

Lichtstof (Snelheid der voortplanting van de). 282.

LIEKHOUT (GERARD). 5, 18, 30, 31, 33, 235, 240, 460.

Limborch. 388, 426, 434, 484.

Limus. 368.

LIPPERSHEYM. 27, 477.

LIPSIVS (J.). 275, 336, 350.

LITTBOW (J. J. VON). 246, 247, 248, 274, 276, 483.

LIVIVS. 276.

LIVORS (PETER JANSEN) Vrachtschipper. 302.

LOCCEH. 374.

LOEBE (J.). 202.

LUC (DE). 284.

LUCANUS. 275.

Luchtduivelen. Zie *Duivelen*.

LUCRETIVS CARUS. 29, 390.

Ludegeer (Maanvlekken). 224, 231.

LUISCIVS (A. C.). 52, 462.

LUKAS de Evangelist. 304, 389.

LULOFS (B. H.). 378, 424.

M.

Maan (Oudheid der) in een volgend of vorig jaar, hoe te vinden. 241.

Maancirkels. 232.

Maanden (Namen der) oude en latere. 41 e. v.

Maanknoppen. 267.

Maanregenboog. 287.

Maanring. 288.

Maansverduistering. 266 e. v. 374 e. v.

Maanvlekken. Zie *Ludegeer*.

Mädler. 248.

MAERLANT (JAK. VAN). 3, 7, 8, 13, 28, 30, 35, 43, 44, 47, 48, 49, 136, 219 e. v., 231, 266, 270 e. v., 301, 305, 308, 311, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 342, 345, 346, 347, 348, 349, 353, 360, 362, 363, 368, 369, 370, 371, 372, 377, 378, 385, 386, 387, 389, 397, 399, 400, 403, 406, 408, 409, 410, 411, 412, 417, 419, 424, 426, 430, 443, 444, 448, 449, 450, 451, 459, 460, 462, 464, 465, 480, 484.

Magazijn (Taalkundig). Zie *De Jager*.

Magazijn (Taal-, Dicht- en Letterkundig) van G. BRENDER à BRANDIS. Zie bij *Brender à B.*

MAGELHAEN (FERD.). 26.

MAJER. 227.

MANILIUS. 275.

MANSI. 195.

MARBSCHALL (THOM.). 196, 197.

MARKLAND (JEREM.). 306.

MARTIN (B.). 279, 286.

MARTINIUS (MATTH.). 194, 212, 275, 394, 474.

MATALÈNE (P.). 59, 478.

Maten der Ouden. 298 e. v.

MATTHAEUS (A.). 487.

MATTHEUS, de Evangelist en Apostel. 304.

MEERMAN (J.). 7.

Meerminnen. 222.

MELANCHTHON (PH.). 27, 53.

MELIS STOKES. Zie *Stokes*.

MENZEL (W.). 247, 276, 284, 297, 361.

MERTENS (F. H.). 442.

MESSAHALA. 53.

Meteeorsteen. 246 e. v.

Meteorologie. 60, 272.

METIUS. 27.

MEYER (J. D.). 42, 208, 209.

MEYER (G. J.). 328, 344, 352, 363, 372, 380, 382, 387, 436, 440.

MEYER (L.). 365, 380, 382.

MILLIN (A. L.). 307.

Misse (*Bediedenis der*). 440.

MOHAMMED IBN-KETZIRI AL-FERGANI. Zie *Affragan*.

MOHAMMED IBN-GEIR (Giaber). Zie *Albategnius*.

MOLL (W.). 195, 473.

Momenten. 203.

MOORE (F. J.). 5, 6, 30.

MOOR (B. DE). 303.

Morgenblatt für gebildeten Leser. 247, 296.

MORHOFF (D. G.). 51, 271.

MORUS (S. F. N.). 49, 345.

MOYNE (ST. LE.). 390.

MÜLLER (JO.). 235.

MURETUS (M. A.). 282.

MURR (VON). 460.
 MUSSCHENBROEK (P. VAN). 280, 284.
Mijl (Verdeeling in *stadien* enz.)
 298.— (in *ellen* en *palmen*). 300.
Mythen de Maan betreffende.
 226-228.

N.

Nachtmeren en *merries*. 222.
Nachtvaart der Heksen. 217.
Naturen Bloeme (Der). Zie bij
 VAN MAERLANT.
 NEWTON. 26.
 NIEBUISER. 221.
 NIEUPOORT (G. H.). 194.
Nikkers en *Nixen*. 221.
 NOACH'S Ark (Maten en navolging
 van). 300-302.
 NOLLET. 280.
Nonae. 193 e. v.
 NORK (P.). 28.

O.

OOSTERDIJK (J. H.). 5.
Opsteller. Zie *Dichter*.
Opvlammingen. 214 e. v.
 ORIGENES. 301.
 OTFRID. 202, 350, 371, 373, 380,
 381.
Ouderdom (waarschijnlijke) der
Handschriften. 232.
Overeenkomst (Sporen van eenige)
 van Br. THOMAS *Natuurkunde*
 met ons Dichtwerk. 14-17.

P.

Paaschcyclus. 11.
 N. G. A. I.

PALM (J. H. VAN DER). 301.
 PAULUS (de Apostel). 213, 304 e. v.
 PELLICA. 195.
 PETAVIUS (DION.). 11.
 PETRUS ALEX. 195.
 PETRUS DE PRUSSIA. 15, 46, 462.
 PFAFF. 28.
 PHILASTRIUS. 195.
 PIN (L. ELLIES DU). 46, 480.
 PITISOUS (SAM.). 194.
Planetlezer. 271.
Planeten. 27, 244 e. v. Dierzelfver
 namen, omloopstijd, afstand van
 de aarde en grootte. 249 e. v.,
 468, 482.
 PLANTIJN. 382, 398.
 PLATINA. 195.
 PLATO TIBURTINUS. 53.
 PLINIUS. 275, 285, 299, 347, 360,
 476.
 PLUTARCHUS. 361 e. v.
Point, punt. 86, 365.
 POLO (M.). 477.
 POLYBIUS. 390.
 POPE-BLOUNT (TH.). 50, 51.
 PREVOST (Abt). 477.
 PRUNELLE (G.). 307.
Psalmen (Karolingische). 336,
 350, 380, 445.
 PTOLEMEUS (CLAUDIUS) en zijn stel-
 sel. 14, 27, 48, 50, 51, 53,
 96, 106, 242, 244, 251. 256,
 259, 347.
 PYTHAGORAS. 270.

Q.

Quatertemper. 195 e. v.
 QUERTIF. 46, 480, 481.

R.

- RABANUS MAURUS (MAGNENTIUS).
48, 300, 301, 345, 347.
RAU (SEB.). 53.
Regen. 293.
Regenboog. 286 e. v.
Reinaert de Vos. 328, 348, 352,
353, 354, 356, 359, 362, 364,
436, 440, 449.
Revue Britannique. 221, 246.
REYHER (S.). 302.
RHEINWALD (G. F. H.). 195.
ROBERTSON (W.). 345.
ROSENMÜLLER (E. F. C.). 302.
ROSINUS (JO.). 194.
ROSNE (Lord). 246.
ROYAARDS (H. J.). 229, 466.
RUHNKENIUS (D.). 306.
Rijm. Zie *Stopwoorden*, *Allite-*
ratie en *Assonance*.

S.

- SALVAGGIO. 195.
Saturnus. 212.
SAVIGNY (F. C.). 194.
SAXE (CHRISTOPH.) 462.
Saxers (Oude, en hunne gebrui-
ken). 196, 197.
Saxers (Hedendaagsche). 199.
SCALIGER (JOS.). 303.
Scheidtekenen. 56.
SCHELTEMA (J.). 481.
SCHILTER. 42, 202, 206, 207, 209,
278, 336, 350, 354, 358, 364,
371, 374, 380.
SCHLEGEL. 226.
SCHLEUSNER (J. F.). 390.
SCHMELLER. 397, 425.

- SCHMIDT. 390.
Schonauwen. 6.
SCHOTT. 390.
Schrikkeljaar. 201, 204, 248 e. v.
SCHROECKH (J. M.). 195, 235, 286,
474.
SCHROETTGENTIUS. 462.
Schrijver. Zie *Dichter*.
SCHUEREN (G. VAN DER). 41, 178,
197, 205, 208, 210, 337, 359,
362, 367, 378, 380, 381, 382,
409, 411, 419, 434, 435, 437.
SCHUMANN (F. AD.). 302.
SCHWAAB. 284.
SCHWAN. 380.
SCIOPPIUS. 367.
SENECA (L. A.). 275, 276, 277,
280, 282, 285, 407, 476.
SEBBURE. 221.
SIEGENBEEK (M.). 486.
SIMON (RICH.). 49.
SIMONIUS (ED.). 303.
SIXTUS *Senensis*. 48.
Sneeuw. 283.
SNELLAERT (F. A.). 472.
SOLDAN. 481.
Spelling (Verschil er van in de
HSS.). 20.
Spiegelteleskopen. 26.
SPIEGHEL. 366.
Spreuken (Oude). 344, 352, 387.
Staatsterren. 271-276, 470.
Statenbijbel. 432.
STEENWINKEL (J.). 4, 136, 156,
225, 314, 362, 389, 400.
Sterrevoorzegkunde. 27, 59, 268
tot 271.
Sterren (Klassen der vaste) naar
derzelver (schijnbare) grootte.
258.

Sterrenbeelden. 259.

Sterren met staarten. Zie *Staartsterren*.

Sterrensnuitzel. 246 e. v., 279.

Sterren (Verschietende). 279.

STOKE (MELIS). 3, 36, 49, 77, 146, 197, 198, 200, 204, 225, 241, 302, 333, 337, 340, 346, 352, 353, 359, 362, 366, 373, 375, 406, 418, 431, 436, 437, 448.

Stopwoorden (veelal om het rijm.) 84, 94, 95, 99, 100, 115, 116, [117?], 128, 147, 325, 355.

Straalbreking. 284.

STRABO (WALEFRIDUS). 48, 206.

SUTTONIUS. 203.

SUICERUS (J. O.). 198, 390.

SUIDAS. 304.

SWINDEN (J. H. VAN). 477.

T.

Tatiaan. Zie *Schilter*.

Teekeningen bij ons Dichtwerk. 57, 488.

Tekens van de Ecliptica. Zie *Sterrenbeelden*.

Tekst van ons Dichtwerk. 54-56.

Tekstkritiek van ons Dichtwerk. 306-328.

Teleskopen (Uitvinding en volmaking der). 26, 27, 246, 477.

TERENTIUS. 385.

TERWEN (J. L.). 366, 368, 381.

Teuthonista. Zie *V. d. Schueren*.

Theophilus. 379.

THOMAS CANTIPRATANUS. 14, 46, 212, 250, 346, 406, 450, 462, 464, 465, 468, 472.

THOMAS (Broeder). 14, 30, 36, 202, 206, 209, 223, 225, 244, 249, 250, 253, 255, 256, 257, 258, 259, 262-265, 270, 276, 311, 360, 365, 369, 375, 389, 423, 440.

TIBULLUS. 213.

TIDEMAN (J.). 333, 359, 382.

TILLEMONT (N. DE). 303.

Transpositio. 114, 326.

TRITHEMIUS (J.). 46.

TUINMAN (C.). 389.

Tijd (de). 278.

TYDEMAN (H. W.). 5, 359.

TYDEMAN (M.). 208, 209.

U. V.

VALCKENAER (L. C.). 114.

Vastenavond (gewone en groote). 200.

VATABLUS (FR.). 274.

VELTHEM (LOD. VAN). 3, 28, 43, 45, 332, 342, 362, 366, 418, 424, 460, 480, 486.

VENEMA (H.). 195.

Verdeeling van ons Dichtwerk. Zie *Inhoud*.

Verhevelingen (Vurige). 214, 277-284.

Verhevelingen (Waterachtige). Zie *Waterachtig*.

VERHEYK (H.). 204.

VERMEULEN (P. J.). 333, 440.

Verrekijkers (door wie uitgevonden). Zie *Teleskopen*.

VERWER (ADR.). 5, 359.

Verzengde aardgordel (wanneer eerst bewoonbaar geacht). 26.

Vigiliën. 196 e. v.

VINCI FERRERI. 474.

VIRGILIUS. 275, 286, 302 e. v.,
474, 476, 484.
VISSCHER (L. G.). 343, 368, 448, 482.
VISSER (J.). 6, 44, 46, 54.
VITRI (J. V.). 392.
VITRUVIUS. 347.
Vlaamsch. 40, 321, 381, 416, 437.
ULPHILAS. 373.
Voeten (groote en gewone). 299 e. v.
VOETIUS (G.). 196.
VOLNEY. 284.
Voorregten van onzen leeftijd. 29.
VORSTIUS. 367.
VOSSIUS (G. J.). 52, 212, 367.
VRIES (M. DE). 5, 49, 51, 96, 99,
219, 221, 222, 225, 311, 327,
355, 366, 383, 385, 397, 423,
424, 441, 474.
USSERIUS (JAC.). 303.
Furige verhevelingen. Zie *Verhevelingen*.

W.

W(IJF?). (H. V.). 209.
Waarde van ons Dichtstuk. 26-29.
WACHTER. 202, 204, 210, 228,
338, 349, 354, 374, 381, 383,
390, 401, 406.
Walewein. 358, 406.
WALLENSTEIN. 27.
WASSENBERGH (EV.). 114.
Waterachtige Verhevelingen. 283
tot 289.
WEBER (VEIT). 358.
Weekdagen (hoe benoemd). 161,
210.
WEIDENBACH (K. F.). 205, 207, 380.
WEIDLER. 235.
WEILAND (P.). 359.
Wereldschepping. 302-304.

WESSELIUS (P.). 303.
WESTENDORP (H.). 210, 223, 296.
WESTERBAEN (C.). 51, 291, 303.
WILLEMS (J. F.). 5, 18, 33, 37,
55, 230, 326, 330, 348, 358,
359, 373, 374, 388, 484.
WILLERAMUS. 374.
Wind. 283, 289.
WINER. 302.
WOLF (J. W.). 223.
Woordenlijst (van de Maatschappij
der Nederl. Letterkunde — on-
uitgegeven —) 382.
WIJN (HENDR. VAN). 4, 337, 352,
359, 360, 448, 449.
WITTENBACH (DAN.). 361.

X.

XENOPHON. 389.

Y.

Ycesten (Brabandsche) Boek VI.
330, 356, 364, 378, 387, 388,
421, 434, 436, 442, 443.
YPREIJ (ANN.). 136.

Z.

ZAHN (J. C.). 202.
Zeevaart (welk nut heeft aange-
bragt). 26.
ZEPHIRINUS. 195.
ZIEMANN. 366, 434.
Zon (Beweging der). 247.
Zondagsletter (wat en waartoe
dienende). 204, 232.
Zonneweg. Zie *Dierenriem*.
Zonsverduistering. 266 e. v., 374
tot 376.
Zonsverduistering ten tijde van
Jezus sterven. 304 e. v.

WOORDREGISTER.

A.

Ader. 132.
Advent (— 's *Sonntag*, — *woche* — *vogel*). 197.
Aef. 398.
Aelgeer — *scheer* — *sperre*. 398.
Aen, *an* of *anc.* 324 e. v.
(t) Aftert. 112, 320.
Aldus. 107.
Al eens. 105, 171.
Al in een. 112, 176.
Almanach. 193.
Al omtrent. Zie bij *Omtrent*.
Alrehande. 180.
Alreheiligen misse. 208, 477, 478.
Als. 164.
Also. 106, 174.
Altenen. 352.
Alven. Zie *Elf*.
Anevaen. 86.
Arch. 405.
Asc. 216.
Avegheer. 397.

B.

Baer en Baren. 330, 333.

(*Sente*) *Bamisse.* 41 e. v., 207, 478.
Barste (berste, borste). 379, 380.
Bat en Bet. 122, 167, 172, 353, 484.
Bedi. 173.
Bedieden. 161, 212.
Bedrukken. 114.
Begon, *begonde*, *begonste.* 442 e. v.
Bekennen. 107.
Benemen. 187.
Bersten. 379-381.
Beschouwen. 368.
Besich (imperat.). 354.
Besloten tijd. 198 e. v.
Bevaen. 132, 408, 454.
Blikken en Blikken. 164, 440 e. v.
Blothmonath. 207.
Boerden. 76, 309.
Bornen (barnen, bernen). 115.
Bramaent (Braakmaand). 205.
Breken. 88, 89, 123, 131, 184, 188, 376, 377, 378.
Brunelstraet. 278.
Buer, *bur.* 49.
Bij. 163.

C. K. Q.

Kaauwen of *Cuwen*. 309.
Kalendier [*Kalendae*. *Kalendarium*
 enz.]. 193 e. v.
Callen. 399.
Carnacio[en]. 197 e. v.
Keper. 403 e. v.
Kerf. 390.
Christmonath. 208.
(t) Claer, *Claerheit*. 163-179.
Claren. 436-439.
Klimmen. 137, 142, 415.
Clouen. 181.
Cobbouden (*Kobolden*). 218.
Comen. 152, 156, 454.
Consi. 97.
Conste (*kon.*). 177, 443.
Cont maken. 103, 454.
Contrarie. 146, 167.
Coude. 486.
Cracht. 76, 91, 349.
Cranke. 396.
Qualike tieren. 159.
Quansijs. 84, 87, 147, 154, 359.
Quatertemper. 195 e. v.
Cume. 168.

D.

Dach. 168.
Dachvaert. 173, 441.
Daen, *danen* en *van dane*. 131,
 169, 353, 354.
Daer. 123.
Daer-weder. 113.
Dal. 184.
Dan. 112.
Darren of *Dorren*. 121, 131, 172.
Das voor des. 119.

Degen. 156.
(van) Der (*voor dier*). 109.
Dicken. 120, 145, 151, 152, 158.
Dincken. 108.
Diveers. 171.
Doch (*imperat.*). 354.
Doen. 90, 116, 136, 145, 147,
 176, 179.
(in) Dole. 157.
Dolen. 152.
Donkeren. 170.
Dragen en *dragt*. 156, 334, 428.
Drenten, *drentelen*, *drenting*. 89,
 381-384.
Drinten. ald.
Dromen (*van drom*). 180, 412,
 446.
Drucht. 114, 118, 412.
Dul. 75, 336, 425 e. v.
Dus. 168.

E.

E voor a. 317.
E voor i. 154.
Echt. 106.
Een. 83, 108, 110.
(al eens. 105.)
(in een. 113.)
Eere (*encre*). 132.
Effenen. 388.
Egger. 397 e. v.
El. 95, 109, 123.
Elf. 216 e. v. 219-221.
Elwaer. 169.
Emmer. 153, 154, 158.
En. 173.
Ent. 131.
Eren. 136, 419.
Ergeren. 443.

F.

Fel. 419-422.*Fine.* 98.*Fortse.* 118.*Frontag.* 211.

G.

Gaderen. 416.*Gaen (laten gaen),* 86, 133.*Gaten.* 181.*Gebersten.* Zie *Barste.**Gebreken.* Zie *Breken.**Ge-crighen.* 314.*Gedachte.* 86, 178.*Gedaen.* 132, 133, 149.*Geel voor geheel.* 165.*Gehengen.* 159, 434 e. v.*Gehier.* 424 e. v.*Gehinden.* 434.*Gehouden.* 97.*'t Gelove.* 154, 171.*Gelp.* 411.*Gelijken.* 389.*Gemeenlike.* 78.*Genesen (kints).* 429.*Geol A. S.* 209.*Geraamte.* 405.*Gerecht.* 111, 151, 430.*Gereet.* 145.*Gersmaent.* 206.*Gescep.* 339, *gescepe.* 340.*Gescepen.* 75, 337, 338.*Gesceppenisse.* 115, 339.*Geslegen.* 124, 414.*Gestade. Gestadigheid.* 140, 387.*Gevallen.* 116, 159, 164, 168,

179, 184, 187, 458.

Gevenijnt. 427.*Ge-vlien.* 314.*Ghedogen.* 170.*Ghedroch (Elfsag—).* 219 e. v.*Gheene (gene, die).* 169.*Gheer, ghere.* 225.*Gheins.* 353.*Gheren.* 156.*Gherne.* 123.*Gherstemaent.* 205.*Ghescinen.* 163.*Ghore. (gonere, genere).* 174.*Gloetjen.* 225.*Glose.* 49.*Godweet.* 115.*Goede kinderen — Godelingen.*
218.*Gouwe dief.* 431.*Gracie, gracelijk.* 344.*Groot.* 141, 144.

H.

Haer (geen). 439.*Haerlijc.* 324.*Hagetissen (Hägetesse A.S. Hegxse,*
Heks). 216 e. v.*(te) Hans.* 87, 367.*Hantwijle.* 365.*Hare.* 165.*Harentare.* 91.*Hebsi.* 114.*Heilig-avond.* 196 e. v.*Heitsi.* 186.*Hem.* 160.*Herde.* 145, 170.*Het.* 89, 430.*Hlaupan Goth. en Hleapan, A.S.*
enz. 201 e. v.*Hoest voor Oegst.* 140.*Hoofd.* 431.

Hooimaand (Heumonet, Havin-
manoth). 206.
Hornung. 209.
Houde (also). 142, 187, 356, e. v.
Houden. 150.
Huweltijt. 119 e. v.
Huwen. 200.
Hjjs (voor is). 87.

I. J.

I voor *e*. 154, 310, 410.
Jegen. 115, 128, 137.
Jul (Juul-)maent. 209.

L.

Lech, lich, l. an. 100, 103, 355.
Leden (verl.). 85.
Leed doen, zijn, hebben. 120,
145, 408 e. v.
Lesse. 96.
Letten. 86, 131, 417-419.
Lime en
Line. 335 e. v.
Litteken. 120, 409 e. v.
Lo, du, Loeder, Luder, Lode enz.
225.
Loghelijk. 154.
(niet een) *Loof*. 122.
Loopeljaar. 201.
Loopen. 201.
Lucht. 109.
Ludergheer. 224-231.

M.

Maer (ne ware). 159, 180, 311,
436.
Maniere. 109, 128, 175, 180, 342,
392-394.
Manslacht. 110, 396.
Mare. 125.

Maren en Minnen. 221-223.
(te) *Mate* worden. 131.
Meentucht. 485, 486.
Meer. 105, 126, 127, 132, 391.
Meeren. 151, 377.
Merken. 152, 155.
Mest hebben. 89.
Mikken. 113, 366-369, 484, 485.
Minderen. 377.
Misselijk. 117.
Missen. 86, 129.
Moete. 386.
Moeten (voor kunnen). 125.
Mogen. 112, 124, 129, 133, 150,
153, 166, 170, 176, 187.

N.

N voor woorden die met een klink-
letter beginnen. 397.
Nachtmact, 210.
Nachtridders. 215 e. v.
Naer. 88, 101.
Naren. 174.
(bi) *Nature*. 144, 170, 430.
Nature. 121, 125, 133, 134, 135,
141, 147, 153, 154, 156, 157,
158.
Nave of *naaf*, en *Navegaer*. 112,
397-399.
— *ne*, d. i. *en*. 121.
— *ne*, d. i. *hem*. 167.
Nickers. 221.
Niewel [r]. 178.
Nochtan. 96, 115.
Nokernote. 397.
Nosel. 421.

O.

Oit. 169.
Ombeiden. 418 e. v.

Omdat. 75, 144, 336.
Omrennen. 313.
Omtrent (al). 75, 95, 176, 313, 340, 341.
On. 429.
Ondertiden en
Onderwilen. 418.
Ondrachtig. 428 e. v.
Ongehier. 419-425.
Ongeleerd. 429.
Ongemak. 145.
Ongeschapen. 339.
Ongracelijk. Zie *Gracie*.
Onsacht. 429.
Ontbeiden. 418 e. v.
Ontfaen. 402 e. v.
Ontgaen. 167.
Onthouden. 337.
Ontsteken. 115, 119, 407, 416.
Ontvangen (van de Maan gezegd). 360-362.
Ontverren. 445.
Ontwee. 118, 119.
Onwille. 170.
Onzalig, onzaligheid. 429.
Op. 413.
Opdat. 336.
Openbaer en
Openbaren. 95, 146, 162, 169, 188, 329-332.
Orconden. 106.
Oude. 436.
Over. 160.
Over al. 148.
Over waer. 84, 108.
(komen) over. 86.

P.

Physicien (Fisiker, Phisicijn). 149, 150, 151.

Pine, pynen (-igen). 76, 98, 110, 347, 348, 394, 395, 401.
Plegen. 75, 98.
Port (poort). 445.
Proeven. 98, 177, 178.
Pure. 98.
Pusoene. 138, 150.

R.

Recht (met rechte, bi rechte). 106, 149, 430.
Rennen. 313, 447.
Ribaud. 218, 482.
Ric (rek). 405, 433 e. v.
Roestig. 132.
Rome (r-a, r-en). 441.
Rot. 188, 448.
Rijp. 140.

S. Z.

Zacht, saeft, saecht. 123, 322.
Saeftier, Saventier. 320.
Saen. 94, 168, 350.
Saeter, Sâza enz. 212.
Sage. 358, 359.
Sake. 122, 169.
Samedi, Sambartag enz. 211.
Saterdach. 210-213.
Scade. 164, 439 e. v.
Scaudeljaer. 203.
Sceppennisse. 339, 340.
Scheppen. 337-339.
Schier. 76, 180, 350-352.
Schip. 389.
Schipman. 131, 416.
Schoen. 406.
Schole. 182, 447-450.
Schrikkelmaand en s-dag. 202.
Schrikken. 202.

Schuldig zijn. 146, 429.
Schijnle. 317.
Scima. 336.
Scine. 311.
Scripture. 76, 121, 344-347.
Sede. 79, 341-344.
Segghen. 154.
Seker. 150.
Sere. 112.
Si. 169.
Sich (imperat.). 99, 355.
Siecheid. 144, 145, 151.
Sin. 92, 140.
 (in allen sinnen). 180.
Siwi. 175.
Slach (imperat.). 354.
Slachten. 76, 349.
Slachtmaand. 207.
Slaen. 118, 123, 124, 125.
Slicht. 132.
Slobbrich. 181, 182, 446.
Smare, smeer. 411.
Smout. 410 e. v.
Snienen. 311.
So. 119, 179.
Somme. 177.
Sonderlinghe. 450-453.
 ('t) *Zoude.* 145, 146, 149, 430.
Spelmaent. 204.
Sporkelle (*Sprok-*). 208, 478.
Stade, stat, stede. 85, 90, 155,
 164, 384-387.
Staen. 102, 150.
Stedig. 388.
Steken. 123, 411-414.
Sterfte. 110.
Stoed (stond). 443-445.
Stuk. 159, 431, 432.
Stuntwile. 365.
Sul(sel, sol)*maent.* 209.

Sulc en
Sulctijt. 108, 186, 431.
Sulsi. 97.
 (*te*) *Sure.* 156.
Susinghe. 187.

T.

Tafter. 112, 157, 162, 320.
Tas, tassen. 366.
Tekijn. 134.
Tellen. 122.
Tere. 177.
Te stort. 171.
Ter vaert. Zie *Vaert*.
Tiere en tieren. 159, 323 e. v.,
 435 e. v.
Toe. 129, 162.
Toe gaen. 125.
Toe horen. 179.
Toghen. 75, 112, 147, 169, 176.
Tot. 189.
Tote. 143.
Trekken naar iets. 153.
Tusschen. 163.
Twilinc. 137.
Twint. 180.
Tijd. 140, 141, 144, 149.

U. V.

Vaen. 153, 401-403.
Vaert, ter vaert. 156, 178, 355,
 356.
Vallen. 184, 188.
Vant. 77, 79, 309, 352.
Varen, voere. 217, 385, 441.
Varende vrouwen. 217 e. v.
Varinc (—ge). 131, 357, 358.
Vat. 389.

Velg. 398 e. v.
Verbaren. 331 e. v.
Verderven. 185.
Verduld. 75.
Vergaen en Vervaren. 146, 162,
 188, 375, 376.
Verhalen. 384.
Verkallen. 399.
Verklaren. 91, 439.
Verlistigen. 117.
Verlost worden (van kint). 429.
Verven en Verden. 178, 445, 486.
Verseren. 151.
Versien. 150, 172.
Verslaen. 414.
Verstaen. 96, 181.
Vertogen. 75.
Verweren. 186.
Verwoed en Verwoeden. 425.
Vieren. 212.
Vigiliën. 196 e. v.
(de) Vijand. 122, 410, 422.
Visiker. Zie *Physicien*.
Voegen. 97.
Voren brengen. 155.
Voren iagen. 183.
Voren zeggen. 179.
Vortwaert. 328.
Vorvoets. 112, 366, 367.
(ten) Vorste. 99.
Vraije. 307 e. v.
Vroet (vr. maken). 90, 108, 111,
 134.
Vrucht doen. 111.

Upgaen. 108.
Uplecken. 189.
Upslaen. 123.

W.

Waer. 311.
Wak. 145, 311, 317.
Wakheit. 109, 130, 391.
Wale, wel. 171.
Wallen — Waln. 400.
Wan, Waen, Wanen, enz. 87,
 121, 142, 369-377.
Want. Zie *Vant*.
Wasem. 124, 130, 179, 180.
Wassen. 124, 126, 145.
Waterberste. 379.
Wedemaent (widem-, wiedem-).
 207.
Wederen. 146.
Wederstoot. 173.
Wee doen. 121.
Wendenmonath. 207.
Weten. 122, 150.
Weti. 78.
*Wile, wilen, wilen eer (terwijl,
 onderwijl enz.).* 86, 115, 150,
 362-365.
Willen. 96.
Winnen. 76.
Wintermonath. 208.
Wonder. 114.
Wreed. 422.
Wijjs. 170.

